STUDII TEOLOGICE

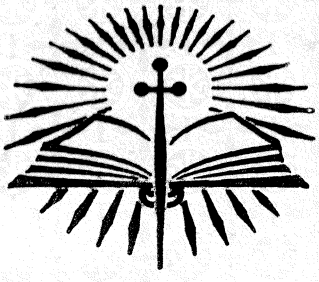

REVISTA INSTITUTELOR TEOLOGICE DIN PATRIARHIA ROMÂNĂ

SERIA II-a - ANUL XXVIII — Nr. 3-6, MARTIE — IUNIE 1976

BUCUREŞTI

STUDII TEOLOGICE

REVISTA INSTITUTELOR TEOLOGICE DIN PATRIARHIA ROMÂNĂ

SERIA a II-a - ANUL XXVIII, Nr. 3—6, MARTIE — IUNIE 1976

BUCUREȘTI

COMITETUL DE REDACȚIE :

Președinte : *Prea Fericitul Părinte JUSTINIAN, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române.*

Membri : *din partea Institutului teologic de grad universitar din București : P. C. Pr. Rector MIRCEA CHIALDA ; P. C. Pr. Conf. D. POPESCU ; din partea Institutului teologic de grad universitar din Sibiu : P. C. Pr. Rector ISIDOR TODORAN și P. C. Pr. Prof. GRIGORIE T. MARCU.*

Redactor responsabil : *P. C. Pr. IOAN GAGIU, directorul Administrației Patriarhale.*

COLABORATORI

Înalt Prea Sfințiții Mitropoliți și Prea Sfințiții Episcopi, Prea Cucernicii Preoți Profesori de la Institutele teologice de grad universitar, candidații la titlul de doctor în teologie, studenții Institutelor teologice și Prea Cucernicii Preoți.

CUPRINSUL

Studii și articole

Comunitatea Conciliară — problemă ecumenistă actuală, de Pr. Conf. D. Popescu și Pr. Lect. D. Radu 201

Premise ale dialogului anglicano-ortodox: Aspectul Revelației divine. Contribuția culturii teologice românești, *teză de doctorat*, de Diac. P. I. David . . . . . 213—512

Prelața, de Pr. Prof. dr. Petru Rezuș . . . . . 213—219

Partea întîi: Revelația divină, specificul religiei noastre . . . . . 229—377

Cap. I. — Religia și Revelația divină 231
1. Religia creștină, religia mîntuirii, p. 231; 2. Mîntuirea personală, p. 232; 3. Desăvîrșirea naturii credincioșului, p. 233; 4. Religia creștină, expresie a dragostei desăvîrșite, p. 233.

Cap. II. — Problematica Revelației divine în teologia actuală 236
1. Atitudini anglicane și ortodoxe, p. 236.

Cap. III. — Teologia revelației în Anglicanism în comparație cu Ortodoxia 240
1. Dumnezeu este izvorul prim și conținutul Revelației, p. 240; 2. Învățătura despre Dumnezeu, p. 240; 3. Sfînta Treime, p. 242; 4. Creația, p. 253; 5. Hristologia, p. 259; 6. Întruparea, p. 265; 7. Coborîrea la iad, p. 273; 8. Învierea, p. 277; 9. Înălțarea, p. 289; 10. Sfîntul Duh, p. 295; 11. Îngerii și sfinții, p. 303.

Cap. IV. — Izvoarele și cuprinsul Revelației divine 329
A. Biblia sau Sfînta Scriptură, p. 329; B. Sfînta Tradiție, p. 349; C. Urme ale revelației patrimoniale, p. 369.

Partea a doua: „Dezvoltare", receptare și etape în Descoperirea dumnezeiască . . . . . 379—417

Cap. I. — Dezvoltarea istorică și etapele Revelației divine 379
1. Revelația primordială sau primară, p. 379; 2. Descoperirea divină făcută patriarhilor, p. 380; Revelația precreștină sau mozaică, p. 381; 4. Timpul profeților, p. 383; 5. Revelația desăvîrșită sau creștină, p. 384.

Cap. II. — Ecouri ale Anglicanismului în Ortodoxie 388
A. Prereformatorii englezi și Țările Române, p. 388; B. Reformatorii anglicani, p. 394; C. Mijloacele de propagare ale Anglicanismului, p. 404; D. Rolul patriarhilor Chiril Lukaris și Mitrofan Critopulos, p. 412.

Partea a treia: Rezultate și perspective ale dialogului anglicano-ortodox în lumina adevărului revelat . . . . . 418—438

Cap. I. — Contacte directe între Biserica Ortodoxă Română și Biserica Angliei (în trecut) 418

Partea a patra: De la proiecte la realizări . . . . . 439—464

Cap. I. — Contacte oficiale în veacul nostru (București, 1935, p. 439; Londra, 1936, p. 448)

Cap. II. — Conferințe de înalt nivel teologic și noi întruniri (Lambeth, p. 451; Rodos, p. 452; București, 1965; Londra, 1966, p. 455). Declarația de la Geneva a Prea Fericitului Părinte Patriarh Justinian 461

In loc de încheiere (în limba română și engleză), p. 465; Bibliografie selectivă, p. 481; Activitate publicistică, p. 494; Cuprinsul în limbile: engleză, p. 499; rusă, p. 504; germană, p. 509; greacă, p. 511.

Din activitatea și cronica Institutelor teologice

Acordarea titlului de «doctor în teologie» unor noi candidați 513
Conferința teologică interconfesională de la Institutul teologic din București 517
Un pionier al Liturgicii românești: prof. Badea Cireșeanu, de Pr. Prof. Al. Moisiu 520

Note bibliografice 523

Manuscrisele (articole, studii) trebuie însoţite şi de un rezumat într-o limbă străină de circulaţie, în întindere de cel mult 2 pagini (în patru exemplare).

*

Manuscrisele nepublicate nu se restituie. Colaboratorii sînt rugaţi să-şi păstreze copie de pe manuscrisele pe care le trimit Redacţiei.

*

Manuscrisele, cărţile, comunicările oficiale ale Eparhiilor, revistele periodice, abonamentele şi orice fel de corespondenţă privitoare la revistă se trimit pe adresa: Editura Institutului Biblic şi de Misiune Ortodoxă, Intrarea Patriarhiei nr. 9, sectorul V, Bucureşti, cont 49.8.01.000 — Banca Naţională a R. S. România, Filiala sectorului V, cu menţiunea: pentru «Studii Teologice», revista Institutelor teologice din Patriarhia Română.

Pr. Conf. Dumitru Popescu
Pr. Lect. Dumitru Radu

COMUNITATEA CONCILIARĂ

— PROBLEMĂ ECUMENISTĂ ACTUALĂ —

I. Într-un document pregătitor al celei de a V-a Adunări generale a Consiliului Ecumenic al Bisericilor de la Nairobi (1975), se spune că «Bisericile care fac parte din Mişcarea Ecumenică nu au încă o concepţie comună despre unitatea pe care ele s-au angajat să o realizeze. Ele ştiu că sînt chemate la unitate şi că Biserica lui Hristos este una». De asemenea, ele mai ştiu că «Consiliul Ecumenic al Bisericilor nu are o definiţie oficială a unităţii» şi că «el dă Bisericilor posibilitatea să găsească acea concepţie comună în discuţiile pe care ele le angajează» [1]. Conceptul de unitate a cunoscut o anumită evoluţie semantică doctrinară cu fiecare Adunare generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor.

1. La a III-a Adunare generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor, de la New Delhi (1961), unitatea a fost prezentată în termenii următori: «Iubirea Tatălui şi a Fiului în unitatea Duhului Sfînt, are sursa şi scopul unităţii pe care Dumnezeu-Tatăl, Fiul şi Duhul Sfînt o voieşte pentru toţi oamenii şi pentru întreaga creaţie. Noi credem că participăm cu toţii la această unitate în Biserica lui Iisus Hristos, care există înainte de toate lucrurile şi în care toate lucrurile subzistă. În El singur, care a fost dat de Tatăl ca să fie cap al Trupului, Biserica posedă adevărata unitate, manifestată la Rusalii prin darul Duhului Sfînt. Prin El, noi cunoaştem încă din veacul de acum arvuna unităţii desăvîrşite a Fiului şi Tatălui, care va apare în plenitudinea Lui, numai în ziua împlinirii tuturor lucrurilor prin Hristos, care vine întru Slava Sa. Domnul care va realiza într-o zi unitatea deplină a tuturor lucrurilor este cel care ne obligă să căutăm unitatea pe care El o voieşte încă de acum pentru Biserica Sa, pe pămînt. Noi credem că unitatea care este în acelaşi timp dar al lui Dumnezeu şi voinţa Sa pentru Biserică, devine vizibilă cînd, *într-un acelaşi loc,* toţi aceia care sînt botezaţi în Hristos şi Îl mărturisesc ca Domn şi Mîntuitor, sînt călăuziţi de Duhul Sfînt pentru a alcătui o comunitate deplin angajată mărturisind aceeaşi credinţă apostolică, predicînd aceeaşi Evanghelie, frîngînd aceeaşi pîine, unindu-se într-o rugăciune comună şi trăind o viaţă comunitară care iradiază în mărturia şi slujirea tuturor, şi

1. Conseil Oecuménique des Eglises, V-e Assemblée, Naïrobi, 1975, *Jesus Christ libère et unit,* Section II. Les exigences de l'unité, p. 11.

cînd se găsesc în comuniune cu întreaga comunitate creştină *în toate locurile şi în toate timpurile*, încît ministeriul şi calitatea de membru pot fi recunoscute de toţi şi că toţi pot după împrejurări să acţioneze şi să vorbească într-un comun acord în vederea misiunii la care Dumnezeu cheamă întregul său popor» [2].

După cum se vede, Adunarea generală de la New Delhi vorbeşte atît de comunitatea locală cît şi de legăturile ei cu întreaga comunitate creştină din toate locurile şi timpurile. Totuşi ea pune un accent cu totul deosebit pe aspectul văzut al comunităţii locale care mărturiseşte aceeaşi credinţă apostolică, predică aceeaşi Evanghelie, frînge aceeaşi pîine şi dovedeşte o viaţă comunitară în mărturia şi slujirea tuturor. Se vede aci o preocupare pentru aspectul vizibil al comunităţii locale.

2. A IV-a Adunare generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor de la Upsala (1968) a îmbogăţit conceptul de unitate, extinzîndu-o asupra tuturor creştinilor în toate locurile. În Raportul final al secţiei I al acestei Adunări generale, se spune textual :

«La accentul pus pe toţi în fiecare loc noi am dori să adăugăm aici o nouă concepţie a unităţii tuturor creştinilor în toate locurile. Este vorba de a chema pretutindeni Bisericile să devină conştiente de apartenenţa lor comună şi de vocaţia lor de a acţiona împreună. Într-o epocă în care interdependenţa umană este atît de evidentă, devine din ce în ce mai necesară datoria de a face vizibile legăturile care unesc pe creştini într-o fraternitate universală.

«Din moment ce Hristos a trăit, a murit şi a înviat pentru întreaga umanitate, *catolicitatea se opune tuturor formelor de egoism şi particularism*. Catolicitatea este calitatea prin care Biserica îşi exprimă plenitudinea, integritatea şi totalitatea vieţii în Hristos. Biserica este catolică şi trebuie să fie catolică în toate elementele şi aspectele vieţii sale, îndeosebi în cultul său. Membrii Bisericii trebuie să reflecte integritatea şi totalitatea care constituie caracterul esenţial al Bisericii.

«Darul catolicităţii pe care Dumnezeu îl face este primit în credinţă şi ascultare. Biserica trebuie să exprime catolicitatea sa în cultul său, primind în sînul ei oamenii şi femeile de toate condiţiile şi să lucreze în mărturia şi slujirea ei, la realizarea unei umanităţi creştine autentice. Biserica nu-şi manifestă catolicitatea ei atunci cînd ea încalcă una din aceste exigenţe» [3]. «Adevărata catolicitate este o căutare a diversităţii în unitate şi continuitate» [4].

Noutatea adusă de Adunarea generală de la Upsala (1968), în problema unităţii creştine vizibile, constă în datoria Bisericilor de a lua cunoştinţă «de apartenenţa lor comună (la Hristos) şi de vocaţia lor de a acţiona împreună», că «formează toate împreună un singur

2. *Ibidem*, p. 11—12. 3. *Raport d'Upsal*, 1968, p. 10 sq. 4. *Ibidem*, p. 10.

trup în lume» [5]. Deși Raportul de la Upsala arată că «adevărata catolicitate este o căutare a diversității», totuși același Raport pune accentul pe dimensiunea universală a Bisericii. Catolicitatea sau universalitatea Bisericii urmează să se exprime prin conceptul de *conciliaritate*, pe care Adunarea generală de la Upsala se mulțumește doar să-l sugereze, ca model al viitoarei unități creștine: «Consiliile regionale, precum și Consiliul Ecumenic al Bisericilor, pot fi considerate ca o etapă intermediară de pregătire pentru realizarea viitoare a unui mod cu adevărat universal, ecumenic și conciliar al vieții și mărturiei în comun» [6]. Astfel, Adunarea generală declară că această comunitate deja realizată în sînul Mișcării Ecumenice, ar trebui să dobîndească un conținut conciliar, din ce în ce mai complet.

3. Cea de-a V-a Adunare generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor, de la Nairobi (23 nov.—10 dec. 1975) întreprinde o definire mai cuprinzătoare a conceptului de «*comunitate conciliară*» luînd ca bază definițiile date acestui concept de către Comisia «Credință și Constituție» în colocviile organizate la Louvain (1971) și Salamanca (1974).

După documentele colocviului de la Salamanca, Adunarea generală de la Nairobi definește astfel comunitatea conciliară: «Biserica una trebuie să fie înfățișată ca o comunitate conciliară de Biserici locale, autentic unite. În această comunitate conciliară, fiecare Biserică locală posedă, în comuniune cu celelalte, plenitudinea catolicității și mărturisește aceeași credință apostolică; Biserica locală recunoaște că celelalte Biserici fac parte din aceeași Biserică a lui Hristos și că inspirația lor provine din același Duh. După cum a arătat și Adunarea de la New Delhi (1961), Bisericile sînt legate între ele prin același Botez și aceeași Euharistie. Ele recunosc reciproc pe membrii și ministeriile lor. Ele sînt unite prin angajamentul comun pe care și l-au luat de a mărturisi Evanghelia lui Hristos, asigurînd proclamarea ei și slujirea lumii. În acest scop, diferitele Biserici caută să mențină relații strînse și dinamice cu celelalte Biserici în cadrul reuniunilor conciliare, convocate după exigențele împlinirii vocației lor comune» [7].

Comentînd acest text, Adunarea generală — Nairobi, în Raportul secției II, subliniază că «termenul de comunitate conciliară a fost adesea rău înțeles. El nu indică, o concepție a unității diferită de aceea a unității complete și organice, schițată în declarația de la New Delhi, ci mai curînd o dezvoltare a acestei noțiuni» [8].

Într-adevăr, conceptul de «comunitate conciliară» definit de Adunarea generală de la Nairobi implică și ideea de unitate organică schițată în documentele Adunării generale de la New Delhi. Prin unitate organică, colocviul de la Salamanca a înțeles faptul că «Biseri-

5. Roger Mehl, *Upsal-Naïrobi*, 1975, p. 59.
6. *Rapport d'Upsal*, 1968, p. 15.
7. Conseil Oecuménique des Eglises, V-e Assemblée, Naïrobi, 1975, *Raport de la Section II*, p. 2. 8. *Ibidem*, p. 2.

cile separate stabilesc o comunitate ce posedă o nouă identitate proprie. Bisericile elaborează o mărturisire de credință comună și realizează un acord asupra sacramentelor și ministeriului; ele își dau o strctură organică care le permite să apară apoi ca o singură Biserică. Bisericile, fiecare cu numele său particular, formează o nouă comunitate care dobîndește un nume al său propriu. Desigur, trecutul lor respectiv nu este desființat, dar el devine un trecut comun. Bisericile nu mai reprezintă tradițiile lor particulare, fiecare în parte, ci se angajează să trăiască o tradiție comună. Modelul unirii organice se află la baza majorității tratativelor de unire. Dar de aici modelul este supus variaților, în funcție de partenerii care participă la tratative. Condițiile care prezidează crearea unei uniri organice diferă de la o negociere la alta. Dar în cazul acestui model este vorba totdeauna să se realizeze o Biserică unificată» [9]. Adunarea generală de la Nairobi preia și precizează sensul unității organice astfel: «Unirea organică, într-un singur Trup, a denominațiunilor separate implică un fel de moarte care amenință identitatea confesională a membrilor lor, dar este vorba despre o moarte care îți permite să primești o viață mai deplină» [10].

Unitatea organică implică cu necesitate datoria Bisericilor și denominațiunilor creștine de a proceda la *«o recunoaștere reciprocă totală»*. Aceasta, de altfel, fusese definită de Adunarea generală de la New Delhi și aprofundată de colocviul de la Salamanca (1974) în termenii următori: «Se poate considera unitatea ca realizată, atunci cînd două Biserici acceptă să se recunoască reciproc și plenar. În acest caz, fiecare dintre cei doi parteneri este în măsură să-l recunoască pe celalt fără rezerve ca Biserică a lui Hristos. Astfel, ei pot să se accepte reciproc și să concelebreze Euharistia. Fiecare poate admite ca miniștrii celuilalt să exercite ministeriul lor în Biserica lui. Din punct de vedere al organizării însă Bisericile rămîn separate. Recunoașterea reciprocă nu modifică, cel puțin la început, forma istoric constituită a două Biserici. Desigur condițiile de recunoaștere reciprocă diferă după partenerii de față. Ca exemple ale acestui fel de uniri se poate cita convenția încheiată între Comunitatea anglicană și Biserica Vechi-catolică sau propunerea de a crea o comunitate de Biserici între Bisericile luterane și reformate din Europa» [11]. Adunarea generală de la Nairobi consacră recunoașterea reciprocă totală ca o condiție determinantă a comunității conciliare: «Bisericile sînt legate între ele prin același Botez și aceeași Euharistie. Ele recunosc reciproc calitatea de membru (al Bisericii) și ministeriile lor» [12].

9. Conseil Oecuménique des Eglises, Commission de Foi et Constitution, *Concepts d'Unite et modèles d'Union*, 1973, p. 11.

10. Conseil Oecuménique des Eglises, V-e Assemblée, Naïrobi, *Rapport de la Section II*, 1975, p. 5.

11. Conseil Oecuménique des Eglises, Commission de Foi et Constitution, *Concepts d'Unité et modèles d'union*, p. 11.

12. Conseil Oecuménique des Eglises, V-è Assemblée, Naïrobi, 1975, *Rapport de la Section II*, p. 2.

Colocviul de la Salamanca pusese în discuţie formele de exprimare a unităţii organice astfel: «La fiecare nivel local, regional şi internaţional, corespund condiţii diferite de care trebuie să se ţină seama». Dar «reflexiile asupra unirii organice la nivel internaţional *nu au fost duse prea departe*. Cînd se vorbeşte despre unirea organică te gîndeşti involuntar la uniuni naţionale. Situaţia a început să evolueze în ultimii ani. Numeroase conversaţii bilaterale duse la nivel universal, ne duc inevitabil la întrebarea cum Bisericile pot forma o comunitate universală. Putem aştepta acelaşi lucru din discuţiile duse la nivel internaţional sau din discuţii duse la alte nivele. Nu mai este cazul acum să discutăm în mod general avantajele sau inconvenientele ale unuia sau altuia dintre modelele de unire, ci trebuie să se elaboreze modele pentru fiecare model de uniune» [13].

Adunarea generală de la Nairobi nu numai că a precizat conţinutul unităţii organice şi implicaţiile ei pentru Biserici, ca aceea a recunoaşterii reciproce totale, ci a dezvoltat conceptul unităţii organice, indicînd formele prin care să se exprime aceasta la toate nivelurile, local, regional şi internaţional: «Conciliaritatea este expresia unei unităţi interioare a Bisericilor separate de spaţiu, cultură sau timp, dar care trăiesc intens unitatea în Hristos şi ai căror reprezentanţi se reunesc de la o vreme la alta în concilii ale tuturor Bisericilor locale, la fiecare nivel geografic, ca să manifeste unitatea lor în chip vizibil, într-o comunitate adunată» [14].

Prin urmare, conciliaritatea, în concepţia Adunării generale CEB, Nairobi, implică ca elemente componente şi definitorii ale ei: a) recunoaşterea reciprocă totală a Bisericilor; b) unitatea organică şi c) conciliile locale, naţionale şi internaţionale ca forme de exprimare a conciliarităţii şi comunităţii conciliare a Bisericilor.

II. 1. Realizarea comunităţii conciliare a Bisericilor cere ca recunoaşterea reciprocă a Bisericilor să se facă pe baza unui acord în materie de credinţă şi doctrină. «Viziunea comunităţii conciliare, subliniază Raportul secţiei II Nairobi, ne invită permanent să trecem dincolo de simplul dialog [teologic] şi de studiul în comun ca să determinăm şi să luăm la nivelul Bisericilor decizii [doctrinare] care vor face să avanseze Mişcarea Ecumenică spre acest scop... Ca exemplu al unor astfel de decizii, noi cerem Bisericilor să studieze cele trei declaraţii de consens asupra Botezului, Euharistiei şi Ministeriului, stabilite după numeroşi ani de studii şi consultaţii organizate de Comisia Credinţă şi Constituţie» [15].

Documentul *La réconciliation des Eglises: Baptême, Eucharistie, Ministère*, redigé, par la Commission Foi et Constitution du C.O.E., Genève 1974, trimis Bisericilor, membre ale Consiliului Ecumenic al Bisericilor, pentru studiu şi avizare, ne descoperă modul în care s-ar putea ajunge la acorduri doctrinale între Biserici şi la comunitatea

13. Concepts d'unité et modèles d'union, p. 13.

14. Raport de la Section II, Naïrobi, p. 3; vezi dezvoltarea acestei idei la John Deschner, *Visible Unity as conciliar Fellowship*, in «The Ecumenical Review», vol. XXVIII (1976), nr. 1, January, p. 22—27.

15. *Rapport de la Section II*, Naïrobi, p. 11.

conciliară. De pildă, în cazul Botezului, documentul vorbește despre «o creștere în participarea la viața lui Hristos» (p. 15), iar pe de altă parte evită să vorbească despre iertarea și ștergerea reală a păcatului strămoșesc și eventual a celorlalte păcate, prin Hristos. În expunerea despre Euharistie, documentul se referă și la o anumită prezență a lui Hristos în elementele euharistice (p. 35), dar pe de altă parte pretinde că «anamneza lui Hristos este esența cuvîntului proclamat, după cum este și ea și esența Euharistiei» (p. 34). Aceleași contradicții le găsim și în expunerea despre Ministeriu. Pe de o parte se spune că «ar fi dificil de imaginat o structură a Ministeriului care n-ar încorpora pe episcopi» (p. 63), iar pe de altă parte se pretinde că «Bisericile [istorice] ar trebui să ia în considerație recunoașterea anumitor ministerii ordonate, existente în afara succesiunii episcopale» (p. 104). Deci, în spiritul documentului, succesiunea apostolică, înțeleasă de ortodocși ca o succesiune neîntreruptă în învățătura apostolică și în plenitudinea harului sfinților care s-a transmis fără întrerupere de la Apostoli prin episcopi, urmașii lor, de-a lungul timpului pînă astăzi, n-are o importanță decisivă pentru ministeriul Bisericii, în general, și pentru cel episcopal în special. De altfel, documentul nici nu prezintă hirotonia ca o taină și pe ministrul ordonat, episcopul sau preotul, ca iconom al tainelor lui Dumnezeu (I Cor. IV, 1). Cum ar putea atunci să mai fie Botezul și Euharistia sacramente în sensul plenar al cuvîntului, dacă ele, după documentul amintit, sînt dependente de un ministeriu nesacramental ?

Soluțiile de convenție doctrinară, care minimalizează Botezul, Euharistia și Preoția, ca unele ce țin esențial de ființa Bisericii și îi asigură acesteia caracterul ei plenar eclezial, sînt revelatorii pentru modul în care s-ar putea lua decizii doctrinare care să facă posibilă recunoașterea reciprocă a Bisericilor și realizarea comunității conciliare. Această soluționare convențională, prin concilierea diferitelor puncte de vedere divergente, este mărturisită și de unii teologi, ca Georgh Tovard care spune : «După mine, problema majoră a lumii creștine în dezunirea ei, este de a converge, de a găsi căile și mijloacele de a face să convergă Bisericile, teologiile și atitudinile față dogmă și etică într-un singur și același punct, chiar foarte îndepărtat de poziția noastră... Eu fac o discuție netă între pluralism și ecumenism. Pluralismul de fapt — adică existența reală a diferențelor — este, poate, un element pe care trebuie să contăm. Dar pluralismul de principiu care vrea să fim de acord, pentru a nu ne pune de acord implică deznădejdea de a ajunge într-o zi la o convergență. Aceasta trebuie însă respinsă. Toată mișcarea ecumenică se bazează pe speranța că există posibilă o convergență» [16].

Convergența doctrinară, realizată prin concilierea punctelor și doctrinelor mai mult sau mai puțin opuse, duce inevitabil la relativizarea credinței și învățăturii apostolice și la relativizarea Bisericii sau

16. George Tovard, *Pluralism or Ecumenism*, în «One in Christ», 1970, nr. 2, p. 127 ; apud Conseil Oecuménique des Eglises, V-e Assemblé, Naïrobi 1975, *Jesus Christ libère et unit*, Section II, p. 14—15.

Bisericilor care au păstrat în întregime și în mod nealterat revelația dumnezeiască, cuprinsă în Sfînta Scriptură și în Sfînta Tradiție, care au rămas credincioase tradiției apostolice și dovedesc succesiunea apostolică de învățătură și har. De aceea, considerăm că prima coordonată pe care socotim că o urmărește, în ecumenism, Biserica Ortodoxă, este unirea tuturor Bisericilor în integritatea învățăturii apostolice mărturisite în Biserica nedivizată de la început. O unitate în care unele Biserici sînt indiferente la o parte din această învățătură, altele la o altă parte, iar grupuri apreciabile de teologi și de creștini, la toată învățătura apostolică nu ar fi o adevărată unitate. Nimic de prisos nu s-a revelat de către Hristos în plenitudinea adevărului dat, nimic de prisos nu s-a propoveduit de către Apostoli și s-a crezut, nimic de prisos nu s-a aplicat practic de Biserica întemeiată de Apostoli. De aceea, unitatea văzută a Bisericii nu poate fi gîndită și realizată fără apostolicitatea ei integrală: credința și învățătura apostolică, episcopatul sacramental și tainele [17].

Este meritorie năzuința Mișcării ecumenice de a realiza unitatea Bisericii prin unitatea în credință, dar aceasta nu poate fi rezultatul unor acorduri doctrinare convenționale, bazate pe concilierea punctelor și doctrinelor divergente, ci prin fidelitate, integrare și continuitate în credința și tradiția apostolică.

2. Unitatea organică este, cum am văzut mai sus, al doilea element constitutiv al comunității conciliare a Bisericilor. Ea pretinde «ca diferitele Biserici care s-au recunoscut reciproc total — să-și abandoneze identitatea lor tradițională și să se integreze în cadrul mai larg al unei identități globale» [18]. Adunarea generală de la Nairobi a subliniat, în același sens, că «unirea organică într-un singur Trup a denominațiunilor separate implică un fel de moarte care amenință identitatea confesională a membrilor lor, dar este o moarte care le permite să dobîndească o viață mai plenară» [19]. Prin urmare, nu este vorba despre descoperirea identității genuine a Bisericii de totdeauna, ci de agonisirea unei alte identități, globale, și deci convenționale, convergente; într-un cuvînt, o identitate prin reconcilierea părților. Dacă se ajunge la stabilirea doctrinei pe cale convențională și convergentă, este logic ca și identitatea Bisericii să fie stabilită tot pe cale convențională. Între adevăr și Duh este o legătură organică și împreună definesc identitatea Bisericii.

Dar adevărul dumnezeiesc cuprins în Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție și încredințat de Hristos Bisericii Sale, nu este dependent de subiectivitatea umană. Adevărul de credință rămîne neschimbabil, ca unul ce este obiectiv. Persistența neabătută a Bisericii în credința, învățătura și Tradiția apostolică integrală, prin Duhul Sfînt, care o călăuzește la tot adevărul, asigură Bisericii acea identitate care nu se schimbă de la o epocă la alta. Căci Duhul Sfînt nu este dependent de subiectivitatea umană ca Biserica să-și schimbe identitatea după

17. Pr. Prof. D. Stăniloae, *Coordonatele ecumenismului din punct de vedere ortodox*, în «Ortodoxia», an. XIX (1967), nr. 4, p. 513.
18. *Concepts d'unité et modèles d'union*, p. 15.
19. *Rapport de la Section II*, Nairobi, p. 5.

oameni și epoci, ci rămîne strîns legat de obiectivitatea lui Hristos și asigură Bisericii o identitate permanentă peste veacuri.

Duhul Sfînt care umple Biserica cu plenitudinea energiilor Sale sfințitoare și o ține legată de Hristos și-L face mereu prezent pe Hristos în ea, nu se schimbă. Duhul Sfînt pătrunde pînă în cele mai tainice fibre ale subiectivității Bisericii fără să se identifice cu ea fiindcă Biserica trebuie să se identifice cu Duhul lui Hristos. Afirmația Sfîntului Irineu că «unde este Biserica este și Duhul lui Dumnezeu și unde este Duhul lui Dumnezeu acolo este și Biserica și tot harul, iar Duhul este adevărul» [20], relevă pe de o parte că adevărul dumnezeiesc se găsește acolo unde se află Duhul împărtășit obiectiv Apostolilor de către Hristos, independent de subiectivitatea Bisericii (latura umană), iar pe de altă parte că Duhul este prezent acolo unde este plenitudinea adevărului dumnezeiesc care se găsește numai în Biserica lui Hristos. Relația strînsă dintre obiectivitatea Duhului Sfînt și obiectivitatea adevărului de credință asigură Bisericii identitatea ei continuă.

Biserica întemeiată de Hristos pentru oameni, este o realitate obiectivă, dar ea nu-și transformă identitatea după oameni și epoci, ci ea preface continuu pe oameni prin Duhul Sfînt în Hristos, înălțîndu-i pe scara desăvîrșirii creștine spre asemănarea cu Dumnezeu și îndumnezeirea lor. Identitatea Bisericii rămîne peste veacuri mereu aceeași fiindcă identic rămîne și Duhul Sfînt în Hristos. Dacă Biserica și-ar schimba identitatea, de-a lungul timpului, ar însemna ca și Hristos și Duhul Sfînt să-și schimbe identitatea. Succesiunea apostolică garanție pentru noi a prezenței și lucrării lui Hristos prin Duhul Sfînt, dă Bisericii posibilitatea să-și păstreze o identitate obiectivă, adică să se simtă mereu identică cu sine însăși în creșterea ei continuă.

A doua problemă pe care o ridică unitatea organică este relația dintre universal și particular. După cum arată noțiunea însăși, în unitatea organică accentul se pune cu precădere pe universal. De aceea Adunarea generală de la Nairobi spune o dată că «pentru a putea mărturisi Evanghelia lui Hristos, Biserica este liberă să se înrădăcineze solid în contextul cultural și stilul de viață al celor către care ea este trimisă. Altfel ea ar pieri ca o plantă ale cărei rădăcini nu se înfig în pămînt, în loc de a trăi ca un grăunte care moare ca să rodească». Altă dată însă ea spune că «nici-o Biserică nu-și poate permite să se identifice cu o cultură particulară, fie că este a sa, fie că este a altcuiva, prezentă sau trecută, ca să împiedice dialogul său critic cu această cultură. Atunci cînd fidelitatea unei Biserici față de un context cultural dat o împiedică să-și exercite spiritul său critic, se aduc prejudicii unității Bisericii universale» [21]. Dar atît identitatea globală, la care s-ar ajunge prin abandonarea identității particulare și tradiționale inițiale [22], cît și afirmația că «poporul lui Dumnezeu își va găsi totdeauna identitatea lui primă și primordială prin Botez,

20. *Adverus haereses*, 1 III, 24, 1 ; P.G. VIII, col. 1966.
21. *Rapport de la Section II*, Nairobi, p. 6.
22. *Concepts d'unite et modèles d'union*, p. 15.

în unicitatea Trupului lui Hristos» [23], duc la concluzia firească că, în comunitatea conciliară, se dă o prioritate indiscutabilă elementului universalist în detrimentul celui particular. Această situaţie constituie o probă evidentă că Mişcarea Ecumenică nu a putut găsi relaţia adevărată dintre universal şi particular, care să le menţină împreună într-o sinteză armonioasă fără prejudicii aduse unuia dintre ele.

Cei care au avansat ideea unităţii organice a Bisericilor în comunitatea conciliară, au plecat de la premisa concepută că «nici-o formă de unitate ce prevalează într-una sau alta din Bisericile separate nu poate conţine singură suma diversităţii acordate de Dumnezeu şi că... trebuie, de aceea, să se creeze o nouă unitate şi comunitate» [24]. Din punct de vedere ortodox, unitatea Bisericii care uneşte fără să desfiinţeze sau să disocieze universalul şi particularul, se exprimă prin noţiunea de sobornicitate.

Date fiind în ea unitatea învăţăturii de credinţă, unitatea de cult şi unitatea canonică care toate la un loc asigură unitatea de spiritualitate, sobornicitatea exprimă atît universalul care ţine împreună Bisericile de membrii lor, cît şi particularul, concretizat în posibilitatea integrării Bisericii în viaţa popoarelor. Sobornicitatea nu se opune universalului, fiindcă ea se îmbogăţeşte cu atît mai mult şi îmbogăţeşte pe fiecare cu cît cuprinde mai multe Biserici şi mai mulţi membrii dacă este posibil pe toţi creştinii şi pe toţi oamenii. «Adevărul lui Hristos nu poate fi actualizat cu toate potenţele lui decît de o gîndire şi trăire activă a tuturor creştinilor, fiecare comunicînd tuturor gîndirea şi trăirea sa şi fiind îmbogăţit de gîndirea şi experienţa tuturor, într-o perfectă şi nestingherită comuniune. Deci sobornicitatea, în sensul deplin al cuvîntului, este rodirea activă de către toţi creştinii în deplină comuniune universală a întregii comori de adevăr şi viaţă, aduse de Hristos» [25].

«Dar independenţa moştenită de la Apostoli şi păstrată de Bisericile locale, independenţă manifestată prin multiple particularităţi, arată şi posibilitatea ca întregul conţinut al credinţei să se imprime de o formă proprie în care îşi exercită influenţa şi geniul un popor cu tradiţiile lui, şi împrejurările lui de viaţă de care s-a ţinut seama începînd de la Apostoli. Este aci ceva analog cu ceea ce se manifestă în cîntecele, în plastica, în proverbele, în idealurile de frumuseţe exprimate în ţesăturile şi în portul diferitelor popoare. Fiecare popor are, în principiu, experienţa aceluiaşi conţinut de viaţă constătător din aceleaşi probleme, bucurii şi dureri, contemplă şi se mişcă în aceeaşi realitate a naturii înconjurătoare, constînd din oameni legaţi prin aceleaşi preocupări. Şi totuşi fiecare popor reflectă toate acestea în cîntece, în ţesături, în proverbe diferite. Conţinutul însuşi este trăit şi exprimat în dozări de tonalităţi sentimentale, în combinaţii estetice proprii. Nu se poate rupe neorganic conţinutul de viaţă, de formele lui de expresie, căci ele sînt imprimate în însăşi intimitatea

23. *Rapport de la Section II*, Naïrobi, p. 6.

24. Edmund Schlink, *What Unity implies*, în World Conncil, *Studies* nr. 7, Genève, C.O.E., 1969, p. 51.

25. Pr. Prof. D. Stăniloae, *op. cit.*, p. 566.

conținutului fără ca să-l facă să fie altul, decît conținuturile de viață general-umane. Și în orice caz, această sesizare și exprimare proprie este elaborată de conștiința și de practica unei vieți independente, de sesizările și de exprimările altor popoare, chiar dacă fiecare popor folosește în mod liber influențe de la alte popoare. Nici un popor nu se știe independent sau subordonat altuia, în modurile de sesizare și exprimare ale aceluiași conținut integral de viață care este comun tuturor popoarelor... Biserica Ortodoxă, menținînd și promovînd acest principiu al sobornicității îl oferă ecumenismului contemporan. Prin el, ea acordă tradițiilor și formelor de cult și de viață religioasă ale diferitelor Biserici creștine o valoare superioară, căci ea vede la baza lor geniul și independența popoarelor de care au ținut seama Bisericile Ortodoxe, afirmîndu-și ele o independență a lor pentru a nu prejudicia independența și geniul popoarelor. Dar, în același timp, Biserica Ortodoxă afirmă necesitatea unității Bisericilor în conținutul integral al învățăturii de credință sau al Revelației divine propovăduite de Apostoli» [26].

Sobornicitatea este expresia comuniunii întregului, în care mădularele nu se contopesc. Universalul și particularul se îmbină armonios și cresc reciproc.

3. Comunitatea conciliară urmează să se exprime prin forme conciliare la toate nivelurile : local, regional și internațional. Desigur și în viața Bisericii Ortodoxe au existat și vor exista sinoade locale, regionale și ecumenice. Dar între formele conciliare ale comunității conciliare și sinoadele Bisericii Ortodoxe, există următoarele diferențe :

a) În formele conciliare amintite, definirea doctrinei de credință este rezultatul acordurilor convenționale izvorîte din convergența și reconcilierea unor concepții doctrinare mai mult sau mai puțin diferite, înfățișate în aceste acorduri ca exprimînd credința apostolică. Într-un sinod al Bisericii Ortodoxe însă, membrii episcopatului au misiunea oficială *jure divino* de a adînci, formula și impune tuturor învățătura neschimbată a adevărului dumnezeiesc cuprinsă în Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție, în lumina Tradiției apostolice — patristice și în acord cu principiile generale ale învățăturii propovăduite în toată Biserica. Ierarhia bisericească sacramentală reprezintă Biserica cea una și tradiția ei de totdeauna și înfățișează adevărul mîntuitor al lui Hristos, fără de care nu se poate realiza sfințirea și mîntuirea oamenilor. Tocmai din această pricină ierarhia sacramentală este garanția comuniunii generale sau a catolicității Bisericii.

Dacă noțiunea de conciliu, în contextul comunității Conciliare, exprimă ideea luării unor decizii doctrinare prin acord și reconcilierea părților interesate, noțiunea de sinod indică cu necesitate și etimologic (σύν + ὁδός) datoria episcopatului adunat în sinod de a păși la definirea învățăturii de credință pe calea învățăturii de totdeauna a Bisericii, care este una singură.

26. *Ibidem*, p. 524.

b) Dacă la conciliile comunității conciliare Bisericile sînt prezente prin reprezentanți, cu drepturi egale de vot, fără să fie episcopi hirotoniți cu succesiune apostolică, membrii sinoadelor ortodoxe, cu drept de vot, sînt numai reprezentanții episcopatului sacramental. Firește, la sinoade au participat și reprezentanții clerului (preoți și diaconi), ai monahilor și chiar ai poporului drept credincios. Dar acestora li se cerea părereea înainte de vot. După Tradiția Bisericii nedespărțite, numai membrii episcopatului sacramental aveau dreptul de vot în sinod în toate problemele de doctrină, cult și viață canonică. Componența și hotărîrile sinodului apostolic (49—50), ale sinoadelor ecumenice și locale ale Bisericii celei una, dinainte de marea Schismă (1054), precum și practica Bisericii Ortodoxe după această dată, învederează pe deplin acest lucru. Desigur, adoptarea definitivă a hotărîrilor sinodale de către întreaga Biserică inclusiv poporul credincios, se făcea prin așa-zisa *receptare*. Dar aceasta nu a diminuat cu nimic rolul episcopatului sacramental în apărarea și definirea adevărului de credință. Această receptare a hotărîrilor sinoadelor ecumenice de către întreaga Biserică, cler și credincioși, subliniază că sinodalitatea episcopală nu este decît reflexul organic al sobornicității generale a Bisericii.

*

Conciliaritatea și comunitatea conciliară, cu toate implicațiile lor, impun considerații mult mai ample decît cele date în sinteză în prezentul studiu, în care am stăruit asupra elementelor esențiale și definitorii ale acestora: a) recunoașterea reciprocă a Bisericilor; b) unitatea organică și c) conciliile ca forme de exprimare a lor.

Comunitatea conciliară cu formele ei de exprimare prezintă unele analogii cu comunitatea sobornicească sinodală a Ortodoxiei. Trebuie subliniate aici eforturile și contribuțiile Mișcării Ecumenice în această direcție. În esență, însă, comunitatea conciliară cu formele ei de expresie se află abia la începuturile dezvoltării ei. Comunitatea sobornicească sinodală are un conținut, o semnificație și o lucrare mult mai profunde și mai complexe.

În forma ei actuală, comunitatea conciliară poate constitui un mijloc de unitate a Bisericilor și denominațiunilor creștine neortodoxe din cadrul Consiliului Ecumenic al Bisericilor, pentru a deveni un partener mai definit în dialogul cu Biserica Ortodoxă.

Diac. Petru I. DAVID

PREMISE ALE DIALOGULUI ANGLICANO-ORTODOX: ASPECTUL REVELAȚIEI DIVINE

— Contribuția culturii teologice românești —

TEZĂ DE DOCTORAT

Prefață

Printre marile realizări ale Prea Fericitului Părinte Justinian, în răstimpul de peste 25 de ani de patriarhat, la loc de frunte se înscrie și reluarea contactelor și legăturilor de veacuri ale Bisericii Ortodoxe Române cu celelalte Biserici surori.

Or, datorită împrejurărilor istorice sau neînțelegerilor dintre teologi, au luat naștere și alte Biserici, rupte de Roma sau ieșite din Reformă. Și cu acestea s-a căutat o cale comună de apropiere, cunoaștere, înțelegere reciprocă pentru a se putea intra în circuitul ecumenic și chiar într-un dialog rodnic: «...Însuflețiți de spiritul ecumenist, trăim în colaborare, prietenie și respect reciproc» (Apostolat social, *vol. IX, p. 100).*

Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian, fiind și ctitorul învățământului teologic nou din Biserica Ortodoxă Română, ne-a îndemnat și ne-a dat exemplu personal să creștem și să formăm elemente de nădejde în ducerea pe mai departe a lucrului bun început. Confesiunea anglicană și Biserica Angliei în genere, fiind unul dintre obiectivele ecumenice destul de apropiate, Biserica Ortodoxă a răspuns solicitărilor ei. Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian este convins de faptul că «raporturile anglicano-ortodoxe (sînt) preludiu al unirii Bisericilor» («Ortodoxia», X (1958), nr. 2, p. 171—176).

Acest fapt l-am avut și noi în vedere și am căutat atît cu studenții, dar mai ales cu doctoranzii, să ajutăm Ortodoxia în a răspunde cît mai precis încercărilor anglicanilor de apropiere față de ea și în același timp a da culturii teologice românești noi postamente. În acest cadru se înscrie și subiectul tezei de doctorat: **Premise ale dialogului anglicano-ortodox: aspectul Revelației divine,** *cu subtitlul* **Contribuția culturii teologice românești.**

Candidatul și-a ales acest subiect, după ce a terminat perioada de formare în specialitate, susținînd încă patru lucrări cu caracter analitic ale teologiei anglicane de ieri și de astăzi. Datorită bibliografiei la zi, a informării directe și a ineditului cercetării, lucrările sale au fost apreciate și în multe reviste de specialitate din străinătate.*

* Așa, de exemplu: *Noi curente în teologia anglicană* («Ortodoxia», XVIII (1966), nr. 3, p. 375—386) a fost prezentată și recomandată teologilor și cercetătorilor care se ocupă cu istoria și perspectivele Mișcării ecumenice ca *sinteză a teologiei angli-*

Așa că nu este de mirare cînd subiectul tezei a fost recomandat ca o concretizare a preocupărilor candidatului și ca o încurajare în aprofundarea aspectelor multiple ale relațiilor anglicano-ortodoxe, în general, și ale încercărilor de apropiere între Biserica Ortodoxă Română și Biserica Angliei, în special. Așadar, subiectul lucrării de față ține seama de întregul context actual al teologiei anglicane și ecumenice. Teologia anglicană, de altfel ca oricare învățătură a Bisericilor creștine, se axează pe Revelația divină. Acesta este încă punctul nevralgic al creștinismului și de uniformizarea doctrinară revelațională depinde rezolvarea tuturor marilor probleme ale ecumenismului și unității în același adevăr și în aceeași credință.

În diferența doctrinară au constat și dificultățile elaborării tezei, adică în a arăta mai întîi poziția anglicană și îndepărtarea ei de ortodoxie ; apoi încercările Bisericii Angliei, timide la început și apoi insistente, de a se apropia de unele Biserici Ortodoxe — prin ierarhi sau teologi vestiți —, încercări care încununează eforturile de azi ale noului spirit ecumenist. Munca de cercetare, consultarea vastei bibliografii au fost destul de dificile mai ales că scrisul teologic românesc s-a referit mai mult la partea istorică, iar mijloacele de informare asupra anglicanismului au fost de proveniență romano-catolică sau protestantă. Aici se află primul merit al candidatului, fiindcă a cercetat originile Bisericii Argliei și a citat în permanență din clasicii și făuritorii Bisericii Angliei. Or, la această cutezanță a necesitat un timp de lucru de peste 10 ani, comparînd și selectînd materialul Bisericilor Ortodoxe de proveniență slavă și grecească, candidatul fiind susținut în această muncă de studiile de specialitate făcute la Moscova și Leningrad, precum și călătoriile de studiu și cercetare efectuate la Kiev, Erevan (Ecimiadzin), Tbilisi (Mîțeta), Praga, Budapesta, Belgrad și apoi în Italia, Spania, Anglia, Franța etc.

Lucrarea putea fi prezentată cu ani în urmă, dar candidatul din scrupulozitate a refăcut-o de mai multe ori, ca apoi, după cercetarea Bisericii Angliei la ea acasă să dea tezei o formă finală. Avem

---

cane moderne de cunoscutul pastor danez Alf Johannsen, în revista ecumenică «Journal of Ecumenical Studies», nr. 4/1967, vol. 4, p. 790. Același articol la В. Владимиров, Православие, în „Журнал Московской Патриархии" 10/1967, p. 75—76, 78—79.

Lucrările apărute în revistele teologice românești cu titlul : *Succesiunea apostolică și unitatea în credință la vechii-catolici* («Ortodoxia», XIX (1967), nr. 2, p. 211—226) ; *Tendința de unire între cultele apărute din Anglicanism* («Ortodoxia», XVIII (1966), nr. 4, p. 513—532) au fost prezentate în revistele de specialitate ale Bisericilor apusene, iar studiul *Aspecte noi în legătură cu «intercomuniunea»* («Ortodoxia», XIX (1967), nr. 3, p. 391—409) a fost recomandat Comisiei «Credință și Constituție» din cadrul Consiliului Ecumenic al Bisericilor de la Geneva, ca poziția oficială a Ortodoxiei («Ostkirchliche Studien», nr. 1/1972, vol. 21, p. 99).

De mare atenție s-a bucurat, în Biserica Romano-Catolică, lucrarea : *Un ecumenist al secolului al XVI-lea, umanistul Nicolae Olahul* («Glasul Bisericii», XXVIII (1969), nr. 7—8, p. 909—930). Autorul prezentării, Irenaeus D o e n s, recomandă ca exemplu ierarhiei apusene pe Arhiepiscopul de Strigoniu : Nicolae Valahul, care aplica în eparhia sa învățăturile Sfîntului Ioan Gură de Aur și socotea despărțirea Bisericilor ca o lucrare satanică temporară. Nicolae Olahul este exemplu de ierarh și un mare umanist născut din poporul credincios român («Journal of Ecumenical Studies», no. 4/1970, vol. 7, p. 890).

de-a face, așadar, cu o lucrare nu numai de studiu bibliografic după metodele obișnuite, ci cu o teză de constatări la fața locului, ceea ce îi dă o deosebită probitate.

Vom căuta, în continuare, să arătăm în mare unele părți ale lucrării, evidențiind contribuțiile inedite în literatura de specialitate, dar și deschiderea noilor drumuri în cercetarea mai aprofundă a celor două Biserici: Ortodoxă Română și Anglicană, precum și înțelegerea credincioșilor lor.

Planul lucrării, așa cum s-a cristalizat și pe parcurs, cuprinde o introducere generală, despre Revelația divină ca fundament al religiei creștine, un adevărat excursus interconfesional, care aruncă raze precise în dificila cercetare a învățăturii de credință a Bisericii Angliei.

Desigur, primul obstacol în înțelegerea anglicanismului este însăși originea anglo-saxonilor și implicit religia lor înainte de creștinism și pentru întîia oară în teologia ortodoxă română și în Ortodoxie, candidatul a publicat studii despre religia celților — puțin cunoscută la noi și religia tracodacilor, și relațiile indirecte între Anglia și Dacoromania.

O dată găsită o «afecțiune etnică și morală» între cele două grupuri de popoare se trece ușor la:

Partea întîi: **Revelația divină, specificul religiei noastre.** În cele patru capitole este pusă în discuție încercarea de sistematizare a doctrinei anglicane, știut fiind că Biserica Angliei nu are o dogmatică specială și nici o Mărturisire de credință comună celor trei ramuri ale ei din care să se poată extrage învățăturile și să se facă o certă comparație. Candidatul însă, folosind o imensă bibliografie, a putut găsi 11 puncte care formează învățătura despre Revelația divină în Biserica Angliei și pe care le prezintă nu numai comparativ cu Ortodoxia, ci și în contextul ecumenismului actual. În acest sens, ajunge la concluzia că Biserica Angliei nu ar fi departe de Ortodoxie, dacă ar da mai multă importanță trăirii creștine, experienței Bisericii Răsăritene, lucrării harului Sfîntului Duh prin Sfintele Taine etc.

Detașîndu-se mult de Biserica Protestantă, izolîndu-se parțial de Biserica Romano-Catolică, Biserica Angliei este un serios partener al Bisericii Ortodoxe în dialogul deja inițiat între Ortodoxie și Anglicanism, Revelația divină fiind problema-cheie a apropierii între cele două Biserici.

Tot pentru întîia oară în literatura teologică românească și chiar în întreaga Ortodoxie se reliefează parțial, dar sigur, altă sursă a apropierii între Biserica Ortodoxă și Biserica Angliei, anume: Revelația patrimonială sau contribuția culturală a fiecărei Biserici în contextul familiei Bisericilor Ortodoxe.

Partea a doua a lucrării este intitulată generic: **«Dezvoltare», receptare și etape în Descoperirea dumnezeiască.**

Dacă popoarele s-au izolat, totuşi, cultura cu vădite nuanţe ale învăţăturii creştine din primele veacuri s-a păstrat în diferite forme. Odată cu pericolul musulman, creştinismul apusean, în frunte cu Biserica Marii Britanii, încearcă să descopere noi căi de cunoaştere şi mai ales apropierea de Biserica Răsăritului, separată de Apus, prin schisma din 1054. De fapt, Cruciadele au deschis porţile culturii ortodoxe în Apus, au pregătit Renaşterea şi au dat nădejdi sporite Angliei într-o viitoare Biserică naţională, independentă.

De acum se deschide în istoria bisericească o nouă pagină, prereformatorii şi reformatorii englezi, bazaţi pe datele Revelaţiei şi experienţa Bisericii de Răsărit, trag brazdă adîncă pentru noua recoltă a Bisericii Angliei.

Prereformatorii şi reformatorii englezi, precum şi reformatorii europeni care şi-au desăvîrşit studiile în universităţile engleze sînt prezentaţi sistematic şi inedit în literatura teologică de specialitate.

Biserica Angliei odată constituită şi ruptă de sub jurisdicţia Romei îşi creează mijloace proprii de propagare a învăţăturii ei, ceea ce face să intre în relaţii sigure cu Ortodoxia, fie prin Patriarhia ecumenică, fie prin contacte directe, ajungînd pînă la Locurile Sfinte şi chiar în Ţările Române.

Este vrednic de reţinut faptul că anglicanii au dorit o legătură cu Biserica Bizantină; or, aceasta nu au găsit-o nici în Ortodoxia slavă, nici în Ortodoxia grecească, ci numai în fiica legitimă a Bizanţului: Biserica Ortodoxă Română, *păstrătoare fidelă a Revelaţiei divine şi în acelaşi timp moştenitoare a Bisericii primare şi a protectoarei acesteia: Biserica Bizantină. Biserica Ortodoxă Română — prin sinodul de la Iaşi — dă Ortodoxiei o Mărturisire de credinţă corespunzătoare timpurilor acelora şi valabilă pînă azi. Este un adevăr de reţinut.*

Partea a treia: **Rezultate şi perspective ale dialogului anglicano-ortodox în lumina adevărului revelat.**

Cultura teologică ortodoxă românească a oferit lumii creştine a Răsăritului şi Apusului întregul ei potenţial bizantin, o teologie ortodoxă autentic latină nu cu scop prozelitist, ci cu smerenia necesară şi probitatea adevărului revelat de a îndrepta lucrurile şi a înfrăţi pe creştini.

Bazat pe material inedit, pe documente sigure, candidatul pune în circulaţie date noi despre preocupările teologilor români pentru confesiunea anglicană şi dorinţa vie a teologilor Bisericii Angliei de a cunoaşte învăţătura despre adevărul revelat receptat de Biserica noastră din primele veacuri creştine.

Candidatul cercetează Mărturisirea de credinţă *a cărturarului român Nicolae Milescu scrisă pentru prietenul său: reverendul Thomas Smith, profesor la Oxford, capelanul Ambasadei Marii Britanii din Constantinopol; Mărturisire al cărei manuscris se află în celebra bibliotecă «Bodleiana» din Oxford sub cota* Ms. oriental 481. *Există deci exemple de dialog între Ortodoxia românească şi Anglicanism îna-*

inte de patriarhii Chiril Lukaris și Mitrofan Critopulos, socotiți de unii adevărații «inițiatori» de contacte între Ortodoxie și Anglicanism. Adevărul este cu totul altul.

Începutul bun al lui Nicolae Milescu a fost continuat de Dimitrie Cantemir la Constantinopol, Iași și Moscova și de Antioh Cantemir, fiul savantului domnitor Dimitrie Cantemir, la Petersburg, Berlin, Roma, Paris, dar mai ales la Londra, în calitate de primul ambasador al Rusiei în Marea Britanie.

În Țara Românească, în aceeași perioadă de timp, se înfăptuiește tipărirea în întregime a Sfintei Scripturi (Biblia lui Șerban, 1688), *partea așezată în scris a Revelației divine. Aceasta a însemnat, pe lîngă întărirea apărării credinței ortodoxe, și un eveniment cultural de mare importanță și de unitate națională în viața poporului român de pretutindeni.*

Intențiile înaintașilor au fost preluate și duse mai departe de către «Academia Domnească» a lui Constantin Brâncoveanu la a cărui Curte se aflau și reprezentanți diplomatici englezi și mai ales clerici anglicani. Aceștia din urmă căutau să se informeze, să cerceteze și să găsească argumente ortodoxe, luînd ca exemplu Biserica Ortodoxă Română în făurirea unei Biserici Anglicane de sine stătătoare.

După martirajul familiei lui Brâncoveanu, la Constantinopol, care a produs o profundă impresie asupra credincioșilor anglicani, domnitorii fanarioți Constantin și Nicolae Mavrocordat continuă corespondența «apologetico-dogmatică» dintre București și Canterbury, corespondență inițiată de Academia din București. Și asupra acestei epoci, candidatul își expune punctul de vedere personal, arătînd că numai așa se explică de ce o parte din tezaurul nostru cultural se găsește în custodii engleze, inclusiv la «British Museum».

În epoca lui Brâncoveanu se pun bazele unor serioase contacte teologice culturale ; se găsesc, însă, români în cetățile de cultură ale Angliei cu mult înainte. Se amintesc : preotul Gheorghe, primul islamist român și preotul Damian Samoilă, student la Oxford și ucenic al savantului american Benjamin Franklin. Preotul Damian este printre primii români — dacă nu primul — propovăduitor al Evangheliei Mîntuitorului în cele două Americi.

Tot pentru prima dată se aduce acest fapt la cunoștința cercetătorilor și teologilor români.

Faima Bisericii Ortodoxe Române este recunoscută de întreaga Ortodoxie și de celelalte Biserici mai ales după Unirea Principatelor și în timpul domniei lui Alexandru I. Cuza.

Se dovedește în lucrare că preocuparea pentru izvoarele directe și indirecte ale descoperirii lui Dumnezeu a constituit obiectul principal în apărarea credinței la înaintașii noștri.

Partea a patra: **De la proiecte la realizări.**

În sfîrșit, ca un răspuns al acestor intense, sincere și serioase preocupări s-au dovedit și contactele ulterioare culminînd cu ținerea Conferinței teologilor anglicani și teologilor

ortodocși români la București, în 1935. *Deși materialul este cunoscut meritul candidatului constă în aceea că a reușit să extragă din amplele dezbateri pozițiile celor două Biserici și mai ales concluziile care sînt valabile și astăzi. Evident, au fost folosite în discuții rezultatele de la București, dar problema Revelației divine este tratată în mare în contextul teologiei anglicane și ortodoxe pînă la zi, cu toate că s-au ivit unele dificultăți în sînul Ortodoxiei în ceea ce privește înțelegerea Bisericii Anglicane.*

Conferința de la București 1935 *ca și celelalte hotărîri și comunicate comune anglicano-ortodoxe au fost un preludiu la noile contacte anglicano-ortodoxe pînă în pragul dialogului. Ca atare, deși aceste relații anglicano-ortodoxe române sînt locale, totuși constituie un prim și important ajutor în elucidarea apropierii Bisericii Angliei de Biserica Ortodoxă.*

Sînt destul de minuțios analizate izvoarele Revelației în dialogul teologic și sînt date soluții și pentru alte Biserici. Aceasta datorită studierii și pozițiilor celorlalte Biserici Ortodoxe surori, lucru de primă importanță spre găsirea unui punct comun al Ortodoxiei față de Anglicanism.

Conferințele Rodos, *recomandările* Conferinței Lambeth, *întrunirile anglicano-ortodoxe de la Belgrad (1966) și ultimile rezultate ale subcomisiilor de dialog par a confirma duhul înțelepciunii teologilor ortodocși români de-a lungul veacurilor, anume că Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție receptate de către credincioși și trăite ca atare în evlavia străbună formează baza spre unitatea de credință a Bisericii lui Hristos.*

Însuși Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian, exponentul evlaviei străbune, sprijinit de către toți membrii Sfîntului Sinod, de clerul și credincioșii Bisericii Ortodoxe Române, spunea din sanctuarul anglicanismului — catedrala din Canterbury : «De aproape o mie patru sute de ani, din vremea misionarului roman Augustin, Canterbury conduce și străjuiește viața religioasă a țării Voastre și de aproape nouă sute de ani, această Catedrală, măreț monument de artă creștină, împodobește orașul și mărturisește puternicul sentiment religios al poporului englez...» (Biserica Ortodoxă Română», LXXXIV (1966), nr. 7—8, p. 690).

Pe lîngă linia ortodoxă păstrată de lucrare de la început pînă la sfîrșit, candidatul reușește un adevărat compendiu de teologie sistematică. Se ține cont de cadrul general al secției sistematice și se fac dese investigații în istoria religiilor, în morala creștină, fără a neglija principiile dogmatice ale teologiei ortodoxe. Sînt create noi perspective în dialogul anglicano-ortodox. Lucrarea nu va lipsi de pe masa de lucru a oricărui teolog în problema anglicană sau în compartimentele acesteia : cultură, etnografie, artă, religie, idei noi, civilizație, sau perspectivă istorică.

În ceea ce privește stilul și exprimarea, candidatul are independență, utilizînd imagini clare și sugestive, convingătoare și sigure evitînd un limbaj abstract. În același timp, pentru ușurarea lecturii și

urmărirea ideii, comentează mai multe citate și căutînd o concluzie ortodoxă cu aplicații confesionale, face din expunere o lectură ecumenistă îngrijită și acceptabilă.

Nu greșesc dacă apreciez teza ca un model de claritate stilistică ce îmbracă un adevăr comun al Bisericilor creștine și care ar putea fi tradusă în limba engleză, fiindcă autorul face ample investigații în istorie, arheologie, etnografie și folclor.

În ceea ce privește bibliografia, apreciez ca excepționale lucrările cercetate, care epuizează aproape scrisul teologic în problemă, atît în Ortodoxie cît și în Anglicanism.

În forma finală a lucrării, candidatul a ținut cont de sugestiile competente și de observațiile făcute de ceilalți referenți (P. C. Pr. Prof. Dr. Corneliu S î r b u, șeful catedrei de Teologie fundamentală și Istoria religiilor de la Institutul teologic universitar din Sibiu; P. C. Protodiac. Prof. Dr. Ioan Z ă g r e a n, șeful catedrei de Morală, de la același Institut, P. C. Pr. Prof. Dr. Dumitru S t ă n i l o a e și P. C. Pr. Conf. Dr. Dumitru P o p e s c u, de la catedra de Teologia dogmatică de la Institutul teologic universitar București), *pentru toate acestea îmi fac o plăcută datorie de a recomanda Prea Fericitului Părinte Patriarh Justinian tipărirea lucrării de față într-una din revistele centrale ale Patriarhiei Române, pentru a putea fi susținută apoi ca teză de doctorat în teologie, specialitatea Teologia fundamentală și Istoria religiilor, și pentru a pune în circulație roadele muncii unui tînăr teolog constant al Institutului teologic universitar din București.*

Pr. Prof. Dr. PETRU REZUȘ
Referent principal

București, 22 februarie 1976

PRESCURTĂRI

DB. — *Dictionary of the Bible.* Dealing with its language, literature and contents. Including the Biblical Theology. Edited by James Hastings, M. A., D. D., Edinburg, 1904.

DFCh. — *Dictionnaire de la foi chrétienne*, publié sous la direction de Olivier de la Brosse, Antonin-Marie Henry, Phillippe Rouillard. Les Editions du Cerf. Tome I *(Les mots)*, Tome II *(Les doctrines)*, Paris, 1968.

DIVR. — *Dicţionar de istorie veche a României* (Paleolitic — sec. X). Elaborat de un colectiv de autori sub conducerea Prof. univ. dr. doc. D. M. Pippidi, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1976.

DLE. — *Dicţionar al literaturii engleze.* Coordonatori Ana Castianu, Ion Aurel Preda, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1970.

DM. — *Dictionnaire des mystiques et des écrivains spirituels,* par Joseph Ducarme, Robert Morel Editeur, 1968.

DPCR. — *Dictionnaire pratique des connaissances religieuses,* publié sous la Direction de J. Bricont, Paris, 1925—1928, vol. I—VI, cu «Suppléments 1929—1933», sous la direction G. Jacquement.

DSE. — *La doctrine sociale de l'Église à travers les siècles.* Documents pontificaux du XV-ème au XX-ème siècle (Textes originaux et traduction). Edités sous le patronage de la Fondation Internationale «Humanum». Publiés et introduits par Arthur F. Utz, Professeur à l'Université de Fribourg (Suisse) avec la collaboration de Médard Boeglin Dr. és Lettres. Eugène Carson Blake, Jan Cardinal Willebrands. Herder Bâle-Roma. Beauchesne et Fils, Tome I, Paris, 1970.

DTh. — *Dictionary of Theology,* by Louis Bouyer of the Oratory, trans. by Rev. Charles Underhill Quinn, by Desclés Co., 1965.

EB. — *Enciclopedia della Bibbia.* Elle di ci. Torino-Leumann, Ediciones Garriga, S. A. Barcelona, vol. I—VI, 1969—1971.

ECG. — *Enciclopedia Civilizaţiei greceşti.* În româneşte de Ioana şi Sorin Stati. Prefaţă şi control ştiinţific de Radu Florescu. Editura Minerva, Bucureşti, 1970

ERE. — *Encyclopaedia of Religion and Ethics.* Edited by James Hastings, M. A., D. D., Edinburgh T. & T. Clark, 1908—1921 (12 volume).

ES. — *Evangelisches Staatslexikon.* Herausgegeben von Hermann Kunst und Siegfried Grundmann. In verbindung mit Wilhelm Schneemelcher und Roman Herzog (I—LXIV) Kreuz-Verlag-Stuttgart. Berlin, 1966.

IDB. — *The Interpreters Dictionary of the Bible.* An illustrated Encyclopaedia. Identifying and explaining all proper Names and significant terms and subjects in the Holy Scriptures, including the Apocrypha. With Attention to Archeolo-

gical Discoveries and Researches into the Life and Faith of Ancient Times. George Arthur Buttrik Editor, New York, Abingdon Press, Nashville, 1962.

MDF. = *Mic dicţionar filozofic,* redactat de M. Rozenthal şi P. Iudin, Bucureşti, 1955.

MDM. = *Mic dicţionar mitologic greco-roman,* alcătuit de Anca Balaci, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1966.

MI. = *Magazin istoric.* Revistă de cultură istorică.

MS. = *Mysterium salutis. Dogmatique de l'Histoire du salut.* vol. I (1969) — vol. XV (1973).

NC. = *A New Catechism. Catholic Faith for Adults, with suppliment.* Search Press, Herder and Herder. Reproduced and Printed in Great Britain by Redwood Press Limited, Frowbrige & London, ISBN, Ediţia IV, 1971.

NO. = *Nouveauté dans l'oecuménisme.* «Foi et Constitution». Conseil Oecuménique des Eglises. Les presses de Taizé, Editions du Seuil, Paris, 1968.

PG. = J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus.* Series graeca, Paris, 1844—1866.

PL. = J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus.* Series latina, Paris, 1844—1866.

RTL. = Revue Théologique de Louvain.

SM. = *Sacramentum Mundi.* An Encyclopaedia of Theology. Edited by Karl Rahner with Cornelius Ernst and Kevin Smyth. Herder and Herder, New York, Burns & Oates Limited, London, 1968.

XX-BOR. *Douăzeci de ani din viaţa Bisericii Ortodoxe Române 1948—1968.* Editura Institutului biblic şi de Misiune ortodoxă, Bucureşti, 1968.

ЖМП. = Журнал Московской Патриархии (Revista Patriarhiei din Moscova).

БТ. = *Богословские труды* (Studii teologice) *Сборник I—XII* Избание Масковской Патриархии.

ПБЭ. = Православная Богословская Энциклопедия, (Enciclopedia teologică ortodoxă) или Богословскии Энциклопедический Словарь. Editat sub redacţia Prof. A. P. Lopuhin, Tom. I/1900; II/1901; IV/1904; V/1905.

Introducere

1. Revelația divină, fundament al religiei creștine

Prin venirea în lume a Fiului lui Dumnezeu *la plinirea vremii* (Gal. IV, 4), El ne-a oferit tot ceea ce este necesar pentru mîntuire :

— *Identitatea* de ființă a Mîntuitorului cu Dumnezeu-Tatăl și cu Dumnezeu-Sfîntul Duh este demonstrată de nașterea din veci (Ioan I, 1).

— *Contradicția* aparentă între natura spirituală și cea materială a fost eliminată prin *înviere.*

— *Terțiul exclus :* adevărul creștin că *Iisus Hristos a fost Dumnezeu-om* și nu a mai fost și nu va mai fi alt Mesia. Iisus din Nazaret a fost o realitate istorică. În afara Sa nu există alt Mîntuitor.

Am făcut precizarea de mai sus pentru faptul că, Teologia fundamentală pune la baza preocupărilor ei *cunoașterea.* Or, acest principiu noetic aparține rațiunii și rațiunea a fost iluminată prin Revelație cu care, de fapt, a conlucrat în cadrul Providenței. Adevărurile credinței creștine nu sînt acceptate de frică (II Tim. I, 7) sau printr-o inițiere cultică «regizată» de anumiți conducători religioși, ci pe lîngă cunoaștere, creștinul trebuie să trăiască cinstit, nu după lume (I Ioan II, 16).

Revelația s-a dat «că noi să trăim prin El» (Ioan IV, 14), și «să lucrăm împreună cu adevărul» (III Ioan, 8). Dacă adevărul este concordanța noțiunii, a ideii, cu obiectul în cunoașterea obișnuită, în problema credinței creștine, adevărul este mîntuitor (Apoc. I, 1), iar *Revelația divină este comunicarea din partea lui Dumnezeu a unor adevăruri ascunse.*

Aproape toate religiile pretind că au la bază o «revelație» și o justifică fie prin «puterea supranaturală», fie înțeleasă «într-un cerc de inițiați», sau întîmplătoare. Acest fel de a privi lucrurile aparține religiilor naturale, istorice, evoluate sau sistemelor de gîndire religioasă [1].

Revelația divină este una și aceeași în esență, perfectă ca și izvorul ei și se manifestă de la începutul veacurilor și pînă la sfîrșit. Ea este modul ideal de arătare al Dumnezeirii pentru ca cei ce cred și își transformă viața lor pentru desăvîrșire să se bucure de fericirea veșnică a *Aceluia care este* ALFA *și* OMEGA (Apoc. I, 8 ; XXI, 6, 22). Pentru a ajunge aici, pe lîngă o credință statornică, așa cum am mai spus, este

1. *Systematic Theology A compendium.* By Augustus Hopkins Strong, D.D., L.L.D. Three volumes in one, London Pickering & Inglis L.T.D., Twenty-seventh Priting, 1970, Part. II. — *The Existence of God,* p. 52—110 ș.a.

nevoie de o cunoaștere a adevărului revelat: *După ce odinioară în multe rînduri și în multe chipuri, a vorbit părinților noștri prin prooroci, în zilele acestea mai de pe urmă* (Dumnezeu) *ne-a grăit nouă prin Fiul, pe care L-a pus moștenitor a toate și prin care a făcut și veacurile; care fiind strălucirea slavei și chipul ființei lui Dumnezeu și care ține toate cu cuvîntul puterii Sale, după ce a săvîrșit curățirea păcatelor noastre a șezut de-a dreapta slavei, întru cele prea înalte...* (Evr. I, 1—3).

Dacă scopul ultim al Mîntuitorului a fost curățirea păcatelor, apoi și credincioșilor li se cere același lucru. Numai așa se înțelege *Revelația divină* în problematica religiei: *trăirea adevărului* descoperit: «cunoașterea adevărului este pe măsura evlaviei» (Tit I, 1). Revelația devine baza credinței, mesajul divin primit și experimentat prin actele de evlavie, iar credinciosul își însușește adevărul divin cu întreaga sa ființă «ca și un aluat care dospește toată frămîntătura» (I Cor. V, 6).

Izvorul Revelației este însuși Dumnezeu: «care a luat trup și a locuit printre noi plin de har și de adevăr» (Ioan I, 14) și se manifestă prin mai multe căi, dintre care două sînt deja formulate și recunoscute unanim: *Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție.*

2. Puncte comune de interpretare a Bibliei și a Tradiției

Dacă *Revelația divină este* în esență *iubirea lui Dumnezeu față de noi,* această transmitere nu s-a făcut decît în scop religios moral: transformarea credinciosului dintr-o ființă timorată de propria rătăcire, într-un stăpîn pe sine: *a muri sau a trăi pentru mine este Hristos* (Filip. I, 21). Cei ce cred cu adevărat tebuie să fie în permanentă cercetare (Matei VII, 7) pentru că cercetarea a fost și este specifică credinciosului și noutestamentar *(cum o să înțeleg dacă nu-mi explică cineva*—Fapte VIII, 31; *am văzut și de aceea am crezut* — I Ioan I, 2—3), iar pentru credinciosul tuturor timpurilor, *Domnul a arătat căile Sale* (Ps. CII, 7) *prin cunoaștere, trăire, manifestare.* Acestea sînt demonstrate cu prisosință de *Biblie* și de climatul în care s-a format canonul ei, adică de *Tradiție.*

Dacă astăzi, ecumenismul creștin începe să-și clarifice pozițiile, faptul se datorește și Ortodoxiei, care, cu Predania ei moștenită de la primele comunități creștine, ilustrează valoarea descoperirii dumnezeiești, iar cea care explică, compară, încadrează, comentează, formulează și convinge despre adevărurile Sfintei Scripturi este Sfînta Tradiție.

Sfînta Tradiție are mai multe înțelesuri. De aceea, verbul παραδίδωμι, din care a luat naștere substantivul παράδοσις = tradiție, ar putea avea înțelesul dublu de: acțiune de transmitere — referire la timp și spațiu de a trimite mai departe — moștenire continuă —, încredințarea din mînă în mînă (ca obiect sfînt), din gură în gură (ca necesitate logică), precum și aceea de încredințare spre păstrare a unui anumit organ capabil și responsabil. Această *mișcare permanentă* și totodată legătură strînsă între trecut, prezent și viitor dă naștere la datini și obiceiuri verificate ca sprijinitoare pentru înțelegerea adevărului revelat.

Sfera de acțiune a Tradiției λόγια τοῦ Κυρίου este destul de elastică, la ea participînd elementul uman și divin.

Descoperirile arheologice — de cetăți uitate, dar consemnate de Biblie, de manuscrise, incunabule, suluri de texte sau interpretări de sfaturi și comandamente ale epocilor, pe lîngă dovada autenticității lor — pun confesiunile creștine în fața unor realități pe care numai Tradiția le poate explica. Acel «sola Scriptura» nu mai este totdeauna suficient nici chiar pentru teologii protestanți moderni. Pentru că, indiferent cărei confesiuni aparțin credincioșii, ei au numeroase tradiții, obiceiuri și datini pe care unii dintre conducătorii lor nu le înțeleg întrutotul, dar le acceptă. Ca atare, «receptarea adevărurilor» prin predanii sau moșteniri a ținut curate izvoarele Descoperirii divine : *Biblia* și *Tradiția* ca realități păstrate în timp, verificate, cunoscute și trăite.

Adevărul revelat se află în aceeași măsură în Scriptură și Tradiție și pe aceste două izvoare principale nu le despărțim. Cei care încearcă o despărțire săvîrșesc ceea ce au făcut și monofiziții și nestorienii cu Persoana unică în două firi, umană și divină, a Mîntuitorului.

Evident, Biblia face parte din Tradiție, dar prin fixarea canonului biblic nu s-a înlăturat și nici limitat Tradiția orală. Deși Sfînta Scriptură provine din Tradiție, ea nu cuprinde o revelație în sine, autonomă, ci este totdeauna în acord cu conținutul Tradiției. În decursul timpului, Biblia nu s-a înscris ca o alternativă a Tradiției nici independent de ea și de aceea ele nu pot fi separate, conținînd același adevăr de credință, de cunoaștere, de îndeplinire, de desăvîrșire : *Revelația Sfintei Treimi.*

Fără îndoială, fiecare Biserică, denominațiune, confesiune sau comunitate creștină își are punctul ei de vedere asupra «interpretării Scripturii» dar astăzi se caută, prin Consiliul Ecumenic al Bisericilor, să se găsească un punct de apropiere, o bază comună acceptată de teologi și reprezentanți ai comunităților creștine [2].

Credincioșii, prin viața lor, prin păstrarea de-a lungul timpului a unor practici comune, înțeleg și ei rostul venirii și întrupării, răstignirii și învierii Mîntuitorului Iisus Hristos.

Dogma este obligatorie pentru noi ca adevăr de credință ; teologumena este acceptată parțial, ca poziție, ca lămuritoare pentru un adevăr divin nedefinit : *cunoașterea, experiența și convingerea sînt general-umane și, în ceea ce-i privește pe credincioși, sînt completate de Revelație.* Ca atare, interpretarea, explicarea, cunoașterea, însușirea adevărului divin sînt factori activi ai Revelației pentru înțelegerea Bibliei și Tradiției.

Din acest unghi de vedere, fără nici o discriminare și pe picior de egalitate, Bisericile și confesiunile pot să găsească într-adevăr *calea dialogului la baza căruia stă specificul și veșnicia creștinismului :* REVELAȚIA DIVINĂ.

2. În «NO», p. 56—60 ; 75—132 ; «MS», p. 11—13 ; Ernest F. Kevan, *The Principles of interpretation,* în «Revelation and the Bible». Contemporary Evangelical Thought. Edited by Carl F. H. Henry, London, The Tyndale Press, 1969, p. 283—289 (în continuare vom cita : «Rev. and the Bible...») ; «DPCR», Revelația, vol. V, p. 1251—1266.

3. Descoperirea lui Dumnezeu prin Iisus Hristos: baza dialogului interconfesional

Din discuţiile Mîntuitorului Hristos cu Apostolii Săi reiese limpede că *rostul venirii Sale este împlinirea celor nădăjduite* ; iar la întrebarea adresată Ucenicilor: Voi de ce nu Mă părăsiţi, răspunsul a fost: «Unde să mergem, *Doamne, numai Tu ai cuvintele vieţii veşnice*» (Ioan VI, 68).

O discuţie sau confruntare, o practică sau o inovaţie, un comentariu sau o propagare a unei trăiri «religioase» în afara Bisericii lui Hristos şi pe lîngă învăţăturile şi poruncile Sale nu au rost. Pentru că unitatea în credinţă reclamă un dialog sincer, egal, dezinteresat, a cărui bază nu este «născocirea unei credinţe comune», ci însuşirea celei adevărate prin lepădarea de păcat. În acest sens, păcatul este necunoaştere şi atitudine rea, ambele bazate pe neascultare şi netrăire. Uitarea multora sau ocolirea faptului că «Iisus Hristos acelaşi este : ieri, azi şi în veci» (Evr. XIII, 8), încetinesc apropierea între confesiunile creştine. Şi dacă nu sînt suficiente puterile noastre psihice de a-L înţelege şi a-L cerceta pe Domnul prin viaţa noastră, în raport cu semenul, dialogul cere să fim convinşi, cel puţin, că *desăvîrşitorul credinţei noastre este Hristos* : El care s-a descoperit şi ne-a izbăvit aşa cum ne asigură şi totodată ne face atenţi alesul Său, Sfîntul Apostol Pavel : «Cu ochii aţintiţi asupra lui Iisus, *începătorul şi plinitorul credinţei*, care pentru răscumpărare a suferit crucea, n-a ţinut seama de ocara ei, şi a şezut de-a dreapta tronului lui Dumnezeu. Luaţi bine aminte, dar, la Cel ce a răbdat de la nelegiuiţi o atît de mare împotrivire, ca să nu vă lăsaţi înfrînţi, slăbind în sufletele voastre» (Evr. XII, 2—3).

Slăbirea sau abaterea de la adevăr provoacă totdeauna derută sau criză sufletească mai ales în domeniul credinţei.

Toţi propagatorii noilor culte sau Biserici, fie creştini, fie adepţi ai credinţei creştine, pun la baza «doctrinei» lor autoritatea unor filozofi sau oameni de ştiinţă sau cultură, cărora le-au comentat sau «potrivit» învăţătura pentru a da naştere unei «noi-credinţe». De fapt, la baza acestor încercări de «concepte religioase» stau cîteva eseuri filozofice sau morale, în cele mai multe cazuri luate din Biblie sau Tradiţie [3], şi din care îşi fac o acţiune specifică de propovăduire. Fiecare individ, apoi, are «visuri şi trimiteri» de sus, încît credinţa adevărată, în unele cercuri clericale şi confesionale apusene, nu mai constituie decît o noţiune filozofică, utilă sau inutilă.

Biserica Ortodoxă, păstrătoarea fidelă a tezaurului revelat, înţelege să vină în sprijinul acestei situaţii cu tezaurul doctrinal al integrităţii Scripturii şi Tradiţiei. Iar credinciosul ortodox înţelege contribuţia ge-

3. *Buna cuviinţă oglindită în proverbe şi maxime din toată lumea*, culese de Gh. Paschia, Editura Albatros, Bucureşti, 1970, p. 293—298, cu bogată bibliografie ; *Reflexii şi maxime*, Ediţie îngrijită de Constantin Bădescu, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1969 ; Barbu Marian, *Dicţionar de citate şi locuţiuni străine*, Ediţie revizuită şi completată de Eugen şi Paul B. Marian, Editura enciclopedică română, Bucureşti, 1973, «Citate şi locuţiuni englezeşti», p. 283—311.

niului uman în formarea și ridicarea civilizației și el se încadrează în acest curs al progresului. Problema trăirii în Hristos este însă în funcție de *conștiința sa*, în ceea ce privește eul său ; de *credința* sa, în ceea ce privește convingerea personală ; *de mîntuirea sa integrală*, în ceea ce privește aspirația sa în funcție de comunitate. Aceasta este baza trăirii ortodoxe: credinciosul știe în Cine a crezut (II Tim. I, 12), anume ; în Acela... care n-a venit să I se slujească, ci El să slujească și să-și dea viața ca răscumpărare pentru mulți» (Matei XX, 28). Ca atare, *un dialog în afară de Hristos sau pe «marginea Evangheliei», pe bază de speculație sau «revelații personale» nu se poate admite.*

Biserica Ortodoxă este conștientă de datoria ei de a îndemna pe toți să meargă la Scăldătoarea Siloamului (Ioan X, 7) și apoi curățiți, datorită luminii celei adevărate, să intre în dialog numai pe baza *Descoperirii dumnezeiești* (I Tim. I, 4 ; IV, 7).

Dacă, în discuțiile premergătoare dialogului, se va pleca de la fapte, idei și realități trecute, invocîndu-se autorități în afara lui Hristos, rezultatele vor fi nule. «Numai în Hristos trăim, ne mișcăm și sîntem...» (Fapte XVII, 18), în aceasta constă *masa dragostei* la care invită pe celelalte Biserici, Biserica cea una, sfîntă sobornicească și apostolească.

În acest context, evident, singura problemă a religiei, în general, și a creștinismului în special, și pe baza căreia se caută înțelegerea, apropierea și unitatea de credință, este *Revelația dumnezeiască.* Izvorul ei este Unul-Dumnezeu, care a lăsat moștenire Bisericii descoperirea Sa. «Biserica pe care a cîștigat-o cu scump sîngele Său» (Fapte XX, 28) și al cărei Cap este (Col. I, 18; Efes. IV, 15). În această situație, tot ceea ce intră în cadrul unui dialog trebuie să aibă o bază reală și adevărată cu implicații soteriologice precise.

Biserica Ortodoxă nu promovează o apropiere de formă (II Petru II, 17), ci se apropie de acele Biserici care includ în învățătura lor Taina creștinătății : *Dumnezeu s-a arătat în trup, s-a îndreptat în Duhul, a fost văzut de îngeri, s-a propovăduit între neamuri, a fost crezut în lume, s-a înălțat întru slavă* (I Tim. III, 16). *Deci Dumnezeu nu este nici concept, nici idee,* ci *Persoană:* Dumnezeu-Tatăl, Dumnezeu-Fiul, Dumnezeu-Sfîntul Duh, și care sînt Una (I Ioan V, 7).

Cu Dumnezeu personal se intră în legătură, nu cu altcineva dedus din părerea vreunui teolog. Dumnezeu este personal și credinciosul său este persoană. Ar fi de neacceptat a susține că o persoană poate intra în relații reciproce cu o abstracțiune.

Hristos, venind pe pămînt, a întărit nădejdea în cele viitoare, iar prin nașterea, semnele și minunile Sale, moartea și învierea, arătarea și înălțarea Sa a înlăturat îndoiala, a pecetluit divinitatea religiei creștine. Ce sistem teologic ar mai putea completa acest adevăr de credință și de viață creștină ?, cînd însuși Sfîntul Apostol Pavel precizează : *Dumnezeu ne-a dat nădejdea vieții veșnice și El nu poate să mintă* (Tit I, 2) și că poruncile și preceptele unora (în materie de credință), întorc pe oameni de la adevăr (Tit I, 14).

Un dialog în afara granițelor Revelației divine nu are valabilitate.

Biserica Ortodoxă iese în întîmpinarea celorlalte confesiuni cu învățătura primelor veacuri ale creștinismului și cu viața însăși a credincioșilor ei care au experimentat adevărul credinței din Evanghelia dreptății, împăcării și păcii. Încercările de apropiere dintre Biserici fără o bază doctrinară sînt palide poziții ale unui creștinism în frămîntare, dar și o evidentă mărturie a neînțelegerii învățăturii revelate. O ierarhie apostolică nu poate dialoga cu falșii apostoli (Apoc. II, 2) aleși de oameni sau declarați ei înșiși slujitori. De aceea, într-un dialog viitor, prozelitismul confesional, propaganda antifilozofică, abuzul de creștinism etc. trebuie să dispară ca termeni de discuții pentru a înțelege mandatul Mîntuitorului Hristos «ca toți să fie una» (Ioan XVII, 21).

În zilele noastre, mai mult ca oricînd, unitatea formează obiectul de discuție în organismele internaționale. *Unitatea* atrage la sine coordonatele ei: *frățietatea, egalitatea* și *pacea*. Ca principiu noetic de viață, pacea angajează conștiința umană pentru a putea elimina din societate vrajba și groaza. Așa stînd lucrurile, unitatea tuturor oamenilor în domeniul liniștei și păcii este un imperativ categoric al existenței umane. Biserica nu poate rămîne pasivă ; ar nesocoti astfel baza trăiniciei și a unității, care este dragostea de aproapele.

*

Plecînd de la aceste fapte, Biserica Ortodoxă Română, cu ierarhia și credincioșii ei, a fost legată totdeauna de aspirațiile nobile ale unității de neam, respectînd convingerile religioase ale celorlalte naționalități conlocuitoare.

Luînd ca bază slujirea Mîntuitorului (Luca XXII, 27), învățătura Evangheliei s-a prins ușor în altoiul vechii religii tracodace și dacoromane. Specificul de evlavie al strămoșilor noștri consta din viața curată, avînd o «lege a cugetului lor...» (Evr. X, 16) din care s-a născut ospitalitatea și cumințenia [4].

Bunătatea credincioșilor ortodocși români de pretutindeni a atras un prozelitism pronunțat în decursul istoriei pe teritoriul Patriei noastre ; dar adevărații credincioși nu și-au părăsit Biserica lor Ortodoxă Română, ci «s-au ferit de acei ce aduc dezbinări» (Tit III, 10).

În alt context, Biserica Ortodoxă Română, făcînd parte ca soră legitimă din marea familie a Bisericilor Ortodoxe, a împărtășit durerile și necazul credincioșilor urgisiți de stăpîniri străine de neam și de credință, dîndu-le și primind ajutor moral și material. Așa s-a făcut cunoscută confesiunilor apusene trăirea noastră în Hristos, chiar pînă în Insulele Britanice, încît, astăzi, ecumenismul local din țara noastră a trezit dragostea sinceră a luteranilor și reformaților, ca și a anglicanilor. Legăturile cu aceștia din urmă și chiar cu credincioșii Țărilor Nordice și Țărilor de Jos, așa cum vom vedea, depășesc un mileniu.

4. P. F. Patriarh Justinian, *Umanism evanghelic și responsabilitate creștină*, în «Ortodoxia», XIX (1967), nr. 2, p. 163—165 ; **Sugestiv, P. F. Sa intitulează «Apostolatul social» vol. IX : *Umanism evanghelic și responsabilitate creștină*, București, 1968, Editura Institutului Biblic și de Misiune ortodoxă ; Pr. Prof. Ioan G. Coman, *Umanismul ortodoxiei românești*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXVI (1948), nr. 1—2, p. 37—47.

Partea întîi

Revelația divină, specificul religiei noastre

CAPITOLUL I

RELIGIA ȘI REVELAȚIA DIVINĂ

Ca orice fenomen istoric [5], religia face parte din civilizație [6], din propășirea omenirii [7]. Desigur, religia ca apariție, dezvoltare, termen și semnificație, ajutor sau parte constitutivă a preocupărilor spiritului uman a fost impropriată, apreciată sau negată după gradul de cultură al cercetătorilor, după apartenența lor confesională sau filosofică, după epocile care au generat-o sau după interesele care au susținut-o [8].

Lucrurile stau altfel cînd se merge la origini, cînd pentru înțelegerea religiei într-o anumită perioadă istorică se iau drept bază realitățile de atunci [9], adică «să lăsăm credincioșii acelor timpuri să vorbească despre credința lor...» [10]. Clarificarea originii popoarelor, compararea religiilor lor, influența reciprocă, comunul și dife-

5. A. H. Strong, *op. cit.*, p. 1—51 ; Gordon Childe, *De la preistorie la istorie*, trad. din l. engleză de Florica-Eugenia Condurachi, Prefață la ediția românească și îngrijire științifică de Acad. Em. Condurachi, Editura științifică, București, 1967, p. 26—35, 38, 125—128 ; ***Religia, o problemă fundamentală a adevăratei civilizații***, în «DSE», p. 356—373 ; *Religia trebuie cercetată sub toate aspectele*, în «SM», London, 1968, vol. 5/1970, p. 246—287 ; Alfred Rupp, *Religion*, în «ES», col. 1846—1848 ; *Providența*, în «DPCR», vol. V, p. 902—907 ; Paul E. Johnson, *Psychology of Religion*, Abingdon-Cokesbury Press, New York, Nashville, 1945, p. 13—32 ; Charles Noris Cochrane, *Christianity and Classical Culture*. A study of thought and Action from Augustus to Augustine, Oxford, University Press, London, New York, Toronto, 1944, p. 456.

Prof. D. Berciu subliniază permanent și atrage atenția că religia nu este o problemă minoră și că fără religie nu putem înțelege trecutul : «În antichitate, religia a reprezentat, prin miturile și tradițiile de care era legată, un element de coeziune socială și un factor esențial în înțelegerea structurii sociale și a nivelului de civilizație pe care l-au atins anumite popoare (*Lumea celților*, Editura științifică, col. «Popoare, culturi, civilizații», București, 1970, p. 189).

6. ***Istoria generală a științei***, publicată sub conducerea lui René Taton. ***Știința antică și medievală de la origini pînă la 1450.*** Volum colectiv, Editura științifică, București, 1970 ; ***Știința antică și medievală, Egiptul***, p. 25—81 ; ***Mesopotamia***, p. 92—143, ***Fenicia și Izraelul***, p. 144—153 etc. ; D. Berciu, ***Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre***, col. «Pagini din istoria Patriei», Editura științifică, București, 1966, p. 264—303.

7. Pr. Prof. Isidor Todoran, *Credință și tehnică*, în «Mitropolia Ardealului», XI (1966), nr. 4—6, p. 349—366 ; Idem, ***Creștinismul și tehnica***, în «Studii Teologice», VIII (1956), nr. 5—6, p. 422—436 ; H. Richard Niebuhr, ***Christ and Culture***, Harper & Brothers Publishers, New York, 1956, p. 149—189, 190—229.

8. Н. И. Щахновиг, Происхождения философий и атеизм, Editura știința — Leningrad, 1973, p. 197—210 ; Западно европейская философия XVIII-века, Editura «Înalta școală», Moscova, 1973, John Berkeley, p. 90—139, David Hume, p. 140—194 ; Fritz Rendzorff, *Christian Foundation of Worldy Commitement*, în «Theology meets Progress», Editor Philip Land, Gregorian University Press, Rome, 1971, p. 85—104 (în continuare «Theology meets Progress»).

9. D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*. Texte și interpretări, Editura științifică, București, 1969, «Cuvînt înainte», p. 5.

10. *Ibidem*, p. 5—6 ; Iulius E. Lips, ***Obîrșia lucrurilor. O istorie a culturii omenirii***, trad. din l. germană, de L. Jaeger, Revizia științifică de I. Vlăduțiu, Editura științifică, București, 1960, p. 445—542.

renţa între religii fac parte şi din preocupările timpurilor noastre[11]. Tot ceea ce este vrednic de crezare nu se impune, ci se însuşeşte: «Dacă rădăcina este sfîntă şi ramurile ei sînt la fel» (Rom. XI, 16).

În această cercetare a confesiunilor creştine, teologia anglicană constituie o particularitate[12]. Biserica Anglicană s-a străduit să înţeleagă poporul credincios, nevoile şi aspiraţiile lui care nu concordau cu vederile Curiei Vaticanului.

Prea mult s-a accentuat că Biserica Anglicană ar fi «reformată», dar nu e bine spus, ci «reformatoare», pentru că ea, ca instituţie vorbind, a fost alături de popor, iar fiilor acestui popor li s-a permis de-a lungul timpului o contestare a tot ceea ce nu convine. De aceea, în decursul istoriei, au fost atîtea frămîntări, care aproape toate converg spre Biserică şi Patrie = civilizaţie engleză[13]. Patrie şi cultură creştină = Biserica Anglicană[14]; Biserica Anglicană şi Misiune creştină = Comuniunea Anglicană[15] etc. Aşa se explică de ce suveranul Marii Britanii s-a intitulat «şef al Bisericii», ducînd mai departe un ecou şters al Bizanţului, care n-a convenit Scaunului papal şi principiului său: «Roma locuta».

În nici o împrejurare nu trebuie uitat că Biserica Anglicană a încurajat toate manifestările geniului uman[16] spre ridicarea nivelului cultural al credincioşilor şi că nu a luat nici o măsură represivă faţă de aceia care au avut păreri opuse[17]. Ea

---

11. D. Berciu, *La izvoarele istoriei,* O introducere în arheologia preistorică, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1967, p. 9—10, *Istoria poporului român...,* p. 37—40, p. 107—114; J. Le Goff, *op. cit.,* p. 53—87; Ion Banu, *Sensuri universale şi diferenţe specifice în Filozofia Orientului antic,* vol. I, *Mesopotamia, Egipt, China,* Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1967, p. 7—14; Siegfried Oertwig, *Călătorie prin oraşe dispărute. O incursiune în domeniul arheologiei,* trad. din l. engleză de Virgil Cândea, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1966, Introducere de Acad. Em. Condurachi, p. 7—8; S. A. Tokarev, *Religia în istoria popoarelor lumii,* trad. din l. rusă, de I. Vasilescu-Albu, control ştiinţific de Gh. Zbuchea..., Bucureşti, 1974, p. 25—26.

12. Marcel Simon, *L'Anglicanisme,* Librairie Armand Colin, Paris, 1969, p. 40—80.

13. *The Book of Common Prayer* and administration of the Sacraments and other Rites and Ceremonies of the Church according to the Use of *The Church of England* together with The Psalter or Psalms of David Pointed as they are to be sung or said în churches and the form and Manner of Making, Ordaining, and Consecrating of Bishops, Priests, and Deacons, Oxford, University Press, London, «The Preface», p. 9—10 (în continuare: *Prayer Book*); G. M. Trevelyan, *Istoria ilustrată a Angliei,* trad. în l. română de Fl.-Eugenia Condurachi şi Dan Hurmuzescu), Ed. ştiinţifică, Bucureşti, 1975, p. 314—431.

14. *ANGLICANISM.* The thought and Practice of the Church of England, illustrated from the Religions literature of the Seventeenth century. Compiled and edited by the Late Paul Elmer More, sometime fellow of the American Academy of Arts and Letters and *Frank Leslie Cross,* Lady Margaret professor of Divinity in the University of Oxford and Canon of Christ Church, S.P.C.K., London, 1957, Preface, p. V—VI. Volum de 812 pagini alcătuit cu prilejul Conferinţei Lambeth 1958, care conferinţă l-a şi aprobat ca punct de vedere oficial al Comuniunii Anglicane (în continuare vom cita «Anglicanism»).

15. Paul Elmer More, *The Spirit of Anglicanism,* în «Anglicanism», p. XVII—XL; *Prayer Book...* Preface, p. 10—11; Marcel Simon, *op. cit.,* «Introduction», p. 3—4.

16. Sir David Martin, *Aşa s-a născut Royal Society,* în «M.I.», VIII (1974), nr. 3. p. 52—54.

17. Amintim numai de umanistul Erasm de Rotterdam, adevăratul reformator al Bisericii Romano-Catolice; Prof. Toma G. Bulat, *Cinci sute de ani de la naşterea umanistului Desiderius Erasmus de Rotterdam,* în «Glasul Bisericii», XXV (1966), nr. 7—8, p. 732—751; Pr. V. C. Anghelea, *Cinci sute de ani de la naşterea lui Erasmus din Rotterdam,* în «Ortodoxia», XIX (1967), nr. 3, p. 452—460; *Reformation in Europa.* Herausgegeben von Oskar Thulin, Beratung und Textredaktion, Ingerant Ludolphy, Evangelische Verlagsanstalt, Berlin, Leipzig, 1967, p. 69—80 şi ilustraţiile la p. 81—104; *450 Jahre Reformation.* Herausgegeben von Leo Stern und Max Steinmetz, Redaktion: Erhard Voigt Gerhard Brendler. VEB Deucher Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1967, p. 23—57; *Comemorarea Reformei şi năzuinţele ecumeniste contemporane,* în «Ortodoxia», XVIII (1967), nr. 4, p. 489—493.

a acordat «refugiu» şi altor conducători, reformatori, revoltaţi confesionali şi oamenilor de ştiinţă care nu găseau înţelegere în confesiunea sau ţara lor. Biserica Anglicană a fost comparată cu un «Canaan al reformatorilor». Ea a căutat sursa autentică a învăţăturii evanghelice, a trăirii primilor creştini şi a realizat, într-o măsură mai mare sau mai mică, acest lucru.

Biserica Anglicană nu este protestantă, pentru că nu s-a rupt de Roma, ci s-a izolat de ea. De la creştinismul autentic, pe lîngă învăţătură, a moştenit episcopatul istoric cu toate efectele lui harice [18]; a avut legături şi cu protestantismul [19] lucru foarte important în înţelegerea învăţăturii despre Descoperirea divină în teologia anglicană, fiindcă teologii anglicani sînt convinşi că «numai prin Descoperirea dumnezeiască am luat cunoştinţă» (Efes. III, 3) şi tot prin descoperirea şi înţelegerea a unora cu alţii înlăturăm falsul şi neştiinţa... (Zaharia X, 2). Ca atare, piedica în calea unirii Bisericilor şi a unităţii de credinţă nădăjduim că va fi soluţionată prin dialog [20].

Ceea ce interesează Ortodoxia este faptul recomandat în această situaţie, adică *consensul adevărului* divin. În acest consens, se încadrează şi forţa morală a Evangheliei dreptăţii, cu alte cuvinte, *creştinismul.*

1. Religia creştină, religia mîntuirii

Dacă alte religii sînt formulate, adaptate, modificate şi apoi «consacrate» de un grup sau un reprezentant al lor [21], religia creştină face excepţie [22]. În primul rînd, creştinismul este o reliefare a Descoperirii divine, menţinîndu-şi scopul divin al desăvîrşirii credincioşilor. În al doilea rînd, ea formează o unitate a celor cereşti cu a celor pămînteşti. Dumnezeu fiind etern, iar credinciosul căutînd Împărăţia veşnică, viaţa noastră de aici este o perioadă de cîştigare a veşniciei.

Categoriile religiilor metafizice («monoteiste naturale»; fideiste sau teiste-filozofice; politeiste sau dizidente; panteiste sau temerare; sisteme de cugetare sau de gîndire neorganizate în grupuri) sînt dovada rătăcirii religioase, culminînd cu

18. *The Christian Ministry,* in «Anglicanism». 2. *Episcopacy,* p. 349—368 ; 3. *Priesthood,* p. 369—370 ; Diac. Ion Bria, *Aspecte dogmatice ale unirii Bisericilor creştine,* teză de doctorat, în «Studii Teologice», XX (1968), nr. 1—2 şi extras, p. 58—64.

19. Marcel Simon, *op. cit.,* cap. 1, «Les Origines», p. 9—13.

20. Biserica Anglicană îşi pune mari speranţe în dialogul cu Biserica Ortodoxă, aşa cum spunea şi Graţia Sa, Dr. Michael Ramsey, Arhiepiscop de Canterbury şi Mitropolit a toată Anglia,. *Vizita Arhiepiscopului de Canterbury, Dr. Arthur Michael Ramsey, Primat a toată Anglia şi Mitropolit,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIII (1965), nr. 5—6, p. 437, 446.

21. În «M.D.M.», «Cuvînt înainte», p. 7—9 ; Charles Hainchelin, *Originea religiei,* trad. din l. franceză, Bucureşti, 1956, p. 38—43, 133—152 ; Em. Iaroslavski, *Cum se nasc, trăiesc, mor zeii şi zeiţele,* trad. din l. rusă, Bucureşti, 1962, p. 11—25, 83—88.

22. Pr. Prof. Petru Rezuş, *Divinitatea creştinismului,* în «Studii teologice», VIII (1956), nr. 9—10, p. 554—565 ; Idem, *Elemente componente ale religiei creştine,* în «Studii teologice», XII (1960), nr. 9—10, p. 527—542 ; V. Pietreanu, *Mesianitatea Mîntuitorului în Evanghelia după Sfîntul Matei,* în «Studii teologice», IX (1957), nr. 1—2, p. 104—124 ; M. Iancu, *Persoana Mîntuitorului în lumina manuscriselor de la Marea Moartă,* în «Idem», XI (1959), nr. 3—4, p. 138—163 ; «Revelation», în «DTh», p. 129, 390 ; *Concept of Revelation,* de K. Rahner, în «MS», p. 342—352 ; «Revelation», în «ERE», vol. X, col. 745—749, *Revelaţia unică a lui Hristos,* vol. VII, col. 513 b ; *Religia cea unică şi revelată,* vol. I, col. 217 b—218 a, 613 ; A. Stewart, *Revelation,* în «DB», vol. I, col. 295 b—296 a ; C. F. D. Moule, *Revelation,* în «IDB», vol. IV, p. 54—58 ; *Explicarea şi compararea Revelaţiei în raport cu religiile istorice,* în «NC», p. 33, 236—286, 488, 491—492 etc. Arhiepiscop Macarie, Введение в православное богословие, Сантпетербургь, 1971, cap. II : «Despre Revelaţie» (posibilitatea ei), p. 40—45 — (în continuare vom cita Arhiepiscop Macarie, *Dogmatica...)* ; G. C. Berkonwer, 1. *General and special Divine Revelation,* în «Rev. and the Bible», p. 17—24.

Olimpul și Patheonul [23]. Cercetătorii și teologii anglicani explică învățătura creștină în comparație cu celelalte religii, astfel :

a) *Înțelegerea lui Dumnezeu este posibilă prin atributele și manifestarea Sa* numai cu scop religios-moral, exceptînd poporul ales, care avea ceva din cunoștința adevărului și unele norme de viață comunitară [24].

Anglicanii recomandă studiu și prudență, pregătire în specialitate pentru înțelegerea cărților lui Homer : *Illiada* și *Odiseea* [25], *Odele* și *Epodele* lui Horațiu; *Metamorfozele* lui Ovidiu [26]; *Cărțile indiene* de cugetare metafizică [27] etc.

Este adevărat că descoperirea lui Dumnezeu către Avraam conținea și unele ceremonii pentru cunoașterea lui Dumnezeu, prin mijloacele de atunci. Iahvé (Iehova) era numele neconfundat cu alți idoli sau zei. Zeii și idolii se integrau într-un cult al naturii (Intel. XIII, 10) al copilăriei religioase, fără chemare și fără răspunsul Unicului Dumnezeu [28]. Or, «taina cea din veac ascunsă» (Efes. III, 9) a fost descoperită prin Hristos. Această descoperire a fost perfectă și prin luminarea minții ne-a învățat să renunțăm la idoli și la vanitate, să adorăm pe Dumnezeu cel viu, să propovăduim și să trăim în pocăință și pace cu toți oamenii (Rom. I, 24—25).

b) *Cunoașterea lui Dumnezeu în Treime.* — Cunoașterea creștină are un obiect autentic, *Dumnezeul treimic,* iar credincioșii I se închină conștienți. Ei sînt convinși că Hristos a adus harul și adevărul (Ioan I, 17), deci, credincioșii au libertatea desăvîrșită. Sfera adorării «în duh și adevăr» (Ioan IV, 23) depășește limitele istorice ale sacrificiului religiilor naturale și chiar ale religiei mozaice. Așa stau lucrurile în ceea ce privește problematica externă, generală.

2. Mîntuirea personală

Referitor la *mîntuirea personală* (subiectivă), Iisus Hristos a restaurat pe omul credincios în Ziditor (Maker), iar credinciosul înțelege, astfel, că păcatul este o ne-

---

23. Irineu Mihălcescu, *Istoria religiunilor lumii,* Editura Cugetarea, București, 1949, p. 201—240 ; Idem, *Curs de Teologie fundamentală sau apologetică,* București, 1932, vol. I, p. 141—175 ; pe larg și în «MDM» pass. ; J. Macquarrie, *Principles of Christian Theology,* Londres, 1966, p. 80, 102—104 ; T. Citrini, *Gesù Cristo rivelazione di Dio. Il tema negli ultimi decenni nella Teologia cattolica,* în «RTL», nr. 1/1972.

24. VII. Revealed Theology. 2. *The Doctrine of God,* în «Anglicanism», p. 244—246 ; A. H. Strong, *op. cit.,* p. 52—110.

25. Pentru textele din Homer, am folosit : *Odiseea,* în românește de G. Murnu, Studiu introductiv și comentarii de D. M. Pippidi, Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1956, p. 16—17 ; *Iliada,* idem, București, 1955, p. 9—10 ș.u. ; «ECG», p. 278—181.

Un loc aparte, în această vastă literatură, îl are și opera tragică greacă ; pe larg, *Tragicii greci,* Sudiu introductiv și comentarii de D. M. Pippidi, București, 1958, «Introducere», p. 13—43 ; Pr. Prof. Ioan G. Coman, *Homer și alți poeți elini în literatura patristică greacă a secolului al II-lea,* în «Studii teologice», XX (1968), nr. 9—10, p. 636—668.

26. Ovidiu, *Metamorfozele,* trad. de Maria-Valeria Petrescu, București, 1958, și altă trad. de Ion Florescu, Editura Academiei, 1959 (Pe larg la Ovidiu Drimba, *Ovidiu poetul Romei și al Tomisului,* Prefață de Tudor Vianu, Ediția a II-a, București, 1966, cap. XX, *Și totuși a mea faimă prin veacuri va trăi,* p. 262—271).

27. Am folosit : *Filozofia indiană în texte,* trad. din limba sanscrită, Studiu introductiv, Notițe introductive, Comentarii și note de Sergiu Al. George, Editura științifică, București, 1971, 1. *Bhagavadgita,* p. 26—124 ; 2. *Samkhya-karica,* p. 125—175 ; 3. *Tarka-samgraha,* p. 176—235, Diac. Prof. Emilian Vasilescu, *Marile religii necreștine actuale. Budismul,* în «Studii teologice», XXVI (1974), nr. 1—2. A se vedea și *Știința antică și medievală,* p. 154—183, precum și *Gîndirea asiro-babiloneană în texte,* trad. notițe introductive și note Ath. Negoiță, Ed. științifică, București, 1975.

28. H. Pinard de la Boullaye, S. J., *L'Etude comparée des religions,* Paris, 1929, vol. II, p. 25 ș.a. ; F. M. Genyt O. P., *Le mystère de Dieu,* coll. «Le mystère chrétien», Second edition, Desclée, Tournai, 1963, p. 13—88.

gare adusă lui Dumnezeu dintru început, iar prin recapitulare s-au înlăturat minciuna și întunericul, ceea ce nu se putea face prin puterea credinciosului și nici printr-o altă încercare (meșteșugire) omenească [29]. Deci motivul disperării a fost eliminat de însuși Mîntuitorul Hristos, rămînînd din vechea religie ceea ce era uman și ajutător [30]. Așa că celelalte religii naturale, animiste, fetișiste sau de misterii, au rămas în urmă, neliniștitoare pentru conștiință și izolate de Dumnezeu, cu toate jertfele lor abundente aduse divinităților respective (Rom. I, 24).

Această taină, a descoperirii directe, ne face să înțelegem mai bine Cuvîntul etern. Prin har a dat iertare, iar credincioșilor Săi le va oferi viața eternă. Hristos este deci răscumpărătorul și mediatorul între Dumnezeu și credincioși (Fapte IV, 10—12) [31].

3. Desăvîrșirea naturii credinciosului

Este adevărat, scriu teologii anglicani, că sfaturile morale erau învățate și recunoscute de cugetătorii altor religii și de filozofii vechi, sfaturi consemnate și în cărțile Vechiului Testament: virtutea nu era trăită, ci cercetată. Nu se găsesc conducători de religii sau întemeietori de sisteme religioase să recomande trăirea lor și altora, ci ei numai sfătuiau pe alții. Aproape același lucru se întîmplă și în Vechiul Testament — cu excepția proorocilor — porunca este transmisă: Domnul zice (Isaia XL, 14, I Cor. II, 16).

Hristos a venit să plinească Legea (Matei V, 17) și a chemat la Sine pe adevărații credincioși: «veniți la Mine toți cei împovărați și Eu vă voi da odihnă, învățați de la Mine că sînt blînd și nevinovat cu inima» (Matei XI, 28—29), iar Sfîntul Apostol Pavel întărea cele propovăduite cu viața sa: urmați-mi mie, precum și eu am urmat lui Hristos (I Cor. XI, 1; Filip. III, 17). Despărțirea între om și Dumnezeu a fost menținută numai de păcat și de nelegiuire.

4. Religia creștină, expresie a dragostei desăvîrșite

Religia creștină este expresia dragostei față de aproapele și legătura intimă a conștiințelor cu Dumnezeu. — Această legătură nu este numai o urmare firească a educației sau a nivelului cultural creștin, ci însuși sufletul credinciosului plămădit în forța și aluatul Evangheliei. Dragostea nu are legi scrise, ci manifestarea ei angajează pasiunile curate, îndemnînd la misionarism, îndreptînd pe rătăcit; dragostea merge pînă acolo, încît ne cere să iubim și pe vrăjmași, în sensul că trebuie să-i aducem la adevăr, cu toată prudența și insistența (Matei V, 44; Luca VI, 35). Dumnezeu lucrează prin Biesrica Sa, prin tainele ei.

a) Prin harul lui Dumnezeu se transmite în primul rînd *adevărul divin.* Teologii anglicani de pildă, se străduiesc să arate că religia creștină nu se bazează pe «vorbăria unor persoane interesate, nici pe visurile celor bătrîni, nici pe o credulitate oarbă (o inițiere) și nici pe presupuneri... Iisus Hristos este adevărul întrupat și dacă nu ar fi înviat n-ar fi fost cu adevărat Fiul lui Dumnezeu. Fiul lui Dumnezeu n-a fost numai cunoscut și văzut de contemporani, ci semnele și minunile Sale i-au con-

29. Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica,* trad. de D. Fecioru, Editura Librăriei teologice, București, 1938, p. 214—216; Pr. Constantin Galeriu, *Jertfă și răscumpărare,* teză de doctorat, Editura Mitropoliei Ungrovlahiei, București, 1973, p. 86—107, în «Glasul Bisericii», XXII (1973), nr. 1—2.

30. Pr. Prof. Gr. Marcu, *Omul cel nou în concepția antropologică a Sfîntului Apostol Pavel,* în «Studii teologice», III (1951), nr. 7—8, p. 417—429; Pr. Prof. D. Stăniloae, *Condițiile mîntuirii,* în «Studii teologice», III (1951), nr. 5—6, p. 245—256; G. Moran, *Theology of Revelation,* Burns & Oates, London, 1966, cap. II: «Revelation and History», p. 38—56.

31. «...*He being the Mediator betwixt God and man...*», în «Anglicanism», p. 242.

vins pe aceştia. Fabulele şi născocirile nu pot să reziste în faţa Evangheliei [32]. Minciuna şi neînţelegerea învăţăturii Evangheliei au aruncat creştinismul în sabia persecutorilor, dar sîngele martirilor este jertfa pentru adevărul creştin şi autentificarea prin sacrificiu a credinţei în Hristos [33].

b) *Simplitatea genuină şi înţelegerea religiei creştine.* — Sfaturile şi învăţăturile Mîntuitorului Iisus Hristos sînt căile împlinirii învăţăturii lui Dumnezeu spre desăvîrşirea în Hristos. Pentru aceasta, în credinţa creştină, nu se apelează la «oracol», cărţi, sibile, sau alte pretinse «mistere», pe care nici cei «iniţiaţi» nu şi le explică, ci forţa morală a creştinismului dă naştere la o comunitate «în legătura păcii...» (Rom. XII, 18; Evr. XII, 14).

Religia mozaică era plină de formalisme, de practici şi de simboluri depăşite datorită tîlcuitorilor de lege, fariseii şi saducheii.

Religia creştină, pe lîngă faptul că este descoperită, este mîntuitoare prin credinţa în Hristos şi prin faptele celui ce doreşte împărăţia cerurilor.

Vocaţia creştină nu este triumfalistă şi nici impunătoare, ci cheamă la adevărul creştin pe toţi cei ce doresc unirea cu Hristos. În particular, nu numai credem, ci ne şi conformăm cu adevărul că Mesia este Dumnezeu-întrupat, iar rolul profetic al lui Moise se împlineşte prin Hristos: «...noi toţi, privind ca în oglindă, cu faţa descoperită, slava Domnului, ne prefacem în acelaşi chip din slavă în slavă...» (II Cor. III, 18) [34].

Religia creştină, religia împlinirii. — *Religia creştină*, în postura ei de trăire a dragostei, *nu conţine* rituri de justificare împrumutate sau născocite şi apoi puse pe seama lui Dumnezeu [35]. Aceste născociri exclud dragostea, deci exclud atributul divinităţii, care leagă de fapt natura umană de Fiinţa divină. Unele rituri adaptate de creştinism pentru credinţa în Hristos nu sînt «născătoare de credinţă» [36]. Ele sînt păstrate şi valabile în epocile în care se încadrează viaţa socială a credincioşilor.

d) *Satisfacţie şi realizare.* — Creştinismul este cea mai sigură cale a împlinirii şi desăvîrşirii sufleteşti. «Jugul Meu este bun şi sarcina Mea este uşoară» (Matei XI, 30). În această «înjugare», credincioşii sînt feriţi de consecinţele destinului şi fatalităţii, sînt izolaţi de groază şi de frica necunoscutului [37]. Chemarea lui Hristos este simplă, clară şi liberă. Odată acceptată, omul nou, duhovnicesc, se îmbracă în cunoştinţă şi har, deoarece «...dragostea faţă de Dumnezeu stă în păzirea poruncilor Lui, şi poruncile Lui nu sînt grele...» (I Ioan V, 3).

---

32. Edwin Scott Gaustad, *Dissent in American Religion*, The University of Chicago Press. Chicago and London, 1973, cap. Noi direcţii în sciziunile religioase, p. 142—154.

«Cine ne va despărţi pre noi de dragostea lui H(risto)s ? Necazul, au supărarea, au geruirea, (răceala), au foametea, au golătatea, au primejdia, au sabia» ? întreba mitropolitul-martir Antim Ivireanul pe credincioşii săi (*Predici*, Ediţie critică, Studiu introductiv şi glosar de G. Strempel, Editura Academiei, Bucureşti, 1962, p. 130).

33. «Sîngele creştinilor naşte alţi creştini...». Tertulian († 240), *Apologeticum* L, 13, trad. după textul latin al lui J. P. Waltzing, de Eliodor Constantinescu, Rm. Vîlcea, 1930, p. 190—191.

34. Anglicanism»..., p. 243 ; «DPCR», vol. III, p. 453—461.

35. Prot. Petru Svetlov, *Învăţătura creştină în expunere apologetică*, trad. de Ic. st. Serghie Bejan şi Constantin Tomescu, 1935, vol. I, partea I, 2. *Revelaţiunea naturală*, p. 3—22 ; Helmut Lamparter, *Wer ist Jesus von Nazareth ? Das Christusbekenntnis im Neuen Testament*, Stuttgart, 1967, Teil III, p. 127—159 ; «DPCR», vol. II, p. 122—152.

36. Pr. Prof. Petru Rezuş, *Temeiurile credinţei religioase*, în «Studii teologice», VIII (1956), nr. 9—10, p. 554—566 ; Asist. Const. C. Pavel, *Condiţiile colaborării raţiunii cu credinţa în opera Fericitului Augustin*, în «rev. cit.», VII (1955), nr. 9—10, p. 640—649 ; A. Manolache, *Cunoaşterea ocultă, faslificare a cunoaşterii adevărului*, în «Idem» VI (1954), nr. 3—4, p. 174—188 ; «DPCR», vol. III, p. 97—117.

37. Toate religiile naturale, sistemele filozofice religioase, încercări de cugetări teiste sau fideiste pun la origine groaza, frica, ameninţarea etc. («MDM», passim). Creştinismul autentic este scutit de asemenea confuzie («Anglicanism»..., p. 243).

Desigur, s-ar părea că asemenea poziții ale anglicanilor sînt ortodoxe, ceea ce ar mări șansele apropierii între Biserici. Textele din lucrările teologilor anglicani exprimă, în majoritatea lor, poziția anglicană din perioada reconsiderării creștinismului apusean și orientarea lui spre viața și învățătura primelor veacuri creștine. În asemenea situație, nu se știe cîți teologi romano-catolici și chiar teologi ortodocși ar mai considera Biserica Anglicană «o Biserică protestantă». De fapt, așa cum am menționat la început, anglicanii niciodată nu s-au considerat protestanți și nici confundați cu vreo confesiune apărută din Reformă. Biserica Anglicană a dat creștinismului misionari consacrați și teologi bine pregătiți. Acești teologi și-au expus părerea în Biserică, nu au creat un curent sau o nouă confesiune. Cazurile izolate de teologi anglicani «reticenți» nu pot fi citate ca normative. Or, în teologia protestantă, fiecare teolog caută să întemeieze un nou curent sau să-l reconsidere pe altul vechi. La anglicani, teologii sînt ai Bisericii, pentru Biserică și credincioși. Aici este *un punct destul de apropiat de teologia ortodoxă a slujirii și a succesiunii* [38].

Este recunoscut faptul, că Ortodoxia nu acceptă «in corpore» părerea anglicanilor despre religia creștină, dar se evidențiază anumite părți comune în care trebuie să prindă rădăcini și să rodească dialogul. Religia mîntuirii face parte din planul providențial și o găsim în izvoarele Revelației divine, anume: *Sfînta Scriptură, Sfînta Tradiție și Cultura națională a fiecărei Biserici* (Revelația patrimonială).

Alături de «izvoarele clasice», Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție, sînt indicate deci și altele [39]. Înșiși anglicanii au demonstrat acest fapt și se pare că și ortodocșii sînt de acord [40]. Din Tradiție s-a alcătuit canonul biblic [41]; dar pe lîngă tradiția apostolică, postapostolică și istorică, a apărut și tradiția bisericească, iar în ecumenismul actual s-au reactualizat tradiția și tradițiile [42], practicile și obiceiurile [43].

Se preconizează, așadar, o poziție teologică nouă și generală, că Revelația dumnezeiască este independentă, iar dogma este adevăr de credință formulat în funcție de aceasta. Numai așa se poate vorbi de o «dezvoltare dogmatică» [44] și se poate intra în dialog cu alte confesiuni care au părăsit forma de înțelegere a dogmei.

---

38. † Antonie Plămădeală, Episcop, vicar patriarhal, *Biserica slujitoare în Sfînta Scriptură, Sfînta Tradiție și în teologia contemporană*, teză de doctorat, București, 1972, Prefață în l. engleză de Dr. Robert Murray, S. J. p. 13 ; Pr. Prof. Liviu Stan, *Succesiunea apostolică*, în «Studii teologice», VII (1955), nr. 5—6, p. 305—307 ș.a.

39. În funcție de mărirea capacității credinciosului de a fi receptiv la Revelația dumnezeiască. Chiar Sinoadele ecumenice sînt rezultatul «dezvoltării» dogmatice și punerea în acord a învățăturii creștine cu noile mijloace ale credincioșilor de a-și căpăta desăvîrșirea.

40. În «Profession of Faith» citată se spune : «...Noi credem că învățăturile esențiale ale credinței sînt cuprinse — în afara Scripturii și Tradiției — în *Cartea Comună de rugăciuni* și în învățăturile vechilor Părinți și ale Sinoadelor Bisericii».

41. Înșiși protestanți lucizi recunosc astăzi acest fapt. Arheologia demonstrează că relatările lui Moise (evident referiri istorice) au fost consemnate și în inscripțiile egiptene (A se vedea : *Everyday Life in Bibel times*, National Geographic Society sub redacția lui Melville Bell Grosvenov, Washington, 1967, vol. I, p. 107—206 ; Ch. Gore, D. D., *The Reconstruction of Belief*, New Edition, in one vol., John Murray, London, 1945, IV, The Question of Revelation, p. 74—109.

42. Prof. N. Chițescu, *Scriptură, Tradiție și tradiții*, în «Ortodoxia», XV (1963), nr. 3, p. 363—423 ; Prof. Isidor Todoran, *Sfînta Tradiție și tradiția bisericească*, în «Mitropolia Ardealului», VII (1962), nr. 9—10, p. 678—685 ; Atenagora de Eleas, *Tradiția și tradițiile* (trad. de Pr. Prof. Ene Branișteș), în «Studii teologice», XVI (1964), nr. 3—4, p. 159—171.

43. N. Jula, V. Mînăstireanu, *Tradiții și obiceiuri românești. Anul nou în Moldova și Bucovina*, București, 1968, *Introducere*, p. 5—72 ; *Prețuirea pruncilor...*, passim.

44. Dr. Petru Rezuș, *Desvoltarea dogmatică*, 1938, p. 134—135 ; Henri Roudet, S. J., *Histoire du dogme*, Ed. Desclée, 1970, p. 9—10 ; Pr. Ion Bunea, *Există o evoluție a dogmelor creștine ?* în «Mitropolia Olteniei», XXIV (1972), nr. 3—4, p. 170—179.

CAPITOLUL AL II-LEA

PROBLEMATICA REVELAȚIEI DIVINE ÎN TEOLOGIA ACTUALĂ

Problematica creștină, în contextul ecumenic protestant, exclude acceptarea unor baze pentru dialog din secolele trecute. Din cauza unor «dogme» vechi sau moderne (ne referim la cele papale)[45] în creștinismul divizat iau naștere alte grupuri de creștini, cu un mod propriu de a-și explica formularea confesiunii[46].

1. Atitudini anglicane și ortodoxe

Teologia anglicană a lăsat deoparte «moștenirea Romei», deși în practică ei și în viața credincioșilor, se constată duhul primelor veacuri creștine cu ușoară colorătură eclezială romano-catolică. Biserica Anglicană caută, în contact cu teologia ortodoxă, să demonstreze continuitatea credinței[47], succesiunea apostolică[48] și istorică[49] și să intensifice contactele cu Levantul.

Anglicanii înțeleg contactele și misiunile drept «tradiție dinamică». Baza autentică rămîne totuși Sfînta Scriptură explicată de Sfînta Tradiție, pentru că, subliniază și teologii anglicani: «Prin descoperirea dumnezeiască (κατὰ ἀποκάλυψιν...) am luat, într-adevăr, cunoștință de taina lui Hristos... făcută cunoscută proorocilor și Sfinților Apostoli, prin Duhul...» (Efes. III, 3)[50].

---

45. Infailibilitatea și primatul cele mai periculoase cauze ale dezbinării Bisericii celei una și totodată permanentă sursă de noi greșeli și izolări († Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 227—264, unde sînt analizate toate erorile pe baza enciclicelor papale.

Enciclica antiecumenistă «Mysterium Ecclesiae» este combătută și se expune punctul de vedere ortodox. Idem, ***Hans Küng și Declarația «Mysterium Ecclesiae»***, în «Ortodoxia», XXVI (1974), nr. 1, p. 5—60).

46. Charles Diehl, ***Marile probleme ale Istoriei bizantine. Figuri bizantine,*** Traducere de Ileana Zara, Prefață și Tabel cronologic de Dan Zamfirescu, Editura pentru literatură, București, 1969, vol. I, p. 56—65, 175—354 ; Iedm, *Teodora, împărăteasa Bizanțului,* în românește de Teodora Popa-Mazilu, Editura Eminescu, București, 1972, Partea a III-a Preacucernica Teodora, p. 177—236 ; Nicolae Bănescu, *Chipuri din istoria Bizanțului,* Antologie, prefață și note de Gheorghe Cronț, Editura Albatros, 1971, p. 20—104 (A se vedea și o serie de articole apărute în revista «Mitropolia Olteniei», XXI (1969), nr. 3—4, 5—6/1971).

47. Marcel Simon, ***op. cit.,*** cap. «La succession apostolique», p. 260—261 ; Arthur Michael Ramsey, ***The Gospel and the Catholic Church,*** Longmans, Green and Co., London, New York, Toronto, 1956, Seconde Edition, XIII ; «Ecclesia Anglicana», p. 204—220 ; Англиканская церковь и ея отношение къ православно сочинение, de M. Mihailov, Santpetersburg, 1864, p. 13—83.

48. A. M. Ramsey, *op. cit.,* cap. «Episcopat et sacerdoce», p. 235 ; VI «The Gospel and Episcopacy», p. 68—85 ; Anglicanism, în «DTh», p. 27—29 ; M. Mihailov, *op. cit.,* p. 114—122, 170—203 ; A se vedea și *Anglicanism,* 1953, traducere în limba rusă de arhiepiscop Gherman, Krasnodarsk, 1949—1952 ms.

49. B. Leeming, *Anglican Communion,* în «SM», vol. I, p. 35—37 ; Prayer Book..., p. 4—5 ; A. M. Ramsey, *The Gospel...* II. «Archbishop William Temple ac Apostolic Succession», p. 229—230.

50. Gabriel Moran, ***op. cit.,*** «The Question of Revelation», p. 22—37 ; V. T. Istavridis, ***Orthodoxy & Anglicanism,*** translated by Colin Davey, S.P.C.K., London, 1966, «Doctrinal questions», p. 72—139 ; ***Revelation as History,*** Edited by Wolfhart Pannenberg in Association with Rolf Rentorff, Trutz, Rendtorff, Ulrich Wilckens, Translated by David Granskon and Edward Quinn, Sheed and Ward Ltd 1969, *Introduction,* p. 3—8.

Teologia ortodoxă românească a dezbătut în ultimul timp, atît problema religiei creştine [51], cît şi importanţa ei pentru a se putea intra în dialog cu alte religii [52]. De fapt, Ortodoxia a păstrat caracterul revelaţional. Catolicismul, declarînd tomismul «filozofia religioasă proprie», s-a depărtat de învăţătura primară a Bisericii creştine, iar prin neotomism, Vaticanul s-a adaptat unor curente filozofice.

În cadrul protestantismului, şi la unele curente neoprotestante, religia creştină a ajuns un fel de practică la modă. Biserica Anglicană a înţeles «triumfalismul papal», dar şi «raţionalismul protestant», încît credinţa a fost menţinută în graniţele unui anglicanism pe cît de moderat, tot pe atît de conservator. Biserica Anglicană nu s-a confundat însă cu protestantismul [53].

Un sistem filozofic teist, idealist sau de alte nuanţe nu poate fi numit religie, ci numai sistem de gîndire religioasă. «Religia creştină are la bază descoperirea lui Dumnezeu, descoperire confirmată de semne şi minuni şi transmisă Bisericii Sale pentru continuitate prin Tainele şi ierurgiile sfinţitoare [54].

Religia creştină este religia împlinirii, nu a «căutării» sau a conceptelor despre Dumnezeu [55]. Credinţa în Iisus Hristos «este adeverirea celor nădăjduite, dovedirea lucrurilor celor nevăzute...» (Ev. XI, 1) şi devine cunoaştere a sufletului nostru şi supracunoaştere, prin credinţă, a adevărului divin prin revelaţia lui Hristos: «Credinţa creştină este acceptarea liberă..., statornicia în ceea ce este adevărat...», scria Teodoret al Cirului [56].

a) *Credinţa şi cunoaşterea.* — Credinţa nu trebuie izolată de cunoaştere. Dacă se izolează, prăpastia misticismului este aproape şi fără să-şi dea seama, credinciosul devine un adept al bigotismului sau obscurantismului. Aici intervine fenomenul credulităţii şi rătăcirii [57]. Apoi, dacă se pune bază numai pe cunoaştere, fără trăire,

---

51. Pr. Prof. Ioan G. Coman, *Relaţiile Bisericii Ortodoxe Române cu organizaţiile ecumeniste,* în vol. «XX — B.O.R.», p. 461—472.

52. Prea Fericitul Patriarh Justinian, în «Declaraţia de la Geneva», propunea şi era convins: «...că într-o etapă viitoare, acest for intercreştin ar trebui să găsească principiile şi metodele care să permită închegarea, pe baze mult mai largi, a unui Consiliu mondial al tuturor religiilor. Un asemenea organism reprezentativ al tuturor religiilor, preocupat de slujirea celor mai nobile năzuinţe ale omenirii contemporane, ar putea realiza, de pe poziţia acelor elemente comune oricărei credinţe religioase, o lucrare binecuvîntată de sprijinire a ţelurilor spre care tind toate popoarele şi pe care le urmăreşte în activitatea ei Organizaţia Naţiunilor Unite...», *P. F. Justinian, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, a vizitat Anglia şi CEB,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIV (1966), nr. 7—8, p. 745—746.

53. P. I. David, *Aspecte noi în legătură cu «intercomuniunea»,* în «Ortodoxia», XIX (1967), nr. 3, p. 391—409; Pr. Prof. D. Stăniloae, *În problema intercomuniunii,* în «Ortodoxia», XXIII (1971), nr. 4, p. 561—584; Diac. Asist. Ion Bria, *op. cit.,* p. 64—80

54. Pr. Prof. D. Stăniloae, *Revelaţia prin acte, cuvinte şi imagini,* în «Ortodoxia», XX (1968), nr. 3, p. 347—377; Pr. Prof. Petru Rezuş, *Învăţătura creştină despre structura Revelaţiei divine din punct de vedere interconfesional,* în «Ortodoxia», VIII (1956), nr. 1, p. 53—71. Pe larg: *Istoria mîntuirii şi Revelaţiei,* în «MS», Tome I, vol. I, partea I-a, p. 208—296.

55. Pr. Prof. Petru Rezuş, *Învăţătura ortodoxă despre dezvoltarea şi împlinirea Revelaţiei divine,* în «Ortodoxia», XVIII (1966), nr. 1, p. 35—53; Y. M. J. Congar, O. P., *La foi et la Théologie,* coll. «Le Mystère chrétien», Desclée, Tournai, 1962, cap. II «Păstrarea şi transmiterea Revelaţiei de către Biserici», p. 41—71. 2. Gordon H. Clark, *Special divine Revelation as Rational,* în «Rev. and the Bible», p. 25—42; *Révelation,* în «EB», vol. I, Ediţia 1971, p. 1287—1306; Simone Weil. *Waiting on God,* Collins, Fontana Books, London and Glasgow, 1950, p. 66—159.

56. *Despre vindecarea bolilor elineşti,* P. G. LXXXIII, col. 1814; A se vedea şi William J. Martin, *Special Revelation as Obiective,* în «Rev. and the Bible», p. 59—72.

57. Pr. Prof. Petru Rezuş, *Echilibrul vieţii religioase,* în «Glasul Bisericii», XIX (1960), nr. 11—12, p. 927—934; Pr. D. Soare, *Pretinsele origini orientale ale teozofiei moderne,* în «Studii teologice», XI (1959), nr. 3—4, p. 213—224, Ierom. Antonie Plămădeală, *Rugăciune şi cunoaştere în învăţătura ortodoxă,* în «Studii teologice», X (1958), nr. 3—4, p. 216—224; Pe larg asupra cu-

atunci intervin intelectualismul și îndoiala în credință. Este adevărat, cunoașterea era perfectă în prezența Mîntuitorului. Or, în lipsa Sa, credinciosului îi trebuie o pregătire duhovnicească deosebită pentru a urca treptele spirituale de curăție pentru primirea lui Hristos. Așadar, fenomenul unității credință-cunoaștere, în religia creștină, face parte din adorarea lui Dumnezeu: «...și noi am crezut și am cunoscut că Tu ești Hristos, Fiul lui Dumnezeu, cel viu...» (Ioan VI, 69), așa cum căuta de fapt să convingă pe ascultători și credincioșii săi și Sfîntul Chiril al Alexandriei [58].

Credincioșii religiei creștine «n-au creat supranaturalul», n-au combinat vechiul cu noul, n-au adoptat religia lui Hristos împrejurărilor istorice. Acea «modernizare» [59] de care se face caz aparține adepților și criticilor religiei, nu credincioșilor ei adevărați. Izvoarele «gnoseologice» nu trebuie căutate în afara Evangheliei, ci în practicarea ei și trăirea în Hristos; deoarece credinciosul este «mădular al Bisericii» și factor receptiv al harului Sfîntului Duh (I Cor. XII, 13; Gal. V, 5).

b) *Hristos, singurul și adevăratul Dumnezeu.* — Religia creștină îndeamnă pe credincios să se convingă de realitate prin viața lui. Ca atare, sînt angajate în desăvîrșire atît trupul cît și sufletul. Natura psihofizică a credinciosului a fost luată de însuși Mîntuitorul Iisus Hristos pentru salvarea omului căzut în păcat.

Înțelegerea corectă a latinescului *ligare, religare* [60] se referă și la o legare desăvîrșită între credința omului și viața lui, încît cel care se neagă prin păcat este greu să înfăptuiască virtutea; virtutea conduce la adevăr, la mîntuire, la Dumnezeu. Religiile de mistere nu căutau decît inițierea și tot de «mistere» au rămas [61] și ca un «mister» au dispărut [62], pe cînd învățătura lui Hristos este viața însăși a omului duhovnicesc, este o comunicare permanentă Hristos-credincios: «Cel ce mănîncă Trupul Meu și bea Sîngele Meu petrece întru Mine și Eu întru el...» (Ioan VI, 56).

Este cunoscută activitatea Bisericii Angliei în propovăduirea religiei creștine, și teologia ortodoxă românească a apreciat acest merit [63]. Tenacitatea în misiune, dragostea în Hristos, iubirea față de semen, ajutorarea aproapelui, faptele samarineanului milostiv au fost punctele de trăire comună între Anglicanism și Ortodoxie.

Sînt cazuri izolate de teologi, mai bine-zis cercetători ai religiei, care au confundat persoana lui Hristos cu o apariție și atît; sau au respectat pe Mîntuitorul ca pe un înțelept, sau un nou reformator religios. Acești «moderniști» au ignorat un lucru: Hristos n-a întemeiat o religie cu totul nouă, ci a plinit Legea (Matei V, 17), iar înțelepciunea milenară a fost întărită de Domnul cu autoritatea Sa dumnezeiască: «cum voiți să vă facă vouă oamenii, faceți și voi lor...» (Matei VII, 12). Chiar credincioșii Vechiului Testament au nădăjduit în Mesia; iar cînd a venit Mesia în persoana Domnului Iisus, s-a confirmat că cele mai însemnate lucruri din Lege au fost: *dreptatea*, în relațiile dintre credincioși; *mila*, în raportul cu semenii; *evlavia*, în raport cu Dumnezeu (Matei XXIII, 23). Casa lui Dumnezeu este Biserica Sa, «stîl-

---

getării religioase apusene: ***Historical Selections in the Philosophy of Religion,*** Edited by Ninian Smart. SCM Press Ltd. London, 1962; Asupra lui ***Toma de Aquino,*** p. 61—76; ***Anselm de Canterbury,*** p. 55—58; ***Nominaliștii,*** p. 105—247; ***Kant,*** p. 248—289; ***Hegel,*** p. 290—305 și în special: ***James Royce, Wilson,*** p. 378—464.

58. *Comentar la Ioan,* 4, 4, P.G., LXXIII, col. 628 59. «MDF», p. 318.

60. «MDF», p. 635. 61. *Ibidem.*

62. Interesant că o dată cu dispariția lor a fost înlocuită și civilizația care le-a tolerat, ca de exemplu egipteană, babiloneană, aztecă, maya, incașă, indiană etc. *Știința antică și medievală...,* p. 154—430; F. M. Genyt, O. P., *op. cit.,* p. 93—101, 103—136; James J Packer, *Contemporary views of Revelation,* în «Rev. and the Bible», p. 87—104.

63. *The Romanian Orthodox Church and The Church of England,* Editura Institutului biblic, București, 1976, 280 p., *Prefața,* p. 714.

pul și temelia adevărului» (I Tim. III, 15), iar acest «adevăr se constată în puterea evlaviei» (Tit I, 1): nu poți iubi pe Dumnezeu, dacă pe aproapele tău îl urăști (I Ioan IV, 20), iar «cei asupriți pentru dreptate vor intra în Împărăția cerurilor» (Matei V, 10).

Biserica creștină cere ca fiii ei să fie conștienți de credința pe care o trăiesc și să nu asculte de învățături potrivnice firii sau să săvîrșească fapte de rușine, pentru a perverti chiar natura (Rom. I, 27). Mîntuitorul, ca Dumnezeu adevărat și Fiu al Tatălui întrupat din Sfînta Fecioară, dorește ca un credincios să fie perfect din punct de vedere trupesc și sufletesc, păstrîndu-și identitatea, dar și diferența specifică, pentru că, scria Sfîntul Apostol Pavel: «nu poate fi omul mai întîi duhovnicesc și apoi firesc, ci întîi firesc și apoi duhovnicesc...» (I Cor. XV, 46).

c) *Creștinism și sincretism*[64]. — Religia creștină nu se confundă cu scolastica, cu «nominaliile», cu sisteme de gîndire religioasă panteistă panlogistă, idealistă etc. Religia creștină autentică, adică «urmarea lui Hristos», cere să ne luminăm ochii inimii...» (Efes. I, 18) ,«și să ne înnoim spiritul pentru a înțelege... adevărul credinței» (Efes. IV, 23—24) în împrejurările contemporane. Așa, Evanghelia va deveni iarăși ceea ce a fost la început, iar Hristos va exista în sufletele noastre prin cunoaștere, pentru că «neștiința duce la robie» spirituală (Gal. IV, 8), iar «frica a născut pe zei» și «oamenii de groază își dau sufletul pe pămînt» (Luca XXI, 26). A crede în Hristos înseamnă a dori Împărăția cerurilor: «Dumnezeu nu ne-a dat duh de frică, ci ne-a dăruit duh de putere, de dragoste, de chibzuință...» (II Tim. I, 7).

Literatura teologică ortodoxă românească din ultima vreme, orientată spre un «apostolat social» eficient și sigur, precum și literatura anglicană inițiatoare a unui dialog al slujirii, cunoașterii și experienței spirituale comune sînt și aureolate de un duh al nădejdii spre apropierea rodnică a celor două familii de Biserici: Biserica Ortodoxă Română și Biserica Angliei. Ambele Biserici recunosc în învățătura creștină Descoperirea divină și că totul este clar și simplu pentru cei credincioși și curați (Tit II, 15); Iisus este desăvîrșirea (Rom. III, 23—28), Lui trebuie să-i cerem ajutor în dorința noastră de apropiere.

În sfîrșit, *în ceea ce privește creștinismul, teologii Bisericii Ortodoxe Române și Bisericii Anglicane sînt convinși că în dialogul inițiat se va ajunge* la «sporirea în toate lucrurile și în credință și în cunoaștere» (II Cor. VIII, 7). Pentru aceasta «să lucrăm cinstit — ierarhi și teologi, slujitori și credincioși — nu numai înaintea lui Dumnezeu, ci și înaintea oamenilor...» (II Cor. VIII, 21), încît «raporturile dintre anglicanism și ortodoxie» să se poată considera, astfel, cu drept cuvînt, ca «preludiu al unirii Bisericilor»[65].

---

64. Sincretismul are la bază mituri și fantezie, creștinismul se bazează și este autentificat de Revelația profeților și a lui Iisus, la A. Vergote, *Mythe, croyance aliénée et foi théologale*, în «Mythe et foi», coll. «Actes du colloque organisé par le Centre international d'études humanistes, et par l'Institut d'études philosophiques de Rome, 1966», Paris, 1966, p. 165—173. Același fapt îl constată, în alt continent, Anita Caron, *Le mythe et son interpretation*, în «Religiologiques», coll. «Les cahiers de l'Université de Québec», Montréal, 1970, p. 73.

De asemenea, *Revelația în istoria mîntuirii*, în «MS», p. 243—267; Ed. Scott Gaustad, *op. cit.*, p. 8—30, 41—84; Pr. Prof. Petru Rezuș, *Problema interconfesională a Revelației divine*, în «Ortodoxia», II (1959), nr. 2, p. 235—259; Y. M. J. Congar, *La foi et la théologie...*, cap. I: Revelație și iconomie, p. 3—40.

65. † Justinian, Patriarhul României, *Raporturile anglicano-ortodoxe, preludiu al unirii Bisericilor*, în «Ortodoxia», X (1958), nr. 2, p. 171, 176, † Antonie Plămădeală, *op. cit.*, «Concluzii generale», IV. — *Forme concrete ale slujirii*, p. 304—305.

CAPITOLUL AL III-LEA

TEOLOGIA REVELAȚIEI ÎN ANGLICANISM ÎN COMPARAȚIE CU ÎNVĂȚĂTURA ORTODOXĂ

Cuprinsul teologiei Revelației divine. — Pentru o înțelegere corectă a revelației divine, în dialogul anglicano-ortodox, este necesar a se arăta ce cuprinde teologia revelației (Revealed theology) în anglicanism și care sînt componentele ei. Pentru aceasta, vom expune teologia anglicană, dar și învățătura Bisericii Ortodoxe în legătură cu revelația divină.

RELIGIA CREȘTINĂ

1. Dumnezeu este izvorul prim și conținutul revelației

Dumnezeu, obiectul religiei, a dat naștere în istoria religiilor la cele mai disputate probleme: *existența, manifestarea, intervenția, locașul, transcendența* sau *imanența lui Dumnezeu.* Fiecare religie pretinde că este conformă și sub patronajul lui Dumnezeu, dar ce este Dumnezeu, caută să-și explice fiecare religie în funcție de cum l-a conceput și cum l-a primit. De la început — susține teologia mozaică și creștină — Dumnezeu a fost același pentru toți. După căderea în păcat, odată cu actul neascultării, care a însemnat o ruptură între Adam și Dumnezeu, dar pe măsura înțelegerii și preocupărilor lui a adorat fenomene naturale, pentru că nu mai era vrednic de a vedea fața lui Dumnezeu (Rom. I, 20—30).

Totuși, preocuparea omului de a găsi pe Dumnezeu cel adevărat nu a încetat, așa se explică faptul existenței nu numai a ideii despre Dumnezeu, ci și al concepției umane că există un Ziditor, Proniator, pe de o parte, și un Judecător și Răsplătitor al faptelor oamenilor, pe de altă parte [66].

2. Învățătura despre Dumnezeu

Lăsînd la o parte disputele istorice, filologice, filozofice și chiar religioase, în legătură cu originea fiecărei religii, revelația dumnezeiască îl arată pe Dumnezeu în mod personal, în Sfînta Treime și în ipostaze.

---

66. Gilbert Burnet (1643—1715), după lucrarea *Enchiridion Theologicum Anti-Romanum,* Ed. Oxford (E. Cardwell), 1837, vol. III, p. 2—6, în «Anglicanism», p. 241—243; A. H. Strong, *op. cit.,* p. 243—370; *Cum trebuie înțeles Dumnezeu,* de S. Glagolev, în „ПБЭ" tom. I, p. 789, 881—889; Alan Isaacs, *The Survival of God in the Scientific Age,* Penguin Books, 1966, p. 127—153.

Autorul lumii, Dumnezeu, nu poate fi încadrat în legi obişnuite, pentru faptul că El se face cunoscut prin manifestare şi nu prin fiinţa Sa. Teologul anglican Richard Hooker[67] arată că Dumnezeu se descoperă pentru binele credincioşilor. Astfel, Dumnezeu-Tatăl naşte pe Fiul din veşnicie şi tot din veşnicie purcede pe Sfîntul Duh. Aceste cîteva date arată Dumnezeirea în mişcare — ca formă veşnică a existenţei — ca să eternizeze şi pe cei ce cred şi îndeplinesc poruncile Ei.

În această situaţie nu trebuie cercetată «fiinţa» lui Dumnezeu, pentru faptul că El s-a descoperit.

Anglicanismul autentic nu admite o divizare a lui Dumnezeu. Dumnezeu este Unul, iar lucrurile făcute nu se confundă cu El, ci sînt în afara Lui. De aceea, Dumnezeu este persoană, creator, pronietor, sfinţitor şi judecător. Divizarea sau subdivizarea este rezultatul unei gîndiri filozofice neoplatonice şi al unei cosmogonii orientale, depăşite de cunoaşterea creştină. Omul este cununa creaţiei, pe cînd Dumnezeu-Tatăl naşte pe Fiul şi purcede pe Sfîntul Duh din veşnicie... Şi subliniază Richard Hooker, Sfîntul Duh împărtăşeşte harul necesar creştinilor prin tainele Bisericii, deşi are aceeaşi fiinţă cu Tatăl şi cu Fiul[68]. Acelaşi teolog arată că, unul din cei mai mari înţelepţi ai lumii vechi, Aristotel, numea pe Dumnezeu «cauza primă» (First Cause) de care depinde fiinţa tuturor lucrurilor. Este de reţinut însă şi menţiunea lui Homer : Διὸς δ'ἐτελείετο Βουλή, iar Mercuriu Trismegistus îl recunoaşte: Τὸν πάντα κόσμον ἐποίησεν ὁ δημιουργὸς οὐ χερσιν ἀλλά λέγω. Tot astfel au mărturisit filozofii Anaxagora şi Platon că Ziditorul lumii este un Creator *inteligent (intelectual* Worker). Dumnezeu este necauzat şi deci nu poate exista ceva înaintea Lui, iar această Existenţă de sine se face cunoscută prin crearea universului.

Dumnezeu este deci o existenţă veşnică prin El (ὁ ὢν)

Dumnezeu nu face nimic fără un scop, continuă Richard Hooker, El fiind ordinea desăvîrşită. Începutul şi sfîrşitul lucrurilor sînt acte ale voinţei lui Dumnezeu : începutul este descoperirea şi sfîrşitul este plinirea. Deci revelarea a fost pe măsura necesităţii naturale, o necesitate care face parte din înţelepciunea, manifestarea şi voinţa divină. Acestea toate s-au înţeles mai tîrziu prin Χρηστῶς în chip desăvîrşit : în măsură (Measure), număr (Number) şi greutate (Weight). «Sînt convins de o Esenţă infinită şi independentă pe care o numesc Dumnezeu şi de misterul naşterii din veşnicie prin care acel Dumnezeu este Tatăl», scria John Pearson, explicînd Simbolul niceoconstantinopolitan.

Dumnezeu fiind existenţă în Sine, se exclude de la sine părerea că ar fi o pură idee, iar ca persoană, Dumnezeu devine accesibil raţiunii credinciosului. Dacă ne convingem de acestea, deja trăim descoperirea Lui şi este uşor să intrăm în relaţie personală cu El prin har, după ca-

---

67. Richard Hooker (1554 (?)—1600), după lucrarea *Legile politicii bisericeşti,* Cartea I, cap. II, 2—3, «Opere», ed. J. Keble, vol. I, p. 200—203, citat în «Anglicanism»..., p. 244. Trebuie avut în vedere şi faptul că Dumnezeul Revelaţiei nu se poate confunda cu divinitatea filozofiei vechi (Adolphe Gesché, *Le Dieu de la Révélation et de la philosophie,* în «RTL», 3, 1972, fasc. 3, p. 249—283) ; *Cunoaşterea lui Dumnezeu,* în «MS», tom. II/1970, vol. 5, p. 56—63.

68. R. Hooker, *op. cit.,* p. 245.

pacitatea lucrătoare a credinţei noastre şi a înţelegerii Dumnezeirii prin desăvîrşirea personală : «eu cred în Dumnezeu, Tatăl atotputernic *(I belive in God, the Father Almighty)*, conclude teologul anglican sus-menţionat [69].

3. Sfînta Treime

3. Sfînta Treime, misterul credinţei, cununa Revelaţiei divine. — Toţi teologii anglicani cred în existenţa personală a lui Dumnezeu şi apreciază «toate scrierile sfinte» [70].

Dumnezeu este numai Unul. — Dumnezeu unic şi adevărat, personal şi pronietor, este Dumnezeu manifestat în Treime, pentru a da tot ceea ce trebuie credinciosului pentru mîntuire : «Domnul Dumnezeul nostru este însă un singur Dumnezeu» (The Lord our is but one God), scrie Richard Hooker [71]. Cu toate că noi adorăm pe Tatăl şi slăvim Cuvîntul, noi binecuvîntăm şi preamărim în acelaşi timp pe Duhul, de o fiinţă toţi. Deci unitatea substanţială copleşeşte osebirea ipostatică.

Dar teologul anglican explică, în continuare, că «în fiecare persoană este fiinţa comună, dar şi proprietatea din care noi cunoaştem Persoana ; de aceea revelaţia comună este şi personală, iar cea personală este şi comună». Şi îngerii au fiecare natură spirituală pură şi indivizibilă, fiecare însă are individualitate aşa cum a apărut în vis lui Iosif, Fecioarei Maria ş.a.m.d.

În disputa sa cu tomismul catolic, anglicanismul a căutat să se diferenţieze fundamental şi, pentru acest fapt, orientarea sa a fost canalizată spre viaţa primilor creştini şi a mărturisirilor de credinţă ale Sfinţilor Părinţi formulate din convingerea şi experienţa vieţii lor în Hristos. În poziţiile sale, exprimate în lucrările *Defensio Fidei Nicaenae* [72] şi în completare, la *Dogmatica Theologica*, George Bull subliniază importanţa articolelor de credinţă pentru viaţa Bisericii. Adevărurile cuprinse în ele nu trebuie supuse demonstraţiei obişnuite, ci însuşite şi această însuşire să fie credinţa trăită şi manifestată mai ales prin voinţă şi dragoste [73].

Asupra naşterii din veşnicie a Fiului lui Dumnezeu (On the Preexistence of The Son of God), teologia anglicană ia drept argument suprem revelaţia, fără de care n-am şti nimic. Mai mulţi părinţi ai Bisericii din primele trei secole, în unanimitate, au învăţat că Iisus Hristos

69. John Pearson (1612—1686), după lucrarea *Exposition of the Creed*, 1659, în «Anglicanism»..., p. 245—246.

J. Pearson a fost episcop şi profesor la Cambridge. El se numără printre teologii anglicani care au introdus în literatura teologică anglicană pe sfinţii părinţi răsăriteni. El a scris, printre altele, în latineşte, importantele lucrări : *Vindiciae Epistolarum S. Ignatii* (1672) ; *Annales Cyprianici* (1682).

70. La R. Hooker, în «Anglicanism»..., p. 247 ; Charles Davis, *Theology for Today, Sheed and Ward*, New York, 1962, IX, The Christian Mystery and the Trinity, p. 121—138.

71. *Ibidem.* A se vedea şi José Gomez Caffarena, *Argumentele existenţei lui Dumnezeu*, în «SM», vol. II, 1968, p. 394—399, 400—408.

72. În «Anglicanism», p. 247 ; Pe larg şi *op. cit.*, p. 209—216. *Teologia fundamentală a istoriei mîntuirii*, în «MS», tom. I, partea I, p. 42—76 ; «DFCh», vol. I, col. 790—791.

73. *Idem*, p. 248—250 ; Charles Davis, *op. cit.*, p. 209—216.

a pregătit mîntuirea celor ce cred, ca un preludiu la întruparea Sa, subliniază teologii anglicani.

Cei drepți și cei ce au avut nădejdea izbăvirii au fost răscumpărați de Mîntuitorul cu propriul Său sînge, încît de la început «întreaga ordine a Planului divin» — cum s-a exprimat Tertulian — a avut cauza sa prin El (Hristos).

Asupra consubstanțialității Fiului (On the Consubstantiality of the Son). — În primele veacuri creștine, credința era curată și din punct de vedere creștin unanim acceptată. Adevărul că Fiul este de o ființă cu Tatăl era trăit. Iisus Hristos, Fiul, a fost «Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat» (Simbolul credinței, art. II).

Asupra coeternității Fiului (On the Co-eternity of the Son). — S-ar părea că există o contradicție între nașterea din veșnicie și coeternitate. Aceasta pentru că termenul de preexistență sau naștere din veșnicie se referă la Fiul lui Dumnezeu.

În această privință, «teologia anglicană ortodoxă» caută să justifice Simbolul niceoconstantinopolitan astfel :

a) Majoritatea Părinților (magisteriul Bisericii) care au trăit înainte de Sinodul I Ecumenic de la Niceea au mărturisit neîndoielnic, deschis, clar și perspicace ; au învățat și au crezut totdeauna că Fiul este de o ființă cu Tatăl.

b) Există, într-adevăr, unii scriitori mai înainte de Sinodul de la Niceea care, au căutat să arate prin gîndirea de atunci că nu înțeleg această coeternitate, dar nu au fost adepții lui Arie. Ei au greșit în ceea ce privește exprimarea, nu în ceea ce privește însușirea adevărului de credință...

În concluzie, Fiul lui Dumnezeu rămîne Unul-Născut mai înainte de toți vecii, așa cum ni-L arată Scriptura...

c) Nașterea din veșnicie a Fiului lui Dumnezeu depășește planul general obișnuit al creației universului. Fiul lui Dumnezeu este creator, stăpînitor și judecător. El depășește ordinea naturală. Mai mult, nașterea lui Mesia este de natură divină și acest lucru s-a realizat prin întruparea din Fecioară ; de aceea, Scriptura îl numește Primul născut (Ioan I, 14), mai înainte de orice creatură *The first-begotten of every creature).*

d) Tertulian a cutezat cîndva să zică despre Fiul lui Dumnezeu că *a fost un timp cînd nu era.* Această formulare însă a luat-o de la un eretic, ca propoziție a aceluia, nicidecum ca aparținînd lui... El nu a negat coeternitatea, ci formularea ereticilor care nu credeau și nici nu-și modelau viața lor după preceptele evanghelice. Problema nașterii nu este legată de crearea lumii nevăzute (spirituale) și văzute (universul), El s-a numit Fiu înainte de începerea executării planului creației.

În sfîrșit, anglicanii înlătură orice doctrină idealistă în această privință : problema creației lumii spirituale și a nașterii din veșnicie a Fiului lui Dumnezeu face parte din credința în Dumnezeu.

Însuși Lactanțiu atribuie uneori un început al existenței Fiului lui Dumnezeu, dar, zice același autor anglican, scriitorul nu cunoștea Scrip-

tura, şi cadrul explicării ei (Tradiţia). Se poate însă ca un eretic maniheu să fi copiat tendenţios pasajul, producînd astfel greşeala. Lactanţiu, ca şi Tertulian, a fost un mare credincios, după evlavia lui, afirmînd, ca mulţi alţii, eternitatea Cuvîntului.

În problema subordonării Fiului faţă de Tatăl (On the Subordination of the Son to the Father).

a) Hotărîrea Sinodului I ecumenic de la Niceea că Fiul *este Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat...* este confirmată de Părinţi înainte şi după Sinod. În ordinea logică colateralul, coordonatul, subordonatul, au diferenţe specifice pentru că sînt concepte operative raţionale, nu implică o intimitate pură, aşa cum este fiinţa, esenţa sau substanţa divină. Aici este vorba de o natură divină necreată, veşnică şi activă. Subordonarea este atribut al naturii obişnuite, evolutive, transformatoare, finită în ultimul caz. Tatăl nu este un principiu, ci Dumnezeu ; Fiul nu este o subordonare a principiului, ci Fiul lui Dumnezeu de aceeaşi fiinţă şi născut din veci.

b) Înşişi unii Părinţi «postconciliari şi anteconciliari» au lăsat impresia unei subordonări, pentru că o cerea logica mai ales a categoriilor filozofice aristotelice la modă atunci, ca şi azi, în lumea catolică. Exprimarea, într-adevăr, ar da naştere la discuţii, dar aici, cum menţiona tot Origen — citat de anglicani — este vorba de un raport de categorie tată-fiu, nu de esenţă — Tatăl deosebit de Fiul în fiinţa divină. S-ar fi putut vorbi de subordonare, dacă nu exista eternitatea, or, eternitatea, în acest caz, completează logica şi atunci taina Sfintei Treimi rămîne : Fiul este născut din Tatăl şi nu Talăl din Fiul.

c) Principala problemă în hotărîrea Sinoadelor I şi II ecumenice a fost combaterea şi înlăturarea arianismului, în primul rînd, şi însuşirea învăţăturii corecte a dogmei Sfintei Treimi, în al doilea rînd. Fiul lui Dumnezeu ni s-a descoperit prin naşterea din Fecioară şi tot Fiul este coetern cu Tatăl şi Duhul. Ei au numele (Dumnezeu) şi fiinţa comună... Urmează deci, subliniază anglicanii, că Dumnezeu este numai Unul (only One). Pentru aceasta, primii creştini au crezut cu adevărat şi în calitatea dumnezeiască ce aparţine şi Sfîntului Duh...

George Bull, pe care teologia anglicană îl consideră normativ, dezbate problema treimică bazat numai pe hotărîrile Sinodului ecumenic de la Niceea, în consensul general al Părinţilor sub inspiraţia Duhului Sfînt. Autorul menţionează aportul la dezbateri şi formulări al «episcopilor sciţi şi capadocieni» [74]. La Niceea s-a formulat o *Mărturisire comună,* reducîndu-se posibilitatea înfiltrării concepţiilor filozofice şi a practicilor oculte în transmiterea curată a Testamentului Domnului Iisus. Fiul a fost, este şi va fi Dumnezeu adevărat din Dumnezeu

74. George Bull (1634—1710) a fost student, profesor şi rector la Oxford, apoi diacon, preot şi episcop de St. David. Printre alte lucrări menţionăm şi *Primitiva et Apostolica Traditio,* 1710. Citatul din text este luat din lucrarea *Apărarea credinţei niceene,* introducere, cap. 1, 2, 4, 7, 10, Ed. «LACT», vol. I, p. 1—3, sf. 9—13, 14 în «Anglicanism»..., p. 251.

adevărat şi numai El s-a întrupat, ca şi pe noi, prin El, să ne facă fii ai lui Dumnezeu prin har [75].

Fiul este creator cu Tatăl şi izbăvitor al sufletelor... Crearea lumii este suprema dragoste şi prin creare se include pronia şi judecata. Acestea nu pot fi evitate de credincioşi, ci însuşite, aşteptate, îndeplinite şi crezute [76].

Articolele formulate în *Mărturisirea de credinţă* constituie apărarea adevărului revelat în faţa ereticilor, cum a fost cazul lui Arie şi al celor dinainte de el, de după el şi cei de astăzi.

Prin erezie, anglicanii înţeleg şi izolarea credincioşilor de realităţile vieţii creştine, de datele istoriei, de binefacerile culturii şi ale civilizaţiei.

Anglicanii citează deseori şi cazul Conciliului de la Trident, ca formă ilegală şi unde se constată : «credinţa degenerată a Bisericii Romane» [77].

Niceea şi Constantinopolul sînt Sinoadele unde a triumfat elementul dreptăţii, al credinţei curate, al dragostei şi respectului pentru adevăr, şi de aceea pe participanţi, întăresc anglicanii, îi numim Părinţi şi Doctori ai Bisericii *(Fathers and the Holy Doctors of the Church)* [78].

Formularea credinţei primilor creştini a dat trăitori şi martiri, iar «tălmăcirea» celorlalţi a dat naştere la confesori şi filozofi religioşi [79].

---

75. *Ibidem*, p. 252 ; Eberhard Simon, *Cunoaşterea lui Dumnezeu*, în «SM». p. 390—394.

76. George Bull, în «Anglicanism»..., p. 253 ; *Our knowledge of the Mystery of the Holy Trinity*, în «NC» (supliment), p. 46—48.

77. George Bull, în «Anglicanism»..., p. 255 ; A se vedea, pe larg şi : *Sfînta Treime*, în «DTh», p. 447—448 ; *Sfînta Treime în paginile Sfintei Scripturi*, în «SM», vol. 6/1970, p. 295—303 ; *Trinity*, în «ERE», vol. VI, p. 257—269 a şi vol. XII, p. 458 a—462 b.

78. George Bull, în «Anglicanism», p. 255.

Pentru înţelegerea mai clară a *Mărturisirii de credinţă referitoare la Dumnezeu-Tatăl şi Dumnezeu-Fiul*, teologii anglicani au căutat să cerceteze documentele originale, sau cît mai aproape de original, în limba de atunci. Baza crezului niceean se găseşte la Eusebiu de Cezareea, la Atanasie în *«Scrisoarea» sa către Iovian, De Fide*, şi la alţi scriitori pe care i-a preocupat Sinodul I Ecumenic de la Niceea.

Învăţătura referitoare la Fiul lui Dumnezeu, cuprinsă în acest crez (grecesc), poate fi redusă la următoarele puncte :

Primul cuprinzînd προύπαρξις, sau preexistenţa Fiului lui Dumnezeu înainte de întruparea Sa din Prea Sfînta Fecioară Maria şi înainte de fondarea lumii ; şi referitoare la crearea lumii prin Fiul.

Al doilea cuprinzînd ὁμοούσιος (o singură substanţă) sau consubstanţialitatea Fiului ; că El nu este de altă esenţă şi nici creat şi schimbător, ci de o natură asemenea Tatălui Său, adică El este Dumnezeu adevărat.

Al treilea cuprinzînd συναΐδιον, coeternitatea Fiului, adică existenţa Sa coeternă cu Tatăl Său.

Al patrulea cuprinzînd subordinaţia Fiului faţă de Tatăl, că însuşi (Tatăl) este Născătorul şi Principiul, care este exprimat de către Părinţii de la Niceea în două moduri : întîi ei numesc pe Tată un singur Dumnezeu ; şi apoi (al doilea) spun că Fiul este Dumnezeu din Dumnezeu, Lumină din Lumină etc.

Noi subliniem că, într-adevăr, credinţa dinainte de Niceea este în armonie cu Crezul de la Niceea, deci adevărată şi convingătoare... (în «Anglicanism»..., p. 256).

79. «The Anglican Faith», în «Anglicanism»..., p. 3—22 ; Fer. Augustin, *Tract. in Ioannis*, XXXIV ; Max I. Dimont, *Jews, God and History*. New American Library, 1962, cap. Purtătorii lui Dumnezeu, p. 23—72.

Se constată în teologia anglicană o izolare de evul întunecat adică o închidere a porții spre teologia romano-catolică, în ceea ce privește: religia creștină, unitatea Ființei divine și Sfintei Treimi. Teologia anglicană caută să învioreze creștinismul apusean cu experiența și teazurul doctrinar al sinodului niceoconstantinopolitan, să valorifice operele Părinților și scriitorilor bisericești. Despre Roma papală nu amintesc decît atunci cînd condamnă unele practici care au persistat în Biserica Anglicană.

Este explicabil, așadar, faptul că, teologii reprezentanți ai anglicanismului din secolele XVI—XVII au căutat să orienteze învățătura Bisericii lor spre izvoarele curate și au căutat un creștinism fără pete, fără ură confesională, orientat spre știință și cultură, spre progres și dreptate, spre înțelegerea omului în complexitatea sa psihofizică.

De aceea, în cele relatate pînă acum, am evidențiat revelația supranaturală, înțeleasă de anglicani ca o taină: «nu poți privi (și gîndi) Dumnezeirea și să trăiești» (Ieșire XXXIII, 20) și nici să depășești limitele și cadrele umane.

Teologii anglicani scot în relief învățătura ce-i separă de protestantism și-i identifică cu adevărata Biserică. Teologia revelației la ei aproape se confundă, dacă nu se suprapune, cu teologia dogmatică.

De ce? Teologia dogmatică este coloana vertebrală a teologiei creștine. În Anglicanism, a rămas «dogma în trăire», ceea ce de fapt doreau Sfinții Părinți. «Lumina nu stă sub obroc» (Matei V, 15) și de aceea Descoperirea divină este chemarea permanentului: Vino! sau avansare în cunoașterea și trăirea (ἐπεκτάσις) energiei divine.

Desigur, cea mai controversată problemă a ființei religiei a fost din totdeauna manifestarea și descoperirea lui Dumnezeu. Nu am ști nimic și nici n-am înțelege ceva, dacă Dumnezeu nu ne-ar fi descoperit. Această manifestare a fost interpretată de raționaliști sau libercugetători în diferite forme și chipuri, dînd naștere, în istoria religiilor, printr-o «interpretatio ad-hoc», idolatriei, deismului, politeismului, teismului, fideismului etc. Acestea sînt, însă, încercări de imagini șterse despre Divinitate pentru a o pune în niște forme explicabile ale gîndirii religioase.

Problema divină sau problema despre divinități face astăzi obiectul unor cercetări deosebit de intense.

Lăsînd la o parte comparațile cu religiile politeiste, Dumnezeu întreit în persoane (ipostase) s-a descoperit celor credincioși pe măsura înțelegerii lor. Dumnezeu este Domnul care s-a arătat nouă (Ps. C, 3) «Și fără îndoială, mare este taina credinței (în adevăratul Dumnezeu) pentru că Dumnezeu s-a *arătat* în trup» — Θεὸς ἐφανερώθηεν σαρκὶ — (I Tim. III, 16). Acest fapt este înțeles de mintea noastră, dar cum este Sfînta Treime în esență(οὐσία), rămîne o taină.

Noi credem în Sfînta Treime datorită manifestării ei în diferite etape ale istoriei mîntuirii, manifestare în trei persoane: Dumnezeu Tatăl, Dumnezeu-Fiul, Dumnezeu-Sfîntul Duh. Aceasta, însă, nu înseamnă că ar fi diferență de ființă sau o activitate a Uneia fără știrea

celeilalte persoane. Dogma Sfintei Treimi este specifică religiei creştine [80].

În demonstrarea raţională, Sfînta Treime trebuie luată antinomic (paradoxal), citatele Sfintei Scripturi referitoare la Sfînta Treime sînt şi ele convingătoare.

Astfel, în *Vechiul Testament* se spune: «Şi a zis Dumnezeu: «Să facem om după chipul şi asemănarea Noastră...» (Facere I, 26); «Veniţi să ne pogorîm şi să le amestecăm graiul...» (Facere XI, 7) etc. Sfinţii Părinţi învaţă că aici este vorba de Sfînta Treime.

Persoanele divine însă sînt exprimate şi la pluralul majestatic. Astfel, Dumnezeu se adresează în Vechiul Testament şi la singular, cînd zice: «Eu sînt Domnul Dumnezeul tău...» (Ieşire XX, 2; Osea XIII, 4). Şi imnul de la profetul Isaia poate fi atribuit Sfintei Treimi: «Sfînt, Sfînt, Sfînt Domnul Savaot» (VI, 3), mai ales că este explicat în Noul Testament de Sfîntul Evanghelist Ioan, cînd scrie: «Zicea Isaia acestea fiindcă a văzut slava Lui şi a grăit despre El» (Ioan XII, 41).

O descoperire mai completă, după posibilităţile sufleteşti şi credinţa lui Avraam s-a făcut la stejarul Mamvri (Facere XVIII, 1—19). De fapt, această «teofanie» este reluată în pictura bisericească răsăriteană, ca reprezentînd Sfînta Treime.

Lăsînd la o parte influenţa filozofiei platonice şi cugetarea hipocraticilor [81], în Vechiul Testament înţelepciunea lui Dumnezeu este considerată la început ca o «însuşire» (Iov XXVIII), dar pe măsura dezvoltării teoriei logosului (Proverbe VIII, 19; *Înţelepciunea lui Isus, fiul lui Sirah* XIX, 1—29; *Înţelepciunea lui Solomon* IX, 9 ş. u.), înţelepciunea este identificată cu Logosul şi considerată o persoană distinctă ca existînd dintru început şi avînd originea în Dumnezeu.

Cuvîntul lui Dumnezeu (דְּבַר־יְהוָה) este personificat mai ales în *Cartea Psalmilor:* «Prin Cuvîntul Domnului cerurile s-au întemeiat şi prin Duhul gurii Lui (s-a pus) toată podoaba lor» (XXXIII, 6), deci rezultat al conlucrării Persoanelor dumnezeieşti.

Mesia, despre care se vorbeşte în Vechiul Testament, e o persoană distinctă, care este uneori numită Dumnezeu sau Fiul lui Dumnezeu.

El se va naşte din Fecioară (Isaia VII, 14), numele Lui va fi: «Dumnezeu tare, atotstăpînitor, Părinte al veacurilor, Stăpîn al păcii...» (IX, 5), iar Dumnezeu-Tatăl I se adresează Lui ca unui Fiu: «Fiul Meu eşti Tu, Eu astăzi Te-am născut» (Ps. II, 7).

În Vechiul Testament se precizează şi lucrarea Sa mîntuitoare pentru toţi aceia care vor crede: «Duhul Domnului este peste Mine, că Domnul M-a uns să binevestesc săracilor, M-a trimis să mîngîi pe cei cu inima zdrobită, să vestesc celor robiţi libertatea şi celor în lanţuri izbăvirea...» (Isaia LXI, 1). După părerea Sfinţilor Părinţi, aici este vorba despre *toate cele trei persoane:* despre Dumnezeu (Iahve = יְהוָה);

---

80. Hristu Andrutsos, *Dogmatica*, trad. din l. greacă de D. Stăniloae, Sibiu, 1930, p. 102 ş.u.; M. C. D'Arcy, *op. cit.*, 6. Modern Analysis and the Self, p. 89—105.

81. G. Brătescu, *Hipocratismul de-a lungul secolelor*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1968, p. 28—72; «ECG», p. 277.

despre un trimis al Său, care este purtător de izbăvire שִׁילֹה (Mîntuitor) și peste care stă Duhul Domnului רוּחַ אֱלֹהִים

De fapt, Ebed-Iahve este numirea lui Hristos în raport cu slujirea lumii în vederea izbăvirii ei [82].

Aceeași interpretare, demonstrare, aceeași învățătură se găsește și la teologii anglicani, adică : *Sfînta Treime este amintită și nu mărturisită cu toată claritatea în Vechiul Testament.* Această mărturie a existenței trinitare este descoperită nemijlocit în Noul Testament, pe cînd în Vechiul Testament se găsește numai pregătirea descoperirii, iar nu revelația divină deplină, personificată.

Poporul biblic nu avea credința în Sfînta Treime. În discuțiile Mîntuitorului cu iudeii despre Sfînta Treime aceasta nu părea ceva nou și surprinzător. Lucru neconceput la evrei era îndrăzneala că Mîntuitorul Hristos se socotea Fiul ui Dumnezeu (Luca XXII, 70—71), fapt pentru care îl și acuzau de crimă de «les divinitate».

Unii Sfinți Părinți văd indicată taina Sfintei Treimi în Vechiul Testament și în pluralul Elohim (אֱלֹהִים) cu rolul de singular (Facere I, 1).

În *Noul Testament,* descoperirea Sfintei Treimi nu numai că este clară, dar se arată chiar persoanele Sfintei Treimi. Mai presus de orice îndoială, însuși Fiul lui Dumnezeu «în care Tatăl a binevoit...» (Matei III, 17), se arată ca persoană prin propria Sa viață și acțiune. Prin acestea, Domnul Iisus arată, mai ales Sfinților Apostoli, că Dumnezeu nu este o singură ipostasă, că pe lîngă Dumnezeu-Tatăl există și El, ca a doua față a Dumnezeirii (Ioan V, 17—23 ; VI, 44) și tot Mîntuitorul vorbește de o a treia ipostasă, care este Duhul Sfînt (ὁ παράκλητος) (Ioan XIV, 26 ; XVI, 7).

b) *Categoriile existențiale.* — Din textele Sfintei Scripturi, recunoscute atît de Biserica Ortodoxă, cît și de Biserica Anglicană, se pot formula următoarele categorii : 1. *trinitatea persoanelor în unitatea ființei;* 2. *existența a trei ipostase reale și deosebite între ele ;* 3. *unitatea în Trinitate sau unitatea ființei Celor trei.*

Așa cum am văzut și la teologii anglicani, *trinitatea persoanelor* și unitatea Ființei lor reiese printre altele și din cuvintele pe care Domnul le-a rostit odată cu trimiterea Apostolilor la propovăduire : «Mergînd, învățați toate neamurile, botezîndu-le în numele Tatălui și al Fiului și al Sfîntului Duh» (Matei XXVIII, 19). Acest verset este convingător în formularea dogmei trinitare ; mai mult, sînt amintite Persoanele dumnezeiești de a căror descoperire de acum în colo Sfinții Apostoli erau convinși.

Cuvintele Tatăl și Fiul înseamnă totdeauna persoane, iar numirea Sfîntul Duh, pusă lîngă aceste cuvinte, arată tot o persoană deplină și de aceeași esență divină. Însăși formula tainei Botezului — «Se botea-

82. Arhim. Antonie Plămădeală, *Cîteva probleme în legătură cu Ebed-Yahve în Deutero-Isaia — Preliminarii la o teologie a slujirii,* în «Mitropolia Banatului», XX (1970), nr. 1—3, p. 52—69.

ză robul lui Dumnezeu *(N)* în numele Tatălui și al Fiului și al Sfîntului Duh» — este autoritară, și invocarea ei arată, de fapt, efectul tainei ; ștergerea păcatului strămoșesc, pentru care s-a întrupat Fiul, iertarea păcatelor personale și renașterea spirituală ; fapte care pot fi săvîrșite numai de Dumnezeu în mod direct. Această desăvîrșire se datorește și naturii comune dumnezeiești a Celor trei, ceea ce de fapt exprimă cuvintele : în numele (εἰς τὸ ὄνομα) la singular, dar pentru fiecare în parte.

Existența a trei Persoane reale și deosebite între ele rezultă din :

— *Vestea adusă de Arhanghelul Gavriil Sfintei Fecioare:* «Duhul Sfînt se va pogorî peste tine și puterea Celui preaînalt te va umbri ; pentru aceea și Sfîntul (ἅγιος) care se va naște din tine, Fiul lui Dumnezeu se va chema» (Luca I, 35) ;

— *Actul Botezului Domnului din textele sfinte :* «...după ce s-a botezat Iisus, îndată a ieșit din apă și iată, cerurile I s-au deschis și a văzut Duhul lui Dumnezeu pogorîndu-se ca un porumbel și venind peste El. Și s-a auzit glas din cer : Acesta este Fiul Meu cel iubit întru care bine am voit» (Matei III, 16—17). Aici se găsește arătarea (ἐπιφανή) directă a Sfintei Treimi și revelația efectivă a celor trei persoane, fiecare cu specificul ei. *Glasul din ceruri este glasul Tatălui și El se referă la Mîntuitorul Hristos pe care-L numește Fiul Său cel iubit, iar Duhul Sfînt, în chip de porumbel, se pogoară asupra Fiului.*

— În discuțiile pe care le-a avut cu Sfinții Apostoli și mai ales cu prilejul cuvîntării de despărțire (Ioan XIV, 14—16) *Mîntuitorul vorbește despre Tatăl, despre Fiul și despre un «alt» Mîngîietor,* care este Duhul adevărului, care purcede de la Tatăl, «Iar Eu Mă voi ruga Tatălui și vă va da un alt Mîngîietor, care să fie permanent cu voi : Duhul adevărului...» — τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας — (Ioan XIV, 16—17). «Acela va mărturisi pentru Mine...» (Ioan XV, 26).

— În practica Sfinților Apostoli de a trimite binecuvîntarea și salutul lor comunităților creștine sau destinatarilor se *întrebuințează formula treimică.* Astfel, Sfîntul Apostol Pavel scrie corintenilor : «Harul Domnului nostru Iisus Hristos și dragostea lui Dumnezeu Tatăl și împărtășirea Sfîntului Duh să fie cu voi cu toți» (II Cor. XIII, 13). Sfîntul Apostol Pavel, pe lîngă binecuvîntare, arată și puterea lucrătoare (de manifestare) a fiecărei Persoane : Tatăl, izvorul harului prin dragoste, transmite harul prin Fiul Său, care la rîndu-I îl încredințează Sfîntului Duh spre împărtășire.

Același fapt îl găsim și la Sfîntul Apostol Petru, care își începe Epistola I printr-o urare trinitară către acei credincioși aleși după cunoștința lui Dumnezeu-Tatăl și sfinții de către Duhul, ca să înțeleagă credința și să fie părtași la stropirea cu Sîngele lui Iisus Hristos» (I Petru I, 2—3).

Dar nu numai cei doi corifei ai Sfinților Apostoli vorbesc despre existența trinitară, ci și ceilalți, fiecare după puterea lui de înțelegere, după momentul descoperirii, sau ca rezultat al inspirației.

De exemplu : *Tatăl,* ca persoană, este amintit de Sfîntul Apostol și Evanghelist Matei : «Așa să lumineze lumina voastră înaintea oa-

menilor, ca văzînd ei faptele voastre cele bune să slăvească pe *Tatăl* vostru care este în ceruri» (Matei V, 16). Chiar în domeniul logic-raţional, Tatălui I se atribuie proprietăţi personale — în afara atributelor divine — *cugetare-înţelepciune*, (Matei VI, 32), *voinţă* (Ioan V, 30), *iubire* (I Ioan IV, 8), *lumină* (Ioan IX, 5).

Fiul, prin însăşi numirea Sa dată de către Tatăl, arată că El este persoană reală, nu imaginară, şi că are aceeaşi natură cu Tatăl, adică natură dumnezeiască. În plus, întrupîndu-se şi-a însuşit şi firea omenească, întărind astfel atributul său de Fiu al lui Dumnezeu şi Fiu al Omului. Are raţiune cunoscînd pe Tatăl (Matei XI, 27), are voinţă (Ioan XVII, 24), iubeşte pe oameni, fraţii Săi, şi lucrează pentru binele lor, jertfindu-şi chiar viaţa pentru ei; «făcîndu-se răscumpărare pentru mulţi...» (Matei XXVI, 28).

Desigur, asupra acestui fel de răscumpărare vom reveni şi la alte capitole.

Sfîntul Duh este persoana permanent-sfinţitoare în Biserică, fiind «trimis...» (Ioan XVI, 7) de către Fiul şi purces de către Tatăl (Ioan XV, 26). Prezenţa Sa reală, ca persoană, se face cunoscută ca Mîngîietor al Sfinţilor Apostoli şi al tuturor credincioşilor (I Cor. I, 1—12), ca desăvîrşitor al sfinţeniei şi izvor direct al harului lui Dumnezeu, oferit Bisericii Sale prin Sfintele taine, ierurgiile şi slujbele de toată trebuinţa pentru credincioşi. Misiunea Lui va fi şi aceea de a învăţa pe Sfinţii Apostoli şi urmaşii acestora ce să răspundă în anumite situaţii (Luca XII, 12), ceea ce înseamnă prezenţa reală şi permanentă.

Cu alte cuvinte, relaţiile personale nu sînt excluse din relaţiile harice şi aceste relaţii personale existenţiale sînt mărturii ale descoperirii dumnezeieşti.

De fapt şi problema *pnevmatologiei*, în teologia anglicană a Reve laţiei, formează un capitol aparte.

— *Unitatea în trinitate sau unitatea fiinţei celor trei persoane.* — Este de la sine înţeles că Fiinţa divină este o taină inaccesibilă minţii credinciosului şi chiar credinţei în permanentă cercetare, pentru că numai «Fiul a cunoscut pe Dumnezeu-Tatăl şi L-a descoperit oamenilor» (Ioan I, 18). Totuşi, cele trei Persoane au unitate de fiinţă... Se recunoaşte de la început că fiinţa celor trei Persoane este unică. Ea nu este împărţită sau multiplicată în persoanele Sfintei Treimi. Cele trei Persoane sînt un singur Dumnezeu. Aici intervine antinomia; fiecare Persoană este Dumnezeu adevărat cu o fiinţă unică Celor trei, dar Cele trei nu sînt decît un singur Dumnezeu. Deşi Cele trei Persoane au aceleaşi atribute, şi întrucît atributele ţin de fiinţă, toate trei au aceeaşi activitate eternă. Lucrarea sau descoperirea unei persoane divine este în acelaşi timp şi lucrarea celorlalte două Persoane, pentru că orice lucrare externă a Divinităţii, în învăţătura creştină, porneşte dintr-un singur principiu: este manifestarea unei voinţe a Fiinţei divine.

Că este aşa ne-o demonstrează, printre altele, şi următoarele mărturii ale Sfintei Scripturi: «Eu şi Tatăl una sîntem...» (Ioan X, 30), spunea Mîntuitorul, sau «Tatăl este întru Mine şi Eu întru El...» (Ioan

X, 38), deci aici este vorba nu numai de o unitate morală, ci mai ales de o unitate ființială a Tatălui cu Fiul. Însăși lucrarea de răscumpărare a Fiului își are originea în aceeași sursă comună [83].

Evreii au cerut Domnului Iisus să le spună dacă El este Mesia, sau nu, iar Mîntuitorul îi lămurește că ar putea găsi răspunsul în faptele Sale, deoarece lucrurile pe care El le face, în numele Tatălui, acelea îl arată Cine este (Ioan X, 24—25); deci sînt mărturii că El este Mesia. Unii dintre evreii acelor vremuri nu credeau pentru că nu erau din «oile Sale». «Oile Sale» Îi ascultă glasul și-L cunosc. Ele vin după El și El le dă viață și nimeni nu le va putea face nici un rău. Tatăl care I le-a dat este mai mare decît toți și nimeni nu le va putea smulge din mîinile Tatălui Său, pentru că El și Tatăl sînt una (Ioan X, 30): în ființă, în putere, în activitate [84].

Sfinții Apostoli, ca moștenitori direcți ai învățăturii Mîntuitorului Hristos, se referă în nenumărate cazuri *la unitatea ființei celor* Trei persoane, apelînd chiar la texte din Vechiul Testament. Așa este și cazul, printre altele, la Isaia: proorocul vede pe Domnul Savaot (pe Tatăl) stînd pe un tron înalt și zicînd către el: «Du-te și vorbește acestui popor: cu urechile veți auzi, și nu veți înțelege, și uitîndu-vă veți privi, dar nu veți vedea» (Isaia VI, 9).

Sfîntul Ioan Evanghelistul, referindu-se la acest loc, zice că Isaia cînd a văzut pe Domnul Savaot, a zărit pe Fiul: «Zis-a Isaia acestea, fiindcă a văzut slava Lui (a Fiului) și a grăit despre El» (Ioan XII, 41), iar Sfîntul Apostol Pavel precizează că aceste cuvinte au fost adresate lui Isaia de către Sfîntul Duh: «Bine a grăit Duhul Sfînt prin Isaia Profetul către părinții voștri, cînd a zis: «Mergi la poporul acesta și spune: cu auzul veți auzi și nu veți înțelege, și uitîndu-vă veți privi, dar nu veți vedea» (Fapte XXVIII, 25—26). De aici se poate înțelege că Isaia, după Sfinții Apostoli Ioan și Pavel, a văzut aievea pe Dumnezeu cel Unul în ființă, dar întreit în persoane. Așadar, Noul Testament, ca și Vechiul Testament, așa cum am spus mai sus, ne dau mărturii sigure că în Dumnezeire există trei persoane, care, deși sînt deosebite în manifestare, au aceeași ființă comună.

c) *Învățătura ortodoxă.* — Printre Sfinții Părinți care s-au ocupat în mod special de Sfînta Treime ca dogmă, se numără: Sfîntul Atanasie cel Mare [85], care a și formulat dogma treimică la Sinodul I ecumenic prin cele șapte articole din *Mărturisirea de credință,* întărite apoi de cele cinci articole formulate la Sinodul al II-lea ecumenic, pe care și anglicanii le recunosc întru totul.

Apoi *Sfîntul Vasile cel Mare* [86], prin tactul și experiența sa pastorală, prin viața lui exemplară și sfințitor al comunității, a căutat

83. **Partea a II-a: Plinirea jertfei și răscumpărării în Iisus Hristos,** cap. II Răscumpărarea ca jertfă, p. 124—172; *Revelația Sfintei Treimi,* în «MS», tom. II, vol. 5, p. 63—116.

84. «MS», tom. II, vol. V, p. 100—110.

85. **Pr. Prof. Ioan G. Coman,** ***Aspecte ale doctrinei soteriologice a Sfîntului Atanasie cel Mare,*** în «Studii teologice», XXV (1973), nr. 7—8, p. 461—470; Pr. Prof. D. Stăniloae, *Învățătura Sfîntului Atanasie cel Mare despre mîntuire,* în «Studii teologice», XXV (1973), nr. 7—8, p. 471—505; Prof. K. E. Scurat, *Mîntuirea și Biserica după operele sfîntului Atanasie cel Mare,* în „ЖМП" nr. 8/1973, p. 63—68.

86. *Contra lui Eunomiu,* P.G., vol. XXIX—XXX.

să arate că totul se datorește iubirii Sfintei Treimi [87]. Pornind de la Sfîntul Vasile, Pr. Prof. D. Stăniloae consideră Sfînta Treime și relațiile ei drept etalon și viața însăși a credinciosului în Hristos [88].

Sfîntul Grigore de Nisa [89], considerînd că filozofia religioasă a reprezentanților vechilor religii este adînc întipărită în multe conștiințe, a căutat, pe baza pregătirii sale, să explice și rațional atît existența, dar mai ales principiul unic al Sfintei Treimi.

Sfîntul Grigore de Nazianz [90] arată că însăși existența creștină, vremelnică și veșnică, își are esența, izvorul și plinirea în Sfînta Treime.

Didim cel Orb, teologul african, cu prestanța sa teologică și trăirea sa în Hristos demonstrează practic, cu exemplul propriu, deofiinţimea și puterea mîntuitoare a Sfintei Teimi [91].

Sfîntul Ambrozie [92] a reușit să elasticizeze spiritul latin în înțelegerea afectivă a persoanelor Sfintei Treimi.

Dar cel care a sintetizat învățătura Bisericii din epoca patristică a fost Sfîntul Ioan Damaschin [93], care din punctul de vedere al Teologiei fundamentale a introdus demonstrarea realității Sfintei Treimi și a Persoanelor treimice în parte, atît în dogmatică, dar mai ales în imnografia Bisericii, explicînd credința și receptarea manifestării mîntuitoare a Dumnezeirii în viața cultică a credincioșilor. Cele de mai sus le recunosc aproape toți anglicanii.

Trebuie menționat și faptul că atîta timp, cît credința în Hristos a fost «într-un cuget și același duh» (Fapte IV, 32) nu s-a pus problema Sfintei Treimi. Cînd a început «a se filozofa» asupra religiei lui Hristos de către cei răscolitori, tăgăduind pe Fiul și neavînd pe Tatăl... (Ioan VI, 24—40), au apărut termeni noi, utilizați din motive de răspuns la filozofia vremii, ca: ființă, persoană etc., încît termenul Treime (τριάς, Trinitas) la început nici nu era folosit în Biserică. Cel care îl folosește pentru prima dată în Răsărit este apologetul Teofil de Antiohia (+ 186) [94], iar în Apus, Tertulian (+ 220) [95]. Ortodoxia are în vedere totdeauna cuvintele Sfîntului Apostol Pavel: «...nu discutați asupra lucrurilor îndoielnice..., ci trebuie (mai întîi) să ne dezbrăcăm de faptele întunericului» (Rom. XII, 12; XIV, 1).

---

87. Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, ***Dumnezeu este iubire*** (I Ioan IV, 8), în «Ortodoxia», XXIII (1971), nr. 3, p. 366—402; Idem, ***Dumnezeu este lumină***, în «Ortodoxia», XXVI (1974), nr. 1.

88. Idem, ***Relațiile treimice în viața Bisericii***, în «Ortodoxia», XVI (1964), nr. 4, p. 521—525.

89. A. Puech, *Histoire de la litérature latine chrétienne, jusqu'à la fin du IV-e siècle*, Paris, Les Belles Lettres, 1928—1930, vol. III, p. 402—404.

90. *Cinci cuvîntări teologice*, P.G. XXXVI.

91. *Despre Sfînta Treime*, P.G., XXXIX; *Istoria dogmei Sfintei Treimi*, în «MS», tom. II, vol. 5, p. 206—296.

92. *De fide ad Gratianum Augustum*, 4, 8, 91, P.L., XIV—XVII.

93. Sfîntul Ioan Damaschin, *op. cit.*, cap. VIII: «Despre Sfînta Treime», p. 18—33; Arhiepiscop Macarie, *Dogmatica*, vol. I, Dumnezeu în Treime, p. 115—127; Trebuie ținut cont și de interesanta constatare apuseană contemporană asupra rolului Sfintei Treimi în viața creștinilor: 2. Our knowledge of God and of Jesus Christ, în «NC» (supliment) p. 48.

94. «The Holy Trinity», în «Anglicanism»..., p. 252—253; *Expozeul unei teologii a Treimii*, în «MS», tom. II, vol. 6, p. 91—135.

95. «*Anglicanism*», p. 253—256; A se vedea și documentarea: *Excursus. Teologia ortodoxă*, în «MS», tom. I, vol. 4, p. 253—261; *Dezvoltarea teologiei trinitare*, în «MS», tom. II/1970, vol. 5, p. 279—300.

4. Creaţia

Printre cele mai complicate probleme ale teologiei fundamentale este şi *Problema antropologică*. Este complicată pentru că originea sufletului (alcătuirea lui) rămîne o problemă deschisă.

Şi în această dispută despre origine sau creaţie, anglicanii au fost rezervaţi şi au luat învăţătura despre creaţie din Cartea Facerii inspirată de Duhul Sfînt şi alcătuită de Moise, şi şi-au însuşit factorul teologic nu ipotetic ştiinţific în permanentă transformare.

Creaţia ca manifestare a Descoperirii divine în relaţie cu cosmosul. — Creaţia este prima manifestare a descoperirii divine şi prima acţiune a Sfintei Treimi de a organiza lumea spirituală şi universul. James Ussher, în lucrarea sa *Annales Veteris Testamenti a Prima Mundi Origine Deducti*, comentează cele două spuse ale lui Moise (Facere I şi III), luînd pe rînd fiecare «zi a facerii lumii», arătînd că logic este perfectă cronologia, dar ca să nu greşim nu trebuie să luăm lucrurile ipotetic, ci în funcţie de atotputernicia şi înţelepciunea Creatorului.

Teologia anglicană îşi însuşeşte două învăţături fundamentale şi existenţiale ale religiei revelate: *Existenţa personală a lui Dumnezeu* — indiferent că se manifestă ipostatic: Tată, Fiu, Sfîntul Duh, aşa cum am văzut mai înainte —, *crearea lumii văzute şi nevăzute*, adică cerul şi pămîntul (In principio creavit Deus caelum et terram), din dragoste, ca atribut etern al divinităţii revelate şi ca sentiment perfect al fiinţei cugetătoare, omul.

Lăsînd la o parte speculaţiile, problema creaţiei în teologia anglicană a fost îndelung dezbătută, dar o învăţătură nouă nu a luat naştere, ci majoritatea teologilor se abţin de la ipoteze şi totodată evită în practica lor predicatorială lucrurile care depăşesc inteligibilul omenesc pe moment. De aceea, etapele creaţiei sînt interpretate în lumina Sfintei Scripturi, fără a se însuşi una sau alta din teoriile evoluţioniste sau pozitiviste.

De asemenea, creaţia din nimic, influenţa îngerilor şi spiritelor rele asupra lumii, sînt chestiuni de interpretare în teologia anglicană.

De fapt, întreaga activitate de propovăduire a cuvîntului lui Dumnezeu are ca scop desăvîrşirea celor ce cred, încît problema creaţiei face parte din atitudinea credincioşilor faţă de cei ce se îndoiesc. Pentru aceasta şi primul articol al Mărturisirii de credinţă, vorbind de Tatăl, recunoaşte adevărul unanim trăit şi experimentat de înaintaşii Sfinţilor Părinţi de la Sinodul I ecumenic: «Tatăl atotţiitorul, Făcătorul tuturor celor văzute şi nevăzute...» Aceasta arată că Dumnezeu este iubire (I Ioan IV, 8), deci esenţă şi veşnicie (I Cor. XIII, 8) şi prin această calitate înţelegem «revărsarea Sa» spre alţii, spre lumea văzută şi nevăzută. Creaţia este prima manifestare a iubirii în afara fiinţei Sale, iar naşterea din veci a Fiului este permanenţa iubirii şi substanţei intratrinitare.

Prin iubire şi prin creaţie se revelează Dumnezeu în istorie. Altfel nici că L-am fi cunoscut. Creaţia şi originea universului sînt pro-

bleme ce au preocupat înțelepciunea lumii dintotdeauna, dîndu-li-se soluții în funcție de concepție, de gradul de cultură, de interese ideologice sau religioase, de descoperirile științifice.

Subliniem de la început că Biserica Anglicană nu și-a însușit nici teoriile Evului mediu, nici ipotezele unora sau altora, ci ea, ca și Ortodoxia n-a acceptat, ca «bază filozofică» [96] de interpretare a credinței, nici idealismul, nici panteismul, nici deismul, nici dualismul ș.a. [97]. Se găsesc însă rătăciri și interpretări de la ereticii primelor veacuri. Aceștia se recomandau reprezentanții «adevăratei religii» [98].

Este știut și faptul că ereticul și arghirofilul Simon Magul (Fapte VIII, 14—20) ca și Vasilide (secolul al II-lea) spuneau că «Substanța lumii este eternă, iar lumea actuală a fost formată din această substanță, de către îngeri. Apoi maniheii (secolul al III-lea) și priscilienii (secolul al IV-lea) învățau că lumea este opera diavolului și este rea, teorie însușită mai tîrziu, prin secolul al VII-lea, și de pavlicieni. Bineînțeles, anglicanismul a fost ferit de asemenea influențe, iar în ortodoxia slavă a căutat să se infiltreze (în special prin bulgari) bogomilii [99].

În primele veacuri creștine, în afara cîtorva cazuri izolate, și acestea în afara comunităților creștine, nu s-a pus problema creației, deoarece Evanghelia era acceptată ca viața în Hristos și propovăduită celor zdrobiți cu inima și nevinovați cu mîinile (Ps. XXIV, 4). Creștinismul, chiar de la început, era o formă comunitară (Fapte II, 43). Cînd au apărut sectele sau curentele gnostice — fie ele iudaice-alexandrine sau eline —, care, considerînd că vor fi favorizate, au început «mistificările» și interpretarea greșită a predicii, faptelor și minunilor Mîntuitorului.

Fără a nega valoarea intelectuală a ereticilor și mai ales influența accentuată a cosmogoniei vechi asupra lor, Sfinții Părinți s-au pronunțat prin glas unanim pentru *Simbolul apostolic*. În sfîrșit, astăzi *Simbolul niceoconstantinopolitan* este acceptat și mărturisit și de către Biserica Anglicană.

a) *Simbolurile*. — Aceste *simboluri*, cum și comentariile altor Sfinți Părinți ante sau postsinodali (I—II Ecumenic) propun ca normă de credință afirmația biblică principală că Dumnezeu este creatorul lumii: «La început a făcut Dumnezeu cerul și pămîntul...» (Facere

96. *James Ussher* (1581—1656), în «Anglicanism»..., p. 257—258, pe lîngă lucrarea menționată și pe lîngă multe altele notăm și *Britanicarum Ecclesiarum Antiquitates* (1639). A fost arhiepiscop și întemeietorul Universității din Dublin.

Robert Guelluy, *La Création*, deuxième édition, coll. «Le Mystère chrétien». Théologie dogmatique, Desclée, Tournai, 1963, p. 7—44. A se vedea pe larg: A. H. Strong, *op. cit.*, p. 371—450; *Revelația în creație*, în «MS», tom. I, vol. I, partea I, p. 234—243; *Treimea și Creația*, tom. II, vol. 6, p. 7—31; Sperna J. Weiland, *New Ways in theology*, translated by N. D. Smith. Gilland Mac Millan, Dublin, 1968, cap. O schimbare a imaginii despre lume, p. 18—25.

97. În «MS», p. 194—217.

98. *Ibidem*.

99. Această sectă n-a influențat cu nimic nici doctrina nici viața practică a Bisericii Ortodoxe Române. Pe larg, D. Vasilescu, *Bogomilismul* (Originea și răspîndirea)..., în «Studii teologice», XV (1963), nr. 7—8, p. 444—460.

1, 1); «Dumnezeu a făcut lumea aceasta și toate cele ce se găsesc în ea» (Fapte XVII, 24).

Aceste date sînt confirmate de nenumărate mărturii ale Sfintei Tradiții. Sfîntul Irineu, apologet creștin din secolul III, referindu-se la eretici, scrie: «Dumnezeu a creat lumea nu prin îngeri, sau prin unele puteri deosebite, căci Dumnezeul a toate nu are lipsă de nimic putînd El face toate prin Cuvîntul și Duhul Său...». Iar Sfîntul Ioan Damaschin [100], deși trecuse perioada negării creației și luptelor antitrinitare, subliniază: «Toți care spun că îngerii sînt creatorii unei ființe, aceștia sînt gura tatălui lor, diavolul. Căci îngerii, fiind creaturi, nu sînt creatori. Făcătorul, Pronietorul și Ziditorul tuturor este Dumnezeu, singurul nezidit, cel lăudat și slăvit în Tatăl și Fiul și în Sfîntul Duh».

În același context, alți Sfinți Părinți combat «nașterea din întîmplare» ca și fatalismul, care nu pot aduce armonia, deci era necesară o inteligență pentru chivernisire sau pentru organizarea cosmosului. Însuși Adam a cunoscut pe Dumnezeu și și-a dat seama de existența și armonia perfectă printr-o revelație unică [101], transmisă nouă prin inspirația Sfîntului Duh și prin Legea lui Moise. Însuși Moise a fost chemat prin revelație să împlinească o poruncă de a alcătui istoria biblică înainte de el (Ieșire XXXIII, 12—18).

Desigur, adevărul că Dumnezeu a creat lumea din nimic a fost dezbătut de-a lungul secolelor. «Nimic» înseamnă că Dumnezeu a creat lumea din totală neexistență sau neant [102]. Dar nimic nu trebuie înțeles nici ca principiu sau cauză materială, ci numai ca o noțiune prin care se explică lipsa oricărei realități și faptul că Dumnezeu nu a avut nevoie de ceva, nu s-a folosit de vreun ajutor la crearea lumii, nu a făcut-o din vreo substanță existentă din veci din ființa Sa. Dumnezeu, fiind atotputernic, a putut face totul. Această atotputernicie, arată Moise în cartea Facerii, nu a avut la dispoziție ceva existent din care Dumnezeu a produs lumea. Expresia «la început» indică timpul, iar evreii din totdeauna au crezut că lumea este creată de Dumnezeu din nimic, așa cum se vede și din spusa din Macabei: «Te rog acum, copile, privește cerul și pămîntul și toate cîte sînt în acestea

100. Sf. Ioan Damaschin, *op. cit.*, p. 460.

101. Pr. Prof. Isidor Todoran, *Asupra Revelației primordiale*, în «Ortodoxia», VIII (1956), nr. 1, p. 44—57. Idem, *Starea paradisiacă a omului și cea după cădere în concepția ortodoxă, romano-catolică și protestantă*, în «Ortodoxia», VI (1955), nr. 1, p. 28—45; *Omul imagine supranaturală a lui Dumnezeu*, în «MS», p. 167—311 și *Exegeza teologică Geneză I—III*, p. 167—190.

102. Adevărul despre creație se găsește explicat în religia absolută sau revelată, așa cum demonstrează și unii dintre reprezentanții filozofiei: G. W. Fr. Hegel, *Prelegeri de filozofie a religiei*, traducere de D. D. Roșca, Editura Academiei, București, 1969, Partea a III-a Religia absolută, 2. *Religia revelată pozitivă*, p. 429—434; Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, traducere de Nicolae Bagdasar, Elena Moisuc, Studiu introductiv, Glosar kantian și Indice de nume proprii: Nicolae Bagdasar, Editura științifică, București, 1969, p. 363—460; Claude Tresmontant, *La Métaphisique du Christianisme et la naissance de la philosophie chrétienne. Problemes de la création et de l'anthropologie des origines à Saint Augustin*, Editions du Seuil, Paris, 1961, Part. I Les problèmes de la création, p. 89—248 și «DFCh», vol. I, col. 198—199.

și cugetă că Dumnezeu le-a făcut din nimic și că neamul omenesc are aceeași obîrșie» (II Macabei VII, 28).

Mai clar, despre crearea lumii, spune Sfîntul Evanghelist Ioan: «Toate prin El s-au făcut și fără El nimic nu s-a făcut din toate cîte s-au făcut» (Ioan I, 3). Sfîntul Irineu ne asigură că «Dumnezeu există înainte de orice» [103]. Dacă Dumnezeu crea din ceva existent, atunci nu mai era Dumnezeu, ci un savant sau un bun organizator, arăta Sfîntul Atanasie [104].

b) *Timpul și mișcarea.* — Odată cu creația au luat ființă *timpul și mișcarea,* iar lumea are un început; fiind în timp, nu poate fi veșnică.

Fericitul Augustin face deosebire clară, între eonul platonic [105], între cauza primă aristotelică și între foc, apă, aer. Și întrucît mișcarea sau schimbarea este legată de existența lumii, putem spune că timpul face parte constitutivă din lume. El este o constantă a istoriei [106]. «Fără îndoială, continuă același autor, lumea a fost creată nu în timp, ci împreună cu timpul, căci ceea ce se face în timp, aceea se face după un timp și înainte de un timp, după acel timp ce a trecut și înainte de acela care este viitor. Înainte de crearea lumii, însă, nu putea să fie un timp trecut, căci nu exista nici o creatură în a cărei mișcare sau schimbare ar fi decurs timpul: cu timpul însă a luat ființă lumea, da, pentru că la producerea ei s-a născut mișcarea sau schimbarea...» [107].

Învățătura comună ortodoxă și anglicană arată că lumea a fost creată în timp sau deodată cu timpul și se întemeiază pe mai multe mărturii revelaționale. Sfînta Scriptură zice, prin gura proorocului David: «mai înainte de a se fi ridicat munții și înainte ca pămîntul și cerul să se fi organizat, din veac și pînă în veac, Tu ești, o Dumnezeule...» (Ps. XC, 2). Însuși Mîntuitorul, Logosul întrupat și născut din veșnicie din Tatăl, spune: «Și acum, Mă preaslăvește la Tine Însuți, Părinte, cu slava pe care am avut-o la Tine, mai înainte de a se fi zidit lumea...» (Ioan XVII, 5).

c) *Crearea lumii în timp a dat naștere în gîndirea teologică medievală la multe obiecțiuni:*

— Crearea lumii ar sta în contrazicere cu neschimbabilitatea lui Dumnezeu și prin creare ar interveni o schimbare în Ființa divină. Susținătorii acestei obiecții se confundă cu panteiștii, pentru că Dumnezeu n-a creat «din Ființa Sa», ci din dragoste și din planul Său veșnic [108]. «El lucrează după sfatul voii Sale...» (Efes. I, 11) și «tot ceea ce voiește îndeplinește...» (Ps. XVI, 11; CXXXV, 6).

---

103. *Contra ereziilor,* II, 10, nr. 2, și 4, în P.G. VIII, col. 735—736; *Conceptul istoriei mîntuirii,* în «MS», tom. I, vol. I, partea I, p. 58—134.

104. *Cuvînt despre întruparea Cuvîntului lui Dumnezeu,* nr. 2, în P.G., XXV, col. 100; *Dumnezeu creează prin Cuvîntul Său,* în «MS», tom. II, vol. 6, p. 233—301.

105. *Despre Cetatea lui Dumnezeu,* XI, în P.L., XLI, col. 319.

106. *Ibidem;* † Antonie Plămădeală, op. cit., p. 98—104.

107. Fer. Augustin, *De civitate Dei...,* P.L. XLI, col. 319; *Cu începere de la neant,* în «Idem», p. 286—300.

108. Ibidem: *Pronia lui Dumnezeu,* p. 315—334.

Confuzia între voință și ființă a dat naștere în filozofia evului mediu la «cearta universaliilor», de care, totuși, teologia anglicană și-a ferit credincioșii și cercetătorii, iar în Ortodoxie — în epoca modernă, teologul rus Sergiu Bulgakov [109] a emis teoria «unei a patra entități, *sofia*, în Sfînta Treime», cu toate că Sfîntul Grigore Palama prevenise pe credincioși că una este ființa și altceva este voința și lucrarea în Dumnezeu. Dacă în Dumnezeu voința și lucrarea ar fi tot una cu ființa, atunci ar însemna că de cînd există ființa există și creația, există lumea, deci ar însemna că lumea este eternă ca Dumnezeu și că nu e un produs al voinței Sale libere și a dragostei Lui nemărginite.

— Crearea lumii în timp naște și o altă întrebare: ce a făcut Dumnezeu înainte de crearea lumii? De fapt, aici este ideea centrală a lui Arie și a gnosticilor de a răspunde că și Fiul este creat. Fericitul Augustin răspunde obiecției: «Dacă înainte de crearea cerului și a pămîntului n-a fost încă nici un timp, apoi la ce are să se întrebe: ce a făcut Dumnezeu atunci? Nu a fost «atunci», acolo unde nu a fost timp» [110].

— Dacă Dumnezeu este veșnic, și lumea trebuie să fie veșnică. Aici este ușor de sesizat greșeala că adepții acestei obiecții, ca și cei din prima categorie, confundă ființa cu voința. În afara acestui adevăr mai trebuie ținut seama și de teoriile cosmogonice ale filozofiilor vechi politeiste, care au influențat pe aceiași eretici și chiar pe unii scriitori bisericești, cum este cazul lui Origen [111].

Din cele de mai sus se constată că într-adevăr, creația este rezultatul iubirii divine, iar lumea este opera Sfintei Treimi, așa cum mărturisim în Simbolul credinței: ...Făcătorul cerului și al pămîntului (Art. I) [112]. Această mărturisire se bazează pe Sfînta Scriptură care întărește adevărul de credință și de viață: «Pentru noi este un singur Dumnezeu, Tatăl, dintru care sînt toate și noi întru El» (I Cor. VIII, 6). Așadar, revelația ne prezintă pe Dumnezeu-Tatăl ca autor al lumii, ca reprezentantul activității creatoare însoțit însă atît de Fiul cît și de Duhul Sfînt: prin Fiul toate s-au făcut (Ioan I, 3), Duhul lui Dumnezeu m-a zidit (Iov XXXIII, 4).

---

109. Evident «sofia» lui Bulgacov are la bază concepția greșită despre icoană și reprezentare. A fost influențat de platonism și fideismul apusean apoi «teoria reprezentației», care nu are nimic comun cu învățătura ortodoxă. «Sofia» ca ipostas divin trebuie înțeleasă: Cuvîntul lui Dumnezeu înainte de întrupare. După întrupare: sofia rămîne de domeniul interpretării «cabalistice» (Pe larg, Sergiu Bulgakov, *Ortodoxia*, trad. din l. rusă, Sibiu, 1944, pass.).

110. *Mărturisirile*, XI, 13, în P.L. XXXII, col. 815; «DFCh», vol. I, col. 198.

111. Este vorba de teoria «eternei reveniri», care a jucat și joacă mare rol în rătăcirea protestantă în ceea ce privește legarea «soartei» credincioșilor de fenomene cosmice sau de unele excepții în cadrul planetei sau galaxiei noastre («Predestinatio cosmica»); *Originea omului*, în «MS», tom. II, vol. 7, p. 5—74.

112. Acceptat întru totul și de anglicani, așa cum reiese din «Mărturisirea de credință» din martie 1966: «Noi credem că (într-adevăr) credința ecumenică este revelată de Dumnezeu, definită în Crezul de la Niceea și alte formulări de credință ale Bisericii, cuprinsă în Sfînta Scriptură și interpretată de Tradiția Bisericii», în «Ortodoxia», XVIII (1966), nr. 4, p. 530 (text original în l. engleză și traducerea românească).

Sfîntul Vasile cel Mare ne învaţă că Tatăl este cauza primă a tuturor celor create : Fiul este cauza cea nemijlocit-creatoare, iar Duhul Sfînt e cauza cea îndeplinitoare ; aşa că cele create îşi au existenţa prin *voia Tatălui* ; sînt aduse la existenţă prin *lucrarea Fiului* şi se desăvîrşesc în existenţă prin *înrîurirea Sfîntului Duh* [113].

Însăşi revelaţia Sfintei Scripturi ne asigură că Dumnezeu a creat lumea prin cuvîntul Său, angajînd deci şi exprimarea iubirii : «Şi a zis Dumnezeu să fie... şi s-a făcut...» (Facere I, 3). De aici constatarea că iubirea lucrătoare şi bunătatea au fost motivul creaţiei, iar scopul, pe lîngă premărirea lui Dumnezeu, a fost şi fericirea creaturilor : «Domnul este bun... Domnul este bun pentru toţi şi îndurările Sale se revarsă peste toată zidirea Sa» (Ps. CXXXIV, 3; CXLV, 9), iar soarele răsare şi peste cei buni şi peste cei răi (Matei V, 45).

Iubirea şi bunătatea sînt în permanentă mişcare şi inepuizabile, de aceea Sfîntul Irineu scria : «Nu ca şi cînd ar fi avut Dumnezeu lipsă de om a făcut pe Adam, ci pentru ca să aibă în cine aşeza binefacerile Sale» [114]. Vedem, aşadar, că «...bunul şi preabunul Dumnezeu nu s-a mulţumit cu propria contemplare, ci prin mulţimea bunătăţii Sale a binevoit să se facă ceva care să primească binefacerile Sale şi să se împărtăşească din bunătatea Lui, aduce de la neexistenţă la existenţă şi creează universul, atît pe cele văzute, cît şi pe cele nevăzute şi pe om, care este alcătuit din elemente văzute şi nevăzute. În timp ce cugetă, creează, iar gîndul se face lucru, realizîndu-se prin Cuvînt şi desăvîrşindu-se prin Duh», cum sublinia Sfîntul Ioan Damaschin [115].

Datorită faptului că Dumnezeu a creat lumea nu o va părăsi niciodată. În aceasta constă preamărirea Sa şi fericirea adoratorilor, pentru că Dumnezeu permanent face bine creaturilor (Fapte XIV, 17), fie direct, fie prin harul nelipsit lăsat Bisericii de către Mîntuitorul şi împărtăşit de către Sfîntul Duh credincioşilor prin Sfintele Taine. Dumnezeu dă tuturor toate cele bune : viaţă, suflare (Fapte XVII, 25), dar peste toate acestea, aşa de mult a iubit Dumnezeu lumea, încît pe Fiul Său, Unul-Născut L-a dat, pentru ca oricine crede în El să nu piară, ci să aibă viaţă veşnică...» (Ioan III, 16). Dăruirea de sine a Fiului lui Dumnezeu este revelaţia supremei jertfiri, în faţa căreia raţiunea credinciosului este orientată spre a face bine. Ca atare, scopul creaţiei nu poate fi zădărnicit de răul existent în lume, o pată de nor umbreşte o parte de pămînt, iar cel ce închide ochii nu vede soarele, dar numai el (nu vede) nu şi cealaltă lume. Evident, dacă Dumnezeu s-a descoperit lumii prin creaţie, înseamnă că *Dumnezeu a creat lumea bună* [116].

Privind creaţia, observăm că în ea există o anumită ordine şi armonie, precum şi tot felul de lucruri, fie în natură, fie pentru pregă-

---

113. *Despre Sfîntul Duh*, 16, n. 38, în P.G., XXXII, col. 136.

114. *Contra ereziilor*, IV, în P.G., VII, col. 1010.

115. *Dogmatica*, trad. cit., p. 59 ; *Omul, chipul lui Dumnezeu*, în «MS», tom. II, vol. 7, p. 167—170.

116. Facere I «şi toate erau bune foarte...» v. 31 ; H. Renard, *Creaţia şi creatura după Biblie*, în «EB», vol. II, 1969, col. 613—618 ; Alan Richardson, *The Bible in the Age of Science*, SCM Press, the Cadbury Lectures in the University of Birmingham, London, 1967, p. 9—31.

tirea celor necesare vieții omenești. Și unde există o dobîndire a lucrurilor în mod cinstit fără vătămarea aproapelui, există și bunătatea spirituală (duhovnicească) care înaintează pe calea desăvîrșirii.

Calea aceasta a desăvîrșirii are doi factori determinanți: bunătatea și perfecțiunea: «Și a privit Dumnezeu la toate cîte făcuse și iată că erau bune foarte» (Facere I, 31), «pentru că orice făptură a lui Dumnezeu este bună» (I Tim. IV, 4).

Avînd în vedere aceste certitudini revelaționale, atît Ortodoxia cît și Anglicanismul învață că într-adevăr «creatura este bună, pentru că toate cîte le-a creat Dumnezeu sînt bune, cu deosebirea că acea făptură rațional-liberă despărțindu-se de Dumnezeu se face rea, nu pentru că ar fi creat-o Dumnezeu așa, ci din cauza faptelor sale cele necugetate (neraționale)...» [117]. Dilema aceasta este înțeleasă dacă plecăm de la faptul că răul este în primul rînd de ordin moral: răul fizic (durerile corporale) nu este decît o consecință a răului moral [118], deci răul moral, fiind rezultat al neascultării, nu are ființă și nici durată proprie.

Sfinții Părinți și apologeții arătau maniheilor și gnosticilor că răul nu este de la Dumnezeu. De fapt, problema răului și a suferinței face parte din frămîntarea multor înțelepți ai lumii, pentru că răul era atribuit destinului în majoritatea religiilor naturale și de mistere. Or, Evanghelia lui Hristos a înlocuit această temere prin nădejde și izbăvire.

Nădejdea a înlăturat și pesimismul, ca permanență a răului în lumea veche. Dar și optimismul absolut sau filozofic, susținut și de Leibniz [119] este aproape de polul răului moral, pentru că mărginește libertatea lui Dumntzeu. Ca atare, răul, fiind de ordin moral [120], nu angajează în totalitate ființa credinciosului, mai ales că pentru a-l înfrînge Mîntuitorul «ne-a dat harul necesar...» (Ioan I, 14).

5. Hristologia

Hristologia face parte din capitolele-cheie ale teologiei revelației din învățătura anglicană [121]. *Problema hristologică* se include în argumentele descoperirii directe a Divinității prin Iisus Hristos. Sfînta Treime (Dumnezeu-Tatăl, Dumnezeu-Fiul, Dumnezeu-Sfîntul Duh) a acționat pînă la întruparea Mîntuitorului indirect, pentru faptul că intervenția directă ar fi spăimîntat pe credincioși, iar dacă nu se făcea cunoscută prin oameni — proorocii și aleșii lui Dumnezeu — Mesia n-ar

117. Așa cum din armonia Legii divine cu voința credinciosului se naște virtutea, tot așa din neascultare și negare, sau pactizarea cu satana se naște răul moral și fizic, păcatul. *Aspectele, degradările și consecințele păcatului*, în «MS», tom. II, vol. 8, p. 14—62.

118. A se vedea cazul corintenilor (I Cor. V—X ; II Cor. II—VIII).

119. G. W. Leibniz, *Opere filozofice*, I, trad. de Constantin Floru, Studiu introductiv de Dan Bădărău și Constantin Floru, Cluj, 1972, p. LIV—LXXVII , 311—320, 539—650 ; Dan Bădărău, *G. W. Leibniz, viața și personalitatea filozofică*, Editura științifică, București, 1966, 25. *Adevărurile înnăscute. — Determinism și libertate morală*, p. 201—216.

120. *Învățătura Fericitului Augustin despre existența lui Dumnezeu* (analiza lucrării «De libero arbitrio»), în «Historical Sections»..., p. 32—49.

121. A. H. Strong, *op. cit.*, p. 669—776 ; (5) *Christology*, în «Anglicanism»..., p. 259—283.

fi fost înțeles și primit. În acest caz, hristologia pe lîngă «obiect dogmatic» este factorul convingător al descoperirii directe a planului lui Dumnezeu pentru salvarea sufletelor credincioșilor.

Hristologia, revelația celor două firi. — Întruparea Mîntuitorului este, de fapt, împlinirea promisiunii lui Dumnezeu pentru noi și un act de dreptate pentru înfrîngerea morții și a stăpînitorului ei, diavolul. Acest act nu putea să-l desăvîrșească decît Fiul lui Dumnezeu prin puterea Sa absolută. Această putere a fost dăruită și credincioșilor, făcîndu-i fii adoptivi prin har și frați ai lui Hristos, prin natura sa umană.

De aceea, zice teologul anglican Richard Hooker, întruparea lui Hristos prin natura omenească a dovedit trei lucruri capitale :

1. Iisus Hristos este Fiul lui Dumnezeu ;
2. Natura Sa omenească ne-a asigurat și nouă calitatea de fii ai dumnezeirii, și
3. Cu ajutorul harului, divinitatea s-a făcut cunoscută în natură și a transformat-o, dînd naștere unirii ipostatice a firilor [122].

Hristos nu putea fi înțeles și nici acceptat, dacă nu era «împlinirea profețiilor» în planul providențial; iar în planul revelațional, unirea firilor (dumnezeiască și omenească) a însemnat posibilitatea desăvîrșirii naturii umane prin harul dat de Hristos ca efect al întrupării. Datorită energiei divine, firea omenească a credinciosului se deifică, iar firea dumnezeiască se face cunoscută prin cea omenească, într-adevăr reală și eficientă în desăvîrșirea noastră.

Teologii anglicani au accentuat «fluiditatea naturii umane» pentru a smulge conștiințele credincioșilor din formele idealismului predominant și au căutat să arunce vălul scolastic și speculativ de pe o divinitate izolată, așa cum era înfățișată de aristotelism, tomism sau neotomism [123]. Aceeași teologie realistă anglicană s-a ferit și de influența platonică și budistă. Asemănarea cu Hristos este admisă, dar îndemnul este urmarea. «Avem aceleași drepturi de împărtășire cu Hristos (om), dar nu putem fi ca El (Dumnezeu)... Putem să ne împărtășim de cer și de pămînt, dar puterea în cer și pe pămînt o are Fiul lui Dumnezeu. Pe noi Hristos ne trage la Sine: or, pe Hristos, Dumnezeu L-a trimis să ne răscumpere...». Se cuvine ca noi «...să lucrăm pentru mîntuirea noastră și atunci harul va prisosi...» [124].

În problema hristologiei, agnosticii, teiștii, fideiștii au negat fie firea omenească, fie firea dumnezeiască, pentru că n-au înțeles nici revelația divină și n-au crezut nici în harul mîntuitor. Așadar, ereticii, după anglicani, sînt ca demonii care strigau către Iisus : «Fiule al lui Dumnezeu, de ce ne chinuiești...» (Luca VIII, 28). Ei vorbesc, dar nu trăiesc, și nici nu doresc să iasă din prăpastie pe treptele faptelor bune. Ereti-

122. R. Hooker, *The Laws of Ecclesiastical Polity*, Book V..., vol. II, p. 231—238, în «Anglicanism», p. 259.

123. Pe larg la Y. M. J. Congar, *La foi...*, part. II, cap. IV, *Criteriologia izvoarelor cunoașterii teologiei*, p. 142—168. VIII. *Dogma și pluralismul teologic la Toma d'Aquino*, p. 197—208 ; *Toma d'Aquino, credința și cunoașterea*, în «Historical Sections», p. 61—76.

124. R. Hooker, *op. cit.*, în «Anglicanism», p. 261.

cii au negat divinitatea lui Iisus pentru că erau bolnavi sufletește și au negat omenitatea lui Hristos pentru că erau posedați. În asemenea maladii, diavolul face ca harul să fie înlăturat, iar patimile, prin toate mijloacele, inundă ființa ereticului [125].

a) *Unirea ipostatică a firilor.* — Ar fi imposibil de înțeles și tot așa de absurd să vorbești despre o împărăție a cerurilor pentru credincioși, în afara trăirii pe pământ. Acest lucru a fost demonstrat de Dumnezeu; dacă nu s-ar fi întrupat, toate proorociile și chiar încercarea credincioșilor de a găsi pe Dumnezeu ar fi fost neputincioase. Unirea firilor a arătat puterea dumnezeiască lucrătoare și firea omenească receptivă. Această receptivitate, prin firea omenească a lui Hristos, înlătură necunoașterea, înlătură erezia.

Lupta cea mare a fariseilor, saducheilor și tîlcuitorilor Legii nu s-a dus numai împotriva lui Iisus ca Fiu al lui Dumnezeu, arată teologii anglicani, ci și împotriva lui Hristos, ca fiu al omului, negîndu-i-se divinitatea [126]. Ereziile erau grupate în două categorii distincte; una nega dumnezeirea lui Hristos, iar cealaltă umanitatea Sa, avînd același scop: înlăturarea firilor din viața divino-umană a lui Mesia și aducerea Lui în rîndul înțelepților ca om, în rîndul eroilor ca zeu, în rîndul religiilor naturale, ca mit sau legendă [127].

Teologii anglicani au acceptat fără rezervă hotărîrile Sinoadelor ecumenice referitoare la hristologie, cu practica de viață și de mîntuire a credincioșilor. Aceste idei își aveau izvorul în gnosticismul iudaic și alexandrin și erau alimentate de tendința sincretismului religios, încurajat de însișiși reprezentanții religioși ai lumii vechi și de conducătorii Imperiului roman [128]. Nu este deci de mirare că aceste influențe s-au impus chiar în Biserica apuseană. Pentru aceasta, teologia anglicană a recunoscut puterea Duhului Sfînt în hotărîrile de la Constantinopol (381), cînd a fost condamnat și *Apolinarie* ca reprezentant al unui sincretism religios [129].

Așadar, sublinia Richard Hooker, sînt patru temelii ale adevărului divin descoperit nouă prin hristologie... Sînt patru cuvinte care întăresc descoperirea divină prin înseși firile Mîntuitorului Hristos: El a avut două firi; dumnezeiască și omenească, firi unite în mod neîmpărțit și nedespărțit, neschimbat și neamestecat; deci un trup adevărat, perfect (omenesc), indivizibil, distinct — ἀληθῶς, τελέως, ἀδιαιρέτως, ἀσυδχίτως — (truly, perfectly, indivisibly, distinctly) [130].

Teologia anglicană a revelației arată că Dumnezeu nu ar fi fost înțeles în lume, dacă nu se descoperea în plenitudinea harului prin firea dumnezeiască-ntrupată și în firea omenească ridicată la desăvîrșire.

125. *Ibidem*, p. 262.
126. *Ibidem*.
127. Nicos A. Nissiotis, ***Die theologie der Ostkirche im ökumenischen** Dialog. Kirche und Welt in orthodoxer Sicht. Evangelisches Verlagswerk*, Stuttgart, 1968, p. 64—85; Pr. Prof. Petru Rezuș, ***Hristologia în teologia contemporană***, în «Studii teologice», XXVI (1974), nr. 1—2, p. 5—12.
128. Nicolae Mitru, ***Cultul imperial în Dacia Romană în secolele al II-lea și al III-lea***, în «Studii teologice», XXIII (1971), nr. 7—8, p. 561—570.
129. R. Hooher, *op. cit.*, în «Anglicanism», p. 262.
130. *Ibidem*, p. 263.

Trebuie subliniat de la început faptul că teologia anglicană despre revelație include capitolul *Hristologiei*, după capitolul *Creației*.

Pentru viitorul teologiei și mai ales pentru clarificarea doctrinară a Bisericii, capitolul *Hristologia* constituie unul din punctele de bază ale dialogului teologic. Totodată unele curente moderne, externe sau interne, ale unei Biserici sau alta, au sursă peste veacuri în rătăcirile arieniste, care au fost canalizate pînă la noi fie prin culte religioase sincretiste, fie prin sisteme filozofice religioase gnostice, teiste sau de altă natură.

Ceea ce nu trebuie neglijat în aceste manifestări, deloc statice, este faptul că se declară «originale» și au pretenția «justificării scripturistice».

Hristologia, deși are fond dogmatic, deci indiscutabil, face parte din problema-cheie a apologiei și a polemicii confesionale actuale. Necunoașterea hristologiei a dat naștere, așa cum vom vedea, la religii asoteriologice, la negarea divinității din cauza neînțelegerii omenității lui Hristos, la înlăturarea omenității pentru faptul necredinței în puterea divină.

S-a înlăturat astfel iubirea ; iubire face unitatea și pe drept cuvînt a spus un teolog român : unitatea treimică este unitatea Bisericii, dezunirea și lipsa iubirii este haos și vijelie în inimile credincioșilor, nu numai în Biserica lui Hristos [131]. Diavolul lucrează permanent prin «inimile trufașe și minți iscoditoare» (Tit III, 9—11).

Sfîntul Ioan Damaschin apela la înțelepciunea ereticilor sfătuindu-i : «Tatăl este Tată și nu Fiu ; Fiul este Fiu și nu Tată ; Duhul este Sfîntul Duh și nu Tată și nici Fiu. Căci însușirea este imobilă... Cum ar putea să rămînă însușire, dacă este mișcătoare și zburătoare ? Pentru aceea, Fiul lui Dumnezeu se face Fiu al omului, ca să rămînă imobilă însușirea. Fiind Fiul lui Dumnezeu, s-a făcut Fiul omului, întrupîndu-se din Sfînta Fecioară...

Fiul lui Dumnezeu s-a întrupat ca să dăruiască iarăși omului ceea ce i-a fost sădit la început. Căci l-a făcut «după chipul Lui» (Facere I, 26), adică gînditor și liber, și «după asemănare» (Facere I, 26), adică predispus virtuților, atît cît este cu putință firii omenești. Oarecare caracteristici ale firii dumnezeiești sînt : curăția, bunătatea, înțelepciunea, dreptatea și lipsa de orice răutate... Așadar, la început l-a pus în comuniune cu El «căci l-a făcut pentru incoruptibilitate» (Înțelepciunea... II, 23) și l-a ridicat prin comuniunea cu El către incoruptibilitate. Din pricina călcării poruncii, însă, am întunecat și am șters caracteristicile chipului dumnezeiesc, am ajuns în viciu și am fost lipsiți de comuniunea dumnezeiască : «Căci ce părtășie are lumina cu întunericul» (II Cor. VI, 14). Și ajungînd noi în afara vieții, am căzut în stricăciunea morții. Pentru că «Dumnezeu ne-a dat o stare mai bună, dar n-am păzit-o... Cuvîntul ia firea noastră ca să înnoiască, prin El însuși și în El însuși, starea noastră după chipul și asemănarea Lui» (Facere I, 26), ca să ne arate nouă trăirea în virtute — căci prin El însuși ne-a înlesnit practicarea

131. Pr. Prof. D. Stăniloae, *Relațiile treimice...*, p. 520—525.

virtuții — ca să ne libereze de stricăciune prin comuniunea cu viața, făcîndu-se pîrga învierii noastre și să reînnoiască vasul cel murdar și pătat, ca să ne răscumpere de tirania diavolului, chemîndu-ne la cunoașterea lui Dumnezeu, să ne întărească și să ne învețe să biruim pe tiran prin răbdare și măiestrie.

A încetat cultul demonilor, s-a sfințit zidirea prin Dumnezeiescul sînge, s-au surpat capiștele și templele idolilor, s-a sădit cunoștința lui Dumnezeu: Treimea cea deoființă; Dumnezeirea nezidită este adorată; (se crede) în Dumnezeu adevărat, creator și Domn al tuturor; virtuțile se trăiesc, nădejdea învierii s-a dăruit prin învierea lui Hristos; diavolii se înfricoșează de oamenii pe care-i aveau sub stăpînire. Și lucru minunat este că toate acestea s-au făcut prin cruce, prin patimi și moarte. În tot pămîntul s-a predicat vestea cea bună a cunoașterii lui Dumnezeu și n-a înfrînt pe cei potrivnici cu luptă, cu ajutorul unor arme sau oști, nu, ci preoți misionari, săraci, lipsiți, neînvățați, persecutați, bătuți, dați morții, au biruit... prin propovăduirea Celui răstignit cu trupul și pe Cel care a murit, căci ei erau forța atotputernică a Celui răstignit. Moartea, atît de înfricoșătoare înainte, este învinsă... acum este preferată vieții.

Acestea sînt izbînzile venirii lui Hristos! Acestea sînt semnele puterii Lui. El n-a izbăvit, ca Moise, un popor din Egipt și din robia lui faraon, despărțind marea (Ieșire XIV, 16—31), ci mai mult, a izbăvit întreaga omenire de stricăciunea morții și de sub robia crudului tiran, a păcatului. Nu aduce cu forța spre virtute, nici nu acoperă cu pămînt (Num. XVI, 31—33; Deut. XI, 6), nici nu arde cu foc (Num. XVI, 35), și nici nu îngăduie să fie loviți cu pietre cei păcătoși (Iosua VII, 25), ci convinge prin blîndețe și îndelungă-răbdare, ca oamenii să aleagă virtutea, să înlăture necazurile pentru ea și să fie satisfăcuți de roadele ei. Altădată cei care păcătuiau erau pedepsiți, dar stăruiau mai departe în păcat și păcatul le era socotit de Dumnezeu: «acum oamenii aleg pentru credință și virtute asupriri, torturi și moarte...» [132].

b) *Revelația firii dumnezeiești prin unirea cu firea omenească.* — Întruparea Mîntuitorului a descoperit lumii faptul suprafiresc și real al existenței lui Dumnezeu, dar și a capacității desăvîrșirii firii omenești. Îndumnezeirea se capătă prin har și voință liberă, prin cultivarea virtuții, bazată pe fapte bune, înlăturîndu-se astfel păcatul, care este stavilă în calea desăvîrșirii. Pentru aceasta, Domnul Hristos a fost Dumnezeu adevărat [133], în ceea ce privește relația treimică și Revelația dumnezeiască, și om desăvîrșit, adică fără păcat, în ceea ce privește relația cu credincioșii și rolul Său în mîntuirea noastră.

---

132. Sf. Ioan Damaschin, *op. cit.*, p. 240.

133. *Ibidem*, p. 275; *Fiul lui Dumnezeu, Fiul Omului*, în «DTh», p. 416, Ibidem: *Iisus Hristos*, p. 245—252; **Alois Grillmeier, *Christology*, în «SM», vol. III/1969, p. 186—192; *Christology*, în «ERE», vol. VII, p. 529-a—550 b; J. Agar Beet, *Christology*, în «DB», vol. I, p. 386 a—389 a** S. E. Johnson, *Christology* (Christ), în «IDB», vol. I, p. 563—571; G. Ghiberti, *Gesù Cristo*, în **«EB», vol. III, 1970, p. 902—970; F. Alvarez, *Mesia*, în «Idem», p. 1130—1132; J. Leal, *Cristologia*, în «Idem», vol. II, 1969, p. 634—635.**

Concluzii. — Biserica Ortodoxă învață că adevărul cu privire la cele două firi, dumnezeiască și omenească din Iisus Hristos, este crezut și constatat în : viziunea profeților Vechiului Testament [134] ; în însăși persoana Mîntuitorului [135] ; în propovăduirea Sfinților Apostoli [136] și consemnarea Sfinților Evangheliști [137] ; în Sfînta Tradiție [138], ca vehicul viu și dinamic al Bisericii lui Hristos [139].

Fiecare dintre aceste probleme a fost demonstrată și soluționată, în contextul înțelegerii actuale a creștinismului autentic, de către teologi români din trecut, dar mai ales de cei de astăzi [140].

Problema hristologică face parte din preliminariile unui dialog spre unitatea de credință, spre apropierea dintre Biserici. Totodată trebuie clarificați anumiți termeni generali în discuțiile hristologice, dar controlați și aceia care par speciali sau echivoci și care au stat la baza problemelor producătoare de dezunire.

Înțelegînd hristologia se înlătură unele concepte și păreri greșite.

Înseși denumirile : Cuvîntul (Logosul) și Hristos au fost separate de eretici sau umbrite unul față de celălalt, încît Sfîntul Ioan Damaschin răspundea în problema ecoului antitrinitar și antihristic în *Dogmatica* sa: «Cînd Cuvîntul a fost numit Hristos ?». Mintea nu s-a unit cu Dumnezeu-Cuvîntul, după cum greșit spun unii, înainte de întruparea din Fecioară și nici nu s-a numit de atunci Hristos... Noi încă, afirmăm, că Fiul și Cuvîntul lui Dumnezeu a devenit Hristos din momentul în care s-a sălășluit în pîntecele Sfintei Pururea Fecioarei, s-a făcut trup în chip neschimbat și a fost uns trupul cu dumnezeirea. «Aceasta este ungerea omenirii», după cum zice Grigore Teologul [141]. Iar Prea Sfințitul Chiril, Episcopul Alexandriei, scriind împăratului Teodosie, zice : «Eu

---

134. Pr. Prof. Vl. Prelipcean și Pr. Prof. Gr. T. Marcu, *Cuvîntul lui Dumnezeu în viața Bisericii*, în «Studii teologice», XXIII (1971), nr. 1—2, p. 43—54 (În continuare : *Cuvîntul lui Dumnezeu...*).

135. Prof. I. Savin, *Mîntuitorul Iisus Hristos în lumina Sfintelor Evanghelii*, în «Studii teologice», XVI (1964), nr. 9—10, p. 519—532, Pr. Prof. Petru Rezuș, *Istoricitatea Mîntuitorului*, în «Studii teologice», IX (1957), nr. 34, p. 177—200 ; *Iisus Hristos*, în „ПБЭ" vol. VI, p. 605—665 ; Arhiep. Macarie, *Despre Dumnezeu Mîntuitorul*, în «Dogmatica», tom. III, p. 10—51 (în l. rusă), Arhiep. Filaret, *Fiul lui Dumnezeu, Mîntuitorul lumii*, în «Dogmatica», Ed. III, Sankpetersburg, 1832, partea I, p. 39—104 (în l. rusă).

136. Pr. Prof. Grigorie Marcu, *Preocupări și studii de teologie biblică*, în «XX—B.O.R.», p. 266—283.

137. *Cuvîntul lui Dumnezeu...*, p. 31—39 ; *Creația în Hristos*, în «MS», tom. II, vol. 6, p. 217—226 ; «DFCh», vol. I, col. 822.

138. În «Predoslovia» *Cazaniei II* (1581), Coresi arăta, referitor la Sfînta Tradiție în Biserica noastră, trebuie să se păstreze «tradiția Bisericii sobornicești și apostolicești întreagă și sănătoasă, așa că nici să se adauge, nici să se ia nimic... pentru a se păstra adevărul», în *Teologia dogmatică în Biserica Ortodoxă Română în trecut și azi*, de Pr. Prof. D. Stăniloae Prof. N. Chițescu, Pr. Prof. Isidor Todoran, Lect. I. Ică și Diac. Asist. I. Bria, în «Ortodoxia» XXIII (1971), nr. 3, p. 316, n. 26.

139. Pr. Prof. Isidor Todoran, *Conceptul de Dumnezeu în teologia lui Karl Barth*, în «Studii teologice», VII (1955), nr. 1—2, p. 39—63 ; Aug. Alex. Bidian, *Ideea de transcendență în teologia dialectică protestantă*, în «Studii teologice», VIII (1956), nr. 34, p. 194—210 ; Pr. Prof. Petru Rezuș, *Teologi, probleme și curente noi în protestantismul contemporan*, în «Studii teologice», XIX (1967), nr. 5—6, p. 247—289 ; A. Gesché, *L'espérance de la foi. Les chances nouvelles d'une affirmation de Dieu*, în «Collectanea Mechliniensia», t. 52 (1967), p. 309—312.

140. *Teologia dogmatică în Biserica Ortodoxă Română...*, p. 309—365.

141. *Cuvîntul XXX* (Cuvîntarea IV-a despre Fiul), P.G., XXXVI, col. 132, B. Sf. Ioan Damaschin, *op. cit.*, cap. VI, p. 242.

spun că Iisus Hristos nu trebuie să se numească nici Cuvîntul lui Dumnezeu fără omenitate și nici Templul care s-a născut din femeie, fără a fi unit cu Cuvîntul. Aceasta pentru motivul că prin numele lui Hristos se înțelege Cuvîntul cel din Dumnezeu, împreunat în chip tainic cu omenitatea, în virtutea unirii săvîrșite prin întrupare» [142]. Același adaugă: «unii spun că numele Hristos se cuvine numai Cuvîntului născut din Dumnezeu-Tatăl care este gîndit și există deosebit. Noi, însă, n-am fost învățați să cugetăm sau să spunem așa, ci susținem că în momentul în care Cuvîntul s-a făcut trup, în același moment a și fost numit Iisus Hristos. Se numește Hristos, pentru că a fost uns cu untdelemnul bucuriei (Ps. XLIV, 9; Evr. I, 9), adică cu Duhul de la Dumnezeu și Tatăl. Dar că ungerea este pentru omenitate nu se va îndoi nimeni din cei care sînt obișnuiți să judece drept» [143].

Atanasie cel de veșnică pomenire, în *Cuvîntul despre mîntuitoarea întrupare, zice:* «Dumnezeu care există înainte de venirea în trup n-a fost om, ci a fost Dumnezeu (adevărat) din Dumnezeu (adevărat) (Ioan I, 1), fiind nevăzut și impasibil. Dar cînd s-a făcut om, este adus prin trup numele Hristos, pentru că numelui îi urmează pătimirea și moartea [144].

Autorul *Dogmaticii,* apelînd la textul sfînt, zice: «Chiar dacă Sfînta Scriptură spune: «Pentru aceea Te-a uns pe Tine, Dumnezeule, Dumnezeul Tău, cu untdelemnul bucuriei» (Evr. I, 9), totuși trebuie să se știe că de multe ori dumnezeiasca Scriptură întrebuințează timpul trecut în locul viitorului, ca în versetul următor: «După aceasta s-a arătat pe pămînt și a petrecut cu oamenii (Baruh III, 38), cînd s-au spus aceste cuvinte nici nu se arătase, nici n-a petrecut Dumnezeu cu oamenii...». De asemenea, și următorul text: «la rîul Babilonului, acolo am șezut și am plîns» (Ps. CXXXVI, 1), acestea însă niciodată nu s-au întîmplat [145].

«Noi concludem că salvarea omenirii (din robia păcatului) a fost o necesitate a întrupării, necesitate împlinită de Hristos care a fost Dumnezeu-întrupat» [146] așa cum s-a văzut mai sus. Așadar, teologii anglicani acceptă aproape în întregime învățătura primelor veacuri despre hristologie.

Biserica Ortodoxă, ca de altfel și Biserica Anglicană, recunoaște că hristologia implică teandria și de aceasta depinde soteriologia și eshatologia — capitole importante în dialogul anglicano-ortodox spre cunoaștere, apropiere și eventual unire a celor două Biserici.

6. Întruparea

Teologia anglicană a revelației s-a ocupat de problema divină și de problema religiei ca auxiliare ale revelației supranaturale. Descoperirea directă, prin întrupare, a însemnat și înseamnă pentru Bise-

142. P.G., LXXVI, col. 1173 C. *Ibidem,* p. 243; A se vedea și «Cazul Întrupării», în «MS», tom. II, vol. 6, p. 31—57; «DFCh», vol. I, col. 137.

143. P.G., LXXVI, col. 1220 C, și Încercarea pentru o înțelegere mai profundă a tainei, p. 87—90. *Ibidem.*

144. *Ibidem;* A se vedea și ***Principii generale ale «protologiei» și antropologiei teologice,*** p. 142—165.

145. R. Hooker, *op. cit.,* în «Anglicanism», p. 244.

146. G. Bull, ***Defensio Fidei Nicaenae,*** în «Anglicanism»..., p. 253.

rică desăvîrșirea ființei credincioșilor. Credincioșii devin vase ale Duhului Sfînt prin puterea harului.

Întruparea Fiului lui Dumnezeu, prima treaptă a revelației divine. — Odată cu întruparea, «peretele cel din mijloc al despărțiturii și al vrajbei dispare» (Efes. II, 14—16), iar credincioșii sînt chemați la înfiere prin propriul trup și sînge al Mîntuitorului Hristos. Desigur, nici în această privință teologia anglicană nu caută speculații sau explicații scolastice, ci consideră întruparea printre *tainele fundamentale ale religiei creștine.*

Iisus Hristos este Fiul lui Dumnezeu prin naștere din veșnicie și Fiu al omului prin întrupare.

Întruparea, după teologia revelației, în anglicanism, este dubla descoperire : *a existenței Sfintei Treimi* prin venirea în lume a Fiului lui Dumnezeu și a *dragostei divine* pentru creatura umană «deoarece Dumnezeu a trimis pe Unicul Său Fiu ca să răscumpere lumea...» (Matei XX, 28), și această răscumpărare nu a fost obișnuită, ci prin propriu sînge și cu moarte de cruce (Filip. II, 8).

Întruparea este plinirea profețiilor și promisiunilor făcute de Dumnezeu, în decursul istoriei sfinte, lui Avraam, lui Iacov și tuturor drepților [147]. Așadar, întruparea este și nașterea spirituală a celor ce au avut nădejde. Întruparea a fost mister și taină a firii, chiar pentru Sfînta Fecioară Maria — scria William Sherlock [148] ; mister a fost înmulțirea pîinilor și viața lui Hristos fără pretenții, El care a înviat morții, a tămăduit boli, dovedind că este Dumnezeu. Dacă era o creatură umană, simplă, putea săvîrși minuni ?, se întreabă același autor [149].

Creatorul a toate a trimis pe Fiu Său pentru a restaura «natura coruptă a omului» și a corija «defectele naturale» provocate de păcat. Întruparea a apropiat pe credincios de adevăratul Dumnezeu și i-a mărit capacitatea sa sufletească de a-și înțelege menirea ca stăpîn al lucrurilor înconjurătoare și a discerne care-i credința cea adevărată, separată de credulitate și superstiție. Deci, întruparea a fost împlinirea făgăduinței divine, pe de o parte, și întărirea credinței celei adevărate, pe de altă parte. Totodată, s-au apropiat granițele naturii spirituale desăvîrșite (Dumnezeirea) cu natura umană în drum spre desăvîrșire (credința prin fapte). Cu alte cuvinte, s-a eliminat contradicția dintre imposibilitatea apropierii lui Dumnezeu de credincios și a unirii credinciosului cu Dumnezeu. Întruparea a fost pecetea ridicării firii credinciosu-

147. Pr. Prof. Isidor Todoran, *Asupra Revelației primordiale*, p. 44—57 ; Idem, *Etapele Revelației*, în «Mitropolia Ardealului» I (1956), nr. 1—2, p. 78—96 ; A. *The way of the Nations*, în «NC», p. 25—33 ; James B. Pritchard, *The Adventure of Rediscovery*, in «Everyday Life...», p. 13—38 ; *Chenoza și noua imagine a lui Dumnezeu*, în «MS», tom. III, vol. 12, 1972, p. 26—40 ; Întruparea și răscumpărarea, în «DPCR», vol. III, p. 946—959 și Supp. col. 636.

148. William Sherlock (1641—1707), profesor de teologie anglicană, rector al Universității din Londra, a scris multe tratate de teologie : *The Knowledge of Jesus Christ and Union with Him* (1674) ; *A Vindication of the Doctrine of the Trinity* (1690). Citat din A Vindication..., în «Anglicanism»..., p. 265.

149. *Ibidem*, p. 264—265.

lui la cinstea de a fi părtaș dumnezeirii, sublinia teologul anglican Robert South [150].

Tot autorul de mai sus recunoaște faptul răscumpărării prin întrupare. Dumnezeu a descoperit credincioșilor că Iisus Hristos este într-adevăr Fiul Său cel trimis. Întruparea Mîntuitorului confirmă calitatea de Fiu prin nașterea din veșnicie, așa cum, de fapt, s-a menționat și în prima parte *(Sfînta Treime).*

Învățătura despre întruparea Mîntuitorului Hristos în teologia ortodoxă și în cea anglicană nu numai separă învățătura creștină de celelalte religii naturale, ci și arată scopul și misiunea lui Hristos ca mîntuitor al lumii. Întruparea este argumentul existenței lui Dumnezeu și al organizării cultului adevăratei religii. De aceea, prin întrupare se aduce mesajul păcii pe pămînt, mesaj cuprinzător al celor cerești și al celor pămîntești: «Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu și pe pămînt pace, între oameni bună învoire» (Luca II, 14).

Întruparea este o taină divină în esență, este antinomie, și în același timp un adevăr revelațional însușit de rațiune prin promisiunea lui Dumnezeu; de credință, prin desăvîrșire; de sentiment, prin iubire față de aproapele; de voință, prin transformarea credinciosului în om nou, în om duhovnicesc. Ca atare, întruparea este cheia providenței și primul contact între divin și uman, rezultînd teandria pe plan duhovnicesc și concretizarea nădejdii de veacuri a adevăraților credincioși.

Biserica primelor veacuri, și cea Ortodoxă de astăzi, învață precis că Mîntuitorul «s-a făcut om pentru noi și pentru a noastră mîntuire» (Simbolul de credință, art. III) și că, în conformitate cu Sfînta Scriptură, Omul Iisus «...a venit să caute și să mîntuiască pe cel care era pierdut...» (Luca XIX, 10), pentru că «Dumnezeu n-a trimis pe Fiul Său în lume ca să o judece, ci ca să mîntuiască lumea prin El» (Ioan III. 17). Domnul a venit în lume «să mîntuiască pe cei păcătoși...» (I Tim. I, 15), să fie chiar «jertfă de ispășire» (Rom. III, 25), în fața dreptății divine, ca prin moarte să surpe pe cel ce are stăpînire peste morți, adică pe diavolul și să izbăvească pe cei ce erau ținuți în robia fricii de moarte...» (Evr. II, 14—15).

Sfinții Părinți au arătat multe cauze ale întrupării, ca: experiența de veacuri a păcatului și imposibilitatea izbăvirii omului prin puteri proprii, rătăcirea religioasă și decăderea morală, o treaptă a civiliza-

150. **Robert South (1634—1716),** ***Twelve Sermons upon Several Subjects and Occasions*** (vol. III of South's Sermons), London, 1698, p. 367, în «Anglicanism»..., p. 265.

A fost capelan de **Duke și York, rector la Oxon. Mai are și alte lucrări de hristologie și cunoașterea lui Dumnezeu : *A Vindication of the Holy and Ever Blessed Trinity*** (1693) ; ***Tritheism charged upon Dr. Sherlock's New Notion of the Trinity and the Charge Made Good*** (1695) etc.

Mîntuitorul s-a numit Fiul Omului în sensul de însușirea completă a firii umane, dar păstrînd particularitatea și de Fiu al lui Dumnezeu (pe larg Part Three — *The Son of Man*, în «NC», p. 67—200) ; *Revelația lui Iisus Hristos*, în «DB», Extra volume, p. 326 b ; Dr. Michael Ramsey, consideră că întruparea lui Iisus Hristos a însemnat, pe lîngă bucurie și taină, «moarte pentru alții» (p. 10—27) și triumf asupra morții (p. 28—42), în lucrarea *The Gospel...*

ţiei rezonabile sau capacitatea oamenilor de a înţelege rostul lui Mesia etc. În afara celor spuse de Sfinţii Părinţi se impune şi adevărul revelaţional acceptat şi trăit de Ortodoxie şi anglicanism că întruparea a fost «împlinirea Legii...» (Matei VII, 17), «fiind Legea cea nouă» (Matei XXVI, 28), şi «plinirea vremii» (Gal. IV, 4), adică, momentul providenţial şi istoric pentru credincioşi cînd, şi prin «pax romana» se încerca un semn deosebit al liniştii. Dar şi sufletele credincioşilor aşteptau evenimentul întrupării Fiului lui Dumnezeu.

Acest loc demn de întrupare (ἐργαστήριον) «a făcut începătură mîntuirii noastre». Sfîntul Ioan Damaschin, după ce arată fazele căderii lui Adam în păcat şi apoi ale rătăcirii religioase, scrie: «...prin bunăvoinţa lui Dumnezeu şi a Tatălui, Fiul Unul-Născut şi Cuvîntul lui Dumnezeu, cel care este în sînul lui Dumnezeu şi al Tatălui (Ioan I, 18), cel de o fiinţă cu Tatăl şi cu Duhul Sfînt, cel mai înainte de veci, cel fără de început, cel care era dintru început şi era cu Dumnezeu şi cu Tatăl şi era Dumnezeu (Ioan V, 1—2) şi exista în chipul lui Dumnezeu (Filip. II, 6) se pogoară, aplecînd cerurile, adică smerind fără să smerească înălţimea Lui cea nesmerită, se coboară spre cei ce nădăjduiesc în El printr-o coborîre neînţeleasă şi necuprinsă. Căci aceasta înseamnă pogorîrea. Şi fiind Dumnezeu desăvîrşit, se face om desăvîrşit, şi săvîrşeşte cea mai mare noutate dintre toate noutăţile, singurul nou sub soare (Eclez. I, 9—10), prin care se arată puterea nemărginită a lui Dumnezeu. Că ce poate fi mai sublim ca Dumnezeu să se facă Om? Şi Cuvîntul s-a făcut, fără schimbare, trup (Ioan I, 14) din Duhul cel Sfînt şi din Sfînta Maria, Pururea Fecioara, Născătoarea de Dumnezeu şi singurul iubitor de oameni se face mijlocitor între om şi Dumnezeu (I Tim. II, 5) fiind zămislit în preacuratul pîntece al Fecioarei, nu din voinţă sau din poftă, sau din legătură bărbătească (Ioan I, 13), sau din naştere firească, ci de la Duhul Sfînt şi în chipul celei dintîi faceri a lui Adam. Şi se face supus Tatălui prin lucrarea firii noastre, vindecînd (rana) neascultarea noastră şi făcîndu-ni-se pildă de ascultare, în afara căreia nu este cu putinţă să dobîndim mîntuirea» [151].

Desigur, Sfinţii Părinţi, cît şi scriitorii bisericeşti s-au ocupat îndeaproape de «revelaţia întrupării» Domnului, fie prin tratate, fie prin cuvîntări sau răspunsuri la atacurile reprezentanţilor celorlalte religii şi mai ales ale iudaismului formalist. «Unirea Cuvîntului» cu trupul într-un ipostas a descoperit ţinta negrăită a sfatului dumnezeiesc. Căci neamestecînd fiinţa prin unirea cu trupul, dar înfăţişînd un singur ipostas şi după întruparea Cuvîntului, a arătat că scopul acelui sfat a fost ca trupul să rămînă după fiinţă trup, dar să devină, după ipostas, îndumnezeit [152].

151. Sfîntul Ioan Damaschin, *op. cit.*, cap. I, Despre Dumnezeiasca întrupare, despre purtarea de grijă de noi şi despre mîntuirea noastră p. 143—146 ; Jean Daniélou, *Theologie du Judeo-christianisme. Histoire des doctrines chrétiennes avant Nicée.* I. Bibliothéque de théologie — Desclée & Cie Editeurs, Tournai, 1957, VII, «Întruparea», p. 228—296.

152. *Despre diferite locuri grele din dumnezeiasca Scriptură,* în «Filocalia», sau culegere din scrierile Sfinţilor Părinţi, trad. din greceşte de Prot. Stavr. Dr. Dumitru Stăniloae, vol. III,

Întruparea Domnului Hristos face posibilă cunoașterea directă a dumnezeirii și din această cauză sînt angajate toate funcțiunile sufletești ale noastre. El nu mai rămîne un instrument în mîna destinului și fatalității, ca în religiile naturale, ci întruparea topește «sfinxul groazei» și aduce încrederea în izbăvire prin sîngele lui Hristos, sînge la fel ca al tuturor oamenilor de pretutindeni, dar este sînge de viață dătător.

Se naște o nouă eră odată cu întruparea. «Iar noi sîntem trupul lui Hristos și mădulare în parte (I Cor. XII, 27) nu fiindcă ne-am lipsi de trupurile noastre și ne-am face trupul Lui, nici fiindcă Acela s-ar preschimba în noi după ipostas sau s-ar împărți în mădulare, ci fiindcă lepădăm stricăciunea păcatului după asemănarea trupului Domnului. Căci precum Hristos era după fire om fără păcat, avînd trup și suflet, așa și noi, cei ce am crezut în El și ne-am îmbrăcat în El în Duh, putem fi, prin voia liberă, fără de păcat, în El» [153]. Cunoașterea lui Dumnezeu se face prin viață și fapte pentru că ființa Sa este nedescoperită simțurilor umane, cu toată străduința contemplației: «Precum Dumnezeu, după ființă, nu e supus cunoașterii la fel nici Cuvîntul Lui nu poate fi cuprins de către încercările inteligenței noastre» [154]. De ce?, un răspuns găsim și la Sfîntul Maxim Mărturisitorul: Dumnezeu nu este ființă, în sens de ființă obișnuită sau de ființă determinată într-un fel oarecare ca să fie și principiu (început, izvor); nici putere... ca să fie mijloc; nici lucrare... ca să fie sfîrșit al mișcării ființiale gîndite, existînd înainte ca virtualitate, ci *este entitate de viață făcătoare* și supraființială și temelie de putere făcătoare și mai presus de toată puterea și aptitudine lucrătoare și fără de sfîrșit; scurt vorbind, e entitate făcătoare a toată ființa» [155].

Din această entitate ființială, Cuvîntul lui Dumnezeu s-a întrupat dezlegînd această enigmă de manifestare în treime a lui Dumnezeu, după ce mai înainte, tot Cuvîntul săvîrșise lumea nevăzută și văzută. «Cuvîntul fiind Dumnezeu...» (Ioan I, 1), «Taina întrupării Cuvîntului cuprinde în sine înțelesul tuturor prevestirilor și simboluirlor din Scriptură și știința tuturor făpturilor văzute și cugetate...» scria același sfînt Părinte [156].

În logică și în viața de toate zilele, pe plan uman, pe treptele de civilizație, și cuvîntul înalță și prăbușește, săvîrșește și vindecă, încurajează și ucide, încît înțelepții vechi atribuiau cuvîntului semnificație tainică de circuit universal, iar filozofii legau de «logos» încercările lor de a da sens vieții și lumii. Așa înțelegem de ce Cuvîntul este acela care personifică și în același timp cere relația de la

Sibiu, 1948; Sfîntul Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie*, p. 74, Scolia, 1, 3; Stephen Neill, *Christian Faith and other Faiths. The Christian dialogue with other relions*, London, Oxford University Press, New York, Melbourne, 1961, I The Problem set, p. 1—19.

153. Sf. Maxim Mărturisitorul, *Cele patru sute capete despre dragoste*, în «Filocalia», vol. II, trad. D. Stăniloae, Sibiu, 1947, p. 200 (Cap. 83—84).

154. *Răspunsuri către Talasie*, în «Filocalia», vol. III, p. 202 (Scolii 1—3).

155. Sf. Maxim Mărturisitorul, *Cele două sute de capete...*, «Filocalia», vol. I, p. 125 și n. 4—5.

156. *Ibidem*, vol. II, p. 148 (66—67).

persoană la persoană. Odată cu întruparea Domnului, Cuvîntul lui Dumnezeu a devenit Fiul Omului, adică o persoană intrată în relație directă cu altă persoană prin descoperirea primei. Înțelegem, așadar, că «Cel mai grăitor indiciu al caracterului de revelație a întrupării Domnului îl constituie faptul că, dintre cele trei Persoane ale Sfintei Treimi, se întrupează al doilea ipostas divin, care este Cuvîntul prin excelență», sublinia P. C. Pr. Prof. Corneliu Sîrbu [157].

a) *Logosul revelației. Cuvîntul întrupat.* — Mulți dintre Sfinții Părinți și scriitori bisericești au încercat comparații și asemănări între logosul filozofic și Cuvîntul întrupat, fapt care a dat naștere la confuzie în diferite sisteme fideiste ale evului mediu și în special în scolastică. De aceea, este bine să precizăm că anglicanii au evitat scolastica [158], iar ortodocșii au respins-o.

Se știe că alexandrinii deduceau uneori înțelesul termenului «Cuvîntul» de la verbul λέγω, cu sensul participiului λέγων, adică cel ce descoperă, dezleagă, desface (τὰ τοῦ θεοῦ = cele ale lui Dumnezeu), sau rațiune νοῦς, cum făcea Clement Alexandrinul. Justin Martirul înțelegea cuvîntul rostit, iar Logosul — totalitatea rațiunilor seminale — a fost cel care s-a întrupat. Tot el scria că «unii cred că puterea Tatălui care s-a arătat lui Avraam, Moise sau Iacov se cheamă Cuvînt pentru că aduce oamenilor Cuvîntul Tatălui». Aplogetul Atenagora precizează că «Rațiunea și Cuvîntul Tatălui sînt una și aceeași persoană : Fiul lui Dumnezeu...». Logosul revelației, consemna *Epistola lui Barnaba.*

Lactanțiu extinde învățătura despre puterea Cuvîntului (Logos) și-L arată superior puterilor cerești : «Fiul lui Dumnezeu se numește Cuvîntul, iar îngerii duhurile lui Dumnezeu, pentru că deosebirea dintre El și ei este că aceștia au fost produși... ca duhuri, căci ei n-au fost făcuți pentru împărtășirea învățăturii lui Dumnezeu, ci numai pentru slujire, pe cînd El este duh care a ieșit cu grai și efect (sunet) din gura lui Dumnezeu, ca cuvînt, sau cu scopul de a sluji poporului cu vocea Sa, adică avea să fie învățător». Deci, cuvîntul a fost în primul rînd, pentru credincioși, învățător, iar în al doilea rînd «toți creștinii sînt convinși că prin Hristos s-a descoperit harul și adevărul dumnezeiesc, scria filozofilor timpului eruditul teolog și exeget Origen [159].

---

157. Pr. Prof. Corneliu Sîrbu, *Întruparea ca Revelație,* în «Ortodoxia», XXII (1970), nr. 4, p. 518.

158. Johan Huizinga, *Amurgul Evului Mediu. Studiu despre formele de viață și de gîndire din secolele al XIV-lea și al XV-lea în Franța și Țările de Jos.* În românește de H. R. Radian. Cuvînt introductiv de Edgar Papu, Editura Univers, București, 1970, cap. XVII : «Formele de gîndire în viața practică», p. 360—393.

159. Pr. Prof. C. Sîrbu, *art. cit.,* p. 518 ; *Incarnation of our Lord — the doctrine of the three great Councils,* în «NC», p. 79—82, 498 ; *Întruparea,* în «DTh», p. 230—233 ; K. Rahner, *Incarnation,* în «SM», vol. III/1969, p. 110—118 ; *Incarnation of Christ,* în «ERE», vol. XI, p. 723 b, XII, 458 ab ; R. L. Ottely, *The Incarnation,* în «DB», vol. II, p. 458 a—467 a ; E. C. Blackman, deși protestant, consideră că întruparea lui Iisus Hristos înseamnă corectarea cugetării religioase vechi despre Dumnezeu, *Incarnation,* în «IDB», vol. II, p. 691—697, iar N. Sharkey conclude că o dată cu întruparea a luat ființă și vorbirea reală despre existența lui Dumnezeu (theologia), *Incarnational theology,* în «NCE», vol. 7, p. 415—416 ; *Efectul acțiunii salvatoare a lui Dumnezeu prin Iisus Hristos,* în «MS», tom. III, vol. 12, p. 279—334 ; «DFCh», vol. I, col. 137.

Dacă dragostea pentru creatură a Tatălui nu s-a stins niciodată, atunci trebuia ca întruparea să aibă loc cu persoana Aceluia care este «în sînurile Tatălui», adică Fiul, ca prin Fiul lui Dumnezeu să se restaureze creaţia şi să se înnoiască [160]. Ca atare, *rostul Cuvîntului nu este să transmită abstracţiuni, ca în filozofia veche, ci acela de a împărtăşi* (descoperi) *celor ce cred în convingerile Acestuia.* Altfel spus, cuvîntul este vehicolul comuniunii, iar Cuvîntul lui Dumnezeu este şi exprimarea umană a legăturii credinciosului cu Creatorul, aşa cum pentru adoratorii lui Dumnezeu-Tatăl, exprimarea «Iahvé» era mai apropiată ca persoană de israeliţi, deşi se scria (Iéhova), aşa cum am mai arătat.

Sfîntul Ioan Evanghelistul ia Cuvîntul drept subiect al revelaţiei şi descoperitor al realităţii divine, ca bogăţie a sensurilor ce izvorăsc din El [161], dar această sursă de acum se împleteşte în mod fericit cu umanitatea. Dacă nu s-ar fi întrupat Cuvîntul lui Dumnezeu, Logosul divin al vechii filozofii, apropiată de religia revelată, rămînea o teorie şi o cugetare fără relaţie şi adeziune, fără trăire şi comuniune.

Cuvîntul a venit ca Fiu al lui Dumnezeu şi al omului, deci şi ca o persoană de legătură între Creator şi creatură, ca izbăvitor între Răsplătitor şi datornic. Totuşi, Domnul Hristos ţine trează mintea ascultătorilor Săi, avertizîndu-i, în calitatea Sa de Fiu: «că Tatăl este cunoscut prin Fiul şi cel căruia va voi Fiul să-i descopere» (Matei XI, 27). Fără Fiul nu putea fi cunoscut Tatăl (Ioan I, 18). Dar, El nu face cunoscut pe Tatăl numai prin raţiune ci Îl reprezintă personal şi ontologic. În această calitate Mîntuitorul zice: «Tatăl este în Mine şi Eu în Tatăl» (Ioan X, 38; XIX, 10—20); «Dacă M-aţi cunoaşte, aţi cunoaşte şi pe Tatăl Meu» (Ioan VIII, 19), «Cine nu cinsteşte pe Fiul, nu cinsteşte pe Tatăl care L-a trimis» (Ioan V, 23); «Cine crede în Mine... crede în Cel ce M-a trimis şi cine Mă vede, vede pe Cel ce M-a trimis...» (Ioan XII, 44—45). Aşa auzeau martorii oculari ai predicii Domnului Iisus, aşa erau convinşi cei chemaţi de Cuvîntul întrupat că El a fost, este şi va fi «strălucirea slavei şi binecuvîntare în locurile cereşti...» (Efes. I, 3) şi chiar «chipul lui Dumnezeu...» (II Cor. IV, 4).

Concluzii. — Din cele de mai sus, înţelegem de ce în centrul revelaţiei creştine stă Cuvîntul lui Dumnezeu întrupat, ca Unul care reprezintă pe Dumnezeu descoperit nu numai în Sine, ci pentru noi (Emanuel), iar împlinirea Adevărului revelat s-a făcut pentru totdeauna (Apoc. XXII).

1. *Prin întrupare se pune temelia ontologică şi începutul Revelaţiei* în şi prin Iisus Hristos, se înlătură minciuna idolatriei, rămîn monumente statuile zeilor; iar mitologia, faţă de teologia întrupării, este

160. I. Bria, *Aspectul dogmatic al Sfintei Liturghii,* în «Ortodoxia», IX (1957), nr. 3, p. 406—428.

161. Pr. Prof. C. Sîrbu, *art. cit.,* p. 519; H. Richard Niebuhr arată că abia astăzi se poate înţelege mai bine «revelaţia întrupării Logosului» şi se poate trăi mai aproape de adevăr «Evanghelia descoperirii», *The Meaning of Revelation,* The Mac Millan Company, New York, 1946, «Revelation and Confessional Theology», p. 38—42.

vădită ca o încercare zadarnică a raţiunii şi autoînşelării de a adora un dumnezeu creat de minte. «Marea şi înţeleapta pedagogie divină din actul întrupării constă, printre altele, în faptul că, Dumnezeu alege o cale potrivită pentru natura credinciosului: Dumnezeu Însuşi iese — în persoana lui Iisus Hristos — din profunzimile unui mister pe care puterile noastre nu puteau să-l ajungă şi se coboară pînă la noi, se oferă în mod vizibil şi palpabil, luînd chip de om pentru a conviețui cu noi şi a ne învăţa. Astfel, în Iisus Hristos, Cuvîntul întrupat, vorbeşte realmente Dumnezeu» [162].

Pronia divină a făcut din întrupare o revelaţie în sine. Deci întruparea Mîntuitorului, pe lîngă *manifestarea iubirii lui Dumnezeu, este dezvăluirea şi atotputernicia divină, este înţelepciunea lui Dumnezeu.* Aşa stînd lucrurile, ne convingem de un realism al întrupării şi de o prezenţă divină manifestată prin însăşi ipostasa Fiului [163]; Fiu care este cunoaşterea perfectă a Tatălui.

2. *Cunoaşterea directă a Ziditorului prin întrupare* nu numai izolează pentru totdeauna religia revelată de religiile naturale, ci o şi autentifică prin viaţa credincioşilor. Religiile naturale nu fac decît să aştepte în tinda Bisericii creştine chemarea prin «lepădarea de satana», care de fapt este «tatăl minciunii» (Ioan VIII, 44).

Revelaţii particulare «de esenţă divină» nu pot să mai aibă loc, pentru că însuşi Revelatorul s-a descoperit prin întrupare. Revelaţia în Iisus Hristos este un eveniment unic [164]. În şi prin Iisus Hristos, Dumnezeu a spus tot ceea ce El avea să spună pentru mîntuirea noastră, a vorbit irevocabil şi definitiv. Ca atare, Revelaţia prin întrupare exclude o nouă revelaţie sau o revelaţie volutiv-permanentă care s-ar produce de-a lungul istoriei (mîntuirii). Întruparea Domnului rezolvă problema Dumnezeu-om, mărginit-nemărginit, relativ-absolut, precum şi forma de realizare a credinţei şi sensul vieţii... Se angajează astfel comunitatea, Biserica, în care se săvîrşesc tainele transmiţătoare ale harului, în calitate de trup al lui Hristos. Ca atare, religia creştină este descoperită, nu creată; este harică, nu principială; este mîntuitoare, nu de apartenenţă şi acest fapt se datoreşte întrupării: *creştinismul este religia întrupării lui Dumnezeu... este plenitudinea de har, de adevăr* [165].

3. *Faptul întrupării ne dă posibilitatea încercării ascensiunilor către supranatural pentru a înţelege izbăvirea adusă de Mîntuitorul* [166],

---

162. Pr. Prof. C. Sîrbu, *art. cit.*, p. 520; P. Leporski, *Intruparea*, în „ПБЭ", vol. III, p. 820—844; Arhiep. Macarie, *Dogmatica*: «Despre chipul Domnului nostru Iisus Hristos şi descoperirea prin întrupare», p. 52—150; Pr. Prof. C. Sîrbu, *art. cit.*, p. 520, 523—524; Charles Gore, D. D. *op. cit.*, Book II, cap. VI, *Is the Doctrine of the Incarnation True?*, p. 458—491.

163. Chiar dacă este negat omul care crede în Evanghelie, nu se poate tăgădui Hristos, nădejdea şi mîntuirea noastră, la E. Johnson, *op. cit.*, p. 5. «The Genius of Jesus», p. 244—247.

164. Pr. Prof. Grigorie Marcu, *Preocupări şi studii de teologie biblică*, în «XX — B.O.R.», p. 266—283; Alfred Edersheim, *The Life and Times of Jesus the Messiah*, New American Edition Thirty-Ninth Printing, Wim. B. Erdmans, Publishing Co., Grand Rapids, Michigan, 1962, volume one, Book I: *Introductory*, The Preparation for the Gospel: «The Jewish World the Days of Christ», p. 3—110.

165. Pr. Prof. Corneliu Sîrbu, *art. cit.*, p. 535.

166. *Ibidem*, p. 521.

dar și celelalte acte capitale ale Revelației : patimile, răstignirea, învierea, pogorîrea Duhului Sfînt în lume, au același scop. Deci rănile păcatului sînt vindecate și natura umană își reia înfățișarea originală, pentru că întruparea Fiului lui Dumnezeu este poarta raiului deschisă «prin răpirea morții...» [167] : «Întruparea lui Dumnezeu, scria Sfîntul Maxim Mărturisitorul, ne este chezășie sigură a nădejdii de îndumnezeire a firii oamenilor. Atît de deplin îl va face Dumnezeu pe om, cît de deplin s-a făcut Dumnezeu om. Căci este sigur că Cel ce s-a făcut om fără de păcat, va îndumnezei firea fără preschimbarea ei în Dumnezeu ; și atît îl va ridica pe om din pricina Sa, cît s-a coborît El din pricina omului» [168].

Teologii anglicani au aceeași învățătură ca și ortodocșii în această privință.

Așadar, în teologia ortodoxă, ca și în teologia anglicană, întruparea Mîntuitorului constituie un punct important de înțelegere a creștinismului și, deci, o bază comună spre unitatea de credință.

7. Coborîrea la iad

Prin întrupare, Mîntuitorul Hristos a luat asupră-și toate proprietățile naturii omului (properties of man's nature in the Person of Christ) afară de păcat și din cauza vederilor înguste și intereselor de castă ale preoților, conducătorilor, fariseilor și saducheilor poporului iudeu, Iisus Hristos a fost condamnat la moarte prin răstignire.

Patimile, batjocorirea, scuiparea, împungerea cu sulița au fost izbăvitoare pentru noi și neliniștitoare pentru diavol, care își vedea împărăția morții zguduită din temelii. Pentru cei care au avut nădejde și pentru cei care au crezut în venirea lui Mesia, iadul a fost o consecință a păcatului, de la greșeala strămoșilor, pe care a răscumpărat-o Hristos. Moartea fizică a Mîntuitorului a urmat legile firii, iar sufletul Său (Dumnezeirea) a împlinit nădejdea celor din iad. Acest fapt a descoperit puterea în cer și pe pămînt a lui Mesia și stăpînirea Sa peste tot. El s-a arătat ca Dumnezeu al vieții, distrugînd veșnicia morții pentru aceia care au nădejde.

Coborîrea în iad a Mîntuitorului, lumină în noaptea veșnică, suprem act de dreptate. — Prima consecință a patimilor a fost grabnica salvare a sufletelor celor drepți prin coborîrea la iad și ridicarea acestora la răsplata vieții. De fapt, coborîrea la iad este o problemă de credință și de justiție divină în același timp. De aceea, teologia

167. *Ibidem* ; Clarance Tucker Craig, *The Beginning of Christianity*, Abingdon-Cokesbury Press, New York, Nashville, 1943, Part. I, ch. VII, *The God of Jesus*, p. 104—114.

168. «Filocalia», vol. III, «Răspunsurile către Talasie», p. 74 (Scolii, 3).

anglicană a revelației consideră acest act, coborîrea la iad, o descoperire dumnezeiască unică și inseparabilă a religiei revelate [169].

a) *Coborîrea la iad, prima răscumpărare.* — Rațional, teologia anglicană recomandă ca adevăr de credință și de trăire faptul răscumpărării prin coborîrea la iad, prin următoarele:

1. Însușirea acestui adevăr ca fapt petrecut și consemnat și în Sfînta Scriptură și alte pasaje (necanonice);

2. Este o comunicare reală nu în sensul milenismului, la modă în timpul alcătuirii scrierilor neotestamentare;

3. Autoritatea acestui adevăr se impune fiind descoperit de Dumnezeu;

4. Sufletul Mîntuitorului fiind fără de păcat a pătruns în iad și în cele mai de jos cu toată puterea Sa dumnezeiască, deci o pătrundere reală, nu ca o nălucă sau iluzie.

«Coborîrea la iad are aceeași importanță mîntuitoare ca și întruparea și învierea, Mîntuitorul arătînd că poate să învieze trupuri din veac adormite și să mîntuiască sufletele care au avut nădejdea învierii», scria teologul anglican Isaac Barrow [170]. Același teolog consemnează că sufletele din umbra morții *(that invisible region... — ἀδύνατον ἅδην)*, dinaintea coborîrii în iad, aveau o stare de chin veșnic. Autorul, circumspect, dă citate din *Dialogul cu Trifon* (Dialogue with Tryphon) al Sfîntului Justin Martirul [171], din Fericitul Augustin [172] și din Calvin [173], dar conclude: «Eu nu pot examina și nici să spun ultimul cuvînt în legătură cu aceasta (coborîrea la iad)» [174], lăsînd Bisericii dreapta hotărîre.

Satan, prințul întunericului, zice Richard Field, s-a dovedit creatură imperfectă și nu poate triumfa asupra celor ce cred în Hristos. Coborîrea la iad arată că nu există purgatoriu, iar concepția lui Belarmin că Hristos ar fi mers la iad virtual, nu personal, este o impietate care mărginește puterea dumnezeiască a lui Hristos, iar descoperirea Sa și celor adormiți ar fi imperfectă [175]. El s-a coborît în iad (He descended into Hell) cu dumnezeirea, o coborîre reală, nu înțeleasă platonic prin metemsomatoză. A coborît la iad ca existență nu ca la o «lume» ireală, a imaginației sau a ideilor despre groaza faptelor rele... Iadul era groapa (the grave) unde sufletele duceau existență

169. **Isaac Barrow (1630—1677), An Exposition on the Creed (Cuvîntul 28), în «Anglicanism»..., p. 266—267.**

A studiat la Cambridge și a fost profesor de matematică și filozofie, prieten cu Isaac Newton. A fost hirotonit preot. Are multe cuvîntări și scrisori și o lucrare îndreptată împotriva abuzurilor papale: *A Treatise of the Pape's Supremacy* (1680) etc.; *Printre morți*, în «MS», tom. III, vol. 12, p. 139—160, 170—177.

170. ***Ibidem*, p. 268. A se vedea și Richard Field și John Selden, *The Descent into Hell*, în «Anglicanism»..., p. 268, 269.**

171. Isaac Barrow, *op. cit.*, p. 266—267.

172. ***Ibidem*; *Învățătura lui Augustin*, în «Historical Sections», p. 35—40.**

173. Isaac Barrow, *op. cit.*, p. 268.

174. ***Ibidem*, p. 267; Jean Daniélou, *Théologie du Judéo*..., p. 257—289.**

175. **Richard Field, *Of the Church*, Book V, în «Anglicanism», p. 208.**

în suferinţă şi acolo a intrat Hristos, răscumpărîndu-le, iar El apoi s-a înălţat (He ascended), preciza John Selden [176].

S-ar părea că teologia anglicană actuală revine la teologia clasică a Sfinţilor Părinţi. Este destul de importantă poziţia teologilor anglicani faţă de concepţiile filozofiei religioase tomiste şi de «amalgamul teoriei treptelor infernului».

Ortodoxia, ca moştenitoare de drept şi de fapt a ceea ce au lăsat Sfinţii Apostoli, şi-a însuşit învăţătura Bisericii primelor veacuri şi nu s-a abătut de la chemarea Evangheliei nici în privinţa descoperirii Mîntuitorului referitoare la iad.

Actul suprem de dreptate divină săvîrşit de Mîntuitorul a fost perfect nu numai pentru lumea îngerilor şi a oamenilor, ci şi pentru aceia care se aflau «în umbra morţii», aşteptînd promisiunea de veacuri.

În teologia ortodoxă «coborîrea Domnului la iad» este considerată preaslăvire divină. Prin coborîrea la iad, Mîntuitorul Hristos a îndreptat scara lui Iacov, scară frîntă de păcat şi neascultare, redînd credincioşilor treptele şi nădejdea izbăvirii. Totodată sacrificiul şi pătimirea sînt acelea care aduc energie, adică «ceea ce la oameni este cu neputinţă, la Dumnezeu este cu putinţă...» (Luca XVIII, 27), deci întărirea convingerilor că în lumea spirituală există o comunitate sigură, comunitate pe care Biserica adevărată nu numai o cultivă, ci şi o trăieşte intensiv, drept dovadă a continuităţii din generaţie în generaţie. Şi Mîntuitorul, în calitate de Ziditor, de Izbăvitor, dar şi de Proniator a luat asupra Sa, ca bărbat desăvîrşit, nu numai faptele noastre, ci şi ale celor din veac adormiţi ca sînge din sîngele lor, pentru că «din acelaşi sînge este tot neamul omenesc...» (Fapte XVII, 26).

Deci un efect al întrupării este reconsiderarea şi înnoirea fizică a credincioşilor prin propriul Său trup şi descătuşarea de patimile ereditare prin ridicarea sfinţilor şi dreptţilor din iad. Întruparea ca şi pogorîrea la iad au arătat că «omul nu poate fi duhovnicesc, dacă nu este mai întîi trupesc» (I Cor. XV, 46), ori Mîntuitorul, ca Mesia, s-a descoperit desăvîrşit prin luarea firii omeneşti. El putea fi cunoscut de prooroci ca Cel ce-i condusese în activitatea lor de viitor, dar prin trup, patimi, răstignire, moarte fizică şi coborîre la iad s-a descoperit perfect, ridicîndu-i şi, totodată, regenerînd firea lor rănită de păcatul originar şi spălînd sufletul lor cu propriul sînge.

Învăţătura justificării şi răscumpărării generale (adică a naturii empirice şi a celei ce scapă simţurilor) în practica Bisericii Ortodoxe, face parte din fiinţa ei ca existenţă în Hristos pentru mîntuirea credincioşilor, aşa cum spunea Sfîntul Apostol Pavel: «Iar aceea că *s-a suit* — ce înseamnă decît că *s-a şi pogorît* în părţile cele mai de jos ale pămîntului? Cel ce s-a pogorît, Acela este care s-a şi suit mai presus de toate cerurile, ca pe toate să le umple» (Efes. IV, 9—10).

---

176. John Selden, după Table Talk, în «Anglicanism»..., p. 268—269. Mişcarea evanghelică de azi cercetează serios acest «început al răscumpărării reale» : *Coborîrea la iad*, în «DTh», **p. 200, 118—119 ; Robert Lachenschmid, *Descent of Christ into Hell*, în «SM», vol. 3/1969, p. 9—10 ; *Descent to Hades*, în «ERE», p. 654 a—663 a.**

Sfîntul Ioan Damaschin ne face atenţi că «Sîngele Domnului n-a fost adus ca jertfă tiranului (diavolului). Să nu fie! Aşadar, moartea se apropie şi înghiţind momeala corpului este străbătută de undiţa dumnezeirii, şi gustînd din corpul infailibil şi făcător de viaţă este distrusă şi dă înapoi pe toţi aceia pe care altădată i-a înghiţit» [177].

Trebuie precizat că atît ortodocşii cît şi anglicanii subliniază adevărul că Mîntuitorul Hristos a mers la iad ca împărat atotputernic, eliberînd, în calitate de Dumnezeu, pe acei care muriseră cu credinţa în venirea Sa. Deci, izbăvirea a fost numai a celor drepţi şi sfinţi; Mîntuitorul n-a schimbat soarta celor care au trăit pentru a muri, ca atare, un purgatoriu sau o restaurare (ἀποκατάστασις) este exclusă. Soarta păcătoşilor conştienţi este pecetluită în iad, şi de învierea judecăţii nu se poate vorbi, iar pentru cei ce cred, «Hristos o dată a pătimit... ca să ne aducă la Dumnezeu» (I Petru III, 18—19).

Ereticii primelor veacuri vedeau moartea Domnului ca ceva normal, pentru că Îl socoteau om obişnuit, iar învăţătura Evangheliei era considerată o filozofie a timpului pe care ei doreau să altoiască, «principiile dogmatice» ale idealismului platonic sau cugetările orientale despre viaţă şi moarte. Tuturor acestora le răspunde contemporanul lor, Sfîntul Irineu: «Hristos s-a coborît în cele ce sînt sub pămînt şi le-a binevestit iertarea păcatelor celor care au crezut în El. Şi au crezut în El toţi cei care au nădăjduit în El, adică au prevestit venirea Lui şi au îndeplinit poruncile Lui; drepţii, patriarhii şi proorocii, cărora li s-au iertat păcatele ca şi nouă» [178]. Dumnezeu a izbăvit pe cei ce sufereau din cauza înaintaşilor lor.

Concluzii. — *Domnul Hristos a mers la iad pentru a arăta celor cu nădejdea în venirea Sa că El este cu adevărat Acela în care au crezut şi că prin trupul Său,* asemenea nouă, a vindecat rana morţii şi ne-a redat chemării iniţiale, ca să devenim fii ai lui Dumnezeu «după chipul şi asemănarea Sa...».

Într-adevăr, coborîrea la iad este greu de înţeles, mai ales pentru acei teologi care văd o Biserică numai universală, «supranaturală»; coborîrea la iad s-a făcut, preciza Sfîntul Pavel «pentru ca acest corp stricăcios să se îmbrace în nemurire» (I Cor. XV, 53).

Sfîntul Ioan Damaschin, văzînd frămîntările de veacuri şi luptele deschise cu ereticii şi reprezentanţii ideilor filozofice religioase din vremea sa, constatînd că Biserica a moştenit, ca prim efect al coborîrii la iad, răsplata dreptăţii şi a nădejdii în venirea lui Mesia, subscria: «Sufletul îndumnezeit se coboară în iad, ca după cum celor de pe pămînt a răsărit soarele dreptăţii (Matei IV, 16), tot astfel să strălucească lumina şi celor de sub pămînt şi care stau în întuneric şi în umbra morţii (Is. IX, 2; Luca I, 79); ca după cum a binevestit pacea celor de pe pămînt, slobozenia celor robiţi, vederea celor orbi

177. **Sf. Ioan Damaschin,** ***op. cit.,*** **cap. XXVI: «Despre patima corpului Domnului şi despre imposibilitatea dumnezeirii Lui», p. 226—227; Prof. P. Svetlov,** ***Coborîrea la iad şi răscumpărarea drepţilor de veacuri,*** în „ПБЭ", vol. I, p. 321—330; Arhiep. Macarie, *Răscumpărarea.* în «Dogmatica», p. 151—171.

178. ***Impotriva ereziilor,*** **IV, 15; P.G., VII, col. 437—1224, titlul în greceşte este: "Ελεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως.**

(Isaia LXI, 1) și celor care au crezut a devenit pricina mîntuirii veșnice, iar celor care n-au crezut, mustrare a necredinței, tot astfel și celor din iad. «Pentru ca Lui să se plece tot genunchiul celor cerești, celor pămîntești și celor de dedesubt» (Filip. II, 10). Și astfel a slobozit pe cei legați din veci și iarăși s-a ridicat dintre cei morți, deschizîndu-ne calea către înviere» [179].

Coborîrea la iad, fiind un act divin, rămîne totuși un mister.

Tradiția vie, imne și ode închinate coborîrii Mîntuitorului la iad, arată puterea Sa dumnezeiască nemărginită, pecetluită de înviere ca efect imediat al pogorîrii «în umbra morții».

Nici din cultul anglican nu lipsește premărirea actului coborîrii la iad [180], iar liturgiștii și melozii au preluat și uniformizat învățătura despre acest act din cultul roman, adaptînd-o nevoilor Bisericii Anglicane, punct destul de important în eventualele discuții liturgice și de oficii comune la întrunirile ierarhilor, clericilor și teologilor Bisericii Ortodoxe și Bisercii Anglicane, ca și în ședințele de lucru ale Comisiilor de dialog pe plan ecumenic, sau între Ortodoxie și Anglicanism.

8. Învierea

Problema învierii Mîntuitorului Hristos, într-adevăr, constituie «misterul mîntuirii» și depășește orice cugetare omenească. Învierea face parte din slava lui Hristos ca Dumnezeu și aduce împlinirea deziderateler credincioșilor [181].

Problema învierii a fost obiectul confruntărilor dinainte de judecata și răstignirea Domnului (Matei XX, 17—20).

Învierea este paradoxul și antinomia misterului creștin. Convingerea învierii nu o pot avea decît aceia care prin viața lor mărturisesc și urmează Evangheliei. Multe îndoieli referitoare la învățătura creștină au venit din partea reprezentanților religiilor contemporane Mîntuitorului și a conducătorilor religioși ai evreilor care au fost date asupra faptului învierii lui Hristos [182]. De ce? Pentru că învierea lui Hristos a fost supremul act al Descoperirii dumnezeiești prin care s-a pecetluit existența atotputerniciei Domnului Iisus. Învierea este desăvîrșita împlinire a proorocilor; ea este minunea minunilor; ea nu se poate înlătura din viața Bisericii, fiind misterul și baza mîntuirii noastre.

---

179. Sf. Ioan Damaschin, *op. cit.*, cap. XXIX: «Despre coborîrea în iad», p. 231; Ch. Chopin P. S. S., *Le Verbe incarné et rédempteur*, Coll. «Le Mystère chrétien», Seconde édition, revue ed. Desclée, Tournai, 1963, VI, *Misterul sacerdotal al Cuvîntului-întrupat*, p. 125—168; «DFCh», vol. I, col. 662.

180. Imnul 317, în «Prayer Book».

181. M. Arthur Ramsey, *The Gospel...*, p. 28—42; Ch. Chopin, *op. cit.*, p. 169—173; Alfred Edersheim, *op. cit.*, Book V, cap. X, partea XVI, p. 621—629. Învierea este «gnoza spiritului» spunea H. Wheeler Robinson, *op. cit.*, p. 290—296.

182. «The Resurrection», în «Anglicanism»..., p. 270—272 și «DPCR», vol. V, p. 1239—1242, Supp. p. 976—977; *Pour vous qui est Jésus-Christ ?*, Les Editions du Cerf, 1970, p. 95—100.

A. — ÎNVIEREA LUI HRISTOS, REVELAȚIA VEȘNICIEI, PECETEA TAINEI MÎNTUIRII

Învierea Mîntuitorului nostru (The Resurrection of Our Saviour) constituie fundamentul existenței divine a Bisericii creștine și desăvîrșirea credinței — scria Daniel Whitby [183]. Pentru aceasta autorul citat subliniază că :

1. Trupul Mîntuitorului a înviat, n-a fost sustras cum au căutat să impună cei ce L-au condamnat la moarte pe Domnul, apoi arătările și martorii lor se pot nega ? Martorii învierii și arătărilor Mîntuitorului după înviere nu numai că erau convinși de realitatea învierii, ci toată ființa lor era o mărturie a minunii ridicării Sale dintre morți.

2. Ucenicii nu pot fi învinuiți de furt. Ei erau urmăriți cu o furie nemaiîntîlnită de reprezentanții plătiți ai preoților și cărturarilor. Nu mai vorbim de paza romană de la mormîntul Domnului, cunoscută pentru vigilența ei și, apoi, se știe că porunca guvernatorului roman era respectată cu strictețe.

Mărturia învierii, trecînd peste toate supozițiile știute și create de fiecare negativist în parte, sînt giulgiurile și mahrama, desfăcute de pe corpul transfigurat, rămase în mormînt [184].

3. Negarea faptului învierii prin recompensa dată ucenicilor este absurdă, pentru că nu-i interesa pe Apostoli să răscumpere pe Iisus, iar fariseii și saducheii, pentru a abate atenția poporului, îl considerau pe Iisus înșelător. Hristos n-avea nevoie să se impună, știind că este Dumnezeu și că a venit să convingă lumea de acest adevăr, iar noi să fim duși în eroare ? Iisus nu se poate compara cu Teudas sau Iuda (Fapte V, 36), niște răzvrătiți, care și ei se dădeau drept Mesia. Înșelarea și autoînșelarea sînt excluse din faptul învierii și din religia sincerității și mîntuirii.

Teologul anglican citat mai sus consideră că arătările și convietuirea cu ucenicii în cele patruzeci de zile, cu semne și minuni și cu credincioșii lui Hristos exclud orice altă îndoială [185].

Prin învierea Mîntuitorului Hristos, teologia revelației în anglicanism demonstrează, pe bună dreptate, că scularea dintre morți a lui Iisus nu numai că detașează religia creștină de celelalte religii naturale, ci formează nucleul credinței «într-o realitate transcendentă», dar care s-a manifestat și preaslăvit printre cei credincioși.

Învierea lui Iisus este piatra fundamentală a certitudinii învierii noastre și nădejdea răsplătirii faptelor noastre. Este importantă aceas-

183. Daniel Whitby (1638—1726), λόγος τῆς πίστεως, *An Endeavour to evince the Certainty of Christian Faith in General, and the Resurrection of Christ in particular*, Oxford, 1671, p. 394—400, în «Anglicanism»..., p. 270.

Daniel Whitby a studiat și a fost profesor la Oxford. Este întemeietorul apologeticii anglicane. A fost cleric și rector. Printre lucrările cele mai importante se află și : *A Discourse Concerning Election and Reprobation* (1710) ; *A Confutation of the Doctrine of the Sabellians* (1716) etc.

184. *Învățătura creștină ortodoxă*, Timișoara, 1971. Extras din «Mitropolia Banatului», XXI (1971), nr. 1—3, p. 16—19.

185. Daniel Whitby, *op. cit.*, p. 272.

tă învăţătură şi certitudine, dacă ne gîndim că înşelarea şi autoînşelarea, în concepţiile fideiste, teosofice şi în religiile demonice (idolatre), era considerată prima «manifestare religioasă». Învierea din morţi a însuşi Izbăvitorului lumii arată dragostea eternă a lui Dumnezeu-Tatăl pentru creatura umană, fapt care înlătură orice urmă de frică sau temere.

Învierea lui Iisus Hristos, aşadar, este faptul suprem al dumnezeirii religiei creştine, iar prin aceasta revelaţia Domnului Hristos este completă.

Dacă învierea Mîntuitorului a produs îndoială chiar în inima apostolilor, pentru că învierea din morţi este minunea minunilor, un act de supremă slavă şi un fapt soteriologic desăvîrşit, pe care nu putea să-l săvîrşească decît Dumnezeu. Toate religiile şi încercările religioase au avut în concepţiile lor sîmburele transformării, dar această transformare era un ecou îmbrăcat în hainele imaginaţiei pe măsura nivelului cultural al închinătorilor, ecou moştenit din Grădina Edenului: «veţi muri... sau veţi fi ca Dumnezeu...» (Facere II, 17; III, 3).

Învierea lui Hristos a fost împlinirea făgăduinţelor edenice, mărirea autorităţii în credinţă a «profeţilor» „τῶν προφέτων" (despre înviere) şi a însăşi prezicerii Domnului Iisus «că a treia zi va învia» (Matei XIX, 17, 19).

Credinţa Apostolilor în înviere a fost pecetluită de pogorîrea Sfîntului Duh, în urma cărui fapt minunat ei vorbeau ca oameni de acum transformaţi de harul şi puterea Sfîntului Duh, fiinţa lor era copleşită de ceva deosebit în acelaşi timp ei erau conştienţi că sînt cu adevărat «martori ai învierii lui Hristos» (Fapte XXII, 14; II, 32) şi predicau «ceea ce am văzut cu ochii noştri şi am auzit cu urechile noastre...» (I Ioan I, 3) [186]. Spuneau aşa, pentru că «fantezia» crease multe reprezentări ale divinităţii din natura mistificată. Dar, zice teologul anglican: «Nu este îngăduit a crede că fantezia ar fi creat o persoană»; într-adevăr persoana reală a lui Hristos a fost cea răstignită şi Iisus a fost cel înviat... oare, ar fi înţeles Apostolii înălţarea la cer, dacă n-ar fi văzut învierea şi arătările?, «atunci erau nebuni», ori, nebunia nu poate fi luată în consideraţie, în faţa lui Dumnezeu [187]. Apostolii au fost în toate funcţiunile mintale şi fizice, unii s-au îndoit (Matei XXVIII, 17) sau n-au înţeles posibilitatea învierii, dar după arătare au fost copleşiţi nu numai convinşi [188]. «Ei au crezut, deşi puteau şi să nu creadă, pentru că nu pierdeau nimic», dim-

186. Se preconizează în ecumenismul de azi, o «teologie a martorilor învierii lui Hristos», deoarece existenţa harică a Bisericii prin înviere îşi justifică prezenţa: K. Rahner, *The Resurrection and human experience*, în «SM», vol. 5/1970, p. 329—331; Idem, Werner Bulst, *The Resurrection as foundation of faith*, p. 328—329; *Resurrection of Christ*, în «NC», p. 178—190; Y. A. Selbie, *Resurrection*, în «DB», vol. IV, p. 231 a—237 a; *Resurrection of Christ*, în «ERE», vol. I, 617 ab; II, 115 ab, VII, 515 a; VIII, 683 ab; XI, 122 b; F. X. Durrwell, *Resurrection of Christ*, în «NCE», vol. 12, p. 402—419.

Însuşi J. A. T. Robinson, care se îndoieşte de unele fapte şi minuni ale Mîntuitorului, recunoaşte învierea lui Hristos ca pe cel mai înalt act al credinţei, *Resurrection of Christ*, în «IDB», vol. IV, p. 39—53.

187. Daniel Whitby, *op. cit.*, în «Anglicanism», p. 272.

188. Prea Fericitul Patriarh Justinian, *Apostolat social*, vol. XI, Bucureşti, 1973, p. 31—32.

potrivă, negarea învierii lui Hristos le-ar fi adus bogăţie (Matei XXVIII, 15) şi scaune înalte în religia formalistă a fariseilor, saducheilor sau a tîlcuitorilor de lege. «...Totuşi învierea lui Hristos şi învierea noastră este neînţeleasă pentru raţiunea obişnuită, dar este adevărată pentru credinţă şi mîntuitoare pentru sufletele noastre» [189].

Spre deosebire de unele comentarii ale teologiei anglicane, Ortodoxia consideră învierea nu numai baza existenţială a Bisericii lui Hristos, ci şi cununa ontologică şi soteriologică a teologiei creştine.

Mai mult, învierea lui Hristos este exemplul învierii noastre şi siguranţa transformării fiinţei noastre biopsihice, îndreptăţind astfel dezvoltarea eshatologiei creştine şi înfrînînd tendinţele mileniste [190].

a) *Învierea este un adevăr de credinţă*, în primul rînd, o putere dumnezeiască ce aparţine Revelaţiei directe şi un fapt mîntuitor. Fără învierea Mîntuitorului, Evanghelia rămînea un cod de precepte morale, filozofice şi sociale ale timpului, o colecţie parenetică sau o formulare de sentinţe iudaice. Toată problematica credinţei creştine ar fi dispărut dacă nu ar fi avut loc învierea Domnului Hristos. Însăşi mîntuirea şi existenţa sufletului, după moartea trupului, sînt pecetluite de ridicarea lui Iisus dintre morţi. În această ridicare, teologia ortodoxă mărturiseşte existenţa preaslăvirii lui Dumnezeu şi a dăinuirii credinţei în transformarea trupurilor noastre. Învierea este întărirea celor spuse de Domnul şi alungarea îndoielii asupra săvîrşirii minunilor Sale. Perspectiva viitoarei învieri este de acum o certitudine izbăvitoare. Trupul preaslăvit al lui Hristos este pîrga învierii noastre, şi precum El a înviat, aşa vor învia şi trupurile noastre (I Cor. XV, 13). Aşadar, învierea lui Hristos este temelia credinţei noastre: «Dacă Hristos n-ar fi înviat, zadarnică este credinţa voastră, încă sînteţi în păcate... Cei ce au adormit întru Hristos au pierit; acum Hristos a înviat dintre morţi, început celor adormiţi s-a făcut, că de vreme ce om făcîndu-se a primit moartea, prin om şi învierea morţilor. Că precum întru Adam toţi mor, aşa întru Hristos, toţi vor învia...» (I Cor. XV, 17—18; 20—22).

Desigur, chinurile, batjocurile şi moartea lui Hristos n-au rămas o dramă permanentă sau «un ideal prometeic» [191], iar îngroparea de trei zile şi ridicarea Sa dintre morţi au şters trecutul.

Aproape toate religiile antice şi contemporane Mîntuitorului aveau ideea «învierii zeului» sau ciclul «eternei reveniri» [192], dar aceste emanaţii slabe ale pomului vieţii din Eden au revenit iarăşi la Acela «care este, învierea şi viaţa» (Ioan XI, 25). Iisus Hristos a în-

189. Daniel Whitby, *op. cit.*, p. 272.

190. Diac. Prof. N. Nicolescu, *Studiile biblice în Biserica Ortodoxă Română*, în «Studii teologice», XXII (1971), nr. 1—2, p. 14—30; Idem, *Sfînta Scriptură în Biserica noastră*, în rev. cit., XXVI (1974), nr. 5—6, p. 333—342.

191. Pr. Prof. I. G. Coman, *«Prometeu înlănţuit» al lui Eschil şi influenţa lui asupra literaturii şi teatrului românesc*, în «Studii teologice», XXI (1969), nr. 5—6, p. 299—326. În acest sens şi cu o explicaţie contemporană o face Gáll Ernö, în lucrarea sa *Idealul prometeic*, Bucureşti, 1970, p. 60—122.

192. *Ştiinţa antică şi medievală*, vol. I, p. 130—143, 214—228, 368—383; Jean Daniélou, *Théologie du Judéo...*, part. I, «Regăsirea Evangheliei», p. 11—139.

viat mai întîi pe Lazăr (Ioan XI, 23—46) ca ultim act supranatural săvîrșit de El asupra omului. Această înviere a însemnat semnalul de alarmă pentru răufăcători și necredincioși, care, sub ultimele eforturi satanice, acuză pe Hristos că schimbă Legea. Strigătele disperate de: «Răstignește-L !...» (Luca XXIII, 21) au fost ultimele mărturii ale existenței demonice împotriva trupului lui Iisus.

b) *Învierea cea de a treia zi.* — Învierea Mîntuitorului a avut loc după trei zile de la moartea Sa, și s-a sculat din mormînt «cînd se vedeau zorile în prima zi a săptămînii», adică Duminica (Matei XXVIII, 1; Marcu XVI, 2, 9; Luca XXIV, 1; Ioan XX, 1) sau ziua Domnului (Apoc. I, 10). Învierea nu putea fi văzută de către toți, pentru că Domnul nu era crezut și ar fi avut loc o panică în mulțime, ca dovadă că învierea este un adevăr de credință al Bisericii. De fapt, aici este și greșeala multora care vorbesc de «o teologie a învierii» în afara creștinismului și în afara vieții reale a lui Hristos. Și prin analogii și similitudini ajung la «concluzii» și paradoxuri «în afara Evangheliei mîntuirii» [193].

Învierea lui Hristos a însemnat și preaslăvirea trupului Său pe care L-au cunoscut femeile mironosițe, Apostolii, ucenicii și chiar Toma, cel care s-a îndoit de învierea Sa (Ioan XX, 27—29).

Faptul ridicării Domnului dintre cei morți îl aflăm din:

— *Arătările Domnului* către Maria Magdalena și celelalte femei purtătoare de mir, către Sfinții Apostoli în mai multe rînduri, către Luca și Cleopa care călătoreau spre Emaus, la mai mulți de 500 de «frați» precum și lui Saul pe drumul Damascului.

— *Mărturiile dezinteresate ale soldaților* care făcuseră de strajă la mormînt (Matei XXVIII, 1) și încercările arhiereilor și saducheilor, cum și ale autorităților evreiești de la templul din Ierusalim, de a falsifica realitatea învierii.

— *Atitudinea condamnabilă luată de vrăjmașii Mîntuitorului,* după învierea Lui, de a acoperi prin minciuna furtului trupului Domnului crima făcută asupra Sa prin sentința răstignirii. Iată a doua încercare diabolică; minciuna pe care, în viclenia lor, căutau să o pună în locul realității: învierea cu adevărat.

— *Nedumerirea Sfinților Apostoli.* Iuda se spînzură pentru deznădejde (Fapte I, 18); Petru este repus în apostolat după neîncredere (Ioan XXI, 15—18); Toma își aruncă îndoiala la picioarele Celui înviat prin mărturisirea: «Domnul meu și Dumnezeul meu» (Ioan XX, 28). La început, apostolii înșiși erau în cumpănă, dar cînd li se dă pacea și bucuria (Ioan XX, 19), după porunca părăsirii (Matei XXVI, 56), convingerea ce au dobîndit-o, văzînd pe Domnul, i-a transformat pînă într-atît încît au fost, apoi, în stare să îndure și moartea pentru Iisus. Ei se numeau de acum «martori ai învierii...» — τῆς ἀναστάσεως... ἐσμὲν μάρτυρες... — (Fapte II, 32) iar Duhul Sfînt le deschisese mintea «să înțeleagă Scripturile...» (Luca XXIV, 45).

193. F. X. Durrwell, *La résurrection de Jésus mystère du salut. Etude biblique,* Neuvième édition. Editions Xavier Mappus Le Ruy, Lyon, 1963, «Avant-propos», p. 11, 13, n. 4.

Faptul învierii din Sfînta Scriptură şi din Sfînta Tradiţie s-a dovedit real şi pentru că mulţimile, cărora li s-a propovăduit învierea lui Hristos şi luaseră înainte parte la patimile şi moartea Sa, au cerut Botezul după pogorîrea Sfîntului Duh (Fapte II, 37—38). Dacă cineva ar fi ştiut că pretenţia Apostolilor «de a propovădui pe Cel înviat dintre morţi...» (Fapte II, 24) este o minciună sau înşelătorie, i-ar fi contrazis pe loc şi nimeni nu mai urma sfaturile Evangheliei lui Hristos [194].

c) *Autenticitatea şi negarea învierii.* — Problema învierii lui Hristos a făcut obiectul discuţiilor între ucenicii lui Hristos şi tîlcuitorii de lege încă de la început. Aceste discuţii s-au extins şi la alţi iudei, care n-au acceptat pe Mîntuitorul ca Fiu al lui Dumnezeu şi nici nu L-au recunoscut ca Mesia, ci ca pe un prooroc (Marcu VI, 15), fapt destul de obişnuit la poporul ales. Or, învierea lui Hristos a impresionat pe contemporani.

Lăsînd la o parte adevărurile de credinţă (dogmele), apologeţii primelor secole creştine utilizau, în expunerile lor, mai ales mărturiile contemporanilor Mîntuitorului. Astfel, Iosif Flaviu (37—100) istoric iudeu, scrie: «...pe timpul acesta a apărut Iisus, un om înţelept, dacă e să-i spunem om. Căci era făcător de lucruri minunate, învăţător al oamenilor care primesc cu plăcere cele adevărate; şi ce-i drept pe mulţi iudei dar şi pe mulţi dintre elini i-a făcut să-L urmeze. Acesta este Hristosul. Şi în urma pîrei celor dintîi dintre bărbaţii de la noi, Pilat a acceptat răstignirea Lui (la cererea reprezentanţilor tîlcuitorilor de Lege), dar cei care L-au adorat la început nu au încetat să-L adore; căci *li s-a arătat după trei zile iarăşi viu...*» (subl. n.). [195].

În afara mărturiilor literare şi ale Evangheliei, ecourile învierii lui Hristos le întîlnim în inscripţii: «inscripţia din Nazaret» compusă în greceşte şi păstrată în Cabinetul medaliilor din Paris, care este un fel de răspuns dat de împăratul Romei, Tiberiu, la raportul lui Pilat privind condamnarea lui Iisus la pretinsa violare a mormîntului Său: *...Ordonanţă de la împărat.*

«Socotesc că locurile de îngropare şi mormintele pe care cineva le-a făcut ca o datorie sacră faţă de strămoşi, sau de copii, sau de rude să rămînă neschimbate pentru totdeauna. Iar dacă va face careva dovada fie că cineva le-a dărîmat, fie că în vreun fel oarecare a scos afară pe cei îngropaţi, fie că prin înşelăciune i-a dus în altă parte, săvîrşind astfel o încălcare de proprietate faţă de cei îngropaţi, fie că a mişcat din loc ori tăbliţele ori pietrele de mormînt, împotriva aceluia poruncesc să se facă proces de nelegiuire faţă de datoria sacră de oameni, ca pentru sacrilegiu faţă de ei. Căci va trebui mult mai mult să fie respectaţi morţii; iar, într-un cuvînt, nimănui nu-i este îngăduit să-i

---

În sfîrşit, după teologia anglicană contemporană, învierea este triumful vieţii asupra morţii şi mai ales siguranţa credinţei creştine, la Bishop Wand, *The Victory of Faith,* în «Church Times», April II, 1969, p. 8, col. 1—3.

194. *Învăţătura creştină ortodoxă,* cap. «Învierea Mîntuitorului», p. 23—25; «Anglicanism», p. 271; K. Rahner, *Resurrection of Christ,* în «S.M.» vol. V/1970, p. 323—324.

195. *Învăţătura creştină ortodoxă...,* p. 24; F. X. Durrwell, *op. cit.,* p. 15—52; A. Gesché, *La Résurrection de Jésus dans la Théologie dogmatique,* în «RTL», t. 2, 1971, p. 283—296; Bishop Wand, *God revealed,* în «Church Times», Jan. 8, 1971, p. 2, col. 3.

miște din loc ; iar de nu, voiesc ca *cel vinovat să fie osîndit la moarte pentru profanare de mormînt...*» (subl. n.) [196].

Săpăturile recente din Palestina aduc interesante mărturii despre persoana Mîntuitorului. Amintim numai în treacăt că Sfinții Împărați Constantin și Elena, în anul 327, au descoperit crucea lui Iisus, ridicînd-o la mare cinste. În ultima vreme, descoperirile arheologice din cimitirile vechi ale Ierusalimului —, care deși au fost distruse și arate de romani după înăbușirea revoltei de la anul 70 de către Titus și Vespasian, aduc noi mărturii. S-au cercetat și s-au descifrat litere și însemnări creștine, datînd din anii 40—50, găsite pe lespezi cu semnul crucii, înscripții în ebraică, greacă etc. Printre ele se găsește și următorul text : «Vai, Iisuse» și «Iisus aloe», ambele reprezentînd expresii de jale. Crucile, ca și inscripțiile dovedesc cît de proaspete erau încă în mintea ierusalimitenilor patima și moartea Domnului, pe care, ei le puneau în legătură cu pierderea unei ființe dragi [197], în cazul nostru, Mîntuitorul. Pentru adevărații credincioși creștini, Iisus Hristos ne-a răscumpărat și «El a fost pentru noi, cum zice Sfîntul Apostol Pavel, mort și înviat» (II Cor. V, 15).

Desigur, consecințele patimilor și învierii Sale sînt răscumpărarea noastră și perpetuarea acestei răscumpărări, precum și răsplătirea dreptății prin coborîrea la iad.

În creștinismul actual, teologia învierii a redeșteptat dorința credincioșilor pentru orientarea lor duhovnicească spre desăvîrșire. Astfel teologul F. X. Durrwell consideră învierea Mîntuitorului, bazat pe Sfinții Părinți și viața lor în Hristos, misterul mîntuirii. Acest mister, revelat totuși prin persoana lui Iisus, constituie încrederea noastră în desăvîrșire [198].

Învierea lui Iisus a fost actul final al firii omenești, ea a fost profețită în Vechiul Testament și posibilitatea ei demonstrată în Noul Testament. Dar pentru ca preaslăvirea Domnului să aibă loc, a fost nevoie de întrupare, ca posibilitate a învierii și dar al înțelegerii arătării lui Dumnezeu.

În această privință, omenitatea lui Hristos a deschis perspectiva naturii credincioșilor spre menirea lor. Omenitatea a fost trecerea lui Dumnezeu prin lume în formă văzută pentru a copleși cele cerești și cele pămîntești (Filip. II, 7—10). Forma văzută a lui Dumnezeu, prin întrupare și manifestarea dumnezeirii prin înviere, creează autenticul religiei creștine prin răscumpărare și înnoire. Deci, învierea înseamnă și desăvîrșirea firii noastre. Astfel, trupul nostru care va învia, nu va mai fi ca trupul nostru de acum, ci desăvîrșit, după asemănarea lui Hristos, cel înviat, pentru că și El a avut trup ca al nostru afară de păcat, dar transmițînd prin trupul Său posibilitatea desăvîrșirii trupurilor noastre, putem fi asemenea Lui.

---

196. ***Învățătura creștină ortodoxă,* p. 25 ; F. X. Durrwell, *op. cit.*, cap. III — «La résurrection, effusion du Saint Esprit», p. 103—136.**

197. *Învățătura creștină ortodoxă,* p. 26 ; F. X. Durrwel, *op. cit.*, cap. IV — «Les effets de la résurrection : Jésus Christ, Seigneur, Fils de Dieu puissant, Prêtre éternel», p. 137—184.

198. **F. X. Durrwell, *op. cit.*, p. 13 ; *Învierea = Revelația deplină,* în «MS», p. 293—304.**

Şi alte religii create de om au concepţia despre înviere, dar zeul «moare şi înviază» în afara preocupărilor închinătorilor săi, pe cînd la Hristos este altă situaţie. El a fost trimis de Tatăl, s-a întrupat din dragoste faţă de firea noastră şi a înviat datorită dumnezeirii. Chiar dacă El a mîncat după înviere, n-a făcut-o din trebuinţă, ci ca să fie crezut de ucenici, că El este şi «ca să învedereze adevărul învierii» [199].

Trupul Său glorificat a mai fost văzut de unii dintre Apostoli pe Muntele Taborului, dar atunci nu avea transfigurarea venită prin moartea reală, ci lumina dumnezeiască lucrătoare în aureola.

Efectul învierii asupra Mîntuitorului este preaslăvirea prin dumnezeire, efectul învierii asupra credinţei este desăvîrşirea ei şi efectul învierii asupra trupurilor noastre, la judecata de apoi, este înduhovnicirea şi ridicarea spre osînda sau fericirea veşnică (Ioan V, 24). De fapt, în aceasta constă şi esenţa credinţei creştine în înviere şi convingerea minţii noastre că Hristos a venit pentru cei care au nădejde, a pătimit pentru cei drepţi, s-a răstignit pentru cei care se pocăiesc, s-a coborît la iad pentru cei care prin cuvîntul, fapta şi cinstea lor au prevestit venirea Sa. În sfîrşit, a înviat pentru a merge la slava Tatălui şi învierea nu putea avea loc fără naştere, trăire, moarte. Iar moartea, pentru cei ce mor cu nădejdea învierii nu este decît o odihnă obişnuită după un efort fizic şi spiritual pe acest pămînt. Aşa au înţeles toţi Sfinţii Părinţi rostul învierii lui Hristos pentru credinţa noastră întru nemurire. În acest sens, Sfîntul Apostol Pavel a dezlegat enigma, asigurîndu-ne, cu autoritatea sa, ca cel ce s-a înălţat în duh, pînă la al treilea cer că : «Aşa este şi învierea morţilor. Se seamănă trupul întru stricăciune, înviază întru nestricăciune ; se seamănă întru necinste, înviază întru slavă ; se seamănă întru slăbiciune, înviază întru putere ; se seamănă trup firesc, înviază trup duhovnicesc... făcutu-s-a omul cel dintîi, Adam, cu suflet viu ; iar Adam cel de pe urmă cu duh dătător de viaţă... Omul cel dintîi este pămînt, pămîntesc, omul cel de al doilea este din cer...» ὁ δεύτερος ἄνθρωπος, ὁ Κύριος ἐξ οὐρανοῦ — (I Cor. XV, 42—45, 47).

Acest al doilea Adam, prin înviere, a dăruit trupului înviat permanenţă în cer şi pe pămînt. În cer, Iisus-omul a devenit Hristos-Dumnezeu preaslăvit, Fiul lui Dumnezeu-atotputernic, Arhiereul cel veşnic. Pe pămînt, învierea lui Hristos a născut Biserica Sa.

Însăşi învierea, pe lîngă prevestire, a fost considerată, mai ales de Sfîntul Apostol Pavel, evenimentul celei de a treia zi după Scripturi : «V-am transmis vouă, întîi, ceea ce am primit eu, cum că Hristos a murit pentru păcatele noastre, după Scripturi ; şi cum, că s-a îngropat şi cum că a înviat a treia zi după Scripturi...» (I Cor. XV, 3, 4). Evenimentul a fost consemnat şi în *Simbolul apostolic* şi apoi în mărturisirile de credinţă ale primilor creştini, martori sau primitori ai minunii minunilor [200].

199. Sf. Ioan Damaschin, *op. cit.*, Cartea IV, cap. I : «Despre cele de după înviere», p. 235—236 ; Claude Tresmontant, *La métaphysique du christianisme et la naissance de la philosophie chrétienne...*, Paris, 1961, part. II ; «Les problèmes de l'antropologie», p. 249, 692 ; *Resurrection Belief*, in «Church Times», April 16, 1971, p. 5, col. 1—2.

200. «A general Confession...» «The Apostles Creed»... la M. Simon, *op. cit.*, p. 225—226.

Deși neînțeleasă, minunea învierii a fost descrisă amănunțit și în Vechiul Testament, pentru evidențierea dumnezeirii lui Mesia : «Că s-a luat de pe pământ viața Lui, pentru fărădelegile poporului Meu și s-a adus la moarte...» (Isaia LIII, 8), dumnezeire care nu va lăsa nerăsplătit meritul drepților și nici sufletul lor în iad : «Că nu vei lăsa sufletul meu în iad, nici vei da pe cel cuvios al Tău să vadă stricăciune» (Ps. XV, 10).

Pentru ținerea în permanentă veghe a cugetelor credincioșilor, Dumnezeu a trimis semne concrete, nu numai profeți ai cuvîntului, ci și ai faptelor, cum este cazul lui Ionà [201]. Raportat la Mîntuitorul, cazul învierii celei de a treia zi a fost experimentat de prooroc în pîntecele chitului, experiment consfințit prin cuvînt și faptă de însuși Domnul Hristos : «Neamul viclean și destrăbălat cere arătare, și semn nu se va da lui fără numai semnul lui Ionà-proorocul. Că, precum a fost Ionà în pîntecele chitului trei zile și trei nopți, așa va fi Fiul omului în inima pămîntului trei zile și trei nopți» (Matei XII, 39—40).

d) *Paștile Domnului, permanența învierii.* — Învierea lui Hristos este reînnoirea vieții, plinirea nădejdii, este unitatea de gîndire și acțiune a credincioșilor, este perpetuarea misterului pascal în fiecare an [202].

Evenimentul a reglementat și viața duhovnicească a credincioșilor, cu tot zbuciumul prin care au trecut în momentul condamnării la răstignire, în al treilea Paște iudaic serbat de Hristos. Învierea a avut loc la 14 nisan și foarte ușor a fost reținut evenimentul ridicării dintre morți pentru cei care au crezut în El. De aceea, Biserica creștină în primele veacuri se numea «Biserica învierii» lui Hristos, iar Sfinții Apostoli, pe lîngă ucenici ai lui Hristos, «erau martorii învierii Domnului...» (Fapte II, 32). Pentru aceasta cărturarii și fariseii, cei care condamnaseră pe Mîntuitorul, căutau prin toate mijloacele să șteargă urma minunii învierii și a celor care Îl văzuseră preaslăvit (I Ioan I, 1—3).

Ridicarea dintre morți a Mîntuitorului Hristos nu constituie un fapt întîmplător (I Tes. IV, 15—16).

Duminica, «prima zi a săptămînii...» (Matei XXVIII, 1), în «ziua Domnului» — ἐν τῇ κυριακῇ ἡμέρα — (Apoc. I, 10) este cea mai importantă zi liturgică pentru creștini, în care istorisirea învierii formează o literatură imnografică bogată și de cea mai mare importanță [203].

201. Nu demult un marinar englez a fost înghițit de un caşalot și a stat în stomacul lui trei zile și apoi a fost aruncat pe mal, viu. Iată o realitate a exemplului lui Ionà.

202. *Scrisoarea irenică a Grației Sale Michael Ramsey, Arhiepiscop de Canterbury, Primat al Angliei și Mitropolit, trimisă P. F. Patriarh de Sfintele Paști, 1969,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVII (1969), nr. 3—4, p. 266 ; I. I. G., *Învierea lui Hristos,* în „ПБЭ", vol. III, p. 892—927 ; A. Petrovski, *Ziua învierii,* în rev. cit., p. 956—979 ; *Pasha,* în «DTh», p. 335—336 ; L. Schenke, vorbind despre învierea lui Hristos și despre Paști, subliniază : «Paștile erau serbate de toată comunitatea creștină și printr-un pelerinaj la mormîntul Domnului în ziua de Paști înainte de răsăritul soarelui pentru a se comemora și prăznui învierea celui ce fusese răstignit», în lucrarea : *Le tombeau vide et l'annonce de la Résurrection,* trad. din l. germană de Francis Grob, Coll. «Lectio divina», 59, Paris, Cerf, 1970, p. 89 ; A. Gesché, *art. cit.,* p. 161.

203. Arhim. Benedict Ghiuș, *Faptul Răscumpărării în ciclul Învierii,* în «Studii teologice». XXIII (1971), nr. 3—4, p. 186—210 ; Paștele, în «DFCh», vol. I, col. 551—552.

Paştile Domnului sînt serbate ca eveniment general.

La înviere a participat Sfînta Treime pentru glorificarea trupului Domnului, aşa cum la transformarea cinstitelor daruri participă Sfînta Treime, cu îngerii şi Sfinţii ; aşadar, permanentizarea actului învierii se face pe sfinţita masă la fiecare jertfă euharistică.

Dacă învierea a fost negată şi contestată, la fel şi Paştile Domnului au fost puse la îndoială sau serbate diferit, astfel că s-au ivit dificultăţi atît în Răsăritul cît şi în Apusul creştin, determinînd luarea de măsuri la Sinodul I ecumenic de la Niceea (325).

Aici s-a hotărît ca Paştile să fie serbate în prima duminică cu lună plină, după echinocţiul de primăvară, sau cu cîteva amînări (21 martie—8 mai).

Este interesant faptul că *evreii au recunoscut învierea Domnului* şi *Paştile creştinilor* şi încă din secolul al IV-lea au renunţat la sărbătorirea Mielului pascal la 14 nisan, ca dată a Paştelor lor, din cauza «învierii lui Iisus şi a sărbătorii creştinilor» [204].

Duhul Sfînt, continuatorul învierii şi transmiţătorul posibilităţilor ei prin sfinţire, va conduce Biserica creştină la înţelepciunea de sus ca toţi creştinii să prăznuiască cea mai mare sărbătoare a lor la aceeaşi dată [205].

În această privinţă, teologii Bisericii Ortodoxe în general şi teologii Bisericii Ortodoxe Române în special au o contribuţie importantă, înţelegînd că învierea Domnului este baza credinţei şi finalul desăvîrşirii [206], iar Paştile trebuie să fie izvorul şi baza apropierii între creştini, ca praznic al împăcării : «să iertăm toate pentru înviere şi unii pe alţii să ne îmbrăţişăm, să zicem fraţilor şi celor ce ne urăsc, să iertăm toate pentru înviere...» [207].

Nădăjduim într-un viitor cînd Paştile şi învierea vor fi serbate în aceeaşi zi de către toţi creştinii de pretutindeni [208] sub razele binecuvîntate ale primelor cuvinte ale Domnului Iisus după înviere : «Bucuraţi-vă ... şi pace vouă...» (Matei XXVIII, 9 ; Ioan XX, 21). Învierea şi preaslăvirea lui Hristos au descoperit şi Biserica Sa în planul mîntuirii [209]. În acest sens, Biserica înseamnă permanentă lucrare a lui Iisus

204. V. Gheorghiu, ***Sfintele Paşti şi reforma calendaristică ortodoxă română***, 1929, p. 67 ; Pr. Prof. Liviu Stan, ***Pentru serbarea Sfintelor Paşti...***, p. 376—378 ; V. T. Istavridis, *op. cit.*, Calendarul şi data Paştilor, p. 143—144.

205. Însuşi Sanctitatea Sa Papa Paul VI nădăjduieşte într-o eventuală serbare comună aşa cum scria şi Prea Fericirii Sale, Părintelui Patriarh Justinian : «...să dea Dumnezeu ca să putem în curînd să exprimăm această unitate şi prin prăznuirea în aceeaşi zi a glorioasei învieri a Domnului», în *Scrisoarea irenică a Sanctităţii Sale Papa Paul al VI-lea*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVII (1969), nr. 3—4, p. 265.

206. «Dacă Hristos n-ar fi înviat, zădarnică ar fi credinţa noastră, fără rost propovăduirea noastră...» (I Cor. XV, 14—15) ; *Învierea*, în «NC», p. 318—320.

207. Slavă şi acum ... la «Laude» din noaptea Învierii.

208. În 1974, Sfintele Paşti au fost serbate în aceeaşi zi cu catolicii, fapt care a produs mare bucurie. Papa Paul VI scria Prea Fericitului Patriarh Justinian că aceasta «...este mare bucurie» (*Scrisoarea irenică*). Aceeaşi satisfacţie a avut-o şi Graţia Sa, Arhiepiscopul de Canterbury (*Scrisoarea irenică*).

209. *Revelaţia şi Biserica, Biserica şi Revelaţia*, în «MS», tom. I, vol. 3, p. 10—37 ; *Cruce şi Biserica*, în «MS», tom. III, vol. 12, p. 124.

în lume și în acest plan, răscumpărarea lui Hristos este fundamentul împărtășirii harului, a mijlocului prim și indispensabil în procesul uman al desăvîrșirii credinciosului [210].

B. — NOUA ORIENTARE ȘI ÎNȚELEGERE A RECAPITULĂRII LUI HRISTOS ȘI ÎN BISERICĂ

Datorită traducerilor Sfinților Părinți, Bisericile protestante și mai ales Biserica Anglicană au astăzi altă orientare mai apropiată de Ortodoxie față de acest punct capital al înțelegerii mîntuirii noastre [211]. Desigur, nu există încă un punct comun, dar încercări se fac. Chiar teologia ortodoxă, în general, nu mai iese în întîmpinarea fraților cu «un arsenal de acuze și învinuiri», ci astăzi spiritul umanismului creștin patristic este luat ca model pentru umanismul de azi în teologia ortodoxă. Umanismul și iluminismul au contribuit și la consolidarea Bisericii Angliei [212].

Ortodoxia, ca și Anglicanismul, consideră, pe bună dreptate, că Biserica creștină «...nu prezintă numai un mesaj trimis de Dumnezeu, ci pe Dumnezeu însuși intrat în lume ca obiect al Revelației. Totodată Dumnezeu, fiind subiect și obiect al Revelației, se arată pe Sine, se dăruiește, se comunică credincioșilor, se face conținut al relației eu-tu cu oamenii, rămînînd în același timp subiect al acestei comunicări și al acestei relații pe care o înfățișează» [213].

Deși întruparea a fost dovada smereniei... (Filip. II, 7), ea a devenit și începutul preaslăvirii, iar înălțarea a fost desăvîrșirea învierii. Între acești doi poli înțelegem deplinătatea răscumpărării, rămînînd ca drumul de mijloc, adică urmarea lui Hristos, să fie parcurs de noi în credință și fapte bune. Așa se îndeplinește și voia lui Dumnezeu-Tatăl care vrea să facă din adoratorii Săi «fii ai Săi adoptivi prin Fiul Său cel unic și singur răscumpărător : Iisus Hristos» [214].

Răscumpărarea prin întrupare și înviere a completat neputința firii și ne-a lăsat nouă iubirea care este capabilă să transforme conștiința credinciosului, în acest caz, harul lui Hristos devine și al nostru, iar vrednicia și ispășirea Lui se fac vrednicia și ispășirea noastră într-o «unitate permanentă», cum spunea Sfîntul Maxim Mărturisitorul [215].

---

210. Ierom. Chesarie Gheorghescu, *Învățătura despre Recapitularea în Hristos în teologia ortodoxă*, în «Studii teologice», XXIII (1971), nr. 7—8, p. 211—223.

211. Pr. Const. Galeriu, citează chiar pe Anselm de Canterbury (tratatul său : *Cur Deus homo*, în P.L., CLVIII, col. 359—432) și arată că «analiza păcatului» constituie o problemă cheie a teologiei contemporane, *op. cit.*, p. 157, n. 271, 161—167 ; H. Wheeler Robinson, *Redeption and Revelation*, Ed. Harper & Brothers, New York and London, 1942, p. 103—106 ; *Răscumpărarea*, în «NC», p. 270—274.

212. Acad. Andrei Oțetea, *Renașterea și Reforma*, Editura științifică, București, 1968, cap. VII : *Umanismul în restul Europei (Anglia)*, p. 288—290.

213. Pr. Prof. D. Stăniloae, *Revelația prin acte...*, p. 347—360.

214. *Ibidem*, p. 359 ; L. J. Cardinal Suenens, *Redécouvrir Jésus-Christ* (Mandement pastoral, Pentecôte, 1972), Malines-Bruxelles, 1972, p. 73.

215. Pr. Prof. D. Stăniloae, *Revelația ca dar...*, p. 184—186 ; *Recapitulare*, în «MS», tom. III, vol. 12, p. 335—340.

Această unitate de duh, de adevăr, de suflete curate este Biserica Sa și ea iese din cadrele instituționale-juridice și trebuie să-și păstreze rostul ei de sfințitoare, învățătoare și îndrumătoare. Biserica nu este numai o comunitate a credincioșilor, ci îndumnezeirea lor (θέωσις), nu este un concept, ci o mărturisire de credință, este mărturia permanentă a existenței lui Hristos. Prin *întruparea* Domnului, *Biserica* Sa este *reală* ; prin *înviere* este *preaslăvită* ; prin *înălțare* este *triumfătoare*.

Ajungînd la preaslăvire, ca ultimă treaptă în descoperire, Iisus Hristos a trimis pe Sfîntul Duh în lume tocmai pentru a ține legătura permanentă, prin Biserică, între cer și pămînt, legătură prin har, prin Sfintele Taine. Deci locul minunilor, răstignirii, patimilor, învierii și înălțării l-au luat Sfintele Taine, care unesc pe credincioși prin recapitulare în Hristos, alcătuind un corp (ἕν σώμα), care participă la deplinătatea preaslăvirii. Sfîntul Apostol Pavel vedea plinătatea dumnezeirii în această unitate a credincioșilor, care este recapitulare văzută și experimentată pe care Sfîntul Ioan Gură de Aur o consideră «comunitatea lui Hristos» [216] ; dar harul lucrează și la efortul fiecărui credincios se adăuga sinergia și iconomia care aparține Sfîntului Duh [217]. Nu înseamnă că iconomia desființează granițele [218]. Iconomia se poate numi, în sens mai larg, mîntuire, răscumpărare, recapitulare, îndumnezeire și trebuie însușită de fiecare persoană în parte în Biserică.

Efectele lucrării iconomiei și mîntuirii vor fi desăvîrșite în viața viitoare, cînd, după ce toate se vor uni în Hristos, «Dumnezeu va deveni totul în toate». Atunci ființele îndumnezeite și recapitulate în Hristos vor străluci ca stelele în jurul Unicului Soare-Hristos și vor împărăți în aceeași slavă a Sfintei Treimi, slavă împărtășită fără măsură fiecărei ființe în parte, prin Duhul Sfînt [219].

a) *Învierea lui Hristos, singuranța învierii noastre.* — Așa cum învierea noastră sufletească a început odată cu înălțarea pe cruce, mîntuirea noastră este efectul învierii. Se pune întrebarea : dacă Hristos a avut trup ca al nostru, atunci care va fi soarta sufletelor după moarte ? Biserica Ortodoxă are moștenirea primelor veacuri creștine, iar Biserica Angliei a trebuit să înlăture din viața ei sfințitoare concepția despre purgatoriu [220] și practica indulgențelor [221]. În același timp, a fost necesară apărarea credinței de influențele calvine ale predestinației și fatalismului [222].

---

216. Constantin I. Cornițescu, Ὁ ἀνθρωπισμὸς κατὰ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον, Tesalonic, 1971, cap. IV, p. 114—126.

217. I. Bria, *Sinergia în teologia ortodoxă*, în «Ortodoxia», VIII (1956), nr. 1, p. 29—43.

218. Pr. Prof. D. Stăniloae, *«Iconomia» în Biserica Ortodoxă*, în «Ortodoxia», XV (1963), nr. 2, p. 152—186.

219. Sf. Ioan Damaschin, *op. cit.*, p. 223.

220. Art. XXII of Purgatory, în «Prayer Book»..., p. 379 ; M. Simon, *op. cit.*, p. 219.

221. Ibidem, *Déclaration d'Indulgence* (1688), p. 209—210.

222. Jehan Calvin, *Lettres anglaises 1548—1561.* Textes choisis transcrits et présentés par Albert-Marie Schmidt, Ed. Berger-Levrault, Paris, 1959. Calvin a fost chiar considerat «protector al Angliei» (p. 31—74), apropiat al lui Eduard VI (p. 141—174 ; 183—185), conducător al comunităților franceze din Londra (p. 175—182 ; 189—196).

Concluzii. — Și ortodocșii și anglicanii consideră că spusele Sfintei Scripturi sînt mărturii ale credinței noastre că «ceea ce ochiul n-a văzut, nici urechea n-a auzit, nici la inima omului n-a pătruns, aceea a pregătit Dumnezeu celor ce-L iubesc» (I Cor. II, 9) și acest lucru l-a spus cel care, în trup fiind, a fost răpit la al treilea cer (II Cor. XII, 1—2).

Și mai apropiat de înțelegerea noastră este Apostolul iubirii, cînd scrie sub inspirația Sfîntului Duh : «Și va șterge Dumnezeu toată lacrima de la ochii lor și moarte nu va mai exista, nici plîngere, nici tînguire, nici durere nu se va mai ivi» (Apoc. XXI, 4). Nu va mai fi lipsă de soare, căci luminătorul lor va fi Mielul (Apoc. XXI, 23). «Dumnezeu va fi totul în toate» (I Cor. XV, 28). Aci Sfîntul Apostol Pavel nu afirmă un panteism sau o apocatastază, ci exprimă idealul credincioșilor de a fi părtași veșniciei în Împărăția Aceluia care i-a chemat la această fericire. «Căci dacă nu ni se va face Hristos în toate, urmează că Împărăția cerurilor și bucuriei din ea îi lipsește ceva și e nedesăvîrșită. Adică dacă Hristos nu li se face tuturor drepților acelea ce am spus mai sus : și haină și cunună, și încălțăminte, și bucurie și dulceață, mîncare, masă, băutură, odihnă și frumusețe neexprimată a vederii și tot ce e de folos pentru desfătare sau slavă și bucurie, de lipsește vreun bine chiar numai cuiva din cei ce locuiesc acolo, îndată lipsa acelui bine dă loc la întristare și intră întristarea în mijlocul celor ce se bucură», spunea Sfîntul Simion Noul Teolog [223].

Îndumnezeirea drepților, care a început încă din viața aceasta și care s-a continuat «după pristăvire» [224], va fi acum deplină și trupul se va împărtăși din ea : «după această viață vom înceta de a mai lucra binele, dar nu vom înceta de a fi mîngîiați de harul dumnezeirii, ca răsplată a binelui...» [225].

9. Înălțarea

Înălțarea este actul de slavă a dumnezeirii și contactul între lumea spirituală triumfătoare (îngerii, sfinții, drepții, proorocii etc.) și cea de pe calea spre desăvîrșire (credincioșii Bisericii). Înălțarea este, însă, și o problemă de contemplare. A fost vizuală pentru Apostoli și credincioșii de față, a fost, deci, o revelație directă, un act suprafiresc, dar complet, fiind săvîrșit de Dumnezeu însuși.

Înălțarea a rămas o problemă fundamentală a creștinismului pentru generațiile de credincioși de după aceea, dar și un fapt al descoperirii lui Dumnezeu prin slava Unicului Său Fiu.

223. Sf. Simion Noul Teolog, *Cuvîntarea 45*, Ed. Syrios, p. 213—215.

224. Antim Ivireanu, *op. cit.*, «Cuvînt de învățătură la pogrebaniia omului prestăvit», p. 289—293 ; A se vedea și Antim Ivireanu, *Opere*, Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Strempel, Editura Minerva, București, 1972, p. 221—225; Mihail Gabriel Popescu, *Mitropolitul Ungrovlahiei, Antim Ivireanu, cîrmuitor bisericesc și propovăduitor al Evangheliei.* Teză de doctorat. Editura Institutului biblic și de Misiune ortodoxă, București, 1969, p. 81—85.

225. Sf. Maxim Mărturisitorul, *Răspuns către Talasie, 23,* în «Filocalia», vol. III, p. 75 ; *Part five — The way to the End,* în «NC», p. 467—502.

Însăşi noţiunea de cer nu trebuie înţeleasă nici astronomic şi nici obişnuit, ci cer, în teologia revelaţiei, înseamnă o desfăşurare a planurilor lui Dumnezeu şi fericirea celor ce prin viaţa lor au ajuns la desăvîrşire, iar în lumea cealaltă la mîntuire.

1. *Înălţarea la cer a Domnului Iisus, încununarea revelaţiei întrupării.* — Ca şi Sfinţii Părinţi, şi scriitorii bisericeşti din Răsărit şi Apus (se citează în special Fericiţii Ieronom şi Augustin), teologia anglicană a revelaţiei consideră înălţarea Domnului un act deosebit al manifestării dumnezeirii lui Iisus Hristos [226] şi o urmare firească a întrupării, coborîrii în iad şi învierii Mîntuitorului. De fapt, aici este iarăşi o taină a mîntuirii pentru că trupul cel răstignit a rămas în lume, pe cînd dumnezeirea (sufletul Mîntuitorului) a mers la iad. Acelaşi trup, care a avut toate afectele umane, dar a fost lipsit de păcat, a fost glorificat prin înviere şi implicit prin înălţare. Trupul lui Hristos *(the Body of Christ)* glorificat este mîntuitor şi promis credincioşilor încă de la Cina cea de Taină.

a) *Învăţătura comună.* — Înălţarea la cer *(into Heaven)* este, după teologia anglicană, treapta ultimă a slavei învierii, recunoscută nu numai de oameni, ci şi de cetele îngereşti (Marcu XVI, 19 ; Fapte II, 33).

Înălţarea Mîntuitorului este un adevăr de credinţă comun Ortodoxiei şi Anglicanismului, şi constituie unul din punctele rezolvate în dialog.

În teologia Sfinţilor Părinţi, înălţarea Domnului Hristos formează actul sau poarta ultimă a descoperirii directe a lui Dumnezeu. Faptul preaslăvirii a surprins atît cetele îngereşti, cît şi pe aceia care crezuseră cu adevărat că este Fiul lui Dumnezeu. Desigur, înălţarea este o minune dacă o raportăm la înţelegerea noastră, dar este şi o descoperire dacă o încadrăm în planul providenţial. Înălţarea de pe pămînt la cer putea avea loc imediat după înviere, însă Mîntuitorul a zăbovit patruzeci de zile, pentru a convinge pe ucenicii Săi de permanenta desăvîrşire a fiinţei credincioşilor în urcuşul duhovnicesc ; iar piscul duhovnicesc este Sfînta Euharistie ca permanentă a pătimirii şi învierii Domnului (I Cor. XI, 26).

Ca prin toate faptele Sale, Mîntuitorul, şi prin înălţare, nu apare izolat de procesul preaslăvirii, ci dă un plus de încredere adoratorilor Săi că îi aşteaptă în împărăţia harului. Deci arătările demonstrează că Domnul Iisus a fost om şi Dumnezeu în acelaşi timp. Se ştie că în ciclul «învierii» sau «redeşteptării» în religiile naturale sau de mistere, totul «se face în ascuns».

Mîntuitorul Hristos a preînchipuit înălţarea Sa prin *schimbarea la faţă* pe muntele Taborului (Luca IX, 28—36). La acest act suprem de demonstrare a dumnezeirii şi minune asupra propriei persoane, la schimbarea la faţă au fost prezenţi Apostolii Petru şi fraţii Iacob şi Ioan. Aceştia s-au convins că Învăţătorul lor poate să se transfigureze real

226. «The Ascension», în «Anglicanism»..., p. 273 ; ***Înălţarea la cer a lui Hristos,*** în «DTh», p. 40—42 ; ***Înălţarea,*** în «NC», p. 189—193 ; Joseph Ratinger, ***Ascension of Christ,*** în «SM», vol. I, p. 109—110 ; J. Denney, *Ascension,* în «DB», vol. I, p. 161 a—162 a ; John Clifford Murray, *Ascension of Jesus Christ,* în «NC», vol. I, p. 930—936 ; «DFCh», vol. I, col. 65.

și este cu adevărat Mesia și nu o apariție, o fantomă sau o nălucă. Fața strălucea ca soarele, iar hainele erau albe ca zăpada (Matei XVII, 2—4). Pronia divină n-a descoperit numai puterea lui Iisus, ci au fost de față două personaje binecunoscute în istoria biblică : Moise și Ilie, ca trăitori lîngă Hristos (Luca IX, 9 ș.u.).

Apostolii s-au învrednicit de un har deosebit, de a vedea fața lui Dumnezeu, dar acest lucru a fost posibil numai prin persoana lui Hristos ca ipostas dumnezeiesc—întrupat. Dumnezeu nu se putea cunoaște de către noi direct, fără întruparea Sa.

Pe Moise îl cunoșteau toți din Lege, dar deși Moise ceruse să vadă fața lui Dumnezeu (Ieșire XXXIII, 17—20) abia acum o vede ; și pe Ilie proorocul, adevăratului slujitor al lui Dumnezeu, prin înțelegerea semenului (IV Regi XVII, 24).

Datorită faptelor lui, Ilie a fost ridicat cu trupul la cer, pentru că în el s-a întrupat virtutea (IV Regi II, 11) și Mîntuitorul a ținut să-i arate meritul prin apariția lui Ilie lîngă El. Totodată se aude glasul Tatălui consfințind Legea lui Moise ca îndreptar către Hristos (Gal. III, 24) și faptele lui Ilie ca cel ce a îndeplinit înainte de Mesia sfaturile pentru desăvîrșire. Toate acestea au fost încununate de porunca Ziditorului : «Acesta este Fiul Meu cel iubit, prin care Mă descopăr, — ἐν ᾧ εὐδόκησα —, de El să ascultați...» (Matei XVII, 5 ; III, 17).

În acest moment, Apostolii au cerut Mîntuitorului să le permită ridicarea a «trei colibe», dar Domnul Hristos n-a fost de acord. El știa că vor veni interpreți și vor încerca să lege activitatea Sa de unele fapte de mică importanță, ocolind adevărul minunii învierii și preaslăvirii. Pentru că învierea, atît pentru credință, cît și pentru trupul Domnului, rămîne minunea minunilor, cu toate comparațiile de ordin logic : grăuntele de grîu (I Cor. XV, 35—41) etc.

Contemporanii Mîntuitorului, chiar interpreții de lege, saducheii, nu credeau în înviere (Matei XXII, 23) și cereau semne văzute și se întrebau : cine a venit din lumea morților, ca să credem în înviere ? Tuturor acestora le-a răspuns tot un trăitor al Legii Domnului, Avraam, zicînd : «Dacă nu acceptă pe Moise și pe prooroci, chiar și morții de vor învia nu vor crede...» (Luca XVI, 21).

Schimbarea la față a fost semnul văzut al înălțării Mîntuitorului, așa cum semnul lui Iona-proorocul a fost prevestirea realizării îngropării și învierii celei de a treia zi. Prin schimbarea la față, teologia ortodoxă încredințează adevărul preaslăvirii și mergerea Domnului în împărăția Sa, care nu este în lumea aceasta (Ioan XVIII, 36) așa cum Împărăția cerurilor, pentru credincioși, este în ei (Luca XVII, 20—21) prin desăvîrșire totală sau iluminare, cum o numea Apostolul Petru, martorul schimbării la față (II Petru I, 5—9).

b) *Desăvîrșirea preaslăvirii prin înălțare.* — Iconomia mîntuirii are ca prim-ajutor răscumpărarea făcută pe cruce, dar această răscumpărare a deschis credincioșilor perspectivele îndumnezeirii și înțelegerea menirii lor : «voi dumnezei sînteți și fiii Celui preaînalt...» (Ps. LXXXI, 6, Ioan X, 34). Atît proorocii cît și Mîntuitorul au vorbit în perspectiva împlinirii. Însăși înălțarea, ca act personal, a fost anunțată de Domnul :

«Și după ce Mă voi înălța de pe pămînt, voi atrage la Mine pe toți...» (Ioan XII, 32). Deci înălțarea trebuia să se înfăptuiască, deși ucenicii Săi nu o înțelegeau.

Mîntuitorul Hristos a învățat și a săvîrșit minuni în împrejurări diferite. Minunile sînt fapte neînțelese și au constituit taine ale mîntuirii săvîrșite special pentru întărirea efortului nostru duhovnicesc. N-am putea crede în coborîrea Fiului lui Dumnezeu din ceruri și întruparea Sa din Sfînta Fecioară, dacă nu era profețit, și nu era existență personală și mai ales sfințenie absolută și Mesia cel adevărat. N-ar fi avut loc vindecările miraculoase și tămăduirile de tot felul, dacă Hristos n-ar fi fost doctorul sufletelor noastre. N-ar fi putut fi distrusă moartea și slujbașul ei, diavolul, dacă Domnul Hristos nu era Împăratul vieții. N-ar fi avut rost batjocura și patimile Domnului, dacă El nu ar fi venit să salveze sufletele noastre. Fără răspuns la nevoile sufletești ar fi fost credința noastră, dacă nu ar fi înviat Domnul și fără rost nădejdea, dacă nu s-ar fi înălțat la cer. Or, Mîntuitorul ne-a asigurat : «Unde sînt Eu, acolo va fi și slujitorul Meu» (Ioan XII, 26).

În urcușul nostru duhovnicesc, înălțarea este ultima descoperire a întrupării Sale, dar, totodată și ultimul anunț al judecății de apoi, cînd roadele Revelației vor fi exprimate printr-un «cer nou și un pămînt nou» (II Petru I, 13). De fapt, în aceasta constă și actul de dreptate al desăvîrșirii noastre, siguranța răsplătirii faptelor și cinstea petrecerii cu toți sfinții și a vederii dumnezeirii.

Mîntuitorul s-a înălțat la cer, dovedind că trupul pe care L-a luat pentru mîntuirea noastră și-a îndeplinit sarcina prin preaslăvirea Lui.

Prin întrupare, Dumnezeu-Fiul a venit la cei credincioși, părăsind cetele îngerilor, deci lumea spirituală ; ne-a ridicat prin sîngele Său mai presus de îngeri, încredințîndu-ne de puterea Sfîntului Duh [227].

Aceiași îngeri, martori și soli ai noștri, care cîntau imnul de slavă (Luca II, 14) au fost prezenți la înviere, asigurînd pe femeile mironosițe și pe Sfinții Apostoli de minunea săvîrșită : «ce căutați pe Cel viu cu cei morți — a zis îngerul, — nu este aici : s-a scult, precum a zis mai înainte...» (Matei XXVIII, 6), iar acum la înălțare, aceiași îngeri ca existențe pure și spirituale asigură pe Maica Domnului, pe ucenici, pe cei de față că «...Acest Iisus care s-a înălțat la cer din mijlocul vostru va veni în același fel, așa cum L-ați văzut mergînd la cer...» (Fapte I, 11).

Înălțarea, în teologia ortodoxă, este rezultatul ultim al eforturilor firii omenești a Mîntuitorului care prin cele trei slujiri : prooroc, arhiereu, împărat, a descoperit credincioșilor și îngerilor pe Dumnezeu întrupat—înviat—preaslăvit. Această taină «de căutare împreună» (Apoc. XIV, 3) și «de slujire împreună» (Evr. I, 14) a îmbrăcat-o Domnul Hristos cu pacea Sa dăruită urmașilor (Ioan XIV, 27). Această pace este veșmîntul slujirii și atributul bunătății Lui lăsate nouă moștenire spre îndumnezeire, prin Sfînta Împărtășanie, «pînă la sfîrșitul veacurilor» (Matei

227. Pr. Petre Vintilescu, *Liturghierul explicat*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune ortodoxă, București, cap. Liturghia credincioșilor, IV ; Anafora sau ritualul Sfintei Jertfe euharistice, p. 219—273.

XXVIII, 20). Ca atare, Sfînta Euharistie cuprinde și acest act de glorificare, ridicarea de pe pămînt la cer.

Desigur, nici înălțarea la cer nu a fost o excepție în planul providențial, ci încă din Vechiul Testament, proorocul Daniil a vorbit despre acest fapt : «...și iată că pe norii cerului a venit unul ca un Fiu al omului... I s-a dat stăpînire, slavă și putere împărătească, pentru ca să-L slujească toate popoarele, neamurile și oamenii de toate limbile. Stăpînirea Lui este o stăpînire veșnică și nu va trece nicidecum și Împărăția Lui nu va fi nimicită niciodată» (Daniil VII, 13—14). Încă o dovadă că Iisus Hristos este descoperirea dumnezeiască perfectă și unică, împlinirea celor prezise și nădejdea celor viitoare.

Faptul răscumpărării noastre își are obîrșia în patimile Domnului și în învierea Sa, dar continuarea și transmiterea răscumpărării se face prin înălțare și trimiterea Sfîntului Duh în ziua Cincizecimii. În același scop al mîntuirii, credincioșii consideră înălțarea Domnului siguranța venirii a doua. Trebuie să fim pregătiți oricînd și cu candela aprinsă, ca și fecioarele înțelepte (Matei XXV, 9).

Înălțarea Domnului ca act și învățătură creștină, ca și noua poziție a Mîntuitorului Hristos de a sta de-a dreapta Tatălui (Marcu XVI, 19) a fost cugetată și formulată de Sfîntul Ioan Damaschin, care scrie : «După învierea din morți (Domnul) a părăsit toate afectele... adică foamea și setea, somnul și oboseala și cele asemenea. Căci chiar dacă a gustat din mîncare după înviere» (Luca XXIV, 41—43), totuși nu în virtutea unei legi a firii — căci n-a flămînzit — ci în virtutea întrupării Sale, ca să învedereze adevărul învierii, anume că este însuși trupul Lui, care a suferit și a înviat. N-a înlăturat niciuna din părțile firii... nici corpul, nici sufletul, ci avea și corpul și sufletul rațional și gînditor, volițional și activ și astfel se așează de-a dreapta Tatălui (Marcu XVI, 19 ; Rom. VIII, 34 ; Efes. I, 20 ; Col. III, 1 ; Evr. XII, 2 ; I Petru III, 32), voind dumnezeiește și omenește mîntuirea noastră și lucrînd pe de o parte dumnezeiește, purtarea de grijă și conservarea și conducerea tuturor, iar pe de altă parte, omenește, amintindu-și de viețuirea Sa pe pămînt, văzînd și cunoscînd că este adorat de toată făptura rațională. Sfîntul Lui suflet cunoaște că este unit după ipostază cu Dumnezeu-Cuvîntul și că este împreună-adorat ca suflet al lui Dumnezeu și nu ca simplu suflet.

Înălțarea de la pămînt la cer și coborîrea sînt activități ale Mîntuitorului Hristos : «Căci va veni iarăși, spune Sfînta Scriptură, către voi, așa precum L-ați văzut mergînd la cer» (Fapte I, 11) [228].

2. *Poziția față de Tatăl a Fiului lui Dumnezeu, după înălțare.* — Sfîntul Ioan Damaschin explică *ședereа de-a dreapta Tatălui* astfel : «Spunem că Hristos s-a așezat cu trupul de-a dreapta lui Dumnezeu și Tatălui, dar nu vorbim de o dreaptă spațială a Tatălui. Căci cum va avea o dreaptă spațială Cel necuprins ? Dreapta și stînga au numai

228. Sf. Ioan Damaschin, *op. cit.*, IV, cap. II ; Despre ședерea în dreapta Tatălui, p. 236 ; G. Maron, *op. cit.*, X, Revelation in Heaven, p. 179—188 ; *«Eu mă duc la Tatăl»*, în «MS», tom. III, vol. 12, p. 179—264.

locurile cuprinse de spațiu (circumscrise). Numim dreapta Tatălui slava și cinstea dumnezeirii, în care Fiul lui Dumnezeu, ca Dumnezeu și de o ființă cu Tatăl, exista înainte de veci, și în care, după ce s-a întrupat în vremurile din urmă, șade și cu trupul, deoarece trupul Lui este preaslăvit împreună cu El, căci este adorat de toată creația într-o singură închinare împreună cu corpul Lui» [229].

La această învățătură a ajuns Sfîntul Ioan Damaschin, — pe care îl recunosc ca teolog normativ al Bisericii lui Hristos și Părinții teologiei anglicane —, după dezbaterile Sfinților Părinți de la Sinodul niceo-constantinopolitan : «Și s-a înălțat la ceruri și șade de-a dreapta Tatălui» (art. VI al *Mărturisirii de credință).*

Acest articol ne încredințează că Fiul lui Dumnezeu s-a smerit «coborîndu-se din cer», adică făcîndu-se om, după înviere s-a preaslăvit, ca Dumnezeu ; dar a fost ridicată și firea omenească, înălțîndu-se cu trupul la cer și șezînd la loc de cinste. De aici se desprind două lucruri :

a) că Dumnezeu Iisus Hristos a fost totdeauna în sînul Tatălui și în tot locul ;

b) după înălțare, Iisus este cu trupul în cer, și în Sfînta Euharistie, din clipa în care pîinea se preface în trupul Său, iar vinul în sîngele Său.

Acest articol ne arată și marea cinste cu care a îmbrăcat Dumnezeu pe oameni, Fiul lui Dumnezeu n-a lepădat după înviere firea noastră, ci s-a înălțat cu ea la cer, stînd ca un om pe tronul dumnezeiesc, conducînd Biserica și ajutîndu-ne să ne facem și noi după chipul Său. Fiul lui Dumnezeu s-a făcut ca unul dintre noi... [230].

Aceeași simțire se degajă și din învățătura Sfîntului Maxim Mărturisitorul : «Înălțîndu-se cu trupul cel luat, cerul și pămîntul întru sine Hristos a unit... El a pus, adică, laolaltă lumea ființelor spirituale cu lumea celor trupești și a arătat că firea zidită e una și aceeași în părțile ei extreme, unită fiind întru El prin faptă bună și prin cunoașterea celui dintîi principiu. Prin cele ce săvîrșea, învedera adică, pare-mi-se cu taină, că Logosul este unirea celor despărțite, iar lipsa de Logos despărțirea celor unite» [231].

Cărțile de cult, ca expresie a gîndirii, evlaviei și trăirii evenimentelor din viața Mîntuitorului, aduc înălțării Domnului sublime imne de slavă și cinstire, motiv în plus al înrîuririi Revelației divine la toată suflarea credincioșilor : «...plinind rînduiala pentru noi — spune un imn —, și cele de pe pămînt unindu-le cu cele cerești, Te-ai înălțat întru slavă Hristoase Dumnezeul nostru, rămînînd totuși cu noi...» [232].

Nici cultul Bisericii anglicane nu este lipsit de podoaba imnelor speciale în cinstea Înălțării Domnului [233]. Iată, deci, motive în plus de

229. Sf. Ioan Damaschin, *op. cit.*, p. 236—237 ; G. Moran, *op. cit.*, p. 134—187.

230. *Învățătura de credință creștină ortodoxă.* Tipărită cu aprobarea Sfîntului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române și cu binecuvîntarea și purtarea de grijă a Înalt Prea Sfințitului Justinian, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 1952, p. 114 (În continuare : *Învățătura de credință...).*

231. Sf. Maxim Mărturisitorul, în *Învățătura de credință...*, p. 114—115.

232. «Condacul» Praznicului Înălțarea Domnului nostru Iisus Hristos ; A. Petrovski, *Înălțarea*, în „ПБЭ„ vol. III, p. 677—678.

233. *Ascensiontide,* în «The English Hymnal», Geoffrey Cumberlege, Ed. A. R. Mowbray & Co., LTD, London, 1948, p. 59—62.

apropiere și înțelegere între Bisericile Ortodoxe și Bisericile din Comuniunea Anglicană.

Odată cu înălțarea la cer a Mîntuitorului se încheie și capitolele hristologice ale teologiei revelației în anglicanism [234], teologie care s-a dezvoltat și datorită intenselor relații ale Bisericii Angliei cu Bisericile Ortodoxe și Vechi Orientale [235].

10. Sfîntul Duh

În taina Sfintei Treimi, aceeași unică substanță (esență) se manifestă prin ipostasa Sfîntul Duh, una din persoane care are însușirea de dătător de viață, și este participant direct, ca și celelalte Persoane ale Sfintei Treimi (Dumnezeu-Tatăl și Dumnezeu-Fiul), la crearea și organizarea universului.

Teologii anglicani au recunoscut totdeauna că «Dumnezeu nu s-ar fi descoperit complet fără Sfîntul Duh». Sfîntul Duh, prin puterea Lui harică, ne face să ne luminăm și să înțelegem rostul nostru ca ființe cugetătoare în univers și ca singurii chemați la moștenirea unei alte vieți prin desăvîrșirea celei istorice, prezente.

1. *Sfîntul Duh, împlinire și sfințire.* — Între Persoanele divine (Divine Persons), Sfîntul Duh este permanent amintit în Sfînta Scriptură. De aceea, I se spune Duh al Tatălui (*Spirit of the Father*), sau Duhul Fiului (*The Spirit of the Son*). Sfîntul Apostol Ioan zice : «Trei sînt cei care mărturisesc în cer : Tatăl, Cuvîntul și Sfîntul Duh, și Acești trei Una sînt» (Ioan V, 7). Termenul de «purcedere» (ἐκπόρευσις) arată distincția față de Fiul și relația față de Tatăl, subliniază cunoscutul teolog al formulării pnevmatice revelaționale a teologiei anglicane, Isaac Barrow [236].

Duhul Sfînt cînd s-a pogorît, adică s-a revărsat, descoperindu-și darurile, primul efect al Cincizecimii a fost întemeierea Bisericii creștine ca o comunitate a credincioșilor, avîndu-L îndrumător prin Sfintele Taine [237] instituite deja de Mîntuitorul Hristos pe cînd era cu ucenicii Săi în trupul firesc, sau în cel preaslăvit (duhovnicesc) după înviere.

---

234. Peter Heylyn (1600—1662) ***Theologia Veterum*** (1654), p. 270 (Asupra Art. VI din Simbolul de credință), în «Anglicanism»..., p. 273.

A fost profesor și capelan la Oxford, specialist în istoria universală. A scris mult, pe baza documentelor, printre care și următoarele : *History of St. George of Cappadocia* (1631) ; *History of Sabbath* (1636) ; *Ecclesia Restaurata* (1661) etc.

235. Pr. Prof. D. Stăniloae, ***Relațiile Bisericii Ortodoxe Române cu Bisericile Vechi Orientale, cu Biserica Romano-Catolică și cu Protestantismul,*** în «XX—B.O.R.», p. 425—438 ; Pr. Prof. Isidor Todoran, ***Relațiile Bisericii Ortodoxe Române cu Biserica Anglicană și cu Biserica Vechi-Catolică,*** în vol. cit., p. 439—447.

236. Isaac Barrow, *A Brief Exposition of the Creed, The Lord's Prayer and the Decalogue* (1669), Works, Ed. Oxford, 1818, vol. V, p. 464, în «Anglicanism»..., p. 274 ; Pr. Prof. Petru Rezuș, *Despre purcederea Duhului Sfînt în învățătura și simbolurile Bisericii Anglicane,* în «Mitropolia Olteniei», XX (1968), nr. 3—4, p. 190—199 ; V. T. Istavridis, *op. cit.,* p. 87—90.

237. Isaac Barrow, p. 275—276. A se vedea și : *Despre Sfîntul Duh,* în «DTh», p. 208—211 ; *Sf. Duh,* în «NC», p. 59—61 ; 193—199 ; *Spirit of God,* în «ERE», vol. VI, p. 257 a, XI, 734 b, 784 a, 803 b, XII 458 a—462 b.

Duhul Sfînt a rămas «să învețe toate...» (Ioan XVI, 13) pentru mîntuirea credincioșilor. El este Duhul adevărului și acest fapt a fost întărit și de duhul profeților și mai ales de împlinirea spuselor acestora [238].

Duhul Sfînt este cheia Providenței divine. El este pretutindeni și confirmă faptele suprafirești în scop religios moral, implicînd, totodată, puterea și bunătatea divină. El dă celor sinceri putere și har perpetuînd lucrarea lui Dumnezeu, prin credincioși, în lume. El a lucrat înainte de întruparea Mîntuitorului prin inspirație, iar în timpul vieții pămîntești a Domnului Hristos, Duhul Sfînt a fost cu El, înfăptuind minunile cunoscute din Sfînta Scriptură și din viața Bisericii [239].

Dacă Tatăl este creator, Fiul răscumpărător, Sfîntul Duh este sfințitor și susținător al desăvîrșirii credincioșilor prin tezaurul darurilor pe care le împărtășește Bisericii prin Sfintele taine și prin ierurgii.

Teologii anglicani sînt convinși că lucrarea Duhului este spre desăvîrșirea celor lăsate de Mîntuitorul Hristos. De aceea, Biserica Anglicană recunoaște activitatea Sfîntului Duh de la Cincizecime pînă astăzi și caută ca lucrarea ei soteriologică să fie sub înrîurirea Sfîntului Duh [240]. Pentru acest fapt, Tainele Bisericii Anglicane [241], litaniile (citirile) și ierurgiile (binecuvîntările) au drept scop împărtășirea harului divin și mîngîierea credincioșilor [242].

Deosebită importanță prezintă teologia Sfîntului Duh în Biserica Apuseană în general și în Biserica Angliei în special. Faptul că unele Biserici Ortodoxe au recunoscut validitatea hirotoniilor anglicane a mărit și importanța Sfintelor taine în Biserica Angliei [243].

Dar se știe că Biserica Anglicană a avut și are în practica ei toate Tainele, lucru ce nu se află în Bisericile și confesiunile protestante, de unde și rolul Sfîntului Duh ca sfințitor este deosebit de important în teologia anglicană [244].

Pnevmatologia a constituit în Biserica nedespărțită și constituie și astăzi în Biserica Ortodoxă baza sacramentală a Bisericii. Dacă Mîntuitorul a întemeiat Biserica și a instituit Sfintele taine ca forme văzute de continuare a lucrării Sale de răscumpărare, Duhul Sfînt este acela care le împlinește [245]. De aceea Sinodul al II-lea Ecumenic de la Constantinopol (381) a hotărît: «*Credem și în Duhul Sfînt, Domnul de viață*

238. William Land (1573—1645), *A Relation of the Conference between William Land and Mr. Fisher the Jesuit,* section IX, Ed. C. H. Simpkinson (1901), p. 27, în «Anglicanism»..., p. 277. A fost student și profesor la Oxford, episcop de Londra și arhiepiscop de Canterbury. Executat în ianuarie 1645. Are multe articole, cuvîntări, cateheze și predici înfocate, patriotice; *Revelația Sfîntului Duh,* în «DB», vol. II, p. 212 b.

239. A. H. Strong, *op. cit.,* p. 665—668.

240. *The Holy Ghost,* în «Anglicanism», p. 274—278.

241. *Prayer Book...,* p. 165—195.

242. *The Litany,* în «Prayer Book»..., p. 60—64.

243. În *Mărturisirea de credință* (1966), anglicanii recunosc Tainele: *Botezul, Mirungerea* (Confirmarea), *Sfînta Euharistie* (Jertfa fără de sînge), *Preoția* (cu cele trei trepte), *Pocăința, Cununia și Maslul,* fapt de care nu se prea ține cont în studiile teologilor ortodocși și cu atît mai mult, catolice.

244. VII. Revealed Theology, 10. *The Holy Ghost,* în «Anglicanism», p. 274—278.

245. Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, *Sfînta Treime, structura supremei iubiri,* în «Studii teologice», XXII (1970), nr. 5—6, p. 353—354.

lăcătorul, Care din Tatăl purcede, Cela ce împreună cu Tatăl şi cu Fiul este închinat şi slăvit, Care a grăit prin prooroci» (art. VIII, din *Mărturisirea de credinţă*).

Activitatea Duhului Sfînt în istoria mîntuirii este permanentă, dar nu a fost recunoscută de către toţi, cu toate că arătările şi participarea la toate minunile Mîntuitorului sînt evidente. Sfîntul Duh nu a fost înţeles ca persoana Domnului Hristos, pentru că El, ca şi Dumnezeu-Tatăl, nu a luat asupră-şi firea omenească, aşa cum a făcut-o Dumnezeu-Fiul, cu toate că a fost voinţa întregii Fiinţe dumnezeieşti.

Macedonie, eunomienii, ereticii primelor veacuri, căutînd originea Sfîntului Duh în teoria emanării eonilor şi demiurgilor, considerau pe Sfîntul Duh, la fel ca şi Arie pe Mîntuitorul Hristos, o creatură sau o emanaţie de la Dumnezeu-Tatăl. Aceeaşi situaţie există şi astăzi în cultele neoprotestante, a căror «ideologie» sau «doctrină religioasă» îşi are sursa în rătăcirile pnevmatomahe [246].

Eforturile ecumeniste de astăzi încearcă să dezrădăcineze mai întîi rătăcirea şi apoi să înceapă un dialog sincer al cunoaşterii realităţii în lumina Cincizecimii [247].

a) *Duhul Sfînt-Dumnezeu.* — Sfîntul Duh are aceeaşi fiinţă cu Tatăl şi cu Fiul, este egal cu Tatăl şi cu Fiul, este atotputernic, atotştiutor, omniprezent şi împreună-lucrător, «acelaşi soare...», cum zicea Sfîntul Atanasie [248], bazîndu-se pe Sfînta Scriptură şi autoritatea Sfintei Tradiţii ca îndrumătoare a trăirii credinţei nu numai în duh, ci şi în faptă şi adevăr. Dacă Tatăl este ziditorul şi necuprinsul, Fiul este împlinitorul şi răscumpărătorul, Duhul Sfînt este decoperitorul (Facere I, 2; Fapte II, 1—4; Rom. XII, 6—9; Ieremia I, 11), aşa cum îl arată nu numai Apostolii, ca martori oculari ai Mîntuitorului Hristos, ci şi aceia care au chemare specială: «Iar nouă ne-a descoperit Dumnezeu — ὁ θεὸς ἀπεκάλυψε — Duhul Său — zice Sfîntul Apostol Pavel, că Duhul toate le cercetează pînă şi adîncurile lui Dumnezeu... cele ale lui Dumnezeu nimeni nu le ştie, fără numai Duhul lui Dumnezeu» (I Cor. II, 10—11).

În această situaţie specială de ştiutor al adîncurilor dumnezeirii şi descoperitor, prin chemare şi harul oferit celor credincioşi, Duhul Sfînt are purcedere din Tatăl şi datorită acestei purcederi prin Fiul, este desăvîrşitor al răscumpărării şi prin har. Fiind purces din veşnicie, nu putea fi întrupat, şi nici să ia rolul Fiului în raport cu fiinţa umană pentru ştergerea păcatului strămoşesc. De aceea, Sfinţii Părinţi, moştenitori ai harului apostolic prin Cincizecime şi trăitori ai Dumnezeirii, nu au găsit altă formulare mai clară decît cuvintele Mîntuitorului despre Sfîntul Duh: «Iar cînd va veni Mîngîietorul, pe care Eu îl voi trimite

246. Pr. Prof. Liviu Stan, *Structura primară a comunităţii creştine,* în «Studii teologice», XXIV (1972), nr. 9—10, p. 674—675.

247. *Ibidem,* p. 680—681.

248. Sf. Atanasie cel Mare, *Întrebări oarecare,* 4, la Atanasie de la Paros, *Epitoma dumnezeieştilor dogme,* Mînăstirea Neamţ, 1816, p. 230; Vladimir Lossky, *The Mystical theology of the Eastern Church,* James Clerke & Co., Ltd. London, 1957; *Economia Sf. Duh,* p. 156—173 şi *Sf. Treime în general,* p. 44—66; V. T. Istavridis, *op. cit.,* «Doctrina Sf. Duh», p. 87—90.

de la Tatăl, Duhul adevărului, care de la Tatăl purcede —ὅ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται. — Acela va mărturisi pentru Mine...» (Ioan XV, 26).

De fapt, aici este şi cheia dezlegării problemei Filioque, confuzie de termeni ; *prin* şi *de la* sînt prepoziţiile care au înveninat multe suflete atît în Răsărit cît şi în Apus.

Teologia fundamentală consideră că purcederea este o problemă de esenţă divină şi este de la Tatăl, dar descoperită de Fiul [249].

Filioque are o origine papală pentru menţinerea pretenţiilor primaţiale şi infailibile (589) pretenţii denunţate încă de papa Leon al III-lea (809). Vechii catolici au scos formula cu filioque din *Mărturisirea de credinţă* [250]. Aceeaşi cale au urmat-o şi anglicanii încă de la început, ceea ce constituie un motiv în plus în înţelegerea şi apropierea de Biserica Ortodoxă. Se mai adaugă şi faptul că atît anglicanii, cît şi vechii-catolici apreciază pe Părinţii răsăriteni, «vrednici de urmat şi martori în încercările noastre de apropiere şi cunoaştere cu Biserica nedespărţită...» (Biserica Ortodoxă) [251].

Astăzi este o nouă redeşteptare a teologiei Sfîntului Duh, pentru că Bisericile, cercetîndu-şi originea, îşi dau seama că cu cît sînt mai aproape de Cincizecime cu atît se măreşte şi importanţa învăţăturii despre Sfîntul Duh în ecumenism şi în eventualitatea unirii Bisericilor şi a unităţii de credinţă [252].

Sfîntul Duh, fiind viaţa Sfintei Treimi, este şi viaţa harică a Bisericii, este sîngele care circulă în mădularele Biserici de la baia botezului pînă la sfîrşitul vieţii pămînteşti a credincioşilor. Acţiunea Sfîntului Duh este, de fapt, revelarea pe toate planurile a existenţei lui Dumnezeu şi a chemării la nemurire a credincioşilor. De aceea, pentru o justă înţelegere, Sfîntul Atanasie mărturisea : «Sfîntul Duh este din Tatăl, nu făcut, nici plăsmuit, nici născut, ci purces...» [253]. Mai clar se exprima Sfîntul Ioan Damaschin : «...Duhul Sfînt este viu, liber, de sine mişcător, activ, voieşte totdeauna binele şi în orice intenţie a Lui puterea coincide cu voinţa, este fără de început şi fără de sfîrşit. Niciodată Cuvîntul nu a lipsit Tatălui, nici Duhul Cuvîntului...

În chipul acesta, prin unitatea naturii dumnezeieşti se înlătură rătăcirea politeistă a elinilor ; iar prin acceptarea Cuvîntului şi a Duhului se înlătură învăţătura iudeilor, iar din amîndouă rătăcirile rămîne ceea

249. Pr. Prof. D. Stăniloae, ***Studii catolice recente despre Filioque,*** în «Studii teologice» XXV, (1973), nr. 7—8, Poziţia ortodoxă a teologiei româneşti, p. 493—500, 504—505.

250. *Un nou pas pre cunoaştere şi apropiere între Biserica Ortodoxă şi Biserica Veche Catolică :* ***«Mărturisirea de credinţă» a Conferinţei Internaţionale de la Utrecht şi Berna*** (Prezentare şi traducere de Diac. P. I. David şi Ioan Săbăduş), în «Ortodoxia», XXIII (1971), nr. 4, p. 650—657 ; Pr. Prof. I. G. Coman, ***Participarea delegaţiei Bisericii Ortodoxe Române*** *la lucrările Comisiei mixte ortodoxo-vetero-catolice de la Atena* (6—14 iulie 1973), în «Biserica Ortodoxă Română», XCV (1973), nr. 7—8, p. 808—813.

251. A. M. Ramsey, ***The Gospel...,*** IV, The Meaning of Unity, p. 43—54.

252. Pr. Prof. Liviu Stan, ***Structura primară a comunităţii creştine,*** p. 674—683 ; Pr. Prof. Ioan Rămureanu, ***Evenimentele istorice înainte şi după Sinodul de la Calcedon,*** în «Studii teologice», XXII (1970), nr. 3—4, p. 179—211 ; Maurice Wiles, ***Grace in Church and Sacrament,*** în «Theology», vol. LXXII, oct. 1969, no. 592, p. 450—459.

253. Sf. Atanasie cel Mare, ***Intrebarea 4.***

ce este folositor ; din concepția iudaică : unitatea firii : iar din concepția elenismului numai deosebirea persoanelor [254].

Iar dacă iudeul se opune acceptării Cuvîntului și Duhului să fie lămurit și să i se demonstreze cu dumnezeiasca Scriptură. Căci despre Cuvînt a spus proorocul David : «În veci, Doamne, Cuvîntul Tău rămîne....» (Ps. CXVIII, 33), iar despre Duhul, același zice : «Trimite-voi Duhul Tău și se vor zidi» (Ps. CIII, 31) și «...prin Cuvîntul Domnului s-au zidit cerurile și prin Duhul gurii Lui toată puterea lor...» (Ps. CIII, 30—31). Și Iov zice : «Duhul cel dumnezeiesc m-a făcut, iar suflarea Celui atotputernic este aceea care mă ține...» (XXXIII, 14). Iar Duhul care se trimite, care zidește, care întărește, care ține, nu este o suflare care dispare, după cum nici gura lui Dumnezeu nu este un mădular trupesc. Pe amîndouă trebuie să le înțelegem într-un chip vrednic de Dumnezeu [255].

Posibilitățile de înțelegere ale minții noastre sînt neputincioase, dacă vorbim de Duhul Sfînt numai ca esență și persoană a Sfintei Treimi. În acest caz, revelația dumnezeiască ar fi redusă la niște forme sau formule acceptate numai de cugetători, nu și de trăitorii credinței, care sînt de fapt îndreptățiți prin har și fapte bune. Duhul Sfînt s-a revelat ca «Domn de viață făcător». El este Cel care a umplut de viață universul creat de Dumnezeu-Tatăl prin Cuvîntul, «prin care toate s-au făcut...» (Facere I, 2), ca să pună viață în cele făcute. Numai unde suflă Duhul se naște viața, și viața cea nouă (Ioan III, 8). «Duhul este cel care face viu» (Ioan VI, 63).

Acestea sînt cîteva considerații în ceea ce privește partea externă, creată.

b) *Duhul Sfînt, comoara harului.* — Duhul Sfînt este *comoara harului mîntuitor,* este tezaurul nemuririi și transmițător, prin tainele și ierurgiile Bisericii, al sfințeniei și al desăvîrșirii. El este cel care a pregătit calea omenirii spre timpurile mesianice, poruncind și răspunzînd chemării celor care prin viața lor, pusă în slujba semenilor, au dat mărturie despre adevăratul Dumnezeu și viața de dincolo. În acest caz, Sfîntul Duh călăuzește la tot adevărul (Ioan XVI, 13), El a grăit prin prooroci, ca organe ale Duhului, făcînd cunoscut Cuvîntul înainte de întrupare, cum spunea Sfîntul Simeon Noul Teolog [256]. El se baza pe viața sa în Hristos și convingerea căpătată din Sfînta Scriptură, unde se spune, printre altele : «Și a zis Domnul către mine...» prin Duhul (Ier. I, 11 ; Is. VIII, 1 etc).

Însăși persoana Fiului rămînea ascunsă dacă nu era Sfîntul Duh : «Fiul lui Dumnezeu și Cuvîntul nu poate fi cunoscut sau auzit de nu se va descoperi prin Duhul Sfînt», pentru că Duhul Sfînt, pe lîngă sfințitor și revelator, lucrează și prin cunoaștere în ființa oamenilor. «Duhul

254. Sf. Ioan Damaschin, *op. cit.,* I, cap. VII : *Despre Sfîntul Duh. Demonstrare silogistică,* p. 16—18 ; Pr. Prof. Ioan G. Coman, *Spirit umanist și elemente de antropologie în gîndirea patristică,* în «Studii teologice», XXII (1970), nr. 5—6, p. 356—367 ; Idem, *Valoarea literaturii patristice a primelor patru secole în cadrul culturii antice,* în «Studii teologice», XXIV (1972), nr. 1—2, p. 5—11.

255. Sf. Ioan Damaschin, *op. cit.,* I, cap. VII, p. 17—18.

256. *Cuvîntul 52.* Ed. II-a neogreacă, Syros, 1866, p. 260 ; I. Bogorodski, *Sf. Duh și harul Său,* în „ПБЭ" tom. V, p. 72—82. Și poziția protestantă : *Darurile Sf. Duh,* în «DTh», p. 176—177.

pregăteşte pe om în Fiul, Fiul îl duce la Tatăl, iar Tatăl îi dă nestricăciune pentru viaţa veşnică», arăta Sfîntul Irineu [257].

2. *Cincizecimea, descoperirea directă şi continuă a Sfîntului Duh (Biserica).* — Preaslăvirea lui Hristos, pe lîngă faptul suprafiresc al învierii, a impresionat pe ucenici, dar aceştia n-au rămas cu îndoială, văzîndu-L, pentru că le-a spus : «Luaţi Duh Sfînt...» (Ioan XX, 22), prin acest dar, Apostolilor li s-a oferit certitudinea învierii şi pecetluirea pregătirii lor pentru primirea harului, adică ungerea de către Sfîntul Duh.

Această pogorîre şi rămînere în puterea sacramentală a Bisericii este de fapt explicaţia mîntuirii noastre. De aici înainte, Duhul Sfînt ca întemeietor al Bisericii şi tezaur al sfinţeniei «conduce la tot adevărul» (Ioan XVII, 13) [258], pentru a înţelege viaţa şi petrecerea ei în Hristos. Acele «rîuri de apă vie...» (Ioan VII, 38) sînt izvoarele nesecate ale Sfîntului Duh pe care le anunţa Mîntuitorul. Mulţi dintre sfinţii părinţi şi comentatori au înţeles cuvintele Domnului Hristos în acest sens. Înşişi credincioşii care au primit Taina Botezului s-au îmbrăcat în Hristos (Gal. III, 27) prin puterea Duhului Sfînt. Această «penticostă» permanentă autentifică unitatea de structură a Bisericii lui Hristos.

Cincizecimea, confirmarea preaslăvirii lui Hristos prin înviere şi înălţare. — Sfîntul Apostol Pavel afirmă că Sfîntul Duh este puterea preaslăvirii lui Iisus, El L-a înviat dintre morţi, El ne va învia şi trupurile noastre (Rom. VIII, 11), El este puterea lui Dumnezeu şi El ne va ridica la Judecata de apoi. Trupul lui Hristos a fost înviat de Duhul Sfînt, iar Hristos cel înviat este cauza venirii în lume a Sfîntului Duh [259].

Atît Apostolul iubirii cît şi Apostolul neamurilor, atribuie omenităţii Mîntuitorului Hristos puterea divină a lui Pnevma.

Calea mîntuirii se află trasată de Hristos-Logosul, aşa cum arată şi Sfîntul Ioan, sau de Hristos-Pnevma după Sfîntul Pavel şi datorită venirii în lume a Mîntuitorului această cale a fost accesibilă într-un corp omenesc purtat în această lume de Domnul Iisus [260].

Cincizecimea este urmarea firească a învierii ; dacă trupul lui Hristos prin înviere a fost preaslăvit, trebuia şi Sfîntul Duh să se reverse peste urmaşii lui Hristos. Cutremurarea iadului şi distrugerea morţii de către Mîntuitorul au avut drept urmare pogorîrea Duhului Sfînt pentru a desăvîrşi răscumpărarea şi pentru cei ce vor urma după aceste fapte înfăptuite de însuşi Mîntuitorul.

Duhul Sfînt este principiul vieţii celei noi şi prin El se ajunge la slava Tatălui şi a Fiului, aşa cum după înălţarea la cer, Iisus a trimis

257. Sf. Irineu, *Contra ereziilor*, 4, 20, 5, P.G., VII, col. 1035 ; Ch. Baumgartner, *La Grâce du Christ*, Coll. «Le Mystère chrétien», Seconde édition, revue, Desclée, Tournai, 1963, p. 40—82.

258. Sf. Grigore Teologul, *Cartea despre Duhul Sfînt*, IX, 22, P.G., XXXII, col. 103 ; Charles Gore, *op. cit.*, IV The Holy Spirit in The Church, p. 728—770 ; Y. M. J. Congar, *La foi et la Théologie...*, cap. IV Progresul Bisericii în cunoaşterea lui Dumnezeu, p. 93—124 ; G. Moran, *op. cit.*, VII. The Church's Understanding within the Revelation Process, p. 131—146 ; *Biserica este una* (p. 13—109), *sfîntă* (p. 123—144), *sobornicească* (p. 149—179) şi *apostolească*, (p. 181—214), în «MS», tom. IV, 1970, vol. 15.

259. Sf. Atanasie cel Mare, *Intrebarea 4 : Pentacosta*, în «DTh», p. 343—344 ; G. Moran, *op. cit.*, III, Christ as Revelatory Communion, p. 57—76.

260. Sf. Ignatie al Antiohiei *Scrisoarea către Smirneni*, 1, 2, P.G., V, 708.

pe Mîngîietorul cel făgăduit, «care a turnat ceea ce vedeți și auziți», a spus Sfîntul Apostol Petru (Fapte II, 33).

Limbile de foc ale pogorîrii au fost mijloace văzute ale transmiterii harului, mijloace care au rămas în Biserica lui Hristos. Succesiunea apostolică și harică susține edificiul Bisericii. În acest caz nu există o evoluție în transmiterea harului Sfîntului Duh, ci o adaptare la cerințele credincioșilor de astăzi [261]. Dacă la Cincizecime au fost limbile de foc și grăirea pe înțelesul fiecăruia, înseamnă că Biserica trebuie să fie atentă mereu la găsirea modalității de a transmite cuvîntul Evangheliei și harul Sfîntului Duh.

Harul face pe toți egali și frați în aceeași credință, înlăturîndu-se discriminarea și întărindu-se principiul sobornicității și frăției. Sfîntul Duh, prin mijloacele sfințitoare și prin pogorîrea peste Apostoli la Rusalii, a pecetluit Biserica în calitate de corabie a mîntuirii, a arătat încă o dată că Dumnezeu este personal și nu o idee abstractă, că Hristos a luat firea noastră pentru a putea înțelege descoperirea dumnezeiască, iar Duhul Sfînt ne oferă harul necesar pentru întărirea efortului spre desăvîrșire.

Înălțarea arătase că legile fizice și naturale, în fața Atotputernicului, au fost înnoite, iar acum la cincizeci de zile după înviere întreaga natură umană a urmașilor lui Hristos primește mandatul oficial de a instala în lume Biserica mîntuitoare pentru toate semințiile pămîntului.

Cincizecimea a întărit apostolatul și cu harul Sfîntului Duh prin iluminare, sudînd pentru totdeauna pronia divină cu activitatea misionară din lume. Pentru aceasta este necesar ca fiecare confesiune să-și verifice acest fir haric al Cincizecimii, pentru a putea fi considerată nu numai membră a unui organism ecumenic, ci și soră cu Bisericile apostolice și conlucrătoare cu harul Sfîntului Duh de la Rusalii. În zadar funcționează un aparat administrativ perfect, dacă mijloacele harice nu sînt înțelese cum trebuie de către credincioși.

Biserica a fost întemeiată după ce Apostolii au fost pregătiți de Mîntuitorul ; ei au fost convinși că El este Mesia cel așteptat, iar Duhul Sfînt este permanent în viața sfințitoare a Bisericii prin harul dumnezeiesc transmis celor ce doresc cu adevărat mîntuirea.

Instituirea Sfintelor taine de către Domnul Hristos este o garanție a originii lor hristice, iar Sfîntul Duh le-a pecetluit cu harul Său, acordînd prin aceasta întărirea nădejdii credincioșilor în primirea începutului mîntuirii, care se face aici pe pămînt pentru că roadele Duhului sînt «Dragostea, bucuria, pacea, îndelunga-răbdare, bunătatea, facerea de bine, credința, blîndețea, înfrînarea poftelor...» (Gal. V, 22 ; Efes. V, 9).

Sfîntul Duh cheamă misionarii, formează predicatori și propovăduitori și înmulțește darurile, spune Sfîntul Grigorie Teologul [262]. «El e pre-

261. Mitropolit G. Khodre, *Christianisme dans un monde pluraliste. L'économie du Saint-Esprit,* în «Irénikon», Revue trimestrielle, tome XLIV (1971), p. 191—202 ; † Antonie Plămădeală, *op. cit.,* p. 146—147 ; Nestor Vornicescu, *Principiul sinodalității în viața Bisericii Ortodoxe Române,* în «Studii teologice», XXV (1973), nr. 3—4, p. 309—317. J. de Baciocchi S. M., *L'Eucharistie,* Coll. «Théologie sacramentaire», Desclée, Tournai, 1964, p. 25—46 ; 101—116 ; G. Moran, *op. cit.,* VI, Continuing Revelation in the Church, p. 115—130 ; *Caracteristica, însușirile și adevărata Biserică,* în «MS», tom. IV, vol. 15, p. 255—267 ; *Viața Bisericii,* în «DFC», vol. II, p. 9—124.

262. Sfîntul Grigorie Teologul, *Cuvîntul 31* (Cuv. 5 Teolog.), 29, P.G., XXXVI, col. 159.

zent în fiecare și peste tot. Împărtășindu-se, El nu este împărțit. Cînd ne împărtășim din El, El tot întreg rămîne, ca o rază de soare care produce bucurie tuturor, în așa fel încît fiecare crede că singur el profită de ea, în vreme ce această rază luminează pămîntul și marea și străbate cerul. Tot așa și Duhul se află în fiecare din aceia care-L primesc, ca și cînd nu s-ar împărți decît aceluia singur și cu toate acestea, El revarsă peste toți harul întreg de care se bucură toți, și se împărtășesc după măsura și capacitățile lor, căci pentru înrîurirea Duhului nu există măsură», ne învață Sfîntul Vasile cel Mare [263].

Efectele harice ale Cincizecimii sînt generale. «Dumnezeu voiește ca toți oamenii să se mîntuiască și să vină la cunoștința adevărului» (I Tim. II, 4), dar «mulți sînt chemați, puțini aleși» (Matei XX, 16). În virtutea acestui fapt, Biserica devine semănător (Luca VIII, 10), dar ogorul este de multe feluri și depinde de libertatea, convingerea și mai ales de faptele fiecărui credincios care nădăjduiește în viața și răsplata de apoi. Deplinătatea harică a Cincizecimii este autentificată de cele Șapte Taine ale Bisericii. Ca atare, o împărțire scolastică a harului nu-și mai are rost în creștinismul de astăzi ; cele Șapte Taine ale Bisericii corespund cerințelor de mîntuire.

Credința prin har devine lucrătoare în mîntuire și în acest caz slujirea detașează pe cel credincios de cel credul și fanatic : «credința lucrează prin dragoste...» (Gal. V, 6), deci, prin dragoste — ca dar al Sfîntului Duh — să slujiți unul altuia, că toată Legea într-un cuvînt se plinește, adică : «să iubești pe aproapele tău ca pe tine însuți...» (Gal. V, 13).

Această iubire se manifestă astăzi, pe lîngă slujire, în înțelegerea oricărui om în necazurile și bucuriile lui. Așa a socotit Biserica acest fapt în primele veacuri, așa îl înțelege Biserica Ortodoxă și astăzi cînd participă la toate întrunirile și organismele ecumenice și internaționale.

Participarea din convingere la ajutorarea aproapelui și la împlinirea Evangheliei Mîntuitorului creează acel climat de virtute specific adevăraților credincioși, care în primele veacuri se numeau «sfinți» chiar pe pămînt fiind (Filip. IV, 21—22), pentru că primiseră Taina Botezului și lucrau pentru luminarea totală a ființei lor, o renaștere spirituală copleșitoare : «Două lucruri ne aduce harul cel sfînt prin Botezul renașterii, dintre care, unul covîrșește nemărginit pe celălalt. Cel dintîi ni se dăruiește îndată, căci ne înnoiește cu apa însăși și luminează toate trăsăturile sufletului, adică : «chipul» nostru, spălînd orice pată a păcatului nostru. Iar celălalt așteaptă să înfăptuiască împreună cu noi ceea ce este : «asemănarea». Deci, cînd începe mintea să guste întru multă simțire din dulceața Prea Sfîntului Duh, sîntem datori să știm că începe harul să zugrăvească, peste chip, asemănarea... înflorind o virtute prin alta și înălțînd chipul sufletului din strălucire în strălucire... căci toate virtuțile le primește mintea și simțirea, înaintînd după o măsură și rînduială negrăită. Dar dragostea duhovnicească nu o poate cîștiga cineva

263. Sf. Vasile cel Mare, *Cartea despre Duhul Sfînt*, IX, 22, P.G., XXXII, col. 108.

pînă nu va fi luminat de Duhul Sfînt şi pînă ce nu primeşte mintea în chip desăvîrşit asemănarea prin lumina dumnezeiască. Poate avea omul aproape toate calităţile şi chiar virtuţile, însă nu valorează dacă este încă lipsit de dragostea desăvîrşită... Nici nepătimirea nu o poate dărui sufletului altă virtute decît numai dragostea» [264].

Desigur, dragostea măreşte efectele harului în desăvîrşirea personală, dar Sfîntul Duh, care lucrează prin harul Său transmis prin sfintele taine, poate, în virtutea dumnezeirii Sale, să acorde harisme şi daruri speciale în scopul unui adevăr religios-moral pentru identificarea sau precizarea unei situaţii create sau de viitor.

Revelaţiile particulare nu pot fi izolate de viaţa harică a Bisericii şi nici să creeze alte biserici în afara celei ecumenice, cea sfîntă, una, apostolească şi sobornicească.

Concluzii. — Sfîntul Duh a fost prezent la Sinodul Apostolic (Fapte XV, 28—29) şi celelalte Sinoade ecumenice [265] şi tot El este invocat cu mai mare insistenţă în opera de restaurare a unităţii de credinţă şi apropierii între Biserici în cadrul Mişcării ecumenice [266]. Teologii anglicani consideră că pînă la împlinirea acestui deziderat creştin se cere credincioşilor, teologilor, tuturor confesiunilor şi Bisericilor incorporate în Consiliul Ecumenic al Bisericilor o viaţă sfîntă, o trăire cu adevărat în Hristos prin harul Sfîntului Duh. Înnoirea sau îndreptarea care are loc la Botez rămîne inactivă şi necompletă dacă nu angajează întreaga fiinţă a credinciosului spre desăvîrşire şi viaţă curată. Ştergerea păcatului strămoşesc este o certitudine a răscumpărării pe cruce şi o evidenţă a lucrării harului, dar dacă creştinul nu activează, predispoziţiile şi aptitudinile rele, transmise ereditar, înăbuşă mijloacele de mîntuire oferite de Biserică. Ca atare, trebuie sădit în noi un cuget nou, o viaţă curată, adică omorîrea omului vechi din noi şi naşterea în Hristos : «Nu ştiţi oare că oricîţi întru Hristos ne-am botezat, întru numele Lui ne-am botezat ?... Ştiind că omul cel vechi cu El împreună s-a răstignit ca să se distrugă trupul păcatului, ca să nu mai fim supuşi păcatului... Aşa şi voi, socotiţi-vă morţi a fi păcatului şi vii lui Dumnezeu întru Iisus Hristos, Dumnezeul nostru» (Rom. VI, 3—11).

11. Îngerii şi sfinţii

Între problemele apologetice de o deosebită importanţă în Biserica Anglicană a fost şi este problema existenţei îngerilor şi a demonilor. Se ştie că în primele perioade ale existenţei creştinismului, îngerii şi spiritele rele făceau obiectul discuţiilor şi în cărţile apocrife ale vremii : *Evanghelia lui Toma, Apocalipsul Sfîntului Pavel, Apocalipsul lui Enoch* şi multe altele.

264. Sf. Diadoh al Foticeei, *Cuvînt ascetic*, 88, în «Filocalia», vol. I, trad. de D. Stăniloae, Sibiu, 1948, p. 379.

265. Pr. Prof. D. Stăniloae, *Criteriile prezenţei Sfîntului Duh*, în «Studii teologice», XIX (1967), nr. 3—4, p. 103—127 ; Pr. Prof. Ioan Rămureanu, *Sinodul al II-lea Ecumenic de la Constantinopol* (381 : Învăţătura despre Sfîntul Duh şi Biserică. Simbolul constantinopolitan), în «Studii teologice», XXI (1969), nr. 5—6, p. 327—386.

266. «Scriptură şi Tradiţie», în «NO», p. 68—69.

Deşi problema îngerilor şi a demonilor nu a făcut obiectul dezbaterilor în Sinoadele ecumenice, totuşi rolul lor în viaţa credincioşilor şi în activitatea Bisericii este recunoscut. Îngerii sînt aceia care stau în faţa lui Dumnezeu (*stand before God*) şi în continuu văd faţa Lui (*they continually see His Face*), ascultă de poruncile Sale şi le transmit celorlalţi îngeri pentru Biserica luptătoare.

1. *Rolul îngerilor şi sfinţilor în descoperirea lui Dumnezeu.* — Anglicanii, văd în îngeri nişte organe revelaţionale ale dumnezeirii. Îngerii sînt cei mai în măsură să ne dea o imagine apropiată a vieţii spirituale, pe de o parte. Pe de altă parte, îngerii sînt ajutătorii vieţii noastre vremelnice pentru a o desăvîrşi, aşa cum este şi firea lor pur spirituală. Ei participă în jurul mesei euharistice aşa cum au fost de faţă în tot timpul vieţii pămînteşti a Mîntuitorului Hristos.

În calitatea lor de transmiţători ai faptelor slavei lui Dumnezeu sînt cuprinşi de o sfîntă cutremurare şi permanent cîntă «Sfînt, Sfînt, Sfînt, Domnul Savaot» (Isaia VI, 3).

În ceea ce priveşte contribuţia lor în cunoaştere şi descoperire, îngerii, pe lîngă rolul lor duhovnicesc, sînt mai aproape şi ascultă poruncile divine. În această calitate sînt «piesele importante ale Proniei divine», cum se exprima teologul anglican Robert Boyle [267]. Ei au fost şi sînt trimişii şi executorii destinelor (planurilor) umane înainte de organizarea universului şi activitatea lor va fi mai completă la judecata de apoi. Îngerii sînt organele spirituale de coordonare a marilor opere de spiritualitate umană în general şi creştină în special. În poziţia lor de arhitecţi ai Marelui Creator şi soli ai Împărăţiei cereşti pe pămînt, îngerii sînt protectorii artelor şi sînt împărţiţi în cete cu destinaţie precisă, demonstrează autorul citat [268].

Rolul lor este chiar copleşitor în istoria mîntuirii. Îngerii au fost cei care s-au arătat la poarta Edenului (Facere III, 24).

Însuşi Mîntuitorul este numit în Vechiul Testament Înger de mare sfat שְׁמוֹ פֶּלֶא (Isaia IX, 5).

---

267. Robert Boyle (1627—1691), *Some Motives and Incentives to the Love of God, Pathetically Discoursed of in a Letter to a Friend,* Works, Ed. London (1772), vol. I, p. 245.

A fost student la Oxford şi s-a specializat în limbi orientale, dar a fost atras de cercetare, descoperind «legea» care-i poartă numele. A condus nenumărate misiuni anglicane în Noua Anglie fiind coordonatorul «Corporaţiei de propovăduire şi răspîndire a Evangheliei». A fost fondatorul Societăţii regale «Royal Society».

Pe lîngă lucrările cu caracter ştiinţific s-a ocupat de problema «cultului sfinţilor în anglicanism», fiind propovăduitor al apropierii de ortodoxie şi prin acest mod al «venerării în comun a aleşilor lui Dumnezeu». Printre lucrările sale cu cuprins teologic menţionăm : *Some Considerations touching the Usefulness of Experimental Natural Philosophy* (1673) ; *A Disquisition Concerning the Final Causes of Natural Things* (1688) ; *The Christian Virtuoso* (1690) etc.

Are şi o serie de eseuri şi cugetări de o importanţă covîrşitoare. Aşa de exemplu, în ceea ce priveşte Sfînta Scriptură, Boyle scrie : «Faţă de Biblie toate cărţile omeneşti, chiar cele mai bune, sînt numai ca plantele, care primesc toată lumina şi strălucirea lor numai de la soare».

268. Idem. *Some Motives...,* p. 279. A se vedea şi : *Îngerii,* în «NC», p. 200, 224, 301—303, 349—351, 474—476 ; Idem, în «DTh», p. 22—27 ; K. Rahner, *Îngerii şi doctrina despre îngeri,* în «SM», vol. I, p. 27—35 ; *Angels,* în «ERE», vol. IV, p. 583 b ; A. B. Davidson, *Angel,* în «DB», vol. I, p. 93 a—97 b ; A. A. Bialas, *Angelology,* în «NCE», vol. I, p. 505—506 ; *Îngerii în lucrarea mîntuirii,* în «MS», tom. II, vol. 8, p. 180—202 ; «DFCh», vol. I, col. 41—42.

Îngerii aduc vestea naşterii Sfîntului Ioan Botezătorul (Luca I, 13). Arhanghelul Gavriil binevesteşte Sfintei Fecioare Maria întruparea de la Duhul Sfînt a Fiului lui Dumnezeu (Luca I, 35).

Îngerii luminează cerul şi bolta peşterii din Betleem la naşterea Domnului cîntînd împreună cu păstorii : «Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu, pe pămînt pace şi între oameni bunăvoire...» (Luca II, 14).

În timpul activităţii pămînteşti a Mîntuitorului Hristos, îngerii participă la faptele minunate săvîrşite asupra naturii obişnuite, asupra omului şi asupra Sa însuşi. Îngerii Îl hrănesc şi Îl îngrijesc în situaţii grele (Luca XXII, 4) şi tot îngerii formează alaiul divin la înălţare (Fapte I, 10).

Îngerii au fost prezenţi şi au ajutat activitatea misionară a Sfinţilor Apostoli şi a tuturor ostenitorilor în propovăduirea Cuvîntului lui Dumnezeu la toate popoarele.

În sfîrşit, îngerii sînt transmiţătorii, descoperitorii şi înfăptuitorii poruncilor lui Dumnezeu în cunoscuta carte a Sfintei Scripturi, *Apocalipsa* Sfîntului Apostol şi Evanghelist Ioan.

Îngerii joacă mare rol în judecata particulară şi obştească a creştinilor.

Îngerii şi sfinţii vor participa la judecata de la sfîrşitul lumii, cînd toate seminţiile vor fi prezente şi fiecare credincios va primi răsplata faptelor sale în funcţie de săvîrşirea lor în bine sau în rău.

În aceeaşi măsură, teologia anglicană demonstrează că în afara activităţii lumii spirituale în favoarea credincioşilor, există şi o întreagă activitate negativă, ce caută să menţină în lume puterea răului şi împărăţia morţii. Demonii există înainte de crearea universului, iar cetele lui Lucifer, Beliar, Belzebut etc. sînt cunoscute credincioşilor din Sfînta Scriptură şi din activitatea lor zilnică în materializarea ispitei şi a săvîrşirii păcatului.

Desigur că în problema cultului, Biserica Anglicană s-a străduit să rămînă izolată de Biserica papală, şi să nu accepte poziţia luterană sau calvină în legătură cu acesta [269].

Evlavia anglicană a menţinut cultul îngerilor şi al sfinţilor — consideraţi, pe bună dreptate, organe revelaţionale —, în ciuda măsurilor reformatoare şi a Ordinelor Curţii regale. Astfel, regele Eduard VI (1547—1553) [270] a hotărît să înlăture rînduiala ceremoniilor şi practicilor bizantine de pînă la el, afectînd şi cultul sfinţilor, icoanelor şi moaştelor. În acest scop, unele biserici au fost devastate, altele trecute pe seama unor familii, iar altele «despuiate de picturile şi chipurile sfinţilor». Regele a iniţiat o campanie pentru clarificarea cultului apărînd legea

269. M. Simon, *op. cit.*, «La liturgie anglicane», p. 230 ; M. Mihailov, *op. cit.*, p. 93—123 ; H. Wybrew, *La prière eucharistique dans la tradition anglicane*, în «Eucharisties d'Orient et d'Occident». Semaine liturgique de l'Institute Saint-Serge, Les Editions du Cerf, Paris, 1970, vol. I, p. 181—198 ; R. Aprile, *Angeli*, în «Bibliotheca Sanctorum», Instituto Giovanni XXIII, nella Pontifica Universitá Lateranense, vol. I, Roma, 1961, col. 1195—1225 ; «DFCh», vol. I, col. 43—44.

270. Percy Dearmer, *The Church of England and the Reformation*, în «An outline of Christianity the Story of our civilization», New York 1926, vol. II, p. 98 ; Wayne Barrett, *New England*, în «America's History lands». Landmarks of Liberty, National Geographic Society, Waschington, 1967, p. 62—112.

«pentru uniformitate» cu vădite tendințe protestante, revizuindu-se *Cartea comună de rugăciuni* (The Book of Common Prayer) (1552) care a luat caracter oficial în 1559. Abia în 1662, *Cartea comună* a fost adaptată cerințelor credincioșilor, cu influențe și din practica veche și după «rînduiala divină și smerită a vrednicilor Părinți» [271].

Cu toate încercările ierarhiei și ale unor teologi anglicani din acele vremuri de a schimba tradițiile vechi, Parlamentul englez a respins, în 1928, Cartea comună revizuită. În fața acestei situații, slujitorii Bisericii Anglicane au folosit, totuși, în cult rînduiala slujbelor după împrejurări, răspunzînd cerințelor credincioșilor [272].

Aceeași situație anacronică prezintă și *Cele 39 de articole*, între care sînt și cele ce se ocupă cu «problema sfinților». De aceea, este foarte important ca dialogul să plece de la realități evidente nu pe bază de documente învechite, la baza cărora stau anumite interese sau neînțelegeri ale timpului [273].

Orice discuție și apropiere trebuie inițiată în spiritul veacului nostru. Teologul G.A.K. Bell arăta că toți sfinții reprezintă exemple concrete ale lucrării harului în lume. Atît îngerii, cît și sfinții reflectă în grade diferite și în unghiuri diferite aceeași Lumină adevărată. În comunitate, viețile lor alcătuiesc o descoperire autentică a lui Dumnezeu, prin ei, pentru noi... De aceea, o iluminare deosebită a avut-o Biserica atunci cînd a fixat prăznuirea Tuturor sfinților [274], ca una dintre principalele sărbători ale încheierii ciclului Cincizecimii.

Sfinții sînt luminile aceluiași candelabru universal încununat de preaslăvire [275].

A. — SUPRACINSTIREA SFINTEI FECIOARE MARIA

1. *Supracinstirea* (ὑπερδουλεῖα) *Maicii lui Dumnezeu* face parte din cultul sfinților, cu deosebit fast la anglicani. De la început menționăm că anglicanii, ca și vechii-catolici, nu au primit noile concepte ale Vaticanului — imaculata zămislire, lipsa păcatului original la Maica Domnului (1854) și înălțarea cu trupul la cer (1950) — și nici interpretările protestante, că Mîntuitorul ar mai fi avut frați.

Biserica Angliei, pe bună dreptate, consideră că Sfînta Fecioară este lîngă tronul ceresc, alături de Fiul său și «prima între toate făpturile, ca un vas ales al harului». Pentru faptul întrupării lui Mesia, ea a devenit

271. J. W. C. Wand, *Anglicanism in history and today*, London, 1963, p. 91 ; M. Mihailov, *op. cit.*, p. 82—83.

272. P. I. David, *Tendințele de unire între cultele apărute din Anglicanism*, în «Ortodoxia», XVIII (1966), nr. 4, p. 513—532.

273. M. Simon, *op. cit.*, «Les Trente Neuf Articles», p. 217—221 ; Ion Ciutacu, *Aplicarea actuală a celor «39 Articole de credință» în Biserica Anglicană*, în «Studii teologice» XIX (1967), nr. 9—10, p. 640—649.

274. În acest titlu se includ toți drepții și cuvioșii lumii, indiferent dacă aparțin Vechiului sau Noului Testament, ei sînt considerați ca făcînd parte din «ceata drepților și înțelepților lumii».

275. *The Lambeth Conference, 1958*, London, 1958, p. 295 ș.a. ; Jean Daniélou, *Théologie du Judéo...*, cap. V, Trinitatea și angheologia, p. 189—198 ; Robert Guelluy, *op. cit.*, p. 110—122.

instrumentul prin care s-a dat posibilitatea mîntuirii pentru fiecare suflet de creştin. De aceea, se cuvine să i se aducă cinstire plină de recunoştinţă din partea oricărui ins botezat care doreşte mîntuirea [276].

Cu toate că praznicele închinate Sfintei Fecioare sînt trecute prin filiera Bisericii Romano-Catolice [277], Biserica Angliei nu admite înălţarea cu trupul la cer, deşi această sărbătoare se găseşte în calendarul Universităţii din Oxford ; în cultul Bisericii Angliei, Maica Domnului are următoarele sărbători : *Zămislirea* (8 decembrie), *Naşterea* (8 septembrie) ; *Bunavestire* (25 martie) ; *Adormirea* (15 august) [278].

În Cartea comună, ediţia amintită, s-a introdus, în slujba Buneivestiri, termenul de «fericită» *(beat)* pentru Fecioara Maria, ca o precizare literară a titlului : «De acum mă vor ferici toate neamurile...» (Luca I, 48). Prin aceasta au crezut anglicanii că temperează atît exagerarea romano-catolică, cît şi indiferenţa luterană faţă de «Maica Domnului nostru...» (Luca I, 43). Dar denumirea mai familiară pentru praznicul Buneivestiri ar fi, după anglicani aceea de *Ziua Doamnei*, prin care se precizează atît venerarea Sfintei Maria, cît şi activitatea ei ca persoană sfîntă şi Maica lui Dumnezeu-Om, Iisus Hristos, evitîndu-se, astfel, termeni ca : *Nădejdea lumii, Mlădiţa lui Iesei, Făclia cerului* etc., termeni formulaţi de romano-catolici şi însuşiţi de Thomas Cranmer. Trebuie să fim prudenţi, spunea teologul anglican Barry [279], să respectăm ceea ce există în Sfînta Scriptură şi au practicat primele comunităţi creştine, referitor la Maica Domnului, adică «fericirea şi demnitatea ei de Fecioară...», chiar după naştere, pentru că a fost scutită de păcatele personale.

Printre alte imne, rugăciuni, la Bunavestire se rosteşte şi aceasta : «Dumnezeule, care ai voit ca Cuvîntul Tău să se întrupeze din pîntecele Fericitei Maria, Pururea Fecioară, la vestirea îngerului, învredniceşte-i (cu ajutorul tău) pe cei ce se roagă ţie, ca şi pe noi cei ce credem că ea este cu adevărat Născătoare de Dumnezeu» [280].

«Purificarea» este considerată, în Biserica Anglicană, mai bine legată de o sărbătoare a Domnului, decît de a Fecioarei Maria. Sărbătoarea se numeşte Candelmas — de la binecuvîntarea şi procesiunea cu lumini, care a fost introdusă fie ca o simbolizare a cuvintelor Bătrînului Simion : «...Lumină spre descoperirea — εἰς ἀποκάλυψιν — neamurilor...» (Luca II, 32), fie ca înlocuind o ceremonie a purificărilor din alte religii orientale [281], sau chiar din religia strămoşilor celţi [282].

---

276. A. H. Strong, *op. cit.*, p. 111—242 ; Marcel Simon, *op. cit.*, «Le culte anglican», p. 127—130.

277. *Catehismul catolic, cu o prescurtare a istoriei bisericeşti pentru tineri şi adulţi*, de J. Deharbe, S. J., trad. în l. română, şi note de P. Iosif M. Malinovski, Iaşi, 1907, I : Sărbătorile Maicii Domnului şi Tămăduirea neprihănită (8 dec.) b) Primirea (înălţarea) la cer (15 aug.), p. 271—272 ; *Catehismul Romano-Catolic*, Arhiepiscopia Romano-Catolică de Bucureşti, Ediţia a II-a, Bucureşti, 1968, III. «Cinci mistere de slavă», p. 29—30 ; «Litania în cinstea Preasfintei Fecioare Maria», p. 30—32 ; «DPCR», vol. III, p. 915—920.

278. F. D. Cross, *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, London, 1963, p. 868.

279. La Ch. Neil-J. M. Willoughby, *The Tutorial Prayer Book*, London, 1913, p. 147—150.

280. *The English Hymnal*, p. 79—80. Pe larg, Maria Grazia Mara, *Maria sanctissima, regina di tutti istanti*, în «Bibliotheca Sanctorum...», vol. VIII, Roma, 1966, col. 814—962.

281. Ch. Neil-J. M. Willoughby, *op. cit.*, p. 45.

282. D. Berciu, *Lumea celţilor...*, p. 196—197.

Biserica Ortodoxă a păstrat tradiția primelor veacuri în ceea ce privește întîmpinarea Domnului la templu, pe cînd, în Apus, începînd mai ales cu secolul al IX-lea «întîmpinarea Domnului» s-a înlocuit cu «pomenirea Mariei». Anglicanii, ca și romano-catolicii, justifică această atitudine prin faptul că Purificarea era o amintire veche, iar episcopul Raynolds din Norwich constată, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, că «în afară de a împlini litera Legii nu a fost nevoie de nici o purificare după o astfel de naștere» [283], pentru că întruparea a fost «de la Duhul Sfînt».

a) *Evoluția problemei.* — Biserica Angliei a înlăturat influențele luteranilor, calvinilor și evanghelicilor (Bisericii de Jos — Low Church), care au înlocuit atributul Sfintei Fecioare : de *Născătoare de Dumnezeu.* De exemplu : nu mai apare Născătoare de Dumnezeu în versetul și imnul din cult și nici «Isus, Fiul Mariei, miluiește-ne», ci a fost schimbat cu «Isuse, cel născut din femeie, auzi-ne...». Totuși, anglicanii din Biserica înaltă (High Church) [284], păstrează cultul Sfintei Fecioare considerîndu-o *Născătoare de Dumnezeu* și mamă după trup a Mîntuitorului Hristos, așa cum se mărturisește în Simbolul niceo-constantinopolitan (Art. III) [285].

Mișcarea tractarienilor și îndeosebi canonicul John Keble erau împotriva cultului popular exagerat al Sfintei Fecioare, cult impus de Biserica Romei și concretizat în dogmele din 1870 și 1950. La aceeași opinie s-a alăturat și Pusey (1864), cu tot atașamentul *Mișcării de la Oxford* pentru cultul Mariei, astfel s-a diminuat cultul mariologic. «Mai mult, John Keble, în cunoscuta sa lucrare *Lyra Innocentium,* numește pe Sfînta Fecioară Maria : «Maica lui Dumnezeu..., al cărei chip întrupat nu-l vedem, nici nu îndrăznim să cercetăm cu ochii deschiși...» (vers. 7—11) [286]. Comentariile teologilor anglicani din ultima vreme sînt îndreptate în favoarea cultului și supracinstirii Sfintei Fecioare, evidențiind rolul ei prim între oameni și al doilea după Mîntuitorul Hristos în legătură cu descoperirea voii lui Dumnezeu în lume, celor ce cred în Dumnezeu. Astfel, Dr. Michael Ramsey [287] scrie referitor la cultul Sfintei Maria : «Sfînta Fecioară este mama lui Dumnezeu-întrupat

283. Ch. Neil-J. M. Willoughby, *op. cit.*, p. 195—197.

284. «The Church Times», 21 dec. 1928, London, p. 736.

285. În Mărturisirea din aprilie 1966 se spune : «Noi credem că Maria cea binecuvîntată este pururea Preacurată Fecioară și că locul ei în iconomia creștină a răscumpărării nu poate fi nesocotit ori considerat ca ceva numai de «dorit» ; *Mariologia,* în «SM», vol. 3/1969, p. 376—390 ; *Mariologia,* în «DTh», p. 291, 304 ; *Născătoarea de Dumnezeu-Fecioara,* în «NC» (Supliment), p. 24—26 și «NC», p. 73—75 ; *Virgin Mary,* în «ERE», vol. VIII, p. 479 b, XII, 680 b. *Despre naștere și feciorie,* în vol. VIII, 682 b—683 a, XII, 625 b ; J. B. Mayor, *The Virgin Mary,* în «DB», vol. III, p. 286 a—293 a ; Charles David, *op. cit.,* XVI, The Starting Point of Mariology, p. 217—231.

286. *Tractarion, devotion to the Blessed Virgin Mary,* în «The Church Times», 19 aug. 1932, p. 197 ; *Conferințele Rev. A. M. Allchin la Institutele teologice din București și Sibiu,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVII (1969), nr. 9—10, p. 929 ; Warren A. Quanbeck, *Le problème de la mariologie,* în «Le Dialogue est ouvert», vol. I, Les trois premières sessions du Concile Vatican II. Delachaux & Niestlé, Neuchâtel (Suisse), 1965, p. 173—184.

287. Al. A. Botez, *Concepția anglicană despre cult și jertfă oglindită în opera teologică a Arhiepiscopului de Canterbury, Dr. Arthur Michael Ramsey,* în «Mitropolia Olteniei», XVII (1965), nr. 5—6, p. 390—402.

Dumnezeu-întrupat și atunci de ce, noi, ca fii ai lui Dumnezeu, nu o cinstim și nu o preamărim? Ea este acoperămîntul tuturor, pe ea s-o rugăm ca iarăși să fim împreună».

b) *Opinii anglicane actuale.* — Rev. A. M. Allchin consideră că *locul Sfintei Fecioare în iconomia mîntuirii* trebuie studiat în «teologia tangențială anglicano-ortodoxă» pentru că Sfînta Fecioară în toate formele de rugătoare către Fiul ei este mai aproape de tronul dumnezeirii decît oricare altă ființă îngerească sau pămîntească. De aceea, în ultimul timp «altarul marial» de la Wattingham (Anglia) a luat înfățișarea de dinaintea Reformei, fiind chiar un «altar ecumenic» frecventat atît de anglicani, cît și de ortodocși, romano-catolici etc.

Teologul anglican A. M. Allchin, membru în Comisia anglicană pentru dialogul cu Biserica Ortodoxă [288], subliniază *trei elemente,* care se apropie de învățătura primelor veacuri creștine și implicit de tradiția dogmatică și cultică ortodoxă, în ceea ce privește cultul Sfintei Fecioare, Născătoarea de Dumnezeu.

— *Sfînta Fecioară Maria este totdeauna privită în relație cu întruparea Mîntuitorului.* În acest sens, hristocentrismul Reformei s-a menținut, dar este conceput într-un mod inclusiv, iar nu exclusiv. Adică din moment ce este asigurată centralitatea și prioritatea persoanei lui Hristos, ca singur mijlocitor, nu avem nici un motiv să nu acordăm cea mai mare cinste și venerație Sfintei Fecioare și sfinților.

— *Sfînta Fecioară este socotită model pentru fiecare creștin,* în care Domnul trebuie să se nască în chip duhovnicesc. Ea este îndeosebi chipul credinței și al rugăciunii credinciosului, al receptibilității și al fecundității creației.

— *Prezența lui Dumnezeu, în Hristos, printre noi, prin nașterea Lui din Sfînta Fecioară, este temeiul prezenței Sale în Biserică* și mai ales al prezenței Sale în Sfînta Euharistie, care este centrul tainei existenței și prezenței lui Dumnezeu în mijlocul credincioșilor Săi [289].

După ce face un istoric al genezei cultului Maicii Domnului în teologia anglicană, A. M. Allchin, pe lîngă textul citat în legătură cu John Keble, amintește și de comentariul acestuia la pericopa evanghelică a minunii din Cana Galileei. Aci el vorbește de prefacerea minunată a apei în vin, ca chip al trecerii de la Vechiul Testament la Noul Testament, de la Lege la har, de la uman la divin și arată prezența lui Iisus, a Sfintei Fecioare și a ucenicilor, înfățișînd pe Iisus ca Mire și autor al întregii taine a iconomiei divine, iar pe ceilalți ca slujitori, instrumente și poftiți la această nuntă de taină, la comuniunea sfinților [290].

În secolul nostru, cînd demnitatea umană este recunoscută ca lege fundamentală a relațiilor dintre oameni, conștiința anglicană își caută

288. La prima întrunire de dialog anglicano-ortodox (septembrie 1966), din partea Bisericii Ortodoxe Române au participat: I. P. S. Iustin, Mitropolitul Moldovei și Sucevei, P. S. Antim, Episcop vicar patriarhal și P. C. Pr. Prof. Isidor Todoran, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIV (1966), nr. 9—10, p. 909.

289. Rev. A. M. Allchin, *Conferințele...,* p. 929.

290. *Ibidem.*

originea în propria ei practică [291] și înțelegerea altora. Dar, în secolul al XX-lea, exegeza critică a Evangheliilor a ridicat multe probleme controversate asupra mariologiei.

Întreaga tradiție a pietății față de Sfînta Fecioară are temeiuri în Sfînta Scriptură ; de aceea în această cinstire trebuie să ne conformăm proporției și echilibrului just al Evangheliilor. Pentru că în cuvintele Mîntuitorului din Evangheliile după Luca și Ioan se găsește adevăratul fundament al întregii tradiții și al evlaviei pentru Sfînta Maria : «Maria a fost cea dintîi între sfinți în ordinea cronologică», afirma Dr. Samuel Wilie [292], ceea ce ne determină să credem în rolul ei ca împlinire a îndelungatei așteptări a vechiului Israel. De aceea, ea a devenit «simbolul consimțămîntului și al colaborării omului cu Dumnezeu, și asigurarea că, deși tulburat, chipul divin în om nu s-a pierdut cu totul...».

Anglicanii și ortodocșii împreună trebuie să exprime credința : «că Dumnezeu, care a creat lumea doar prin cuvîntul *fiat*, nu dorește să o mîntuiască fără un *fiat* liber și activ din partea făpturii Sale», așa cum de fapt s-a exprimat și Sfînta Fecioară : «Fie mie după cuvîntul tău...» (Luca I, 38).

Optimismul teologului anglican este apreciabil, dar Ortodoxia posedă nealterată învățătura despre Maica Domnului de la vestea Arhanghelului Gavriil pînă la adormirea Sfintei Fecioare, iar cultul ei nu este izolat, ci face parte din acțiunea harului de sfințire a credincioșilor și prin intervenția rugăciunii Maicii lui Dumnezeu către Fiul ei preaiubit [293].

Văzînd la fața locului ce înseamnă supracinstirea Maicii Domnului la credincioșii ortodocși români, Rev. A. M. Allchin a subliniat : «Cred că și în învățătura despre Sfînta Fecioară, ca și în alte probleme, adevărata metodă a dialogului este să începem totdeauna cu lucrurile care ne unesc. Adică în această problemă să începem cu Sfînta Scriptură, pe care toți creștinii o acceptă, apoi să venim la hotărîrile primelor patru sinoade ecumenice, care și ele sînt acceptate de marea majoritate a teologilor. Și în perspectiva hristologiei Părinților Bisericii, eu cred că va fi posibil să deschidem un dialog rodnic asupra problemei despre «locul Sfintei Fecioare în mîntuirea lumii» cu marile confesiuni protestante și împreună să discutăm problemele grele ridicate de acțiunea papalității, care a proclamat în ultimul secol cele două dogme mariale.

Eu cred că în acest dialog, mărturia Bisericii Anglicane poate fi utilă fraților creștini. E o mărturie discretă, reținută chiar, asupra unor probleme ale teologiei și spiritualității mariale tradiționale.

Tema aceasta prezintă o actualitate care în general n-a fost îndeajuns recunoscută. Sînt convins că în Bisericile noastre apusene,

291. Rev. E. F. Schotter, *Conștiința anglicană*, în «The Altar Almanach 1970», Romanian Orthodox Parish-London, p. 76—77.

292. Rev. A. M. Allchin, *art. cit.*, p. 929.

293. Pr. Prof. D. Stăniloae, *Maica Domnului ca mijlocitoare*, în «Ortodoxia», IV (1952), nr. 1, p. 79—129.

noi sîntem angajaţi într-o căutare permanentă, de o dorinţă sinceră şi fierbinte după organizare, după eficacitate; nu după noi mijloace şi moduri de comunicare şi de expresie. Aceste lucruri pot fi bune. Dar există în Biserică ceva mai important: e aşteptarea smerită şi încrezătoare în venirea harului dumnezeiesc. Şi Sfînta Fecioară este inima acestei aşteptări, a acestei nădejdi, a acestei rugăciuni a credincioşilor. Prin rugăciunile ei, ea să ne călăuzească pe toţi la ospăţul Împărăţiei Fiului său» [294].

1. — *Temeiurile Bisericii Ortodoxe pentru supracinstirea Maicii Domnului.* — Temeiurile Bisericii primare şi ale Bisericii Ortodoxe pentru supravenerarea Sfintei Fecioare sînt scripturistice, tradiţionale, şi exprimate prin viaţa şi trăirea creştină din primele veacuri pînă astăzi.

Mărturisirile de credinţă, pînă la alcătuirea şi aprobarea lor în sobor, o arată pe Maria ca Sfîntă Fecioară, Maică a lui Dumnezeu, iar Simbolul niceoconstantinopolitan zice: «...din Maria Fecioara s-a făcut om» (Art. III). «Duhul Sfînt s-a coborît peste ea... — spune Sfîntul Ioan Damaschin —, dîndu-i puterea de a primi dumnezeirea Cuvîntului şi puterea de a naşte. Atunci a umbrit-o Înţelepciunea ipostatică şi puterea preaînaltului Dumnezeu, adică Fiul lui Dumnezeu, Cel de o fiinţă cu Tatăl, ca o sămînţă dumnezeiască şi şi-a alcătuit Lui, din sîngiurile ei, trup însufleţit» [295]. Iar Sfîntul Maxim Mărturisitorul, cinstind darul naşterii şi pururea fecioria, scrie: «Cu adevărat zămislirea şi naşterea au fost cu totul curate şi neatinse de sămînţă şi de stricăciune şi de aceea Maica Celui născut din ea e fecioară şi după naştere, rămînînd prin naştere şi mai nepătimitoare, ceea ce este cu totul străin firii şi mai presus de raţiune... Fapt şi veste cu adevărat minunată e că s-a făcut naştere şi ieşire de prunc, iar rănile firii, din cauza naşterii, nu s-au petrecut» [296], pentru că nu a avut ispitire bărbătească. Din această cauză, Sfînta Fecioară este şi preacurată şi cinstită, ca atare.

Majoritatea religiilor au «fecioare» consacrate; însă imaginaţia, legenda şi mitul le-au făcut purtătoare de zei, monştri sacri etc. Acelaşi lucru, probabil, înţelegea şi Nestorie, cînd nu putea accepta nu numai cultul, dar nici termenul de Născătoare de Dumnezeu (Θεοτόκος), ci dorea să impună titulatura Sfintei Fecioare: «născătoare de om», sau «de Hristos», — nicidecum de Dumnezeu —, aşa cum se obişnuia în cugetarea religioasă creştină adevărată a acelei vremi.

Fecioara Maria, pe lîngă sfinţenia vieţii sale avînd şi calitatea de a nu fi săvîrşit nici un păcat personal, i se dă harul special al Sfîntului Duh, anunţat chiar de Arhanghelul Gavriil (Luca I, 22). Harul şi curăţia ei au copleşit şi fiinţa sa întreagă; ea a acceptat cu supunere naşterea mai presus de fire din pîntecele ei a Fiului lui Dumnezeu ca om:

294. Rev. A. M. Allchin, *art. cit.*, p. 929—930.

295. Sf. Ioan Damaschin, *op. cit.*, III, cap. Despre modul zămislirii Cuvîntului şi a întrupării lui dumnezeieşti, p. 146—148.

296. Sf. Maxim Mărturisitorul, *Ambigua*, P.G., XCI, col. 1276.

«fie mie după cuvîntul tău...» (Luca I, 38), ceea ce arată că Maica Domnului nostru intrase în planul iconomiei divine. Faptul acesta al naşterii suprafireşti exclude şi posibilitatea de a mai fi avut şi alţi copii, iar Domnul Hristos a fost absolut singur-născut după trup din Preacurata. «Fiindcă a fost rînduită de Dumnezeu spre un scop mare şi cu totul deosebit... i s-a dat de Dumnezeu un mare şi deosebit dar, acela de a nu păcătui», spunea Mitrofan Critopulos teologilor anglicani [297].

a) *Maica lui Dumnezeu.* — Se numeşte aşa pentru că Cel născut din ea, după firea omenească, este însuşi Fiul lui Dumnezeu şi Dumnezeu. Odată cu acceptarea «adumbririi Sfîntului Duh, Sfînta Fecioară a spus: Iată, de acum mă vor ferici toate neamurile...» (Luca I, 48).

Iisus Hristos a fost singura persoană în două firi: Cea omenească a luat-o din Fecioara Maria; deci una şi aceeaşi persoană — Iisus Hristos-omul — s-a născut din Tatăl şi din Maria, deci Fiul lui Dumnezeu s-a făcut şi fiul Mariei. Nu se poate spune că din Fecioară s-a născut numai firea omenească, ci o persoană, Hristos, care n-a fost alta decît Fiul lui Dumnezeu. Calitatea de Născătoare de Dumnezeu dă Sfintei Marii puterea păstrării tainei fecioriei ca şi taina întrupării. Ea ne miluieşte datorită faptului îndumnezeirii firii omeneşti, iar Dumnezeu-omul, Iisus Hristos, ne mîntuieşte în calitate de Fiu al lui Dumnezeu întrupat. Întreaga mîntuire îşi are deci temelia în faptul că Sfînta Maria a fost mai cinstită decît îngerii, iar firea sa era copleşită de curăţie şi credinţă şi acceptă adumbrirea Sfîntului Duh numai după ce însuşi Arhanghelul Gavriil o asigură că «Acesta va fi mare şi Fiul celui Preaînalt se va chema» (Luca I, 32).

Cultul ortodox o fericeşte pe «Născătoarea de Dumnezeu şi Maica luminilor» în mod copleşitor şi impresionant. În afară de praznicele închinate celor mai importante evenimente din viaţa ei (*Bunavestire* — 25 martie, *Naşterea* — 8 septembrie, *Intrarea în Biserică* — 21 noiembrie; *Soborul Maicii Domnului* — 26 decembrie şi *Adormirea Maicii Domnului* — 15 august), paraclisele şi acatistele sînt tipice ca rezultat al inspiraţiei şi evlaviei creştine, temperate şi cu dreaptă judecată [298].

Desigur, sărbătoarea Întîmpinării din cultul anglican este aproape asemenea cu Intrarea în Biserică din cultul ortodox. Este explicabil, deci, ca teologii anglicani să ceară fraţilor ortodocşi să înceapă un dialog practic şi faptic de la evlavie, de la înţelegerea învăţăturii şi nu numai de la unele formulări dogmatice pe care nici ortodocşii nu le mai acceptă ca «normative absolute», ci în contextul «dezvoltării dog-

297. Mitrofan Critopoulos, *Mărturisirea de credinţă*, XVII. Pe larg Diac. Lector Ion I. Ică, *Mărturisirea de credinţă a lui Mitrofan Critopoulos. Însemnătatea ei istorică, dogmatică şi ecumenistă*, anexă: Traducerea în româneşte a *Mărturisirii*, Teză de doctorat, Sibiu, 1973, cap. XVII, «Despre invocarea sfinţilor», p. 459—462. Cel care, pentru prima dată, combate cultul exagerat şi denaturat al icoanelor şi sfinţilor în teologia slavă este savantul român Dimitrie Cantemir, *Locca obscura*, traducere şi comentarii de Pr. Prof. T. Bodogae, în «Biserica Ortodoxă Română», XCI (1973), nr. 9—10, p. 1063—1111.

298. Pr. Gh. Tilea, *Maica Domnului după cărţile noastre de cult. Însemnări de mariologie ortodoxă*, în «Glasul Bisericii», XXX (1971), nr. 1—2, p. 80—93.

matice» pe bază de cunoaștere și în concordanță cu gîndirea și logica credinciosului de astăzi [299].

În același context se înscrie și prudența anglicană în legătură cu exagerările catolice cu prea mari atribute oferite Maicii Domnului, care nu întăresc ci «secularizează» învățătura despre relațiile dintre Dumnezeu și Maica Domnului, Sfînta Fecioară și credincioși [300].

Rațiunea pentru care se aduce supracinstire Născătoarei de Dumnezeu este sănătoasă. Credincioșii ridică permanent imne de mărire Sfintei Fecioare : «Primit-ai în pîntece pe Cuvîntul și ai purtat pe Cel ce ține toate și ai hrănit cu lapte, ceea ce ești curată, pe Cel ce hrănește toată făptura... Taina cea din veci se descoperă astăzi ! Dumnezeu, Cuvîntul lui Dumnezeu, fiu Fecioarei se face...» [301].

Iată numai cîteva motive de cinstire și de rugăciune către Maica Domnului în învățătura ortodoxă :

— Pentru că însuși Dumnezeu a învrednicit-o de cinstea cea mai mare de a naște pe Mesia și a pregătit acest fapt prin profeți (Facere III, 15 ; Is. VII, 13, Ier. I ș.u.).

— A cinstit-o îngerul Buneivestiri, închinîndu-i-se și numind-o «plină de har» și mai ales «binecuvîntată între femei» (Luca I, 28—29).

— A cinstit-o Elisabeta, mama Sfîntului Ioan Botezătorul, numind-o «binecuvîntată între femei» (Luca I, 40—43).

— A cinstit-o Fiul ei, care în copilărie îi era supus (Luca II, 51) iar mai apoi, Acesta, pe cruce fiind, s-a îngrijit de ea, dînd-o în seama Apostolului Ioan (Ioan XIX, 26—27).

— Au cinstit-o credincioșii (Luca I, 48 ș.u.), încă în viață fiind, și au fericit-o pentru că a născut pe Fiul lui Dumnezeu, iar Mîntuitorul a întărit această cinstire, spunînd : «așa este...» (Luca XI, 27—28).

— Ea însăși a grăit, sub insuflarea Duhului Sfînt, asigurîndu-ne că: «I-a făcut mărire Cel puternic» și că de acum «o vor ferici toate neamurile» (Luca I, 48—49) [302].

Creația populară românească de inspirație religioasă a dedicat Maicii Domnului imne și colinde ca cele mai vechi mărturii ale cultului Sfintei Fecioare la noi [303].

Cu toate aparențele, ca problemă liturgică și de cult, învățătura despre Sfînta Fecioară Maria face parte din problema revelației și este un punct cheie în discuțiile anglicano-ortodoxe.

---

299. Episcop Antonie Plămădeală, *Hans Küng și Declarația «Mysterium Ecclesiae»*, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 1974, punctul de vedere ortodox, p. 23—33, 63—65.

300. *Ibidem*, p. 148—152.

301. *Acatistul Maicii Domnului*, irmos 13.

302. *Învățătura de credință...*, p. 97.

303. Gh. Alexe, *Maica Domnului în colindele religioase românești*, în «Studii teologice», V (1953), nr. 9—10, p. 661—676 ; *Prețuirea pruncilor...*, p. 879—880*; I. P. Sheldon-Williams, *Devotion to the Virgin Mary*, în «Church Times», nr. 24/1970, p. 10, col. 1—3 ; *Who are the saints ?* în «Church Times», oct. 1969, p. 5, col. 1—3 ; «DFCh», vol. I, col. 69.

B. — SFINȚII, INSTRUMENTE ALE REVELAȚIEI

Dacă revelația divină s-a manifestat și se manifestă permanent nu înseamnă că ea rămîne o preocupare exclusivă a divinității. În ceea ce privește mîntuirea, Revelația divină a fost dată pentru răscumpărarea credincioșilor. Desigur, acest fapt al proniei divine, a angajat, în mesajul teandric, transformarea vieții noastre într-o urmare aproape firească a Evangheliei lui Hristos. Rezultatul conlucrării harului și voinței noastre, și transformarea permanentă nu este altceva decît sfințenia.

Toate se pot comenta și configura în funcție de puterea de judecată a fiecărui individ, de condiția sau convingerea filozofică, de pregătirea intelectuală și de înzestrarea naturală, dar urmarea lui Hristos presupune trăirea în dragoste: «chiar dacă aș cunoaște toată știința, dacă aș vorbi în limbi omenești și îngerești, dacă nu am dragoste, nimic nu sînt» (I Cor. XIII, 1). Dumnezeu este iubire în esență (I Ioan IV, 8) și din dragoste trebuie să pornească orice dialog, indiferent de ce natură ar fi.

În sprijinul acestei «tangențe ecumenice» nu se pot invoca nici cugetările teologice trecute și prezente, nici înțelepciunea veacurilor ci numai *pilda sfinților*, singura care trebuie să preocupe pe adevărații credincioși (I Petru I, 15—16).

În ultimul timp, Mișcarea ecumenică se izbește de valuri, dar încă nu a clarificat țărmul unității de credință, care, de fapt, este viața sfinților în Hristos. Chiar dacă, după unii, Dumnezeu este transcendent, imanența Sa se reflectă în pilda sfinților, «prin sfinți, Dumnezeu a arătat voia Sa» (Ps. XV, 3). Sfinții sînt potire de aur, și tămîia este rugăciunea lor înaintea lui Dumnezeu (Apoc. V, 8) și «Sfinții vor judeca lumea» (I Cor. VI, 2—3). De aceea «noi trebuie să privim spre viitor, ca să nu rămînem de domeniul trecutului...» spunea Dr. Arthur Michael Ramsey [304].

Sfințenia este unul din atributele Bisericii și face parte din Ființa divină și fără ea nu va exista niciodată unitatea de credință, ea fiind conlucrarea harului cu voința credinciosului; și nici unirea Bisericilor pentru că sfințenia este succesiunea apostolică și permanentizarea Cincizecimii [305].

De aceea trebuie ferit tezaurul sfințeniei de interpretări și idololatrie.

a) *Eroul și sfîntul.* — Sincretismul vechi căuta, pentru a-și putea menține poziția în fața lumii dezorientată religios, să introducă eroismul ca formă spirituală pentru salvarea «onoarei» zeilor. Acel ἀγνότης,

---

304. *Vizia Arhiepiscopului de Canterbury...*, p. 440—443.

305. *Ibidem*, p. 425. Totodată sfinții sînt nădejdea ajutorului nostru către Împăratul-Hristos. Sfinții sînt efectele vieții creștine și conlucrării cu harul lui Dumnezeu. Nu se poate concepe Dumnezeu fără viață sfîntă și sfinți fără trăirea în Hristos: Comuniunea Sfinților, în «DTh», p. 300—301; «DFCh», vol. I, col. 691; Jörg Splett, *History of Saints*, în «SM», vol. 5/1970, p. 394—398 și *Veneration of Saints*, p. 398—401; *Communion of Saints*, în «ERE» vol. III, p. *Sfinții*, în «NC», p. 422—482; Douglas Feaver, *Martyr-Saint*, în «Church Times», Dec. 24, 1970, p. 6, col. 1—5.

curăție, ca și eroismul, de fapt, avea nuanță fizică, iar idealul era înțeleptul care trăiește potrivit propriilor sale precepte și moare demn, potrivit lor.

La evrei, sfințenia era în afara obișnuitului, și de aceea ereticii au preluat această concepție din filozofia idealistă, mai ușor accesibilă prin platonism, dar cu aceeași semnificație agnostică iudaică sau alexandrină, cultivată de Plotin, Porfiriu, Filo ș.a. [306].

În creștinism, sfîntul este împlinitorul voii lui Dumnezeu, este conștient de viața sa în Hristos și dăruit iubirii de semeni, este prezent în comunitate prin faptele sale și chiar prin moaștele sale. Astfel, sfîntul este împlinitorul moralei Evangheliei, iar etica rămîne o preocupare a formulărilor obișnuite.

Religia revelată oferă credinciosului un plus de energie, care îi determină voința spre bine, fiind începutul transformării lui în om nou, acesta este harul divin obținut prin Taina Sfîntului Botez. Acest har este prezența lui Hristos în sufletul credinciosului : «De fapt, Dumnezeu s-a făcut om, pentru ca omul să se îndumnezeiască», spunea Sfîntul Atanasie cel Mare [307]. Deci, sîntem permanent întru înnoirea vieții (ζωοποιοῦν)' printr-o naștere din nou (ἀναγέννησις), o luminare pe calea cea nouă (lavacrum), începînd cu mintea (νοῦς), pentru că din minte-cugetare, harul inundă inima [308].

Problema principală a Bisericii, în ziua de astăzi, este de a desăvîrși pe credincios, oferindu-i harul prin sfintele taine ca mijloace văzute și care angajează conștiința, nu numai manifestarea exterioară a primitorului. Numai așa ajungem «părtași ai dumnezeiești firi» (II Petru I, 4), la vrednicia de a fi «colaboratori ai lui Dumnezeu» (I Cor. III, 9), «pînă la statura lui Iisus Hristos» (Efes. IV, 13—15).

Practic, *sfințenia arată prezența Sfîntului Duh în comunitatea credincioșilor*, de aceea este una din problemele dialogului spre unitatea de credință, care angajează viața «într-un cuget» (Fapte II, 43) a credincioșilor Bisericii [309].

1. *Cinstirea sfinților în teologia anglicană.* — Dacă îngerii sînt rînduiți, în măsura descoperirii și activității lor în istoria biblică, în cete și subordine, permanent lîngă Tronul divin, îndeplinind poruncile, sfinții se află mai aproape de sufletele noastre. Ei au fost oameni ca și noi, dar au intrat deja în Biserica triumfătoare ca cei ce au trăit Evanghelia. Evlavia creștină îi cinstește pentru viața lor în Hristos, pentru faptele lor în slujirea semenului, pentru desăvîrșirea personală. Așa că ei

306. Interesant că unii dintre protestanți, plecînd de la principiul «sola Scriptura», au ajuns la «demitizare», acceptînd «sola gratia», au ajuns la «secularizare» și «desacralizare», de la «sola fide» la «nihilism», de la «Deus absconditus» au ajuns la «fatalism» ș.a.m.d. ; Alfred Edersheim, *op. cit.*, Apendix II, Philo of Alexandria and Rabinic theology, p. 659—664 ; G Moran, *op. cit.*, VIII, Individual Participation in Revelation, p. 147—161.

307. Sf. Atanasie cel Mare, *Epistola către Serapion* 1 ; Ierom. Prof. N. Mladin, *Sfinții în viața morală ortodoxă*, în «Studii teologice», VIII (1956), nr. 1—2, p. 3—25.

308. N. Chițescu, *Condițiile însușirii mîntuirii*, în «Studii teologice», II (1950), nr. 1—2, p. 1—39.

309. Pr. Prof. D. Stăniloae, *Criteriile prezenței Sfintului Duh...*, p. 109—125. Prof. Constantin C. Pavel, *Aspectul teologic al solidarității umane*, în «Ortodoxia», XVIII (1967), nr. 2, p. 182—190 ; Pr. Ion Turcu, *Cinstirea sfinților ca expresie a umanității creștine*, în «Studii teologice», XIII (1961), nr. 3—4, p. 150—165.

cunosc mai bine nevoințele noastre și intervin la Stăpînul tuturor pentru ajutor în lupta cu ispitele și în izbăvirea sufletului. Sfinții, de fapt, sînt organele Sfîntului Duh și stîlpii adevărului credinței în Hristos, mărturii nu numai grăitoare, ci revelatoare ale Evangheliei dreptății. Ei sînt temelia Bisericii văzute și Ierusalimul ceresc în lumea realizărilor duhovnicești. Pentru aceasta, sufletul lor s-a transformat în «tămîie bine-mirositoare lîngă tronul ceresc» (Apoc. VIII, 3—4), iar în viața de apoi, «sfinții și drepții au sufletul nemuritor» (Înțelepciunea lui Solomon III, 1 ; IV, 7—15).

De fapt, credința aparține numai sfinților (Iuda 3).

Sfinții, drepții, proorocii, martirii, mărturisitorii sînt dovada lucrării permanente a «Decalogului» (Ieșire XX, 2—17 ; Deut. V, 6 ș.u.) în lumea veche, a «îndeplinirii fericirilor» și sfaturilor din Noul Testament (Matei V, 3—11).

Datorită rolului lor ecumenic în viața practică și cultică a Bisericii aproape toate confesiunile și Bisericile membre în Consiliul Ecumenic al Bisericilor, într-o măsură mai mare sau mai mică, «reconsideră rolul trăitorilor credinței» din primele veacuri [310]. Acest lucru a modificat atitudinea Bisericilor față de cei care s-au săvîrșit în Hristos. Totodată, ele au găsit și modul fericit de a lega viața de aici cu cea de dincolo nu prin logică și speculații, ci prin trăire și cinstirea înaintașilor. Printre aceste Biserici care au practicat cultul sfinților, evident cu nuanțe reformiste și unele exagerări, a fost și Biserica Angliei și în prezent întreaga Comuniune anglicană [311].

Modul de canonizare a sfinților diferă de la o Biserică la alta, dar principalul pentru venerarea unui sfînt este viața lui în Hristos și jertfa pentru aproapele. Formele «canonice» nu au importanță în Biserica Anglicană. Sfinții sînt credincioșii care și-au desăvîrșit viața în Evanghelie și au înțeles descoperirea dumnezeiască în toată slava ei treimică și eshatologică. Deci, sfinții fac parte din Biserica desăvîrșită, cea răsplătitoare, cea triumfătoare [312].

Trebuie avut însă în vedere viața și activitatea în sfințenie a celui canonizat ; așadar Biserica recunoaște sfințenia și nu poate canoniza pe cineva, dacă nu are fapte vrednice, preciza teologul anglican Milner White. Practica cultică și folosul credincioșilor în urma rugăciunii și cinstirii sfîntului confirmă canonizarea. Chiar s-a fixat ziua prăznuirii fie cea a nașterii fie cea a morții, cînd în Biserica Anglicană se oficiază o slujbă specială cu «apostol» și «Evanghelie» [313].

Trebuie însă, spunea teologul anglican mai sus citat, să nu ne mărginim la sfinții canonizați în trecut, ci viața sfîntă a credincioșilor să

310. B. *Les études patristiques dans la perspective oecuménique,* în «NO», p. 70—82 ; Alfred Edersheim, *op. cit.,* Apendix XIII : Jewish, Angelology and Demonology. The Fall of the Angels, p. 748—763 ; Douglas Feaver, *Martyr-Saint,* p. 6, col. 1—5.

311. «Anglicanism», **cap. XIV, *Other religions practices, Invocation of the Saints,*** p. 524—540 ; *The English Hymnal,* Part. X. *Processional. Saint's Day,* p. 638—649.

312. ***The Lambeth Conference 1958,*** p. 295—297.

313. ***How the holy ones are recognised,* în «The Church Times», 27 august, 1937, p. 208.**

fie în vederea celor în măsură să selecteze, să nu se facă greşeli sau grăbiri [314]. Să fie cinstiţi în mod deosebit chiar regii şi conducătorii a căror activitate a fost pusă în slujba poporului şi au respectat şi împlinit poruncile Bisericii şi sfaturile Evangheliei. Mai mult, Biserica trebuie «să pomenească şi să alcătuiască liturghii speciale şi să fie trecuţi în calendar...» [315] toţi acei care au contribuit într-o măsură sau alta la ridicarea omului spre civilizaţie şi demnitate.

Anglicanii respectă şi venerează mai ales sfinţii naţionali, dar şi sfinţii primelor veacuri creştine, autohtoni sau de alt neam, în ciuda interdicţiilor oficiale fie de la Roma, înainte de Reformă, fie de la Scaunele de York sau Canterbury, fie după organizarea Bisericii Angliei sub patronatul Coroanei, ca de exemplu, Sfîntul Francisc de Assisi [316], preotul (le curé d'Ars), Luis etc. [317].

a) *Canonizarea sfinţilor.* — Există şi o rînduială specială privind receptarea şi canonizarea sfinţilor în Biserica Angliei.

Îndemnul şi încercarea permanentă de a se prăznui şi venera sfinţi cu o viaţă cucernică reală, cercetaţi şi verificaţi, împlinitori şi ajutători ai credinţei, a existat neîntrerupt în Biserica Angliei ; se exclud presupunerile datorită cunoscutei exigenţe anglicane şi în acest compartiment.

Zilele de cinstire în calendarul anglican sînt riguros cercetate şi corectate de către teologi cu ultimele date ale ştiinţei şi arheologiei în legătură cu cinstirea unui sfînt sau eveniment [318].

Dar nu numai evlavia străbună a credincioşilor anglicani a ţinut trează conştiinţa venerării sfinţilor, ci chiar Biserica Angliei, în perioada «crizei protestante», a mărturisit expres cultul sfinţilor, ca membri ai unei familii comune în cer şi pe pămînt (Efes. III, 15) şi care au aceeaşi comuniune duhovnicească [319].

Mai important decît acestea, într-o eventuală apropiere între Biserica Anglicană şi Biserica Ortodoxă, este faptul că anglicanii au cultul martirilor fără pompa specifică «beatificării Romei». Ei au respins dintru început purgatoriul şi indulgenţele cu toată încercarea autorităţi

314. Evident, aproape toţi sfinţii prăznuiţi în Anglia au fost moşteniţi de la Biserica Romano-Catolică şi de aceea s-au făcut serioase revizuiri. Curios, dar adevărat, însuşi Papa Paul VI a făcut «250 de remanieri de sfinţi» (în cursul anului 1972), pentru Calendarul catolic. Se constatase din «dosarele sfinţilor» că se făceau mari erori de serbare a onomasticii lor. De pildă : Sf. Leon era sărbătorit la 11 aprilie, dar murise de fapt la 11 octombrie, iar Sf. Raymond a fost şi el mutat de pe 23 pe 6 ianuarie, aşa cum arată probele.

Reorganizarea calendarului catolic (al sfinţilor) a mai cuprins şi alte mişcări patristice, astfel : Sf. Pepin şi Eulis au fost modernizaţi şi «rebotezaţi», Dian şi Gerald, iar sfintele cu numele de flori, au fost grupate în ziua Sf. Florii, afară de Sf. Margareta etc.

315. Reginald Tribe, *The rediscovery of the Saints,* în «The Church Times», 3 nov. 1933, p. 526.

316. *Ibidem,* D. Karnabatt, *S. Francisc din Assisi şi spiritul franciscan,* Tipografia «Serafica», Săbăoani-Roman ; Chestterton despre Sfîntul Francisc din Assisi, p. 260—263. *Sf. Francisc d'Assisi,* în «DM», p. 290.

317. Reginald Tribe, *art. cit.,* p. 526.

318. Ch. Neil-M. Willoughby, *op. cit.,* p. 65—73.

319. *Ibidem,* p. 70—72 ; A se vedea şi punctul de vedere ortodox: Pr. Prof. Liviu Stan, *Canonizarea Sfinţilor după învăţătura şi după rînduielile Ortodoxiei,* în «Mitropolia Olteniei», XXX (1968), nr. 5—6, p. 360—368.

lor bisericești de a le introduce în slujbele și litaniile Bisericii Angliei [320]. Chiar ziua *Tuturor Sfinților* s-a căutat să se înlăture, dar s-a menținut apostolul de la *Apocalipsă* (VII, 2—12) și *Sfînta Evanghelie de la Matei* (V, 1—12) unde se vorbește de slujitorii lui Dumnezeu din lumea eternă și fericiți trăitori ai Evangheliei pe pămînt. S-au luat măsuri în trecut și pe linie de stat, încercîndu-se, la vădita presiune protestantă, înlăturarea cultului sfinților ca o practică papală : «...doctrina romană despre invocarea sfinților este un lucru deșert, născocit, fără sens, neîntemeiat pe nici o mărturie a Bibliei, ci mai degrabă împotriva spuselor lui Dumnezeu...» [321]. Dar teologii anglicani înțeleg acest Articol (XXII) ca o măsură administrativă împotriva abuzului papal, lăsînd evlavia străbună să-și exercite cinstirea sfinților [322].

Trecînd peste dezbaterile și hotărîrile diferiților teologi, episcopi sau congrese anglicane [323], după prima întrunire oficială între anglicani și ortodocși la Constantinopol în anul 1920, Comisia pentru doctrina creștină (întrunită, în 1922, la îndemnul arhiepiscopului de Canterbury), examinînd problema comuniunii sfinților, a accentuat faptul că închinarea (adorarea) se cuvine lui Dumnezeu și prin cinstirea și intervenția sfinților. Pentru aceasta, liturghia scoțiană a inclus în ea și invocarea : «Doamne, Dumnezeule, *Împăratul sfinților*... noi lăudăm și binecuvîntăm numele Tău cel sfînt pentru toți slujitorii Tăi care și-au sfîrșit firul vieții în credința și nădejdea în Tine, pentru Fericita Fecioară Maria, pentru Sfinții Patriarhi, Proroci, Apostoli și Martiri și pentru toți ceilalți slujitori drepți ai Tăi și te rugăm ca îmbărbătați de pilda lor, întăriți prin comuniune cu ei, să fim ajutați prin rugăciunile lor să dobîndim viața veșnică ; prin jertfa Fiului Tău, Iisus Hristos, Domnul nostru. Amin» [324].

Evident, acesta este un răspuns la evlavia anglicană, este o prezență în fața ortodocșilor, dar și o dezlegare a piedicii pusă de puritani, care încercau să socotească pe sfinți rupți de realitate, într-o lume rece și inexistentă, fiind imagini impresioniste ale scaunului de la Roma. Totuși, credincioșii au rămas fideli tradiției vechi și în comuniune de viață duhovnicească și rugăciune [325] cu sfinții și martirii, știuți și neștiuți.

Odată cu *Mișcarea de la Oxford* a reînviat și «cultul sfinților ca parte integrantă din moștenirea trecutului» și înțelegerea viitorului Bisericii.

Însăși Cartea comună, revizuită în 1928, a prevăzut rugăciuni speciale pentru martiri, slujitori (episcopi), mărturisitori, misionari, pre-

320. «Anglicanism»..., cap. XV : Prayer «The recitation of the Daily Services», p. 628—630.

321. Ch. Neil-M. Willoughby, *op. cit.*, p. 208—209.

322. G. Y. Slosser, *The Communion of Saints*, New York, 1973, p. 35—36 ; I. R. H. Moorman, *History of the Church in England*, London, 1963, p. 184—186.

323. M. Simon, *op. cit.*, «To all Angels, and Saints», p. 241—242.

324. Și în liturghiile ortodoxe (a Sf. Ioan Gură de Aur și Sf. Vasile cel Mare) această rugăciune, evident sub o altă formă, se rostește imediat după *epicleză*, înainte de Axion.

325. *The Lambeth Conference 1958*, p. 295 ș.u.

dicatori, preoți, fecioare și martire ale căror nume au fost înscrise odată spre pomenire.

Mai îndrăzneață a fost propunerea lui Milner White, care, constatînd cultul deosebit pentru unele personalități naționale și bisericești anglicane, a trecut în calendarul sfinților și pe Thomas Moore, Lancelot Andrews, Nicholas Ferrar, Thomas Ken, Henry Martin, John Keble ș.a. Fără o aprobare oficială, unele biserici nou-construite în Londra au fost dedicate în cinstea lui : «Lancelot Andrews episcop și sfînt», lui «John Keble» etc. cu o slujbă specială (1934—1936) [326], iar în 1971 au avut loc comemorările arhiepiscopului martir Thomas Becket [327].

Cultul sfinților, ca un criteriu al Revelației de răspuns al credinciosului la chemarea lui Dumnezeu, nu s-a mărginit la Biserica Angliei, ci întreaga Comuniune Anglicană cultivă «evlavia pentru cinstirea în Biserică de noi trăitori ai credinței anglicane... Această dorință s-a născut din dragostea pentru a aduce mulțumită și slavă lui Dumnezeu că prin slujitorii Săi a descoperit noi laturi ale harului mîntuirii Sale...» [328]. Aceasta este constatarea și concluzia Comisiei pentru progres în Comuniunea Anglicană, la «Conferința Lambeth 1958» [329]. În 1966, Biserica Angliei a pus în circulație o nouă *Mărturisire de credință* așa cum am arătat și care se referă și la situația trăitorilor vieții de dincolo : sfinții de toate categorile.

Chiar înnoirea Bisericii, tema principală a Conferinței «Lambeth 1968», prevede întoarcerea la viața celor care stau la temelia Bisericii: sfinții de toate categoriile [330]. Însăși continuitatea sau succesiunea Bisericii creștine depinde de viața noastră morală și de harul sfinților, scria G. Bell [331].

2. *Respectul pentru odoare și relicve în Biserica Angliei*

a) *Sfintele icoane* fac parte din tezaurul spiritual și operele de artă creștină și au fost, sînt și vor fi nădejdea celor credincioși și în chipul reprezentat pe ele. Anglicanii, după o perioadă de peste patru sute de ani, revin la vechiul cult al sfintelor icoane, înțelegînd rostul lor, așa cum erau cinstite în primele veacuri creștine [332].

Dar printre primele măsuri administrative împotriva icoanelor și chipurilor sfinte, se înscrie, în Biserica Angliei, acțiunea regelui Eduard al VI-lea, care prin «ordonanțe regale» interzicea cultul icoanelor și

326. Pe larg Pr. Prof. Al. Moisiu, *Cultul Bisericii Anglicane contemporane*, în «Studii teologice», XXIII (1971), nr. 9—10, p. 686—687.

327. În 1966, Delegația Bisericii Ortodoxe Române a vizitat și locul martiriului. *Vizita Prea Fericitului Patriarh Justinian în Anglia...*, p. 685.

328. *The Lambeth Conference 1958*, p. 295.

329. «Noi credem că învățătura Bisericii cu privire la Biserica luptătoare și la Biserica triumfătoare, care cuprinde rugăciuni pentru credincioșii morți și evlavia față de sfinți, trebuie să facă parte din orice schemă de reunire».

330. *The Lambeth Conference 1968* : Dezbaterile și hotărîrile Conferinței au fost publicate în «Church Times», aug. 23, 1968, sub titlul : *Lambeth Conference proposals on Church Unity*, p. 1, col. 1—5, și p. 20, col. 1—3 de unde am luat datele necesare.

331. Pr. Prof. Al. Moisiu, *art. cit.*, p. 680, n. 7.

332. Pr. Prof. Ioan Rămureanu, *Cinstirea sfintelor icoane în primele trei secole*, în «Studii teologice», XXIII (1971), nr. 9—10, p. 670—671.

pictarea bisericilor, — influențat de Calvin, cum și cultul statuilor — ca replică împotriva cultului exagerat al romano-catolicismului [333]. Datele rămase din prima jumătate a secolului al XVI-lea [334] ne furnizează informații «că însăși icoana Sfîntului Gheorghe», protectorul Bisericii Angliei, a fost profanată de furia noilor iconoclaști, iar în locul ei, regele a pus portretul său, ținînd în mîini sabia și Biblia [335]. A fost respins cultul îngerilor și al sfinților. În același timp, biserica «Sfîntul (Arhanghel) Mihail» din Bedwordine (Worcester) a fost devastată, iar inventarul ei cu sfeșnice, odoare, cruci, candele, cădelnițe, acoperăminte sfinte ș.a. a fost comercializat». Episcopul Hugh Latimer, în aceeași vreme, încerca să demonstreze «idolatria falselor icoane și obiectelor bisericești», fiind autorul moral, printre alții, al «legii din 1550» împotriva icoanelor și cărților de cult catolice [336]. Se condamna, de asemenea, venerarea icoanelor și relicvelor ca find neconforme Sfintei Scripturi...» (Articolul XXII) [337].

Totodată Biserica oficială, reprezentată mai mult de rege, recomanda icoanele cu chipurile oamenilor și considera fără rost reprezentările simbolice ale lui Dumnezeu-Tatăl în chip de bătrîn venerabil, Duhul Sfînt, în chip de porumbel etc. [338].

O indignare profundă pentru pietatea anglicană a provocat-o fanatismul iconoclaștilor anglicani, care după ce au închis raclele sfinților și au înlăturat picturi celebre de sfinți, au șters din pomelnicul Canterbury-ului numele «Sfîntului Thomas Becket», iar vitraliile bisericilor au fost sparte [339]. De aceea, puritanii s-au ridicat cu vehemență împotriva oficialităților, care au mai îndulcit situația în secolul al XVII-lea, cînd se începuse o mișcare populară. Înțelepciunea episcopilor anglicani: Laud, Andrews și Cosin, a făcut să-și reia vechea funcție cultul sfinților și icoanelor.

Mișcarea de la Oxford încurajează dezvoltarea cultului și introducerea elementelor din Biserica nedespărțită, admițînd și icoanele și podoabele ca decorații [340]. Aceasta, pentru faptul că bisericile anglicane nu se mai distingeau de casele de rugăciuni ale confesiunilor protestante.

Abia în secolul al XIX-lea, datorită intenselor relații cu Levantul, Biserica Anglicană revine la cinstirea odoarelor și împodobirea bisericilor, iar după întrunirea de la Constantinopol, chiar dacă nu s-au abolit «legile» regilor iconoclaști, Biserica Anglicană reînvie vechiul cult. Astfel, în anul 1929, Biserica Angliei și-a formulat poziția: «...anglicanii cred că sfintele icoane sînt bine și corect cinstite în Răsărit și că venerarea și închinarea la ele este conformă cu practica și hotărîrile

333. Jehan Calvin, *Lettres anglaises...*, p. 87—89, 99—101.
334. Vasile Loichiță, *Anglicanism și ortodoxie*, 1930, p. 10—11.
335. Pr. Prof. Al. Moisiu, *art. cit.*, p. 688.
336. *Ibidem*, p. 689.
337. *Prayer Book*, p. 379.
338. F. L. Cross, *op. cit.*, p. 680.
339. Pr. Prof. Al. Moisiu, *art. cit.*, p. 688.
340. I. R. H. Moorman, *op. cit.*, p. 230—234.

sinodului de la Niceea (787) după care este adorată Persoana divină pictată pe icoane. Pentru Apus, unde chipurile sfinților sînt sculptate poate rămîne acest obicei, însă în Răsărit se respectă pictura pe icoane, potrivit tradiției vechi și consemnării Sinodului amintit. De aceea, în venerarea icoanelor nu există nici o urmă de idolatrie și, deci, trebuie înlăturate învățăturile greșite și acuzațiile...» [341].

Mai mulți predicatori anglicani din ultimul timp își bazează expunerea învățăturii creștine pe «metodele practice ale reprezentării pe icoane», care întăresc credința și înlătură păcatul [342], iar icoana «este prezența sfîntului» și a vieții lui zugrăvită în imagini [343].

b) *Moaștele și odoarele.* — Moaștele și obiectele sfințite formează un cult deosebit pentru credincioșii anglicani, menținîndu-se tradiția primelor secole a păstrării lor în biserici și a zidirii locașului de cult în locul martirajelor. Cu toată furia decretelor regelui Eduard al VI-lea și consemnarea în cele 39 de Articole a faptului «că adorarea relicvelor este un lucru deșert, în zadar născocit...», raclele cu rămășițele pămîntești ale sfinților au fost cinstite neîntrerupt. Bineînțeles că slăbirea cultului moaștelor s-a datorat și «bagatelizării numelui sfîntului, a indulgențelor și profitorilor clerului romano-catolic», cu care evlavia anglicană nu s-a împăcat niciodată. Credincioșii, deși s-au supus «legilor» regelui Henric al VIII-lea (1509—1547) pentru că nu se puteau opune executării acestora de către armată, au ascuns rămășițele sfinte, ca apoi în epoca victoriană, să se manifeste dorința sfîntă de cinstire a moaștelor [344].

Este de la sine înțeles că venerarea moaștelor și obiectelor sfințite la anglicani nu se face ca la ortodocși, dar apropierea este evidentă. De fapt, ortodocșii cît și anglicanii niciodată nu trebuie să confunde asemănarea cu identitatea. Apoi trebuie ținut cont de spiritul de formare duhovnicească al credincioșilor ortodocși și al credincioșilor anglicani și în special de felul de gîndire, de epoca în care au trăit, de contactele cu popoarele vecine și de civilizația pe care au făurit-o, mai ales după înfrîngerea Spaniei catolice (1588) [345], cînd anglicanismul începe o adevărată «epocă de aur» a misiunilor în Orient, Asia, Africa și mai ales în cele două Americi.

Ceea ce este îmbucurător, cu toată diversitatea de vederi [346], îl constituie faptul că evlavia credincioșilor anglicani, cu marea lor doză și capacitate de receptare și transmitere a trecutului, întoarce și ierarhia anglicană la izvoarele comune: creștinismul primelor secole și Biserica nedespărțită [347].

341. Pr. Prof. Al. Moisiu, *art. cit.*, p. 689.

342. Rev. A. M. Allchin, *Conferințele...*, p. 929; Roger L. Roberts, *Faith in England*, în «Church Times», Jan. 2, 1970, p. 6, col. 1—3; *What should be Christian answer to moral decline ?*, în rev. cit., oct. 23, 1970, p. 20, col. 1—3.

343. Arhim. Anatolie Kuznețov, *Icoana ortodoxă ca expresie a învățăturii dogmatice a Bisericii* (trad. din l. rusă de I. V. Georgescu), în «Ortodoxia», XXIII (1971), nr. 4, p. 585—595.

344. Pr. Prof. Al. Moisiu, *art. cit.*, p. 689—690.

345. Camil Mureșan, *op. cit.*, p. 24.

346. Pr. Prof. Petru Rezuș, *Problema interconfesională a Revelației...*, p. 233—259.

347. A. M. Ramsey, *The Gospel...*, p. 139—160.

Sfinții și moaștele lor trezesc conștiința unității de credință a căutării realității în duh și adevăr, fapt de primă necesitate în răspunsul credincioșilor la descoperirea lui Dumnezeu [348].

De fapt, Arhiepiscopul de Canterbury împreună cu o parte din ierarhia anglicană, cultivă respectul icoanelor și obiectelor sfinte. S-au dezvelit icoane șterse s-au refăcut picturi celebre bizantine, chipul lui Hristos («Via dolorosa») este la loc de cinste și aproape majoritatea scenelor din Noul Testament sînt pictate în biserici.

Chiar în «Palatul Lambeth» se găsește o icoană a Maicii Domnului de dimensiuni apreciabile, iar în capela palatului există icoane reprezentînd pe Mîntuitorul, pe Sfînta Fecioară Maria, sfinți și îngeri. Ele sînt străjuite de candele și lumînări aprinse aproape în permanență.

În ultimul timp s-a accentuat folosirea lumînărilor, tămîiei și smirnei și altor aromate precum și a untdelemnului pentru candele. Desigur, sînt și cazuri de opoziție în unele parohii, unde elementul protestant și învechit predomină, existînd chiar și regiuni întregi cu calendarul neîndreptat [349].

Problema venerării sfinților și cinstirii moaștelor și obiectelor sfințite, inclusiv biserica în poziția ei de monument de artă sau lăcaș de rugăciune, face parte din al treilea izvor al revelației care începe a se accepta și a da roade, și anume patrimoniul revelațional — capacitatea de receptare a Descoperirii divine — al fiecărui popor creștin în parte, fapt care a fost dezbătut la Conferința pregătitoare a Marelui Sinod Ortodox ținută la Chambesy, — Geneva, în iulie 1971 [350].

C. — FORMAREA OMULUI DUHOVNICESC, ULTIMUL SCOP AL REVELAȚIEI DIVINE

Învățătura ortodoxă. — Am arătat mai sus cum înțeleg anglicanii cinstirea sfinților și rolul lor în succesiunea sfințeniei. De acum vom preciza cîteva puncte comune în Biserica Ortodoxă și Biserica Anglicană, dar nu pe deplin cunoscute de către teologia anglicană.

Mai întîi nu toți sfinții primesc aceeași răsplată, atît pe pămînt cît și în cer: «în Casa Tatălui Meu multe locașuri sînt» (Ioan XIV, 2) și nici aceeași cantitate de predispoziții native sau daruri speciale (Ioan

348. E. Milner-Withe, *The Saints of the English Church. A plea for action,* în «The Church Times», 9 mai 1930, p. 593; A. D. Dyson, *Christ and Man's Place in Nature,* în «Theology», vol. LXXII, mart. 1969, no. 585, p. 98—102.

349. Pe larg în revista «Istina», nr. 3—4/1968, p. 299. Este cazul, credem, să subliniem și faptul că ideea îndreptării calendarului nu a aparținut papei Grigore al XIII, ci însuși Roger Bacon a calculat calendarul real. El a criticat calendarul iulian, adresîndu-se papei Clement IV, subliniind că «...defectele calendarului au devenit intolerabile, înțeleptului și astronomiei». De aceea «o reformă este necesară». Dîndu-și seama că în calendarul iulian anul este mai lung decît cel real, astronomic, Bacon propunea ca o dată la 400 de ani să se scadă cîte trei zile, cu care rămînea în urmă calendarul iulian. Astfel, pentru Bacon, durata anului era de 365 — 2433 zile — ceea ce reprezenta o valoare mai apropiată de durata anului astronomic (365, 2422 zile) decît cea dată în codul reformei gregoriene de mai tîrziu (365, 2425 zile, în *Figuri ilustre din Evul Mediu,* p. 380—381.

350. Episcop Antonie Ploieșteanul, *Lucrările Comisiei pregătitoare a Sfîntului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIX (1971), nr. 7—8, p. 785.

I, 16), cu toate că și creștinii pot fi numiți sfinți. Trecînd peste lupta dusă împotriva evlaviei de fățarnica credulitate, amintim hotărîrile Sinodului al VII-lea Ecumenic, care cu autoritatea-i recunoscută, a consemnat: «Maicii Domnului nostru se cuvine supr-cinstire (ὑπερδουλεῖα)... iar cine nu mărturisește că toți cei ce au plăcut lui Dumnezeu, atît cei dinainte de Lege, cît și cei de sub Lege și cei de sub har, sînt vrednici de cinste după trup și după suflet, ori nu face rugăciuni către sfinți, ca spre unii ce au voie să mijlocească pentru lume, după tradiția Bisericii, să fie anatema...» [351].

Înseși locurile rămase neocupate după căderea îngerilor răi au fost ocupate de sfinți, spunea Fericitul Augustin [352]; ca atare, Biserica triumfătoare formează o comuniune deplină a sfinților, fie pămînteni, fie ființe cerești.

Cinstirea sfinților îngeri este la loc de cinste în Vechiul și Noul Testament [353]. Ca atare, legătura cer-pămînt, Biserică luptătoare și triumfătoare este lărgită, iar aria este precizată de către sfinți și îngeri, componenți, exponenți, ajutători ai noștri și realizatori ai idealului desăvîrșirii: moștenitori ai Împărăției lui Dumnezeu. Așadar, există o legătură concretă între cei repauzați și cei viețuitori și această legătură este nădejdea învierii: «Eu sînt învierea și viața...» a spus Mîntuitorul (Ioan XI, 25).

În Mișcarea ecumenică actuală se pune accentul și pe această legătură ca realitate transcendentă, care ar putea orienta mai bine tendința de apropiere între Biserici, confesiuni și denominațiuni creștine. Desigur, drumul este greu, dar și mijloacele de astăzi au devenit, prin dialog și cunoaștere, mai sigure și mai convingătoare. Acestea trebuie să ducă la iubire și atunci înșelarea dispare, iar minciuna, împreună cu tatăl ei, care dintru început a fost ucigaș de oameni (Ioan VIII, 44), dispare ca realitate, luîndu-i locul «...rugăciunile sfinților...» (Apoc. V, 8). De aceea, sinoadele ecumenice, precedente celui de al VII-lea ecumenic, au menționat puterea sfinților, iar înainte de acestea liturghiile Sfinților Vasile cel Mare, Ioan Gură de Aur, Grigorie, Iacob invocau, pe lîngă harul Sfîntului Duh și puterea sfinților pentru prefacerea Cinstitelor daruri, lucru foarte important în dovedirea și continuarea sobornicității Bisericii [354] și înțelegerea între creștini. Pentru aceasta, actuala ierarhie anglicană se străduiește nu numai să introducă «invocarea sfinților, ci să o ia drept punct important în dialogul cu ortodocșii și cu romano-catolicii». De fapt, *Mărturi-*

351. Alexiu Comoroșan, *Prelegeri academice din dogmatica ortodoxă*, 1869, «Partea specială», p. 697.

352. Antonie Plămădeală, *op. cit.*, III. «Fericitul Augustin și slujirea», p. 90—95.

353. Pr. Prof. D. Stăniloae, ***Rugăciunile pentru alții și sobornicitatea Bisericii***, în «Studii teologice», XXII (1970), nr. 1—2, p. 29—38. S. Bulgakov, *op. cit.*, Fecioara și sfinții în ortodoxie, p. 148—161; Îngerii și sfinții (în viața Bisericii și a credincioșilor), la Arhiep. Macarie, *Dogmatica*, tom. II, Santpeterburg, 1851, p. 257—281. Pe larg și „ПБЭ" vol. I, col. 700—710; Pe larg la Maurice Corvez, *Dieu est-il mort ?*, coll. «Présence et pensée», Aubier-Montaigne, 1973, passim.

354. Pr. Prof. D. Stăniloae, *Rugăciunile pentru alții...*, p. 30—35.

sirea ortodoxă învaţă sigur : «...sfinţii cunosc şi aud, prin dumnezeiasca descoperire, trebuinţele celor ce-i invocă...» (III, 52) [355].

Mai dificilă de înţeles este situaţia celor din «umbra morţii», sau celor din iad. Mîntuitorul, prin parabola săracului Lazăr şi a bogatului nemilostiv, ne-a atras atenţia asupra acestei situaţii, însă Providenţa ştie cum va fi. Învăţătura Bisericii ne îndeamnă : «să facem rugăciuni, milostenii şi pomeniri la jertfa Euharistică» [356] nu numai pentru cei vii, ci «şi pentru cei răposaţi, care s-au săvîrşit în dreapta credinţă» [357]. Bineînţeles, acestea toate au la bază revelaţia Vechiului şi Noului Testament, precum şi practica de veacuri a Bisericii nedespărţite.

Problema eshatologică şi milenistă au dat naştere la nenumărate interpretări [358].

Aplicînd principiul iconomiei ca o înţelepciune a Bisericii Ortodoxe [359] şi ca o punte şi o mînă de ajutor celor ce doresc să cunoască adevărul şi să înţeleagă mai bine creştinismul primelor veacuri, prin hotărîri şi enciclice, Întîistătători de Biserici au aprobat unele ierurgii şi pentru alte confesiuni şi mai ales pentru anglicani. Astfel, patriarhul Grigorie al VI-lea al Constantinopolului a hotărît, prin *Enciclica* din 20 octombrie 1869, ca anglicanii din Orient să fie înmormîntaţi în cimitirele ortodoxe şi de către preoţi ortodocşi ; patriarhul Ierotei al Antiohiei şi întreg Sinodul Bisericii Greceşti au admis acelaşi lucru [360], iar Sinodul Ortodox Rus în 1797—1800 a aprobat înmormîntarea tuturor eterodocşilor [361], urmînd aceeaşi cale şi Biserica Ortodoxă Sîrbă. În sfîrşit, recunoaşterea hirotoniilor anglicane a încununat aceste eforturi [362].

Deci, grija pentru cei morţi şi sfinţi face parte din meditaţia zilnică şi rugăciunea particulară sau obştească a adevăraţilor creştini. Această intervenţie a noastră pentru cei morţi se face prin Sfînta Fecioară şi sfinţii toţi, pentru că «mult face rugăciunea dreptului...» (Iacov V, 15, 20).

Biserica Ortodoxă săvîrşeşte slujbe speciale pentru răposaţi (moşii de vară şi de iarnă, precum şi Joia Mare), dar prăznuieşte şi o Duminică a tuturor sfinţilor şi drepţilor prin care Dumnezeu s-a descoperit

---

355. *Învăţătura de credinţă...*, p. 177—181 ; V. T. Istavridis, *op. cit.*, p. 90, şi Comuniunea Sfinţilor, p. 136—140 ; S. Bulgakov, subliniază : «...Limbile de foc (ale Cincizecimii) au rămas în Apostoli ; iar aceştia, la rîndul lor, le-au transmis urmaşilor lor...», *op. cit.*, p. 8.

356. Pr. P. Vintilescu, *op. cit.* Oficiul Sfintei Liturghii după dipticele de la finele anaforei euharistice şi pînă la înălţarea Sfintului Agneţ, p. 274—292.

357. Aşa cum este rînduiala şi la Proscomidie (părticelele).

358. Diac. Prof. Nicolae Nicolaescu, *Venirea a doua a Domnului. Împărăţia de o mie de ani*, în «Studii teologice», XXIV (1972), nr. 1—2, p. 12—23 ; Gh. Drăgulin, *Revelaţie şi eshatologie*, în «Studii teologice», XI (1959), nr. 1—2, p. 46—56.

359. Sf. Ioan Gură de Aur spunea : «Duhul uneşte toate, alcătuind un tot... căci uneşte pe toţi după obiceiuri, neam, vîrstă, sex,...», la F. Prat, *La Théologie de Saint Paul*, Paris, 1925, vol. II, p. 348 ; Principiul iconomiei este una dintre temele Marelui Sinod Panortodox. Această temă a fost pregătită de Biserica Ortodoxă Română.

360. A se vedea pe larg «Biserica Ortodoxă Română»/1938, p. 580.

361. *Ibidem*, p. 581 ş.u.

362. Pr. Prof. Liviu Stan, *Perspectiva canonică a relaţiilor dintre Ortodoxie şi anglicanism*, în «Ortodoxia» X (1958), nr. 2, cap. «Problema validităţii hirotoniilor», p. 286—292.

oamenilor. Această duminică este o recapitulare a cugetării, trăirii și îndumnezeirii credincioșilor de-a lungul evoluției istorice a omenirii.

Pomenirea Sfinților, pe lîngă actul de evlavie propriu-zis, constituie o mărturie sinceră a sufletului nostru, pentru aceia care «nu s-au ostenit în zadar...» (Filip. II, 16), viața și-au desăvîrșit, Biserica o au cinstit și de Împărăția cerurilor s-au învrednicit. Ei veghează neîncetat asupra vieții noastre plină de curse văzute și nevăzute ; de aceea, un imnograf a scris : «Doamne de n-am avea pe sfinții Tăi rugători, în zadar ne-am osteni...» [363]. Pentru aceasta trebuie să le cercetăm sfîrșitul lor și să le urmăm credința (Evr. XIII, 7).

Prin pomenirea tuturor sfinților, Biserica Ortodoxă înțelege să amintească credincioșilor de aceia care, chiar pe cale naturală, au încercat să formeze caractere, să valorifice creațiile morale, artistice, sfințitoare pentru luminarea înaintașilor spre adevăr, spre cinste și demnitate, ridicînd astfel în fața morții stavila vieții și a tendinței spre etern.

Patriarhii Vechiului Testament au ținut aprinsă candela credinței într-un singur Dumnezeu, săvîrșindu-se întru nădejdea izbăvirii, după chemarea lor : «Pentru că Dumnezeu nu părăsește pe cel care dorește desăvîrșirea» (Facere XXVIII, 15), și cei ce caută pe Domnul îl găsesc (Pilde VIII, 17).

Proorocii au fost făcliile cele înțelepte, care au pregătit calea venirii lui Mesia. Ei au primit chemarea de sus, dar prin viața lor au arătat credința în Cel veșnic și descoperit lor, încît Dumnezeu, prin gura proorocului Isaia zice : «Voi sînteți martorii Mei, voi și Robul Meu pe care L-am ales pentru ca să cunoașteți, și să Mă credeți și să înțelegeți că Eu sînt Domnul și în afară de Mine nu este nici un izbăvitor» (XLIII, 10—11).

Dar și oameni obișnuiți, însă cu credință tare, au fost instrumente ale Revelației divine cum este cazul lui *Iov* și mulți *profeți ai faptelor* (Ilie, Elisei etc., IV Regi) care au căutat să ferească pe credincioși de închinarea mincinoasă la idoli, la zei sau la natură (Rom. I, 25).

Concluzii. — Biserica Ortodoxă, ca și Biserica Anglicană din ultima vreme, își îndreaptă ruga sau îi pomenește și pe aceia care au părăsit falsa plăcere și au încercat să ferească lumea de prăpastia pieirii : filozofii vechi, care din umbră au văzut pe Luceafărul vieții ; cugetătorii antici, care au pregătit mințile să înțeleagă pe unicul Dumnezeu... Adevărata Biserică are în tinda ei pe înțelepții lumii vechi. Acest fapt este arătat cu prisosință chiar în pictura bisericească românească, unde alături de Avraam, Isaac, Iacov, de Isaia, Daniil, David și ceilalți proroci apar înțelepți și filozofi ai lumii antice ca : Socrate, Platon, Aristotel, Diogene, Anaximene, Anaximandru ș.a. [364].

363. *Slava...*, de la Paveceniţa Mare ; S. Bulgakov, *op. cit.*, Icoanele și cultul sfinților, p. 176—183.

364. N. Vătămanu, ***Hipocrate în pictura exterioară a bisericilor din Țara Românească,*** în rev. «Argeș», III (1958), nr. 4, p. 20 ; Idem, *Hipocrate printre filozofi și sibile în pictura noastră bisericească,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVII (1969), nr. 7—8, p. 836—837 ș.a.

Lîngă peştera Naşterii Domnului străjuiesc, împreună cu steaua, păstorii, îngerii şi astronomii vechii Persii.

Lîngă patul suferinţelor bolnavilor şi muribunzilor, pe lîngă doctorul sufletelor noastre, Mîntuitorul Hristos, îşi fac apariţia Hipocrate [365], părintele medicinii, sau Galen, ucenicul său, alături de Sfinţii Vasile cel Mare, Cosma şi Damian doctorii fără de arginţi [366].

Tot în exteriorul bisericilor apar pictate chipurile sibilelor [367] etc. ca o preţuire evidentă a culturii universale şi a creaţiei mitologice.

Această cinstire deosebită, ce se face de către Biserica străbună pentru dreptii şi înţelepţii vechi, arată că înaintaşii noştri apreciau tot ceea ce este bun în desăvîrşirea fiinţei umane.

La anglicani apar în biserici chipurile pictate sau sculptate (mausolee) ale celor mai mari oameni.

Ortodoxia românească a respectat umanismul strămoşesc sprijinind unitatea spirituală a poporului român. În decursul istoriei sale bimilenare, poporul dreptcredincios a legat, pe bună dreptate, virtuţile înaintaşilor, ale eroilor, de martirajul pentru credinţă [368]. Sfinţenia şi dreptatea erau manifestări ale virtuţii, de aceea, strămoşii noştri daci nu au împrumutat nume de zei străini, ci au creat culte ca : cel al lui Orfeu, Mitra, Bacus ş.a., cărora în «panteonul grec sau roman» li s-a pierdut cultul iniţial [369].

Biserica creştină a dat martiri din fiecare naţiune, încît imnul : «Cei ce au pătimit chinuri în tot pămîntul şi s-au mutat la ceruri, cei ce au urmat îndeaproape patimile lui Hristos şi au înlăturat patimile noastre...» îi aduce Biserica drept exemplu de urmat [370]. De subliniat şi faptul că, în vechime, sfinţenia era rezultatul trăirii în dreptate : «Cel drept va fi viu» (Ioan III, 36), iar cel neputincios trăieşte prin credinţă (Habacuc II, 4). Acestea au fost primele vase cinstite, gătite pentru lucrul cel bun (II Tim. II, 21). Evident, că toată descoperirea divină a fost exclusiv pentru desăvîrşirea noastră.

Prin slujirea sfinţeniei, Mîntuitorul a arătat lumii că nu este nici filozof, nici cugetător, ci izbăvitor şi împlinitor al Legii şi al proorocilor (Matei V, 17).

Pentru marele rol al Sfinţilor în descoperirea şi pronia divină, Biserica se întreabă : «Ce vă vom numi pe voi sfinţilor ? Heruvimi, că întru voi s-a odihnit Hristos ; serafimi, că neîncetat L-aţi preaslăvit pe El ;

365. *Ibidem.*

366. În erminia ortodoxă se practică intens pictarea bisericilor cu aceşti sfinţi, iar în exterior se găsesc marii filozofi şi chipul sibilelor.

367. Mihail Popescu, *Sibilele în viaţa religioasă a greco-romanilor în literatura şi iconografia creştină*, în «Studii teologice», XXIII (1971), nr. 7—8, p. 546—560.

368. Prea Fericitul Patriarh Justinian, *Apostolat social*, vol. IX, Bucureşti, 1968, p. 183—184 ; «DIVR», p. 192—195.

369. D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 83—93, 157—163, 218—233 ; 284—312 ş.a. ; N. Mitru, *Cultele religioase din Tomis*, în «Studii teologice», XXIII (1971), nr. 5—6, p. 400—411.

370. A se vedea pe larg slujba din Penticostar şi în special *Icosul praznicului* ; S. Bulgakov, *op. cit.*, Mistica ortodoxă, p. 184—194 ; R. P. Louis, *La spiritualité orthodoxe et la spiritualité protestante et englicane*, în «Contacts», XIX, nr. 57, p. 93.

îngeri, că de trup v-aţi lepădat ; puteri, că lucraţi cu minunile... Multe sînt numirile voastre, dar mai multe-s darurile...» [371].

Toţi sfinţii sînt din aceeaşi rădăcină (Rom. XI, 16) citim în *Cartea comună*... avînd har (I Cor. XV, 10) de la Domnul Iisus Hristos, Sfîntul lui Dumnezeu (Marcu I, 24), în care se găsesc ascunse comorile înţelepciunii şi ştiinţei dumnezeieşti (Col. II, 2—3) şi El (Mîntuitorul) care nu uită osteneala nimănui (Evr. VI, 10), va răsplăti fiecăruia, la arătare, după faptele lui (Matei VI, 4).

În calitatea sa de moştenitoare a harului şi darurilor desăvîrşirii şi sfinţeniei, ca stîlp şi temelie a adevărului (I Tim. III, 15), Biserica Ortodoxă îndeamnă pe credincioşi : «Să săvîrşim sfînta pomenire a strămoşilor noştri, moşilor, părinţilor, patriarhilor, ierarhilor, a proorocilor şi a cuvioşilor Săi, a pustnicilor şi dreptilor şi a tot numele ce este scris în Cartea vieţii..., pe toţi să-i chemăm în rugăciune zicînd : împacă pentru ei lumea Ta, Hristoase Dumnezeule, ca un iubitor de oameni...» [372].

Învăţătura despre sfinţenie şi sfînt, precum şi despre viaţa în Hristos este comună Bisericii Ortodoxe şi Bisericii Angliei şi este un punct comun cîştigat în dialogul anglicano-ortodox.

*

Cu toate că am arătat după fiecare punct al teologiei Revelaţiei în anglicanism cîteva asemănări, care la o analiză mai largă par chiar idei comune, Biserica Ortodoxă în dialogul său cu Biserica Angliei trebuie să plece de la **cele 11 puncte.** *Fiecare punct constituind fie o învăţătură dogmatică convenabilă teologiei ortodoxe, fie o practică de veacuri care constituie deja o tradiţie. Tradiţia anglicană, chiar dacă nu corespunde cadrelor şi normelor dogmatiştilor rigizi, trebuie privită ca «dinamism» în Biserica Angliei.*

Este necesar nu să se renunţe la trecut (în ambele Biserici — Anglicană şi Ortodoxă —), ci acest trecut să fie reconsiderat la nivelul culturii şi spiritualităţii moderne, şi raportat la necesitatea mîntuirii credincioşilor de astăzi.

În zadar se vor întruni comisii şi subcomisii ortodoxe şi anglicane care vor aduce în faţa lor «arsenalul trecutului», trebuie mai întîi înţeles credinciosul de astăzi pentru a fi de folos şi celui de mîine. Singurul argument permanent valabil este Revelaţia divină şi trăirea ei, avînd pildă sfinţii şi dreptii de toate categoriile.

Contactele directe şi întrunirile între anglicani şi ortodocşi — şi în special între teologii ortodocşi români şi anglicani — sîntem convinşi că şi în viitor vor aduce prinosul lor la marea operă de apropiere dintre Biserici şi pacea întregii lumi. Acest fapt reiese cu claritate şi din noul eveniment al instalării Graţiei Sale, Dr. Donald Coggan ca Arhiepiscop de Canterbury, Primat al Angliei şi Mitropolit.

Cu prilejul alegerii noului arhiepiscop, Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian scria : «Am urmărit cu viu interes activitatea ecume-

371. *Podobie*, glas VIII.
372. *Sedelna* praznicului la Duminica tuturor sfinţilor.

nică a predecesorului Dvs., Graţia Sa Michael Ramsey, precum şi interesul deosebit pe care acesta l-a arătat faţă de lucrările de pregătire a dialogului dintre Biserica Ortodoxă Română şi Biserica Anglicană.

Ştim că Biserica Anglicană aşteaptă de la Graţia Voastră continuarea şi împlinirea multor acţiuni de importanţă majoră, printre care se numără şi problema cooperării frăţeşti a Bisericilor lui Hristos, în vederea realizării idealului unităţii creştine. Această problemă ne este scumpă şi nouă şi sîntem convinşi că, pentru realizarea sa definitivă de care Biserica noastră este deosebit de interesată, vom avea prilejul să colaborăm tot mai strîns în viitor...» [373].

Iar Graţia Sa, Dr. Coggan, pe lîngă mulţumirile transmise Delegaţiei Bisericii Ortodoxe Române, a răspuns Prea Fericitului Părinte Patriarh Justinian: «Am fost foarte bucuroşi să primim la întronizarea noastră în catedrala din Canterbury delegaţia oficială a Bisericii Ortodoxe Române numită de Prea Fericirea Voastră...

Mulţumim Prea Fericirii Voastre pentru scrisoarea de felicitare pentru care răspundem cu aceeaşi dragoste.

Sîntem conştienţi de prietenia specială care a fost realizată între Prea Fericirea Voastră şi predecesorul meu prin schimbul de vizite şi sîntem hotărîţi să facem tot ceea ce putem pentru a menţine această încredere personală.

Aşteptăm cu nerăbdare ca relaţiile dintre Bisericile noastre să se dezvolte atît prin schimburi între oameni şi Biserici, cît şi mai oficial prin dialogul teologic...» [374].

Aşadar, paşii sînt făcuţi, punţile sînt aruncate între cele două Biserici, Anglicană şi Ortodoxă, perspectivele dialogului sînt promiţătoare, ne trebuie nădejde în Dumnezeu, încredere în seriozitatea discuţiilor şi dragoste întru toate.

---

373. *Mesajul* Prea Fericitului Părinte Patriarh Justinian trimis Graţiei Sale Dr. Donald Coggan cu prilejul investiturii Sale în funcţie de Arhiepiscop de Canterbury, Primat a toată Anglia şi Mitropolit (*Participarea Delegaţiei Bisericii Ortodoxe Române la instalarea Graţiei Sale Dr. Donald Coggan, noul Primat al Bisericii Anglicane,* în «Biserica Ortodoxă Română», XCIII (1975), nr. 1–2, p. 54–55).

374. Răspunsul Graţiei Sale Dr. Donald Coggan la Mesajul Prea Fericitului Părinte Patriarh Justinian (*Ibidem*, p. 57). A se vedea şi *Mesajul* Graţiei Sale trimis Prea Fericitului Părinte Patriarh Justinian cu prilejul Semicentenarului Patriarhiei Române şi 90 de ani de la recunoaşterea autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române, în «Biserica Ortodoxă Română», XCIII (1975), nr. 11–12, p. 1318–1319.

CAPITOLUL AL IV-LEA

IZVOARELE ŞI CUPRINSUL REVELAŢIEI DIVINE

— PUNCTE COMUNE ŞI DIFERENŢE ÎNTRE BISERICA ORTODOXĂ ŞI BISERICA ANGLICANĂ —

1. Cauza, izvorul, principiul revelaţiei este numai Dumnezeu

Atît în Ortodoxie, cît şi în Anglicanismul contemporan, Descoperirea lui Dumnezeu este unică. În acest sens nu există un alt izvor a Revelaţiei decît singurul şi adevăratul Dumnezeu. Totuşi, pentru înţelegerea noastră, pentru consemnarea şi transmiterea la generaţiile de credincioşi a adevărului revelat, Dumnezeu a rînduit *pentru necesităţi şi slăbiciuni umane,* ca Descoperirea Sa să fie concretizată şi precizată în documente, adică izvoare scrise: *Sfînta Scriptură,* şi pe baza transmiterii orale şi trăirii spre desăvîrşire, adică izvorul nescris, dar tot atît de important: *Sfînta Tradiţie* cu întreaga predanie a Bisericii, fiindcă în Sfînta Tradiţie elementul uman se îmbogăţeşte şi se diversifică prin legătura cer-pămînt în aşa-zisa teandrie [375].

Acest proces de transformare a credincioşilor există în toate religiile, dar metodele diferă; nu trebuie confundată chemarea tuturor la mîntuire, care este o moştenire paradisiacă, cu descoperirea lui Dumnezeu celor aleşi. Numai «celor aleşi» este dată Revelaţia. Evident că Revelaţia naturală sau chivernisirea universului (microcosmosul şi macrocosmosul) are legi imuabile pe măsură ce încă nu sînt cercetate, dar dialectica lor face parte din Pronia divină şi aceste legi sînt încadrate în principiile ei: crearea, conservarea şi conducerea.

A. — BIBLIA SAU SFÎNTA SCRIPTURĂ

Biblia sau Sfînta Scriptură nu este numai «o colecţie de cărţi», ci un imens urcuş pentru înţelegerea lui Dumnezeu şi o vastă contribuţie umană pentru desăvîrşirea celor care cred în Dumnezeul cel viu. Pentru aceasta, Teologia fundamentală cercetează, cu ajutorul metodelor ei variate, atît inspiraţia şi ineranţa care ar aparţine domeniului dogmatic — cît şi canonul biblic — care aparţine exegezei biblice.

1. Cărţile canonice

Importanţa pentru studierea Cărţilor canonice se măreşte şi prin faptul că teologia Revelaţiei în anglicanism nu izolează, ca cercetare şi metode, explicaţia raţională de interpretările clasice. Vom căuta, în măsura posibilului, să explicăm ceea ce ne-am propus mai sus:

375. «Anglicanism», IV, The Bible I. Scripture as the Rule of Faith, p. 89—96. *Receptarea Revelaţiei,* în «DB», p. 336; I. Şurubaru, *Izvoarele Revelaţiei divine în Biserica Anglicană,* în «Glasul Bisericii», XXVII (1968), nr. 1—2, p. 95—106; Michael Fordham, *Is God Supernatural?,* în «Theology», vol. LXIX, sept. 1966, no. 355, p. 386—396; Hr. Andruţos, *Simbolica...,* cap. III, Revelaţia divină, p. 96—122; Alan Isaacs, *op. cit.,* p. 112—126.

a) *Inspirația Sfintei Scripturi.* — De la început trebuie subliniat faptul că inspirația nu numai că ajută înțelegerea Bibliei, ci îi creează starea de permanență și siguranța Providenței divine prin înrîurirea Sfintei Treimi, mai precis prin Sfîntul Duh. Dispărînd cauzele urii confesionale, cum și înțelegerea greșită a structurii comunităților creștine, a luat ființă și în protestantism o nouă exegeză și o reală explicație a inspirației ca element principal în descoperirea lui Dumnezeu. Ca atare «atît Revelația cît și inspirația sînt cele două acte cărora le datorăm nu numai comuniunea întregului adevăr mîntuitor, ci și existența însăși a Sfintei Scripturi...» [376]. În această situație, prezența lui Dumnezeu, față de cei ce cred, se oficializează prin inspirație, vădindu-se modalitatea exprimării prin scris a autorilor Sfintei Scripturi. De aici rezultatul că «sola Scriptura» și «ex cathedra» sînt încercări de a înlocui inspirația, care aparține, de la Cincizecime, numai Bisericii în totalitatea ei sub înrîurirea Sfîntului Duh: «părutu-s-a Sfîntului Duh și nouă...» (Fapte XV, 28) este dezlegarea tainei inspirației. Numai așa înțeleg anglicanii inspirația ca entitate, generatoare de valori [377] și mîntuire, în ciuda confesiunilor protestante, care consideră inspirația de mai puțină importanță, iar o parte a Scripturii — ce nu poate fi înțeleasă — dictată [378].

Pentru a ajunge la cunoașterea problemei, trebuie cercetat trecutul, deoarece *inspirația n-a fost pusă la îndoială atîta vreme cît credința se manifesta prin trăire, socotită și însușită ca drum sigur spre mîntuire.* Intervenind factorii externi ai explicării creștinismului și pe cale rațională, unii filozofi vechi, dar mai ales gnosticii, ebioniții și sincretiștii căutau să arate că și credința în Evanghelie are aceleași «legi obiective» și evolutive ca orice sistem [379]. De aici s-a ajuns la concluzia că inspirația este, de fapt, o zestre nativă a autorilor, ruptă de ceea ce Biserica numește «un dar special al Sfîntului Duh» (I Cor. XII, 8). Deci, acei rătăciți printre creștinii primelor veacuri, dacă nu au înțeles inspirația au socotit că aceasta poate lipsi.

De la început subliniem că revelația și inspirația nu sînt identice, nu se pot confunda, ci se completează una pe alta. *Revelația este universul inspirației:*

Desigur, atunci cînd «credința era adeverirea celor nevăzute...» (Evr. XI, 1) prin patimile și învierea Mîntuitorului, inspirația, ca element al Revelației, nu mai putea fi pusă la îndoială, pentru că mintea credincioșilor și întreaga ființă a lor erau copleșite de însuși Revelatorul. Și chiar în vremea Părinților Apostolici nu s-a ocupat nimeni de «formulări» ale credinței sau a demonstrării ei, pentru că

376. Pr. Prof. Corneliu Sîrbu, ***Revelație și inspirație,*** în «Ortodoxia», X (1958), nr. 1, p. 41 ; Charles Gore, *op. cit.*, VIII The Authority of Holy Scripture, p. 864—901 ; Alan M. Stibbs, ***The Witness of Scripture to its Inspiration,*** în «Rev. and the Bible», p. 105—118 ; Inspirația Scripturii (în general), p. 125—135 și mai ales : *Problema inspirației astăzi,* în «MS», tom. I, vol. 2, p. 136—143 ; John Baker, *The Creativity of Scripture,* in «Theology», vol. LXIX, sept. 1966, no. 555, p. 405—407 ; «DFCh», vol. I, col. 825—826.

377. Pe larg A. H. Strong, *op. cit.*, p. 196—242. «Anglicanism» 2. Scripture and Reason p. 97—117 ; 9. Roger Nicole, *New Testament use of the Old Testament,* în «Rev. and The Bible», p. 135—152.

378. Pr. Prof. C. Sîrbu, ***Revelație și inspirație...,*** p. 43 ; J. T. Forestell, *Inspiration,* în «NCE», vol. II, p. 381—386 ; ***Inspirația,*** în «NC», p. 60—208 ; ***Inspiration,*** în «SM», vol. 3/1969, p. 145—151 ; 9. ***The Mystery of the vision of God,*** în «NC», (supliment), p. 54—55 ; 5. N. B. Stone, ***Special Revelation as Scriptural,*** în «Rev. and the Bible», p. 73—86 ; ***Inspirație și dictare,*** în «DFCh», Tome I, col. 270—271.

379. Pr. Prof. C. Sîrbu, ***Revelație și inspirație,*** p. 43 ; Pe larg și la : 13. Goeffrey, W. Browiley, ***The Church Doctrine of Inspiration,*** în «Rev. and the Bible», p. 203—218.

Cincizecimea fusese aproape; abia *Epistola lui Barnaba* începe a trage atenția că în lumea cugetătorilor creștini «Logosul Revelației este considerat drept cauză a luminării profetice». În această perioadă, accentul apărării credinței în învierea lui Hristos și a dumnezeirii creștinismului consta în a convinge pe neștiutori că inspirația profetică este desăvîrșită prin Iisus Hristos. Se excludea, astfel, posibilitatea de a se confunda sincretismul gnostic cu învățătura Evangheliei.

b) *Raportul dintre inspirație și revelație.* — Raportul dintre inspirație și revelație a fost observat de Sfîntul Justin Martirul și Filozoful prin două fapte:

1. «...au fost niște oameni fericiți, drepți și iubitori de Dumnezeu, care au vorbit în Duhul Sfînt și care au arătat cele viitoare, și cu care îndeletnicindu-se cineva, dacă crede în ele, poate folosi foarte mult [380].

2. «Au fost la iudei unii oameni profeți ai lui Dumnezeu, prin care duhul profeției a prezis cele ce s-au întîmplat. Și regii care au domnit la iudei, în (acele) vremuri, au păstrat cu grijă profețiile acestora, avîndu-le scrise în cărți, de către înșiși profeții, în limba lor proprie, ebraică». Din aceste două locuri rezultă clar că marele apologet face distincție între Revelația profetică și consemnarea acesteia în scris [381].

Mișcarea montanistă a determinat Biserica să ia atitudini împotriva greșelilor de interpretare a revelației, iar inspirația era cercetată în funcția ei practică și verbală.

Clement Alexandrinul, care cunoștea atît gnosticismul alexandrin cît și iudaismul din diaspora, extinde inspirația biblică la detaliile expresiei, ceea ce înseamnă că înclină spre inspirația verbală.

Origen, care cunoștea «catehismul» păgîn al lui Cels, n-a pus problema în sine a revelației și inspirației, pentru că nu urmărea numai combaterea operei lui Cels, ci și izvoarele acesteia și falsificarea învățăturii creștine, pe care religiile de mistere o considerau «o rătăcire iudaică» și «un pericol social» [382]. Se reține însă din spusele lui Origen: 1. Sesizarea strînsei legături dintre revelația divină și inspirație, prin faptul că vede în Sfînta Scriptură o locuință a Logosului divin; 2. Integrarea organică a Sfintei Scripturi în iconomia descoperirii divine prin considerarea ei ca organ al activității revelatoare a lui Dumnezeu. Totuși Origen confundă revelația cu inspirația biblică.

În același mediu alexandrin s-a dezbătut problema inspirației, deoarece aici era terenul luptei pentru întîietate a curentelor și ideilor filozofice stimulate și de elenism.

Dintre neoalexandrini, Metodiu de Olimp întrevede rezolvarea prin aceea că «Logosul este cel ce dă adevărul inspirat, pe cînd Sfîntul Duh vestirea profetică în afară»..., ceea ce sugerează nu numai că Revelația divină și inspirația sînt distincte, ci și precizarea că în Revelația divină e mai activ Logosul și de aceea Revelația divină e dezvăluire de adevăr, iar în inspirație e mai activ Sfîntul Duh, care veghează la transmiterea curată a adevărului divin [383].

---

380. Pr. Prof. C. Sîrbu, ***Revelație și inspirație...***, p. 43, n. 6.

381. Kará Kérov, **3, 44, 14, 3, 40, P.G., XI—XVII**; ***Revelație și inspirație,*** în «DB», p. 324 a; 14. R. A. Finalyson, ***Contemporary Ideas of Inspiration,*** în «Rev. and. the Bible», p. 219—234.

382. De fapt această scuză este reluată și astăzi de mulți protestanți, «demitizatori»; R. Garaudy, *op. cit.*, p. 67; Guy Lafon, *Raison de la foi en Jésus*, în «RTL», 3, A. 1972, fasc. V, p. 402—425; P. Berger, ***La religion dans la conscience moderne,*** Essai d'analyse culturelle, col. «Religions et science de l'homme», Paris, 1971, pass.

383. Pr. Prof. C. Sîrbu, ***Revelație și inspirație...***, p. 45; G. W. H. Lampe, ***Inspiration and Revelation,*** în «IDB», vol. II, p. 713—718.

Părinții Capadocieni, cît și Școala din Antiohia au accentuat importanța Sfintei Scripturi pentru viața credincioșilor [384], dînd o ripostă reușită arianismului, semiarianismului și pnevmatomahilor. De aceea, raportul dintre revelație și inspirație este un raport de însușire a adevărului revelat, iar dovada acestei însușiri o constituie viața în Hristos a credincioșilor.

Pe măsură ce știința medievală se dezvoltă, se concretizează și perfecționează spiritul creator al teologiei creștine [385], Revelația fiind explicată în funcție și de noile descoperiri științifice. Din ce în ce mai mult vechea filozofie ia forme acceptabile prin cugetări și se pune mare bază pe viața și minunile sfinților: Moaștele și odoarele devenind mijloace tămăduitoare pentru suferințele sufletești și trupești. Ca atare, Părinții Răsăriteni erau convinși că aceia care nu trăiesc Evanghelia, ci o filozofează, nu pot crede în Descoperirea lui Dumnezeu și nici în inspirație. Așa a fost cazul ebioniților, gnosticilor, Arie, Macedonie, Eunomiu, Nestorie ș.a.m.d.

În Apus, însă, spiritele primelor veacuri creștine fiind mai liniștite, Părinții și scriitorii bisericești dezvoltă o teologie proprie despre inspirație. Așa este cazul Fericitului Ieronim care subliniază inspirația reală (nu verbală) a Sfintei Scripturi, iar Fericitul Augustin dezvoltă pe bună dreptate, ca mare erudit și antropolog, «o psihologie a inspirației revelației divine». Mai tîrziu, această psihologie a fost preluată de scolastică și schematizată de Toma d'Aquino prin cunoscuta «pneutie». Totuși, gînditorul apusean accentuează inspirația verbală și pune bază pe factorul uman ca elementul receptiv și transmisibil al Revelației prin inspirație. Au depășit, însă, limita comentatorii săi, care au căutat să scoată «argumente pentru diferite ramuri ale științei pozitive» din gîndirea Fericitului Augustin.

Cu toate acestea, menționează P. C. Pr. Prof. Corneliu Sîrbu, în ceea ce privește «raportul dintre Revelația divină și inspirație», Fericitul Augustin are o poziție aparte. Bazîndu-se pe faptul că Sfînta Scriptură vorbește despre cărțile unora dintre profeți, care nu fac parte din canon, el socotește că acei profeți au avut descoperirea, dar fixarea ei în scris nu s-a făcut prin inspirație, ca în cazul celorlalți autori profetici...» socotesc că înșiși cei cărora Duhul le-a revelat cele ce trebuie să fie în autoritatea religiei, pe unele le-au putut scrie ca oameni prin diligență istorică, pe altele ca profeți prin inspirația divină; și acestea au fost deosebite astfel, că acelea erau apreciate ca unele ce trebuie atribuite lui Dumnezeu celui ce vorbește prin ei înșiși și dacă acelea privesc folosul cunoașterii, acestea (privesc) autoritatea Bisericii care a păstrat canonul» [386].

Un caz aparte, în teologia apuseană, îl constituie Sfîntul Ambrozie, care se ocupă de aspectul sufletesc în contact cu inspirația. Același aspect îl are în vedere și Sfîntul Grigorie cel Mare dezvoltînd «o întreagă psihologie a inspirației». Evident, Sfinții Părinți au intuit harisma inspirației, dar au apreciat și pregătirea autorului, pregătire atît culturală, dar mai ales morală.

În sfîrșit, cel care sintetizează și sistematizează raportul dintre Revelație și inspirație este Sfîntul Ioan Damaschin. *În Dogmatica* sa, reușește să pună în circulație aportul teologiei patristice și trăirea Evangheliei, prin metoda artei cîntului (imno-

384. Pr. Radu Dumitru, *Spiritualitate și slujire la Sfinții Trei Ierarhi*, în «Studii teologice», XXVI (1974), nr. 3—4, p. 183—189.

385. *Știința antică și medievală, I, ...*, p. 632—640.

386. Pr. Prof. C. Sîrbu, *Revelație și inspirație...*, p. 45—46 ș.a.; *Sfînta Scriptură*, în «DTh», p. 207—208; Rojdestvenski, *Biblia*, în „ПБЭ" tom. I, col. 474—490; *Biblie*, în «ERE», vol. II, p. 562b—615b precum și A. Stewart, *Bible*, în «DB», vol. I, p. 286a—295b; «DFCh», vol. I, col. 98—99.

grafiei» în comun. Acest fel de transmitere al tezaurului revelat constituie una din practicile creştinismului nedivizat. Desigur, primele sinoade n-au creat o nouă învăţătură şi nici n-au dezvoltat nişte principii morale originale, ci au pus în tipare noi Evanghelia eternă pe care alţii voiau să o priveze de caracterul revelaţional.

Revenind şi la gradul de cultură al credincioşilor se constată, în această epocă, o mare circulaţie de idei şi valori culturale. Împăratul Teodosie cel Mare înfiinţează universitate la Constantinopol. Toate artele se dezvoltă, toate ştiinţele sînt încurajate, iar epoca lui Justinian încununează triumful cu însăşi catedrala înţelepciunii: «Sfînta Sofia» [387]. În afara acestora însă, ereticii vehiculează ideile lor în tot imperiul; mai mult, trec graniţa acestuia şi aici iau fiinţă noi poziţii şi şcoli, fie teologice, fie filozofice sau retorice. Se distrug temple ale religiilor vechi, se desfiinţează oracolele şi instituţiile de iniţiere ale deserventilor templelor. Pînă acum teologia era a cercurilor clericale şi ierarhice, credincioşii doar primeau. Odată cu ridicarea nivelului cultural şi social, credincioşii şi liberii-cugetători cer precizări ale adevărurilor de credinţă [388]. Împăraţii doresc tratate de teologie [389], ceea ce complică poziţia celor nechemaţi şi nepregătiţi.

Pe plan extern, Biserica este solicitată a face faţă atitudinii reprezentanţilor celorlalte religii, atît ale Imperiului, dar mai ales ale popoarelor cu care veneau în contact şi îndeosebi popoarelor migratoare. Apare, în lumea arabă, mahomedanismul. Numai aşa credem că se găseşte răspuns, şi rezolvarea problemei «crizei teologiei» în această perioadă [390].

Astăzi, cînd este răsturnată o mare parte a ipotezelor ştiinţifice prin noi descoperiri şi structura şi cugetarea, dar şi viaţa credincioşilor, formează altă latură, de care trebuie să se ţină seama.

Privind obiectiv faptele, se înţelege că Adevărul mîntuitor este acelaşi, dar tiparele lui diferă de la epocă la epocă, de la individ la individ.

De aceea, «putem stabili că în epoca patristică nu s-a pus în mod special problema raportului dintre revelaţia divină şi inspiraţie, din următoare motive:

1. Revelaţia divină şi inspiraţia erau două realităţi adînc înrădăcinate în conştiinţa creştină;

2. Spiritul creştin îşi punea cu predilecţie probleme practice...

3. Nici o nevoie specială n-a prilejuit discutarea acestei probleme [391].

Ivindu-se ruptura în Biserică şi apoi Reforma, deci îndepărtarea de trăirea Evangheliei, au început noi interpretări în legătură cu Revelaţia şi inspiraţia. Făcînd din inspiraţia biblică o problemă centrală, unii reprezentanţi ai protestantismului au privit-o din două perspective: cea strict supranaturalistă a direcţiei «ortodoxe», rigide şi cea naturalistă a raţionalismului pur. De fapt, aici este cheia înţelegerii bibliolatriei: confuzia între inspiraţie şi Revelaţie. «Ortodoxia» veche protestantă a trebuit să acorde noţiunii de inspiraţie o atenţie deosebită. Scoţînd Biblia din organismul Revelaţiei divine şi aşezînd-o pe o bază de sine stătătoare,

387. Pr. Prof. Petru Rezuş, *Sfînta Sofia, biserica cea mare a Ortodoxiei,* în «Ortodoxia», V (1953), nr. 4, p. 514—543.
388. Ch. Diehl, *Figuri bizantine...*, p. 56—66.
389. *Ibidem*, p. 175—324.
390. J. Le Goff, *op. cit.*, p. 110—161.
391. Pr. Prof. C. Sîrbu, *Revelaţie şi inspiraţie*, p. 46—47.

ideologii protestanți a trebuit să valorifice la maximum Sfînta Scriptură și cu aceasta inclusiv inspirația biblică.

Așa s-a ajuns ca Luther să nu facă nici o deosebire între Revelația divină și inspirație, «ele se confundă și nu le putem distinge...» Mergînd pe același drum al interpretării Scripturii, în jumătatea a doua a secolului al XVII-lea, teologii luterani Quenstadt, Hollez și alții susțin că Sfîntul Duh «dictează» sfinților autori nu numai întreg conținutul (indiferent că e cunoscut sau nu de ei), ci și forma, inclusiv punctuația... Ei consideră atît întreg fondul cît și forma Sfintei Scripturi ca revelație. E teoria inspirației prin Revelație.

Cealaltă fracțiune a protestantismului socotește Biblia un produs literar, înfățișîndu-se astfel, atît Revelația, cît și inspirația. Pentru a avea, însă, o privire de ansamblu asupra problemei revelație-inspirație trebuie să ținem cont și de părerea catolică ca punct de plecare și cercetare pentru confesiunile protestante și la unii teologi anglicani.

Evul mediu apusean, prin scolastică, a căutat să ajute teologia prin filozofie pentru explicarea credinței, problema Revelației și inspirației nu a mai fost discutată, fiind confundată cu profeția, de la Fericitul Augustin pînă la Toma d'Aquino. Toma d'Aquino «deși face distincție între revelația divină și inspirație nu determină mai îndeaproape acțiunea inspirației biblice ca iluminare și astfel raportul dintre Revelația divină și inspirație nu-i precizat. Toma d'Aquino nu admite inspirația verbală și susține că Sfînta Scriptură e inspirată în toate cărțile ei (inspirație reală, completă).

Cu privire la concepția tomistă, teologii romano-catolici s-au împărțit în două: unii accentuînd latura umană a Bibliei, iar alții acceptînd influența divină [392]. De aci s-au născut alte curente și idei culminînd cu Conciliile Vatican I și Vatican II, care în loc de rezolvare au adîncit prăpastia cu noi «dogme» [393].

Anglicanismul nu s-a pronunțat asupra raportului dintre Revelație și inspirație; totuși factorul uman l-a cultivat prin spiritualitate, iar factorul divin, sau cel de inspirație directă, l-a considerat izvor de credință [394]. Unii teologi anglicani consideră că inspirația este de domeniul Providenței, iar Revelația este cu totul independentă de inspirație [395].

Însăși Ortodoxia nu s-a pronunțat decisiv și de comun acord asupra izvoarelor Revelației [396] și în aceeași măsură rămîne deschisă problema raportului dintre Revelație și inspirație.

---

392. *Ibidem*, p. 47—49 ș.a.

393. Pr. Prof. D. Stăniloae, *Doctrina catolică a infailibilității la I-ul și al II-lea Conciliu de la Vatican*, în «Ortodoxia», XVII (1965), nr. 4, p. 459—492 ; Pr. Prof. Ioan I. Rămureanu, *Primatul papal și colegialitatea episcopală în dezbaterile Conciliului al II-lea de la Vatican*, în rev. cît., nr. 2, p. 139—166.

394. Reprezentant în acest caz este savantul Robert Boyle. 5. The New Phylosophy, în «Anglicanism», p. 235—236.

395. La Oxford (6—13 iulie 1973), s-a luat în discuție problema : *Inspirație și Revelație în Sfintele Scripturi* (Pe larg Prof. N. Chițescu, membru în Comisia de dialog anglicano-ortodoxă din partea Bisericii Ortodoxe Române, *Prima sesiune a dialogului anglicano-ortodox*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCI (1973), nr. 7—8, p. 803—808.

396. Pr. Prof. C. Sîrbu, *Revelație și inspirație*, p. 49.

În *teologia românească*, profesorul Vasile Găină nu face prea mare distincție între Revelație și inspirație [397], Irineu Mihălcescu o tratează numai dogmatic [398], iar P. C. Pr. Prof. D. Stăniloae caută o relație a iubirii în acest raport [399].

Specialiștii teologiei fundamentale românești: P. C. Pr. Prof. Isidor Todoran [400], P. C. Pr. Prof. Petru Rezuș [401] și P. C. Pr. Prof. Corneliu Sîrbu [402] caută să clarifice problema Revelației cît mai aproape de fondul patristic, în context cu scrierile vechi și noutestamentare și luînd ca bază învățătura curată a Revelației acceptată și de rațiune. În afară de însușirea ei prin harisma credinței, Prof. I. Savin arăta că inspirația a fost absentă numai la Mîntuitorul Iisus Hristos ca împlinitor al celor prezise și izbăvitor al celor ce cred și trăiesc Evanghelia [403].

Din felul cum a fost tratată problema raportului revelație-inspirație în teologia creștină de pînă acum, se desprind următoarele:

1. Între revelația divină și inspirație există un raport de strînsă corelație;

2. Cu toată această strînsă relație reciprocă dintre ele, Revelația divină și inspirația nu se confundă pînă la identificare;

3. Confundarea revelației divine cu inspirația sau invers aduce după sine consecințe grave;

4. În cercetarea raportului dintre revelația divină și inspirație, nu trebuie să ne lăsăm antrenați de un spirit prea iscoditor și scolastic, care ar voi să disece în mod forțat și artificial realitatea vie pe care o reprezintă revelația divină și inspirația;

5. În sfîrșit, neajunsul principal al elaborărilor de pînă acum constă în faptul că nu a fost sesizat raportul ontologic dintre revelația divină și inspirație; în aceeași măsură se simte lipsa angajării ei și tratării ei în perspectiva iconomiei divine a mîntuirii neamului omenesc căzut în păcat».

Datorită acestui ultim punct, «iconomia», rezultă că inspirația completează neputințele psihice ale alesului și-l face înaintemergător al Descoperirii. În acest caz este angajată ființa credinciosului spre propria-i desăvîrșire. Aceasta nu înseamnă că Dumnezeu nu se descoperă și fără inspirație.

Inspirația completează înțelegerea noastră. Inspirația este totodată o bază psihică a Revelației divine, adică este internă cu efecte binefăcătoare pentru credincioșii care iau contact cu persoana inspirată [404].

c) *Forme ale inspirației divine.* — Pentru clarificarea problemei enumerăm și cîteva din formele pe care le îmbracă, în general, inspirația Revelației divine:

---

397. *Ibidem*, p. 50; V. Găină, *Teoria Revelațiunii*. Studiu apologetic, 1899, în ms; Dr. O.I., *Vasile Găină*, în «Candela», 1907, p. 635—641; Pr. Prof. Petru Rezuș, *Vasile Găină*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», XXXIII (1957), nr. 1—2, p. 127—134.

398. Irineu Mihălcescu, *Curs de teologie fundamentală sau apologetică*, vol. I, p. 166—167; Prof. N. Chițescu, *Mitropolitul Irineu Mihălcescu*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», XXXIV (1958), nr. 617—623.

399. Pr. Prof. D. Stăniloae, *Dumnezeu este iubire...*, p. 366, nr. 1; Idem, *Comunitate prin iubire*, în «Ortodoxia», XV (1963), nr. 1, p. 52—70.

400. *Preocupări de teologie fundamentală în teologia românească*, în «Ortodoxia» XXIII (1971), nr. 4, p. 522—531.

401. *Ibidem*, p. 523 ș.a.

402. *Ibidem*, p. 533.

403. Prof. Ioan Savin, *Creștinismul în trecutul nostru istoric*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVII (1969), nr. 1—2, p. 170—180.

404. Pr. Prof. C. Sîrbu, *Revelație și inspirație*, p. 50—51; S. Folgado, *Visione*, în «EB», vol. VI, 1971, col. 1186—1188.

1. *Agrăirea interioară pozitivă sau chemarea ființială de la spirit la spirit* (Isaia VIII, 1—16; XXI, 6; XXXVIII, 4 ș.a.; Ieremia I, 2, 4, 11; Iezechil I, 3, 5, 9; XVIII, 1, 11; Amos, III, 8; Osea I, 2, 4; Zaharia I, 17; Matei X, 19—20; Marcu XIII, 11; Luca XXI, 15; II Cor. XII, 2 etc.). Nu avem de a face, în aceste cazuri, cu o vorbire fonică, produs al unei voci accesibile simțurilor externe și constînd din sunete articulate, ci cu un proces ce se petrece în intimitatea sufletului cu urechile spiritului se aude clar, tainic și sigur comunicarea lui Dumnezeu, așa cum un talent muzical lucrează cu armonia sunetelor înainte de executarea propriu-zisă a lucrării muzicale.

2. *Vedenia* (Isaia VI, Iezechiil I, XXXVII, 1—34; Ieremia I, 24; Amos VII, VIII; Fapte XVI, 9; XVIII, 9—10; II Cor. XII, 1—5) este o formă mai concretă, angajînd simțul văzului, auzului, mirosului sau pipăitului și în care, printr-o intervenție divină specială sînt produse în sufletul respectivei persoane anumite reprezentări. Primind o putere deosebită de percepție, vizionarul luminat de Duhul Sfînt dispune de o privire ideală așa cum trebuie să fie în viitor. Conținutul viziunii se imprimă cu o atare ascuțime și precizie în sufletul celui chemat, încît nu încape nici o îndoială în ce privește realitatea obiectului revelat. Este calculul suprem ce depășește logica momentană. Prin imagini, de cele mai multe ori simbolice — cu scopul de a putea fi interpretate în viitor, imprimate în simțurile interioare și prin împărtășirea luminii necesare interpretării sensului corect al lor, vizionarul e pus în situația de a recepta descoperirea dumnezeiască în cele mai bune detalii.

3. *Visul* (Daniil II, 1 ș.u.; IV, 2, 15; VII, 1 ș.u. etc.) este o angajare a subconștientului privind unele fapte și întîmplări trecute sau viitoare, angajare care e legată de fenomenul somnului natural. Totuși, în ceea ce privește conținutul, el nu se bazează pe reproducerea acelor imagini simțuale, pe care psihicul le-a înregistrat în stare trează, ci pe înrîurirea divină. În timpul somnului, activitatea spirituală se manifestă prin vise cu conținut plin de taină, ascuns, pentru un moment, cunoașterii obișnuite [405].

Desigur și aici se exclud fenomenele patologice. Visul inspirat sau visul profetic aparține numai celor în deplină sănătate trupească și sufletească. Fenomenul este propriu unor scopuri religios-morale spre binele și propășirea celor pentru care se produce visul.

Prin analogie, pot fi și vise de coșmar și răbufnitoare chiar din partea vrăjmașului; acestea, însă, rămîn în domeniul maladiei. Asemenea vise pot da naștere la opere de artă sau chiar încercări temerare ale geniului uman [406].

4. *Extazul* (Isaia VI, 8—13; Ieremia I; Fapte X, 9—16; XXII, 17—21) este cea mai înaltă formă a inspirației Revelației divine. Este suprema concentrare și transformare a ființei umane pentru a se face interpreta descoperirii, prezentă sau viitoare, a lui Dumnezeu. Este copleșirea minții și pătrunderea inimii. În forma extatică a inspirației divine, sufletul este aproape complet desprins din realitatea simțuală înconjurătoare și ridicat la cea mai înaltă interiorizare. Cu toate acestea, funcțiunile sufletești nu-s excluse și nici trecute într-o completă pasivitate, ci numai angajate în sfera unei conștiințe înalte: manifestarea lor e potențată în așa fel, încît sufletul devine întru totul receptiv față de Descoperirea dumnezeiască. În acest

405. Pr. Prof. C. Sîrbu, *Revelație și inspirație*, p. 51.

406. Cazul Meșterului Manole din folclorul Mînăstirii Argeș, la Pr. Ion Ionescu, *Conflictul din balada «Meșterul Manole»*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCII (1974), nr. 3—4, p. 458—468.

caz, concentrarea spirituală asupra obiectului descoperit apare ca o veghere duhovnicească, condiția sufletească ideală pentru receptarea inspirației divine [407].

Se înțelege că aceste forme de primire a inspirației nu se manifestă la debilii mintali, ci la oamenii integri sufletește și trupește, pentru că inspirația este transmisă cu scopul de a lăsa celor ce cred încă un reazim al Descoperirii lui Dumnezeu.

d) *Conceptul de inspirație și raportul revelației divine cu inspirația.* — Noțiunea inspirației și încadrarea ei într-un concept variază de la confesiune la confesiune. Una era noțiunea de inspirație în primele veacuri ale creștinismului, cînd era vie amintirea patimilor și învierii Mîntuitorului Hristos și alta este noțiunea inspirației, ca și Revelației divine, într-o comunitate creștină unde se dispută demitizarea Bibliei [408], sau chiar începuturile așa-zisei «teologii a morții lui Dumnezeu» [409].

În cadrul teologiei creștine, întrebuințarea cuvîntului inspirație este multiplă, variată și încă nedefinitiv cristalizată din cauza unor accepțiuni diferite.. Cea mai frecventă întrebuințare a acestui cuvînt este, în sens larg, *inspirație,* care înseamnă *înrîurirea extraordinară și determinantă asupra rațiunii și voinței credinciosului în scopul vestirii adevărurilor divine*; iar în sens restrîns și curent desemnează acțiunea divină în urzirea cărților sfinte, adică inspirația biblică [410].

În teologia creștină, în afara inspirației biblice, există și inspirația revelației divine: inspirația profetică și inspirația apostolică, de care se ocupă în speță teologia fundamentală, pentru a nu se face confuzie cu «divinațiile» sau producțiile «de esență divină» ale folclorului religios al fiecărei religii sau națiuni [411].

Și în această privință termenul românesc «inspirație» derivă din cuvîntul latinesc «inspiratio», care are echivalent cuvîntul grecesc θεοπνευστία, formă substantivală a lui θεόπνευστος, folosit de Sfîntul Apostol Pavel (II Tim. III, 16). Acest adjectiv pasiv θεόπνευστος, derivă, la rîndul său, din substantivul θεός = Dumnezeu și din verbul πνέω (πνεῖν) = a sufla, a insufla, a inspira, a șopti etc.

Cel mai potrivit este deci a înțelege prin inspirație (θεοπνευστία) *suflarea lui Dumnezeu.* În acest sens se cuprind două concepte pozitive: conceptul de Dumnezeu — în sensul logic —, care este principiul activ al acțiunii inspiratoare și conceptul acestei acțiuni însăși, pe care noi ne-o reprezentăm sub forma unui suflu, a cărui influență o primește credinciosul ales pentru a fi inspirat [412]. Prin urmare, analiza etimologică a numelui biblic al inspirației duce la încheierea că: a inspira înseamnă a insufla; iar inspirație înseamnă insuflare. Același sens i se dă inspirației și de către unii teologi ecumeniști [413], de teologia anglicană [414] și de către teologia

---

407. ***Preocupări și studii de teologie biblică...,*** în «Biserica Ortodoxă Română», XX, p. 280—281 ; *Psihozele...,* passim.

408. *Durham Essays and Addresses,* by Michael Ramsey, SPCK, London, 1957, «Demythologizing», p. 29—34.

409. **Pr. Prof. P. Rezuș, *Teologia contemporană a «morții lui Dumnezeu»,*** în «Mitropolia Banatului», XX (1970), nr. 1—2, p. 38—51 ; Sp. J. Weiland, *op. cit.,* Moartea lui Dumnezeu, p. 124—144.

410. **Pr. Prof. C. Sîrbu, *Revelație și inspirație,*** p. 51 ș.u.

411. **Pr. Prof. Petru Rezuș, *Folclorul religios și importanța lui pentru înțelegerea evlaviei credincioșilor ortodocși,*** în «Glasul Bisericii», XX (1970), nr. 11—12, p. 1132—1145 ; Alan Isaacs, *op cit.,* Rațiunea, revelația și credința, p. 154—178 ; «ECG», p. 188—189.

412. ***Învățătura de credință...,*** p. 24.

413. **A. *La signification du probléme herméneutique pour le Mouvment oecuménique,*** III. La méthode d'interprétation, în «NO», p. 59—64.

414. **«Anglicanism», cap. XIX, Caroline piety ; 2. The Saintliness of Individuals, p. 727—743.**

ortodoxă românească [415]. În teologia românească, P. C. Pr. Corneliu Sîrbu propune, pentru simplificarea lucrurilor, următoare întrebuințare în cadrul iconomiei divine a mîntuirii noastre:

1. *Inspirația revelației divine,* care mijlocește capacitatea necesară primirii și asimilării revelației divine;

2. *Inspirația propovăduirii,* care mijlocește aptitudinea necesară transmiterii și propagării — pe cale orală sau scris — a Adevărului dumnezeiesc, descoperit prin Revelația divină. De fapt, acest aspect al inspirației formează partea centrală și legătura indestructibilă între Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție, punct foarte important pentru a înțelege unitatea celor două moduri ale Descoperirii divine.

Față de cele de mai sus, rezultă că în toată amploarea ei, noțiunea de inspirație prezintă două momente esențiale: 1. *înrîurirea divină asupra puterilor sufletești ale alesului,* cu scopul de a le face apte pentru primirea și asimilarea revelației divine; 2. *înrîurirea divină asupra puterilor sufletești cu scopul de a le mijloci capacitatea transmiterii și propagării Adevărului divin* dezvăluit prin Revelația divină. În ambele cazuri, principiul activ al inspirației este voința lui Dumnezeu de a descoperi sau de a transmite și a asigura propagarea adevărului mîntuitor [416].

Inspirația biblică sau a cărților sfinte are o sferă destul de restrînsă, dar precisă, care aparține exegezei biblice, dar *inspirația* în general *nu se poate cuprinde în formulări și concepte pentru că ea aparține numai lui Dumnezeu* și se transmite în funcție de transformarea credincioșilor și în istorie pînă la sfîrșitul veacurilor. Dacă la început a fost Sfînta Tradiție, din care s-a alcătuit Sfînta Scriptură, fără a contrazice cu ceva izvorul comun — Dumnezeu —, tot astfel inspirația rămîne specificul revelației divine. Inspirația a fost transmisă celor aleși concomitent cu dezvoltarea progresului uman.

Acest specific al dezvoltării spiritului teologiei în contact cu civilizațiile și progresul se constată în special în Sfînta Scriptură, ca izvor scris al revelației divine; ceea ce nu înseamnă că Predania Bisericii sau Sfînta Tradiție nu este inspirată. Sfînta Scriptură este concretizarea scrisă a inspirației. «Inspirația biblică este acțiunea divină specială, prin care sfinții autori sînt puși în starea sufletească necesară compunerii cărților ce alcătuiesc Sfînta Scriptură.

Privită în constituția sa internă, inspirația biblică este un tainic proces teandric, care se desfășoară în baza unei armonioase colaborări dintre puterea divină și natura umană a Sfîntului autor. Ca atare, ea constă din două elemente: factorul divin și factorul uman. Cel dintîi se bazează pe un har special sau extraordinar, adică într-o putere sau lucrare divină care acționează asupra sufletului Sfîntului autor sub forma unei suflări, determinîndu-l și făcîndu-l capabil să scrie ceea ce vrea Dumnezeu și cum dorește El. Cel de al doilea element constă în natura umană care, prin colaborarea acesteia cu factorul divin se ajunge la urzirea Sfintei Scripturi» [417].

În acest caz, sufletul celui inspirat trebuie să fie curat și ca un vas ales al lui Dumnezeu. Această selecție este completată și de harul necesar, care copleșește

415. Pr. Prof. C. Sîrbu, *Revelație și inspirație,* p. 50—60.
416. *Ibidem.*
417. *Ibidem.*

măreția actului și înțelegerea lui. Harul este acela «care pe cele neputincioase le vindecă» [418] și investește pe cel inspirat sau ales.

Față de cele expuse, amintim și faptul că există un raport de interdependență între Revelația divină și inspirația biblică, deși inspirația biblică s-a circumscris la canonul Sfintei Scripturi și s-a încheiat. Deci Revelația divină mijlocește cunoașterea unui fapt sau a unui adevăr, iar inspirația biblică mijlocește transpunerea în scris a unui fapt sau a unui adevăr. Că inspirația biblică nu tinde să descopere ceva nou, ci numai să mijlocească transmiterea și difuzarea a ceea ce-i deja revelat, se vede și din faptul că și în Sfînta Scriptură, tainele rămîn mai departe taine [419], pînă cînd Dumnezeu găsește de cuviință să le împlinească și să devină accesibile tuturor, așa cum a fost taina întrupării, învierii, înălțării etc.

Numeroși teologi români s-au ocupat cu această problemă dînd soluții după profilul specialității lor [420].

e) *Conceptul de ineranță și raportul ei cu revelația divină.* — Desigur că, inspirația nu poate fi confundată nici cu geniul și nici cu talentul, fiind vorba, în problema Revelației, de o transmitere spre desăvîrșire a credincioșilor. Evident, că nici talentul, nici geniul nu sînt potrivnice Revelației, ci dimpotrivă acestea fac parte din criteriile naturale ale Descoperirii. Pe cînd inspirația constituie obiectivul care asigură desăvîrșirea celor ce ascultă și împlinesc cuvintele inspirației. Geniul și talentul sînt caracteristici și cerințe ale evoluției umane, culturale și științifice, pe cînd inspirația face parte din tezaurul Sfîntului Duh (II Tim. III, 16; II Petru I, 21).

Un criteriu al inspirației este *ineranța*, care nu este independentă, dar joacă mare rol în istoria mîntuirii și planului de desăvîrșire a credincioșilor. Această ineranță sau lipsă de greșeală a Sfintei Scripturi este confirmată de Mîntuitorul Hristos, cînd afirmă că cele spuse în Scripturi cu privire la El trebuie să se realizeze (Matei XXV, 31, 37; Luca IV, 21; XVIII, 31; XXIV, 26; Ioan III, 18; cum și la Rom. III, 4; I Ioan, II, 21). În același context se înscrie repetata expresie a Sfinților Apostoli: «ca să se împlinească Scriptura», care cuprinde recunoașterea — pe seama scrierilor Vechiului Testament — a adevărului absolut al cuvîntului însuși al lui Dumnezeu. De aceea, la el, cuvîntul «Dumnezeu» e înlocuit adeseori, direct cu cuvîntul «Scriptură»; «Scriptura zice lui Faraon» (Rom. IX, 17), «Scriptura văzînd mai înainte...», mai înainte a binevestit lui Avraam (Gal. III, 8).

Ca să reliefeze mai bine modul de cooperare al lui Dumnezeu cu credinciosul, în cazul inspirației, trebuie avut în vedere și faptul că inspirația este un dar supranatural al lui Dumnezeu. Acest dar este oferit scriitorilor sfinți ai cărților Scripturii nu pentru folosul lor personal, ci pentru a activa în scopul îndeplinirii voii lui Dumnezeu prin descoperirea Sa în vederea mîntuirii noastre. Poate cineva să fie sfînt fără să aibă darul inspirației. Ca atare, inspirația nu este dar permanent, ci trecător, care durează atîta timp cît atinge ținta urmărită de Pronie. Nu se cer nici condiții, în caz excepțional, ca persoana inspirată să fie conștientă de darul inspirației

418. Rugăciunea arhierească pentru invocarea Sfîntului Duh la Taina Hirotoniei.

419. Pr. Prof. C. Sîrbu, *Revelație și inspirație*, p. 61.

420. Problema inspirației nu afectează cu nimic încercarea credinciosului de a se mîntui. Dumnezeu s-a descoperit prin întrupare, s-a preaslăvit prin înviere și s-a înălțat la slava dinaintea întrupării, deci ne-a descoperit destule posibilități în vederea mîntuirii; «DFCh», vol. I, col. 688—689.

proprii. Aici este confuzia că un credincios sau un ins oarecare crede că face totul pe cale obișnuită, nu sesizează harisma în sine.

În acest sens, putem cita cîteva fapte: Sfîntul Evanghelist Marcu, după cum a transmis Sfînta Tradiție, își scrie Evanghelia la cererea credincioșilor din Alexandria; Sfîntul Apostol Pavel scrie lui Filimon să fie îngăduitor cu Onisim (Filimon, 10—13). Pretutindeni Noul Testament are caracter general de scrieri ocazionale. Ceea ce nu împiedică, ca, în ordine supranaturală, aghiografi să fie îndemnați a împlini voia lui Dumnezeu. Această îndrumare completează lipsa talentului sau funcțiunilor sufletești în a așterne sau transmite Descoperirea. În acest caz avem o revelație inexplicabilă [421].

Plecînd de aici, se înțelege că Scriptura este o normă de credință și de viață duhovnicească, sprijinul înțelegerii credinței este Revelația, iar cel al trăirii este împlinirea inspirației. Scriptura devine astfel creatoare de desăvîrșire nu un cod ideologic sau juridic: «Scriptura este dată spre cunoaștere, spre mustrare, spre îndreptare, spre înțelepțirea care duce la dreptate...» (II Tim. III, 16). Așa au înțeles-o adevărații credincioși ai primelor veacuri, așa o înțelegem și noi astăzi. «Ca atare, Sfînta Scriptură este nu numai mijlocul cel mai bun de conservare a Adevărului revelat, ci și izvorul prin excelență al normei absolute a vieții creștine, atît în ceea ce privește credința, cît și în ceea ce privește conduita morală...» [422].

În ultima vreme, datorită metodelor teologiei fundamentale, problema inspirației se pune cu mai multă acuitate [423], mai ales că unele copii ale manuscriselor vechi se dovedesc autentice, iar altele îndoielnice [424]. Indiferent de momentul istoric, de copist, de adăugiri, inspirația își păstrează funcția sa directoare ca organ al Revelației [425], fiind adeverită de scopul ultim al actelor Dumnezeirii: desăvîrșirea și mîntuirea credincioșilor. Nu se poate, însă, confunda inspirația aghiografilor cu talentul sau pregătirea copiștilor manuscriselor originale [426].

f) *Canonul biblic.* — Într-adevăr, canonul biblic este una din problemele ordinei de zi a Marelui Sinod panortodox și totodată baza scriptico-documentară a avansării relațiilor ecumenice într-un dialog teologic de esență [427].

---

421. «XX—BOR». ***Preocupări și studii de teologie biblică,*** p. 266—285; ***Preocupări și studii de teologie istorică și patristică,*** p. 284—306. *Ineranța Sfintei Scripturi,* în «DTh», p. 235; *Istoria și evidența Revelației,* în «DB», p. 324, 335—336; Ulrich Simon, *The Problem of the Biblical Narrative,* în «Theology», LXXII, June, 1969, no. 583, p. 243—252.

422. Pr. Prof. C. Sîrbu, ***Revelație și inspirație,*** p. 66; Textul în limba latină și în limba franceză, în «Nouvelle Revue Théologique», tome 88, nr. 2/1966.

423. ***Constitutio dogmatica: De divina Revelatione,*** cap. III. Inspirația Sfintei Scripturi și interpretarea ei, p. 177—181 (Textul «constituției» și la G. Moran, *op. cit.,* Appendix: «Constitution on Divine Revelation», p. 201—214).

424. E. F. Sutcliffe, *Qumran,* în «EB», vol. V, col. 1081—1092 (Grotele mari, col. 1093—1113).

425. ***Descoperirea dumnezeiască și modalitățile ei de exprimare spre mîntuire. Tema a I-a a Marelui Sinod,*** în «Studii teologice», XXIV (1972), nr. 3—4, p. 176—177; K. L. Yates, *The Revelance of Scripture,* în «Theology», vol. LXIX, July, 1966, no. 553, p. 310—311.

426. «Descoperirea dumnezeiască»..., p. 177; Pr. Prof. VI. Prelipceanu, *Inspirația Sfintei Scripturi,* în «Ortodoxia», XIV (1962), nr. 4, p. 463—488.

427. *Canonul Sfintei Scripturi,* în «DTh», p. 69 și 408. Macarie, *Dogmatica,* Despre Vechiul Testament, p. 255—279 și Noul Testament, p. 280—311, 449—452; W. G. Most, *Canon,* în «NCE», vol. II, p. 386—387, «DFCh», vol. I, col. 114—115; A. Vögtle, III. *Biblical Hermineutics,* în «SM», vol. I, p. 183—187. 10. Edward J. Young, *The Canon of the Old Testament,* în «Rev. and. the Bible», p. 153—168. Ign. de la Potterie, S.J., *La verité de la Sainte Ecriture et l'Histoire du salut d'après la Constitution dogmatique «Dei Verbum»,* în «Nouvelle Revue Théologique», tome 88, nr. 2/1966, p. 149—169.

1. VECHIUL TESTAMENT sau Legea și proorocii תּוֹרָה נְבִיאִים constituie prima parte a descoperirii divine fixată în scris. Deși se numește canon (κανών — קָנֶה), sau regulă morală, parte împlinită, parte ce urmează să se împlinească, Biserica îl socotește izvor al Revelației împreună cu Noul Testament.

Trecînd peste noțiunile de specialitate (Introducerea și Exegeza biblică a Vechiului Testament), Biserica Ortodoxă recunoaște 39 cărți ale Vechiului Testament care conțin adevărul împlinirii și mîntuirii. Biserica nu poate propune deci alte învățături și nu poate învăța altfel, decît cum și ce este descoperit, adică ce se cuprinde în Revelația dumnezeiască. Întrucît două sînt izvoarele sigure și mîntuitoare ale Revelației: Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție, Biserica consideră ca învățătură de credință creștină numărul de 39 al cărților sfinte ale Vechiului Testament. Această învățătură trebuie negreșit să se cuprindă în unul din izvoarele Descoperirii divine. Desigur, în paginile cărților Vechiului Testament și Noului Testament nu aflăm nicăieri însemnate sau menționate toate cărțile canonice, ceea ce întărește corelația directă cu Sfînta Tradiție, sfera de formare a canonului și cel de al doilea izvor al Descoperirii divine [428].

Biserica, de la primele sale începuturi, a recunoscut drept canonice 39 cărți, iar în decursul veacurilor obiecțiunile împotriva lor au fost minore și nu a existat o îndoială exprimată, în afara ereticilor și a unor reprezentanți ai filozofiei religioase, în ceea ce privește originea lor divină, mai ales că Mîntuitorul însuși recunoaște conținutul lor profetic-inspirat.

Sfinții Apostoli apelează la «Scriptură», ale cărei precepte ajunseseră în codul juridic, moral și etic al poporului evreu și celor din raza lor de prozelitism. «N-ați citit oare niciodată Scripturile. Piatra pe care au nesocotit-o ziditorii, aceasta a ajuns să fie în vîrful unghiului? îi întreabă Iisus (Matei XXI, 42), citat din Psalmul CXVII, 22. «Cercetați Scripturile, că socotiți că în ele aveți viață veșnică» (Ioan V, 39), spune Mîntuitorul ascultătorilor Săi.

«Scriptură» este o colecție de mai multe cărți și «trebuia să se împlinească toate cele scrise despre Mine în Legea lui Moise, în prooroci și în psalmi» (Luca XXIV, 44), asigură Domnul Hristos pe ucenicii Săi: Luca și Cleopa. Plecînd de aici destul de multe îndoieli au luat naștere în mintea teologilor sofiști și raționaliști, considerînd cărțile Noului Testament «producții tîrzii», ei neînțelegînd nici inspirația, nici prezicerea și nici Revelația [429]. Ei caută întotdeauna evenimentul împlinit, prezicerea o consideră în afara istoriei, deci inacceptabilă.

Pentru adevărații credincioși, care experimentează în sufletul lor preceptele divine, Scriptura are autoritate absolută: «Dacă pe Moise și pe prooroci nu-i ascultă

428. «Anglicanism». V. Standards of Faith. 2. Antiquity and Tradition, p. 132—141; Descoperirea dumnezeiască... (tema I), p. 178—189. A se vedea, d.p.d.v. arheologic, studiile cu serios aparat științific de A. A. Bolșakov—Ghimpu: *Date ale Bibliei confirmate de cercetările arheologice și istorice*, în «Studii teologice», XXIII (1971), nr. 1—2, p. 85—95, și *Biblia este confirmată de datele noi ale arheologiei și istoriei Orientului Apropiat*, în «Mitropolia Olteniei», XXIV (1972), nr. 5—6, p. 349—373.

429. J. W. Bowman, *Cărțile revelate*, în «IDB», vol. IV, p. 58—71; Karl Rahner, *Introduction*, în «SM», vol. I, p. 160—178; *Doctrina Revelației în Vechiul și Noul Testament*, în «DB», p. 330—334 a. 15. Everett, F. Harrison, *The Phenomena of Scripture*, în «Rev. and the Bible», p. 235—250. Nu numai ortodocșii discută problema «Bibliei», ci deja Conciliul II Vatican a luat însemnate hotărîri: Declarația Dei Verbum (Pe larg și Oscar Cullman, *Bible et second Concile du Vatican*, în «Le Dialogue est ouvert», p. 133—146.

(înțeleg), nu vor crede chiar dacă ar învia cineva dintre morți» (Luca XVI, 31), spune însuși patriarhul Avraam în pilda bogatului și săracului Lazăr.

Revenind la numărul cărților Scripturii, în *Noul Testament* nu se face nici o referire. Biserica creștină, care a preluat locul sinagogii, în păstrarea manuscriselor vechi, a prețuit «tezaurul Scripturii». Scriptura a fost cunoscută, citită, și tîlcuită de însuși Mîntuitorul și folosită în predicarea Evangheliei de către Sfinții Apostoli. Așadar, Scriptura Vechiului Testament a Bisericii creștine nu poate fi alta decît cea încredințată de spusele Mîntuitorului și ale Sfinților Apostoli [430].

Sfînta Scriptură a Vechiului Testament a fost recunoscută integral de marile confesiuni. Lăsînd la o parte frămîntările și luptele confesionale din decursul timpului, vom aminti numai că și Conciliul II Vatican recunoaște canonicitatea celor 39 cărți [431], iar Biserica Angliei nu are nici o îndoială în privința autenticității lor [432].

2. NOUL TESTAMENT, sau Descoperirea însăși a adevăratului Dumnezeu prin Iisus Hristos, constituie a doua parte a tezaurului revelat și fixat în scris [433].

Noul Testament conține 27 de cărți recunoscute de Biserică, fiind și normative pentru dobîndirea desăvîrșirii. Criteriile după care li s-a atribuit această calitate sînt apostolicitatea și inspirația divină [434].

Specificul cărților Noului Testament:

— *Ele sînt apostolice* întrucît, fie mijlocit sau nemijlocit, au fost scrise de Sfinții Apostoli. Dintre cărțile Noului Testament, 22 își au nemijlocit originea la Sfinții Apostoli: Matei, Ioan, Petru și Pavel, iar restul de cinci au aceeași origine, însă mijlocit, prin ucenicii Apostolilor: Marcu, Luca, Iacob și Iuda. Cinstirea de care s-au bucurat aceste ultime cinci cărți de la început în Biserica creștină «dovedește că indirect au fost reduse la autoritatea apostolică». Marcu și Luca, în scrierile lor, redau cu fidelitate predica Sfinților Apostoli Petru și Pavel ai căror ucenici au fost. Iacob, Petru și Ioan au binemeritat numele de «stîlpi ai Bisericii» din Ierusalim, bucurîndu-se de autoritate și respect în mijlocul creștinilor (Gal. II, 9—10 ș.a.).

— Sînt *inspirate* de Dumnezeu, întrucît Sfinții Apostoli ca autori ai lor, sînt organele mijlocitoare ale Revelației divine făcută cunoscută nouă prin Dumnezeu-Fiul. Asupra întregii lor activități, prin mandatul primit de lá Mîntuitorul de a propovădui Evanghelia la toate neamurile prin darul Duhului Sfînt primit la praznicul Cincizecimii stă puterea inspirației divine. Ca atare, Scrierile apostolice fac parte integrantă din activitatea misionară a Sfinților Apostoli.

---

430. Thomas Hopko, *The Bible în the Orthodox Church,* în «St. Vladimir's Theological Quarterly», nr. 1—2/1970, p. 66—99, deci *Scriptura Revelata,* în «NC», p. 39, 276—277.

431. *Constitutio Dogmatica : De Divina Revelatione,* cap. IV, De Vetere Testamento, p. 180, cap. V, De Novo Testamento, p. 182.

432. IV. The Bible, în «Anglicanism», p. 89—96 ; Art. VI, în «Prayer Book», p. 376.

433. *Descoperirea dumnezeiască...,* B. Noul Testament, Canonul lui, p. 175—176 ; Clarance Tucker Craig, *op. cit.,* Part. II, c. III. The Sources of Our knowledge of Jesus, p. 55—56 ; *Ibidem,* Epilogue, What is the Gosphel ?, p. 333—337 ; 12. Herman Ridderbos, *The Canon of the New Testament,* în «Rev. and the Bible», p. 187—202 ; Prot. P. Svetlov, *op. cit.,* vol. II, Part. II, 5. Adevărul istoric și autenticitatea istorisirii evanghelice despre Hristos și despre viața Lui, p. 391—436 ș.a.

434. *Ibidem,* p. 177—178 ; Trutz Rentdorff, *The Problem of Revelation in the Concept of the Church,* în «Revelation as History», p. 169—174 ; *Revelation and the Bible.* Edited by Carl F. H. Henry, *Contemporary Evangelical,* Thoght the Tyndale Press, London, 1958, 7. Alan M. Stibbs, *The Witness of Scripture to its Inspiration,* p. 105—118 ; Robert Morgan. *An Approach to the Study of the New Testament,* în «Theology», LXXII, June, 1969, no. 588, p. 258—263.

Sfinții Apostoli, urmînd cu zel porunca Mîntuitorului de a propovădui Evanghelia, uneori au socotit necesar, aflîndu-se în diferite împrejurări, să o transmită și în scris pentru a fi întărită de autoritatea martorilor oculari ai lui Mesia. Și dacă evanghelizarea orală apostolică stă sub oblăduirea Duhului Sfînt, scrierea cuvîntului sfînt este efect și al inspirației.

Înșiși Apostolii sînt conștienți și mărturisesc că activitatea lor, fie orală, fie scrisă, se desfășoară sub auspiciile puterii divine, care îi luminează, îi întărește și le ajută cu sămînța învățăturii lor să aducă rod. Astfel, Sfîntul Apostol Pavel scrie: «Prin Descoperire (ἀποκαλύπτις) mi s-a dat această taină, precum pe scurt v-am scris. De unde, citind, puteți să cunoașteți priceperea mea în taina lui Hristos, care n-a fost făcută fiilor oamenilor din alte veacuri cum s-a descoperit acum Sfinților Săi Apostoli și Prooroci prin Evanghelie» (Efes. III, 3—5). În același sens asigură și pe corinteni: «Ci nouă ni le-a dezvăluit (ἐπιφανή) Dumnezeu prin Duhul Său, fiindcă Duhul pe toate le cercetează, chiar și adîncurile lui Dumnezeu» (I Cor. II, 10). Așadar, «vă facem cunoscut pe Hristos ca și cum Dumnezeu v-ar îndemna prin noi» (II Cor. V, 20).

Conștient de importanța chemării și inspirației Duhului Sfînt, Sfîntul Apostol Petru scrie: «...prin cei ce întru Duhul Sfînt trimis din cer v-au propovăduit Evanghelia» (I Petru I, 12).

Pentru ca cei ce cred în Hristos să nu confunde inspirația cu contribuția personală, Sfîntul Apostol Pavel spune: «aceasta o poruncește Domnul..., iar aceasta vă sfătuiesc eu...», convins însă că și sfatul lui, deși pe altă cale, tot de la Sfîntul Duh vine (I Cor. VII, 10—12, 23, 34, 41).

Asupra *canonului biblic* aceeași învățătură o au și anglicanii. Ei se apropie de ortodocși și în ceea ce privește numărul cărților Noului Testament, neadmițînd nici părerea lui Luther asupra unei «epistole de paie» și nici pe romano-catolici cu rezervele lor asupra unor texte scripturistice [435].

Fără a lua în seamă unele diferențe, se constată și în Ortodoxie nepotrivirea înscrisă deja pe lista Marelui Sinod Ortodox [436].

Rămîn totuși următoarele cărți:

A. ISTORICE:

a) «canonice»: 1. Facerea; 2. Ieșirea; 3. Leviticul; 4. Numeri; 5. Deuteronomul; 6. Iosua; 7. Judecători; 8. Rut; 9. I Regi; 10. II Regi; 11. III Regi; 12. IV Regi; 13. I Paralipomena; 14. II Paralipomena; 15. Ezdra II (în text slav; Ezra I); 16. Neemia; 17. Estera;

b) «anaghinoscomena»: 18. Iudita; 19. Preotul sau I Ezra (în text slavon Ezra II); 20. I Macabei; 21. II Macabei; 22. III Macabei.

B. DIDACTICE:

a) «canonice»: 23. Psalmii; 24. Iov; 25. Proverbele lui Solomon; 26. Ecleziastul; 27. Cîntarea cîntărilor;

b) «anaghinoscomena»: 28. Tobit; 29. Înțelepciunea lui Isus Sirah; 30. Înțelepciunea lui Solomon.

C. PROFETICE:

a) «canonice»: *I Profeții Mari*; 31. Isaia; 32. Ieremia; 33. Iezechiil; 34. Daniil; 35. Plîngerile lui Ieremia; *II Profeții mici*; 38. Obadia; 39. Ioil; 40. Iona;

435. «...Sfînta Scriptură este interpretată de Tradiția Bisericii» (*Mărturisirea anglicană*).
436. † Episcop Antonie Ploieșteanul, *Lucrările Comisiei pregătitoare...*, p. 285—286.

41. Amos; 42. Osea; 43. Miheia; 44. Naum; 45. Sofonie; 46. Avacum; 47. Agheu; 48. Zaharia; 49. Maleahi.

b) «anaghinoscomena»: 36. Epistolele lui Ieremia; 37. Baruh;

— (în Biblia slavă există şi a 50-a carte: III Ezra (necanonică) [437].

3. *Cărţile şi fragmentele necanonice* — cum le menţionează Biblia românească, Ediţiile 1968 şi 1975, Editura Institutului Biblic şi de Misiune Ortodoxă — formează un capitol special în discuţiile biblice. Ele se numesc aşa pentru că Biserica primară le-a socotit «bune de citit» şi «mîngîietoare de suflet» [438].

Ele s-au bucurat de o deosebită cinstire în Biserica Ortodoxă, iar unele dintre ele — cum ar fi şi *Rugăciunea regelui Manase* cuprinsă în Rînduiala Pavecerniţei celei Mari —, au intrat în cultul şi ierurgiile Bisericii [439].

Prezenţa lor alături de cărţile canonice întăreşte convingerea că şi pentru obişnuită trebuie considerată în vederea mîntuirii [440]. Ele nu vizează Providenţa divină [441], ci mai mult preocupările temporale şi istorice ale unor oameni [442], grupuri de oameni sau întîmplări din care ajutorul lui Dumnezeu este evident [443].

2. Cărţile apocrife

Prin cărţile apocrife [444] înţelegem scrierile care cuprind lucruri «ascunse», «secrete», neînţelese de oricine, sau vin de la autori necunoscuţi, care ei înşişi din anumite motive, doreau să rămînă anonimi. Numirea acestora derivă de la ἀποκρίφειν = a ascunde, a feri, a tăinui. a mistifica [445].

Este interesant să cunoaştem aceste apocrife pentru că ele, pe de o parte, au cultivat erori în viaţa unor Biserici, fiind izvorul a sumedenie de idei rătăcite şi practici oculte [446], iar pe de altă parte ţineau în loc cunoaşterea textelor biblice reale şi inspirate, deci acestea nu se încadrează în cerinţele revelaţionale. Mai mult, cultele neoprotestante şi confesionale creştine mai noi şi-au format «o tradiţie» din acest izvor tulbure. Cărţile apocrife erau confundate, de fapt, în vechime, cu scrierile eretice. Ele circulau în acea vreme şi circulă şi astăzi, atît la credincioşii de alte religii, la evrei, la creştini, la musulmani şi eretici deopotrivă [447].

Numărul, ca şi cantitatea acestor cărţi, este considerabil, încît se poate pune problema unei întregi literaturi apocrife. Însăşi Cartea IV Ezdra [448] ne vorbeşte despre 70 scrieri secrete, iar cartea apocrifă a lui Enoh ne informează că acest patriarh biblic ar fi lăsat 366 cărţi.

---

437. În Biblia slavă se găsesc 50 de cărţi în loc de 49. I. P. S. Nicodim, Mitropolitul Leningradului, justifică aceasta prin faptul că a 50-a carte este III Ezdra (*Ibidem*), p. 785).

438. *Preocupări şi studii de Teologie biblică*, în «XX—B.O.R.», p. 281—282; Pr. Prof. Mircea Chialda, *Cărţile anaghinoscomena ale Vechiul Testament în Biserica Ortodoxă*, în «Ortodoxia», XIII (1962), nr. 4—9, p. 489—539.

439. Diac. Prof. Mircea Basarab, *Cărţile anaghinoscomena — bune de citit — în Bibliile româneşti*, în «Studii teologice», XXIV (1972), nr. 1—2, p. 59—69.

440. *Ibidem.* 441. *Istoria Suzanei.*

442. Istoria omorîrii balaurului şi a sfărîmării lui Bel.

443. I Macabei III, V—VIII, X etc.

444. «DFCh», vol. I, col. 203—204.

445. Majoritatea apocrifelor sînt sincretiste.

446. *Psihozele...*, p. 13—22.

447. Unele producţii mistico-folclorice (Visul Maicii Domnului, Piatra din cer etc.) îşi au orginea în acestea.

440. Ezdra (458—398 î.Hr.). Cartea IV Ezdra a apărut în jurul anului 70, odată cu «căderea Ierusalimului» sub generalii romani Titus şi Vespasian.

Aceste scrieri sînt importante pentru problemele teologiei fundamentale, întrucît ele ne arată preocupările, încercările și gradul de cultură umană și filozofică la care ajunseseră cugetătorii în acele timpuri [449]. Totodată se reliefează și confuzia între revelat și inspirat și între încercare și descoperire [450]. De aceea, scriitorii bisericești din primele secole le utilizau în apologiile lor, pentru că scrierile apocrife erau adînc înrădăcinate în conștiințele celor ce încercau calea catehumenatului spre iluminare și Botez.

Deși circulau în scris și pe cale orală, Biserica creștină nu le-a utilizat în misiunea de propovăduire a cuvîntului revelat, ci le-a condamnat pe cale tacită și în sinod (Laodiceea, can. 59), oprind pe creștini de a le considera ca sfinte și chiar de a le citi, fiind «otrăvite», confuze, legendare, obscurantiste. Apoi cărțile apocrife amestecă utilul cu primejdiosul, adevărul cu falsul, iar altele sînt scrise sau adăugate cu vădită tendință eretică.

a) Ajungînd în această situație de cărți «oprite» sau apocrife, este necesar să arătăm și *originea apocrifelor*, ca să le înțelegem scopul.

Cu toate că Revelația naturală a fost prezentă la toată suflarea omenească, totuși la popoarele vechi (asirieni, perși, babiloneni, egipteni, chinezi, azteci, peruvieni sau mexicani, precum și la africani, greci și romani și mai apoi, sciți, traci, iliri și daci) [451] era obiceiul de a plăsmui cărți «mistice» sau de inițiere care erau puse pe seama zeilor sau ale unor eroi care tratau despre învățături esoterice. Scrierile erau ascunse în cripte și locuri special amenajate în temple, de la fața celor simpli și neinițiați, ca apoi să fie puse pe seama divinităților create și adorate de ei. Ele puteau fi consultate numai de «corporația» slujitoare a templului și numai în anumite cazuri și cu anumite scopuri, în același timp corporația, sau reprezentantul ei, avea și dreptul de interpretare.

Cărțile apocrife sînt foarte importante pentru înțelegerea corectă a contribuției omenirii la edificiul civilizațiilor. *Iliada* și *Odiseia*, *Cartea preoților*, *Eneida* etc. [452] sînt numai cîteva titluri din această vastă literatură pe care astăzi, credincioșii — ajungînd la un grad superior de cultură și la discernămînt — fac din ele un domeniu de cercetare intensă și de o erudiție solidă [453].

Unele cărți, însă, au fost eliminate, conținînd sfaturi pentru îndeletniciri frauduloase, pe care le amintește chiar Cicero [454].

Iudeii, care aveau o poziție deosebită în Imperiul roman, poziție căpătată încă din vremea lui Alexandru Macedon, au compus multe asemenea scrieri, pe care le-au pus pe seama patriarhilor biblici, profeților sau altor personalități de seamă, în scopul bine știut al prozelitismului mozaic. Ele fiind scrise și cu o mare libertate de gîndire și talent literar, prindeau ușor în masa cititorilor sau ascultătorilor de

449. S. Z. Zarin, *Apocrifele*, în "ПБЭ„ vol. XI, 1910, p. 434—466.

450. «Anglicanism», IV. The Biblie. 3. *The Apocrypha*, p. 118—120 ; II, Kevin Smyth, *Versions*, în «SM», vol. I, 178—183.

451. «Anglicanism», VI, Natural Theology 1. *The Use of Natural Theology*, p. 199—213 ; P. E. Johnson, *op. cit.*, VI, Worship, p. 138—166.

452. Se pot folosi în special în argumentele teologiei fundamentale în problema antropologică și divină.

453. Samuel Noah Kramer, ***Istoria începe la Sumer***, trad. din l. engleză de Cornel Sabin, Editura științifică, București, 1962, Prefață de Acad. Emil Condurachi, p. 7—50 ; Simone Waisbard, Roger Waisbard, *Mumiile din Peru*, trad. de Radu Olteanu, Editura științifică, București, 1965 ; Cuvînt înainte de Romulus Vulcănescu, p. 7, 11—15 ; 11. G. Douglas Young, *The Apocrypha*, în «Rev. and the Bible», p. 169—186.

454. Cicero, *De Oratione*, 29 ; *Pro Domo*, 54.

alte convingeri religioase; deoarece nu exista o literatură beletristică, așa cum este astăzi. Ele tratează despre învățături «secrete» sau despre «revelații particulare» și după ce au fost acceptate, adepții lor au început voit să le recomande, sau să le confunde cu cele inspirate, dîndu-le un caracter sacru.

Dar cărțile apocrife au început să pătrundă și în noua religie, știut fiind că primii creștini au fost convertiți dintre iudei, mai ales că nu apăruseră scrierile Noului Testament, încît Sfîntul Irineu († 202) vorbește despre mulțimea nenumărată a apocrifelor la iudei [455].

Împrejurările care au cauzat și au favorizat originea și dezvoltarea acestei literaturi, la iudei, sînt multe. Mai întîi *elenismul,* cu tendința lui de a introduce elemente ale filozofiei grecești în monoteismul mozaic, a urmărit scopul de a fundamenta filozofic credința religioasă moștenită, pe baza concepției filozofice a timpului. Așa se explică, de fapt, prezența unor vădite influențe de cugetare pitagoreică sau platonică în aceste scrieri [456].

b) *Practica terapeuților și a esenienilor,* care pe lîngă gîndirea aprofundată a Sfintei Scripturi s-au ocupat și cu filozofia religioasă și cu interpretarea alegorică, a demonstrat că în cuvintele Sfintei Scripturi se ascund «secrete ale naturii» și adevăruri ale filozofiei sfinte [457]. Se poate afirma că deformarea ideilor religioase și naționale a avut loc în timpul apăsării suferite din partea Ptolemeilor și Selgiucizilor. În aceste vremuri, credincioșii pioși, în lipsa darului profeției — care cu ultimul profet Maleahi a încetat —, se ocupau cu meditarea Legii și tîlcuirea ei, mîngîind și încurajînd pe conaționalii lor cu nădejdea într-un Mesia, care va veni și care îi va scăpa de starea umilitoare și apăsătoare în care se aflau.

Aceste așteptări îmbucurătoare, cu timpul, se divulgau ca «descoperiri divine», devenind și păstrîndu-se ca tradiție nescrisă încă de la Moise, iar acum cunoscute de preoți și cărturari. Toate aceste împrejurări au favorizat dezvoltarea literaturii apocrife iudaice, întrucît autorii care le-au creat nu aveau destulă autoritate să le impună cititorilor, ci au rămas în anonimat. Mai tîrziu au fost atribuite celor aleși din trecutul poporului biblic (lui Adam, Enoh, Matusalem, Noe, Avraam, Iacob, Moise, Solomon etc.).

c) *Pseudoepigrafele.* — În afara producțiilor anonimilor, sînt și unele apocrife atribuite unor persoane istorice și se numesc pseudoepigrafe [458].

Este interesant faptul că preocuparea pentru viitor este la loc de cinste în cuprinsul acestor scrieri, deci au vădit caracter eshatologic. Ele se ocupă, pe lîngă așa-zisele «mistere divine și umane», și de cauzele «supranaturale» ale întîmplărilor din viața omenească, cu descoperirea «soartei oamenilor», destinul poporului biblic, istoria viitoare a neamului omenesc, originea răului, cauza păcatului, deci, probleme de izbăvire, dar nu cu ajutorul revelației și providenței, ci cu îndemnul cugetului, chiar dacă acesta apelează la mijloace magice și oculte.

---

455. Sf. Irineu, *Adversus haereses,* I, 17, P.G., VII ; C. Gancho, *Libri Apocrifi,* în «EB», vol. V, 1971, p. 561—563 și A. De Santos Otero, *Vangeli apocrifi,* în «EB», vol. VI, p. 1084—1086.

456. De fapt de aici se pleacă atunci cînd se face confuzie între creștinism și platonism, creștinism și stoicism ; Pr. Constantin Gheorghe, *Iudaism și elenism în epistolele Sfîntului Pavel,* în «Studii teologice», XXV (1973), nr. 9—10, p. 648—662.

457. Constantin Daniel, *«Irodienii» — denumire a esenienilor în Noul Testament,* în «Studii teologice», XXII (1970), nr. 7—8, p. 528—546. Idem, *Vederea lui Dumnezeu în Noul Testament, și teofaniile esenienilor,* în «Studii teologice», XXV (1973), nr. 3—4, p. 188—206 ; Pe larg *Orientalia mirabiblia,* Editura științifică și enciclopedică, București, 1976, vol. I, p. 133—234.

458. Alfred Edersheim, *op. cit.,* Appendix, I : «Pseudoepigraphic Writings», p. 655—658.

Alte scrieri apocrife cercetează cauzele fenomenelor naturale, forțele și legile naturii, în măsura nivelului de pregătire al anonimului autor. «Autorii» apocrifelor pretind că toate aceste lucruri le cunosc prin «descoperirea de sus», iar pentru rezolvarea problemelor abordate apelează la alegorii, simboluri, numere sau enigme.

Scopul general al apocrifelor este completarea relatărilor biblice și interpretarea lor, ceea ce cîteodată păstrează unele învățături și sfaturi mozaice, dar majoritatea falsifică și deformează învățătura pînă la absurd și ridicol și exaltînd pînă la paroxism așteptările mesianice profetice.

Considerabilă este munca exegeților și cercetătorilor în domeniul biblic, enumerarea și împărțirea apocrifelor, în măsura posedării lor, sau pentru continua descoperire de asemenea cărți sau comentarii (manuscrise) [459].

d) *Apocrifele de origine creștină.* — Este firesc să avem și asemenea scrieri, din moment ce însuși creștinismul a fost socotit la început «o sectă iudaică» [460]. Dar și reprezentanții religioși ai celorlalte culte politeiste, precum și cei ai gîndirii filozofice a timpului căutau să încurajeze asemenea producții în scopul de a deruta pe cei ce acceptau noua învățătură a Mîntuitorului Hristos. Ei considerau că, într-adevăr, dacă apar multe scrieri de acestea, este închisă calea spre Botezul creștin și totodată se fărîmițează învățătura unică în Evanghelie. Așa înțelegem de ce toate curentele gnostice, iudaice încep în acest timp să aștearnă în scris ceea ce difuzau și practicau. Desigur, riposta a venit de la Apostoli, care nu au obligat pe noii convertiți la practici mozaice și, totodată, au întărit predica lor cu scrieri inspirate de Sfîntul Duh, începînd, astfel, să se constituie *canonul biblic.*

Totuși, mulți iudeo-creștini n-au lepădat complet mozaismul, nici n-au îmbrățișat total creștinismul. Ei au încercat să împace cele două forme de religie, adoptînd astfel și elemente din apocrife. Din activitatea acestei fracțiuni a creștinilor, încă nedeplin formați, au rezultat cîteva apocrife cu scopul de a cîștiga la creștinism pe cei rămași credincioși vechilor concepții.

O asemenea scriere este și *Testamentul celor 12 patriarhi,* care cuprinde învățăturile și ultimele dispoziții ale celor unsprezece fii ai lui Iacov către fiii lor. Se vorbește, apoi, în ele despre viața viitoare, despre Mesia și despre respingerea lui Israel. Evident, acestă lucrare a fost alcătuită de un iudeu creștin din Palestina, pe la începutul secolului al II-lea. Originalul a fost scris în limba greacă.

La fel se constată în alte scrieri apocrife «creștine» tendința multor iudei creștini de a nu lua sensul, ci a ocoli adevărul credinței, punînd în loc lucruri, fapte sau principii echivoce, legate de interese mărunte și de moment, care n-au nimic cu Evanghelia nemuririi. Apoi sînt impregnate elemente periferice iudaice și gnostice în aceste scrieri, cu tendința de a atrage pe creștini la doctrina lor și aceasta a dat naștere la grupări religioase cu vădită tendință eretică și cu serioase puncte vulnerabile pentru celelalte religii politeiste [461].

Din conținutul acestor apocrife, ca de altfel și din cărțile și fragmentele necanonice, reies niște tematici de filozofie-religioasă vulgară, încercări de metafizică

459. Și la Peștera Macpela s-au descoperit multe manuscrise de acest fel luînd naștere, în filologie și exegeză, pe lîngă qumranologie, și apocrifeologia (Pe larg F. E. Sutcliffe, *Qumran,* în «EB», col. 1081—1092 ; A. Rolla, *Qumranul și Noul Testament* (rev. cit., col. 1118—1127), C. Daniel, *op. cit.,* p. 105—132, 170—191..

460. Însuși împăratul Claudiu (41—54), «expulzează din Roma pe evrei, care se agitau mereu, incitați de Christus» (Suetoniu, *Viețile celor 12 cezari,* trad. românească, XXV, 4).

461. Sabin Verzan, *Cîteva probleme de teologie qumranită și creștinism primar,* în «Glasul Bisericii», XIX (1960), nr. 7—8, p. 618 ș.u. ; I. Săbăduș, *Descoperirile de la Qumran și raportul*

îngustă, procedee de raționalizare a unor adevăruri dumnezeiești și în același timp un accentuat caracter antropofatic, litomorf sau zoomorf. Ideile acestor scrieri duc la un ecletism nereușit, la un răspuns vag și confuz la întrebările filozofiei religioase vechi la apariția creștinismului [462]. Influența lor este vădită în opera polemiștilor vechilor religii și urmașilor lor, care le-au pus pe aceeași linie cu scrierile inspirate [463].

Trebuie reținut și studiat faptul că apologeții și polemiștii păgîni luau drept «cărți ale creștinilor» aceste imagini deformate ale încercărilor insistente de zeificare a lui Iahve sau a prezenta ca eroi legendari pe strămoșii poporului ales (proorocii faptelor [464] sau profeții mesiani). O întreagă literatură era împotriva Evangheliei, căzînd sub influența ei chiar Cels [465], Iulian Apostatul [466] și mulți alții [467].

d) *Apocrifele în reformele religioase.* — Odată cu Renașterea și Reforma religioasă în Apus au fost reevaluate și aceste scrieri, luînd naștere un amalgam de idei apocrife trecute prin «scolastică și nominalii», apărînd nenumărate grupări creștine bazate pe «revelații particulare».

Se pot analiza mult mai intens, dar le-am amintit ca să ne dăm seama unde își are izvorul rezervorul de erori și erezii și cum izbucnesc curente din cele mai năstrușnice: demitizarea [468], moartea lui Dumnezeu [469], desacralizarea, secularizarea [470].

---

lor cu Noul Testament, în «Studii teologice», XVIII (1965), nr. 3—4, p. 219 ș.a.; Constantin Daniel, *op. cit.*, p. 47—65.

462. Ierom. Chesarie Gheorghescu, *Cîteva atitudini ale reprezentanților gîndirii religioase vechi la apariția creștinismului,* în «Glasul Bisericii», XXIX (1970), nr. 9—10, p. 978—986.

463. I. Glăjar, *Problema interconfesională a inspirației biblice,* în «Ortodoxia», IX (1957), nr. 2, p. 216—238.

464. Proorocul Ilie și ucenicul său Elisei etc. (IV Regi).

465. Origen ne-a lăsat fragmente din opera gînditorului antic Cels, în lucrarea sa Κατὰ Κέλσου. «DFCh» vol. I, col. 132.

466. La moarte, împăratul a mărturisit: «...ai învins Galileene!», «DFCh», vol. I, col. 54, 399.

467. Chiar Tillich, Bultman, Barth, Robinson etc. sînt tributari acestor idei (*Curente noi în anglicanism...,* p. 363, n. 29—30); Alistair M. Macleod, Paul Tillich. An Essay on the role of Ontology in his Philosophical Theology. Contemporary Religions Thinkers Series. London, George Allen & Unwin Ltd., 1973, p. 42—57; Maurice Corvez, *Dieu est-il mort?* Présence et pensée, Aubier-Montaigne, Paris, 1970, (sînt indicați, în afara celor de mai sus D. Bonhoeffer, Hamillton, P. von Buren, H. Cox, G. Vaharian), p. 61—244.

În prezent se găsesc și alte interpretări ale «originii» creștinismului și anume gnosticismul alexandrin. Descoperindu-se scrierile gnosticilor alexandrini, mulți au renunțat la ideea originii scrierilor creștine — respectiv canonul Noului Testament — din scrierile sau sub influența gnosticilor iudei sau alexandrini (Pe larg la Jean Doresse — descoperitorul manuscriselor gnostice din Egipt — *The Secret Books of the Egiptian Gnostics. An Introduction to the Gnostic Coptic manuscripts discovered at Chenoboskion.* With an English translation and critical evaluation of the Gospel according to Thomas. London, 1960, Hollis & Carter, Ltd., London, 1960, *The Gospels of Christianized Gnosticism,* p. 218—227.

468. Dr. T. A. Roberts, *History and Christian Apologetic,* London, 1960, 1—48; J. A. T. Robinson, *Vers une théologie profane,* la M. Corvez, *op. cit.*, p. 183—200.

469. Pr. Prof. Petru Rezuș, *Teologia contemporană a morții lui Dumnezeu...,* p. 40—50; Gabriel Vahanian, *La mort de Dieu,* la M. Corvez, *op. cit.*, p. 227—244.

470. † Antonie Plămădeală, *Scurte considerațiuni asupra situației religioase din Occident și de la noi,* în «Mitropolia Olteniei», XXIII (1971), nr. 1—2, p. 74; Dietrich Bonhoeffer, *Un christianisme non religieux,* la M. Corvez, *op. cit.*, p. 61—84; Paul Tillich, *Une théologie philosophique,* la M. Corvez, *op. cit.*, p. 85—126; Harvey Cox, *Dieu et la cité séculière,* la M. Corvez, *op. cit.*, p. 201—226. Pe larg consecințele acestor curente și discuții la † Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 154—226.

chiar o «biserică a satanei» [471] și o puzderie de organizații : mafia, Kukluxklan, îngerii morții etc., care frămîntă societatea apuseană din lipsă de orientare și previziune, dar și din obscurantism și magie [472] modernă.

B. SFÎNTA TRADIȚIE SAU MOȘTENIREA VIE, ORALĂ, A BISERICII

Sfînta Tradiție este cel de al doilea izvor al Revelației divine. Tradiția sau predania, datina sau rînduiala Bisericii, cum se mai zicea în primele secole, are mai multe înțelesuri indicate de verbul παραδίδωμη din rădăcina căruia se trage παράδοσις = tradiție [473] și anume :

a) acțiunea de a transmite, de a trimite mai departe, din mînă în mînă și din gură în gură, precum și aceea de predare ;

b) obiectul acestei acțiuni de transmitere și predare, care poate fi iarăși felurit : λόγια τοῦ Κυρίου (ἄγραφα) sau anumite datini, ori obiceiuri (πατρία) ori învățătură orală.

În Tradiție, în sens restrîns, se cuprinde exclusiv adevărul revelat, transmis de Biserică pe cale orală, după moartea ultimului Apostol. De aceea i se atribuie «apostolicitatea», dar și bisericescul, în care se accentuează rolul Bisericii de receptare activă și trăire a adevărurilor revelate.

Referitor la ființa însăși a Tradiției, în teologia ortodoxă se găsește cuprinsă în mai multe formule :

a) «Transmiterea» orală a «adevărului revelat», ca temelie a Tradiției, învățătură nescrisă a Mîntuitorului și Sfinților Apostoli ;

b) Memoria vie a Bisericii ;

c) Viața Duhului în Biserică [474]. Rolul Sfîntului Duh, după Cincizecime, a fost de a întări moștenirea lăsată de Mîntuitorul și pe cale nescrisă, dar ajutătoare pentru mîntuire.

I. CUPRINDEREA ÎN TIMP A SFINTEI TRADIȚII

Cît se întinde în timp Tradiția dumnezeiască ? Acel «terminus a quo» poate fi localizat înainte de moartea Domnului Hristos, dacă cuprindem în Tradiție și Scriptura, adică din timpurile imemoriale ale tradiției premozaice ; dar în sens strict, el trebuie fixat în momentul în care iau naștere tradițiile creștine propriu-zise în atmosfera generală a înțelegerii Descoperirii dumnezeiești scrise și care se va transmite prin Biserică, din generație în generație, ca un corp de sine stătător și separat.

---

471. Apărută în SUA. cu sediul la San Francisco, are un patriarh A. Luwey, și o ierarhie aparte (Pe larg : *O nouă religie în SUA. Satanismul,* în «Drum nou», XXVIII (1971), p. 1 și 4) și alte organizații sui-generis.

472. Diac. Prof. Em. Vasilescu, *Divinația, falsa precizare a viitorului,* în «Studii teologice», VI (1954), nr. 9—10, p. 554—576 ; Diac. Prof. N. Nicolescu, *Minciuna malthusianistă și conștiința creștină,* în «Studii teologice», V (1953), nr. 3—4, p. 269—279 ; «ECG», p. 384—386.

473. 2. Antiquity and Tradition, în «Anglicanism...», p. 132—141 ; Diac. Asist. Ion Bria, *Scriptură și Tradiție. Considerații generale,* în «Studii teologice», XXII (1970), nr. 5—6, p. 384—405. Arhiep. Macarie, *Dogmatica,* Despre Sfînta Tradiție, p. 333—355, 453—454 ; *Tradiția,* în «DTh», p. 444—446 ; Karl-Heinz Weger, *Tradition,* în «SM», vol. 6/1970, p. 269—274 ; *Tradition,* în «ERE», vol. XII, p. 414a ; P. Asveld, *Traditione,* în «EB», vol. VI, Ed. 1971, p. 971—978, 979—980 ; *Caracterul definitoriu al «paradosis»-ului,* în «MS», tom. I, «DFCh», vol. I, 783. vol. 2, p. 64—66 ; Adel Sidarus, *Un étude sur la «Tradition Apostolique»,* în «Proche Orient Chretien», Revue d'Etudes et d'information, Jérusalem, tom. XXI, 1971, fasc. II, p. 152—158.

474. Anglicanii consideră că Sinoadele Bisericii sînt expresia cea mai fidelă a conlucrării Sfîntului Duh cu ierarhia și teologii. 3. Councils, în «Anglicanism», p. 142—166.

Termenul «ad quem» al primei Tradiții s-a fixat la moartea ultimului Apostol, ca martor ocular al Revelatorului și tot acum se încheie ciclul revelației dumnezeiești directe. Ceea ce a urmat a fost expunerea de către Biserică, precum și precizarea și formularea acestei tradiții apostolice. Această lucrare nu s-a terminat, ci va continua. Așa ajungem să deosebim, în timp, etapele tradiționale, revelate, de cele obișnuite, evoluate.

— *Nașterea Tradiției creștine.* — Actul de naștere al Tradiției creștine este Cincizecimea [475].

Primirea directă a Tradiției dumnezeiești de către Biserica ecumenică a avut loc odată cu moartea ultimului Apostol, dar precizarea, formularea și clarificarea ei a avut loc în primele opt veacuri, cînd, de fapt, s-a concretizat aspectul statornic al Tradiției [476]. Cu alte cuvinte, acest aspect s-a delimitat în timp, s-a formulat în scris, după nevoile Bisericii. Mai precis, părțile sale principale sînt definițiile dogmatice și canonice ale Sinoadelor ecumenice, precum și învățăturile Sfinților Părinți, care sînt expuse, în consens absolut sau relativ de ei, și însușite de Biserică; apoi cărțile de ritual în toate împrejurările. La aceasta se referă și Vicențiu de Lerin, cînd afirmă existența unor criterii: criteriul *temporalității*, criteriul *spațialității*, criteriul *universalității* [477].

Cu toate că acest aspect static al Tradiției este în domeniul dogmaticii, dar formulat de Biserică cu ajutorul harului și gîndirii Sfinților Părinți, trebuie menționate și în cadrul Teologiei fundamentale, întrucît anglicanii, în dorința lor de cunoaștere, le utilizează ca «istoric al Bisericii». [478].

1. *Simbolul de credință.* (Symbolum fidei — σύμβολον). — *Simbolurile de credință* sînt niște mici rezumate ale mărturisirii de credință în Biserică și în cult. Cele mai importante sînt: *apostolic, niceoconstantinopolitan, atanasian* (Quicumque) [479]. Fără adaosul Filioque, ele sînt folosite de întreaga Biserică. Dar anglicanii prin moștenire de la romano-catolici, utilizează mai mult simbolul atanasian. Deci hotărîrile «dogmatice» ale Sinoadelor ecumenice nu sînt altceva decît fixarea și în scris și acceptarea unanimă a ceea ce circula pe baza Sfintei Tradiții.

a) *Simbolul zis «apostolic»* are la bază simbolul roman cu două formule, una trinitară și alta hristică, ambele moștenite de la sfinții Apostoli și fuzionate în seco-

475. «Ecriture et Tradition», în «NO», p. 70—98 ; *Caracteristicile Revelației,* în «DB», p. 324 b, 675 b ; *Problema și fenomenul Tradiție,* în «MS», tom. I, vol. 2, p. 13—30 ; A. H. Couration, *The Tradition Received,* în «Theology», vol. LXIX, oct. 1966, p. 437—441. Tradiție, în «DFCh», vol. I, col. 783 ; I. A. Moehler, *L'Unité dans L'Eglise,* col. «Unam Sanctam», nr. 2, 1938, p. 36. *Problema și fenomenul Tradiției* (Tradiția orală), în «MS», tom. I, col. 2, p. 49—51 ; Jean Daniélou, *Message évangélique et culture hellénistique aux II-e et III-e siècles. Histoire des doctrines chretiennes avant Nicée.* II. Bibliothèque de théologie. Desclée & Cie Editeurs, Tournai, 1961, Cartea II, I Tradiția apostolică și unitatea Tradiției, p. 131—146 ; *Formarea Sfintei Scripturi,* în «MS», tom. I, 1969, vol. 2, p. 148—189 ; II. Unité et diversité, p. 57—59 ; II. La Tradition..., p. 66—68 în «NO» ; Arhiep. Macarie arată că «Biserica este nu numai urmașă, ci și moștenitoare a Tradiției» și de acest fapt trebuie să se țină cont în permanență (*Dogmatica,* p. 356—414).

476. Pr. Prof. D. Stăniloae, *Sfînta Tradiție. Definirea noțiunii și întinderea ei,* în «Ortodoxia», XVI (1964), nr. 1, p. 47—100 ; Prof. T. M. Popescu, *Sfînta Tradiție ca temei de credință în Biserica Ortodoxă,* în «Ortodoxia», VI (1954), nr. 1, p. 3—4 ; Pr. Prof. I. G. Coman, *Sfînta Tradiție în lumina Sfinților Părinți,* în «Ortodoxia», VIII (1956), nr. 2, p. 163—190.

477. Tot Vincențiu spune : «Crească, dar și să progreseze în decursul anilor și al veacurilor pînă la cel mai înalt grad de cunoaștere, atît a fiecărui creștin cît și a tuturor la un loc atît a fiecărui om, cît și a Bisericii întregi...» (*Commonitorium,* XII).

478. Paul Emer More, *The Spirit of Anglicanism,* în «Anglicanism»..., p. XIX—XL.

479. *Prayer Book...,* art. VIII Of the Three Creeds, p. 377.

lui al III-lea. Simbolul a fost adus la Roma după ce era folosit în sudul Galiei și chiar în Britania[480] (după Rufin), apoi recunoscut ca «apostolic». Nu se știe cît a circulat, dar la discuțiile unioniste, Marcu Eugenicul al Efesului l-a respins.

Astăzi însă, dovedindu-se curat ortodox, este luat drtpt moștenire de la Biserica primară și reconsiderat, constituind o bază de la care se pot încerca apropieri nu numai între Ortodoxie și Biserica Romano-Catolică, ci și între Biserica Ortodoxă și Bisericile Ortodoxe Orientale; între Biserica Ortodoxă și Biserica Anglicană[481].

Simbolul cuprinde și două învățături capitale pentru viața Bisericii, anume: *coborîrea la iad a Mîntuitorului*[482] *și învățătura despre comuniunea sfinților.*

b) *Simbolul niceoconstantinopolitan* se numește așa după locul unde s-au ținut primele două Sinoade ecumenice (Niceea, 325 și Constantinopol, 381). Desigur, se crede că prima parte (art. I—VII), deși circula în Biserică pentru ferirea ei de arianism, ar avea ca temei simbolul Bisericii din Cezareea, dar a fost modelat de Sfîntul Atanasie și introdus în Mărturisirea de credință, așa cum este și astăzi. Articolele menționate exprimă credința ortodoxă despre persoanele și lucrarea Sfintei Treimi.

A doua parte a simbolului (art. VIII—XII) ar avea ca temei, după unii cercetători, simbolul Bisericii Apostolice din Cipru. A fost adus la Niceea, completat prin cel al Bisericii din Ierusalim și refăcut și astfel, a fost propus și aprobat de al II-lea Sinod Ecumenic de la Constantinopol.

Cele cinci articole din ultima parte a Simbolului se referă la persoana Sfîntului Duh și lucrarea sa în Biserică cu puterea harului. Sînt menționate Sfintele Taine, învierea morților și răsplata faptelor noastre la a doua judecată[483].

c) *Simbolul «atanasian».* — Deși i se spune așa, astăzi s-a părăsit părerea originii lui atanasiene. Vechimea lui este dovedită a fi cel mult din secolul al V-lea. Dovada o constituie multe pasaje din scrierile Sfinților Părinți, de după acest secol, asemănătoare, sau identice.

Cu toate că părerile asupra originii și cuprinsului său sînt împărțite, partea care vorbește despre Sfînta Treime (Art. 1—26) a circulat separat de partea hristologică (Art. 27—40).

Simbolul atanasian este în mare cinste și folosit în Biserica Anglicană[484] la treisprezece sărbători principale în locul celui zis «apostolic». De fapt, acest simbol a fost mult cercetat de către teologii anglicani, atît ca doctrină în sine, cît și ca perioadă de formulare a simbolului atanasian, încă o dovadă a orientării anglicanismului spre învățătura primelor veacuri, spre izvorul patristic și spre custodele lui, Biserica Ortodoxă.

Un alt aspect al cercetării, în această problemă, îl constituie reacția anglicanismului față de confesiunile protestante și reformate și față de Biserica Romano-Catolică care, în aceeași măsură, au corectat, verificat și și-au însușit așa-zisul simbol «apostolic».

---

480. Charles Gore, *op. cit.*, VIII. «The Definitions of the Councils concerning the Person of Christ», p. 492—526.

481. Albumul «Ecimiadzin», Ecimiadzin, 1971 (în limbile armeană, rusă și engleză). Pe larg, *Vizita și convorbirile de la Londra* (1966).

482. Pr. Ion Mircea, *Coborîrea la iad a lui Iisus Hristos*, în «Studii teologice», XXIV, (1972), nr. 3—4, p. 230—249; Idem, *Epistola întîi a Sfîntului Apostol Petru. Introducere și comentariu*, Teză de doctorat, Editura Mitropoliei Ungrovlahiei, București, 1973, p. 43—58.

483. IX. *Eschatology*, în «Anglicanism»..., p. 319—344, «DFCh», vol. I, col. 268.

484. V. *Standards of Faith*, în «Anglicanism»..., I Creeds, p. 121—131.

Biserica Anglicană, neavînd un cod al canoanelor şi nici o dogmatică constituită, consideră şi simbolul atanasian suficient pentru învăţătura ei [485].

În afara simbolurilor respective, Biserica Ortodoxă mai recunoaşte şi alte izvoare: *Cele 85 de canoane apostolice; Definiţiile dogmatice şi canoanele celor Şapte Sinoade ecumenice şi ale celor nouă sinoade particulare* etc.

Astăzi, fiecare Biserică Ortodoxă locală şi autocefală îşi are regulamentele şi statutele ei de organizare; nu înseamnă însă, că, dacă Bisericile Ortodoxe Orientale au fost izolate istoric de aceste hotărîri şi canoane, nu au o Tradiţie completă. Tuturor, în măsura posibilului, Biserica Ortodoxă le-a aplicat şi le aplică principiul iconomiei [486].

Liturghiile şi în general cărţile de slujbă bisericească cuprind în ele o mulţime de învăţături dogmatice cu o vechime uneori de la Sfinţii Apostoli în privinţa eshatologiei, a aghiologiei, a misteriologiei, haritologiei etc.

Actele martirilor şi scrierile aghiografice, în general, cuprind unele mărturisiri de credinţă ale sacrificaţilor pentru credinţa în Hristos, de mare importanţă pentru viaţa creştină.

Istoria bisericească este cea care a consemnat în ce a crezut, ce a propovăduit şi ce a predat Biserica în primele veacuri. În acelaşi timp, istoria bisericească ne dezvăluie lupta adevărului cu minciuna, ereziile şi erorile în faţa trăirii Evangheliei lui Hristos, un prilej de verificare şi clarificare (I Cor. II, 18). Epoca patristică, în special, formează capitolul cheie al Bisericii, cînd Evanghelia nemuririi s-a confruntat cu filozofia religioasă de toate nuanţele şi cu reprezentanţii acesteia [487].

Scrierile Sfinţilor Părinţi sînt mărturiile şi totodată convingerile şi experienţa în Hristos ale acelora care şi-au copleşit mintea cu învăţătura Mîntuitorului Hristos, şi-au îndulcit inima cu viaţa urmaşilor Domnului Iisus şi s-au topit în jertfa pentru binele oamenilor, făcînd din faptele şi voinţa lor o predică vie şi autentică [488]. De aceea, reconsiderarea învăţăturii lor în creştinismul apusean (inclusiv Biserica Angliei) [489] constituie o sursă sigură de autentic şi un pas serios spre unitate.

Mărturiile vechi ale ritualului creştin şi arheologico-religioase, precum şi mărturiile scrise şi spirituale ale *artelor sacre*, au un cuprins bogat pentru învăţătura şi viaţa comunitară creştină în general.

a) *Artele sacre*, ca izvor al Tradiţiei, angajează contribuţia credincioşilor prin talentul lor, stimulînd potenţele geniale artistice ale fiecăruia. Artele sacre (arhitectura, muzica şi cu deosebire pictura nu numai că sînt socotite, ci cuprind revelaţia dumnezeiască, împletind naturalul cu divinul. Această osmoză este un punct

485. Felix R. Arnott, *Anglicanism in the Seventeenth century*, în «Anglicanism»..., cap. III «The Controversy with Rome», p. LIII—LVI.

486. *Iconomia în Biserica Ortodoxă*... La eretici şi schismatici, p. 289—293.

487. Pr. Prof. Ioan G. Coman, *Valoarea literaturii patristice a primelor patru secole în cadrul culturii antice*, în «Studii teologice», XXIV (1972), nr. 1—2, p. 5—11; *Părinţii Bisericii*, în «MS», tom. I, vol. 3, p. 135—149; M. J. Moreton, *The Early Liturgies*, în «Theology», vol. LXIX, oct. 1966, no. 556, p. 442—446.

488. III. *La signification et le message des textes patristiques pour l'époque actuelle*, în «NO», p. 79—81; *Actualitatea Părinţilor Bisericii*, în «MS», tom. I, vol. 3, în special p. 149 şi 155—156.

489. Cele mai multe curente, dacă nu direct sau prin tangenţă cu protestantismul continental, au apărut din anglicanism (Pe larg în «Ortodoxia», XVIII (1966), nr. 3, p. 357—532); *De la Cuvîntul lui Dumnezeu la cartea Scripturii*, în «MS», tom. I, vol. 2, p. 71—148; Rosamund Essex, *Faith of our Fathers*, în «Church Times», April, 26, 1968, p. 11, col. 1—5.

de contact și de apropiere între creștini și necreștini, un fenomen permanent de informare și găsire a unei baze comune.

Pictura, ca revelație plastică, strict regizată de canoane, a fost numită: *Biblia celor neștiutori de carte.*

Arta și cultul au ferit Biserica Ortodoxă de castă, pe de o parte, iar pe de altă parte de obscurantism și ignoranță. Sfîntul Ioan Damaschin a văzut în arta și cultul icoanelor o revelație taborică; de aceea a luptat cu toată forța sa creatoare și cultura sa umanistă împotriva iconoclaștilor și mai ales a profanatorilor: «Din moment ce multe lucruri au fost transmise Bisericii fără scriere și ele se păstrează pînă acum, pentru ce batjocoriți voi icoanele», zicea modestul monah. Mai mult, celor care pictau sau sculptau, sau construiau, li se cerea și o viață corespunzătoare talentului lor pus în slujba lui Dumnezeu și al credincioșilor. Rugăciunea și asceza, pregătirea duhovnicească și împărtășirea erau condiții indispensabile pentru aceia care propovăduiau cu dalta sau cu penelul [490].

Și în această privință, bogăția artistică a Bisericii Angliei este de-a dreptul uimitoare. Mai mult, în picturile din exteriorul sau la locul caturilor cu chipuri vechi-testamentare apar filozofii antici și sibilele, fenomen unic și comun în Biserica Angliei și Biserica Ortodoxă Română [491].

b) *Imnologia creștină,* continuatoarea fidelă a minunatei muzici sfinte a psalmilor și generatoare de artă incomparabilă, alături de arhitectură, sculptură și pictură, a strălucit mai ales prin Sfîntul Efrem Sirul, Sfîntul Ioan Damaschin, poetul creștin Roman Melodul etc.

Muzica religioasă creștină, în afara celei de la templul iudaic, și-a creat o tradiție vie, împletind în mod armonios moștenirea vechi-testamentară cu talentele și cultura artistică a popoarelor care au primit noua învățătură despre mîntuire.

Slujba bisericească este o predică muzicală [492], nu mai vorbim de imnele și odele Octoihului și Triodului, unde este explicată toată învățătura creștină. La același deosebit nivel artistic-tradițional sînt mineele și cîntările specifice pentru sfinți naționali [493]. Nu este de mirare că melodia psaltică s-a împletit cu talentul muzical popular dînd naștere folclorului religios. Fondul acestui folclor îl constituie adorarea lui Dumnezeu, dar în același timp venerarea sfinților și cinstirea eroilor neamului [494].

c) *Arheologia creștină.* — Nu este lipsită de importanță nici *contribuția arheologiei,* a cărei dezvoltare în zilele noastre cunoaște o culme nebănuită. Datorită mijloacelor moderne de escavare și descoperire, de cercetare și identificare, au fost dezvelite noi documente religioase vechi și creștine [495]. În această privință, școala

490. Sf. Ioan Damaschin, *op. cit.,* cap. XVI «Despre icoane», p. 281—283; *Arta creștină și anunțarea mesajului,* în «MS», tom. I, vol. 3, p. 285—309, «DFCh», vol. I, col. 63—64.

491. Amintim numai de mînăstirile din Nordul Moldovei intrate în repertoriul artei universale ca unicate și autentice bizantine (Humor, Voroneț, Moldovița, Sucevița etc. I. P. S. Mitropolit Iustin Moisescu, *Cuvîntare la Primul Congres al Frontului Unității Socialiste,* în «România Liberă», 24 mai 1974); Adrian H. Victor, Burtea Ion, Lupan Petre, *România. Monumente istorice și de artă,* Cuvînt înainte de Radu Florescu, Editura Meridiane, București, 1972.

492. Arhim. Benedict Ghiuș, *Faptul răscumpărării și diavolul în imnografia Bisericii,* în «Studii teologice», XXIII (1971), nr. 9—10, p. 711—719.

493. Pr. Prof. Liviu Stan, *Canonizarea sfinților români,* în «XX—BOR», p. 189—199.

494. Pr. Prof. Petru Rezuș, *Folclorul religios...,* p. 1140—1143.

495. Teologii fundamentaliști anglicani consideră arheologia, într-adevăr, «argumentul ontologic modern» în favoarea Descoperirii divine și sprijinul eficient în combaterea «teolo-

arheologică engleză deține recordul, iar muzeele și bibliotecile anglicane și engleze cuprind un tezaur impresionant.

În ultimul timp s-au făcut multe descoperiri mai ales în legătură cu vechile localități menționate în Biblie, încît un arheolog american (creștin anglican zicea: Biblia vorbește nu numai despre cer și pămînt, ci și despre cele de sub pămînt» [496].

În România, mai ales de la Vasile Pârvan încoace și în special în zilele noastre, un vast material arheologic s-a descoperit și care cuprinde și un impresionant număr de obiecte religioase ale cultelor vechi dacice și romane și ale religiei creștine. De la bătrîna cetate Tomis, de la strălucita incintă a Sarmizegetusei pînă la podul lui Apolodor răsar mărturii despre viața spirituală și materială a strămoșilor noștri [497]. Și aici este un punct de cunoaștere și apropiere între cele două Biserici: Biserica Ortodoxă Română și Biserica Angliei.

II. ASPECTUL DINAMIC AL TRADIȚIEI ȘI MANIFESTAREA LUI

Desigur, acest aspect se referă la viața creștină în drumul ei spre desăvîrșire. În Tradiția fixată în scris se recunoaște mai ales tradiția apostolică, sau numai bazîndu-se pe ea: această Tradiție nu a rămas statică, fără efect, în sufletul credincioșilor și în viața organizată a Bisericii.

Biserica, comunitate vie, însuflețită de Duhul Sfînt, nu a primit tezaurul revelațional prin tradiție, ca obiect de arhivă, ci tradiția a fost folosită ca normă de credință în fața atacurilor furibunde ale ideologilor vechilor religii, ca normă de cunoaștere și interpretare a Scripturii în Biserică, încît se constată o tradiție vie bisericească, bazată pe Tradiția apostolică. Deci, Tradiția apostolică a fost cauza celei bisericești, iar cea bisericească a fost efectul celei apostolice, un răspuns și o satisfacție, o moștenire și o continuitate a timpurilor fiecărei generații. Iar acolo unde acest răspuns nu este indicat limpede în cele două izvoare fixe ale revelației dumnezeiești, Biserica a avut grijă ca el să nu fie decît o dezvoltare normală a ei «ca floarea din sămînță, luminată și încălzită de același Duh Sfînt».

Duhul Sfînt își face vădită lucrarea Sa și pentru credincioși în slujbele bisericești [498], la care se adaugă contribuția evidentă a talentului și vocației slujitorilor altarului, stranei și credincioșilor. De aceea se poate vorbi de o reînnoire permanentă fără comandamente, în Ortodoxie [499], pentru că Biserica este a credincioșilor, iar slujitorii sînt chemați de Dumnezeu, dar aleși tot de credincioși. Așadar, s-a realizat un progres în toate domeniile Tradiției.

---

giei morții lui Dumnezeu», (Pe larg, Leslie Newbigin, *Une religion pour un monde séculier*, la M. Corvez, *op. cit.*, p. 247—249 ; Charles Davie, *op. cit.*, XII, «The Place of Christ», p. 159—170 ; Y. B. Pritchard, *art. cit.*, p. 34—35).

496. Plecîndu-se de la săpăturile în legătură cu Biblia, s-au găsit civilizații cu mult mai vechi decît personajele sau persoanele menționate în textele ei. *Everyday Life...*, p. 441—448 ; S. Oertwig, *op. cit.*, p. 50—70, 185—188 ; M. Riemschneider, *Lumea hitiților*. Cuvînt înainte de Prof. Helmuth Th. Bossert. Traducere și note de Paul B. Marian, Editura științifică, București, 1967, p. 17 ; *Explicarea teologiei prin datele exacte ale științei*, în «MS», tom. I, vol. 4, p. 156—202 ; «DFCh», vol. I, col. 59.

497. Constantin C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Editura Scrisul românesc, Craiova, 1973, p. 6—123 și în special p. 17 și 103.

498. *Viața religioasă a credincioșilor Bisericii Ortodoxe Române și integrarea lor în noile idealuri ale poporului român*, în «XX—BOR», p. 139—148.

499. † Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 299—303.

Desigur și Bisericile celelalte, nu numai cele ortodoxe, au o tradiție dinamică; deosebirea constă în aceea că, pe cînd Ortodoxia raportează toată dezvoltarea și progresul ei la Revelație, celelalte Biserici și-au creat o tradiție ad-hoc, fie cele cu preoție universală, fie cele cu episcopat istoric.

În această privință un loc aparte îl ocupă Biserica Angliei, care, avînd o ierarhie constituită cu succesiune apostolică și succesiune în credință, a dezvoltat o tradiție mixtă, accentuînd elementul laic pentru a putea exclude din practica ei «apostolică» «juridismul papal» și «clericalismul universal». De acest fapt trebuie să se țină cont în orice discuție și încercare de contact între Bisericile Ortodoxe locale și Comuniunea Anglicană [500].

a) Evident, concepția anglicană se apropie de cea romano-catolică în ceea ce privește: *Implicitul revelat* și *virtualul revelat*. Această doctrină a romano-catolicilor a fost acceptată pentru ca papa să poată «crea» tradiția: «eu sînt tradiția» și-a spus papa Pius IX. Implicitul revelat este un termen tehnic care înfățișează un adevăr în strînsă legătură cu altul, revelat, cuprins în el (exemplu: pururea fecioria Maicii Domnului ar fi implicit în Matei I, 23). Tot «implicit revelat» este considerat și adevărul rezultat din concluzia a două premise descoperite. În același timp se naște și confuzia între «implicitul revelat» și «virtualul revelat».

Virtualul revelat este o concluzie dedusă în chip logic dintr-un adevăr, despre care se afirmă că este revelat și care se găsește ca în principiul său general sau ca în cauza sa: «in aliquo tanquem, in causa vel radice, vel in potentia». Plecînd de aici, iau naștere nenumărate și chiar năstrușnice «concluzii teologice» ale făurarilor de teologie romano-catolică, care, în majoritatea cazurilor, nu au legătură cu umanitatea, nicidecum cu Revelația; chiar unele «dogme» romano-catolice suferă de aceeași lipsă (neîntinata zămislire a Maicii Domnului, purgatoriul, primatul, infailibilitatea), dar sînt puse totuși pe seama «dreptului divin» al Bisericii.

În ultima vreme însă, după critici serioase din partea teologilor cu o minte limpede și o pregătire umanist-culturală serioasă, Vatican II nu mai amintește de acel «implicit și virtual», ci numai de cele două izvoare [501]. Dreptul papei a fost împărțit cu Colegiul cardinalilor și Conferințele episcopale [502], ceea ce înseamnă destul de mult [503].

Biserica Anglicană, deși a avut multe puncte comune cu Roma, nu și-a însușit aceste noțiuni, ci a lăsat totul pe seama teologilor și episcopatului istoric.

Nici Biserica Ortodoxă nu stă izolată, ci aplică, după caz, principiul iconomiei (οἰκωνομία) ca un fel de supapă de siguranță a celor în afara Bisericii. Pentru aceasta, principiul iconomiei figurează pe lista dezbaterilor preliminare ale Mare-

500. X. *The Christian ministery*, în «Anglicanism»... 5. Holy Orders as a Sacrament, p. 375—377.

501. *Constitutio dogmatica: «De divina Revelatione»*, p. 175 și 181—185; Pr. Prof. Petru Rezuș, *Constituția dogmatică «Dei Verbum», a Conciliului al II-lea de la Vatican și învățătura ortodoxă despre Revelația divină*, în «Ortodoxia», XXI (1969), nr. 3, p. 364—381.

502. Pr. Prof. D. Stăniloae, *Sinodul extraordinar al episcopilor catolici*, în «Ortodoxia», XXII (1970), nr. 1, p. 45—61; Idem, *Noul statut al nunțiilor o reafirmare a primatului absolutist al papii*, în rev. cit., p. 139—146.

503. V. T. Istavridis, *op. cit.*, p. 72—76.

lui Sinod ortodox [504], alături de tema: *Izvoarele revelației divine* [505]. Așa că «progresul subiectiv» atît în dogmatică, dar mai ales în apologetică, constă în îmbogățirea conștiinței religioase cu o pătrundere mai adîncă și care lămurește din ce în ce mai bine cuprinsul revelației. Numai cei care confundă tradiția bisericească cu revelația socotesc că o astfel de concepție este dăunătoare credinței creștine și se opun ei, punînd în cumpănă tradiția dinamică.

Problema nu este nouă, ci însuși Fericitul Augustin a definit tradiția dinamică prin următoarele: «Ieri înțelegeai puțin, azi înțelegi mai mult, mîine vei înțelege cu mult mai mult. Crește în tine însuți lumina lui Dumnezeu, după cum înțelegi pe însuși Dumnezeu, cel ce de-a pururi rămîne desăvîrșit [506]. Este o completare la înțelegerea cuvintelor Sfîntului Apostol Pavel «...la început v-am hrănit cu lapte..., apoi cu bucate mai tari...» «M-am făcut tuturor toate, ca măcar pe unii să-i dobîndesc. Pentru că acum vedem ca într-o oglindă și presupunem că va veni vremea cînd se vor descoperi toate» (I Cor. XIII, 12).

III. RAPORTUL DINTRE SFÎNTA SCRIPTURĂ ȘI SFÎNTA TRADIȚIE

În general, putem spune că raportul între Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție este un raport existențial și funcțional, de completare și de interpretare reciprocă pentru că același Duh Sfînt inspiră cărțile Bibliei și asistă Biserica atunci cînd sancționează în dogme Sfînta Tradiție.

Sfîntul Duh este inițiatorul Sfintei Tradiții, *El, prin inspirație, a alcătuit Sfînta Scriptură, El, prin asistență, a consfințit Tradiția, El, prin sobornicitatea urmașilor Mîntuitorului, a ajutat la formularea învățăturii de credință.*

În afară de acestea, Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție au un singur izvor: *revelația*; au aceeași misiune: *cunoașterea în lume a Unicului Dumnezeu* și au același scop suprem: *mîntuirea celor ce cred și se desăvîrșesc după cuvîntul sfînt al Evangheliei lui Hristos.* Este evident, însă, faptul că Biserica este aceea în care este depozitat tezaurul spiritual și valoric al Descoperirii lui Dumnezeu. Aceeași Biserică primește Vechiul Testament, iar pe temeiul autorității Mîntuitorului și a Sfinților Apostoli discerne și certifică canonul cărților Noului Testament și sancționează în dogme numai învățăturile mîntuitoare cu adevărat revelate.

a) *Deosebiri între cele două izvoare.* — Teologii, în dorința lor de clarificare, au observat o nuanță, nedefinită încă, aproape imperceptibilă, de deosebire între ele. Ca de exemplu:

1. *Autoritatea Sfintei Scripturi se exercită și în cazul unei singure afirmații a unui adevăr revelat,* care, deși neexplicat, este transmis: «Domnul zice...».

2. *Sfînta Scriptură a fost voită de Dumnezeu și alcătuită de aleșii Săi prin inspirație.* Și această autoritate, prin inspirație, acreditează și înviorează Biserica; din mulțimea scrierilor și a obiceiurilor Tradiției, Biserica primește o parte în virtutea infailibilității ei și ea își exercită necontenit acest drept de discernămînt între diferite scrieri și obiceiuri prin asistența Duhului Sfînt.

3. *Biserica însăși a dat o importanță deosebită faptului că o scriere a Tradiției face sau nu parte din canon;* se cunosc discuțiile care au avut loc, pro sau contra, în legătură cu *Epistola către Evrei* a Sfîntului Apostol Pavel, *Apocalipsa* Sfîn-

504. Așa cum am arătat, *Iconomia în Biserica Ortodoxă*, p. 285.
505. *Tema I*, p. 173—174.
506. Fericitul Augustin, în *Ioan Tract.*, XIV.

lului Ioan, *Păstorul lui Herma* sau acelui «Comma Ioanis», nu mai amintim şi de «Evangheliile» apocrife etc.

Dacă Biserica ar fi considerat, în epoca primară, oricare operă a Tradiţiei egală întru totul cu a Sfintei Scripturi, studiul şi cercetarea pentru selectare şi autentificare nu ar fi putut avea loc niciodată.

4. Acest fapt mai este, apoi, uşor de lămurit dacă raportăm Tradiţia la faptul istoric, fiindcă ea este receptată de zeci de generaţii, *Biblia ne redă însă de-a dreptul cuvîntul lui Dumnezeu filtrat prin vorbirea omenească*, experimentat şi acceptat ca revelat.

5. Faptul că Biserica alege şi confirmă una dintre manifestările acestei Revelaţii, şi anume pe aceea care se dovedeşte autentică, arată că *Biserica a constatat starea de amestec în care se găseşte datul revelat pur cu elementul curat omenesc*, adică cu interpretări personale, pe care Biserica nu le recunoaşte ca ale sale.

Desigur, există şi alte poziţii, chiar în sînul Ortodoxiei, referitoare la această problemă, practic rezolvată de Biserică, dar teoretic nu (inversul situaţiei cu canonul Vechiului Testament), rămîn însă un punct nelămurit în teologia ortodoxă [507]. Teologii Hristu Andruţos şi Antoniade consideră Sfînta Scriptură şi Sfînta Tradiţie absolut egale, pe cînd Ştefan Ţankov, D. Balanos şi S. Bulgakov subordonează Sfînta Tradiţie Sfintei Scripturi [508]. Teologii români, atît cei dogmatişti, cît şi cei fundamentalişti, le socotesc de egală însemnătate, şi că una fără cealaltă nu se poate. Sfînta Scriptură şi Sfînta Tradiţie sînt o unitate, avînd singura sursă, Revelaţia [509].

Dar pentru o înţelegere corectă a raportului de egalitate şi complementaritate, trebuie subliniat faptul că Sfinţii Părinţi, învăţătorii şi transmiţătorii Tradiţiei aveau convingerea clară că Sfînta Tradiţie a şi completat unele prevederi ale Sfintei Scripturi, acţiune evidentă în folosul credincioşilor şi concretizată în domeniul liturgic-ritual şi administrativ-canonic.

Faptul se observă mai ales la transmiterea şi copierea textelor sfinte. Sfînta Scriptură se poate completa şi corecta în urma descoperirii manuscriselor autentice.

Din punct de vedere dogmatic, subliniază teologii români, nu s-a putut constata pînă acum vreo completare a Sfintei Scripturi. Sfînta Tradiţie a dezvoltat numai cele expuse pe scurt în Sfînta Scriptură [510]. Aceasta este, de fapt, situaţia în întreaga Biserică Ortodoxă.

IV. ROLUL BISERICII ÎN PĂSTRAREA INTEGRALĂ A SFINTEI SCRIPTURI ŞI A MENŢINERII SFINTEI TRADIŢII CA IZVOARE ALE REVELAŢIEI DIVINE

Biblia fiind «Carte a cărţilor» şi în afara descoperirii directe a lui Dumnezeu prin inspiraţie, cum s-a arătat mai sus, i se adaugă o contribuţie de ansamblu a spiritului uman, ca atare, tot în ansamblu trebuie înţeleasă. Ori sediul acestui an-

507. Episcop Antonie, *Lucrările Comisiei pregătitoare...*, p. 783—785 ; R. E. Skydsgaard, *Ecriture ou Tradition un problème résolu ?*, în «Irénikon», tom. XLII, nr. 4/1969, p. 439—456.

508. Ortodoxia românească totdeauna le-a considerat egale dînd prioritate Sfintei Scripturi în relaţiile cu protestanţii ; Sfintei Tradiţii în relaţiile cu Biserica Romano-Catolică şi Bisericile Orientale şi patrimoniului naţional în raport cu desfăşurarea normală a vieţii bisericeşti.

509. *Teologia dogmatică în Biserica Ortodoxă Română...*, p. 431—449, 356—361 ; Acelaşi lucru îl găsim, în ultima vreme, şi la anglicani. Pe larg G. Moran, *op. cit.*, V. The Literary Objectification of Revelation, p. 95—114 ; *De la Tradiţie la Scriptură*, în «MS», tom. I, vol. 2, p. 51—61.

510. Sf. Ioan Damaschin, *op. cit.*, cap. XVII, Despre Scriptură», p. 284—297 ; *Independenţă reciprocă : Sf. Scriptură şi Sf. Tradiţie*, în «MS», tom. I, vol. 2, p. 294—300.

samblu este numai Biserica Mîntuitorului Hristos. De aceea, interpretarea este o problemă generală, iar folosul ei pentru mîntuirea personală constituie o adaptare la cerințele individuale ale credincioșilor în conformitate cu temperamentul, cultura și voința lor.

În această privință, teologia anglicană se apropie mai mult decît oricare altă confesiune sau biserică de Ortodoxie.

Așadar, Sfînta Scriptură trebuie bine studiată de către teologii specialiști din cauza vechimii, deosebirii de scrieri și de timp, cît și din cauza felului mai presus de fire al descoperirii dumnezeiești. Dacă pentru înțelegerea unei profeții este nevoie de «un învățător» (Fapte VIII, 31), dacă un Apostol este greu de înțeles de ceilalți Apoștoli, fără consensul unanim, pentru că «sînt lucruri greu de înțeles» (II Petru II, 16), atunci rolul Bisericii nu este numai de conducător, ci fără Biserică nu s-ar înțelege Scriptura.

Sfinții Părinți și scriitorii bisericești foloseau toate metodele pentru apărarea tezaurului revelat, și arătau permanent greutățile întîmpinate și noile situații pentru înțelegerea justă a Sfintei Scripturi. Origen, în fața atacurilor ideologiilor religioase și mistificatoare ale vremii, constată cu durere și, totodată, derutat, că înțelesul Scripturii nu este clar de la început cititorilor, «mai ales celor necunoscători și nevrednici...». Nu este de mirare, continuă Origen, fiindcă înțelesul Scripturii e un lucru copleșitor [511]. Și chiar după formularea dogmelor... «puținătatea înțelegerii noastre nu le poate pătrunde» [512]. Și încheie cu mîhnire: «...aceasta este una din cauzele principale ale căderii în erezie» [513].

După lichidarea discuțiilor hristologice și pnevmatologice, Sfîntul Ioan Damaschin îndemna: «dacă citim o dată, de două ori și nu înțelegem ce citim, să nu trîndăvim, ci să stăruim, să medităm, să întrebăm, căci însăși Scriptura ne poruncește: «Întreabă pe tatăl tău și-ți va vesti și pe bătrînii tăi și te vor sfătui» (Deut. XXXII, 7). Dar același cugetător și trăitor nu trece cu vederea faptul că într-adevăr, «cunoștința nu este a tuturor» [514].

Nu numai în Răsărit se întîlnește asemenea situație, ci și în Apus Fericitul Augustin ne recomandă ca părțile neînțelese din Scriptură să le apropiem de altele care sînt clare, spre a le pătrunde unele prin altele [515].

Ținînd cont de gradul de cultură al vremii, de înțelegerea fenomenelor religioase și sociale, de proveniența atacurilor la adresa realigiei creștine, Sfinții Părinți au încercat să precizeze anumite critici, unele valabile și astăzi, în tălmăcirea și înțelegerea Scripturii.

a) *Criterii ale înțelegerii.* — Sfînta Scriptură cuprinde trei înțelesuri: 1. Înțelesul *după literă,* obștesc sau istoric; 2. Înțelesul mai *înaintat sau sufletesc* și 3. Înțelesul *desăvîrșit sau duhovnicesc.*

Aceste trei trepte sînt formulate tot de Origen cu școala sa în vederea înțelegerii corecte a Sfintei Scripturi de cele trei categorii de ascultători din Biserică; cei neinițiați, cei înaintați în înțelegerea Cuvîntului lui Dumnezeu și cei desăvîrșiți: «Cei simpli să-și întărească (sufletul) ca din trupul Scripturii (numim acest înțeles după literă, obștesc și istoric); dacă unii au început să înainteze ceva și pot să privească un lucru mai pe larg, să-și întărească (sufletul) ca din

511. *Despre principii,* 4, 1, 7.
512. *Ibidem ; Kerigma și dogma,* în «MS», tom. I, vol. 3, p. 183—238.
513. *Ibidem,* 4, 2 ; «DFCh», vol. I, col. 268.
514. Sf. Ioan Damaschin, *op. cit.,* cap. XVII, «Despre Scriptură», p. 286.
515. Fer. Augustin, *Despre învățătura creștină,* P.L., XXXIV, col. 80.

sufletul Scripturii; iar cei care sînt desăvîrșiți și asemenea acelora despre care Apostolul zice: «Noi găsim înțelepciunea la cei desăvîrșiți și nu o înțelepciune trecătoare... ci vestim înțelepciunea lui Dumnezeu întru taina cea ascunsă, pe care a rînduit-o Dumnezeu mai înainte de veci spre mărirea noastră» (I Cor. II, 6—7), aceia să se întărească din însăși legea duhovnicească, care cuprinde «umbra bunurilor viitoare».

Același neobosit cercetător, polemist și apologet creștin, Origen, era convins că înțelesul duhovnicesc este cel mai înalt și trebuie pus înaintea celui material-obișnuit, sau istoric [516].

Biserica, însă, pe lîngă siguranța ei, ca temelie a Sfinților Apostoli și al cărei cap este Mîntuitorul Hristos, recomandă, pentru tîlcuirea dreaptă și cît mai aproape de adevărul Sfintei Scripturi, să se țină seama de toate cele trei înțelesuri și le folosește potrivit cu ideile personale și faptele biblice, așa cum au făcut majoritatea Sfinților Părinți, și metoda lor multilaterală a ferit Biserica cea una, apostolească și sobornicească de introducere a unor învățături străine Evangheliei și păgubitoare vieții creștine. În acest sens, Sfîntul Ioan Gură de Aur tîlcuiește Sfînta Scriptură zicînd: «Să nu citiți literele în chip simplu, ci să cercetați ideile. Dacă cineva se oprește numai asupra cuvintelor și nu cercetează nimic mai mult decît cele scrise, multe greșeli va face» [517].

Acest lucru îl observase cu mult înainte Sfîntul Apostol Pavel cînd scria: «...litera (în multe cazuri) omoară, duhul (înțelegerea) dă viață».

Privită metodic, ca obiect al Apologeticii, s-ar putea conclude că este suficientă o tîlcuire dreaptă a Sfintei Scripturi, ținînd cont de principiile logicii.

Or, Sfînta Scriptură mai are o soră, Sfînta Tradiție, care o certifică a fi fiica de drept a Descoperirii divine. Și pînă a se ajunge la tîlcuirea dreaptă se cer anumite mijloace pregătitoare, care califică pe tîlcuitor, apropiindu-l de darul înțelegerii, dar oferit de către însuși Sfîntul Duh.

Astfel, pentru o tîlcuire dreaptă se cere: 1. *o viață curată* și *împodobită* de virtuți; 2. *cunoașterea voii lui Dumnezeu* prin studiu îndelungat și cercetare neîntreruptă a izvoarelor scrise și semnalate în procesul de transformare a credincioșilor prin Descoperirea lui Dumnezeu. Peste toate însă, se cere demnitate, obiectivitate și mai ales smerenie și onestitate [518], care întăresc rezultatele cercetării; 3. *cunoașterea învățăturii Bisericii* și împrejurările ființării și dezvoltării ei și mai ales a Sfintei Tradiții [519]. Cu cît cercetăm mai amănunțit Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție, cu atît înțelegem mai bine izvorul comun: *Descoperirea dumnezeiască* [520].

---

516. Origen, *Comentar la Evanghelia lui Ioan*, 10, 5, 19, P.G., XIV, col. 313.

517. La celelalte, Contra ereticilor..., *Omilia 8*, P.G., XLVIII, 789, trad. Prof. Iustin Moisescu, *Sfînta Scriptură și interpretarea ei în opera Sfîntului Ioan Hrisostom*, 1942, p. 95, și *Ermineutica biblică*, în «MS», tom. I, vol. 2, p. 193, 241 v.

518. † Antonie Plămădeală, *op. cit.*,... 3. O descoperire recentă: onestitatea, p. 146—147.

519. *Ibidem*, p. 63—89; Theodore Styanopoulos, *New Theology and the Orthodox Tradition*, în «St. Vladimir's Theological Quarterly», vol. 14, nr. 3/1970, p. 136—154.

520. Pr. Prof. D. Stăniloae, *Revelația ca dar...*, p. 184—196; Hans Urs von Baltazar este de părere că «Hristos este centrul Revelației» și de la El primim totul: *La Croix et la Gloire, les aspects esthétique de la Révélation*. Traducere din l. germană de Robert Givord, Ed. Aubier, 1965, vol. I, p. 394—444; G. Moran, *op. cit.*, IX, Revelation to all the Earth, p. 162—178; Gustave Thils, *La Théologie de la primauté. En vue d'une révision*, în «RTL», nr. 3 A 1972, p. 22—39; Ierom. Chesarie Gheorghescu, *Revelația divină*, în «Glasul Bisericii», XXVIII (1969), nr. 5—6, p. 551—556; *Actualitatea Revelației lui Hristos*, în «MS», tom. I, vol. 3, p. 15—37.

Iată ce au comun anglicanii şi ortodocşii în privinţa rolului Bibliei şi Tradiţiei în Biserică.

1. *Viaţa curată* vorbeşte de la sine despre principiile morale care-i stau la bază, dragostea nemărginită pentru Acela care este viaţa, calea, adevărul (Ioan XIV, 6; I Tim. V, 19). Aşa o înţelege Sfîntul Maxim Mărturisitorul, care spune: «Cunoştinţa întocmai a cuvintelor Domnului se descoperă numai celor vrednici de duhul, adică numai acelora care printr-o îndelungată cultivare a virtuţilor, curăţindu-şi mintea şi funinginea patimilor, primesc cunoştinţa celor dumnezeieşti, care se întipăreşte şi se aşează în ei de la prima atingere, asemenea unei feţe într-o oglindă curată şi străvezie» [521].

Cu mult înainte, acelaşi lucru îl spunea şi Sfîntul Apostol Pavel: «acum cunoaştem ca într-o oglindă...» dar va veni vremea cînd vom cunoaşte totul «faţă către faţă» (I Cor. XIII, 9—12). Trăirea în conformitate cu duhul, adică în conformitate cu harul Sfîntului Duh şi virtuţile cerute de darurile Sfîntului Duh duc la cunoaşterea voii lui Dumnezeu arătată în Sfînta Scriptură şi care nu este altceva decît calea însăşi a mîntuirii noastre. Sufletul nostru, înnoit prin Botez, recunoaşte duhul din Sfînta Scriptură, aşa cum ne învaţă însuşi Descoperitorul şi Desăvîrşitorul vieţii noastre, Mîntuitorul Hristos: «De va voi cineva să facă voia Lui (Dumnezeu), va cunoaşte învăţătura aceasta, dacă de la Dumnezeu, sau de la Mine (ca om) vorbesc» (Ioan VIII, 17).

2. Se cuvine *să citim Sfînta Scriptură cu smerenie,* ca pe Cuvîntul lui Dumnezeu, cerînd mai întîi ajutorul lui Dumnezeu ca să o înţelegem şi avînd dorinţa caldă de a ne lumina fiinţa prin cuprinsul ei. Este necesară înţelegerea contextuală, îmbogăţindu-ne cunoştinţele cu ultimele rezultate în domeniul cercetărilor [522], fie ca document informativ de arheologie [523] şi civilizaţie [524], fie ca document literar de comparaţie şi evoluţie, dar mai ales ca prezenţă permanentă a lui Dumnezeu [525] prin ipostasele treimice în viaţa particulară sau comunitară a credincioşilor.

Biblia este a Bisericii, citirea ei aparţine oricui, dar tîlcuirea şi interpretarea ei este harisma celor aleşi (I Petru I, 12; I Cor. II, 10).

3. *Implicit, cunoaşterea-citirea,* interpretarea şi tîlcuirea Sfintei Scripturi —, *atrage după sine apelul permanent la Biserică* pentru a nu greşi şi la Sfînta Tradiţie pentru a fi pe acelaşi drum al Bisericii primelor veacuri. Aşadar, *Biserica şi Sfînta Tradiţie îmbogăţesc duhul tălmăcirii celei adevărate a Sfintei Scripturi.*

O învăţătură temeinică, o cunoaştere cît mai largă a frămîntării spiritului uman ajută mult la înţelegerea corectă a Sfintei Scripturi. Bîjbîiala în interpretare, slaba cunoaştere a mediului cultural sînt factori poluanţi ai exegezei biblice, iar lipsa de strînsă legătură cu Sfînta Tradiţie, duce la eresuri, rătăciri şi răstălmăciri

521. *Răspuns către Talasie,* 65.

522. 19. Donald Y. Wiseman, *Archeological confirmation of the Old Testament,* în «Rev. and the Bible», p. 299—316.

523. Idem, 20. F. F. Bruce, *Archeological confirmation of the New Testament,* p. 317—332.

524. Idem, 23. Y. Norval, Geldenguys, p. 269, 286; M. C. D'Arcy, *op. cit.*; 6. Modern Analysis and the Self, p. 89—105.

525. Evident V. Testament a fost folosit de Mîntuitorul (8. Pierre Ch. Marcel, *Our Lord's use of Scripture,* Idem, p. 119—134) pentru dovedirea şi pe linie mozaică a venirii Sale şi a unităţii descoperirii prin «Scriptură» (24. Frank E. Gaebelein, *The Unity of the Bible,* Idem, p. 387—402); Friedrich Jahn, *Bibel und moderne Literatur.* Grosse Lebensfagen in Textvergleichen, Quell—Verlag Stuttgart, 1966, pass.

aspru mustrate de Domnul Iisus: «rătăciți neștiind Scripturile și nici puterea lui Dumnezeu» (Matei XXII, 2) [526].

Sfînta Tradiție, în calitatea ei de izvor al Descoperirii dumnezeiești și de memorie vie a Bisericii, are o sferă mult mai mare decît Sfînta Scriptură, Biblia este a Bisericii, pentru că Biserica i-a precizat canonul cu ajutorul Sfintei Tradiții. În acest sens, Sfînta Tradiție este pururi creatoare și martoră oricărui eveniment din Biserică. Ea a plămădit spiritul uman al Sfinților Apostoli și urmașilor acestora. Asupra ei s-au revărsat darurile Cincizecimii și ea a fost mortarul care a legat temelia Bisericii de corpul și capul ei.

Fără tradiție, n-ar putea exista Biserică, pentru că în ea s-au continuat, s-au pregătit, s-au desăvîrșit, s-au împlinit planurile divine. Ea este arhitectul care a schițat Biblia și a înțeles rostul ei în desăvîrșirea celor ce cred. În acest sens, Biserica este într-adevăr păzitoarea, tîlcuitoarea și propovăduitoarea fără greș a Descoperirii dumnezeiești și prin aceasta și a Tradiției.

Deși în lume limbile sînt deosebite, puterea Tradiției este una și aceeași. După cum soarele, zidirea lui Dumnezeu, este unul și același în toată lumea, tot așa și propovăduirea adevărului se arată pretutindeni și luminează pe toți cei care vor să vină la cunoștința adevărului. Nici cel tare în cuvînt dintre Întîistătătorii Bisericilor nu va spune altceva, decît aceste învățături, căci nimeni nu este peste Învățătorul său (Matei X, 24; Luca VI, 40), nici cel slab în cuvînt nu va împuțina Tradiția. Credința fiind una și aceeași, nici cel care este în stare să vorbească mult despre ea nu o sporește, nici cel care vorbește mai puțin nu o împuținează [527].

Orice Biserică poate da mărturie că, tradiția Apostolilor se dovedește la toate Bisericile primelor veacuri, tradiția se înfățișează ca universală și neîntreruptă [529].

Tit și Timotei primesc multe învățături de la Sfîntul Pavel, în afara Scripturii, care «toată este insuflată de Dumnezeu» (II Tim. III, 16).

Clement Romanul, care a cunoscut personal pe Sfinții Apostoli Petru și Pavel, «avea Tradiția în fața ochilor» și cu ocazia divergențelor din Corint, el a înnoit credința și tradiția pe care le primise de curînd de la Sfinții Apostoli [530].

Sfîntul Policarp este un bun exemplu al transmiterii Tradiției pe care «a primit-o» de la Apostoli, care l-au făcut episcop de Smirna și care a avut legături cu mulți dintre cei care au văzut pe Hristos, El a propovăduit totdeauna lucrurile pe care «le-a învățat» de la Apostoli [531].

Biserica, pentru credincioși și pentru cei care doresc cu adevărat desăvîrșirea, este un tezaur bogat, în care Sfinții Apostoli și ucenicii acestora au adunat toate cele ale adevărului credinței creștine și din care oricine poate să-și ia băutura vieții. Păzind ce trebuie, Biserica rămîne de-a pururi aceeași și viața ei în

526. Pr. Prof. Prelipceanu, și Pr. Prof. Gr. T. Marcu, *Cuvîntul lui Dumnezeu...*, p. 31—34, 70—73; M. C. D'Arcy, *op. cit.* 7. God and Mythology, p. 106—121.

527. Sf. Irineu, *Contra ereziilor*, 1, 10, 8, P.G., VII, col. 552; A se vedea și contribuția teologilor români: Pr. Prof. D. Stăniloae, *Sfînta Tradiție, Desființarea noțiunii și întinderea ei*, p. 47—100; Pr. Prof. Isidor Todoran, *Atitudini protestante contemporane față de Tradiție*, în «Ortodoxia», XVII (1965), nr. 3, p. 367—399; Pr. Prof. I. G. Coman, *Sfînta Tradiție în lumina Sfinților Părinți*», p. 163—190.

529. Sf. Irineu, *Contra ereziilor*, P.G., VII, col. 848; *Nemijlocirea și mijlocirea Revelației*, în «SM», tom. I, vol. 3, p. 38—48.

530. *Ibidem*, col. 849; *Transmiterea apostolică și postapostolică...*, p. 48—59.

531. *Ibidem*, col. 851; *Structura transmiterii...*, p. 60—68.

Sfîntul Duh nu cunoaşte adăugire sau micşorare în ceea ce priveşte fiinţa şi existenţa ei divină. Tradiţia, fiind curentul de viaţă al Bisericii, stă în strînsă legătură cu valorile şi năzuinţele spre desăvîrşire ale credincioşilor, aşa cum ne-o dovedeşte istoria Bisericii încă de la apariţia creştinismului.

Prin urmare, «Tradiţia», în înţelesul creştin, nu înseamnă încremenire în forme moarte omeneşti, ci numai păstrarea nealterată a adevărului Descoperirii dumnezeieşti [532], izvor nesecat de desăvîrşire pentru toate generaţiile de slujitori ai Bisericii celei una, sfîntă, apostolică şi sobornicească. De fapt, şi aceste atribute ale Bisericii, tot tradiţia i le-a precizat, Biserica rămînînd aceeaşi în «planul lui Dumnezeu» [533]

Concluzii. — După cercetarea celor două izvoare ale revelaţiei: Sfînta Scriptură şi Sfînta Tradiţie, ne-am dat seama că ele aparţin (ca formulă şi canonizare) Bisericii şi numai ea beneficiază de adaptarea sau de schimbarea unor practici în vederea mîntuirii şi că tot Biserica ştie în ce măsură raportul dintre Biblie şi Tradiţie se completează şi se lărgeşte.

Dar din moment ce Teologia fundamentală utilizează raţiunea, deşi se bazează pe datul revelat, există şi o cunoaştere pe altă cale a descoperirii dumnezeieşti; deci putem vorbi de o cognoscibilitate a Revelaţiei divine cu o seamă de criterii cu care şi anglicanii sînt de acord.

Adeverirea şi cunoaşterea Revelaţiei divine

Astăzi, mai mult decît oricînd, fiecare religie şi confesiune se consideră că are o descoperire proprie pentru fiinţarea ei. În această situaţie, intervine principiul relaţiei şi deliberării, încît rămîn în cercetare şi enigmă mozaismul şi creştinismul, care moştenesc şi revelaţia supranaturală. Dar această revelaţie, fiind dată pentru mîntuirea credincioşilor, nu poate sta ascunsă şi inactivă, ci se manifestă prin anumite semne şi momente caracteristice Divinităţii. Deci se constată o activitate doveditoare a Divinităţii, nu o prezicere a divinităţii «transmisă» nu ştim prin ce misterii sau iniţiere.

1. Criteriile logice. — În Revelaţia supranaturală întîlnim, în măsura posibilităţilor umane de înţelegere, două feluri de criterii: interne şi externe.

a) *Criteriile interne* sînt scoase din însuşi cuprinsul Revelaţiei şi se referă la structura internă a Revelaţiei, fiind logic-împărţite în negative şi pozitive.

Cele negative ar putea fi clasificate astfel: revelaţia supranaturală să nu contrazică revelaţia naturală; revelaţia primordială «să fie o faptă istorică şi să nu stea în contradicţie cu datele ştiinţelor pozitive în ceea ce priveşte împrejurările în care s-au produs evenimentele [534]. Referitor la formă să nu fie propovăduită ascultă-

532. *Învăţătura de credinţă...*, p. 58; *Tradiţia e schimbătoare sau neschimbătoare?*, p. 32; Y. S. Boys Smith, *Evolution and Christian Belief*, în «Theology», vol. LXXII, January, 1969, no. 583, p. 6—9.

533. Biserica în planul lui Dumnezeu, în «Ortodoxia», XV (1963), nr. 3—4, p. 311—362; *Învăţătura de credinţă...*, p. 30—50.

534. Civilizaţiile care au avut legătură cu Biblia, în «Everyday Life»..., p. 441—448; Învăţătura Evangheliei este descoperită (divină) cugetarea celorlalte religii este alcătuită, creată, formată (divinaţie) (Pe larg, A. Paceos, *Divinatione*, în «EB», vol. II, 1969, p. 961—968; M. C. D'Arcy, *op. cit.*; 2. Traces of God, p. 40—61. *Primitorii Revelaţiei la toate popoarele şi*

torilor prin înșelăciune sau prin forță, așa cum s-a întîmplat în decursul istoriei prin așa-zisul «prozelitism și abuz de creștinism» [535].

Totodată conținutul criteriilor să fie limpede ca și izvorul de unde vin. Criteriile interne pozitive constau în: sublimitatea revelației divine, limpezimea sau puritatea învățăturilor dogmatice și morale, evidența conținutului revelat.

Ținînd seamă de aceste principii sumare și simple ale criteriilor interne pozitive, pentru identificare, *se cere Revelației divine:* să cuprindă o învățătură religioasă adevărată și completă, ca bază de propovăduire; să realizeze împăcarea credinciosului cu Dumnezeu — ca scop teandric —; să împărtășească harul divin într-un mod corespunzător naturii credinciosului — după chemarea și voința sa —; Religia revelată de Dumnezeu să fie pentru toți credincioșii: un botez, un Domn și o credință (Efes. IV, 6); să ființeze o singură Biserică, așa cum a fost la Cincizecime și în creștinismul primelor veacuri.

Totuși, natura criteriilor interne nu este în stare să producă o certitudine absolută, ci numai una relativă, criteriile fiind pătrunse, într-o măsură sau alta, de rațiunea umană și automat devin o parte a revelației naturale, neputincioasă a ridica credinciosul prin har și credință la îndumnezeire.

Pentru acest motiv, Teologia fundamentală folosește în sprijinul determinării rațiunii *criteriile externe* ale revelației.

b) *Criteriile externe* se deduc din împrejurările în care se manifestă revelația divină, precum și din faptele care o însoțesc. Ele se împart în obișnuite și extraordinare, utilizîndu-se, pentru înțelegerea lor, cunoașterea apofatică și catafatică și din acest motiv se pot împărți în negative și pozitive.

Criteriile naturale rezultă din caracterul organului revelațional și din modul în care se transmite revelația.

Cele referitoare la caracterul organului revelațional sînt: îndoielnice și sigure.

2. Criterii determinante. — Pînă aici a fost vorba de pregătirea și fața negativă sau pozitivă a organului revelațional, dar sînt și unele *criterii (mai determinante),* care adeveresc rolul Desăvîrșitorului credinței, și printre acestea se numără *minunile* și *profețiile.*

a) *Minunile.* — S-ar părea că în gîndirea de astăzi ar fi exclusă această noțiune (miraculum... miras).

Minunea, pentru noi credincioșii, este săvîrșită de către însuși Dumnezeu. Și dacă totuși nu este înțeleasă trebuie acceptată în vederea scopului religios-moral al desăvîrșirii noastre. Este greșită poziția unora care susțin că Biserica ar «face minuni» în domeniul tehnicii, accesibil numai specialiștilor [536]. Cauza minunilor fiind Dumnezeu sau aleșii săi, scopul minunii este desăvîrșirea celor ce

întreaga creatură, în «MS», tom. I, vol. 3, p. 33—37; P. P. Negulescu, *Scrieri inedite,* I, *Problema cunoașterii,* Editura Academiei, București, 1969, Partea I, Problema cunoașterii în antichitatea greacă și în Evul Mediu, p. 39—230.

535. «Abuz de creștinism» este o expresie consacrată și formulată de anglicani și se referă la «convertirile» popoarelor de alte credințe la catolicism.

536. Biserica întreagă are experiența tristă a inchiziției, iar martirii științei: Giordano Bruno, Galileo Galilei, Michel Servet etc., vor fi veșnic acuze. Biserica nu poate fi făcută vinovată de abuzurile sau fanatismul unora. *Problema minunilor,* în «NC», p. 108—109, 114 ș.a. Robert H. Thomass, *Miracles and Psychical Research,* în «Theology», vol. LXXII, June, 1969, no. 588, p. 253—257; «DFCh», vol. I, col. 472.

cred, un adaos la eforturile noastre duhovnicești. Numai așa înțelegem pe autor, pe Dumnezeu și pe credincios.

Minunile sînt partea volitivă a Energiei divine. Dumnezeu, în ipostaza Sa de creator al universului, este cel dintîi și cel mai mare făcător de minuni, ca Unul care este însuși izvorul lor. Pentru Dumnezeu nu sînt minuni, ci numai modelări; noi, neexplicîndu-ni-le, le încadrăm ca minuni. Dovadă că minuni au fost săvîrșite și de oamenii aleși de Dumnezeu și plăcuți Lui; ca de exemplu, unii dintre aceia prin care s-a transmis Descoperirea dumnezeiască: Moise, Ilie, Elisei, Daniil, Ionă etc. [537].

Cel mai convingător exemplu este însuși Descoperitorul, Dumnezeu-întrupat, Mîntuitorul Hristos, care a săvîrșit printre noi oamenii minuni asupra firii, asupra credincioșilor și asupra Sa însuși. El a oprit furtuna pe mare, a salvat pe Petru de la înec, a prefăcut apa în vin, a înmulțit pîinile și peștii, a vindecat bolnavi, a înviat morți, ceea ce L-a determinat să spună: «De n-aș fi făcut lucruri între ei, pe care nimeni altul nu le-a făcut, păcat n-ar avea»... (Ioan XV, 24).

Dar minunea minunilor, existența creștinismului și diferența specifică a religiei revelate, așa cum am mai arătat, este învierea dintre morți a Domnului Hristos. Minunile Mîntuitorului dovedesc obîrșia și puterea Sa dumnezeiască, așa cum ne încredințează: «Lucrurile pe care Mi le-a dat Tatăl să le săvîrșesc, acestea dau mărturie pentru Mine, că El M-a trimis» (Ioan V, 36).

Darul facerii de minuni a fost transmis de Mîntuitorul Sfinților Săi Apostoli, investiți cu puterea Cincizecimii pentru opera de transformare a naturii umane a credincioșilor în ceea ce dorește Dumnezeu, sfințenia.

Sînt cazuri, izolate bineînțeles, cînd unii cu dotații naturale, folosesc mijlocul «minunii» în avantajul lor, dar în «numele» lui Hristos. În acest caz, trebuie atenție deosebită [538].

Adeverirea minunilor. — Minunile adevărate trebuie să fie:

— vrednice de numele singurului și adevăratului Dumnezeu;

— să fie săvîrșite cu mijloacele cu care s-au produs minunile aleșilor lui Dumnezeu, ale Mîntuitorului, ale Sfinților Apostoli și ale tuturor sfinților, martirilor, mărturisitorilor pînă astăzi;

— să nu se tăgăduiască unele pe altele, să nu se contrazică, să nu fie echivoce sau confuze;

— baza lor să se afle în Sfînta Scriptură și în Sfînta Tradiție, pe care să nu le nege sau falsifice;

---

537. Alfred Ederscheim, *op. cit.*, p. 676—695; Franz Zeilinger, *Contribuții la înțelegerea minunilor din Biblie,* în «Bibel und Liturgie», nr. 1/1969.

538. Însuși Mîntuitorul spune că «unii vor face minuni — adică lucruri neînțelese — în numele Său...» (Matei XXIV, 24); 6. *The Nature of miracle,* în «NC», (Supliment), p. 51—52; Thierry Snoy, *Les miracles dans l'Evangile de Marc. Examen de quelques études récentes,* în «RTL», nr. 4/1972, p. 447—466; «Minunea este o funcție supranaturală a Revelației, dar care nu se săvîrșește în absența credincioșilor... Ea depășește înțelegerea de moment, dar fiind săvîrșită cu scop religios-moral, ea poate fi explicată pe baza unor descoperiri sau printr-o trăire religioasă conformă preceptelor evanghelice».

Minunea nu trebuie impusă ca «adevăr de credință,» ci ca explicarea credinței. Minunile așa-zise «dogmatice» sînt aplicate numai persoanelor Sfintei Treimi, începînd cu nașterea din veșnicie a Logosului și pînă la înălțarea Sa la cer...» (Pe larg, C. J. Dumont, *Les voies de l'unité chrétienne.* Les Editions du Cerf, Paris, 1954, cap. Apropos de miracle, p. 77—81.

— să urmărească fericirea oamenilor şi mîntuirea celor ce cred şi îndeplinesc poruncile şi sfaturile evanghelice;

— să fie spre folosul material şi spiritual al tuturor, să slujească binelui obştesc, nu morţii sau păcatului;

— săvîrşitorul minunii să fie exemplu pentru alţii, să spună numai adevărul, să ducă o viaţă fără pată şi compromis, să facă totul pentru binele comunităţii, sacrificînd interesele sale pentru aproapele, să fie exemplu de mărinimie şi fără urmă de egoism;

— să aducă pe calea adevărului şi a vieţii morale pe cei rătăciţi [539];

— să poarte în ele pecetea şi puterea Duhului lui Dumnezeu; şi

— să dovedească, fără urmă de tăgadă, lucrarea proniei dumnezeieşti.

Dacă s-ar ţine seamă de aceste principii, atunci minunea ar fi înţeleasă aşa cum trebuie. Greşeala constă în faptul că unele confesiuni au confundat elementul soteriologic, de previziune, cu cel ştiinţific, experimental, făcînd din religie o sociologie la modă, lipsită de elementele revelaţionale [540].

Este greşită şi poziţia acelora care cred că minunea intervine în ordinea ştiinţifică sau tehnică a naturii fizice [541]. Nici o minune din cadrul religiei creştine nu a fost făcută cu scopul de a stabili o teză ştiinţifică, ci s-a săvîrşit numai pentru credinţa ascultătorilor şi prin aceasta s-a stabilit un adevăr moral religios pentru desăvîrşire [542]. Pentru aceasta, unii credincioşi transformaţi din vicioşi în sfinţi, din îndoeilnici în mărturisitori sînt exemplele lucrării harului, care este pecetea minunii, prin minune. Acum nu mai încape îndoială cum pîinea şi vinul euharistic se transformă în trupul şi sîngele Domnului şi odată cu împărtăşirea credincioşilor şi aceştia devin hristoşi, locuind sub acelaşi acoperămînt al proniei, pentru că a zis Domnul: «Cine mănîncă Trupul Meu şi bea sîngele Meu, petrece întru Mine şi Eu întru el» (Ioan VI, 56) [543].

Concluzii. — Biserica Ortodoxă, ca şi Biserica Anglicană, de fapt, nu au acordat atributul de minuni mijloacelor terapeutice, psihiatre, telepatice, hipnotice etc., de care fac uz religiile naturale în scopul de a dovedi «paternitatea divină» a minunilor săvîrşite de unii din iniţiaţii sau întemeitorii religiilor lor. Taumaturgia este un dar al Sfîntului Duh (I Cor. XII, 10) şi se practică, după criteriile arătate, numai sub supravegherea Bisericii, ca moştenitoare a tainelor dumnezeieşti.

Aşa înţelegem de ce minunea, săvîrşită în graniţele umanităţii, îşi păstrează neştirbit caracterul său de criteriu principal al revelaţiei divine directe.

---

539. Ilie Proorocul şi mulţi alţii au făcut minuni pentru adeverirea Dumnezeului celui existent în comparaţie cu slujbaşii minciunii şi idolatriei (IV Regi XVIII—XIX ; Rom. I şi II).

540. Premisa falsă de la care s-a plecat a generat o întreagă «mitologie», confundîndu-se «rentabilitatea» cu slujba adusă lui Dumnezeu. Exemplu Simon Magul (Fapte VIII, 18—24) şi toţi urmaşii săi, pînă astăzi (Pr. Ilie Negoiţă, *Gnosticismul lui Simon Magul,* în «Glasul Bisericii», XXVI (1967), nr. 1—2, p. 107—112 ; Gavrila Popu, *Revelaţiunea şi scienţi'a,* în «Sionulu Romanescu», III (1867), nr. 1, p. 12.

541. Se cunosc destule bule papale care au căutat frînarea ştiinţei, chiar epoca noastră înregistrează asemenea încercări.

Aşa cum am arătat mai sus, la anglicani, s-a moştenit tradiţia ca un preot sau arhiereu să aibă o calificare umanistă sau în domeniul ştiinţelor exacte şi apoi să fie hirotonit. Aşa cum spunea Sf. Apostol Pavel «să nu fie nici o povară credincioşilor...» (I Tes. III, 10).

542. 16. *The Evidence of Prophecy and Miracle,* în «Rev. and the Bible», p. 251—264.

543. Pr. Prof. Corneliu Sîrbu, *Sfînta Euharistie şi unitatea creştină,* în «Ortodoxia», XIX (1967), nr. 1, 49—64; Euharistia în sine este unitatea creştină desăvîrşită. De aceea anglicanii caută intercomuniunea (H. Wybrew, *La prière eucharistique dans la Tradition anglicane,* în «Eucharisties d'Orient et d'Occident», vol. I, p. 181—198.

Dacă partea practică, de contact și confruntare cu falsele minuni, sau cu practicienii acestora, suferă comparație, nici partea formală, transmisibilă și de difuzare (documentele) nu este lipsită de comparație, confuzie și chiar asemănare. Dar trebuie precizat, de la început, că toate gradele și posibilitățile de comparație nu pot fi luate drept identitate. Și pentru aceasta, profeția, al doilea criteriu joacă mare rol pentru cei care cu convingere doresc să cunoască adevărul.

b) *Profețiile.* — Deși profeția sau proorocia (προόράω) înseamnă a prevedea, explicația este incompletă; în sens teologic ar putea fi formulată astfel: profeția este prezicerea, anunțarea clară, precisă și sigură a unor evenimente viitoare, care nu pot fi cunoscute pe cale naturală, pentru că sînt descoperite de Dumnezeu, în scopul recomandării și acreditării organului revelațional. Trebuie deci să fim atenți că nu orice prezicere de evenimente viitoare poate fi înțeleasă ca profeție, pentru că profeția, așa cum trebuie încadrată în teologia creștină, este o minune împlinită tot de Dumnezeu în spiritul profetului pentru izbăvirea noastră și pentru îndeplinirea cerințelor proniei.

În calitatea lor de tălmăcitoare ale voinței lui Dumnezeu, proorocirile sau profețiile se fac numai sub insuflarea Duhului Sfînt. Ele sînt amintite în bună parte în cărțile Vechiului Testament, ca momente prielnice pentru asemenea cutezanțe. Noul Testament însuși și Tradiția de la începutul Bisericii cuprind o seamă de proorocii: Domnul Hristos a profețit, la fel Sfinții Apostoli și urmașii acestora.

Proorociile, ca semne ale descoperirii dumnezeiești, stau numai în puterea lui Dumnezeu. Ele se deosebesc de prezicerile obișnuite, bazate pe experiență și cercetare și care folosesc civilizației într-un domeniu sau altul; profețiile sînt «evenimente viitoare» pentru scopuri religioase-morale.

Autoritatea profețiilor mîntuitoare constă în împlinirea totală și integrală, ceea ce ne arată că Duhul Sfînt este autorul lor: fiindcă cele prezise se îndeplinesc, cred și mă supun lui Dumnezeu», citim într-o apologie a primelor veacuri creștine [544].

Desigur, multe proorocii ale Vechiului Testament au avut un caracter local, imediat sau restrîns, dar majoritatea sînt mesianice și eshatologice. Ele au prezis cu exactitate vremea sosirii Mîntuitorului (Daniil IX, 24—27), nașterea, patimile moartea, învierea, preaslăvirea (Isaia VII, 13, LIII) și chiar slujirile Sale de: *profet* (Deut. XVIII, 15; Isaia XILI, 1—4), *preot și împărat* (Ps. CIX, 5; Ier. XXIII, 5) [545].

Multe din prezicerile profeților și ale Mîntuitorului au fost realizate, tot cu ajutorul Sfîntului Duh, de către Sfinții Apostoli și ucenicii acestora [546].

Adeverirea profeției. — Pentru neclintirea în credință și pentru acceptarea profețiilor de cei care se îndoiesc de împlinirea lor, s-au formulat multe condiții și semne după care se cunosc adevăratele profeții. Ele trebuie să întrunească ace-

544. Teofil al Antiohiei, *Către Autolic*, 1, 14, P. G. VI, col. 1045; «NC», p. 57; M. Garcia Cordero, *Profeta*, în «EB», vol. V, 1971, col. 961—966; David L. Edwards, *What should a* Prophet say ?, în «Church Times», Aprils, 17, 1971, p. 11, col. 1—5; «DFCh», vol. I, col. 620—621. † Antonie Plămădeală, *op. cit.*, Redescoperirea dimensiunii slujiri, p. 15—20.

546. De fapt, pe bună dreptate, anglicanii atribuie atît profețiilor, cît și minunilor paternitatea și izvorul Sfîntului Duh (Pe larg VI Natural Theology. 4. *Miracles*, în «Anglicanism»..., p. 233—234; J. Theodore Mueller, *The Holy Spirit and The Scripture*, în «Rev. and Bible», p. 265—282; A. Diez Macho, *Profetismo*, în «EB», vol. V, p. 972—975.

leași cerințe ca și minunile[547]. Chiar Mîntuitorul și după El, Sfinții Apostoli și apoi Sfinții Părinți atrag în repetate rînduri atenția atît asupra proorocilor adevărați, cît și asupra celor mincinoși, pe care trebuie neapărat să-i deosebim. În acest sens, sîntem datori să cugetăm cu evlavie la proorociile adevărate, să le citim, să le cunoaștem și să credem ceea ce s-a împlinit și ceea ce urmează să se împlinească, se cere deci discernămînt. În aceeași măsură, se cuvine să combatem pe cele false, pentru că ele sînt acceptate atunci cînd există derută și panică între credincioși. Însuși Domnul spune că în vremurile tulburi și mai ales spre sfîrșitul unui veac, sau mileniu, sau la sfîrșitul lumii «se vor scula hristoși mincinoși și prooroci mincinoși vor face semne mari și minuni, căutînd să amăgească, de va fi cu putință și pe cei aleși» (Matei XXIV, 24).

Lactanțiu, încă din vechime (secolul al IV-lea) a caracterizat pe adevărații profeți, împotriva acuzațiilor celorlalte culte și «numiților profeți», astfel:

1) Predică toți un singur Dumnezeu;

2) Nu sînt debili mintali;

3) Nu sînt înșelători;

4) Nu umblă după averi sau cîștig;

5) Nu se îngrijesc numai de cele necesare vieții obișnuite și nădăjduiesc permanent în ajutorul lui Dumnezeu;

6) Profețiile lor s-au împlinit, sînt în curs de împlinire sau se vor împlini întru totul;

7) Ei își adeveresc chemarea și trimiterea pînă la suferirea chinurilor și a morții[548].

Condițiile adeveririi. — Profeția în sine trebuie să îndeplinească unele condiții, ca de exemplu:

1) Să fie o prezicere clară, precisă și sigură, așa cum a fost cea a Vechiului Testament referitoare la Mesia și chiar la viitorul poporului biblic și celorlalte popoare cu care va fi în legătură sau va primi noua învățătură a Evangheliei mîntuirii.

2) Să nu se întemeieze pe lucruri obișnuite, pentru prezicerea celor viitoare, ci pe puterea lui Dumnezeu transmisă celui integru;

3) Să aibă un scop religios-moral, care este de fapt confirmarea revelației divine;

4) Să fie adeverită prin împlinirea ei;

5) Purtătorul sau înfăptuitorul profeției prin viața lui să facă cunoscută calitatea de organ al puterii dumnezeiești.

Ca în orice domeniu de cercetare și investigații umane, mai ales că se referă la viitor, îndoiala și-a făcut loc, încît *posibilitatea profetică* a fost pusă în cumpănă.

Dar, mai întîi, posibilitatea profeției este demonstrată prin existența ei la toate popoarele. Credința universală în profeți, reminiscență ancestrală paradisiacă din făgăduința unui Mesia, dată lui Adam căzut în păcat, s-a concretizat în practicarea de către vechile popoare și civilizații a oracolelor și profețiilor. Indiferent că au fost greșite, — este explicabil că au fost create de mintea omenească pen-

547. *Dumnezeiestile instituții*, 1, 4, 1—2, 3—5, P.L., VI, col. 127.

548. **Pr. Prof.** Vl. Prelipcean, ***Profeți și profeții false după Vechiul Testament***, în «Studii teologice», I (1948), nr. 5—6, p. 326—332.

tru un echilibru religios sau aşteptarea izbăvirii — lucru principal pentru noi este că ele au existat dintotdeauna [549]. Ceea ce dovedeşte că pentru noi, cei credincioşi, profeţia este nu numai posibilă şi compatibilă cu raţiunea, ci şi tot atît de necesară ca şi desăvîrşirea [550].

Dar posibilitatea profeţiilor rezultă şi din faptul că ele nu contrazic nici ideea de Dumnezeu, nici natura umană. Fiind atotştiutor şi cunoscător deplin al adevărului, precum şi atotputernic şi înţelept pentru credincioşi, Dumnezeu poate face cunoscut acest adevăr cînd vrea şi cum vrea. De unde rezultă că profetul primeşte de la Dumnezeu descoperirile pe care apoi le comunică şi celor credincioşi. Comunicarea se face după normele unanime de clasificare a cunoştinţelor, uzînd de toate regulile logice şi experimental-empirice. Ceea ce poate primi profetul, pot primi şi credincioşii, mai ales că Dumnezeu însoţeşte profeţiile cu alte semne deosebite, ceea ce aduce un plus de ascultare, punîndu-l într-o lumină cu totul nouă şi dă astfel mare putere de convingere.

Profeţia este, pe deasupra, şi necesară, ca cel mai eficace mijloc de a feri pe credincioşi de eventuale rătăciri, dar şi pentru a-i face să păstreze nădejdea unor realizări posibile în viitor. Deci profeţia face parte din religie şi aparţine ei, dacă este în afara religiei iudaice sau creştine este şi în afara Revelaţiei Vechiului şi Noului Testament.

Nu este exclusă însă previziunea unor înţelepţi religioşi, sau asceţi, referitoare la desăvîrşire. Desigur, fiecare epocă istorică şi fiecare treaptă a cultelor esoterice, a obiectat imposibilitatea, dar ca de obicei negativiştii nu aparţineau nici Bisericii şi nici viaţa lor nu era şi nu este trăită pentru desăvîrşire morală, sufletească. Este explicabilă deci această atitudine, sau confuzie, cu «revelaţiile» obişnuite şi particulare, care «au fost trecute» în afara canonului biblic şi tradiţiei creştine.

În privinţa aceasta, Comunitatea Anglicană, prin doctrina «comprehensiveness», a încurajat naşterea şi intensificarea «revelaţiilor» particulare şi publice ale denominaţiunilor ieşite din anglicanism sau acceptate prin intercomuniune de anglicani [552]. Această practică este un obstacol serios în dialogul anglicano-ortodox.

Posibilităţile de cunoaştere ale profeţiei. — Cînd vorbim despre această problemă nu ne referim la procesul intim şi haric al profeţiei, care nu-i accesibil puterilor omeneşti de cunoaştere obişnuită a credincioşilor, ci ne referim la procesul extern, fenomenologic de desfăşurare a profeţiei.

Plecînd de aici, desprindem două aspecte mai frecvente şi anume:

1. *Cunoaşterea istorică a profeţiei împlinite sau consumate.* — În susţinerea acestui aspect ne stau mărturie atît scrierile în care s-a înregistrat şi prezicerea respectivului eveniment, dar mai ales împlinirea lui. Deci, intervine o cercetare

549. Pr. Prof. Petru Rezuş, *Echilibrul vieţii religioase...*, p. 930 ; A. D. Allchin, *La contribution de l'Orthodoxie au «Débat sur Dieu»*, în «Contacts», Revue française de l'orthodoxie, XX, nr. 62—63, p. 115, J. Bose, *La nature de la foi*, în rev. cit, XIII, nr. 35—36, p.193. Prof. Paul Evdokimov, *La culture à la lumière de l'orthodoxie*, în «Contacts», XIX, nr. 57, p 10.

550. Petru Rezuş, *Teologumene şi teologumeni ortodocşi ? Consideraţii asupra actualei stări dogmatice a Bisericii Ortodoxe*, în «Biserica Ortodoxă Română», LIX (1941), p. 287—303.

551. Idem, *Criteriile Revelaţiei divine şi combaterea falselor teofanii*, în «Studii Teologice», I (1949), nr. 5—6, p. 365—373 ; *Idem, Criteriologia falselor teofanii*, în rev. cit., nr. 3—4, p. 226—237.

552. P. I. David, *Aspecte noi în legătură cu «intercomuniunea»*, în «Ortodoxia», XIX (1967), nr. 3, p. 391—409.

istorico-critică asupra valorii și autenticului textului și împlinirea în fapt. Rezultatul unei astfel de confruntări autentifică însăși veriditatea profeției. Concludente sînt din acest punct de vedere, cazurile profețiilor mesianice, care s-au împlinit întocmai, pînă la cele mai mici amănunte.

Cei care contestă posibilitatea cunoașterii profeției fac aluzie la fenomenele de somnambulism, de hipnotism, de spiritism și de ocultism [553]. Dar acestea nu sînt decît aluzii la fenomene naturale, care pot fi explicate pe cale naturală, ca manifestări bolnăvicioase sau particularități speciale ale subconștientului uman [554]. Desigur, știința demonstrează asemenea fenomene ca aparținînd eredității sau subconștientului: or, profeția este clară pentru profet și pentru cei ce nădăjduiesc în împlinirea credinței lor [555].

2. *Cunoașterea profețiilor încă neîmplinite este mai grea și mai anevoioasă.* — Cunoașterea celor neîmplinite se reduce la jumătate față de cea împlinită, restul completîndu-se cu credința. Asemenea profeții, avînd caracter eshatologic, nici nu afectează prea mult viața duhovnicească a credincioșilor, ei fiind convinși că au cît le este necesar pentru mîntuirea personală [556].

Dar cînd realitatea acestor profeții nu-i admisă nici ca potență, ca demonstrația, prin realitatea celorlalte profeții împlinite, atunci se pune problema cunoașterii ei prin metodele eficace ale teologiei fundamentale (în special metodele istorică și comparativă), plus integritatea morală și fizică a organului respectiv, natura evenimentului urmărit.

În Teologia fundamentală, se face caz și de «admiterea apriorică» a profeției, această admitere va fi pe deplin întemeiată din momentul împlinirii ei întocmai [557], cînd și critica istorică — destul de rigidă înainte de eveniment, pentru că de aceea este istorie să înregistreze numai evenimentele nu și posibilitățile ei viitoare — va trage definitiv concluzii din confruntarea riguroasă dintre termenii prezicerii și termenii înfăptuirii ei.

În concluzie, **profeția adevărată** este pe deplin cognoscibilă din punctul de vedere **al istoriei mîntuirii. Mai greu** este de pronunțat asupra profeției încă neîmplinită, cunoașterea ei nedeplină este accidentală și vremelnică; vremelnicia dispare odată cu împlinirea întocmai a ceea ce s-a prezis.

C. — URME ALE REVELAȚIEI PATRIMONIALE

Plecînd de la spusele Sfîntului Apostol Pavel, că «popoarele care n-au Lege din fire fac ale legii...» (Rom. II, 14) se constată la toate semințiile, evident sub diferite forme, unele tradiții sau obiceiuri înrudite [558]. Datorită împărțirii teritoriale și influenței culturale, parte din confesiuni au căutat să-și impună prin convingere sau cu forța unele practici naționale și să înlăture obiceiurile locurilor. Această

553. Diac. Prof. Em. Vasilescu, *Spiritismul o primejdie religioasă, morală și socială*, în «Studii teologice», V (1953), nr. 7—8, p. 454—470.

554. A. Manolache, *Cunoașterea ocultă — falsificare a cunoașterii adevărului*, în «Studii teologice», VI (1954), nr. 3—4, p. 174—188.

555. Pr. Prof. Vl. Prelipceanu, *Profeți și profeții false*, p. 330.

556. Pr. Prof. Petru Rezuș, *Problema interconfesională a Revelației...*, p. 240—245.

557. *Cazul lui Ionà și învierea*, șarpele în pustie etc.

558. Iulius Lips, *op. cit.* VI. Desfătări și petreceri, p. 215—248; XI. Cel dintîi teatru, p. 373—404.

Problema «obiceiului sau datinei» nu este nouă, Sf. Irineu scria că «...deosebirea de obiceiuri întărește unitatea credinței...» (Eusebiu, *Istoria bisericească*, V, 24, 18), iar Fer. Augustin spunea «...deosebirea practicilor cultuale este unul dintre izvoarele de înfrumusețare a Bisericii lui Hristos» (*Epistola XIV*, 2, 32).

greșeală abia zilele noastre o repară prin renunțarea la prozelitism și mai ales prin valorificarea resurselor spirituale autohtone [559]. În această privință, în apus, misionarismul anglican a fost inițiatorul acestui act de dreptate. Teologii anglicani au recunoscut celorlalți meritele, căutînd a le cunoaște tradițiile care le-au menținut ființa spirituală și punctele comune de înțelegere și apropiere.

Dar în ultimul timp și teologia ortodoxă s-a făcut cunoscută pentru înțelepciunea ei de a respecta pe altul și a fi conștientă de misiunea ei evanghelică. Prin însăși structura ei, Biserica Ortodoxă, prin autonomie și autocefalie sinodală a pecetluit încă din epoca Sinoadelor ecumenice principiul respectului celuilalt [560], iar iconomia este puntea de trecere și înapoiere oferită celorlalte confesiuni [561]. Aici se încadrează teologia slujirii care desființează granițele între Bisericile creștine [562]. Dovada cea mai convingătoare este contribuția fiecărei Biserici Ortodoxe cu credincioșii ei la edificiul Ortodoxiei ecumenice [563].

Însăși Conferința pregătitoare a Marelui Sinod ortodox a luat în considerare și dezbatere principiul național ca o pondere deosebită în clarificarea celui de al treilea izvor al *Revelației divine, adică acea contribuție a fiecărui popor credincios la primirea, înțelegerea și valorificarea cuvîntului lui Dumnezeu și descoperirea Sa din Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție* [564].

În această privință, profesorii teologi și ierarhii ortodocși români au adus aportul lor neprecupețit [565].

Pe acest principiu al permanentei reconsiderări, teologia anglicană din trecut și de astăzi s-a orientat și se orientează spre practica justă a Ortodoxiei [566].

Desigur, Ulrich Zwingli și J. Wyclif sînt reformatori populari animați de spiritul de reformă generală care cuprinsese continentul european [567]. Din Anglia a plecat «Utopia» lui Thomas More. Pregătirea lentă, dar sigură a apariției anglicanismului au format-o toate compartimentele culturale, filozofice și de dreptate socială de pe pămîntul Angliei. Unitatea în jurul coroanei și ierarhiei anglicane a desăvîrșit cucerirea, pe plan mondial, a unui avantaj spiritual și economic încununate de înfrîngerea «invincibilei armade» în 1588 și, prin aceasta, toate porțile au fost deschise spre Orient.

Influența lui Luther și Calvin în Anglia nu a fost privită ca originală.

Nicolae Olahul căuta să ajute pe umanistul Erasm în nobila sa misiune de a scrie și a pregăti un nou curent, iar pe curajosul Oecolampadiu, același Nicolae

---

559. Atît la romani cît și la englezi și americani, tezaurul autohton este incomparabil. La noi s-au plămădit civilizațiile dacă, daco-romană, străromână și română. La englezi : celții, romanii, anglii și nordicii ; americanii s-au adăugat civilizației indiene pe care au asimilat-o.

560. Pr. Liviu Stan, *Ortodoxia în zările ecumenismului,* în «Mitropolia Olteniei», XXII (1970), nr. 7—8, p. 743—747.

561. Idem, *Iconomie și intercomuniune,* în «Ortodoxia», XXII (1970), nr. 1.

562. † Antonie Plămădeală, *op. cit.* Concluzii generale : IV. Forme concrete ale slujirii, p. 304—305.

563. Pr. Prof. Liviu Stan, *Problema unui viitor Sinod ecumenic și poziția Bisericii Ortodoxe Române față de el,* în «Ortodoxia», XX, (1968), nr. 2, p. 331—337.

564. Episcop Antonie, *Lucrările Comisiei pregătitoare...,* p. 784.

565. *Vizita Arhiepiscopului de Canterbury...,* p. 351—380.

566. Cu ocazia discuțiilor despre apropiere, anglicanii doreau chiar rehirotonia (Pe larg, la Diac. Ion I.Ică, *op. cit.* Introducere, p. 221—224).

567. Prof. T. M. Popescu, *Raporturile dintre ortodocși și anglicani din secolul XVI pînă la anul 1920,* în «Ortodoxia», X (1958), nr. 2, p. 177—194 ; Pr. Asist. I. Rămureanu, *Tratative de unire dintre Bisericile Ortodoxe și Biserica Anglicană de la 1920 pînă astăzi,* în rev. cit., p. 217—235 ; Pr. Prof. Isidor Todoran, *Relațiile Bisericii Ortodoxe Române cu Biserica Anglicană, și cu Biserica Veche-Catolică,* în «Ortodoxia», XX (1968), nr. 2, p. 225—234.

Olahul îi arăta că Biblia și interpretarea ei de către cei chemați formează trăinicia religiei creștine.

Nicolae Olahul îl făcea atent pe Oecolampadiu asupra învățăturii creștine «că nu este nici a regilor, nici a ierarhiei, ci a celor credincioși... și că Hristos pe toți cheamă la mîntuire...» Opera marelui umanist român fiind scrisă în limba latină a făcut deosebită impresie în cercurile umaniste nu numai ierarhice din Anglia. Știut este că pe atunci greaca și latina erau limbi oficiale ale filozofiei și studiilor teologice la Oxford și celelalte universități anglicane și britanice.

Evident, izvoarele Revelației nu constituiau probleme de teologie, dar ele erau studiate comparativ cu religiile necreștine și în special cu mozaismul și mahomedanismul, religii de mare autoritate «în acele timpuri de creație culturală...» [568].

În Anglia circulau tratate, manuale, manuscrise, învățături sau sfaturi cu conținut ortodox [569]. Ele fuseseră luate fie din Orient, fie de la mînăstirile din Sfîntul Munte, asupra căruia se îndreptau privirile Bisericii Angliei, care intrase în legătură cu patriarhatele ortodoxe fără binecuvîntarea Romei [570]. Așa se explică faptul că bibliotecile și muzeele Angliei adăpostesc un mare număr de manuscrise, miniaturi și copii, sau vechi tipărituri ortodoxe [571].

Obiceiul de a lăsa sfaturi și învățături urmașilor a determinat și pe domnitorul român Neagoe Basarab (1512—1521) să-și alcătuiască *Învățăturile către fiul său Teodosie*. Fără a intra în amănunte privind apartenența sau influența lucrării, constatăm că Neagoe Basarab reprezenta cultura vremii ortodoxe și gradul unic și de neimitat în care fusese asimilată învățătura creștină prin specificul ei, Revelația divină. Treptele de însușire ale Revelației și perioadele de descoperire a lui Dumnezeu sînt bine și cronologic conturate, încît îl considerăm un manual reușit de apologetică, dar necercetat în amănunțime [572].

Neagoe arată și cauzele mîniei lui Dumnezeu care sînt neascultarea și neîmplinirea Legii, sau, cu alte cuvinte, negarea și opunerea de a înțelege sau a asculta pe profeți; dă exemplu Regatul lui Israel [573], sau pedeapsa slujitorilor nedemni, care duc la sminteală, cum a fost cazul fiilor lui Eli [574].

Pedepsele au avut asupra poporului rezultate dezastruoase, concretizate prin robie și desființarea statului, dar Pronia divină își respectă făgăduința și iartă pe urmași pentru faptele mari ale strămoșilor [575].

Autorul nu aduce argumente, pentru convingerea fiului său despre adevărul revelat, numai din Sfînta Scriptură, ci utilizează al doilea izvor: Sfînta Tradiție,

568. *Știința antică și medievală*, vol. I, p. 422—442.

569. «Anglicanism», III. Separated Churches ; 2. The Eastern Church, p. 73—77.

570. *Ibidem*, p. 76.

571. Acestea sînt provenite fie pe cale comercială fie din donații ale unor personalități ecleziastice ortodoxe în diferite împrejurări sau contacte (Ion Gheție, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, Ed. Academiei, București, 1974, cap. Raportul dintre Tetraevanghelul lui Coresi și Evangheliarul din Londra, p. 182—195.

572. În cultura teologică românească, pentru prima oară, Ierom. Antonie Plămădeală a subliniat preocupările dogmatice din «*Învățăturile lui Neogoe...*, în «Studii teologice», XXI (1969), nr. 3—4, p. 245—262.

573. *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. Text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu. Cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă. Studiu introductiv și note de Dan Zamfirescu și G. Mihăilă, Editura Minerva, București, 1970, p. 153—162.

574. *Ibidem*, p. 142.

575. *Ibidem*, p. 169.

bazată pe pilda Evangheliei și pe Sfinții Părinți și cum au înțeles-o înaintașii din «Povestea pentru marele Constandin împărat» [576]. Însă toate exemplele sînt așezate cu prudență, pentru ca autorul să poată accentua scopul urmărit, adică aplicarea acestora «la unși, încoronați domni și biruitori țării aceștiia...» [577], deci spre adaptarea cuvîntului lui Dumnezeu la cerințele poporului român.

«Așijderea către patriarhi, către vlădici, către episcopi, către boiari și către egumeni, către bogați și către cei săraci. Spunere și încredințare pentru frica și dragostea lui Dumnezeu...» [578].

Neagoe Basarab nu uită obiceiurile pămîntului, care cu bunacuviință le așează în tipare tradiționale creștine, moștenite de la Sfinții Părinți.

De aceeași cinste din partea autorului se bucură și datina veche de respect pentru slujitori, părinți, rude și tot neamul, așa cum reiese din «Cartea lui Neagoe voievod către chir vlădica Macarie și către alți egumeni și ieromonahi și preoți, cîndu au îngropat a doao oară în mănăstire la Argeș, oasele mume-sei, doamnei Neagăi, și ale coconilor lui Petru voevod și Ioan voevod și a doamnei Anghelinii Cu cuvinte și învățături de umilință...» [579].

Deosebită importanță dă autorul «cinstei și dreptății slujitorilor [580]. Domnitorul își arată convingera sa religioasă în împrejurările de atunci, gîndindu-se mai ales la sfîrșitul vieții sale.

Dar ca să putem cît mai bine pătrunde părerea autorului asupra Revelației, dăm în întregime *Rugăciunea... la ieșirea sufletului*» «...Că, de unde voi putea eu, Dumnezeul meu, să încep mai înainte și să plîng păcatele mele către mila ta? Căci păcatele mele nu le pot număra, ca și stelele cerului și ca nisipul mării, cîte am păcătuit înaintea ta, stăpîne. Însă, Doamne, eu sînt casa și făptura ta; nu mă lăsa pe mine, făptura ta, în acest ceas, în mîinile satanei, nici să fiu închis în temnițele iadului, să nu se bucure satana de făptura ta, de mine, ticălosul Neagoe! Auzi-mă și pe mine, Doamne, păcătosul și leneșul și neînțeleptul și nesocotitul tău rob, Neagoe, în ceasul acesta! Precum ai ascultat pe Iezechia în ceasul morții, așa ascultă-mă și pe mine, ticălosul și nevrednicul tău rob, pentru că nu am Doamne, la cine să alerg, ci numai la mila ta! De aceea, nu mă primi ca pe Iezechia, ci primește-mă ca pe una din slugile tale mai mici!».

Așa rugîndu-mă, am zis: «Bucură-te, stăpînă, Pururea Fecioară Născătoare de Dumnezeu, sprijinitoare și caldă ajutătoare a creștinilor, roagă pe Dumnezeu pentru mine!

Bucură-te, cinstită și făcătoare de viață cruce, din care a izvorît viața întregii lumi!

Bucurați-vă, toate puterile cerești, îngeri, arhangheli și rugați-vă pentru mine! Bucură-te și tu, cinstite proorocule și Înaintemergător și botezător al Domnului, propovăduitor al pocăinței, și roagă-te pentru mine!

Bucurați-vă, apostolilor, propovăduitori ai Evangheliei lui Hristos, care ați scos pe oameni din întunericul înșelăciunii idolești, și i-ați îndreptat către lumina înțelepciunii dumnezeiești, rugați-vă pentru mine!

Bucură-te, frumoase raiule, pe care îl doresc toți cei ce au slujit bine lui Dumnezeu!

576. *Ibidem*, p. 172—187 ; 192—199.
577. *Ibidem*, p. 217.
578. *Ibidem*, p. 230—235.
579. *Ibidem*, p. 236—243 ; 256—257.
580. *Ibidem*, p. 291.

Bucurați-vă, sfinți mari mucenici, care ați pătimit pentru Dumnezeu și ați strălucit în temnițe și ați cunoscut săbiile cele ascuțite și nu v-ați înfricoșat de fiarele cele cumplite, ci v-ați luptat, ca să vă asemuiți patimilor Domnului nostru Iisus Hristos și ați primit cununiile cele netrecătoare, ați dobîndit împărăția cerului, avînd îndrăzneală către Dumnezeu, rugați-vă pentru mine!

Bucurați-vă, patriarhilor, ierarhilor, părinți purtători de Dumnezeu, care ați propovăduit prin cetăți Sfînta Evanghelie și ați arătat pe Hristos, ați primit daruri din cer și ați dobîndit lumină de nespus, rugați-vă necontenit lui Dumnezeu pentru mine!

Bucurați-vă preacuvioși pustnici ai lui Dumnezeu, care ați locuit în pustietăți și în peșteri și care ați învățat în sfintele și marile lavre, cu post și veghere, și v-ați făcut plăcuți lui Dumnezeu și n-ați gustat din bunătățile pămîntului și cu dorință v-ați înaripat către Dumnezeu și pe Duhul Sfînt l-ați primit la voi și v-ați îndulcit de hrana raiului, dorința voastră ați împlinit-o și ați mers pe calea cea dreaptă, ca ucenici ai lui Hristos, rugați-vă pentru mine! Mîntuiți-vă și voi, moștenitori, patriarhi și ierarhi care ați trăit prin cetăți în curăția vieții lui Dumnezeu și ați propovăduit cuvintele Domnului nostru Iisus Hristos în toată vremea.

Mîntuiți-vă și voi călugărilor care ați trăit în pustietățile sale întunecate și în prăpăstii și în peșteri și cu jivinele cele cumplite și înfricoșătoare!

Mîntuiți-vă, și voi călugărilor care ați trăit în mînăstiri și în lavre împodobitori ai bisericilor și plăcuți lui Dumnezeu!

Mîntuiți-vă, împăraților, și voievozilor, care ați fost creștini dreptcredincioși, care ați trăit în frica lui Dumnezeu și ați împărțit milostenie și ați păzit și ați împlinit cuvintele lui Dumnezeu!

Mîntuiți-vă și voi, cnezilor și bogaților!

Mîntuiți-vă și voi, săracilor, și voi fiii și fiicele mele!

Mîntuiți-vă și voi, vlastelii mei și slugi credincioase care mi-ați slujit bine!

Mîntuiți-vă toți și rugați-vă pentru mine!

Mîntuiește-mă, Doamne, și pe mine robul tău cel ticălos și leneș, Neagoe...[581].

Din cele de mai sus, rezultă că domnitorul român își asimilase cultura patristică, frecventînd școlile timpului la Constantinopol lîngă patriarhul Teolipt [582].

Pe lîngă problemele dogmatice, cuprinse în *Învățături*, abundă combaterea curentelor ereziarhe ale timpului. Așa se explică de ce în sud-estul european, la Constantinopol și mai ales în mînăstirile din Sfîntul Munte [583], monumentala operă *Învățăturile...*, tradusă în slavă și greacă, era cel mai serios tratat de apărare a ortodoxiei pus la îndemîna teologilor vremii.

Nu ne surprinde faptul, așadar, că evlaviosul și învățatul domn român și-a concretizat convingerile și prin opere de artă de o valoare copleșitoare. În timp ce popoarele ortodoxe subjugate de mahomedani nu aveau voie nici clopotele bisericilor să le tragă, nicidecum să ridice locașuri de cult, Neagoe înalță monumentul unic în arhitectura universală Mînăstirea Curtea de Argeș [584], apoi Tîrgo-

581. *Ibidem*, p. 286.

582. De fapt patriarhul Constantinopolului, Teolipt, participase și la sfințirea bisericii Mînăstirii Argeș, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXV (1967), p. 734—735.

583. *Mînăstirea Curtea de Argeș, 1517—15 august—1967*, în rev. cit., nr. 7—8, p. 697—829.

584. Pr. Niculae Șerbănescu, *Istoria bisericii Mînăstirii Curtea de Argeș*, în rev. cit., p. 730—754; Alex. Constantinescu, *Un ctitor de cultură: Neagoe Basarab*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIX (1971), nr. 11—12, p. 1076—1083; Prof. St. Bazilescu, *Relațiile lui Neagoe Basarab cu lumea ortodoxă din afara granițelor Țării Românești*, în «Mitropolia Olteniei», XXII (1971), nr. 9—10, p. 676—690 și nr. 5—6/1972, p. 374—384.

viște și chiar reconstrucția bisericii «Sfîntul Nicolae» din Scheii Brașovului, fiind primul în pomelnicul ctitorilor [585]. Domnitorul român continuă tradiția sfîntă de a-și apăra glia străbună, «nevoile și neamul», așa cum perioada lui Ștefan cel Mare strălucea încă în întreaga Europă [586].

Primele manuscrise și tipărituri românești au avut drept scop și apărarea credinței creștine și păstrarea ei nealterată prin morala evanghelică și printr-un cult care să satisfacă cerințele sufletești ale credincioșilor români [587]. Mai mult, cărțile de cult dădeau informații asupra sănătății credincioșilor și preocupărilor științifice ale vremii [588]. Predosloviile [589], precuvîntările [590], prefețele sau introducerile au contribuit la cultura românească [591].

Dar apărarea credinței creștine a devenit o apărare a Legii strămoșești pentru credincioșii ortodocși români [592]. Ierarhii și slujitorii de toate categoriile erau, pe lîngă cărturari distinși și destoinici patrioți înflăcărați, iar misiunea lor era legată implicit de interesele vitale ale credincioșilor [593].

Același fenomen îl găsim și în Biserica Angliei. Deosebirea constă în aceea că la anglicani, catolicismul n-a influențat pozitiv unele înclinații native ale englezilor; or, la români, Ortodoxia a păstrat și a cultivat tot ceea ce a fost bun. Așa se explică mai ales fenomenul *păstrării ortodoxiei latine*, cu toate că, începînd cu secolul al XIII-lea, slujbele religioase s-au oficiat în limba slavă bisericească, totuși Biserica Ortodoxă Română a rămas și este o *Biserică bizantină* și nu aparține nici familiei Bisericilor grecești, nici familiei Bisericilor slave [594]. Este adevărat, pre-

585. Pr. M. Manolache, *Documente din arhiva muzeului bisericii «Sf. Nicolae» din Scheii Brașovului : Neagoe Basarab și vechimea Bisericii Sfîntul Nicolae din Scheii Brașovului*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIX (1971), nr. 11—12, p. 1225—1227.

586. A. D. Xenopol, *Istoria românilor...*, vol. III, p. 143—156 ; *Istoria poporului român...*, p. 139—148.

587. Diferite ediții ale Bibliei, precum și unele manuscrise care au circulat pe teritoriul Patriei noastre în special în Transilvania, Diac. Prof. N. Nicolaescu, *Sfînta Scriptură în Biserica noastră...*, p. 340—342 ; Dan Simonescu, *Codex aureus*, Seria «Manuscriptum», Ed. Meridiane, București, 1972, p. 40—100 ; Dimitrie Cantemir (*Descrierea Moldovei*, Postfață și bibliografie de Magdalena Popescu, Editura Minerva, București, 1973), în Cap. I, Despre religia moldovenilor, scrie : «O erezie sau un eretic nu s-au arătat vreodată în Moldova și cu atît mai puțin s-ar fi putut răspîndi», p. 204.

588. În special prefețele mineielor de la Rîmnic și Predosloviile episcopului Damaschin de la Rîmnic (Pe larg la F. G. Țepelea, *Mineiele de la Rîmnic*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXVI (1966), nr. 3—4, p. 369—387).

589. Aurelian Sacerdoțeanu, *Predosloviile cărților românești*, I 1508—1647, București, 1938, notă introductivă, p. 7.

590. *Ibidem*, p. 16—19.

591. Alexandru Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul al XVIII-lea* (1700—1801), *Studii și texte*, Editura pentru literatură, București, 1968, Prefețele lui Chesarie, «Prefețele» lui Grigorie Rîmniceanu, p. 172—212 ; «Floarea darurilor», «Pilde filozoficești», p. 65—116.

592. Pr. Prof. N. Mladin, *Din lupta clerului greco-catolic pentru Legea strămoșească*, în «Studii teologice», VII (1955), nr. 9—10, p. 600—611.

593. Adevărații ierarhi și conducători ai credincioșilor români în decursul istoriei au sprijinit cultura și lupta pentru dreptate socială în țările române : «E vrednic de plîns episcopul care nu știe istoria bisericii și patriei sale, nu-i vrednic să poarte chipul marelui Arhiereu Hristos...», așa scria încă din 1846 Porfirie Uspenskij (A. Sacerdoțeanu, *Predosloviile...*, p. 11, n.).

594. Nicolae Iorga, *Bizanț după Bizanț*, Editura enciclopedică română, Traducere de Liliana Iorga-Pippidi după originalul în limba franceză intitulat «Byzance après Byzance». Postfață de Virgil Cândea, 3. Antinomiile locale, p. 58—78 ; 4. Patriarhul și clerul său. p. 79—111 ; 7. Ocrotirea, de către Domnii români a Bisericii și a civilizației bizantine, p. 154—204 ș.a.

dica Sfîntului Apostol Andrei a fost în limba greacă, sau chiar în limba strămoşilor noştri, limbă însuşită de Apostol fie la Cincizecime fie prin contactul cu ei; este just că ucenicii Sfîntului Pavel, ajungînd pînă în Iliria (Rom. XV, 19) şi Dacia (Fapte IX, 15), au răspîndit Evanghelia în limba greacă sau chiar limba poporului, nu se neagă nici faptul că arta şi cultura teologică din secolele XIV—XVII a fost în haină slavă, însă toate acestea au fost susţinute de izvorul etnic latin al maselor de credincioşi [595].

a) Obiceiuri şi datini. — Specifică poporului român, ca de altfel şi la poporul englez, este păstrarea obiceiurilor vechi şi a datinilor strămoşeşti. Acestea arată forţa creatoare a unui popor, precum şi legarea lui de glia străbună, justificarea morală a existenţei lui de veacuri. Nu este cazul să enumerăm toate obiceiurile şi datinile [596], ci numai să evidenţiem faptul că în ele s-a altoit Evanghelia nemuririi cu toate cerinţele ei pentru veşnicie [597]. Credincioşii români au văzut în paginile revelaţionale ale Sfintei Scripturi, pe lîngă învăţătura despre viaţa de dincolo, soarta lui de milenii precum şi nădejdea izbăvirii [598]. Pentru aceasta, ortodoxia românească, de-a lungul timpului, a părăsit titlurile de: «Înalta Biserică a Răsăritului» sau «Sfînta şi dumnezeiasca Biserică Apostolică», sau «Aleasa Biserică Greacă» etc. şi şi-a spus pe graiul obişnuit **Legea strămoşească.** Această lege a dat credincioşi destoinici şi martiri credinţei, mucenici pentru Hristos şi jertfe pentru glia străbună, încît bine zicea domnul român Tudor Vladimirescu: «Patria este poporul...», iar Biserica este a credincioşilor [599].

Obiceiurile şi datinile s-au păstrat în circuitul liturgic, precum şi în practica zilnică a ierurgiilor şi chiar a Sfintelor Taine, încît astăzi este dificil a arăta ce am moştenit şi ce am primit. În orice caz, credincioşii ortodocşi români au fost conştienţi totdeauna şi în faţa tezaurului revelat au renunţat la unele obiceiuri şi practici ancestrale, aşa cum a fost de exemplu cultul naturii şi chiar sacrificiile umane ale strămoşilor noştri geto-daci [600].

Obiceiurile şi datinile locale vechi nu au fost înlocuite, ci modelate în conformitate cu cerinţele Sfintei Evanghelii şi cu spusele Mîntuitorului «...n-am venit să stric Legea, ci să o plinesc...» (Matei V, 17). La români, ca şi la englezi şi irlandezi, datinile şi obiceiurile formau forţa morală a identităţii etnice [601]. Aşa se explică la anglicani tendinţa lor de veacuri de neatîrnare [602] şi la români rezistenţa lor uimitoare în faţa influenţelor venite din partea altor confesiuni [603].

Datinile şi obiceiurile religioase sînt legate de fiinţa credinciosului şi ele îl însoţesc de la naştere pînă la moarte [604]. La moarte îl părăsesc pentru ca, ereditar,

---

595. Const. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 188—192; Diac. P. I. David, *Noi martiri descoperiţi pe teritoriul României*, în „ЖМП" nr. 10/1973, p. 45—46.

596. Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, cap. XVII, Despre năravurile moldovenilor, p. 238—246; cap. XVIII, Despre obiceiurile de la logodnă şi de la nuntă, p. 238—246; cap. XIX, Despre obiceiurile de îngropăciune la moldoveni, p. 247—252; M. Pop, *Consideraţii etnografice şi medicale asupra căluşului oltenesc*, în «Despre medicina populară românească», p. 213—224; I. Cantacuzino, *Jocul căluşarilor şi psiho-drama*, în loc. cit., p. 225—230.

597. *Cuvîntul lui Dumnezeu în viaţa Bisericii*, p. 65—67.

598. Prea Fericitul Patriarh Justinian, *Prefaţă la ediţia Bibliei din 1968*. În Prefaţă la Ediţia a II-a a Bibliei, 1975, Prea Fericirea Sa subliniază încă o dată ajutorul concret al Societăţilor Biblice Unite.

599. Prof. Al. Elian, *Clerul ortodox în Răscoala lui Tudor Vladimirescu*, în «Glasul Bisericii», XXIX (1970), nr. 7—8, p. 734—748. 600. H. Daicoviciu, *Dacii...*, p. 168—169.

601. P. I. David, *Preţuirea pruncilor...*, p. 880. 602. *Ibidem.*

603. Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei...*, p. 255.

604. P. I. David, *Preţuirea pruncilor...*, p. 876.

să fie preluate de moștenitori, să fie întregite și adoptate de epoca respectivă, dar să păstreze același nucleu, care nu are altă origine decît revelația naturală. Ca atare, aceste practici nu pot să dispară, fiindcă au origine milenară, nu pot fi alterate, mai ales că sînt binecuvîntate de Biserică și se justifică prin practici și ierurgii. Datinile și obiceiurile religioase strămoșești au fost veșmintele în care s-a îmbrăcat, simplu dar sincer, întreaga Revelație umană a Divinului învățător. Fiecare colț de țară românească sau trăitor în alte patrii adoptive respectă covorul de datini și obiceiuri [605], care formează o unitate de duh și de simțire în aceeași sfîntă tendință de a ține aprinsă candela credinței străbune [606].

La noi latinitatea a fost cultivată atît de Biserică cît și de popor [607], la englezi și irlandezi, întîlnim respectul pentru strămoși. Mai mult, în numirea zilelor săptămînii în calendarul insular se păstrează și astăzi denumirile vechilor zei celți [608].

Evident, la noi, ca și la anglicani, sînt unele datini și obiceiuri rustice și simpliste cultivate de cei care, pe lîngă faptul că nu le înțeleg, profită material de pe urma lor neînsușindu-și originea lor: *Revelația specifică folclorului religios* [609].

b) Folclor și tradiții religioase. — De la început trebuie subliniat faptul că niciodată în decursul istoriei, arta și tradițiile populare nu au fost ridicate la valoarea lor ca în zilele noastre. Abia acum s-a recunoscut că poporul este făuritorul celor mai cutezătoare realizări și lui se datorește transmiterea către generațiile viitoare a tezaurului sfînt moștenit din moși-strămoși [610]. Poporul român, ca și cel englez, excelează prin tradiții folclorice în toate compartimentele artistice și fiind punct comun de apropiere și înțelegere [611].

Din patrimoniul culturii universale face parte și folclorul religios, care, în fond, este *Revelația naturală.*

Folclorul religios a contribuit la păstrarea și transmiterea în graiul poporului a tradițiilor, precum și unele fapte din istoria biblică [612]. Folclorul religios a fost catehismul popular al anonimilor misionari. Aceștia înlocuiau pe slujitorii și predicatorii persecutați sau opriți de a vesti pe Hristos în haină tradițional-autohtonă de către alte căpetenii religioase sau conducători de popoare migratoare care au trecut peste pămîntul și glia străbună.

La români, ca moștenitori ai vechii culturi folclorice dacice și romane, primele încercări poetice, artistice și retorice au fost făcute de către slujitorii institu-

---

605. Prea Fericitul Patriarh Justinian, *Apostolat social,* vol. VIII, p. 55—57.

606. Trebuie reținut și faptul că românii ortodocși, în înțelepciunea lor matură creștinească, nu au dat nume de persoane divine la botez, cum se întîlnesc la catolici sau protestanți, (Isus, Jesus, Jose), ci numai nume ale trăitorilor credinței sau îndeletnicirilor zilnice.

607. Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei,* cap. IV. Despre graiul moldovenesc, p. 278—281.

608. Acestea sînt: Sunday (duminică), Monday (luni), Tusday (marți), Wednesday (miercuri), Thursday (joi), Friday (vineri), Saturday (sîmbătă).

609. Pr. Prof. Petru Rezuș, *Considerațiuni asupra originii și combaterii superstițiilor, obscurantismului, bigotismului, fanatismului și fatalismului,* în «Glasul Bisericii», XI (1953), nr. 5—7, p. 363—367.

610. I. C. Chițimia, *Folcloriști și folcloristică românească,* Editura Academiei, București, 1968, p. 7—14.

611. Însuși jocul obișnuit are la origini dansuri mistice — ancestrale cum este cazul Călușarilor (Pe larg, Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei,* cap. XVII: «Despre năravurile moldovenilor», p. 236—237) care se întîlnește sub altă formă și la vechii scoțieni și englezi.

612. Dăm ca exemplu numai «teatrul popular» *Irozii* sau *Vicleimul;* D. Pop, *La question de l'héritage latin dans le folclore roumain,* în «Dacoromania», nr. 1/1973, p. 263—270.

ției Marelui preot la daci [613], iar la celți și anglii de către Corporația druizilor [614]. Ritmul, ca și melodia (de obicei în game minore — armonic și melodic) se observă în folclorul religios autentic și original al celor două popoare [615].

Tradițiile legate de unele evenimente sînt iarăși un punct asemănător între cele două popoare: englez și român. Unele practici referitoare la botez și cununie, ca lepădările și logodna și multe altele fac parte din rînduielile nescrise ale celor două popoare.

Înșiși slujitorii și-au păstrat pînă tîrziu costumele lor moștenite-naționale și apoi atît preoții și arhiereii anglicani și ortodocși români au primit insigne și veșminte liturgice bizantine [616], dovada cea mai convingătoare a păstrării și cultivării, precum și a transmiterii moștenirii străbune. De fapt, obiceiul și datina, atît la anglicani, cît și la români, au constituit legile nescrise, dar sigure, ale organizării și ființei naționale de mai tîrziu [617]. Obiceiul pămîntului, cu timpul, a fost pus în tipare de lege, consfințind, astfel, puterea spirituală a strămoșilor.

Unitatea desăvîrșită și scopul comun urmărit de datini și obiceiuri, de folclorul religios și creațiile populare au dus implicit la întruniri cu ocazia diferitelor serbări (praznice), contribuind în acest fel la nașterea unor tradiții locale [618], care cu timpul s-au transformat în manifestări ale voinței poporului [619].

În concluzie, se poate spune că cele două Biserici: Biserica Angliei [620] și Biserica Ortodoxă Română caută să cultive bunele relații de veacuri, să respecte ceea ce este sfînt în patrimoniul național și să militeze fără precupețire, la respectarea demnității și identității credincioșilor lor.

---

613. Diac. Prof. Em. Vasilescu, *Problema religiei geto-dacilor în lumina noilor cercetări istorice și arheologice*, în «Ortodoxia», V (1953), nr. 4, p. 634—670. *Istoria poporului român...*, p. 47—50, 56; R. Pettazzoni, *Monoteismul geților*, traducere de Em. Păsculescu-Orlea, în «Glasul Bisericii», XXI (1962), nr. 5—6, p. 486—494.

614. N. Vătămanu, *Ce arată descîntecele*, în «Despre medicina populară românească», p. 191—202.

615. Ritul înmormîntării are aceeași desfășurare la români și la anglicani. Fiind ierurgie, așa cum am mai arătat, ortodocșii admit înmormîntările anglicanilor și invers.

616. Preoții și ierarhii strămoșilor noștri totdeauna au fost alături de popor și reprezentanți ai săi. De aceea s-a păstrat și limba poporului în cult. Dimitrie Cantemir, fără să citeze izvoarele, scrie că alfabetul latin a fost întocmit în timpul lui Alexandru cel Bun, pentru a frîna propaganda catolică.

617. *Ortodoxia românească, sprijinitoare a năzuințelor poporului român*, în «Ortodoxia», XX (1968), nr. 4, p. 511—521.

618. D. Russo, *Studii istorice greco-române*. Opere postume publicate sub îngrijirea lui Constantin C. Giurescu, de Ariadna Camariano și Nestor Camariano, București, 1939, tom. I, p. 102—156.

619. Prof. T. G. Bulat, *Preoți revoluționari în 1848*, în «Glasul Bisericii», XV (1956), nr. 8, p. 774—776; *Pr. Radu Șapcă, sufletul Revoluției la 1848*, în «Mitropolia Ardealului», VIII (1963), nr. 4—6, p. 402—414; Ștefan Bârsănescu, *Pagini nescrise din istoria culturii românești*. Sec. X—XVI. Editura Academiei, București, 1972, pass.; Idem, *Primele școli în țările române*, în «MI», nr. 4/1967, p. 15—16.

620. După primul război mondial, Imperiul britanic «ocupa aproape un sfert din suprafața uscatului; a cincea parte din locuitorii de atunci ai globului trăiau în cuprinsul său. Era de șapte ori mai mare decît Imperiul roman în culmea puterii și de trei ori mai vast decît fuseseră vreodată Imperiul chinez, Califatul arab, statul mongol sau Imperiul colonial spaniol. În acest Imperiu trăiau credincioșii aparținînd tuturor religiilor și Bisericilor creștine (Camil Mureșan, *Imperiul britanic. Scurtă istorie*, Editura științifică, București, 1967, p. 5).

Partea a II-a

„Dezvoltare", receptare şi etape în Descoperirea dumnezeiască

CAPITOLUL I

DEZVOLTAREA ISTORICĂ ŞI ETAPELE REVELAŢIEI DIVINE

Revelaţia divină, pentru o mai temeinică înţelegere, a fost încadrată de către Biserică în etape şi perioade pentru o orientare justă a teologilor şi credincioşilor în faţa reprezentanţilor filozofiei religioase vechi, care nu puteau accepta noua învăţătură prin descoperirea lui Dumnezeu. De aceea, s-au evidenţiat două etape mai importante: *etapa precreştină* şi *etapa creştină*.

Desigur, unele confesiuni evită etapele Revelaţiei divine, dar învăţătura creştină şi mozaică au aceleaşi vederi. Dumnezeu este în afara timpului şi spaţiului, «Înaintea ta Doamne o zi, ca o mie de ani» etc. (Ps. LXXXIX, 4), despre acest adevăr am vorbit şi cu ocazia epifaniei Sfintei Treimi. Ca atare, Revelaţia precreştină şi creştină va concretiza adevărul mîntuitor, factorii determinanţi ai izbăvirii şi contribuţia fiecărei perioade la pregătirea actului suprem: descoperirea lui Dumnezeu prin întrupare; izbăvirea prin patimă şi moarte; preaslăvirea prin înviere, precum şi ultimele fapte: arătarea şi înălţarea Mîntuitorului Hristos. Iată că odată cu dezvoltarea istorică, ajungem şi la concluzia încheierii revelaţiei directe prin Domnul Iisus Hristos.

Împărţirea pe perioade, şi aici joacă mare rol apologetica creştină, s-a datorat mai întîi răspunsurilor polemiştilor şi apologeţilor la religiile oficiale din acea vreme.

În etapele revelaţionale vom găsi, în loc de naştere, *datul revelat*; în loc de apogeu, *întruparea Mîntuitorului* şi în loc de decădere, *preaslăvirea prin înviere şi înălţare precum şi anunţul apocaliptic al judecăţii de apoi*. Aşa s-a făcut că şi unii din eretici şi falşii hristoşi au fost aduşi la adevăr prin metoda atît de eficace a comparaţiei sau asemănării.

Revelaţia precreştină, de care luăm cunoştinţă direct din cărţile Vechiului Testament şi cu deosebire din *Pentateuh*, cuprinde trei momente principale; ceea ce o arată că nu este nouă şi nici ascunsă sau apărută dintr-o religie ezoterică [621].

1. Revelaţia primordială sau primară

Revelaţia primordială sau primară este o etapă greu de precizat; începe de la Adam şi se întinde pînă la Avraam (circa 2000 ani î.H.). Conţinutul principal constă din următoarele adevăruri şi fapte:

a) Există numai un *singur Dumnezeu, care în 6 zile a creat cerul şi pămîntul*, împreună cu tot ceea ce există în acestea.

---

621. H. De Baar, *Cosmologia*, în «EI», vol. II, 1969, p. 590—594, 613—618 ş.a; Max. Dimont, *op. cit.*, p. 127—156, 183—206; «DFCh», vol. I, col. 196.

b) *Ultimul produs al activității creatoare a lui Dumnezeu este Adam*, făcut după chipul Său. Această creatură a fost sinteza perfecțiunii creației; toate au fost bune foarte (Facere I, 31).

Adam și Eva חוה האדם (Facere III, 20) au fost făcuți cu trup și suflet și chemați la veșnicie [622]. Deși primii oameni au călcat porunca divină, căzînd în păcat, totuși Dumnezeu, din dragoste, ca tată, le făgăduiește un Mîntuitor (Facere III, 15). Această făgăduință se numește protoevanghelie. Dar răutatea înmulțindu-se, Dumnezeu a trimis pedepse prin potop (Facere XI), amestecul limbilor etc.

În primele pagini ale Sfintei Scripturi găsim relatarea despre Dumnezeu ca autor al lumii: La început a făcut Dumnezeu cerul și pămîntul (Facere I, 1). Trebuie înțeles că Dumnezeu este unul și veșnic, deosebit de lume, este Creatorul ei. Aceasta exclude totodată politeismul, emanația, panteismul și chiar idealismul [623]. Scriptura s-a dat și s-a scris pentru mîntuire, pentru ca cei ce cred «să aibă viață veșnică» (Ioan V, 24).

Cei dintîi oameni au avut o revelație specială în funcție de natura lor curată, de ființa și chemarea lor. Dumnezeu știe prin ce mijloace comunica cu Adam în paradis și cît a durat această perioadă. După alungarea din rai, strămoșii dovedesc multiple aptitudini, ceea ce determină pe unii autori ai cărților vechi de înțelepciune să scrie: «Legătură veșnică a făcut cu ei și judecățile Sale le-a arătat» (Înțelepciunea lui Isus Sirah XVII, 10).

Noua stare a omului a determinat și grija pentru hrană și adăpost, ceea ce a favorizat dezvoltarea tehnicii și progresului [624]. N-a fost neglijată nici partea duhovnicească a primilor oameni: Dumnezeu promite o împăcare (Facere III, 15). Revelația pe care a împărtășit-o Dumnezeu primilor oameni s-a păstrat sub diferite forme în toate religiile și s-a transmis și în tradiția orală sau artistică a acestora [625].

2. Descoperirea divină făcută patriarhilor Vechiului Testament

Dumnezeu, în planul Său, a căutat să aleagă și unele persoane pentru pregătirea marelui act al răscumpărării; în acest sens putem vorbi de timpul chemării sau al patriarhilor poporului ales și anume de la Avraam pînă la Moise (circa 1000 ani). În afara celor obișnuite, adică în afara Revelației naturale, patriarhul Avraam primește bunăvestirea că «prin sămînța lui se vor binecuvînta toate popoarele» (Facere III, 18) [626]. În această sămînță se găsește însuși Mesia, pentru că aceeași

---

622. Cele două referate mozaice din Cartea Facerii se completează nu se contrazic, cel de al doilea fiind mai detaliat, ceea ce dovedește că autorul, pe lîngă inspirația Sfîntului Duh, cerceta intens vechile tradiții ale popoarelor; *The Mystery of Existence*, în «RC», p. 3—22.

623. Pr. Prof. Petru Rezuș, *Religiozitate*, în «Glasul Bisericii» VIII (1949), nr. 4, p. 16—18; I. Glăjar, *Platonism și creștinism*, în «Ortodoxia», X (1958), nr. 1, p. 61—81.

624. Diac. Prof. Emilian Vasilescu, *Atitudinea Bisericii Ortodoxe față de progresul cultural*, în «Studii teologice», IV (1952), nr. 9—10, p. 516—530.

625. Pr. Prof. Ion Pop, *Dezvoltarea istorică a Revelației divine*, în «Studii teologice», IV (1952), nr. 1—2, p. 77—107. Prima încercare a omului de a înțelege pe Dumnezeu a fost Legămîntul (Alianța), prin care Dumnezeu și-a descoperit atît existența, cît și prezența în «NC», p. 38—63; *Umanitatea extrabiblică și religiile lumii*, în «MS», tom. II, vol. 8, p. 264—295.

626. Werner Keller, *Und die Bibel hat doch recht*. In Bildern ECON — Verlag Gmbh, Wien and Düsseldorff, 1963, cap. I. Im Lande Sinear, p. 12—25; Samuel Noah Kramer, *The World of Abraham*, în «Everiday Life...», p. 39—106; Stephen Neill, *op. cit.*, p. 20—39; J. A. G. Larraya, *Abramo*, în «EB», vol. I, 1969, col. 54—79.

făgăduință este repetată și lui Isaac și lui Iacob (Facere XXVI, 2 ș.u.; XXVIII, 12 ș.u.) mai ales: «Nu va lipsi sceptru din Iuda שֵׁבֶט מִיהוּדָה și nici toiag cîrmuitor din coapsele sale, pînă ce va veni împăciuitorul, căruia i se vor supune toate popoarele» (Facere XLIX, 10).

Însă odată cu alegerea lui Avraam din semințiа evlaviosului Sem, Revelația se apropie de ultimul și cel mai important act al ei: venirea lui Mesia.

Dar nici celelalte popoare nu sînt părăsite, ci prin ele lucrează roadele Revelației naturale, «căci El le vorbea prin glasul conștiinței și prin fapte bune» (Rom. I, 19; Fapte XVI, 1), iar potopul a fost rezultat al nelegiuirilor [627].

3. Revelația precreștină sau mozaică

Revelația mozaică este continuatoarea celei date lui Avraam, dar mai completă pentru că se apropia întruparea Mîntuitorului.

Revelația mozaică numită și Legea sau Religia mozaică cuprinde comunicările dumnezeiești pe care poporul Israel le-a obținut, mai ales pe Muntele Sinai (Ieșire XVIII, 20).

Învățătura de credință, care începe să se concretizeze în special prin *Decalog* (Ieșire XX) și prescripții morale și de conviețuire obștească (Deut. VI, 5), se așterne în scris și devine Lege pentru cei aleși. Nu sînt lăsate la o parte nici posibilitățile concrete de adorare a lui Dumnezeu prin cult și jertfe, prin relații cu celelalte popoare și practicile lor religioase (Ieșire XIX, 5—8; Deut. XXVI, 16—19; I—II Regi; Judecători etc.).

Ca atare, prin Moise, revelația precreștină intră în al treilea stadiu, prin *Cele zece porunci*. De acum credincioșii, luînd contact de cerințele lui Dumnezeu, se tem de descoperirea personală a lui Dumnezeu (Ieșire XX, 19). Odată cu descoperirea personală, prin chemarea lui Moise pe Muntele Sinai și primirea Legii și prin sfaturile mîntuitoare date, ia ființă *religia mozaică, monoteistă,* sub îndrumarea lui Iahve. Numai așa înțelegem diferența între religiile *create* cu ajutorul divinațiilor, și religia mozaică *descoperită* de însuși Dumnezeu și oferită spre acceptare oamenilor prin Decalog, după ce însuși Moise se convinsese că Dumnezeu este cu adevărat existență (אֶהְיֶה אֲשֶׁר — ὁ ὤν) (Ieșire III, 14) — cu atribute precise și acțiuni concrete: atotputernic, atotștiutor, atotînțelept, omniprezent (Ieșire XV, 1—19; XXIX, 45; Deut. XXXII, 1—43), atotsfînt, drept, milostiv (Ieșire XX, 5; Deut. IX. 19; Lev. XIX, 2), credincios, susținător, creator, pronietor, domn și judecător al tuturor celor ce cred (Ieșire XX, 1; Deut. IV, 35—39), deci o ființă în deplinătatea acțiunii — nu un produs al fanteziei sau ceva complet ascuns [628]. Legea morală reglementează raportul între credincios și Dumnezeu, între credincios și semenul lui. Față de Dumnezeu, indiferent cum îl consideră, credinciosul are datoria de a-i respecta Legea prin fapte, de a-și arăta credința și a-l mărturisi (Ieșire XXIII, 24 ș.u.); nu trebuie însă neglijată nici datoria dreptății, dăruirii și rugăciunii (Ieșire VI, 5; XIII, 10 ș.u.; XXIII, 13).

---

627. W. Keller, *op. cit.*, p. 26—56, 57—82; *Deluvio,* în «EB», vol. II, p. 891—902; M. Garcia Cordero, *Decalogul,* în «EB», vol. II, col. 833—836; A. Rolla, *Patriarchi,* în «EB», vol. V, col. 560—570. *Revelația lui Dumnezeu în Vechiul Testament,* în «MS», tom. II, vol. 5, p. 309—371 și *Istoria lui Israel ca istorie a mîntuirii,* în rev. cit., vol. 8, p. 307—309.

628. Cunoscutele teorii iehovistă și poziția lui Welhausen preluate de la Arie, Macedonie, Eunomie, Eutihie și ridicate în zilele noastre la rang de «ermineutică», prin «metode» ca demitizare și secularizare, desacralizare etc.; W. Keller, *op. cit.*, p. 118—145, 278—301; F. Alvarez, *Miracoli di Gesù,* în «EB», vol. IV, 1970, col. 1205—1208.

Atitudinea față de aproapele este orientată spre dreptate și respectul vieții semenului, spre demnitate și onoarea acestuia și chiar spre respectul pentru agoniseala cinstită și proprietatea lui (Ieșire XX, 13—17; XXII, 1—10; XXI, 12—16, 18, 36; Lev. XIX, 35 ș.a.).

Cei lipsiți și neajutorați, cei neputincioși și izolați sînt dați în seama celorlalți la porunca lui Dumnezeu, cel descoperit (Ieșire XXIII, 9—10 ș.u.; Deut. XV, 7—11; XXIV, 14—19 ș.u.; Lev. XXV, 35).

De asemenea, pentru înțelegerea rostului de tată al Descoperitorului sînt prescripții speciale în care se arată raportul între părinți și copii, soț și soție, rude etc. (Ieșire XX ,12; XXI, 17; Deut. VI, 7—25).

Nu sînt trecute cu vederea nici comportările față de animalele domestice și de ajutor în viața omului și care trebuie îngrijite cu atenție (Deut. XXV, 7, XXII, 1—4).

În revelația precreștină, Dumnezeu apare aproape de preocupările credincioșilor și prin sfaturi referitoare la pescuit, vînat, creșterea vitelor și sacrificarea lor, diferența de consumație ș.a.m.d.

Chiar legea ceremoniilor are capitole speciale pentru relațiile cultice și pregătirea pentru jertfă, locurile sfințite, starea preoției în fața jertfelor, curățirea, sărbătorile.

Există reguli precise privind relațiile cu străinii pentru a se diferenția cei chemați și pregătiți pentru o misiune deosebită, de cei obișnuiți. Cei chemați nu erau izolați de ceilalți, dar toată orientarea lor era spre viitor, spre Legămîntul cel nou (διαθήκη) (Col. III, 17). Acest Legămînt însă nu era inacceptabil și nici dăunător vederilor poporului ales. În acest context, Revelația lucra fără a fi observată. Așa a chibzuit Dumnezeu în această privință, încît Moise făgăduiește israeliților, înainte de moarte, un *Profet mare* נָבִיא אֱקִים asemenea lui, pe care trebuie să-L asculte (Deut. XVIII, 18).

Dar același Răscumpărător este prevestit și de alte neamuri, cum este Valaam, care, în loc de blesteme, dă binecuvîntarea poporului biblic, mai mult chiar, prevestește pe Mîntuitorul ca pe o *stea din Iacob* și ca un *sceptru* ce se va ridica în Israel (Deut. XVII, 5).

După ce poporul biblic s-a organizat a primit și făgăduința dată de Dumnezeu, credincioșii aveau deja clară situația lor viitoare în funcție de respectarea prescripțiilor Legii mozaice [629].

Dar Descoperitorul și Conducătorul cel prea înalt, paralel cu activitatea obișnuită a poporului biblic, a continuat pregătirea venirii Izbăvitorului. De acum încolo, însă, locul revelației directe îl ia revelația indirectă manifestată prin inspirația divină, trecîndu-se la continuarea revelației prin profeți [630].

Revelația prin profeți este dezvoltarea pe mai departe a revelației mozaice referitoare la Izbăvitor, Mesia cel așteptat.

---

629. **Pr. Prof. Isidor Todoran, *Asupra Revelației primordiale...*, p. 50; John A. Wilson, *The World of Moses*, în «Everyday Life...», p. 107—206.**

630. **Pr. Prof. Vl. Prelipceanu, *Studiul Vechiului Testament sub aspectul său teologic în epoca contemporană, în Apus*, în «Studii teologice», XX (1968), nr. 3—4, p. 221—241; W. Keller, *op. cit.*, p. 146—191; G. Ernest Wright, *The World of David and Solomon*, în «Everyday Life...», p. 207—299; «Economia Fiului», la Vl. Lossky, *op. cit.*, p. 135—156.**

4. Timpul profeților

Epoca profeților este cuprinsă între sfîrșitul epocii judecătorilor și secolul al V-lea î.d.Hr. În jurul anului 1100 este ales primul profet Samuil, iar pe la 450 î.Hr. este chemat Maleahi, ultimul dintre profeți. Pe lîngă harul deosebit al slujirii și conducerii, profeții erau înzestrați cu o putere deosebită de a interveni pentru Legea dată prin Moise și de a păstra corect nădejdea venirii Izbăvitorului.

Tema centrală a profeților: venirea Izbăvitorului lumii. — Dacă în Lege se amintea de venirea lui Dumnezeu în timp, profeții zugrăvesc toate aspectele vieții și activității lui Mesia. Ei se referă chiar la ființa Sa, ceea ce nu se găsea la nici o divinitate de pînă la El.

Astfel, Mesia este, potrivit profeților, om desăvîrșit și Dumnezeu adevărat, Imanuel עִמָּנוּ אֵל [631] (Isaia IX, 6; VII, 14; Ps. II, 12), preocupat de conducere (împărat) [632], de slujire (arhiereu) [633] și de vestirea celor viitoare (profet) [634].

a) *Demnitatea împărătească.* — *Mesia* va fi un *descendent al regelui David*, iar David și împărăția sa sînt un exemplu al lui Mesia și al Împărăției Lui (II Reg. VII, 13—16). Dar, spre deosebire de împărăția lui David, Împărăția lui Mesia va cuprinde pe toți credincioșii pămîntului și va fi definitivă, veșnică (Ps. II, 6—8; XLIV, 7, 8, 17; LXXI și CIX; Isaia XI, 1—5; Ier. XXIII, 5 ș.u.; Iez. XXXIV, 22 ș.u.).

b) *Demnitatea de slujire* (arhierească) a lui Mesia *va pecetlui adevărata preoție* [635] și raportul ei cu formele reci de cult (Ps. XIX, 4). El se va aduce pe Sine lui Dumnezeu-Tatăl jertfă de ispășire, adică va pătimi și va muri pentru păcatele noastre (Ps. XXI, Isaia LIII) și prin aceasta va arăta inutilitatea jertfelor Vechiului Testament de acum înainte, deoarece va institui o nouă formă de cult (Daniil IX, 27; Matei I, 10 ș.u.): la Legea nouă, slujire nouă (Evr. VII, 12).

c) *Demnitatea profetică* a lui Mesia *descoperă tainele cerești* deja anunțate în Vechiul Testament prin propovăduirea Lui, prin semnele și minunile săvîrșite de El, care vor pecetlui pentru eternitate cunoașterea adevăratei religii și va fi mijlocitorul unui nou Legămînt între Dumnezeu și credincioși (Isaia II, 2; Miheia IV, 1—3; Ieremia XXXI, 31—53).

Și timpul este dirijat și precizat în această slujire. Astfel, profeții au schițat desfășurarea perioadelor mesianice: Mesia va apare pînă la distrugerea templului lui Zorubabel (Fapte II, 8—10); de la porunca de a reclădi Ierusalimul sub regele Artaxerxes Longimanul pînă la evenimentul patimilor vor trece șaptezeci de săptămîni (adică 490 de ani, Daniil IX, 24—27).

Mesia se va naște dintr-o Fecioară הָעַלְמָה (Isaia VII, 14), și anume în localitatea Betleem (Miheia V, 2), avînd un înaintemergător care-i «va pregăti calea» (Matei III, 1).

---

631. Acest nume este descoperit de Dumnezeu pentru a face cunoscut credincioșilor că El este existent, nu-I izolat, necunoscut, abstract, nu este numai transcendent, ci «este cu noi» Immanuel (W. Keller, *op. cit.*, p. 192—277).

632. Alegerea și trimiterea la propovăduire (Matei X, Luca IX—X).

633. † Antonie Plămădeală, *op. cit.*, «Institutirea slujirii», p. 45—51.

634. În special venirea a II-a, Judecata de apoi și Împărăția veșnică.

635. † Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 63—70. Ion Bria, *Iisus Hristos — iubitorul de oameni*, în «Ortodoxia», XVIII (1966), nr. 1, p. 54—78; Keith Ward, *Incarnation and Atonement*, în «Theology», vol. LXXII, sept., 1969, no. 591, p. 386—391.

Pentru identificarea misiunii cerești și a convinge pe oameni că este trimis de Cel de sus Mesia va face numeroase minuni (Isaia X, XV, 4—6), va intra smerit, dar și triumfal în cetatea Ierusalimului; se menționează chiar prețul vînzării — 30 de arginți — (Zaharia IX, 9; XI, 12; VII, 10).

Cu toate că va merge pe calea obișnuită a morții fizice, totuși, va învia (Isaia XI, 10; Ps. XV, 10) și se va înălța la cer (Ps. XLVII, 9). Moartea Sa va fi pentru izbăvirea tuturor, iar învierea pentru încredințarea misiunii și convertirea altor credincioși din religiile existente sau istorice (Ps. XXII, 2—7; LXXXII, 1).

Sînt precizate și unele pedepse și răsplăți: condamnarea celor îndărătnici (Daniil IX, 26 ș.u.) și revărsarea Sfîntului Duh pentru plinirea Evangheliei Mîntuitorului (Ioil II, 28).

Concluzii. — Se observă, în această revelație pregătitoare, o împletire a realității vieții cotidiene cu o dorință duhovnicească a eliberării de păcat. De aceea, se constată următoarele: Deși *revelația precreștină* este de origine divină, totuși ea *nu apare ca ceva absolut, deplin,* dată pentru totdeauna, ci ca una directoare încă neînțeleasă de contemporani, dar aproape de nădejdea celor care îndeplineau cerințele Legii. Așadar Revelația precreștină a avut un caracter pregătitor (propedeutic). Revelației mozaice îi va urma o nouă legătură cu Dumnezeu prin har (Ieremia XXXI, 31—33), un nou cult cu o jertfă sîngeroasă a Răscumpărătorului, permanentizată euharistic fără sînge și universală (Maleahi I, 11) și o preoție nouă, cu slujitori recrutați nu ereditar, ci prin vocație și dintre toate neamurile (Isaia LVI, 21).

Revelația mozaică a indicat în mod precis revelația deplină în Hristos, prin faptul că întreg Legămîntul vechi cu orînduirile sale a fost un tip (prefigurare) al celui viitor (Col. II, 17; Evr. VIII, 5; X, 1; I Cor. X, 11). Aceasta în primul rînd, iar în al doilea, religia mozaică se izolează și se distanțează de religiile timpului, politeiste, dualiste sau filozofice.

Deși izolate, sau influențate de religia mozaică, mai ales după cuceririle: asiriană, siriană, babiloneană, cea a lui Alexandru Macedon (356—323 î.H.) și a lui Cezar (100—44 î.H.), religiile vechi păstrau în arta și cultul lor, ca reflexii ale conștiinței, dorința de izbăvire (Rom. III, 20). Datorită acestui fapt, Sfîntul Apostol Pavel numește Legea (mozaică) un îndrumător către Hristos — ὁ παιδαγωγὸς τοῦ Χριστοῦ — (Gal. III, 24); chiar rostul Legii este însuși Hristos (Rom. X, 4).

5. Revelația desăvîrșită sau creștină

Revelația creștină. — Revelația creștină desăvîrșită, sau revelația directă prin Iisus Hristos este cea perfectă, deplină, absolută, irepetabilă. Ea este plinătatea tuturor prezicerilor mesianice și nu mai poate fi schimbată sau modificată. Schimbarea sau modificarea, desăvîrșirea se întîmplă în viața credincioșilor, în urcușul lor duhovnicesc, atît spre înțelegerea descoperirii personale a lui Dumnezeu, cît și pentru mîntuirea ființei lor prin această descoperire. Revelația creștină nu coordonează sau adaptează normele vechi, ci este o ordine religioasă nouă așezată de însuși Descoperitorul, Răscumpărătorul și Mijlocitorul revelației Noului Testament: Mîntuitorul Hristos. Noul mai constă și din plinătatea adevărurilor mîntuitoare și oferirea harului și adevărului (Ioan I, 18).

Revelația creștină nu se confundă cu cea precreștină, ci se aseamănă, avînd același fond comun: Divinitatea și manifestările ei [636]. Revelația în Hristos este încheierea și cununa tuturor formelor de revelații date în scopul venirii lui Mesia.

a) *Deplinătatea Descoperirii.* — Desigur, toate disciplinele teologice își au explicația în acest punct culminant: venirea lui Hristos. Pentru teologia fundamentală, deplinătatea aboslută a Revelației creștine constă:

— *Din persoana Domnului Iisus Hristos, centrul ei.* Revelația creștină, fiind absolută și desăvîrșită, nu ne-a fost mijlocită ca cea a Vechiului Testament prin aleșii lui Dumnezeu, ci prin Fiul lui Dumnezeu și alt mijlocitor mai înalt decît persoana istorică a Mîntuitorului nu poate să existe [637].

— *Din scopul ei pur religios-moral,* căutînd apropierea și unirea între credincios și Dumnezeu prin Hristosul-euharistic, prin harul dumnezeiesc oferit prin Sfintele Taine ale Bisericii — aici pe pămînt — iar dincolo în viața viitoare prin fericita-vedere a lui Dumnezeu, scop mai înalt decît acesta nu poate avea nici o revelație.

— *Din propovăduirea clară și precisă a lui Iisus Hristos și a Sfinților Apostoli.* — Domnul Hristos ne încredințează că «este calea, adevărul și viața» (Ioan XIV, 6). El spune că Sfînta Scriptură învață pe ai săi tot adevărul și tot ea le va aminti de ceea ce El le-a spus (Ioan XIV, 26; XVI, 13). De aceea, Revelația divină s-a încheiat cu Hristos cel întrupat, care, Același este ieri, astăzi și în veac (Evr. XIII, 8) și că nimeni nu poate pune altă temelie în religia descoperită spre mîntuire, decît cea care este pusă, Hristos Iisus (I Cor. III, 11).

Evanghelia este o consecință firească pentru credincios și o numim «veșnică» (Fapte XIV, 6), atribut nu oferit, ci rezultat din esența sa mîntuitoare, pentru că dacă ar veni un înger din cer și ar predica altă Evanghelie decît cea a lui Hristos, este minciună și înșelare (Gal. I, 8 ș.a.). Se mai poate vorbi, oare, de o evoluție în creștinism sau de un nou Mesia? [638].

Este de la sine înțeles că nu va mai avea loc o revelație ca cea a lui Hristos, dar Mîntuitorul se poate arăta, după voia Sa cea sfîntă, diferitelor persoane alese și sfinților a căror viață a devenit nu numai urmare sau imitare, ci trăire-împreună.

b) *Unitatea, universalitatea, necesitatea.* — Pe temeiul Revelației desăvîrșite și absolute, religia creștină se caracterizează prin:

— *Unitate.* — Unitatea trebuie înțeleasă în treptele revelației — de la revelația primordială pînă la ultima fază a Descoperirii în împărăția Sa la sfîrșitul veacurilor. Dacă unică este această descoperire, unică este și religia creștină, un singur

---

636. *Constitutio dogmatica «De Divino revelatione»*, cap. I, De ipsa Revelatione, p. 571; W. Keller, *op. cit.*, p. 302—333; Revelația creștină unică, la H. W. Robinson, *op. cit.*, p. 177—196.

637. *Istoricitatea Mîntuitorului*, în «Învățătura creștină ortodoxă», p. 14—15; Pr. Prof. P. Rezuș, *Istoricitatea Mîntuitorului...*, p. 180—191; Rudolf Pesch, *Quest of the Historical Jesus*, în «SM», vol. 3/1969, p. 183—186; Roland de Vaux, *The World of Jesus*, în «Everyday Life...», p. 293—378; Rev. B. H. Streeter, M.A., *The historic Christ*, în «Foundations a statement of Christian Belief in terms of Modern Thought» By Seven Oxford Men, Macmillan and Co, Limited, London, 1913, p. 73—146; John Macquarrie, *Subjectivity and objectivity in theology and Worship*, în «Theology», vol. LXXII, nov. 1969, no. 593, p. 499—504.

638. Pentru că Legea prin Moise s-a dat, iar harul și adevărul au venit prin Iisus Hristos (Ioan I, 17); W. Keller, *op. cit.*, p. 320, 330; H. Richard Niebuhr, *op. cit.*, Human Value and The God of Revelation, p. 175—192; Charle Gore, *op. cit., Book*, II Belief in Christ, p. 297—620. Anthony Woollard, *Creation, Redemption, Mission*, în «Theology», vol. LXXII, nov. 1969, no. 593, p. 505—508.

creştinism nedivizat (Efes. IV, 5). Aşa se explică faptul că Biserica Ortodoxă nu este de acord cu deosebirile protestante referitoare la Revelaţie [639], ale cărei adevăruri ei le împart în fundamentale sau esenţiale şi nefundamentale, sau de mică importanţă, primele fiind necesare pentru mîntuire, iar celelalte nu [640].

Teologia anglicană nu a condamnat aceste păreri, dar nici nu le-a acceptat în doctrina sa.

— *Universalitate.* — Universalitatea este urmarea chemării încă din paradis şi a fost concretizată de Mîntuitorul prin mandatul transmiterii Evangheliei «la toate neamurile...» (Matei XXVIII, 19—20).

Universalitatea religiei creştine întăreşte principiul unităţii de credinţă, unitate izvorîtă din Revelaţie şi susţinută de ea.

Universalitatea revelaţiei n-are nimic comun cu termenul papal de catolicitate, pe care nici anglicanii nu-l mai acceptă.

— *Necesitate.* — După încununarea descoperirii lui Dumnezeu prin Mîntuitorul Hristos, a intervenit şi necesitatea chemării Sale la mîntuire, Iisus fiind unica revelaţie a religiei absolute, în afara Lui nu există mîntuire (Fapte IV, 12). Aşadar, pe lîngă siguranţa împlinirii tuturor în Hristos, religia creştină oferă credincioşilor atît fericirea pămîntească, înţelegînd rostul vieţii lor, cît şi mîntuirea sufletească, consecinţă a credinţei, dar şi a împărtăşirii cu însuşi Hristos.

Concluzii. — Privită global, dezvoltarea istorică a Revelaţiei divine este destul de anevoioasă, dar precisă prin venirea Mîntuitorului Hristos.

Revelaţia merge invers proporţional cu evoluţia celorlalte religii naturale. Acest fapt se datorează şi rătăcirii religioase (sovagismul, depravaţionismul sau degradaţionismul religios), care persistă şi astăzi la triburile trăitoare încă în subdezvoltare. Aici se găseşte şi explicaţia denaturării revelaţiei primordiale şi apariţia diferitelor forme de practici religioase străine de izvorul paradisiac.

Trebuie reţinut faptul că în dezvoltarea istorică sau treptele Revelaţiei nu există o evoluţie, ci o completare a cunoştinţelor despre Dumnezeu prin raţiune, dar mai ales prin viaţă, o treaptă superioară nu în fiinţa revelată, ci în fiinţa receptivă a Revelaţiei. Formele revelaţionale sau treptele ei sînt nişte clasificări, nişte încercări, timide de fapt, de a ne convinge de existenţa lui Dumnezeu cu ajutorul comparaţiei şi în general cu mijloacele raţionale şi derivatele ei.

Aceasta este poziţia teologilor ortodocşi şi anglicani în ceea ce priveşte etapele Revelaţiei.

---

639. Pr. Prof. Petru Rezuş, ***Învăţătura despre religia subiectivă din punct de vedere interconfesional,*** în «Studii teologice», X (1958), nr. 5—6, p. 366—375 ; Ion Glăjar, *Structura şi cunoaşterea adevărului revelat,* în «Studii teologice», X (1958), nr. 9—10, p. 546—566 ; H. Richard Niebuhr, *op. cit.,* I The Point of View Historical Relativism and Revelation, p. 7—21 ; Vl. Lossky, *op. cit.,* p. 67—90.

640. Trebuie înţeles credinciosul în situaţia sa de fapt, temperamentul, preocupările, pentru a putea fi el receptiv Revelaţiei şi scopului ei, mîntuirea ; Diac. Asist. Ion Bria, *Teologia ortodoxă română contemporană,* în «Glasul Bisericii», XXX (1971), nr. 1—2, p. 49—72 ; Ioan Pătruţ, ***Latin et slave dans le lexique du roumain,*** în «Revue roumaine de linguistique», Bucarest, t. XVI (1971), nr. 4, p. 299—309 ; D. M. Pippidi, *op. cit.* Prefaţă, Erich von Däniken, *Amintiri despre viitor. Enigme nedezlegate ale trecutului,* trad. din l. germană de Gh. Doru şi S. Stanciu, Bucureşti, 1970, cap. IV, p. 53—64, 75—93 ş.a. ; Pr. Prof. Ioan G. Coman, *Umanismul ortodoxiei româneşti,* pass. I. P. S. Mitropolit Nicolae al Banatului, *Teologia în slujba vieţii,* în «XX-B.O.R.», p. 249—265.

CAPITOLUL al II-lea

ECOURI ALE ANGLICANISMULUI ÎN ORTODOXIE

Vom încerca să menționăm aspectele directe sau tangențiale ale reprezentanților mișcărilor reformatoare din Biserica Angliei dinainte sau după epoca lui Henric al VIII-lea.

Pentru a înțelege, însă, mișcările reformatoare religioase, trebuie să avem imaginea clară a situației sociale și culturale din Anglia. Nu trebuie uitat că universitățile engleze, deși își creaseră libertate de gîndire, erau sub controlul statului sau Bisericii, iar cînd acestea nu satisfăceau nevoile spirituale ale poporului, apăreau certuri, revolte, mișcări și reformatori. Deci principiul reformatorilor era ca Biserica să nu se confunde cu statul, iar statul să nu-i impună norme politice sau ideologice, pentru a nu-și pierde rolul ei de «depozitară a harului Sfîntului Duh». S-a întîmplat, însă, că mulți din ierarhi și preoți, fiind ispitiți de privilegii, formînd «casta clericală» [641], uitînd de misiune, s-au avîntat în alte treburi, încît scriitorul englez Langland notează nume de episcopi ca «Ninive», «Babylon» etc. care trăiau la Roma sau în altă parte și care nu văzuseră nici măcar episcopia (feuda) pentru care erau hirotoniți, exploatînd pe preoții de jos. Preoțimea era de partea Sfîntului Francisc de Assisi, iar ierarhia superioară de partea politicii papei Grigorie al VII-lea (Hildebrand) [642].

Credincioșii erau amenințați de papă cu anateme, bule și excomunicări și li se ofereau «indulgențe», iar celor care cumpărau «relicve» li se asigura «certitudinea mîntuirii» [643]. Alt scriitor al vremii, G. Chaucer, căruia falsa religie îi stîrnea mereu verva, ni-l arată pe «iertător» predicînd pe tema: «Radi malorum cupiditas...» [644].

Însuși regele Eduard al III-lea editează, în 1353, cunoscutul statut *Praemunire*, care asimilează cu trădarea fapta unui supus englez care solicită sau acceptă o jurisdicție străină. Este evident o îngrădire a pretențiilor papei în Anglia.

După amintirea scepticului Chaucer, a piosului Langland, să vedem și pe alții care au îndrăznit să critice abuzurile papale și nepăsarea ierarhiei față de nevoile credincioșilor.

---

641. Această titulatură aparține clerului romano-catolic. Titulatură dată tot de teologii anglicani cînd s-au convins că Scaunul de Roma ajunsese doar o concurență politică în Europa, părăsind misiunea încredințată de Mîntuitorul prin Evanghelie.

642. A. Maurois, *op. cit.*, vol. I, p. 230—231.

643. *Ibidem*, p. 232—233.

644. *Ibidem*, p. 264. Chaucer (1340—1400) descrie realitatea fără fantezie, de aceea, opera sa, ***Povestiri din Canterbury***, oglindește pietatea credincioșilor și adînca venerare a lui Thomas Becket, la Canterbury, la celebrul Tabard Inn, la Southwark etc. Opera sa a fost tradusă și în românește, în 1964. A se vedea pe larg «DLE», p. 80—81.

A. — PREREFORMATORII ENGLEZI ŞI ŢĂRILE ROMÂNE

1. John Wiclif (1320? — 1384) [645]

John Wiclif este semnalul de alarmă al Reformei în Apus. «Mare umanist, profund credincios, clar dar şi confuz, acuzat şi denigrat atît de Vatican cît şi de ierarhia superioară engleză ruptă de interesele clerului de jos şi mai ales de masele credincioşilor», John Wiclif a fost un «spirit îndrăzneţ, reformator înainte de reformă [646], magistru al husiţilor din Boemia [647] şi puritan înainte de a fi existat cuvîntul. El aparţinuse la începutul carierei sale «bisericii cezariene». Fusese în serviciul Coroanei, trimis ca ambasador la Burges, apoi devenise la Oxford unul dintre teologii celebri ai universităţii. Izbit de imoralitatea vremii sale, el a ajuns la concluzia că, pentru a-i reda Bisericii importanţa cuvenită trebuia deposedaţi slujitorii de bunuri şi averi şi să fie, ca în timpurile primare [648]. Ceremoniile exagerate sînt acte externe şi jignitoare pentru simplitatea expunerii evanghelice, iar pretenţiile ierarhiei sînt începutul unei descompuneri instituţionale a Bisericii şi, în acelaşi timp, negarea Revelaţiei. Omul se mîntuieşte prin faptele sale fără indulgenţe.

În lucrarea sa apologetică, *De domino divino*, arată că numai Dumnezeu este stăpînul universului, dar fiecare creştin deţine ceva din puterea Stăpînitorului în virtutea răscumpărării de pe cruce şi integrării prin învierea Mîntuitorului...

Pentru credincioşi, John Wiclif, recomanda pelerinajul şi cinstea desăvîrşită, iar pentru predicatori seriozitate şi pregătire în cuvîntări, «credincioşii pot fi aduşi la căinţă printr-un cuvînt serios», dar şi prin viaţa exemplară a propovăduitorilor. Desigur, încurajat de ducele de Lancaster şi de Universitatea din Oxford, J. Wiclif începe să aibă altă părere în ceea ce priveşte învăţătura despre Sfînta Euharistie: «Revelaţia permanentă şi mîntuitoare». Pentru înţelegerea «pozitivistă» a prezenţei Mîntuitorului, el este iniţiatorul «concepţiei consubstanţierii», adică a prezenţei simultane a pîinii materiale şi a trupului lui Hristos.

În ceea ce priveşte izvoarele revelaţiei, J. Wiclif proclamă Biblia singurul izvor de credinţă, traducînd textul sfînt, pentru prima oară, în limba engleză. Încep consultări la Oxford şi apar predicatori ambulanţi în toată Anglia, iar discipolii lui J. Wiclif sînt adevăraţi apostoli, săraci şi dezinteresaţi în predicarea cuvîntului sfînt, în ceea ce priveşte descoperirea lui Dumnezeu şi a egalităţii, precum şi în ceea ce priveşte relaţia între semeni [649].

Aşa de mare era influenţa lui J. Wiclif încît nimeni nu îndrăznea să se atingă de autoritatea sa. A fost condamnat ca eretic (1382), dar a rămas pe mai departe rectorul Universităţii «Lutterworth». Interesant şi faptul că arhiepiscopul de Canterbury, Courtenay, nu l-a condamnat decît pentru greşeli dogmatice, iar ucenicii lui J. Wiclif au continuat cursurile la Oxford şi au fost hirotoniţi fără oprelişti.

---

645. Prof. Dr. Janges Atkinson, *Die Reformation von oben* (England, Schottland, Irland), în «Reformation in Europa», p. 265—272. Interesant că autorul consideră ca prereformatori pe regele Ioan (1199—1216), apoi pe Eduard I (1272—1307) şi pe Eduard III (1327—1377), urmînd John Wiclif ; *John Wyclif*, în «ERE», vol. XIII, p. 812—823 şi «NCE», vol. 14, p. 1050—1052.

646. «DLE», p. 370 ; «DFCh», vol. I, col. 831.

647. Jan Hus (1372—1415), prieten bun cu J. Wiclif, a călătorit în «Rusia pravoslavnică» în părţile Pskovului. El începuse chiar consultări cu unii ierarhi şi călugări ruşi în vederea «reformării» Bisericii din care făcea parte (Biserica Romano-Catolică). Imprudenţa de a merge «la ascultare» l-a costat pe Hus viaţa (arderea pe rug, 1415) ; Dr. Timoteus C. Zelinka, *Im Zeichen des Kelches* (Böhmische Länder), în «Reformation in Europa», p. 131—136, 137—152.

648. A. Maurois, *op. cit.*, vol. I, p. 233.

649. *Ibidem*, p. 234, 235.

Influența lui J. Wiclif [650] a fost deosebită, mai ales asupra preoților de la țară, ceea ce îngrijora ierarhia superioară, amenințîndu-i-se privilegiile. În această situație, episcopii catolici s-au alăturat regelui, încît, în 1401, a fost votat statutul: *De Haeretico comburendo*, care confirma dreptul Bisericii de a da pe eretici pe mîna călăilor să-i ardă pe rug, măsură luată și în urma martirajului Ioanei d'Arc [651]. A început o persecuție nemiloasă soldată cu victime mai ales din rîndul credincioșilor țărani, tîrgoveți și muncitori simpli. Însăși revoluția țărănească din 1381 este ecoul mișcării lui J. Wiclif, a evlaviosului scriitor Langland, care prin poemul *Petru Plugarul* îndemna la revoltă. Aceeași atitudine o avea și capelanul John Bull [652].

John Bull predica adevărul evanghelic după sfînta liturghie, în cimitire, pe mormîntul strămoșilor, convingînd pe ascultători că sînt egali de la Adam și Eva, «inegalitățile înseamnă dușmănie față de Creator și părăsirea adevăratei credințe» [653].

În răscoala respectivă a fost decapitat însuși arhiepiscopul de Canterbury [654], fapt care a atras mînia tuturor și odată cu ea înăbușirea răscoalei și a ideilor lui J. Wiclif, pentru un moment, la aceasta contribuind și războiul de o sută de ani [655].

Răspîndirea ideilor lui J. Wiclif n-a avut loc numai în Anglia, ci și în alte țări care aveau legături cu Marea Britanie pe linie culturală, diplomatică și chiar familiară. Astfel, Richard al II-lea, prin prima căsătorie cu Ana de Boemia, a făcut posibilă cunoașterea învățăturii lui J. Wiclif la Praga. Aici, în cercurile intelectualilor teologi, a prins repede noua orientare a teologiei, dînd naștere mișcării husiților [656], a căror importanță pentru Transilvania este bine cunoscută [657].

Împletirea ideilor lui Jan Hus (1372—1415), cu ale lui J. Wiclif a dat naștere «dublei frății»; iar condamnarea lui Hus la rug a fost pecetluirea mișcării reformatoare în întreaga Biserică Romano-Catolică. În același timp, schisma papală (1378—1415) ajută răspîndirea ideilor reformatoare. Regele Henric al V-lea al Angliei reîncepe războiul cu Franța (1415) pentru a pune capăt schismei, sesizînd mișcarea populară din țara sa.

Nu încheiem, înainte de a sublinia că învățatul Caxaton (1422 (?) — 1491) — care se inițiase în tainele tiparului ca ucenic al lui Gutemberg (1450) [658] și urmașilor acestuia — introduce tiparul în Anglia. El strînsese materiale tipografice la Colonia, iar instalarea teascurilor tipografice, ajutat și de regele Eduard al IV-lea, o face lîngă Westminster, luînd naștere astfel o mare editură ce populariza teologia. Aici au lucrat mulți ucenici de ai lui J. Wiclif. S-a diminuat, totodată, influența mînăsti-

650. «DFCh», vol. I, col. 832.

651. A. Maurois, *op. cit.*, vol. I, p. 236; C. Göllner, *Procesul «vrăjitoarelor»*, în «MI», nr. 7/1967, p. 39—42.

652. Predicile și cuvîntările acestuia au fost consemnate și transmise generațiilor viitoare de către Froisart. Ideile sale au fost reluate de anabaptistul Thomas Müntzer în timpul reformei germane (Pe larg, A. Maurois, *op. cit.*, vol. I, p. 240—244).

653. *Ibidem*, p. 241.

654. *Ibidem*, p. 243.

655. *Ibidem*, p. 244.

656. Se făceau chiar schimburi de profesori între Praga, Oxford, Cambridge, știut fiind că la toate universitățile din acea vreme limba de circulație era latina (*Ibidem*, p. 246).

657. *Fost-au românii ardeleni husiți?*, în «Conv. liter.» (1933), p. 649—652; George Ivașcu, *Istoria literaturii...*, p. 91—93; Ion Gheție, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, Ed. Academiei, București, 1974, p. 44—97; A se vedea pe larg și lucrările P. C. Pr. Prof. Milan Șesan: *Husiții și Ortodoxia*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», XXXIV (1958), nr. 3—5; *Căile reformației cehe*, în «Mitropolia Banatului», XIII (1963), nr. 9—10; *Magistrul Ioan Hus*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», XLI (1965), nr. 7—8.

658. A. Maurois, *op. cit.*, vol. I, p. 266; «DFCh», vol. I, col. 356.

rilor, unde se copiau acte şi manuscrise. S-a ridicat masa creştinilor, poporul, avînd în mîini cuvîntul lui Dumnezeu, începe a fi conştient de credinţa, dar şi de ignoranţa lui.

Aşa se prezenta Anglia şi Biserica ei înainte de marele act al lui Henric al VIII-lea. John Wiclif, pe lîngă rolul său reformator, este apreciat de poporul englez ca un patriot adevărat şi unul din marii promotori ai misionarismului anglican. Referitor la aceasta, Prea Fericitul Patriarh Justinian scria: «Este interesant pentru cunoaşterea sentimentului religios şi naţional al Angliei, că prima mare mişcare cu caracter de reformă bisericească în Apus s-a produs în acea ţară: mişcarea lui Wiclif. Această «prereformă» avea, ca şi Reforma de mai tîrziu, sensul unei restaurări creştine în Apus, al întoarcerii la organizarea, învăţătura şi cultul Bisericii primare, de la care Biserica Romană se abătuse în cursul timpului şi pe care le păstra Biserica Orientală» [659].

2. Nicolae Olahul

Rolul de mediator al umanistului român Nicolae Olahul (1493—1568). — Dintre toate provinciile româneşti, Transilvania a jucat şi joacă un rol important în mişcarea ideilor şi confesiunilor creştine. Dar strămoşilor noştri daco-romani şi străromâni [660], locuitorii Transilvaniei, au suferit mult din partea migratorilor şi religiei lor. Din această cauză, mulţi au părăsit ţinuturile Transilvaniei şi s-au aşezat în regiunile fraţilor lor, de neam şi credinţă, la poalele Carpaţilor [661]. Alţii, din motive politice sau certuri de domnie au părăsit Ţara Românească şi s-au aşezat în ţinuturile fraţilor lor de religie şi de neam, în Transilvania. Mai mult, unii au mers mai departe, la vecini, în Serbia, Rusia, Polonia sau Ungaria, unde au ajuns să ocupe funcţii ecleziastice sau politice de mare importanţă [662]. Printre aceştia, la loc de frunte, dar şi cu o situaţie aparte, se numără şi Nicolae Olahul, primul umanist român.

Importanţa acestei figuri de ierarh [663], de umanist şi mare istoric se dublează prin aceea că a fost arhiepiscop de Strigoniu şi se triplează datorită faptului că a fost iniţiatorul contrareformei. Este primul care a demonstrat Apusului originea dacoromană a românilor şi unitatea lor de limbă, credinţă şi neam [664]. Ca ierarh a căutat să impună episcopilor şi clerului catolic disciplina răsăriteană şi să formuleze o doctrină comună tuturor credincioşilor de sub păstorirea sa.

a) *Legăturile lui Nicolae Olahul cu reformatorii Ulrich Zwingli şi Oecolampadiu.* — Deşi ierarh catolic, Nicolae Olahul şi-a dat seama de pericolul la care ajunsese Biserica Romano-Catolică în calitatea ei de instituţie eclezială, ruptă de realitate şi frînă a progresului. Ruptă de realitate în sensul că emitea noi dogme şi

659. Justinian, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *Raporturile anglicano-ortodoxe...*, p. 172.

660. I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, p. 34—35 cu toată indicaţia bibliografică, nota 3.

661. Pr. Prof. D. Stăniloae, *Uniatismul din Transilvania, opera «întreitei silnicii»*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVII (1970), nr. 3—4, p. 354—390.

662. Camil Mureşan, *Iancu de Hunedoara*, Ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1968, p. 5—20, 139—145, 187—295.

663. *Un ecumenist al secolului al XVI-lea...*, p. 903—930.

664. *Umanistul Nicolaus Olahul (Nicolae Românul)*, (1493—1568). Texte alese. Studiu introductiv şi note de I. S. Firu, Corneliu Albu, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1968, p. 83—84; *Antologia gîndirii româneşti, secolele XV—XIX*, Bucureşti, 1967, Partea I, p. 16—18; George Ivaşcu, *op. cit.*, p. 58—62.

se instituționaliza și contrară progresului fiindcă nu admitea nici un fel de schimbare. Aici este, de fapt, motivul major al acuzațiilor reformatorilor, pentru care se înscriu și U. Zwingli și episcopul Oecolampadiu, cărora Nicolae Olahul le ia apărarea în fața acuzațiilor reprezentanților inchiziției. El era bucuros că aceștia au pus în mîna credincioșilor cuvîntul sfînt și că se interesează îndeaproape de sufletele tulburate [665]. Așa că arhiepiscopul de Strigoniu nu este de acord cu Roma cînd adevărul este pus în cumpănă. Descoperirea dumnezeiască este una și aceeași pentru toți, dar nu toți o înțeleg și de aceea trebuie îngăduință, răbdare și frățietate [666].

b) *Raporturile de frăție între Nicolae Olahul și Erasm de Rotterdam.* — Cea mai mare afecțiune între un ierarh catolic și între un bănuit «eretic și reformator», a fost aceea dintre Nicolae Olahul și Erasm din Rotterdam. Faptul se explică și prin aceea că scrierile lui Erasm în limba greacă și latină au ajuns și în mîna lui Nicolae Olahul. Mai mult, Nicolae Olahul ia apărarea lui Erasm în fața atacurilor iezuite, «calificîndu-le drept minciuni și blasfemii» aruncate asupra sufletului ales al lui Erasm. În *Elegia la mormîntul lui Erasm din Rotterdam,* Nicolae Olahul, după ce arată că s-a ocupat de Revelația lui Dumnezeu din toate punctele de vedere, susține: «Harnica lui tinerețe neîncetatului studiu fu închinată, cînd el Biblia tot cerceta...».

Sesizînd delăsarea principilor catolici precum și părăsirea adevărului din Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție, Nicolae Olahul scria papei: «Dacă principii creștini (catolici) ar fi avut vreo simțire, vreo milă pentru Dumnezeu și pentru aproapele lor, n-ar fi putut, prea fericite Părinte, să stăpînească grozava tristețe și lacrimile... inimile tuturor sînt mai de degrabă dedate luxului și nu mai știu căror plăceri să se dedea... Înțeleg că nu armatele creștine ne lipsesc, ci numai inima și voința...». În același timp sesiza și pe Ioan Antoniu baron de Burges, ambasadorul papei Clement VII pe lîngă regele Angliei, că... nu dispun de atîtea mijloace cîte mi-ar trebui și cîte îmi cere rangul meu... însă eu n-am cunoscut obiceiurile oamenilor: ale lor sînt diferite de ale mele, urmăresc obținerea profitului și a avantajului. Se ține seama mai degrabă de folosul personal decît de prietenii trainice și de milă față de aproapele...» [667].

Am dat aceste citate pentru a înțelege situația generală a Bisericii Romano-Catolice și în același timp explicarea succesului reformatorilor și renașterii în toată Europa.

3. Jan Comenius

Concepția reformatoare a lui Jan Comenius (1592—1670). — Jan Comenius este, pe lîngă un episcop-umanist, mare teolog și întemeietor al unui nou curent în gîndirea pedagogică, și cel care a arătat că, în creștinism, nimic nu se realizează fără descoperirea lui Iisus Hristos. Și pentru aceasta, trebuie o viață

665. I. S. Firu, Corneliu Albu, *op. cit.*, p. 186; Johannes Okolampad (1482—1531), în «Reformation in Europa», p. 73—74.

666. *Un ecumenist al secolului al XVI-lea...*, p. 916—917. La indicațiile lui Olah, Johannes Laski (1499—1560), urmașul lui Ulrich Zwingli, pleacă în Anglia împreună cu Nicolaus Rej (1505—1569), în «Reformation in Europa», p. 177—184.

667. Pr. Vasile C. Anghelea, *Cinci sute de ani de la nașterea lui Erasmus din Rotterdam,* în «Ortodoxia», XIX (1967), nr. 3, p. 460; *Un ecumenist al secolului al XVI-lea...*, p. 923, nr. 71, Elogiul nebuniei (I. S. Firu, Corneliu Albu, *op. cit.*, p. 101).

sfîntă în conformitate cu cuvintele Scripturii şi a exemplelor bune; deci, o pedagogie creştină.

Formaţia sa «calvină şi luterană» nu l-au putut izola de tendinţele «fraţilor cehi» din Moravia de a vedea poporul fericit şi confesiunile împăcate. Dar, ca să înţelegem cum au evoluat evenimentele, trebuie să cunoaştem unde şi cu cine a studiat celebrul pedagog.

După terminarea Şcolii frăţiei cehe din Strážnice şi Prerau, datorită însuşirilor sale, a fost trimis să studieze teologia la universitatea calvină din Hernhorn (1611—1613), unde întîlneşte pe «biblistul» Johan Heinrich Altsadt (1588—1638), adept al hiliasmului, apoi la Heidelberg (1613—1614), lucrînd cu exegetul David Pare (1548—1622). De la toţi, Jan Amos Comenius a cîştigat experienţă de viaţă şi o aleasă cultură enciclopedică.

Interesant că, după toate necazurile expulzării, îl găsim apoi la Londra (1642—1648), după ce fusese la Stocholm, Elbing, Amsterdam, pentru aflarea unei modalităţi comune în educarea credincioşilor creştini. Reîntors în patrie ajunge episcop, iar mai tîrziu, Universitatea din Praga i-a luat numele.

Viaţa lui în slujba lui Hristos şi explicarea Sfintei Scripturi sînt redate în lucrările sale — *Reflecţii despre desăvîrşirea creştină*; *Catehismul pentru tineretul ceh* etc. —, din care reţinem:

a) *Pedagogia creştină.* — Toată viaţa sa a pus-o în slujba adevărului, adevăr nu în sens abstract, filozofic, ci spre binele tuturor. În lucrarea sa *Didactica magna* (1638), socotită «Biblia pedagogiei», teologul reformat a trasat pedagogiei epocii sale unele linii clare şi infinite, valabile şi astăzi. «Se afirmă integral ideea despre pansofie, armonie, ordine, a unei înalte culturi universale pentru tot tineretul». *Sincrezia şi metoda Pansofiei* îl obligă să unifice toată ştiinţa şi toate cunoştinţele oamenilor într-o carte cu caracter enciclopedic. El caută să facă această unificare şi în învăţămînt, în educaţie, cu metode noi, antiscolastice.

Influenţat, dar şi format în Biserica Anglicană, Jan Comenius considera că este bine ca şcolile să aibă trei grade, pentru că şi Dumnezeu este în trei feţe. Consiliile internaţionale trebuie să fie constituite din bărbaţi aleşi, înţelepţi, pentru că, zice Comenius: «Mulţimea înţelepţilor e mîntuirea lumii...» (Eclez. XII, 12); aceşti înţelepţi se vor îngriji de formarea limbii universale — ca o chintesenţă armonioasă a celorlalte limbi — de culturalizare generală, de unire a Bisericilor şi de pace a toată lumea. *Ca centru al raporturilor culturale pe glob, ar fi bună Anglia* [668].

Didactica magna este considerată o carte de importanţă epocală prin democratismul, principiile progresului şi universalismului ei. Ea a avut un mare răsunet în Transilvania şi în pedagogia românească.

b) *Izvoarele Revelaţiei divine.* — Deşi «protestant», Jan Comenius cu puterea sa receptivă de nemaiîntîlnit a respectat atît Sfînta Scriptură, cît şi Sfînta Tradiţie şi a ridicat la un nivel superior concepţia despre receptarea cuvîntului sfînt sau revelaţia istorică. Episcopul «fraţilor cehi» a înţeles ce trebuie transmis credincioşilor şi ce trebuie discutat de către teologi. Pe deasupra, experienţa sa culturală şi duhovnicească a redat-o ca «pedagogie» celor interesaţi în religia descoperită.

Biblia sau Sfînta Scriptură era cartea, codul şi legea sufletului credincios. Biblia stă la baza concepţiei lui Comenius despre *pansofie* şi *irenism*, adică o pace

668. Prof. Dr. doc. Pandele Olteanu, *Izvoarele gîndirii şi operei lui Ian Amos Comenius. La împlinirea a 300 de ani de la moarte*, în «Ortodoxia», XXII (1970), nr. 4, p. 605—623.

eternă bazată pe înțelepciune și o frățietate fundamentată pe dreptul și respectarea aproapelui. Sfînta Scriptură era acceptată în întregime fără rezerve; deci fără influențe calvine sau husite, luterane sau raționaliste.

— Ceea ce este de recunoscut la Comenius este faptul *interpretării Scripturii sau cadrul Sfintei Tradiții*. Evident, Jan Comenius nu înlătură tradiția clasică, ci tradiția ca facere a papalității, adică acele adăugiri ulterioare morții autorilor Scripturii: Sfinții Apostoli sau ucenicii acestora. Lucru important în dialogul anglicano-ortodox îl constituie poziția lui Erasm și Comenius, influențați de teologia exegetică anglicană.

În concepția lui Comenius, acea *cale a luminii* nu este alta decît înțelegerea Scripturii prin Tradiție. De fapt, lucrarea sa *Cesta svetla* (Via lucis — Calea luminii), alcătuită în Anglia, este regulă sigură de înțelegerea Scripturii. Lumea este o școală a înțelepciunii lui Dumnezeu, însă e neglijată și dezorganizată din vina oamenilor. Leacul acestei situații constă în «lumina înțelepciunii», care va lumina toți oamenii înainte de sfîrșitul lumii ce se apropie. Natura omului constă într-un progres continuu. Comenius insistă asupra virtuții *credinței și nădejdii* (lucrarea, *Haggaeus redivivus*, 1632), iar păcatul se confundă cu ignoranța și eroarea. În afara credinței în iubire, mîntuirea se cîștigă și prin cunoaștere, cultură, reprezentate tot prin lumina înțelepciunii (*Via lucis*, cap. VII).

— *Receptarea revelației divine* a făcut obiectul de cercetare al marelui pedagog al secolului al XVII-lea. Pentru orice conștiință curată, credința nu este considerată o absurditate, iar Dumnezeu un «absconditus», ci totul se împletește într-o descoperire sigură pornită din adîncul ființei sau cunoașterii, dar și din contactul cu realitatea vieții fiecăruia. Receptarea Revelației nu va putea avea loc total, dacă bagajul cunoștințelor noastre este parțial. Nu va fi înțeles Descoperitorul, dacă moștenirea spirituală este ștearsă. Comenius folosește filozofia greacă și latină, precum și pe marii istorici greci și latini.

Cei mai periculoși indivizi ai unei societăți sînt indiferenții, nepăsătorii, care derutează pe entuziaști și frînează idealul. Pentru ei, trebuie utilizate mijloace administrative. Principiul fundamental al pedagogiei lui Comenius era ca totul să decurgă fără nici un fel de constrîngere și violență: «Omnia sponte fluant, absit violentia rebus» [669].

Întreaga concepție a marelui pedagog este creștină, bazată pe *revelație*. El recomandă neprecupețirea eforturilor împotriva ignoranței, ridicînd cultura la rang de izvor al Descoperirii. Pentru aceasta Comenius cere să fim fiii luminii și să urmăm calea luminii (Ioan I, 4—5).

În concluzie, Jan Comenius este apreciat de teologia ecumenistă actuală, deoarece umanismul său și spiritul clar-văzător s-au îndestulat cu influența anglicană, singura realistă în acea vreme dintre toate confesiunile apusene. În acțiunile de a reforma învățămîntul — în vremea sa sub influență clericală — ține cont totdeauna de pedagogia Sfinților Părinți, de legarea mai organică a învățămîntului teoretic cu cel practic, de învățarea limbilor prin legarea cuvîntului de lucru, de imagine, de pregătirea temeinică pentru a crea oameni sociali de elită [670].

669. *Ibidem*, p. 621, n. 20.

670. *Ibidem*, p. 624. Ludêk Brož, *Les règles du dialogue*, în «Communio viatorum», Published by the Ecumenical Institut of the Comenius Faculty, XIV (1971), nr. 1, p. 61—68.

B. — REFORMATORII ANGLICANI ŞI ECOUL ÎNVĂŢĂTURII LOR

S-a acreditat ideea că reformatorii propriu-zişi sînt doar corifeii europeni: Luther, Calvin şi 'Hus, ceea ce nu este adevărat. Toţi reformatorii au cucerit conştiinţele celor ce-i ascultau. Nu poate fi reformă sau mişcare cu o rază de acţiune restrînsă [671]. De aceea, mişcarea religioasă a angajat, pe lîngă viaţa religioasă şi tendinţa de transformare a societăţii. Această transformare reformatorii o vedeau total, structural: deci, renunţarea la ceea ce este accidental în istorie şi punerea accentului pe ceea ce este veşnic, drept, cinstit sau sfînt. În această situaţie, au fost atacate instituţiile desuete, care aveau influenţă totuşi, dar care, în acelaşi timp, ajutau clasele avute cu scopul de a se menţine. De aici, însă, s-a trecut la înlăturarea şi a unor părţi ale Revelaţiei, în special cele din Sfînta Tradiţie, confundate sau acomodate cu interesele materiale ale conducătorilor Bisericii Romano-Catolice. De aceea, Teologia fundamentală studiază nu numai mijloacele revelaţionale ale religiei creştine, ci şi izvoarele ei gnoseologice, deosebind adevărul de ceea ce este fals. Niciodată nu se va ajunge la apropierea între confesiuni, dacă nu sînt iertate păcatele trecutului şi vindecate rănile celor care au dorit o viaţă fericită şi o credinţă curată [672].

Reformatorii şi conducătorii de mişcări religioase din sînul Bisericii Romano-Catolice n-au fost oameni simpli, cu prejudecăţi şi nici teologi speculativi sau mistici, ci au fost oameni care au înţeles Revelaţia în scopul ei mîntuitor. Aşa se explică de ce s-a răspîndit învăţătura lor în masa credincioşilor de jos, strîngîndu-se rîndul spre o luptă comună [673].

Din galeria marilor gînditori ai Reformei nu au lipsit reformatorii englezi, care într-o măsură sau alta au dus Biserica Romano-Catolică din Marea Britanie la libertate de gîndire, de acţiune, de cult şi manifestare, de autonomie şi autocefalie, cîştigate chiar cu preţul anatemei papii. În aceasta constă geneza Bisericii Anglicane [674].

De la început trebuie subliniat faptul că reformatorii englezi nu au vrut să se separe de Biserica lor mamă (Biserica Romano-Catolică), ci au căutat să înlăture, în măsura posibilului, greşelile doctrinale sau influenţele străine introduse de-a lungul vremii.

---

671. Acad. A. Oţetea, ***Renaşterea şi Reforma,*** Prefaţa, p. 11—13 ; În ceea ce priveşte problema Revelaţiei în protestantism, a se vedea pe larg atît poziţia corifeilor protestantismului cît şi consideraţiile ortodoxe, la Augustin Alex. Bidian, ***Revelaţia divină după concepţia protestantă contemporană.*** Teză de doctorat, Sibiu, 1970 (Extras din «Mitropolia Ardealului», XV (1970), nr. 3, p. 11—27).

672. *Vizita Arhiepiscopului de Canterbury,* p. 289—293 ; *Biserica întoarsă spre lume : Sinapsa ecumenică şi istoria evanghelizării,* în «DFCh», tom. II, p. 187—310 ; Robert J. Page, *New Directions in Anglican Theology.* A. R. Mowbray & Co, Ltd. London, 1965, p. 158—174. Stephan Neill, *Christian Holliness,* Luterworthe Press, London, 1960, p. 64—81.

673. *Umanismul medieval,* la Acad. A. Oţetea, *Renaşterea şi Reforma,* p. 180—184.

674. *Ibidem,* p. 212—215. Am evitat consideraţiile tendenţioase ale catolicilor din lucrările lor «de specialitate», ca de ex. A. Gatard, *Anglicanisme,* în «Dictionnaire de Théologie Catholique», Paris, 1923, vol. I, part. II, col. 1281—1302 ; A se vedea poziţiile recente, *Anglicanisme,* în «NCE», vol. I, p. 528—532 ; R. J. Page, *op. cit.,* p. 60—73 ; Martin Thornton, *The function of theology.* Hodder and Stoughton, London, 1968, p. 166—182 ; Stephan Neil, *The Church and Christian Union,* Oxford University Press, London, New York, Toronto, 1968, p. 14—70 ; E. L. Mascall, *The Recovery of Unity..., A theological Approach.* Longamns Green and Co., London, New York, Toronto, 1958, p. 115—122 ; Philip Curtis, *The Rational Theology of Doctor Farrer,* în «Theology», LXXIII, june, 1970, p. 249—256 ; «DPCR», vol. III, p. 544—555.

Nu trebuie neglijat nici faptul că reformatorii englezi sînt asemenea reprezentanților Renașterii italiene. Deosebirea constă în faptul că Renașterea s-a dezvoltat în domeniul culturii și artei, evitînd doctrina catolică. Ori, reformatorii englezi, ținînd cont de spiritul lor național, au angajat lupte deschise cu Biserica Romano-Catolică în scopul corijării unor abuzuri sau renunțări la veleitățile Vaticanului asupra credincioșilor, clericilor sau ierarhilor din Marea Britanie.

Evident, vom menționa pe cei mai importanți așa-ziși «reformatori englezi» [675], care au dorit să îndrepte greșelile Bisericii Romano-Catolice, dar ei nici nu concepeau că un creștin ar putea părăsi Biserica (Ecumenică), unii chiar — deși au răspîndit noua orientare — precum Thomas More sau John Fischer, au murit pentru cauza Bisericii [676].

1. REFORMATORI INTERNI

a) John Colet [677], deși era fiu de lord primar al Londrei, s-a făcut preot, renunțînd la toate demnitățile politice pentru a fi lîngă «adevăratul și unicul Arhiereu Mîntuitorul Hristos». El a studiat la Oxford și avea înclinație spre limbile clasice: greacă și latină și cultura lor. Era adept al concepției lui Platon și Plotin, dar credea în învățătura «celor care au urmat pe Hristos».

În 1493, a făcut călătorii de studii în Franța și Italia, unde a citit pe Sfinții Părinți (greci și latini) în original și a devenit unul dintre fondatorii scolasticii, în condiția unei *rațiuni sănătoase*, fără de care *nu pot fi înțelese treptele Revelației*. De aceea, la universitate preda în special «Cursul asupra înțelegerii Epistolelor Sfîntului Apostol Pavel», insistînd asupra *Epistolelor către Romani și Corinteni*, ca cele ce sînt «contribuții reale la folosul culturii celor două popoare» (grec și latin). Vorbea despre alegerea de sus a Sfîntului Apostol Pavel și caracterul său, folosea texte originale din alte domenii (filozofie, istorie) pentru a arăta justețea moralei și vieții în comunitate. El a cîștigat mai ales pe *lollarzi* (preoți care acceptaseră învățătura lui J. Wiclif), încît tot clerul îl considera un nou reformator. Cu toată rezerva ierarhiei superioare, a fost numit «decan al Sfîntului Paul», [678].

Practic, toată averea sa, moștenită după moartea tatălui, a fost dăruită Școlii de la «Sfîntul Paul». Aci a primit și 153 de elevi [679].

Credea în învățătura Mîntuitorului și explicarea ei de către Sfinții Părinți, dar nu suporta «solzii istoriei și epocilor ei», sfătuind pe toți: «mîntuirea este numai în adevăr, adevărul în Dumnezeu, manifestat prin Hristos, care a lăsat totul Bisericii Sale...». Așadar, credința fără Revelație este o scolastică fără învățătură: «... nu trebuie să se învețe numai trivium-ul evului mediu: dialectica, gramatica și retorica, ci și greaca, latina, engleza...» [680].

John Colet considera că o credință fără înțelegere este mai periculoasă decît o furtună pe cer senin atît pentru suflet cît și pentru comunitate: de aceea, și

675. A. Maurois, *op. cit.*, vol. I, p. 282.

676. *Ibidem*, p. 284.

677. John Colet, în «ERE», vol. III, p. 168—170, 643. El are și o lucrare celebră de catehizare, *Catechizon*, în care își expune atît principiile reformatoare, cît și îndreptarea lucrurilor. «Idem», p. 252.

678. Catedrala londoneză «Sfîntul Paul» a fost nimicită de incendiul din 1666 și reconstruită la începutul secolului al XVIII-lea de vestitul arhitect Christopher Wren, așa cum arată astăzi. Inaugurarea electrificării Bisericii «Sf. Paul» din Londra a fost făcută de P. F. Patriarh Justinian, cu ocazia vizitei în Anglia (iunie 1966).

679. A. Maurois, *op. cit.*, vol. I, p. 285.

680. *Ibidem* ; J. Le Goff, *op. cit.*, p. 421—476.

ierarhia supusă orbește unui scaun străin și ea însăși înstrăinată de realitatea trăirii credincioșilor, este un pericol național, cultural și frînează posibilitățile de afirmare: «...școala dumitale stîrnește atîtea furtuni, căci ea este asemenea calului de lemn în care erau ascunși grecii înarmați pentru a distruge Troia barbară» [681], scria Thomas More lui J. Colet. Însuși Erasm consemna: «Cînd îl ascult pe prietenul meu Colet, parcă-l ascult pe Platon însuși» [682].

b) Thomas More (Morus) (1475—1535) [683] este unul dintre marii organizatori ai frontului unit pentru dreptate socială și credință curată, o minte enciclopedică și o inimă fără margini, un profet social și un coordonator al spiritului englezesc spre știință, cultură, succese politice și unitatea poporului. Prieten și discipol al lui J. Colet, «cel mai remarcabil, Thomas More a fost în același timp un înalt funcționar și un mare scriitor a cărui operă *Utopia* [684]... a fost cea mai bună carte a vremii».

Visurile sale abia în secolul nostru au prins contururi [685]. «Ostil gloriei militare, Thomas More dorea moartea spiritului cavaleresc; el vestea comunitatea de bunuri, disprețul față de aur, munca obligatorie pentru toți... nu accepta ascetismul monahal (așa cum era în Apus) și credea în perfecțiunea naturii umane. El împletește datele revelației cu cele ale culturii și dreptății sociale. Nu este de acord cu noile «reguli morale» dictate de Roma pentru alte popoare, subliniază dezvoltarea independentă a națiunilor, dar cu condiția să se respecte reciproc între ele și să cultive sincer tradițiile lor [686].

Thomas Morus autorizează toate religiile și nu dă privilegiul creștinismului ca instituție ecleziastă, dar îl recomandă ca viață și trăire, ca liniște și împlinire.

Aceste principii ale sale de înțelegere și toleranță au atras privirile oamenilor politici, ajungînd chiar «cancelar intolerant, apoi martir» [687]. Parte din ideile sale au actualitate, fiind primul propagator al unui Consiliu mondial al religiilor [688].

T. More a fost decapitat în 1535 din porunca lui Henric al VIII-lea, iar în 1935 a fost canonizat de Biserica Anglicană și trecut în rîndul martirilor.

c) Thomas Cranmer (1489—1556) [689] a fost mare teolog, patriot convins, cunoscător al vieții arhiepiscopului Wolsey de Canterbury, cancelar în același timp — cleric diplomat și influent, este organizatorul Bisericii Anglicane ca instituție de sine stătătoare.

---

681. A. Maurois, *op. cit.*, vol. I, p. 284—285.

682. *Ibidem*, p. 287.

683. *Sir Thomas More*, în «ERE», vol. III, p. 643, vol. VI, p. 835; «DFCh», vol. I, col. 776.

684. *Utopia* a fost publicată la Louvain, 1516 în «ERE», vol. V, p. 286 și vol. VI, p. 835.

685. *Utopia* a fost tradusă și în limba română de către Elefterie și Șt. Bezdechi, București, 1958, 178 p.

686. A. Maurois, *op. cit.*, vol. I, p. 285; Se preconiza chiar o Republică Engleză, iar bunurile să aparțină celor ce muncesc, influențat evident, din punct de vedere creștin, de «teologia pauperis» a Sfîntului Ioan Gură de Aur (pe larg, Constantin Cornițescu, *op. cit.*, cap. III, p. 95—111).

687. A. Maurois, *op. cit.*, vol. I, p. 286; După Thomas Becket (R. M. Franklin, *Thomas Becket and the Canon Law*, în «Theology», LXXIII, june, 1970, no. 600, p. 243—248; *8-e centenaire du martyre du T. Becket*, în «Unité Chrétienne»-Unitas. Pages documentaires, nr. 22. Trimestriel, Mai, 1971 p. 45—49), Thomas More este socotit printre marii martiri ai anglicanismului și erou al neamului britan.

688. Problema a fost reluată și de Prea Fericitul Patriarh Justinian, *Declarația de la Geneva...*, p. 745—746.

689. Marcel Simon, *op. cit.*, p. 14—15; E. Mascall, *The Recovery...*, cap. Cranmer și Biserica Anglicană, p. 115—122; A se consulta și «DLE», p. 97; «DFCh», vol. I, col. 198 și vol. II, p. 219, col. III.

În disputa pentru divorțul lui Henric al VIII-lea (1509—1547), el a sesizat momentul prielnic pentru a rupe legăturile cu Vaticanul pentru totdeauna și a fost în vederile regelui, în sensul de a crea Bisericii Angliei o independență totală față de papa. El a mers la universitățile timpului pentru a studia atitudinea marilor teologi față de tradiția papală și adevărul revelat. Era convins că trebuie cumpănit cu înțelepciune pentru a da situației o rezolvare binefăcătoare. Pentru a avea succesul scontat, a oferit regelui prilejul de a se intitula «Șef al Bisericii», așa cum erau împărații romani și bazileii Bizanțului, calitate care șterge definitiv influența papei în Biserica Angliei și la Curtea de la Londra.

Vicarul general Thomas Cromwell a expropriat averile bisericilor și mînăstirilor catolice; ceea ce a creat imediat Bisericii Angliei o stare materială bună și mijloace necesare de susținere.

Nu se schimbase nimic intern; clerul și unii episcopi au înlăturat și indulgențele catolice. S-a renunțat la cultul sfinților și icoanelor de proveniență romano-catolică.

Pe linie de stat, Henric al VIII-lea, în calitate de șef suprem al Bisericii, a obligat la supunere, prin cele 6 articole «sîngeroase» (1539) [690], pe orice englez.

În același timp, T. Cranmer coresponda cu Jean Calvin și se consultau în cele ale doctrinei, iar în Anglia au sosit teologi francezi de confesiune calvină care țineau prelegeri la universitățile engleze: Vermigli, la Oxford; Ochino și Laski la Londra; Bucer la Cambridge etc.

Thomas Cranmer și episcopul Ridley terminaseră *Cartea comună de rugăciuni* și *Cele 42 articole ale credinței.*

În 5 iulie 1553, Eduard II moare. Urmează la tron Maria, fiică a Caterinei de Aragon, catolică fanatică. Ea impune catolicismul, expulzează preoții căsătoriți, introduce inchiziția în Anglia și acordă toate drepturile papei, drepturi abrogate de înaintași. Mai mult, începe un adevărat pogrom împotriva credincioșilor anglicani. Cad victime peste 300 de martiri (la 3 februarie 1555 a fost ars pe rug Smithfield primul preot anglican căsătorit) [691], printre aceștia se află și Thomas Cranmer, cel mai de seamă teolog al Bisericii Angliei. Au început revolte și mișcări, nemulțumiri și proteste.

Maria moare. Urmează în scaunul regal celebra regină Elisabeta (1568—1603), protectoarea Bisericii Anglicane Naționale a Marii Britanii.

Thomas Cranmer s-a distins ca apologet, patriot și promotor al unei Biserici mai aproape de *cuvîntul sfînt al Scripturii și al unei învățături pe înțelesul poporului.* El rămîne, apoi, *reformatorul cel mai important al cultului catolic din Anglia și inițiatorul cultului anglican* [692].

d) Hugh Latimer (1485—1555) [693], episcop protestant (luteran), cu toate că nu împărtășea doctrina anglicană, era totuși de acord cu reformele sociale și religioase înfăptuite de regele Henric. El a colaborat cu Cranmer la alcătuirea celor două lucrări. Era mare predicator și în ciuda formației protestante, *recunoștea*

690. *Cranmer Thomas*, în «ERE», vol. III, p. 644—645; Contribuția la noul catehism anglican, în rev. cit., vol. III, p. 857 și alcătuirea «Prayer Book»-ului; Idem, vol. X, p. 206—207.
691. A. Maurois, *op. cit.*, vol. I, p. 315.
692. *Prayer Book*, «The Preface», p. 9—11.
693. A. Maurois, *op. cit.*, vol. I, p. 236—301; «DFCh», vol. II, p. 219, col. III.
Mai există și un altul John Latimer considerat tot «reformator» în Biserica Angliei (Vezi pe larg «ERE», vol. III, p. 385).

revelația cu tezaurul ei și era împotriva supremației, infailibilității dogmelor papale. Nu accepta doctrina luterană despre predestinație și nu era de acord cu o «Biserică fără ierarhie». Reușise să strîngă în jurul său, pe lîngă lollarzii lui J. Wiclif, și persoane influente din jurul regelui. Moare martir în timpul reginei Maria.

Poporul englez îl cinstește ca pe un sfînt și erou.

e) Williams Tyndale (circa 1477—1536)[694] este cunoscut în apologetică mai mult ca «personaj negativ», deoarece «a refuzat a crede în unele aspecte neverificate ale religiei». Este adevărat, dar informația este venită din partea teologilor iezuiți, care interpretînd unele păreri personale ale lui W. Tyndale l-au acuzat de erezie. Ca un răspuns la aceasta, W. *Tyndale a alcătuit o nouă versiune a Bibliei și a Noului Testament după textele originale: Vulgata și textul Septuagintei.* El este cel care proclamă limba engleză «limbă sacră», înlăturînd pentru totdeauna din uz latina, ca limbă liturgică. El a dat poporului englez o ediție a cuvîntului lui Dumnezeu nu cu pretenții critice, dar ușor de citit și pe înțelesul tuturor.

În ceea ce privește religia[695], W. Tyndale căuta împăcarea confesiunilor. Este și explicabilă această atitudine, dacă luăm faptele în contextul adevărat. El înlătura tradiția papistașă «ca străină» Revelației. A inițiat cercetarea falselor icoane «făcătoare de minuni» și a relicvelor cu scopul de a evita cultivarea ignoranței și obscurantismului de către slujitorii interesați, în majoritate călugări catolici-franciscani, dominicani sau templieri, stabiliți în Anglia și Scoția, mai ales după perioada cruciadelor.

Toată mișcarea sa de a reforma clerul și ierarhia catolică și de a da poporului cuvîntul lui Dumnezeu pe limba lui a avut ca urmare trimiterea sa pe rug de către regina catolică, Maria.

Evlavia străbună anglicană îl cinstește ca pe un sfînt.

f) John Knox (1514—1572)[696] este unul dintre cei mai veneraţi predicatori ai epocii Mariei Stuart, în special în a doua domnie (1561). Meritul lui constă și în aceea că a reușit să coalizeze pe toți protestanții din Scoția în jurul său, dînd naștere *Mișcări puritane* în mare cinste și astăzi atît în Scoția și Marea Britanie, cît și în America. J. Knox fusese preot romano-catolic, trecuse apoi la anglicanism, iar după plecarea în Europa a fost unul dintre cei mai apropiați elevi ai lui Jean Calvin. Printre alte concepții ale sale se numără și aceea a predestinației lui Jean Calvin, acționînd toată viața în acest sens. Punea bază numai pe Sfînta Scriptură, iar din Sfînta Tradiție a înlăturat, odată cu exagerările Romei, și datele revelaționale. Totuși, evlavia lui și propovăduirea în duhul profeților Vechiului Testament au avut mare răsunet, considerîndu-se chiar că este ales de Providență pentru reformarea Bisericii. În situația de atunci, devenise conducătorul de fapt al Scoției Recomanda, dar și trăia viața austeră, susținea o Biserică sobră, fără ierarhie, condusă doar de bătrîni aleși în mod democratic de către credincioșii fiecărei comunități. Sub puternica înrîurire a lui J. Knox, în Scoția s-a constituit *Biserica puritană presbiteriană*, prohibind catolicismul.

---

694. Pe larg, în «ERE», vol. VI, p. 853, și «DLE», p. 359. Contribuția lui și cinstea de care se bucură prin traducerea Bibliei, în *rev. cit.*, vol. II, p. 586.

695. Este primul teolog care consideră catolicismul o religie istorică, evoluată și adaptată istoriei, pentru ca papa și Curia să-și poată menține privilegiile. Așa a fost introdus sistemul evoluționist în istoria religiilor. Tyndale a fost, de fapt, un raționalist, un liber-cugetător, dar și un mare iubitor al tradițiilor de veacuri ale poporului englez.

696. *John Knox*, în «ERE», vol. VII, p. 751—754, «DLE», p. 213; «DFCh», vol. I, col. 404—405.

La insistențele lui J. Knox, însuși Cranmer a scos din cult actele externe, ca de exemplu îngenuncherea, ștergîndu-le din *Prayer Book* [697]. El spunea că «adevărul religios trebuie căutat numai în Scripturi, fără amestecul vreunei dogme introdusă de oameni; cultul trebuie să fie sobru și auster, fără pompă și icoane; Instituția calvinistă: *Patriarhii bisericii* [698] trebuie să înlocuiască pe episcopi și arhiepiscopi...» [699].

J. Knox se credea nu numai ales de Dumnezeu, ci și inspirat în tot ceea ce făcea și vorbea. El a introdus obiceiul alegerii pastorilor și conducătorilor comunităților de către popor, precum și alcătuirea adunărilor generale ale tuturor credincioșilor [700].

Pentru greșelile lui, Biserica Angliei nu l-a recunoscut ca sfînt și reformator dar o parte din vederile sale, cum ar fi cea a întrunirilor credincioșilor, se bucură de aprecieri în rîndul multor ierarhi și clerici anglicani.

g) John Wesley (1703—2 martie 1791) [701] este reformator englez din gîndirea căruia s-a născut Mișcarea metodistă. Metodismul nu constituie o biserică aparte, [702], dar are unele caracteristici proprii. Forța lui o constituie predica misionară și este răspîndit astăzi pe toate continentele [703].

Metodismul englez a fost înființat de frații Carol și John Wesley, studenți la Oxford, dar organizarea propriu-zisă a făcut-o experimentatul predicator G. *Whitefield*. La început a fost o asociație de studenți care dorea o mai mare cinste, evlavie și seriozitate în Universitățile din Oxford. Deviza era categorică: «Mîntuiește-ți sufletul și încă chiar în ceasul acesta!». Mișcarea era influențată de «herrnhuteri» [704], dar nu se deosebea de doctrina anglicană, de aceea, chiar Biserica Angliei, la început, a privit cu simpatie zelul misionar al metodiștilor. Mai tîrziu li s-a interzis predica în biserică, dar ei au ieșit în aer liber și datorită metodelor lor oratorice, s-au organizat comunități în toată lumea anglicană. În scurt timp, metodismul s-a răspîndit în toate colțurile Angliei și în special în America [705], Africa [706], și Asia [707]. Succesul a fost încununat și datorită faptului că mișcarea propovăduia egalitatea tuturor după Noul Testament, respectul națiunilor și aprecierea doctrinelor

697. A. Maurois, *op. cit.*, vol. I, p. 378.

698. *Ibidem*. A se vedea și *Schema educației*, în «ERE», vol. X, p. 269.

699. A. Maurois, *op. cit.*, vol. I, p. 338 și *Chestiunea prezbiteratului la J. Knox*, în «ERE», vol. X, p. 250—251.

700. A. Maurois, *op. cit.*, p. 339—340. J. Knox, a alcătuit și o *Mărturisire de credință scoțiană*, în «ERE», vol. III, p. 827; Pierre Janton, *Concept et sentiment de l'Eglise chez John Knox le réformateur écossais*, Ed. PUF, Paris, 1972, cap. Despre biserică (Book of Discipline), p. 105, 125—130.

701. Wesley John, în «ERE», vol. XII, p. 724—727 și G. D. Vincitorio, *Despre John Wesley*, în «NCE», vol. 14, p. 878—879; *Wesley's mother*, în «Church Times», Dec. 27, 1968, p. 4, col. 1—3; *Metodismul*, în «ERE», vol. VIII, 603 a—611 b; «DFCh», vol. II, p. 229, col. III.

702. *Anglican-Methodist plear for peace will be seen in action...*, în «Church Times», July, 11, 1969, p. 1, col. 2—3; J. H. Plumb, *England in the Eighteenth Century*, Penguin Books, 1973, cap. «John Wesley», p. 91—97.

703. Wesley și Pusey au reușit să cutremure anglicanismul prin cea mai mare biserică ieșită din Comuniunea Anglicană, metodismul; Heinrich Gottfried Renkewitz, *Pietismus*, în «ES», col. 1519—1520; J. H. Plumb, *op. cit.*, p. 124—132.

704. Anglicans & Methodists, în «Church Times», April 19, 1968, p. 12, col. 1—5.

705. William Warren Sweet, *The Story of Religion in America*. Harper & Brothers, Publishers. New York and London, 1939, p. 122—149; Alexandru Vianu, *Nașterea S.U.A., Plămădirea unei națiuni moderne* (1607—1787), Editura științifică, București, 1969, p. 39, 50—51.

706. P. I. David, *Tendințe de unire între cultele apărute din anglicanism*, în «Ortodoxia», XIX (1967), nr. 4, p. 558. 707. *Ibidem*, p. 524.

filozofice[708]. Așa s-a ajuns ca din mișcare să facă parte credincioși de culoare și indieni (din America de Sud și Centrală).

Evident mai tîrziu s-au produs sciziuni; ceea ce a îngreunat atît predica metodismului, precum și dorința arzătoare de a se uni cu Biserica mamă, Biserica Anglicană[709].

Cu J. Wesley se încheie, de fapt, șirul reprezentanților mișcărilor reformatoare din Marea Britanie cu toate că au existat și există și astăzi asemenea curente în în sînul anglicanismului[710].

2. REFORMATORI EXTERNI ȘI INFLUENȚA LOR ÎN ANGLIA

Desigur, comunitățile engleze, ca și instituțiile publice și armata, erau în curent cu mișcările de pe continent. Era epoca marilor prefaceri sociale, politice și religioase. Mulți oameni de cultură, artă și chiar diplomație erau formați în Marea Britanie, sau erau influențați de curentele vremii. Printre aceste curente, la loc de frunte era și acela al *înțelegerii credinței creștine ca o parte constitutivă a sufletului.* Prea adînci erau rănile, ca să poate fi redresată papalitatea[711]. Mijlocul potrivit al acestui curent era *umanismul* și renașterea culturală, adică împletirea vechiului cu noul pentru izolarea fanatismului, ignoranței și obscurantismului și pentru a stinge zgura misticismului medieval, neînțeles și periculos[712]. Așa s-a ajuns la slujirea pentru viitorul luminos al rațiunii și al mulțumirii sufletești[713].

Din această mișcare reformatoare a Europei, Anglia a fost cea mai receptivă. Aici au luat ființă școlile de formare a teologilor împotriva Romei papale.

Printre acești reformatori se numără:

a) Erasm din Rotterdam (1466—1536) a fost figura de cărturar cea mai reprezentativă a culturii apusene de la sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul celui de al XVI-lea. El se formase la Mînăstirea Augustinilor din Stejur, dar a fost ajutat în pregătirea sa de unii ucenici englezi care au studiat în Olanda: William Blount, lord Mountjoy. Ei au invitat în Anglia pe Robert Fisher, vărul umanistului englez John Fisher, al cărui prieten va deveni, și pe Thomas Grej, înrudit cu influentele familii engleze. Pe lîngă prieteniile solide de aci Erasm cunoaște personal pe Thomas Morus, John Colet, Groejn și Sinacre[714]. El alcătuiește în Anglia, cel

708. Interesant că sînt considerate nu numai «doctrinele creștine», ci și cele filozofice, reînviind, oarecum cugetarea veche: Platon, Aristotel, Porfiriu, Diogene etc. (Diogene Laertios, *Despre viețile și doctrinele filozofilor.* Traducere din l. greacă de acad. prof. C. I. Balmuș, Ed. Academiei, București, 1963, p. 257 ș.a.).

709. Grația Sa, Arhiepiscopul de Canterbury, Dr. Michael Ramsey, spunea: «În planul unirii cu metodiștii se propune, desigur, păstrarea vechilor crezuri, a Sfintelor Taine și a succesiunii apostolice prin episcopat, astfel ca frații care acum sînt despărțiți de noi să se împărtășească din moștenirea noastră, aducîndu-ne în același timp propriul lor tezaur de spiritualitate» («New Christian», 27 ian. 1966, p. 7—9).

710. Dăm ca exemplu pe J. A. T. Robinson, cu *Honest to God,* americanul Harwey Cox, precum și «creatorii» Bisericilor cu «noua ideologie», demitizare, desacralizare, secularizare, moartea lui Dumnezeu ș.a.m.d. (Pe larg † Antonie Plămădeală, *op. cit.,* partea a IV-a, p. 178—226).

711. *«Reformation in Europa»,* p. 185—196, 265—318.

712. *Știința antică și medievală,* vol. I, p. 585—629; Wilhelm Panck, *The Heritage of the Reformation.* Revised and Enlarged Edition, Oxford University Press, 1968, Part. II: «Protestantism», p. 165—286.

713. J. Le Goff, *op. cit.,* p. 341—420; W. Panck, *op. cit.,* Part. III. Liberalism, p. 287—374.

714. Pr. V. Anghelea, *art. cit.,* p. 453; *Erasm Rotterdam,* în «ERE», vol. III, p. 168—170, vol. VI, p. 831—832; M. P. Gilmore, *Erasmus Desiderius,* în «NCE», p. 508—511.

În Anglia a existat un curent «erasmismul», născut din dragostea pentru moștenirea lui Erasm (M. L. Fell, în *rev. cit.,* vol. V, p. 511—512).

mai strălucit rechizitoriu împotriva papalității: *Elogiul nebuniei,* precum și *Adagii* de incomparabilă erudiție, fiind «prima constatare a faptului că spiritul uman e unul și același și că literaturile nu-s decît mărturia înțelepciunii umane». Or, această înțelepciune, singură dăinuitoare a fost înlocuită cu *nebunia.* Erasm atacă astfel instituția desacralizată a papei: «Dacă papii, locțiitori ai lui Hristos, s-ar strădui să semene la chip, dacă ar îndura sărăcia și ostenelile Lui, cine ar fi mai de plîns în toată lumea decît ei? Dar grație nebuniei, ei sînt la adăpost de osteneli și duc viața cea mai îndestulată și mai plină de abuzuri» [715]. Nebunia are două surori: *lingușirea,* în locul sincerității cuvîntului sfînt și *vanitatea,* în locul naturii fine curățită de Descoperitor, vanitate care întunecă multora chipul Sfintei Tradiții, iar pe Sfînta Scriptură o întind ca pe o piele» [716]. Desigur, acesta este glasul Reformei de la Curtea engleză, care va răsuna și în tezele de la Wittenberg (1517).

Deși a fost condamnat ca «eretic și blasfemator» de Sorbona, la instigația iezuiților, Erasm alcătuiește alte lucrări în care Sfînta Scriptură, Sfînta Tradiție și receptarea culturii sînt recunoscute pe bună dreptate izvoare divine ale Revelației *(Colocvii,* 1522). Erasm reia permanent tema împotriva papalității, principala vinovată de Reformă și neînțelegerea învățăturii creștine.

Erasm nu s-a mulțumit cu demonstrarea Descoperirii divine pe baza culturii și Sfintei Tradiții, înlocuite de papalitate, ci s-a apucat să redea textul sfînt al Noului Testament, ediție critică, precum și verificarea Vulgatei, așa cum încercase și exegetul Lorenzo Valla (1405—1457), primul reformator al logicii aristotelice, prin cunoscutele sale *Adnotationnes* [717].

Erasm nu era, însă, un răzvrătit. Viața lui cinstită și curată, gîndirea lui obiectivă nu conveneau lui Luther, cu toate că Erasm luase apărarea reformatorului german, scriind papei Leon al X-lea. Nu era de acord nici cu predestinația, apărînd învățătura Bisericii primare, fapt care l-a determinat să scrie celebra lucrare: *De libero arbitrio* (1524).

Exemplul lui Erasm, viața sa demnă și nepătată, cultura sa vastă și formația sa engleză sînt de neimitat.

Opera lui Erasm este aceea a unuia dintre cele mai mari spirite ale omenirii, a unui cenzor necruțător al epocii, al obscurantismului, al intoleranței, al fanatismului și al războiului mai cu seamă, în care a văzut călcarea legilor rațiunii omenești și degradarea umană.

A fost un om profund atașat religiei revelate, dar nu a negat contribuția culturală și a celorlalte religii naturale.

Influența educației și culturii teologice engleze rămîne permanent în viața și gîndirea lui Erasm. Gîndirea lui este adăpată la izvoarele Bibliei și ale antichității. El și-a încheiat viața cu aceste impresionante cuvinte: «O, Iisuse, Tu, Fiul lui Dumnezeu, ai milă de mine!».

b) Martin Luther (1483—1546) [718] primește educație aleasă în familie, la școlile timpului și apoi a frecventat Facultatea de științe juridice din Erfurt. Aici, de

715. *Ibidem.*

716. *Elogiul nebuniei,* 14, *Ibidem,* p. 455.

717. Andrei Oțetea, *Renașterea,* Editura științifică, București, 1964, p. 285; Pr. V. Anghelea, *art. cit.,* p. 456.

718. Henry E. Iakobs, *Luther,* în «ERE», vol. VIII, p. 190—204; «NC», p. 223—227; «ES», p. 1792—1794; «DFCh», vol. I, col. 434—435.

fapt, pe lîngă religiozitatea şi educaţia morală din familie, cunoaşte şi împărtăşeşte preocupările «Fraţilor de viaţă comună», fiind interesat de trăirea lui Jan Hus.

După unele întîmplări din viaţa sa, se hotărăşte să se călugărească, deşi ajunsese «doctor în drept» (1505). Cunoaşte în amănunt «educaţia iezuită», care nu numai că l-a dezamăgit, ci i-a şi creat o repulsie justificată faţă de această tagmă.

După vizita la Roma (1510—1511), îşi dă seama de faţa lucrurilor şi intră în legătură cu nominalistul Gabriel Biel; studiază operele clasice, dar şi Părinţii apuseni, oprindu-se asupra Fericitului Augustin. Fiind apreciat de însuşi papa şi teologii timpului, este numit profesor de exegeză biblică la Wittenberg, unde începe a-şi forma o concepţie de viaţă proprie, la baza căreia nu sta decît *Hristos cel răstignit* [719].

Concepţia sa a fost sintetizată prin cele 95 de teze afişate pe uşa bisericii din Wittenberg — după ce ascultase exortaţiile călugărului Tezel. Luther nu ataca sinodul ca instituţie a Bisericii [720], ci sinodul ca adunare de nepricepuţi. De partea lui au trecut episcopi catolici şi profesori renumiţi, printre care şi Melanchton [721].

Naşterea propriu-zisă a noii confesiuni apusene a avut loc la 31 octombrie 1517 [722]. Credincioşii s-au trezit, încît în 1520, prin *cele trei scrisori*-program, «naţiunea germană respira un duh al primelor comunităţi creştine». În aceasta a constat succesul reformatorului german, în primul rînd; în al doilea rînd, traducerea textului sfînt al Bibliei în limba germană a constituit o «revelaţie» [723].

«Înapoi la Evanghelie» era strigătul de dreptate al lui Luther, şi în acelaşi timp, deschiderea porţilor Bisericii pentru toţi aceia care doresc mîntuirea şi oprirea celor care consideră Biserica lui Dumnezeu o instituţie lumească [724]. *Despre captivitatea babilonică a Bisericii* este lucrarea sa în care îşi precizează punctul de vedere teologic şi din care reiese nu numai îndreptarea situaţiei de fapt, ci şi eşalonarea noilor principii ale viitoarei Biserici.

Luther admitea Botezul, Euharistia şi — într-o oarecare măsură — Pocăinţa, celelalte taine le considera doar ceremonii pioase, cerute de oameni. Dar şi primele trei taine trebuie curăţite de rătăcirile omeneşti asemănătoare celei din Babilon (Roma) şi Avignon, căci li s-a răpit şi li s-a întunecat caracterul primordial.... Euharistia a fost mutilată, răpindu-li-se credincioşilor potirul, minunea prefacerii e

719. Preluată de protestanţi, în criza existenţială, s-a născut în concepţia lor *theologia crucis*; Panck, *op. cit.*, 2. Luther's Faith, p. 18—19.

720. Emilian Cornițescu, *Canonul Sfintei Scripturi la cei doi reformatori: Martin Luther şi Jean Calvin*, în «Studii teologice», XXI (1969), nr. 3—4, p. 179—198.

721. Prof. D. Dr. Franz Lang, *art. cit.*, în «Reformation in Europa», p. 20—24.

722. *Comemorarea Reformei...*, p. 489—490; Valdo Vinay, *La Riforma protestante*, Ed. Paideia, Brescia, 1970, p. 11—40; W. Panck, *op. cit.*, l. Luther and the Reformation, p. 3—18; Max Dimond, *op. cit.*, cap. Reformate, p. 207—284.

723. Valdo Vinay, *op. cit.*, p. 123.

724. Aşa era papalitatea în evul mediu, şi în acest fel se explică reducerea numărului de credincioşi şi adepţi ai Bisericii Romano-Catolice şi îmbrăţişarea altor confesiuni creştine. Această «instituţie lumească» este de fapt cauza Reformei, iar efectul ei protestantismul sub toate aspectele (Prof. T. M. Popescu, *Confesionalism şi obiectivitate în istoria bisericească*, Craiova, 1943, p. 3—6).

subminată de subtilităţile scolasticismului; iar omul care crede că aduce un dar, pierde, prin denaturarea lui, binecuvîntarea cerului. Singurul lucru ce se cere de la om este credinţa, adică primirea harului, căci taina nu-i decît cuvîntul legat de un semn văzut; aşadar Biserica nu mai este sacramentală, ci e o Biserică a cuvîntului... Ce s-a făcut din Taina Pocăinţei, prin scandaloasa ofertă a indulgenţelor?».

În ceea ce priveşte poziţia creştinului, Luther arată că este «slujitor întru toate prin iubire», lucru foarte important pentru morala actuală protestantă [725].

Pentru a răspunde acestui sentiment uman, iubirea, care nu numai leagă pe oameni, ci îi uneşte într-un singur cuget, Luther a tradus din limba greacă Noul Testament după Erasm (1522), iar Vechiul Testament, după originalul ebraic (1534), punînd, astfel bazele limbii germane moderne. Aşa de mare a fost succesul, încît pînă în 1546 au apărut 52 de ediţii [726]. Predicile sale erau străbătute de un duh de revoltă împotriva papalităţii şi nedreptăţii, încît anabaptiştii (în frunte cu Toma Münzer), ţărani, tîrgoveţi, cerşetori se revoltară [727].

După ultimele cercetări asupra activităţii lui Luther, se reţine şi faptul că banalizările, satirele, insultele la adresa unora, precum şi viaţa sa descumpănită au fost cauzele opririi succesului său chiar la porţile Vaticanului. Confuzia între credinţa adevărată şi facerile Curiei papale a dat naştere la diferenţe în sînul adepţilor luteranismului. Exagerările şi graba au dus la vărsările de sînge. Impulsivitatea lui Luther a făcut pe mulţi teologi şi umanişti să fie rezervaţi, ceea ce a cauzat mult unităţii de acţiune pentru reformarea Bisericii-medievale şi feudale: Biserica papală.

Totuşi, principiile sale iniţiale au fost transmise în toată Europa [728].

Biserica din Anglia a fost receptivă la doctrina luterană, iar influenţa umanistă şi culturală a luteranismului a pătruns la saşi şi secui conlocuitori ai Transilvaniei [729].

c) Jean Calvin (Chauvin) (1509—1564) [730] s-a născut dintr-o familie cultă, iar mai tîrziu vederile sale nu au mai coincis cu educaţia familială. Datorită pregătirii sale deosebite — a studiat la universităţile din Paris, Orléans, Bourges —, în domeniul dreptului, filozofiei şi umanismului clasic, datorită influenţei vieţii şi pregătirii pastorului luteran Guillaume Farel, Calvin se converteşte, în 1533, dar este obligat să se ferească de autorităţile franceze care urmăreau pe «eretici şi rătăcitori». Se stabileşte în Elveţia, unde scrie tratatul: «*Institutio religionis christianae*, influenţat de *Catehismul* lui Luther, dar nu întru totul de acord cu acesta. Centrul doctrinei sale

725. Martin Heckel, Matthias Simon, *Augsburger Religionsffiede*, în «ES», col. 91—97.
726. II Kevin Smyth, *Versions*, în «DTh», vol. 1, p. 178—183.
727. Kurt Aland, Martin Heckel, *Reformation*, în «ES», col. 1780—1833.
728. Prof. D. Dr. Franz Lang, *Aus Liebe zur Wahrheit*, în «Reformation in Europa», p. 9—24, 25—68.
729. Prof. Dr. Jeno Sólyom, *Zwei Bekenntnisse — eine Glaube* (Ungarn), în «Reformation in Europa», p. 133—160 şi 161—176.
730. Prof. Dr. Paul Jacobs,, *Die Gemeinde wird münging* (Schweiz, Frankreich), în «Reformation in Europa», p. 69—80 şi 174—179; Wilhelm H. Neuser, *Calvinismus*, în «ES», col. 247—252; O. James, *Calvinism*, în «DRE», III, p. 146—155; E. L. Mascall, *The Recovery...*, cap. Zwingli şi Calvin, p. 109—114; «DFCh», vol. I, col. 112.

l-a constituit *predestinația*, care, într-o lume zbuciumată ca a Europei din a doua jumătate a secolului al XVI-lea a fost cu ușurință acceptată [731].

J. Calvin a recomandat o viață austeră, de ascetism oriental și considera munca un dar. Se cunoaște rolul calvinismului în Bisericile Angliei [732] și Scoției [733].

C. — MIJLOACELE DE PROPAGARE ALE ANGLICANISMULUI

Încă din «epoca elisabetană» [734], parlamentul englez recomanda ierarhiei ca misionarii englezi, pe lîngă credincioși adevărați, să aibă o cultură enciclopedică și fiecare reprezentanță diplomatică engleză [736] să aibă și un capelan sau preot anglican, care, pe lîngă misiunea preoțească, era atașatul cultural al Coroanei engleze [737].

După 1588, cînd «Invincibila armadă» a Spaniei este distrusă de flota britanică, Anglia devine o forță peste mări și oceane. Așadar, astăzi, nu este de mirare că limba engleză este limbă de circulație și a treia în lume în ceea ce privește numărul de vorbitori [738].

Datorită loialității naturale a Bisericii Angliei față de Coroană și de parlamentul englez, s-a putut crea o încredere și relație de ajutorare reciprocă, ceea ce a dus la civilizația engleză: «...forța statului național a devenit singurul scop al eforturilor englezilor... pentru aceasta, în Anglia, instituțiile locale din Evul mediu și-au păstrat întregul prestigiu. Parlamentul a fost respectat de dinastia Tudorilor. Însuși Henric al VIII-lea s-a folosit de parlament pentru a impune acceptarea reformei religioase... [739]. Parlamentul era socotit «consimțămîntul tuturor» [740].

Din parlament — în special camera lorzilor — făceau parte, atunci ca și astăzi, toți episcopii anglicani, fapt deosebit de important în scopul întăririi instituționale a Bisericii Anglicane și pentru misiunea ei internă și externă.

1. Mijloace interne

a) *Teologice.* — Cele mai reprezentative documente pentru justificarea organizării noii Biserici Anglicane sau a ieșirii ei din catolicism, au fost: *Cartea comună de rugăciuni* (Common Prayer Book) și *Cele 39 Articole.*

731. Kurt Aland, Martin Heckel, *art. cit.*, p. 1800—1820 ; W. Panck, *op. cit.*, 4. Calvin's Institutes, p. 61—72 ; Juan José Hernández Alonso, *Ministerios en la Iglesia en la teología de Calvino*, în «Dialogo Ecumenico», tomo VII, Ario, 1972, num. 26, p. 143—166.

732. Marcel Simon, *op. cit.*, ch. 3. Le Mouvement évangélique : Les origines : la «Law Church», p. 43—47 ; Valdo Vinay, *op. cit.*, p. 150—158.

733. Kurt Aland, Martin Heckel, *art. cit.*, p. 1899—1901 ; Prof. Dr. James Atkinson, Die Reformation von oben (England, Schottland, Irland) în «Reformation im Europa», p. 265—272 și 273—284.

734. «DFCh», vol. II, p. 53, col. III.

735. *Vizita la Geneva la Consiliul Ecumenic al Bisericilor...*, p. 725 ; W. Panck, 8. *Protestant Reactions to the Council of Trent*, p. 145—164 ; E. L. Mascall, *The Recovery...*, cap. Biserica și papalitatea, p. 194—213.

736. Marcel Simon, *op. cit.*, ch. 1. Les origines, p. 9—25 ; E. L. Mascall, *The Recovery...*, p. 123—127 ; *The Church of Ireland, 1871—1970*, în «Theology», vol. LXXIII, May 1970, no. 599, p. 193—217.

737. Marcel Simon, *op. cit.*, p. 165—166.

738. După o statistică a UNESCO.

739. A. Maurois, *op. cit.*, vol. I, p. 355—356.

740. *Ibidem*, p. 356 : Tot datorită reformei în Anglia și pregătirii unei noi spiritualități apar cărți sociale cu vădit conținut teologic, cum este și cea a lui Sir Thomas Smith (1514—1577) — învățat și om politic englez — *De republica Anglorum*, tipărită postum (1583—1584).

— *Cartea comună de rugăciuni* este un fel de molitfelnic — deci doctrina aplicată —, în care se cuprind rînduielile bisericești pentru cultul particular și public. Cartea comună de rugăciuni păstrează tradițiile harismatice și sacramentale pentru toate cele șapte taine, precum și rugăciuni la diferite alte ocazii oferite de viața creștină engleză. Cu toate criticile și rezervele teologilor, clericilor și laicilor, Cartea comună redă specificul spiritualității engleze și este cartea normativă care afirmă caracterul episcopal al Bisericii Angliei.

Desigur, izvoarele Revelației sînt apreciate după cuviință în Cartea comună, atît Sfînta Scriptură cît și Sfînta Tradiție [741], cu toate subdiviziunile respective despre care am vorbit încă de la început. Trebuie subliniată această importanță, deoarece este un document al formării Bisericii Angliei, «este certificatul de naștere al anglicanismului și totodată justificarea geniului său» în cultura teologică creștină [742]. «Este autoritatea liturgică supremă», pe baza Revelației divine [743].

Prefața ediției din 1622, ediție autorizată pînă astăzi, este o adevărată apologie a anglicanismului dovedind că el nu este rupt de Biserica universală, și nici reformat de vreo mișcare, ci Biserica Anglicană a apărut ca răspuns la nevoile credincioșilor ei. Nu este nici protestantă, nici catolică, nici reformată, nici anticlericală, ci îndrumătoare spre ridicarea fericirii celor ce cred. Cartea comună are izvorul în Biblie, dar este folositoare credincioșilor prin explicarea ei.

Descoperirea supremă a Mîntuitorului cel înviat este consemnată în săvîrșirea Sfintei Euharistii ca reală și mîntuitoare [744]. Însuși Trupul și Sîngele Domnului cel înviat «este împărtășit nouă» [745].

Totuși există tendința de a se considera Cartea comună «ca simbolică», ceea ce îi știrbește oarecum din autoritatea atributului de sfîntă și sfințitoare [746].

— *Cele 39 de Articole.* — De la început trebuie înțeles că *Cele 39 de Articole* (Articles of Religion) nu prezintă un document oficial formulat de Biserică pentru a arăta învățătura ei, ci este o cale de înțelegere confesională și o justificare a poziției «dogmatice» a Bisericii Angliei din secolul al XVI-lea [747].

---

741. Cap. Sfînta Scriptură, p. 14—15 și Sfînta Tradiție, p. 373—383, în «Prayer Book».

742. *The Spirit of Anglicanism III,* în «Anglicanism», p. XXII—XXIV ; Marcel Simon, *op. cit.*, p. 280—306; Peter Jagger, Christian Initiation 1552—1969, London, 1970; Ronald C. D. Jasper, *Holy week Services. Proposal of the Joint Liturgical Group,* London, SPCK, 1971.

743. VII. *Revealed Theology,* în «Anglicanism», p. 241—282.

Trebuie subliniat și faptul că Prayer Book-ul a fost adaptat condițiilor naționale în ediții proprii. Așa de exemplu : *The American Prayer Book* (1789), *The Irish Prayer Book* (1877) ; *Scottish Prayer Book* (1912) ; *The Canadian Prayer Book* (1921), etc. A se vedea pe larg Percy Dearmer, *The Story of the Prayer Book,* Oxford, 1933, p. 132—133, 262—263 ; E. L. Mascall, *The Recovery...*, cap. Biserica și Tainele, p. 153—193.

744. *Euharistiile în Orient și Occident...*, vol. I, p. 53—64 ; «Prayer Book», Art. XXV—XXVII la Al. A. Botez, *Concepția anglicană despre cult și jertfă oglindită în opera teologică a Arhiepiscopului de Canterbury Dr. Arthur Michael Ramsey,* în «Mitropolia Olteniei», XVII (1965), nr. 5—6, p. 390—402 ; J. L. Houlden, *Good Liturgy or even Good Battlefield ?,* în «Theology», vol. LXIX, Oct. 1966, no. 556, p. 433—436.

745. N. Uspenski, *Liturghia anglicană (Cina Domnului privită din punct de vedere ortodox,* trad. din l. rusă de A. Lefter), în «Mitropolia Olteniei», XVII (1965), nr. 5—6, p. 371—386.

746. Mai multă considerație simbolică îi dau ortodocșii și catolicii, or, anglicanii o consideră cartea comună aproape egală cu Biblia, ceea ce înseamnă consfințirea și includerea ei în tradiție.

747. Ion Ciutacu, *Aplicarea actuală a celor «39 Articole de credință» în Biserica Angliei,* în «Studii teologice», XIX (1967), nr. 9—10, p. 640—649.

Astăzi s-a acreditat ideea că cele 39 Articole ar forma o «carte simbolică» [748], alături de Simbolul Apostolilor, Simbolul Niceoconstantinopolitan [749] sau Simbolul atanasian [750]. Nu trebuie uitat că Cele 39 articole nu au autoritatea unei hotărîri ecumenice, iar cuprinsul lor este arbitrar [751]. Se ştie că la început au fost 42 de articole, apoi s-au redus la 39 Articole [752] valabile parţial, aşa cum vom vedea.

Odată cu încoronarea reginei Elisabeta şi după persecuţiile suferite de anglicani din partea Mariei Tudor se instalează şi libertatea prin «Actul de conformitate» (1559) [753]. Regina era suverană în treburile administrative, iar ierarhia liberă în cultul şi viaţa Bisericii. În fruntea Bisericii Anglicane a fost adus *Matei Parker*, care fusese hirotonit de episcopul Barlow şi alţi trei episcopi exilaţi [754]. Arhiepiscopul de Canterbury, Matei Parker, cenzurează *Articolele religiei* şi le reduce la 39, devenind astfel «cartea simbolică» după hotărîrea sinodului din 1562 şi a parlamentului englez din 1571 [755].

Cele 39 de articole se referă şi la problema izvoarelor revelaţiei: Sfînta Scriptură (art. I—VII — Canonul Cărţilor Vechiului şi Noului Testament, art. VI) [756] şi Sfînta Tradiţie (art. VIII—XXIX) [757] cu specială privire la doctrina Bisericii Angliei. Această poziţie nu este rigidă ceea ce uşurează contactele între teologii anglicani şi ortodocşi [758].

În sfîrşit, cele 39 Articole sînt o deosebită contribuţie adusă în tezaurul doctrinal şi confesional al spiritualităţii creştine din secolul al XVI-lea.

— *Ordinarul* [759], sau rînduiala slujbelor, este mai de grabă un «tipic mare», dar cu preţioase date şi exemplificări în înţelegerea justă a practicii Bisericii Angliei. Ordinarul este o alcătuire tîrzie, dar nu cu putere doctrinară sau justificativă

---

748. Hr. Andruţos, *Simbolica...*, p. 52 ş.u., Ortodoxia rusă consideră că cele 39 Articole Anglicane, Cartea comună de rugăciuni şi Catehismul anglican sînt cărţi simbolice, în „ПБЭ" vol. XII, 1911, p. 96—102.

749. Jean Daniélou, *Théologie du Judéo-Christianisme...* Les doctrines, p. 169—369 ; Idem, *Message évangélique...*, IV, Problemele teologiei, p. 279—408.

750. *The Creed of Saint Athanasius*, în «Prayer Book», p. 58.

751. Francis Bacon arată că adevăratul Dumnezeu este cel al Revelaţiei ; Biserica în care trebuie să credem este a lui Hristos ; Dezbinările şi eresurile sînt existenţa răului, deci lipsa Duhului Sfînt... şi încheie cărturarul englez : «...dintre sfaturile privitoare la religie, această îndrumare a Apostolului ar trebui să fie pusă în frunte : Ira hominis non implet justitiam Dei (Mînia omului nu înfăptuieşte dreptatea lui Dumnezeu — Iacov I, 20). Şi este de notat observaţia unui înţelept părinte al Bisericii, care este totodată o mărturisire deschisă, că cei ce susţineau şi propovăduiau siluirea conştiinţelor erau de obicei interesaţi în aceasta ei înşişi, urmărindu-şi propriile lor ţeluri» (Pe larg *Eseuri sau sfaturi politice şi morale...*, III, «Despre unitate în privinţa religiei», p. 19—24, 204—212).

752. «The Ratification», în Prayer Book..., p. 383 ; Preface, în «Anglicanism».

753. Marcel Simon, *op. cit.*, p. 16—25.

754. Pentru acest fapt mulţi nu recunosc valabilitatea hirotoniilor anglicane. Or, ar însemna că dacă papa a anatematizat patriarhul de Constantinopol şi invers, în 1054, n-au mai fost valabile hirotoniile făcute de ei ulterior. Chiar dacă Parker a fost hirotonit fără aprobarea Romei, succesiunea nu a fost întreruptă.

755. Marcel Simon, *op. cit.*, «Le Book of Common Prayer», p. 222—224.

756. *Articles of Religion*, în «Prayer Book...», p. 377—378.

757. *Ibidem*, p. 377—380.

758. Dovadă Conferinţa anglicano-ortodoxă de la Bucureşti (1935) ; Interesant de menţionat şi faptul că încă de la începutul pătrunderii anglicanismului în America şi mai ales Biserica Episcopală Americană nu recunoaşte cele 39 Articole (Pe larg : A. Lopuhin, Снамения Американской епископалной церкви с православным Востоком по вопросу о соединений церквей, în „Христианское чтение", „СПБ." 1882, T. 2. cap. 76—77, 80 şi 91.

759. *Prayer Book...*, p. 14, 41—57, 165—216 ; F. Paul, *The Anglican Ordinal*, SPCK, London, 1971.

ca celelalte alcătuiri anglicane. Este încă o dovadă că Biserica Angliei are o tradiție și un dinamism propriu, ceea ce dă Ortodoxiei încredere în discuții și în dialogul deja inițiat.

b) *Arta religioasă și tiparul.* — După cum se știe, arta religioasă, ca și arta în general, a marcat diferența specifică a omului trecut din preistorie în istorie [760]. Odată cu începerea manifestării lui ca ființă cugetătoare, după sociologi, și căderea în păcat după unii teologi, locuințele omului încep a fi împodobite cu zgîrieturi și scene vînătorești sau imagini vrăjitorești [761] care vizau atît preocupările zilnice și viața sufletească. Lăsînd la o parte categorisirile convenționale, fapt cert este că «revelația primordială» [762] a lăsat urme adînci în această trecere, fie pe linie religioasă: tendință spre desăvîrșire, fie pe linie de pedeapsă: blestemul din paradis (Facere III, 15—19).

Interesează acest aspect al tiparului și artei pe care anglicanii l-au cultivat ca și pe Sfînta Scriptură și Tradiție bisericească. Se cunoaște grija pentru monumentele de artă de la celți pînă în zilele noastre, ca și evlavia poporului englez pentru cei reprezentați prin ele, fie zei sau eroi, fie Dumnezeu sau sfinții Săi. Această împletire între trecut și prezent formează cerul senin al iubirii strămoșilor.

Arta religioasă angajează, însă, talentul, inspirația și dăruirea de sine [763], ceea ce formează o situație aparte în domeniul contemplației [764].

Biserica Angliei cultivă arta bisericească cu toată erminia ei orientală. De asemenea, arhitectura a prins forme tradiționale (bizantine sau romane) sau moderne (biserici înalte cu arhitectură modernă) sau biserici (capsule sau care ambulante) după gusturile actuale ale credincioșilor.

Sculptura se distinge prin creneluri, capiteluri sau stîlpi asemenea celor ai vechilor bazilici. De asemenea, înfățișarea altarelor și a sfințitei mese merită atenție.

Nu mai insistăm asupra *oratoriei*. Arta de a vorbi la amvon sau în public a fost și este la teologii și misionarii anglicani o parte integrantă a Sfintei Tradiții și un punct important în explicarea Revelației dumnezeiești [765]. Predica anglicană a fost și este inspirată din viața de fiecare zi a Bisericii sau a credincioșilor ei.

Actualizarea în predică este o datorie de căpătîi a fiecărui slujitor, preot, ierarh sau vorbitor anglican. Pentru aceasta, însă, trebuie o pregătire deosebită și

760. *Istoria ilustrată a picturii de la arta rupestră la arta abstractă,* trad. din l. franceză de Sorin Mărculescu, Editura Meridiane, București, 1968, p. 1—3.

761. *Ibidem,* p. 1 ; Henri Lhote, *Frescele din Tassili,* trad. din l. franceză de Modest Morariu, Editura Meridiane, București, 1966, p. 22—32, fig. 8—9, 21—30.

762. Roger Bacon spunea : «primii cunoscători ai adevărului au fost Adam și patriarhii, dar răutatea oamenilor a dus la degenerarea filozofiei, care, cu Nemrod și Zoroastru, Atlas și Prometeu, cu Hermes Trismegistul, ar fi încetat să se mai preocupe de cunoașterea adevărată a lumii, pentru a se înfunda în speculație și deci în eroare. Cu Thales însă și în speță cu Aristotel filozofia a revenit în sine, întrucît, părăsind speculativismul, s-a orientat spre natură și spre cercetarea ei experimentală» (*Opus Majus* IV—VI, în «Figuri ilustre din Evul Mediu», p. 367).

763. *Istoria ilustrată a picturii...,* p. 318—320, Geoffrey Cuning, *The English Rite,* în «Teology», vol. LXIX, oct. 1966, no. 556, p. 447—451.

764. *Istoria artelor plastice în România.* Redactată de un colectiv sub îngrijirea Acad. Prof. George Oprescu, Editura Meridiane, București, 1968, vol. I, prefață, p. 5—9 ; Diac. P. I. David, *Constantin Brâncuși în cultura românească și în arta universală,* în «Mitropolia Olteniei», XXIV (1972), nr. 11—12, p. 972—997.

765. Pr. Prof. Petru Rezuș, *Învățătura creștină despre cuvînt, mijloc de expresie în cele trei confesiuni,* în «Ortodoxia», XI (1959), nr. 1, p. 48—62.

formarea unei sensibilităţi pătrunzătoare, în scopul duhovnicesc al mîntuirii personale şi în formarea cu adevărat a fiilor spirituali ai Bisericii.

c) *Cultura şi literatura religioasă.* — Fenomenul cultural este specific spiritului omenesc, este de fapt legitimarea omului ca stăpîn peste tot pămîntul, peste mare, în văzduh (Facere I, 28). Acel «creşteţi şi vă înmulţiţi» este prima poruncă a Creatorului: porunca culturii [766]. Fără cultură, omul rămîne imperfect, se apropie de animalitate, de starea de sălbăticie. Fără cultură o civilizaţie dispare şi odată cu ea însăşi existenţa umană.

După cercetările mai noi, cultura bisericească este una din căile mîntuirii şi cea care face legătura între creat şi revelat, cultura distinge adevărul de minciună, precum şi credinţa de credulitate. În cercetarea teologică serioasă, cultura joacă un mare rol. Cultura naşte acea punte a încrederii binecuvîntată de Dumnezeu. Deci rolul culturii în dialog este nu numai necesar, ci obligatoriu de ambele părţi angajate în discuţii.

Într-adevăr, o mare lacună în discuţiile anglicano-ortodoxe de-a lungul veacurilor a fost şi aceea a necunoaşterii nu numai a culturii şi poziţiei celor două Biserici, ci şi a surselor de informare reciprocă. Majoritatea ortodocşilor au apreciat şi apreciază încă Biserica Anglicană după tratatele de apologetică sau după scrierile tendenţioase romano-catolice din secolele XVII—XVIII, ceea ce depăşeşte tendinţele ecumeniste ale anglicanismului. Apoi, ignorînd istoria poporului englez şi tradiţiile lui milenare, niciodată nu se va ajunge la o înţelegere sau la o concluzie. Anglicanismul prin sine este, pe lîngă confesiune de credinţă creştină, o forţă spirituală bazată pe cultură şi artă [767].

La început, ierarhia, clerul şi teologii anglicani studiau ştiinţele filozofice, retorice sau umaniste, apoi teologia. Anglicanismul nu concepea ca un preot să nu aibă o pregătire solidă şi aici constă secretul succesului misionar al Bisericii Anglicane şi al cultelor ivite din ea. Biserica, de la început, a luat sub protecţia ei şcoala şi dacă nu a putut crea numai slujitori pentru ea, a dat societăţii oameni pregătiţi, încît unitatea culturală a englezilor a contribuit în mod efectiv la formarea spiritului anglican şi chiar a «geniului anglicanismului» [768]. Dovadă că mai toate curentele filozofice, pro sau contra teologiei, din evul mediu, din epoca modernă sau contemporană au avut terenul propice şi libertatea de formare în Anglia.

În afara acestora, s-a creat în Marea Britanie un curent religios care a influenţat şi alte mijloace de propagare a culturii, ca de exemplu arta, cîntarea şi în spe-

766. Însuşi cultul Bisericii este o expresie a luminării aşa cum o găsim în Cele trei imperative, în V. Testament : *creşteţi şi vă înmulţiţi, umpleţi pămîntul şi-l stăpîniţi* ; în N. Testament : *Cercetaţi* şi veţi afla ; *bateţi* şi vi se va deschide ; *cereţi* şi vi se va da (Facere I, 28 ; respectiv, Matei VII, 7).

767. Marcel Simon, *op. cit.*, Documents, 3. Pensée et piété anglicanes, p. 230—244 ; Nici o altă Biserică creştină n-a tipărit şi difuzat cuvîntul sfînt ca Biserica Angliei (Pe larg : *Historical Catalogue of Printed Editions of the English Bible* (1525—1961), Revised and expanded from the edition of T. H. Darlowand H. F. Moule, 1903, by A. S. Herbert. British and Foreign Bible Society and American Bible Society, 1968, XXXI + 549 p.

768. Marcel Simon, *op. cit.*, Le génie de l'anglicanisme, p. 304—306 ; A se vedea şi Al. A. Botez, *Lăcaşuri şi monumente ale Bisericii Anglicane*, în «Glasul Bisericii», XVII (1958), nr. 6—7 p. 585—592 ; «DFCh», vol. I, col. 43.

cial literatura (romanul, nuvela, drama, tragedia, satira). În privința aceasta se remarcă talentul, dar și geniul lui Francisc Bacon [769], William Shakespeare [770] și al multor altora.

2. Mijloace externe

Așa cum am mai spus, Anglicanismul a fost influențat de luteranism în doctrină și de calvinism în practică, dar a și influențat popoarele cu care a venit în contact. De o deosebită atenție s-a bucurat mahomedanismul pe care Biserica Anglicană l-a cercetat cu de-amănuntul [771].

Anglicanismul fiind o confesiune de sine stătătoare, dar și îngăduitoare și receptivă, a avut mare succes misionar. Biserica Anglicană a ajutat statul englez la ridicarea nivelului cultural.

a) *Misionarismul anglican* a luat avînt mai ales în epoca elisabetană. Scaunul de Canterbury a fost «a treia Romă» în această perioadă. După înfrîngerea «invincibilei armade» (1588), englezii devin stăpînii mărilor, iar obiectivul principal, pe lîngă Africa și Asia, era America, apoi Australia.

La început, în America, a pătruns catolicismul prin spanioli și portughezi [772], iar spre sfîrșitul secolului al XVI-lea și anglicanismul prin coloniștii englezi [773]. Ei au fost mai toleranți cu populația băștinașă, încît ea a părăsit vechea credință impusă de sabia conchistadorilor și au acceptat pe cea nouă. Mulți preoți catolici și reprezentanți ai altor confesiuni au trecut la Anglicanism și pentru faptul că Anglicanismul accepta și libertatea națională a continentului american.

Înțelegerea Revelației divine era în funcție și de înțelegerea «vieții, libertății și căutării fericirii sădite de Creator în oricare credincios...» [774].

Printre factorii determinanți ai misiunii de evanghelizare se înscriu și *Asociațiile misionare:* «Society for Promoting Christian Knowledge» (SPCK) și «Society for the Propagation of the Gospel» (S.P.G.). Cu toată toleranța însă, Bisericile din America depindeau de Londra. După Revoluția americană [775], Biserica Anglicană din Continentul american obține și ea independența, luînd ființă: *Biserica Episcopală din*

769. Francis Bacon, *op. cit.*, Eseul L «Despre învățătură», p. 160—163. El de fapt a scris în 1609, *The Wisdom of the Anciens,* iar în 1620, *Novum Organum Scientiarum.* Cu doi ani înainte de moarte (1626), scrie lucrarea de «previziune» : *Apophtegma* (1624) etc. ; «DLE», p. 27.

770. Am folosit : Shakespeare, *Antologie bilingvă.* Volum alcătuit de Dan Duțescu, și Leon Levițchi, Ed. științifică București, 1964, «Prezentare», p. 5—6 și «DLE», p. 313—317 ; A se vedea și literatura contemporană și modernă vol : *The Penguin Book of England Short Stories,* Edited by C. Dolley, Penguin Books Ltd., 1967, 336 p. (sec. XIX—XX).

771. Așa se explică de ce atît *Sistema religiei musulmane,* cît și *Istoria Iperiului Otoman* ale cărturarului român Dimitrie Cantemir au fost traduse în limba engleză.

772. D. Berciu, *La izvoarele istoriei...,* p. 124—125, 199 ; *Știința antică și medievală...,* vol. I, p. 431—441.

773. Dr. M. Ramsey, Arhiepiscop de Canterbury, *The Mission of the Anglican Communion,* în «Pan-Anglican». A Review of the Word. Wide Episcopal Church, vol. 1, no. 1/1950, p. 4—7 ; Camil Mureșan, *Imperiul britanic...,* p. 80—84, 119—130 ; George H. G. Hewitt, *The Problems of success : a history of the Church Missionary Society,* London, 1971, pass.

774. *An Act for the Uniformity of Common Prayer,* în «Prayer Book», p. 4—8 ; Marcel Simon, *op. cit.,* p. 165—166 ; Walter Holsten, *Junge Kirche,* în «ES», col. 858—860 ; St. Neil, *The Church...,* p. 71—113.

775. Donald Barr Chidsey, *The Revolution,* în «America's Historyland», vol. I, p. 177—264 ; Al. Vianu, *op. cit.,* cap. XII, «Tratatul de pace», p. 392—395. Asupra religiei și creștinismului american, autorul insistă în cap. V. «Deșteptarea cea mare», p. 181—204 ; W. W. Sweet, *op. cit.,* p. 274—297.

America (1786)[776] şi *Biserica Anglicană din Canada* (1893)[777], iar mai tîrziu, *Biserica Provincială* din regiunea *West Indies* (Antile)[778] etc.

În Orient, misiunea Bisericii Anglicane a dat roade la începutul secolului al XVII-lea prin înfiinţarea «The East India Company» (1600). După aceasta s-au ridicat şcoli, biserici, spitale în India şi în Orientul îndepărtat şi apropiat. De o importanţă deosebită este şi Arhiepiscopia de Ierusalim[779].

Pe continentul african, ca şi în Australia şi Noua Zeelandă, misionarismul anglican a fost şi este destul de intens[780].

b) *Legături frăţeşti cu celelalte confesiuni creştine şi culte necreştine.* — În tendinţa sa de a-şi respecta principiul libertăţii de conştiinţă, Anglicanismul este o confesiune a legăturilor frăţeşti. Biserica Angliei totdeauna a cultivat sentimentul respectului reciproc. Nu este de mirare faptul că, Anglicanismul este unul din iniţiatorii ecumenismului, intercomuniunii «cu toate variantele — precum şi al discuţiilor în vederea unirii cu metodiştii, cu tot eşecul înregistrat în ultimii ani[781]. Totuşi optimismul anglicanilor este sănătos[782].

S-a dus şi se duc tratative de cunoaştere şi dialog între musulmani şi anglicani, punînd la bază trainica şi încurajatoarea poziţie a culturii ca arbitru. Ambele confesiuni recunosc Revelaţia divină pe baza căreia au intrat în dialog.

Tendinţa misionară, în ultima vreme, se îndreaptă şi către cultul mozaic. Mulţi ierarhi şi teologi anglicani au apreciat gestul de ridicare de către Vatican II, a «vinii» evreilor pentru condamnarea Mîntuitorului la răstignire[783].

De mare succes s-a bucurat anglicanismul în relaţiile sale cu Biserica Ortodoxă cu care a intrat în dialog teologic; cu Biserica Romano-Catolică[784], cu Biserica

---

776. *Tendinţe de unire...*, p. 515 ; Marcel Simon, *op. cit.*, L'Eglise épiscopale américaine, p. 160—165 ; «DFCh», vol. I, col. 284.

777. Prof. I. Bria, *Actuala configuraţie geografică şi confesională a Comuniunii Anglicane*, în «Ortodoxia», XV (1963), nr. 1, p. 131 ş.u. ; *The Church of England in Canada*, în rev. cit. «Pan Anglican», no. 1, p. 8—50 ; John Ch. King, *The Evangelicals in the Church of England*, London, 1969.

778. Pe larg : *Anuarul bisericesc al vechilor catolici pe anul 1966*, Bonn, 1966, p. 78—88.

779. Christopher Idle, *The Laodiceea Scheme. Pastoral plan for Asia Minor*, în «Church Times», Dec. 11, 1970, p. 5, col. 1—5 ; *Tendinţe de unire...*, p. 516 ; *Jerusalem : «Destinataire Parti»*, în rev. cit. «Pan-Anglican», nr. 1, p. 63—64.

780. Prof. I. Bria, *Actuala configuraţie...*, p. 132—133 ; Marcel Simon, *op. cit., L'anglicanisme missionnaire*, p. 165 ; Bishop Wand, *New inter-Anglican liaison council to be established*, în «Church Times», nov. 7, 1969, p. 1, col. 2—3.

781. Marcel Simon, *op. cit.*, Anglicans et méthodistes, p. 183—184 ; *Anglicans & Methodists (întrebări şi răspunsuri)*, în «Church Times», 19 April, 1968, p. 12, col. 1—5 L. L. Hoare, *Anglicans & Methodists*, în rev. cit., April 26, 1968, p. 14, col. 1—5. *Union Scheme Defeated in the Convocations*, în rev. cit., London, 1969, July, 11, p. 1.

782. John Trevisick, *Primate is sad-but looks to the future, with hope*, în rev. cit., July 11, 1969, p. 1, col. 2—4 şi Alan Shadwick, *Anglican Methodist unity will be seen in action — at the academic level*, în rev. cit., p. 11, col. 1—5 ; *Methodist plea for peace on reunion*, în rev. cit., Jan. 8, 1971, p. 20, col. 1—2.

783. Diac. Prof. Emilian Vasliescu, *Declaraţia asupra religiilor necreştine*, în «Ortodoxia», XIX (1967), nr. 1, p. 139—140 ; O atenţie deosebită a fost acordată Bisericilor ieşite din Reformă. A se vedea : Hermann Dietzfelbinger, *Concile et Eglise de la Réforme*, în «Le Dialogue est ouvert», p. 245—260.

784. *Dialogo Teologico entre Roma y Canterbury. Consideramos que hemos conseguido un acuerdo sustancial. Declaracion anglicano-catolica sobre la Doctrina Eucaristica*, în «Renovacion ecumenica». Centro ecumenico Juan XXIII, V (1972), nr. 30, Salamanca, p. 13—15 ; Marcel Simon, *op. cit.*, III Présent et avenir, ch. 9. Perspectives oecuméniques, p. 170—200.

Se ştie că în Canada, Biserica Romano-Catolică locală, deja practică intercomuniunea euharistică cu Biserica Anglicană locală. Este un rezultat firesc al convorbirilor avute la Roma (aprilie 1966) între Sanctitatea Sa Papa Paul VI şi Graţia Sa, Dr. Michael Ramsey, cînd s-a

Orientală [785], cu Bisericile Vechi-Catolice, cu Biserica Evanghelică cu care, parțial, a intrat în intercomuniune cu Bisericile Episcopale Reformate (Spaniolă, Lusitană); cu Biserica Filipină independentă etc. [786].

c) *Teoria ramurilor și «comprehensiveness».* — Teoria ramurilor (The Branches) este inițiată de unii teologi anglicani în scopul ușurării contactelor cu denominațiunile și confesiunile creștine care se apropie de anglicanism [787]. Este mai mult un mijloc decît o teorie, prin care se recunoaște «originea evanghelică» tuturor creștinilor organizați în Biserici, confesiuni, denominațiuni, comunități etc. Desigur, este riscantă această poziție, deoarece multe ramuri «au răsărit după altoi», deci sînt fără seva harului. Așadar, Ortodoxia nu poate admite această teorie, iar Teologia fundamentală nu o acceptă nici ca subiect de istoria religiilor.

Invitația sau încurajarea de a înțelege «ramurile» este neavenită și distructivă.

În aceeași situație este și «comprehensiveness», care, pe lîngă teorie, este un sistem sincretist deghizat. Chemarea la unirea «credințelor» nu are ecou, cu toată intenția bună a anglicanilor, deoarece este eliminată partea Revelației: privind unitatea în credință și succesiunea apostolică. Cuprinderea și întrepătrunderea unei doctrine cu cealaltă nu poate duce la rezultate care să corespundă Revelației creștine și nici la înțelegerea «tradiției și tradițiilor» [788]. Toate învățăturile noi, precum și aplicarea lor în viața Bisericii, așa cum învață Biserica Ortodoxă, trebuie cercetate în funcție de izvorul lor comun: Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție și cum au fost considerate în comunitatea primilor creștini.

În situația «teoriei ramurilor» și «comprehensiveness» mai mult se complică lucrurile [789], în sensul că se contopesc mai multe idei și se nasc altele mai năstrușnice [790]. Deci, este o sursă permanentă de nesiguranță, de teorii noi și interpretări greșite ale Revelației divine.

---

dat publicității și un *Comunicat comun :* «În această cetate a Romei de unde Sf. Augustin a fost trimis de Grigore spre Anglia și acolo a fondat catedrala Scaunului de Canterbury, spre care ochii tuturor anglicanilor se întorc ca la centrul comuniunii lor. Sanctitatea Sa Papa Paul VI și Grația Sa Michael Ramsey de Canterbury, reprezentînd Comuniunea Anglicană, s-au întîlnit să schimbe salutări frățești.

La sfîrșitul întîlnirii lor au adus mulțumire Atotputernicului Dumnezeu care prin acțiunea Duhului Său, a creat «în acești ultimi ani, o nouă atmosferă între Biserica Romano-Catolică și Bisericile Comuniunii Anglicane...

Această întîlnire de la 23 martie 1966 marchează un nou stadiu în dezvoltarea relațiilor frățești de dragoste creștină și eforturilor sincere de a îndepărta cauzele conflictului și de a restabili unitatea. Dialogul ar include nu numai subiecte teologice cum ar fi Scriptura, Tradiția și liturghia, ci și subiecte de dificultăți practice...» (Pe larg textul declarației : *Text of Declaration the folowing in the Text of the Common declaration by Pope Paul VI and the Archbishop of Canterbury wich was red at Rome in st. Paul's Basilica at half-past ten on Thursday morning of last Week,* în «Church Times», 1 aprilie, 1966, p. 1 : † Emilian, Mitropolit de Calabria, *Intercomunione. Possibilità e limiti,* în «Oriente Cristiano», Rivista trimestriale dell'Associazione cattolica italiana, per l'Oriente Cristiano, Palermo, Anno XI (1971), Gennaio-marzo, nr. 1, p. 16—25 ; Editorial, *Anglicanos y catolicos caminan por la Eucaristia a la unidad,* în «Dialogo Ecumenico», tomo VII, ano 1972, nr. 26, p. 141—142 ; P. Joseph Masson, S. J., *Mision en espiritu de ecumenismo,* în «Unidad Cristiana», Oriente Cristiano, Ano XXI, nr. 2, Avril-Junio, 1971, p. 154—158.

785. *Tendințe de unire...,* p. 529.

786. *Ibidem,* p. 530.

787. Vladimir Loski, *Tradiție și tradiții,* în „ЖМП" nr. 4/1970, p. 61—76 ; E. L. Mascali, *The Recovery...,* cap. «Anglicanismul azi», p. 137—145.

788. Marcel Simon, *op. cit.,* Le modernisme anglican, p. 99.

789. Rev. A. M. Allchin, *Comprehensiveness...,* p. 925.

790. Există și o organizare mixtă, Commonwealth, în care principalul scop este cel economic, cel religios în măsura ivirii problemei ; în legătură cu cele 21 state libere care fac

D. — ROLUL PATRIARHILOR CHIRIL LUKARIS ŞI MITROFAN CRITOPULOS ÎN RELAŢIILE ANGLICANO-ORTODOXE

Epoca elisabetană în Anglia a creat o schemă de realizări pentru încă două secole. Un punct important în împlinirea deziderateloг reginei Elisabeta a fost şi relaţiile cu statele continentului. Acest fapt a înlesnit pătrunderea în Marea Britanie a nemulţumiţilor de pe continent, fie reprezentanţi ai religiei, fie oameni de ştiinţă persecutaţi de Biserica Romano-Catolică etc.

În această situaţie, protestanţii de pe continent, ca şi anglicanii şi-au îndreptat privirile spre scaunele ecumenice. Printre patriarhii de Constantinopol care au făcut începutul contactelor cu protestanţii, se numără şi Ieremia al II-lea, Meletie Pigas, dar mai ales Chiril Lukaris şi Mitrofan Critopulos.

Chiril Lukaris şi *Mitrofan Critopulos*[791] sînt deschizătorii drumului spre Anglia, fiindcă Marea Britanie începuse intervenţii serioase pe lîngă Poartă, la Constantinopol, pentru îmbunătăţirea vieţii creştinilor din Imperiul otoman, pe de o parte, pe de altă parte, Biserica Angliei căuta «un aliat» în misiunea ei contra Romei.

Legăturile anglicano-ortodoxe s-au înfiripat şi s-au manifestat amical în condiţiile de viaţă grele din Imperiul otoman, condiţii agravate încă şi de disputele confesionale[792]. În aceste relaţii, cei care au jucat mare rol au fost capelanii şi preoţii anglicani, care, pe lîngă misiunea lor, erau ambasadori, consuli sau chiar agenţi comerciali ai Coroanei engleze[793].

— **Chiril Lukaris** (1572—1638), fiind mai întîi diplomat, apoi patriarh, a avut contacte cu anglicanii atît la Ierusalim şi Alexandria, cît şi la Constantinopol[794], Arhiepiscopul George Abbot de Canterbury scria patriarhului Chiril că în problema «Descoperirii Fiului lui Dumnezeu şi a Treimii nu avem nimic diferit...», ci nădăjduim să ne apropiem[795]. Mai mult, primatul asigură pe patriarh de toată cinstea şi drept dovadă îl anunţă că a pus la dipsoziţie trei burse în Anglia pentru studenţii greci în vederea cunoaşterii de către Ortodoxie a Anglicanismului[796].

Chiril Lukaris a călătorit mult în ţările ortodoxe pentru strîngerea legăturilor cu Patriarhia de Constantinopol pentru a stăvili protestantismul şi prozelitismul romano-catolic prin uniaţie. El a stat în Ţara Românească, unde, de fapt, şi-a petrecut ultimele clipe de viaţă[797].

Chiril Lukaris (pe atunci sincel al Patriarhiei Constantinopolului), cînd s-a întors din Polonia s-a oprit la Iaşi (1601), unde a predicat la Duminica Ortodoxiei, la Duminica a treia a postului mare şi la Duminca Tomii.

---

parte din «Commonwealth», a se vedea pe larg, cu toate indicaţiile, Walter Leisner, *Grossbritannien*, în «ES», col. 705—711 ; M. Simon, *op. cit.*, Ch. 8 : La Communion anglicane : Les Iles britaniques et la Commonwealth, p. 157—160 ; Ch. R. Cochrane, *op. cit.*, II. Romanitas Empire and Commonwealth, p. 27—73.

791. Diac. Ion I. Ică, *op. cit.*, Introducere (Cadrul istoric teologic al problemei), p. 217—224 şi partea I, p. 225—260 ; Unii dintre teologii apuseni consideră pe Chiril Lukaris şi Mitrofan Critopoulos, «reformatori» în Biserica Răsăritului. Pe larg Dr. Wilhelm Kahle, *Varahung der ökumene*, în «Reformation in Europa», p. 309—318.

792. Prea Fericitul Patriarh Justinian, *Raporturile anglicano-ortodoxe...*, p. 173.

793. Camil Mureşan, *Imperiul britanic...*, partea I, Vechiul Imperiu, cap. I Comerţul maritim, premisă a expansiunii, p. 12—16.

794. Diac. Ion I. Ică, *op. cit.*, p. 247—257 ; «DFCh», vol. II, p. 225, col. II.

795. Prof. Teodor M. Popescu, *Raporturile dintre anglicani şi ortodocşi...*, p. 778.

796. *Ibidem*, p. 2—4 ; Gunnar Hering, *Ökumenisches Patriarcat und europäische Politik 1620 bis 1638*, Wiesbaden, 1968, X + 440 p. Franz Steiner Verlag.

797. Diac. Ion I. Ică, *op. cit.*, p. 229—247.

Ajuns patriarh al Alexandriei, revine iarăși în Țara Românească la curtea lui Radu Vodă Mihnea (1613), în Moldova, la Iași (1613—1614), apoi iarăși la Tîrgoviște, inițiind lupta împotriva catolicismului și tendinței lui pentru «uniație».

Ca patriarh de Constantinopol, Chiril Lukaris, neobosit apologet, scrie «creștinilor din Tîrgoviște» să ajute pe toți frații împotriva propagandei catolice, la fel și principelui Transilvaniei, Mihai Bethlen, să stăvilească răspîndirea calvinismului... Evident, acest vajnic apărător al Ortodoxiei, mai ales în a doua călătorie în Țara Românească (1620), învățase românește, dar mai ales constatase că ortodoxia românească a jucat și va juca mare rol atît pentru Bisericile Ortodoxe din Balcani, cît și pentru ajutorarea fraților de credință din Orientul creștin supus osmanlîilor.

De rolul ortodoxiei românești în apărarea ființei naționale era convins și ucenicul, colaboratorul și apoi succesorul lui Chiril Lukaris, Mitrofan Critopulos.

— **Mitrofan Critopulos** (1589—1639) s-a născut în părțile Macedoniei [798] dintr-o familie evlavioasă și nu este exclus să fi fost macedoromân, deoarece, așa cum vom vedea, însoțind pe Chiril Lukaris la Iași, el cunoștea limba română și a revenit deseori în Țările Române «ca la frații săi». La fel în Sfîntul Munte, unde s-a călugărit, cunoștea «rînduielile și obiceiurile românilor».

El a fost trimis la studii în Anglia, în 1617, după ce luase contact cu ortodoxia românească, iar arhiepiscopul de Cantebury, George Abbot, asigura pe Chiril Lukaris: «...îl voi iubi ca pe un garant al dragostei tale față de mine și-i voi procura toate cele necesare și ce va mai cere. Am și sădit acest nobil vlăstar al școlii eline într-o grădină plăcută, unde va înflori și la timpul cuvenit va rodi, adică la universitatea din Oxford, unde se află o bogată bibliotecă și șaptesprezece colegii și un număr de învățați sînt întreținuți ca în pritaneu, cu cheltuiala statului [799].

Biserica din Anglia dorea ca să aibă un sprijin de nădejde în Constantinopol, întrucît, vacantîndu-se scaunul de patriarh, ambasadorul Angliei la Poartă, Thomas Rowe obținuse numirea lui Mitrofan în scaunul de Constantinopol, Coroana Marii Britanii recomandîndu-l ca om moral, serios, cu temeinice studii și cunoscător al limbii engleze [800]. Înainte, cu recomandarea lui Lukaris, Mitrofan vizitase universitățile din Italia, Franța, Germania, Elveția, Scoția etc., arătînd justețea doctrinei ortodoxe și cunoscînd direct viața religioasă catolică, luterană, protestantă, anglicană.

El a inițiat un dialog direct asupra Revelației divine cu teologul anglican Thomas Goad [801], arătîndu-se strălucit exeget al Sfintei Scripturi și în același timp neîntrecut posesor al argumentelor raționale și scolastice, la modă în acea vreme, în apărarea dreptei credințe. Mai mult, procură din Anglia o tipografie grecească [802] pentru confrații săi, arătînd că fenomenul culturii este un sprijin providențial în înțelegerea credinței «...un tezaur prea plăcut lui Dumnezeu...» [803].

Ar fi prematur să socotim că atît Chiril Lukaris, cît și Mitrofan Critopulos ar fi ajuns la tratative cu anglicanii. Ei au inițiat, doar un raport de «respect reciproc

798. Diac. Ion I. Ică, *op. cit.*, pass.
Grația Sa M. Ramsey afirmă categoric: «...Mitrofan Critopulos era macedoromân...». Vizita Arhiepiscopului de Canterbury..., p. 435—436.
799. Prof. Teodor M. Popescu, *Raporturile dintre anglicani și ortodocși...*, p. 178, n. 6.
800. *Ibidem*, p. 179.
801. Diac. Ion I. Ică, *op. cit.*, p. 246.
802. Prof. T. M. Popescu, *Raporturile dintre anglicani și ortodocși...*, p. 179.
803. *Ibidem*, n. 11.

și informare reciprocă», începuturi spre apropiere și înțelegere [804]. În același context, Ortodoxia se face cunoscută luteranilor și calvinilor, ceea ce a dat naștere la introducerea unor erori în *Mărturisirea de credință* a lui Chiril Lukaris. Nu trebuie însă trecut cu vederea faptul că aceste «erori» au fost un argument convingător al protestanților împotriva Romei și iezuiților. Însuși arhiepiscopul W. Laud (†1645) a luat apărarea Bisericii Ortodoxe în fața acuzațiilor regelui englez Iacob I la instigațiile iezuitului John Fisher, la 1622, episcop de St. Davids, împuternicitul papei în Marea Britanie.

În *concluzie*, cei doi patriarhi ai Constantinopolului, Chiril Lukaris și Mitrofan Critopulos, au deschis porțile spre înțelegerea Ortodoxiei în Apus. De acum Biserica Răsăritului este cercetată din documentele vechi, nu după «însemnările și prezentările catolicilor». Se evidențiază învățătura revelată găsită în izvoarele Descoperirii divine: Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție, fără comentariile interesate ale catolicilor.

Ei au încurajat pe ierarhii români în lupta împotriva propagandei iezuite, dar au și inițiat apărarea învățăturii revelate, încît ierarhii români au fost susținuți, în acțiunea lor apologetică, de patriarhiile Orientului. «Nouă, românilor, ne este plăcut să știm că cei doi patriarhi ortodocși, care au făcut începutul legăturilor de prietenie cu anglicanii, Chiril Lukaris și Mitrofan Critopulos — au purtat gîndul acestei prietenii și pe pămîntul țărilor române, unde ei au petrecut parte din anii păstoriei lor mult-zbuciumate, în căutare — de asemenea, de ajutor pentru Biserica lor, iar ultimul, care a trăit ani frumoși și rodnici de studii în Anglia, și-a încheiat viața și truda pămîntească aici, la noi...», scria Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian [805].

1. Mărturisirile de credință

În accepțiunea modernă a cuvîntului, prin mărturisire înțelegem poziția unui teolog în fața unor probleme din domeniul dogmatic, liturgic, canonic, sau de natură apologetică [806]. În acest caz, cel care face mărturisirea trebuie să aibă și o pregătire corespunzătoare atît pentru răspuns interlocutorilor, cît și pentru a deveni ea însăși un argument pentru alții. Deci «Mărturisirea de credință» este și izvorîtă din necesitatea de a preciza învățătura Bisericii celei adevărate, sau restabilirea unui adevăr neclar. Mai mult, adevărul formulat trebuie să fie pe baza Sfintei Scripturi și a Sfintei Tradiții. Multe mărturisiri de credință au primit și aprobarea unor sinoade [807], devenind călăuze în discuțiile cu cei care le-au provocat, în cazul nostru creatorii de noi doctrine, falsificatori sau adăugitori de învățături «descoperite» lor.

Nu vom analiza firește, mărturisirile de credință apărute în decursul istoriei bisericești [808], ci ne vom opri doar asupra celei care interesează pe teologii români

804. *Ibidem*, n. 18; V. T. Istavridis, *op. cit.*, Contacte (între anglicani și ortodocși) înainte de secolul al XVII-lea, p. 1—18.

805. *Raporturile anglicano-ortodoxe...*, p. 173.

806. Deci *Mărturisirea* este un răspuns, o prezență, o provocare, așa cum se proceda și în primele veacuri ale creștinismului. Mărturisirea particulară nu angajează întreaga Biserică, decît atunci cînd este recunoscută de un Sinod ecumenic.

807. Printre acestea menționăm: *Mărturisirea lui Petru Movilă*, *Mărturisirea lui Dositei* și chiar *Răspunsul Patriarhlior Orientali* etc. (Pe larg, Ion I.Ică, *op. cit.*, «Introducere»).

808. A se vedea pe larg Diac. Ion I.Ică, *op. cit.*, partea a II-a, p. 329—471 și *Mărturisirea lui Mitrofan Kritopoulos*, tradusă în întregime, p. 414—471.

și anglicani, cea care, de fapt, răspunde problemelor sesizate și în mărturisirile anterioare: *Mărturisirea ortodoxă a mitropolitului Petru Movilă.*

a) *Sinodul de la Iași și Mărturisirea ortodoxă.* — După Sinodul al VII-lea ecumenic (787) din cauze politice și chiar religioase, Biserica Ortodoxă nu s-a mai putut întruni pentru discutarea problemelor ridicate de noile învățături sau de situația de drept și de fapt creată atît de apariția religiei musulmane, cît și de migrarea popoarelor. Totuși, după aproape un mileniu, ca o necesitate și un răspuns la noua poziție religioasă a Europei, — teologii români au fost aceia care au reușit să dea o *Mărturisire de credință.* Aceasta a fost posibil datorită înțelegerii domnitorului Vasile Lupu (1634—1653) al Moldovei și poziției lui favorabile la Poartă, apoi marelui cărturar și teolog român ajuns mitropolit al Kievului, Petru Movilă (1596—1646), dar și pregătirii teologilor români din acea vreme — ne referim la Varlaam al Moldovei, candidat la scaunul ecumenic — unde își găseau adăpost și ajutor aproape toți patriarhii din scaunele apostolice.

Trecînd peste împrejurările istorice [809] ale ținerii Sinodului de la Iași (1642), vom sublinia faptul că Mărturisirea ortodoxă „Православная исповедь — Ὀρθόδοξος ὁμολογία a fost alcătuită în limba latină [810] cu scopul de a fi utilizată și în universitățile Apusului, mai ales în Anglia.

Interesant că Mărturisirea lui Petru Movilă, devenită normativă în Biserica Ortodoxă este compusă din întrebări și răspunsuri, așa cum obișnuiau și catolicii [811], protestanții și îndeosebi anglicanii *(Cartea comună...* 39 articole și Catehismul) [812]. Mărturisirea are trei părți principale, după cele trei virtuți teologice: credința, nădejdea și dragostea.

Mărturisirea lui Petru Movilă a reușit să înlăture greșelile din mărturisirile anterioare și să reabiliteze oarecum persoana lui Chiril Lukaris și cea a lui Mitrofan Critopulos. În aceeași măsură, Mărturisirea înlătură și unele influențe protestante, luterane sau calvine și implicit anglicane, dar expune învățăturile în duh irenic, în forma scolastică a timpului, încît devine acceptabilă tuturor confesiunilor.

În ceea ce privește fundamentarea dogmatico-apologetică, deși nu cunoscuse confesiunile protestante și nici pe anglicani la ei acasă, așa cum făcuse Mitrofan Critopulos, Petru Movilă depășește punctul de vedere unilateral al acestuia [813], al lui Dositei al Ierusalimului [814] și chiar *Răspunsul patriarhilor răsăriteni* [815].

---

809. *Teologia dogmatică în B.O.R. în trecut și azi...*, p. 317—318 ; G. Ivașcu, *op. cit.*, cap. «Prima universitate ortodoxă», Petru Movilă, p. 129—132 ; Tr. Ionescu-Nișcov, *Din istoria relațiilor moldo-ucrainiene în prima jumătate a secolului al XVII-lea,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIII (1965), nr. 11—12, p. 1083—1096 ; Ch. Suttner, *Noi date și precizări în legătură cu Sinodul de la Iași din anul 1642,* în «Biserica Ortodoxă Română», XCIII (1975), nr. 9—10, p. 1107—1113.

810. Hr. Andruțos, *Simbolica,* traducere din limba greacă de Prof. Iustin Moisescu, Craiova, 1955, p. 38.

811. P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria culturii românești...*, p. 575—578.

812. A se vedea : *The Spirit of Anglicanism,* în «Anglicanism», p. XX—XXI. The English Hymnal, Part II, «Saints», Days general, p. 174—227, în «Prayer Book», p. 72—95 ; Marcel Simon, *op. cit.*, p. 211.

813. Diac. Ion I.Ică, *op. cit.*, p. 417—445.

814. Aprobată de Sinodul de la Ierusalim, 1672 (Dr. Wilhelm Kahle, *art. cit.*, p. 300—310).

815. Prof. Teodor M. Popescu, *Enciclica Patriarhilor Ortodocși, de la 1848,* Studiu introductiv, texte și traducere, București, 1935, p. 5—9.

În Mărturisirea ortodoxă respiră duhul Bisericii de Răsărit, în toată frumusețea lui arhaică, așa cum străbate el prin lucrările Părinților Bisericii: Sfinții Atanasie cel Mare, Grigorie de Nazianz, Vasile cel Mare și Ioan Damaschin, rămînînd pururea un monument foarte prețios al ortodoxiei și un ajutor cu totul neîntinat de rătăciri, pentru Simbolică [816].

b) *Activitatea apologetică a mitropolitului Varlaam.* — În jumătatea secolului al XVII-lea, lupta Ortodoxiei avea centrul în țările române. În ortodoxia românească se găsiseră resurse teologice în stare de a face față expansiunii iezuite, care folosea metodele uniației și în același timp sau respins și promisiunile luterane și calvine.

Desigur, Biserica Ortodoxă Română a găsit, ca totdeauna de altfel, soluția. Pe lîngă clericii pregătiți și atașați poporului, au fost și ierarhi umaniști și enciclopediști care au răspuns tuturor întrebărilor timpului lor. Printre aceștia se remarcă și mitropolitul Varlaam al Moldovei, care era vizat să ajungă chiar patriarh de Constantinopol. Vasta sa cultură, inegalabila activitate cărturărească și gospodărească, spiritul său apologetic și pregătirea sa teologică îl calificau ca «cel mai bun teolog» al epocii sale. El a contribuit efectiv la Mărturisirea lui Petru Movilă, precum și la precizarea unor date din mărturisirile lui Chiril Lukaris și Mitrofan Critopulos.

Cu toată influența calvină și luterană din Mărturisirea lui Chiril Lukaris, Varlaam nu a luat atitudine, deoarece el lucra la un răspuns hotărîtor în ceea ce privește atitudinea Ortodoxiei față de luteranism și calvinism.

Pe lîngă pregătirea preoțimii și prin tipărirea de cărți de slujbă, Mitropolitul Varlaam mai dă la lumină:

1. *Cazania,* intitulată «Cartea românească de învățătură la duminicile de peste an și la praznicile împărătești și la svenți mari». Lucrarea a apărut în 1643.

Limba folosită în această lucrare este limba românească comună a vremii sale. La întocmirea acestei lucrări, Varlaam a folosit *Pravila de la Govora* (1640) precum și *Cazaniile lui Coresi* (1581) apoi lucrările de specialitate ale timpului și în special izvoarele slavonești și grecești [817].

În Cazanie sînt demonstrate, la nivelul culturii teologice de atunci, problemele Teologiei fundamentale: a) Problema divină — Dumnezeu (p. 91—95, 140—147, 190—195, 223—237; b) antropologică (p. 108—113, 159—165, 237—243, c) eshatologică p. 12—21).

Cazania a circulat și în manuscris, fiind copiată de slujitorii Bisericii ortodoxe din Transilvania pentru trebuințele parohiilor și răspuns la cultele protestante din acel timp.

---

816. Mărturisirea de credință a lui Petru Movilă s-a tipărit în greacă, latină și slavă și chiar în limba engleză pentru trebuințele Bisericilor respective și apoi în românește (Buzău, 1691) Diac. Gh. I. Moisescu, *Despre pomenirea Sinodului de la Iași și a mitropolitului Petru Movilă, 1642—1942,* în «Biserica Ortodoxă Română», LX (1942), p. 474—488; Prof. Iustin Moisescu, *În legătură cu Mărturisirea ortodoxă,* în rev. cit., LXVI (1948), p. 357—362; Pr. Prof. Petru Rezuș, *Academia Movileană din Kiev, și rolul ei în dezvoltarea teologiei în Țările Române,* în «Mitropolia Olteniei», XIX (1967), nr. 9—10, p. 699—708.

Am folosit în expunere: Varlaam, *Cazania,* 1643, Editura Academiei, Ediție îngrijită de J. Byck, cu un «Cuvînt înainte» de I. A. Candrea, București, 1943, 506 p.

817. Prof. dr. doc. Pandele Olteanu, *Izvoarele originale și modele bizantino-slave în operele mitropolitului Varlaam,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVIII (1970), nr. 1—2, p. 113—151; Petre Haneș, *Vechile noastre Cazanii: Coresi, Varlaam, M-rea Dealu,* în «Prietenii istoriei literare», București, 1931, p. 133—161; N. Iorga, *Istoria literaturii românești,* București, 1935, p. 253 ș.u.; George Ivașcu, *op. cit.,* p. 140—144.

2. Văzînd abaterea unor clerici şi credincioşi de la rînduiala liturgică veche, Varlaam alcătuieşte lucrarea-comentar *Cele Şapte Taine* (1644), fiind ajutat şi de Eustatie Logofătu [818], apărînd atît instituirea divină a tainelor cît şi verificarea lucrării harului prin ele. Varlaam utilizează datele izvoarelor Revelaţiei divine: Sfînta Scriptură şi Sfînta Tradiţie, precum şi tradiţiile locale legate de sfintele taine. În acest context, alcătuitorul combate şi unele practici potrivnice tradiţiei bisericeşti: superstiţii şi unele vrăjitorii.

Cartea s-a bucurat de mare circulaţie şi deosebită atenţie în special în Transilvania, unde populaţia românească ortodoxă a fost expusă influenţei protestante.

3. La scurt timp după tipărirea lucrării *Cele Şapte Taine*, Varlaam tipăreşte altă carte, de astă dată cu un cuprins pur apologetic, şi anume: *Răspuns la catehismul calvinesc* (1645), ca argument ortodox al teologilor români în lupta lor pentru apărarea credinţei strămoşeşti [819]. Înainte de publicarea răspunsului la această carte, ţine un sinod la Iaşi, răspunzînd calvinilor.

Folosind argumente din Sfînta Scriptură, nefiind de acord cu teza «predestinaţiei», arată că Revelaţia este tocmai dovada că Dumnezeu are grijă de noi, dar mîntuirea depinde şi de voinţa noastră. Mîntuitorul s-a întrupat, a înviat şi ne aşteaptă, ceea ce înseamnă o chemare nu o sentinţă. De aceea, cinstirea sfinţilor şi icoanelor constituie un ajutor în efortul nostru spre desăvîrşire.

Abia după 11 ani, în 1656, teologii calvini răspund necuviincios prin cărţulia *Scutul catehismului*, care nu este altceva decît o susţinere şi o reafirmare a învăţăturii lor.

818. N. Chiţescu, *Trei sute de ani de la «Răspunsul la catehismul calvinesc» al lui Varlaam al Moldovei*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXIII (1945), p. 618—638; Aug. Z. N. Pop, *Viaţa mitropolitului Varlaam al Moldovei*, în «Mitropolia Moldovei şi Sucevei», XXX (1957), nr. 10—12, p. 742—774.

819. Se ştie că Mărturisirile de credinţă (Chiril Lukaris, Critopoulos etc.) fuseseră influenţate de protestantism (Diac. Ion I. Ică, *op. cit.*, p. 247—257), afară de Mărturisirea lui Petru Movilă, care fusese verificată de însuşi cărturarul apologet, mitropolitul Varlaam. A se vedea şi Teodor Bodogae, *Mitropolitul Varlaam ca teolog*, în «Mitropolia Moldovei şi Sucevei», XXX (1957), nr. 10—12, p. 775—791.

Rezultate şi perspective ale dialogului anglicano-ortodox în lumina adevărului revelat

CAPITOLUL I

CONTACTE DIRECTE ÎNTRE BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ ŞI BISERICA ANGLIEI

Secolul al XVII-lea a fost caracterizat printr-o rezistenţă deosebită a românilor ortodocşi în a-şi păstra unitatea de credinţă. În aceeaşi măsură, teologia ortodoxă românească a formulat răspunsuri la insistenţele iezuite spre o unire cu Roma. Propaganda iezuiţilor s-a înteţit după înfrîngerea rezistenţei rutenilor prin «unirea» de la Brest (1596).

Biserica Angliei stătea în expectativă, şi, în acelaşi timp, aprecia rezistenţa românilor ortodocşi. În Marea Britanie, nu era binevăzută nici propaganda protestantă, propagandă susţinută şi de unii prinţi nemulţumiţi de Vatican, nici cea iezuită care frîna tendinţa naţională a Bisericii Angliei.

În acest timp, teologii din Constantinopol ca şi cei din diaspora erau ocupaţi cu alte treburi, încît Ortodoxia era ameninţată cu invadarea de învăţături străine, sau cu cîştigarea ei pentru «uniaţie». În Ţările Române apar în acest timp nişte adevăraţi stîlpi de neclintit ai Bisericii celei adevărate. Aşa se explică de ce patriarhii orientului îşi găsesc mîngîiere la curţile de la Iaşi, Tîrgovişte şi Bucureşti.

CONTACTE PARTICULARE ÎN TRECUT

Pentru înţelegerea marii perioade cu un pregnant caracter apologetic din timpul luptelor confesionale, vom analiza cîteva trăsături ale cotribuţiei apologeticii româneşti pînă la perioada independenţei de stat a României (1877—1878).

Subliniem de la început că pînă la această dată (1878), popoarele ortodoxe din Balcani aveau un sprijin moral, material, religios şi cultural în Biserica Ortodoxă Română şi la curţile domnitorilor români. Ierarhii şi teologii din această vreme s-au angajat să dea Bisericii strămoşeşti tot ceea ce au crezut ei că este bun şi sfînt. Pentru aceasta Patria le-a cinstit memoria [820], iar Biserica i-a trecut în rîndul ctitorilor [821].

820. *Cincizeci de ani de la Unirea Transilvaniei cu România : Contribuţia clerului român la luptele poporului român pentru libertate naţională şi unitate,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVI (1968), nr. 11—12, p. 1289—1342 ; Diac. Constantin Dănău, *op. cit.*, p. 50—60.

821. De fapt, pomelnicele ctitorilor au fost primele pagini scrise de istorie a neamului românesc (A. Sacerdoţeanu, *Pomelnicul Mînăstirii Argeş,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIII (1968), nr. 5—6, p. 297—330).

1. Opera apologetică a cărturarului român Nicolae Milescu

Trecînd peste datele biografice cunoscute, subliniem numai faptul că Nicolae Milescu (1638—1708) este figura ecumenică ce încununează cultura teologică de la sfîrşitul secolului al XVII-lea. Este considerat ca un mare apologet al Ortodoxiei [822], iniţiator al deschiderii Academiei teologice din Moscova, primul teolog român care scrie mărturisiri de credinţă şi tratate teologice pentru luterani şi anglicani, apreciind dorinţa lor sinceră de a se apropia şi de a cunoaşte Biserica Ortodoxă. De aceea, pe lîngă folosul real adus în apărarea Ortodoxiei de către Nicolae Milescu, trebuie subliniat rolul său în a face cunoscută doctrina ortodoxă. Desigur, dacă era ierarh, mărturisirile sale ar fi fost considerate în aceeaşi măsură de importante ca şi cele ale patriarhilor Chiril Lukaris, Mitrofan Critopulos, Dositei. Mărturisirile lui Nicolae Milescu, deşi particulare, depăşesc în argumentare pe cele ale înaintaşilor [823].

Vom stărui asupra unor lucrări ale sale, care interesează Teologia fundamentală — şi în special problema Revelaţiei divine [824]. Din vasta sa activitate, ne reţin atenţia — în ceea ce ne priveşte direct — unele lucrări care au fost scrise în perioada de organizare a apărării credinţei ortodoxe, lucrări care, credem, au fost printre primele prelegeri de apologetică la Academia teologică din Kiev, Moscova şi «Trei Ierarhi». Printre aceste lucrări menţionăm:

a) *Carte cu multe întrebări foarte de folos pentru multe trebi ale credinţei noastre, tălmăcită de Nicolae Spătarul de pre limba grecească pre limba noastră proastă românească, întru trecutul anilor de la Hristos 1661 în luna ghenarie în 10 zile* [825]. Evident, este o traducere după lucrările Sfîntului Atanasie al Alexandriei [826], dar întrebările şi răspunsurile sînt în funcţie de necesităţile curente ale apărării Ortodoxiei în

---

822. Redacţia, *Spătarul Nicolae Milescu, cu prilejul împlinirii a 250 de ani de la moartea sa,* în «Ortodoxia», X (1958), nr. 4, p. 491—494.

823. La inaugurarea oficială a Academiei teologice din Moscova (1685), pe lîngă oficialităţile timpului a participat şi Nicolae Milescu ţinînd chiar prelegerea inaugurală: *Scurtă dovedire cum că ştiinţa şi limba elino-greacă sînt mai necesare decît ştiinţa şi limba latină şi care sînt foloasele pentru poporul slavon* (Большая Советская Энциклопедия) Moscova, tom. 40/1955 История Московской славяно-греко-латинской Академий, Moscova, 1855 tom. I, p. 8—11, 21 n. 27 (în continuare *Istoria ATM*).

P. P. Panaitescu a fost cel dintîi care a semnalat faptul că «lucrările savantului român Spătarul Nicolae Milescu au fost nişte cursuri, prelegeri ţinute la şcolile superioare din Rusia», *Nicolae Spathar Milescu,* 1636—1703, Paris, 1926, p. 73—74; Pr. D. Cristescu, *Opera teologică şi apologetică a Spătarului Nicolae Milescu,* în «Ortodoxia», X (1958), nr. 4, p. 497—503.

824. *Ibidem,* p. 485. În afara tuturor, scrie Pr. Prof. D. Cristescu «...merită să fie relevat faptul că acesta (*Aritmologhionul*) era destinat ca manual de şcoală, scris probabil de a fi folosit în noile şcoli religioase din Moscova», *art. cit.,* p. 507).

825. Lucrarea se află în manuscris miscelaneu românesc în Biblioteca Academiei nr. 495 ajunsă aci din biblioteca episcopului Melchisedec. A se vedea I. Bianu, R. Caracaş, *Catalogu manuscriselor româneşti,* 1915, p. 236—237. Termenul de «proastă» trebuie înţeles în sensu de simplă, populară, comună, pe-nţelesul tuturor. Nu trebuie luată semnificaţia de astăzi. Est totuşi o dovadă că această limbă «proastă» şi-a continuat firul şi s-a vorbit fără întrerupere de la formare pînă în zilele noastre.

826. Pr. D. Cristescu, *art. cit.,* p. 498.

fața amenințării cu uniația sau cu tendința reformatoare după exemplul Europei Apusene [827]. Nicolae Milescu a făcut această traducere reușită, folosind din plin Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție și tot ceea ce cultura și logica îi permiteau, încît cuprinsul revelației, scopul și obiectul ei sînt dovedite cu prisosință. De aceea, întrebările nu sînt traduse nici toate și unele nici în întregime. Iată cîteva : *Ce este Dumnezeu ? Pentru ce se zice Dumnezeu ? Cîți dumnezei sînt ? De vreme ce este un singur Dumnezeu, «pentru ce credem într-un Dumnezeu în trei fețe», adică Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh ? Care sînt atribuțiile Sfintei Treimi ? Care este însușirea Tatălui, a Fiului și a Sfîntului Duh ? Cîte «firi» și cîte «staturi» mărturisim în Dumnezeu ? Pentru ce se zice Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh ? Cîte pricini sînt la Dumnezeu ? Din cele trei obraze ale Sfintei Treimi care este întîiul ? Ce este neînceput ? Cum se naște Fiul și Cuvîntul lui Dumnezeu din Tatăl ? Sfîntul Duh cum purcede din Tatăl ? Care Dumnezeu încape într-un loc ? Cine este Hristos ? Pentru ce s-a întrupat Fiul ? În ce chip a putut Fecioara Maria să nască trup și să rămînă Fecioară ? De ce n-a mîntuit Dumnezeu omenirea fără întruparea Fiului ?*

Cuprinsul întrebărilor 1—12 și 50—97 către Antioh se referă tot la *demonstrarea existenței lui Dumnezeu*, precum și a activității Sale în Sfînta Treime. *Despre creația văzută și nevăzută... Despre diavoli* și *îngeri... Despre păcatul paradisiac și urmările sale...*

Edificatoare sînt și răspunsurile din cele două scrisori ale Sfîntului Atanasie, care se referă tot la existența lui Dumnezeu și manifestarea Sa în raport cu creatura. Se dă o atenție deosebită Sfintei Fecioare Maria [828].

b) *Manual, Steaua Răsăritului strălucind în Apus...* Stockholm 1667 [829] este o lucrare tot cu cuprins apologetico-dogmatic în care dezbate chestiunea transsubstanțierii pusă atît de catolici, dar și de protestanți și anglicani. Deși vizează Sfînta Euharistie, autorul arată că nu poate fi înțeleasă această taină fără credința în divinitatea Mîntuitorului Hristos și a actelor Sale de preaslăvire, cum este învierea. Nu putem îndrăzni a discuta dacă nu credem în realitatea euharistică a Sfîntului Trup și Sînge ale Domnului. Învățătura Domnului a devenit destul de disputată, negată, apreciată sau falsificată : «...Nu erau odinioară atîtea dispute despre religie și nici atîtea dese certuri, cîte sînt în acest secol, în care foarte mulți iluștri cărturari, neștiind în ce direcție să-și îndrepte mai bine puterile intelectuale, nu mai încetează cu disputele despre religie. Căci toți vor să-și întemeieze prin argumentele lor proprii, dogma lor și partida lor ; însă eu cred, împreună

827. *Ibidem*, p. 500.

N. Milescu comentează chiar noțiunile de Θεὸς, Πατὴρ, Πνεῦμα fiind prima încercare de a explica taina Ipostaselor divine.

828. *Ibidem*, p. 501 (18).

829. Titlul complet este destul de larg pentru a ilustra atît tema cît și scopul ei : *Enchiridion sive Stella Orientalis occidentali splendens, id est sensu Ecclesiae Orientalis, scilicet Graecae de Transsubstantiatione corporis Domini, aliisque controversiis, a Nicolao Spadario Moldavolacone, barone ac olim generali Wallachiae* (Stockholm), anno 1667 mense febr.

cu înțeleptul Ezdra, că nimic nu este mai tare decît adevărul și că acesta ne este prieten mai presus de orice...» [830].

Prima parte a *Manualului* este dedicată luptei Bisericii împotriva ereziei, luptă comună a Sfinților Părinți adunați în sinoade și care au formulat învățătura de credință creștină. Au fost mai tîrziu și unii care «au studiat în Britania» și s-au abătut de la adevărata credință, dar Biserica a fost atentă și nu i-a acceptat [831].

Nicolae Milescu evită să dea numele ereticilor și chiar autorităților bisericești condamnate. Totodată, își bazează argumentarea pe cultură religioasă și pe datele revelației: Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție. Autoritatea cunoscută în Apus era cea a Sfîntului Vasile cel Mare și de aceea se citează din opera sa. Sfîntul Vasile cel Mare... a stabilit că obiceiul vechi (tradiția) are putere de lege și de credință. De aceea, sînt multe lucruri introduse în Biserica noastră, prin predania celor vechi, care se păstrează cu sfințenie... Este frumos a păstra neștirbită credința care a început de la Domnul nostru Iisus Hristos — zice cărturarul român — și de la Apostoli, prin urmașii lor, pînă la Părinți și la noi, care a crescut tot mai înfloritoare, printr-atîtea persecuții și care crede și nu discută hotărîrile Părinților (Bisericii), după cuvîntul *Proverbelor*, XII, 28: «Nu muta hotarele străvechi, pe care le-au așezat părinții tăi» [832].

Ca să fie mai precis, Nicolae Milescu explică teologilor apuseni învățătura ortodoxă despre Sfînta Fecioară: «Noi invocăm (în rugăciune) și pe sfinți și între aceștia mai ales pe Prea Sfînta Născătoare de Dumnezeu, Fecioara Maria. Căci prin ea avem mîntuire și nu puțină trecere are la Fiul său, cum spun sfinții. Cinstim încă și pe sfinți și-i chemăm în felurite primejdii și săvîrșim pomenirea lor și prăznuim zilele lor, în fiecare an, punînd înainte icoanele lor, a căror cinstire se referă la prototip. Ce să mai vorbesc despre icoane, cînd sinodul adunat împotriva iconodulilor i-a izgonit pe aceștia din Biserică, ca pe niște străini.

Nu cunosc istoria bisericească și nenumăratele minuni, acei care nu voiesc să invoce în rugăciuni pe sfinți...

În sfîrșit, Biserica de Răsărit se roagă totdeauna lui Dumnezeu la sfintele slujbe, ca mijlocitoare pentru morți...» [833].

În concluzia Manualului, cărturarul român sfătuiește pe cei de altă confesiune să cugete și să-și cerceteze convingerile.

---

830. Pr. Conf. Al. I. Ciurea, *Mărturisirea de credință a Spătarului Nicolae Milescu : «Stella Orientalis occidentali splendens»*, în «Ortodoxia», X, (1958), nr. 4, Introducere, p. 514—515.

831. N. Milescu vizează atît pe grecii ortodocși din Constantinopol (Chiril Lukaris și Mitrofan Critopoulos ș.a.), cît și o parte dintre teologii ruși cîștigați de încercările țarului Alexeevici de a introduce reforma și în Rusia.

832. *Stella Orientalis...*, p. 529.

833. *Ibidem*, p. 530 și 533.

Ca și la celelalte opere, N. Milescu, în titlul acestei lucrări, anunță și cuprinsul, astfel : ***Dialog împotriva ereziilor și despre singura credință dreaptă a noastră, a creștinilor ; despre sfintele slujbe și taine ale Bisericii, despre Dumnezeiescul locaș și despre arhierei, preoți și diaconi și despre odăjdiile cu care fiecare dintr-înșii se împodobesc și despre Dumnezeiasca liturghie. Tîlcuirea simbolului credinței... despre principiile cardinale ale credinței ortodoxe*** etc.

c) *Simion, Arhiepiscopul Tesalonicului, împotriva ereziilor, 1698* [834].

Dacă cele două lucrări consemnate mai sus au fost scrise cu un scop apologetic-general, subliniind deosebirile între ortodocşi şi catolici, între protestanţi, ortodocşi şi catolici; de data aceasta învăţatul român se referă la erezie în aspectele ei păgubitoare sufletelor. El ia exemplu pentru expunere pe Simion al Tesalonicului din motive de evlavie şi trăire duhovnicească. El ştia că Biserica Ortodoxă Rusă se caracteriza la acea vreme prin apriga dispută între curentul grecesc, reprezentat prin fraţii Lihudi şi curentul latin adus de către cărturarii ieşiţi din şcoala lui Petru Movilă de la Kiev. Nicolae Milescu cunoştea însă şi starea de lucruri din ţările române, cînd din lupta curentului slav cu cel grecesc a triumfat cel românesc, şi atacul neîncetat al iezuiţilor prin uniaţie, avînd aceştia, printre alte argumente şi dovada latinităţii românilor. Este ştiut apoi că, protestanţii activau orbeşte în Principatul Transilvaniei, pentru aceasta cartea fusese tipărită la Iaşi, în 1683 în greceşte, în 1688 este tradusă în slava bisericească de starețul Eutimie, fiind folosită de toate popoarele ortodoxe de origine slavă, iar Mitropolitul Dosoftei, în 1682, o traduce în româneşte.

d) *Tratatul despre Euharistie.* — De obicei, dezbaterea unor probleme teologice cădea în competenţa unui sinod sau, în caz particular, unui ierarh cu renume. Noile confesiuni, apărute din Biserica Romano-Catolică, încercau, prin teologi de seamă, să corecteze abuzurile Vaticanului, dar tot aceşti teologi angajau în lupta lor şi unele personalităţi ortodoxe cum a fost cazul lui Chiril Lukaris, Mitrofan Critopulos etc.

În acest circuit de schimburi de păreri asupra «Bisericii celei vechi» a fost atras şi Nicolae Milescu, recunoscut pentru cultura sa umanistă, dar şi pentru sinceritatea şi noblețea sa sufletească prin care îşi mărturisea credinţa cea una şi adevărată, cea moştenită şi revelată. A ajuns chiar să explice şi misterul jertfei lui Hristos prin transformarea pîinii şi vinului în Trupul şi Sîngele Mîntuitorului prin invocarea Sfîntului Duh şi participarea la jertfa fără de sînge a puterilor nevăzute : sfinţii şi îngerii.

Nicolae Milescu nu elaborează «o combatere a rătăcirilor», aşa precum spune, ci înfăţişează adevărul atît de vechi şi sigur asupra Sfintei Euharistii :

1. Că preacuratul Trup şi preascumpul Sînge al Domnului, după sfinţire, este prezent în chip inseparabil, sub aspectele pîinii şi ale vinului cu adevărat real şi substanţial, în pîine (adică) Trupul şi în vin, Sîngele. În ce mod însă nu ştim, fiindcă în privinţa lui «Quomodo» (a modalităţii) este taină (mister) : într-un mod de neînţeles şi invizibil, dar totuşi adevărat.

2. Credem că pîinea şi vinul prin cuvintele Domnului se schimbă şi se prefac substanţial şi cu adevărat în trup şi sînge, aşa încît după

834. Mai precis : *De transsubstantiatione corporis Domini aliisque controversiis*, tipărit la Paris de mai multe ori (Pr. Conf. Al. I. Ciurea, *art. cit.*, p. 511).

sfințire nu mai rămîne substanța pîinii și a vinului, ci locul lor, prin voința și lucrarea dumnezeiască, îl ia Trupul și Sîngele lui Hristos. Căci, deși această schimbare și prefacere lăuntrică nu se percepe cu simțurile exterioare, se săvîrșește totuși în chip miraculos, semnele sau accidentele rămînînd.

3. Credem că trupul și sîngele lui Hristos din Dumnezeiasca liturghie trebuie adorat în chip latreutic, atît prin cult intern, cît și prin cel extern, întrucît este crezut Trupul Domnului, care sfințește pe cei credincioși prin împărtășirea cu el.

4. Credem că săvîrșirea acestei Taine este adevăratul și propriu sacrificiu al Noului Testament, prin care-L facem îndurător pe Dumnezeu și față de cei vii și față de cei morți. Și Biserica noastră cîntă: «Iată, jertfa tainică săvîrșită...» [835].

Așadar, alcătuind primul tratat asupra Tainei Sfintei Euharistii, Nicolae Milescu a explicat ca nimeni altul pînă la el, revelația supremă și permanentă a Mîntuitorului în Biserica Sa. El face fine aluzii la poziția romano-catolică și în același timp, combaterea învățăturilor protestante este condusă cu mare finețe și într-un spirit irenic, dînd dovadă de originalitate, o adevărată apologie specifică secolului al XVII-lea [836]. Totodată, cărturarul român folosește toate datele cercetării sociologice, etice, morale, religioase și chiar diplomatice ale epocii sale [837], opera sa fiind originală și în același timp inspirată și ușor de înțeles. Nici un tratat la ora aceea nu s-a bucurat de cinste, în apus, ca opera lui Nicolae Milescu [838].

---

835. *Ibidem*, p. 523—524.

836. *Ibidem*, p. 537—538 ; M. Mihailov, *op. cit.*, «Euharistia», p. 137—144.

837. E. J. Bicknell, *Theological introduction to the Thirty-nine Articles*, Ed. III, London, 1959, p. 21 ; Pr. Prof. D. Cristescu, *art. cit.*, p. 510.

838. Paul Cernovodeanu și Olga Cicanci, *Știri noi despre Spătarul Nicolae Milescu și relațiile lui cu teologul anglican Thomas Smith*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIX (1971), nr. 3—4, p. 326—334.

Evident, înaintea lui N. Milescu au fost cazuri de contacte particulare, de vizite, de informații sau rapoarte asupra țărilor române. Așa de exemplu : John Nowberie, pelerin englez, după ce vizitează locurile sfinte, trece și prin țara noastră, aducînd la cunoștința reginei Elisabeta I că «există un popor latin cu o religie ca la Ierusalim și în Orient...» (p. 511—518) în «Călători străini despre țările Române», vol. II, 1968.

În aceeași perioadă de timp, Henry Austell vorbește cu admirație de viața locuitorilor țărilor române și aduce la cunoștință ambasadorului englez la Constantinopol, William Harborne, că «ar fi potrivit să facem comerț cu acești oameni» (*Ibidem*, vol. III, 1971, p. 171—174). Însuși ambasadorul vine în Moldova și trimite un raport favorabil relațiilor noastre cu Londra (*Ibidem*, p. 285—290).

Admirația pentru locuitorii acestui pămînt o arată și aristocratul Henry Cavendish (*Ibidem*, p, 291—296), precum și scoțianul William Lithgow (*Idem*, vol. IV, 1972, p. 422—429).

Mai mult, ambasadorul englez Sir Thomas Glover (1606—1611) a oferit găzduire domnitorului român Ștefan Bogdan chiar în locuința sa (*Ibidem*).

Cîteva mențiuni despre bunele relații între Coroana engleză și Curtea de la Tîrgoviște și București o face însuși patriarhul Kiril Lukaris (vol. IV, p. 473—481).

Căpitanul englez John Smith (1579—1631), călător vestit, pelerin încercat și credincios anglican, își mărturisea admirația pentru «cruciada creștină a lui Mihai Viteazul» și descrie epoca imediat următoare a situației Țărilor române (*Ibidem*, vol. V, 1973, p. 513—536).

Pe larg, Paul Cernovodeanu, *Din legăturile Bisericii Răsăritului cu ambasadorul Angliei la Constantinopol, Lordul William Paget (între 1693—1702)*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCIV (1976), nr. 1—2, p. 214—227.

Inițierea primului dialog anglicano-ortodox: Rev. Thomas Smith — Nicolae Milescu

Profesorii de teologie anglicană, pe lîngă funcțiile lor diplomatice, cercetau documentele Bisericii primelor veacuri și consultau pe reprezentanții teologiei răsăritene.

Nicolae Milescu, cunoscut pentru activitatea sa [839], este solicitat de teologul anglican Thomas Smith, capelan și diplomat al Marii Britanii la Constantinopol, și în același timp profesor la Universitatea din Oxford, pentru discuții de fond. Mai mult, lui Nicolae Milescu i se oferă locuință în cadrul ambasadei britanice pentru ca rezultatele dialogului să fie cît mai convingătoare și roditoare [840].

Fără a intra în amănunte, fondul problemelor discutate era apologetic: *Revelația divină și receptarea ei de către credincioși precum și explicarea Descoperirii dumnezeiești în marile confesiuni* [841]. Nicolae Milescu cunoscător al limbilor de circulație de atunci»... elinește, slavonește, grecește (neogreaca) și turcește [842], precum și latina, germana, engleza și chiar franceza, era căutat și consultat în special de către reprezentanții Marii Britanii la Poartă [843]. Cel care însă l-a apreciat pe învățatul român, și în același timp, cel pe care Nicolae Milescu, la rîndul său, l-a prețuit, a fost reverendul profesor Thomas Smith, cu care a locuit împreună doi ani.

Este meritul cercetătorului român Dr. Paul Cernovodeanu [844] de a da la lumină relațiile de înaltă ținută teologică dintre cei doi, pe baza scrisorii lui Nicolae Milescu către preotul anglican Thomas Smith. Pe lîngă scrisoarea propriu-zisă, s-au descoperit și unele precizări ale lui N. Milescu referitoare la învățătura Bisericii Ortodoxe, în sprijinul înțelegerii cercetătorilor anglicani.

Astfel: 1. *Mărturisirea de credință* (Simbolul Niceoconstantinopolitan) este scrisă de Nicolae Milescu, redată în graiul românesc și repetată mărturisirea în slavonește și în transcrierea textului slav, dar cu litere grecești.

2. *Rugăciunea domnească* în românește, dar transcrisă și cu litere grecești. Aceasta pentru două motive:

— pentru a se adeveri originea latină a poporului român, precum și credința ortodoxă de origine latină păstrată la români — motiv foarte încurajator pentru independența totală a teologiei anglicane;

---

839. Nicolae Milescu, *Jurnal de călătorie în China*, Ediția a II-a, București, 1958, Prefață de Corneliu Bărbulescu, p. XII—XV, E. D. Tappe, *An English contribution to the biography of Nicolae Milescu*, în «Revue des études roumaines», I, Paris, 1953, p. 152—160.

840. Paul Cernovodeanu și Olga Cicanci, *Știri noi...*, p. 327.

841. *Ibidem*, p. 326; *Manuscrisul Oriental 481*, «Biblioteca Bodleiană», din Oxford, f. 109.

842. Ion Neculce, ***Letopisețul Țării Moldovei*** și ***O samă de cuvinte***, Ediția a II-a, îngrijită de Iorgu Iordan, București, 1959, p. 26—27; Mirom Costin, *Opere*. Ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, Editura de stat pentru literatură, București, 1958, p. 57—58, 121.

843. Paul Cernovodeanu, *Relațiile Angliei cu țările române în cadrul politicii sale orientale din perioada 1660—1714* (Teză de doctorat în ms.), București, 1969, p. 256—258.

844. Paul Cernovodeanu, Olga Cicanci, *Știri noi...*, p. 329 și facsimil, *fig. 8*.

— cu literă greacă, pentru a sublinia faptul că, întradevăr, curentele grecesc şi cel slav de la noi îşi trăiau ultimele decenii.

3. *Evidenţierea evlaviei şi cultul Sfintei Fecioare şi cultul tuturor sfinţilor*, după imnele de slavă aduse Dumnezeirii (Sfinte Dumnezeule... Prea Sfîntă Treime).

Reverendul Thomas Smith, în urma dialogului cu Nicolae Milescu, a început a scrie o seamă de lucrări despre «Biserica Orientului» [845]. De aceea, şi Nicolae Milescu consemnează în epistola sa: «S-a scris la Constantinopol în anul mîntuirii 1669, în luna decembrie, de mîna mea, a lui Nicolae spătarul moldovlahul, pentru *bucuria şi pomenirea prieteniei veşnice* (subl. n.) a preaînţeleptului între preoţi — chir Thomas Smith, preotul bisericii anglicane din Constantinopol, în palatul prea alesului ambasador al prea puternicului rege al (Marii) Britanii. Cititorilor! să fiţi sănătoşi» [846].

Aşadar, pe bună dreptate, exemplul de prietenie, stimă şi respect reciproc, este un exemplu de-a lungul veacului între Biserica Ortodoxă Română şi Biserica Angliei, între primii iniţiatori ai dialogului între Ortodoxie şi Anglicanism: Nicolae Milescu şi Thomas Smith. Trebuie menţionat şi faptul, neatenţionat pînă în prezent, că, înainte de Nicolae Milescu, cărţi, manuscrise, miniaturi, obiecte de artă, ţesături, epitafe, şi scrisori engleze circulau în ţările române, majoritatea acestora aveau conţinut creştin. Există, din acest timp, o traducere în limba română din limba engleză o broşură.: Cărare pre scurt pre fapte bune în îndreptare. *O lucrare de nuanţă «puritană» introdusă în Transilvania de Ştefan Matko şi scrisă în limba română de preotul* Ioan Zoba *din Vinţ* [847].

Roadele bogate ale anului 1688

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Anglia, ca şi Ţările Române, trăieşte momente cruciale. În Marea Britanie pătrunde curentul raţionalismului în rîndurile celor două partide religioase: presiunea iezuiţilor şi trăirea religioasă a puritanilor. În acest timp apare

845. *Vitae quorumdam* ***eruditissimorum et illustrium virorum,*** Londini..., 1707, în 4°, XVI + 102 p. (în «Biblioteca Batthyanaeum» din Alba Iulia, cota E 3, IV—9) ; *De Graecae Ecclesiae hodierno statu Epistola,* Oxford, 1676.

Cercetătorul român, Paul Cernovodeanu, consideră că Thomas Smith s-a arătat «favorabil» unei apropieri între Ortodoxie şi Anglicanism, *Relaţiile Angliei cu Ţările române*, p. 747.

846. Paul Cernovodeanu şi Olga Cicanci, *Ştiri noi...*, p. 331, n. 30. Anexa, fig. 8. De fapt, Nicolae Milescu îi prezintă teologului anglican şi «o schemă de unire» prin Mărturisirea de credinţă cu punctele respective. Anexa : *Mic codice lexico-teologic alcătuit de Spătarul N. Milescu,* Idem, p. 334—339.

847. Paul Cernovodeanu, ***Contactele umanistului Mihail Halici cu literatura engleză,*** în «Orizont», XX (1969), nr. 12, p. 74—76.

În ceea ce priveşte *Cărare pre scurt...*, proveniența cărţii nu se cunoaşte, însă aceasta are asemănări cu lucrarea ***The Practice of Piety,*** directing christian, how to wath that he may please God, a teologului scoţian Lewis Boyly (c. 1585—1631), tipărită la Londra în 1613 şi editată în numeroase rînduri (Pe larg la Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, ms. p. 861—867 ; Idem, ***Ţările române în viziunea călătorilor englezi*** (a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi primele decenii ale celui de al XVIII-lea), în «Studii şi materiale de istorie medie», Bucureşti, 1973, vol. VI, p. 111—114 ; George Williams, *The Orthodox Church of the East in the* ***18th century,*** New York, 1868, reeditată în 1970, 180 p.).

genialul Newton [848], care, descoperind unele legi ale mecanicii, confirmă drepturile raţiunii ; Halley descoperă o nouă planetă... ; Roy vorbeşte de clasificarea botanică ; Boyle despre propagarea sunetului... ; Principiile formulate de Bacon în «Novum organum» au dat asemenea rezultate, încît s-a accentuat încrederea în raţiunea umană. Totuşi raţionalismul englez, înainte de J. Locke [849], este deosebit de cel francez sau german.

Vremea «Restauraţiei» în Anglia capătă trăsătura naţională, trainică ; Hobbes, prin *Leviathan,* încearcă formularea unei noi conduceri.

Teologul susţinerii Revelaţiei divine din timpul Restauraţiei este Barrow, în acelaşi timp cleric dar şi profesor de matematici.

Tillotson demonstrează religiozitatea prin fapte bune, ridicînd şi la poruncă umană mila creştină. Lucrarea sa *Înţelepciunea de a fi religios* devine «catehismul popular» expus geometric. Fiecare anglican îşi formează o bibliotecă personală «parohia creştinului» cum s-a spus.

Parlamentul englez angajează Biserica Angliei şi, pentru totdeauna, poporul credincios îşi avea episcopii săi aleşi şi reprezentaţi în Cameră. Monarhia constituţională a satisfăcut mişcările populare pentru o «dreptate divină», încît Ed. Burke (1728—1797) consideră anul crucial 1688 «o revoluţie fericită şi glorioasă», fără sînge [850], care a stopat atît pe iezuiţi cît şi pe ceilalţi reformatori de pe continentul european, veniţi în Marea Britanie, iar Biserica Angliei a fost ferită de bîntuieli, deşi n-a avut nici un Bossuet, nici un Bourdaloue, nici un Massillon, ci doar poporul sincer şi credincios [851].

Tot în această perioadă apare la noi, *Biblia lui Şerban* (1688), care este materializarea strădaniilor cărturarilor români din acest timp [852].

Ce poate fi mai sublim decît a transpune izvorul direct al Revelaţiei divine, Sfînta Scriptură, pe limba română [853] şi a fi la îndemîna credincioşilor ! Biblia lui Şerban a contribuit efectiv la făurirea unui grai ales pentru toată suflarea românească din toate provinciile româneşti şi colţurile lumii, unde trăiau românii [854], aşa cum se arată şi

848. Printre cele mai importante scrieri ale savantului, după terminarea studiilor de teologie la «Trinity College», se situează *Comentarii la Apocalips,* în care Newton combate sistematic Biserica Romano-Catolică şi rătăcirile protestante, subliniind că «Revelaţia este cheia înţelegerii creştinismului» (Pe larg, S. I. Vavilov, *Isaac Newton* (1643—1727), Prefaţă de Acad. E. Bădărău, Ediţia a II-a, revăzută şi completată, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1962, p. 21—22, 225—233).

849. Marcel Simon, *op. cit.,* p. 35 ; O parte a ideilor sale, referitoare la formarea caracterului şi bunei creşteri, au fost cuprinse în «cugetări», iar o ediţie a acestora a apărut şi în limba română (John Locke, *Cîteva cugetări asupra educaţiei.* Traducere, studiu introductiv, note şi comentarii de Mioara Cimpoieş, Editura didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1971, LXVII + 185 p.).

850. A. Maurois, *op. cit.,* vol. II, p. 105 ; Sir David Martin, *art. cit.,* p. 53—54.

851. A. Maurois, *op. cit.,* p. 103 ; Marcel Simon, *op. cit., Les seconds Stuarts et la révolution de 1688,* p. 30—33.

852. Fraţii Radu şi Şerban Greceanu, Nicolae Milescu, Udrişte Năsturel şi mulţi alţii. A se vedea şi L. Predescu, *Udrişte Năsturel şi răspîndirea romanului religios «Varlaam şi Ioasaf»,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIII (1965), nr. 1—2, p. 64—112 ; Alexandru Piru, *Istoria literaturii române,* Bucureşti, 1970, vol. I, p. 212—215.

853. George Ivaşcu, *op. cit.,* p. 142—143, 157—162, 221—222.

854. Biblia lui Şerban, pe lîngă importanţa religioasă, este «Un monument al culurii naţionale» (*Ibidem,* p. 221).

în titlu: «...Dumnezeiască Scriptură... pentru cea de obște ființă s-a dăruit neamului românesc...» [855].

Așadar, Biblia lui Șerban, pe lîngă o încununare și un triumf al eforturilor românilor, este un argument logic și un pivot puternic al culturii teologice românești.

Evident, la mișcarea culturală engleză a contribuit și Thomas Smith, în Marea Britanie, iar la Biblia de la 1688, este îndeobște cunoscută contribuția spătarului Nicolae Milescu [856].

2. Rolul savantului Dimitrie Cantemir și a fiului său Antioh Cantemir în relațiile anglicano-ortodoxe

a) Dimitrie Cantemir (1673—1723) a fost într-adevăr un valoros exeget al cărților Sfintei Scripturi și un neîntrecut tîlcuitor al operelor Sfinților Părinți (greci și latini) [857]. El este cel dintîi care trezește interesul teologilor de atunci asupra învățăturii revelate a Bisericii primelor veacuri. De aceea, în 1712, Teofilact Lopatinski [858], rectorul Academiei teologice din Moscova — numit de țarul Petru I șeful Comisiei pentru revizuirea Sfintei Scripturi — fost coleg cu Nicolae Milescu la marea școală a Patriarhiei din Constantinopol, propune ca pe lîngă domnitorul Dimitrie Cantemir, cunoscător de greacă, latină și slavă, să facă parte «toți cercetătorii străini, buni cunoscători ai limbilor vechi și ispitiți în cele ale Bibliei» [859].

---

855. N. Iorga, *Biblia lui Șerban Vodă*, în «Revista istorică», 4/1934, p. 65—70.

La Biblia 1688, Nicolae Milescu a folosit texte și tălmăciri vechitestamentare engleze (Paul Cernovodeanu, *Contacte de ordin științific și cultural între intelectualitatea engleză și cărturari din Țara Românească și Moldova în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și primele decenii ale celui de al XVIII-lea*, în «Studii», revista de istorie, 23 (1970), nr. 4, p. 721 ș.a.

856. Primul «uomo universale» din cultura română, la George Ivașcu, *Istoria literaturii...*, p. 164—179.

857. История философии в СССР, Editura științifică, Moscova, 1968, tom. I, p. 453 (În continuare *Istoria filozofiei...*) ; Краткой очерк истории философии, în colaborare, sub red. M. T. Ibciuk, T. I. Ozerman, I. Ia. Scipanov, Editura «Cugetarea», Ediția a II-a cu adăugiri, Moscova, 1971, p. 220—222. (În continuare *Scurtă schiță istorică...*) ; III. *Un savant de renume european : «Dimitrie Cantemir»*, la George Ivașcu, *Istoria literaturii...*, p. 242—246 ; A se vedea pe larg, cu bibliografia și problemele teologice respective, Prof. N. Chițescu, *Ortodoxia în opera lui Dimitrie Cantemir*, în «Glasul Bisericii», XXXII (1973), nr. 9—10, p. 1097—1120.

Sistema religiei musulmane a primit premiul «Coroana țarului», cea mai înaltă distincție oferită, pentru prima oară, cărturarului Dimitrie Cantemir (Pe larg : *Istoria filozofiei...*, fasc. I, p. 503 ; Diac. P. I. David, *Dimitrie Cantemir și urmașii săi în Rusia, exemplu de demnitate și patriotism*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCII (1974), nr. 7—8, p. 928—955).

Chiar astăzi, gînditorii ruși țin cont de spusele lui D. Cantemir la S. A. Tokarev, *op. cit.*, cap. 24, Islamismul, p. 527—542.

858. *Istoria ATM...*, vol. I, p. 50—58.

859. D. Cantemir poseda exemplarul *Bibliei lui Șerban* din 1688, moștenit de la tatăl său și pe acest exemplar au fost însemnate date și explicații ale cărturarului român și considerăm că acestea au fost folosite atît la prelegeri, în cadrul Academiei teologice din Moscova, cît și în distcuțiile avute cu prilejul definitivării textului Sfintei Scripturi în limba slavă. Pe această Biblie, Antioh Cantemir a jurat că fiul său, Dimitrie, va lua în căsătorie pe Casandra, fiica ctitorului Bibliei, Șerban Cantacuzino. Biblia lui Șerban, posesia lui D. Cantemir, se află în «Biblioteca V. I. Lenin» din Moscova (A se vedea și L. Demény, *Adnotări pe un exemplar al Bibliei lui Șerban Cantacuzino*, în «Manuscriptum», IV (1973), nr. 4, p. 18—21 ; și *Dimitrie Cantemir și urmașii...*, p. 940 și planșele respective).

Activitatea sa de literat este marcată şi de contribuţia sa la simplificarea alfabetului vechi slav şi formarea limbii literare ruse, la alcătuirea *Regulamentului duhovnicesc* pentru noul statut al Bisericii Ortodoxe Ruse şi pentru Academiile teologice, dîndu-le astfel o nuanţă de academii la nivelul şcolilor superioare ale vremii [860].

Dimitrie Cantemir a fost profesor la Academia teologică din Moscova [861], ctitor al Mănăstirii greceşti «Sfîntul Nicolae» din Moscova [862], localul Academiei teologice de atunci — unde a fost şi înmormîntat [863]. Este alcătuitorul celor mai de seamă prelegeri de teologie şi iniţiatorul dialogului culturii între Rusia şi ţările Europei Apusene [864].

b) Antioh Cantemir (1709—1744) [865], al treilea fiu al Domnului Dimitrie Cantemir, s-a născut la Constantinopol, unde primeşte şi primele noţiuni de carte şi educaţie. El este primul student român la Academia teologică din Moscova şi printre cei mai înzestraţi. Dovadă este şi faptul că, odată cu înfiinţarea *Academiei de ştiinţe* din Petersburg, Antioh Cantemir şi cu Mihail Lomonosov sînt recomandaţi de Academia teologică din Moscova pentru noua şcoală superioară. La terminarea studiilor Antioh este numit profesor.

În lucrarea *Armonia Psaltirii* [866], Antioh Cantemir se arată bun exeget al «vieţii biblice» de pînă la venirea Izbăvitorului. Pasiunea sa, însă, era îndreptată spre cultura greacă şi latină [867]; de aceea a tradus, a explicat şi a recomandat pentru gîndirea rusă ideile clasice ale Apusului, încît el este socotit unul dintre «întemeietorii filozofiei clasice şi ştiinţifice ruse» [868].

Ceea ce îl caracterizează pe Antioh Cantemir este şi grija pentru opera tatălui său. Forţa sa spirituală şi gîndul sfînt de a arăta culturii apusene forţa creatoare a spiritualităţii răsăritene în tipare latine: Şi a reuşit întru toate, datorită şi Bisericii Angliei. De fapt spre Anglia îşi îndrepta Petru cel Mare gîndurile sale, voind a face din Rusia o ţară a culturii şi civilizaţiei, aşa cum făcuse Elisabeta I, regina Marii Britanii. Însuşi Petru cel Mare dorea o apropiere între creştinii din Europa, cîştigînd pentru această idee pe savantul Leib-

860. *Istoria ATM...*, vol. I, p. 204 ş.u.

861. *Ibidem*, p. 33, 70.

862. A se vedea pe larg Сочинения, Письма и избранные переводы Кн. А. Д. Кантемира..., С. Петербургъ, 1867, Introducere, p. XLVII (în continuare: *Opere...*).

863. Documentele arată că «...tot poporul îl plîngea ca mare făcător de bine». Printre altele, se ştie, că a lăsat, prin testament, ca 3.000 de ruble anual să fie pentru copii sărmani, *Opere...*, Introducere, p. XVII, XL şi înmormîntarea la p. LXVII.

864. *Istoria filozofiei*, tom. I, p. 425, «NCE», vol. XII, p. 717 ş.u.; Diac. P. I. David, *Uniaţia din Transilvania şi Banat în preocupările lui Dimitrie Cantemir*, în «Mitropolia Banatului», XXV (1975), nr. 1—3, p. 42—53.

Insuşi cărturarul român Dimitrie Cantemir a avut relaţii cu pastorul american Catton Mather din Boston (Paul Cernovodeanu, *Contacte de ordin ştiinţific...*, p. 724—725).

865. Alexei Kovalov, Заиконоспасского монастыря въ Москвъ, Москва, 1887, cap. 4, p. 82.

866. Энциклопедический словорь, С. Петербугь, 1895, tom. XIV, p. 315, col. II; *Opere*, introducere, p. XX—XXI.

867. *Istoria ATM...*, I, p. 249 şi *Opere...*, Introducere, p. XIII.

868. *Istoria filozofiei*, tom. I, p. 303—306.

nitz, cu care pune la cale «o pace în lume și o apropiere a Bisericilor... nu pe cale doctrinară ce s-a dovedit nesigură», ci pe bază de cultură și spiritualitate comună [869].

Cel care începe realizarea acestor idei a fost Antioh Cantemir, ajuns ambasador al Rusiei la Londra, Paris și apoi la Roma. El semnează tratatele diplomatice între Anglia și Rusia (1734), *devenind astfel primul diplomat al Rusiei cu puteri depline*. Din acest moment încep serioase consultații între reprezentanții Bisericii Ortodoxe Ruse [870] și ai Bisericii Angliei.

Lucrările lui Dimitrie Cantemir se tipăresc în limba engleză [871], însăși Curtea regală de la Londra ia sub patronajul său această acțiune, iar Arhiepiscopul de Canterbury dă binecuvîntarea pentru o asemenea «lucrare providențială...» [872].

Enciclopediștii francezi sînt puși în cumpănă de «influența lui Cantemir» în Europa [873].

«*Istoria otomană*, scria Profesorul Alexandru Duțu, a atras atenția Europei asupra unui ilustru savant și asupra poporului din mijlocul căruia se ridicase. Opera a stăruit în lectura cititorilor din diferite țări ale continentului și a fost utilizată atît de cercetători ai Europei Răsăritene, cît și de cercurile diplomatice occidentale implicate în chestiunea orientală; cu ajutorul ei s-au documentat apoi marii scriitori (și istorici), care au susținut lupta de eliberare a popoarelor din sud-estul european...» [874].

Din opera capitală a lui Antioh Cantemir, *Satire* [875], reținem faptul că el consideră *revelația divină* în fruntea marilor enigme ale omenirii. În sprijinul creștinismului se află chemarea permanentă: Nădejdea în Dumnezeu [876]. Ceea ce îngreunează înțelegerea descoperirii lui Dumnezeu prin Iisus Hristos și profeți, este răutatea omului [877] și mai ales pătimașii lumii de toate categoriile [878]. Antioh Cantemir era profund credincios și cunoscător al învățăturii ortodoxe și al tradițiilor naționale ale românilor. El era reprezentantul luptei împotriva uniației.

---

869. Însuși savantul filozof german s-a întîlnit cu țarul Petru cel Mare de trei ori (Torgan, 1711, Karlzbad, 1712, Pyrmont, 1716) în vederea modalității unirii Bisericilor (A se vedea și Diac. Prof. N. Balca, *250 de ani de la moartea lui G. W. Leibniz*, în «Ortodoxia», XXXI (1971), nr. 4, p. 604).

870. Cu toate aceste inițiative, în scrisoarea ambasadorului Angliei de la Curtea din Petersburg, Sir Arthur Harding, către Ridley se spune «...pînă la 1900, rușii nu auziseră de Arhiepiscopia de Canterbury...» («Biserica Ortodoxă Română», (1936), p. 474); Pr. Prof. M. Șesan, *Din relațiile anglicano-ortodoxe*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», XLIX (1973), nr. 5—6, p. 313—321.

871. *The History of the Growth and Decay of the Ottoman Empire* (Alex. Duțu, *D. Cantemir și destinul operei sale*, în «MI», V (1971), nr. 4, p. 75—80).

872. *Istoria filozofiei...*, tom. I, p. 294, *Opere...*, Introducere, p. CIX.

873. Abatele Prévost d'Exiles fascinat de opera lui D. Cantemir a părăsit abația și a mers în Anglia, editînd revista «Le pour et contre», cu citate și din Cantemir (vol. XIX). Alex. Duțu, *art. cit.*, p. 77—78.

874. *Ibidem*, p. 80.

875. În *Opere...*, p. 9—282.

876. Antioh a alcătuit chiar un imn *Nădejdea în Dumnezeu*, în *Opere...*, p. 309.

877. *Opere...*, p. 310.

878. Pe larg, *Fabule*, în *Opere...*, p. 326—388.

Prestanța sa a atras și atenția scaunului Romei : abatele Venuti este delegat de papa pentru a discuta cu Antioh problemele de bază ale Bisericii creștine și diferențele între Biserici și confesiuni. Cărturarul român recunoaște autoritatea Sfintei Scripturi și a Sfintei Tradiții ca sprijin în adevărata credință, dar nu este de acord cu pretențiile papii : «...Antioh Cantemir, marele duce și înțelept și prieten al supusei mele abații, recunoaște pe papa ca prim părinte, dar numai în Vatican, neputîndu-l dezlipi de schizma Răsăritului... — scria Abatele la Roma. — Este străin de fanatism și are o gîndire limpede despre cultura noastră, iar religia o tratează cu destulă înțelepciune (raționalitate), dar cu mare plăcere și pasionat vorbește de o mană cerească a unirii celor două Biserici (Ortodoxă și Romano-Catolică), greacă și latină... dar nu este bucuros cu ceea ce am făcut noi cu ai săi... [879]. Recunoaște pe papa cap al Bisericii și urmaș al Sfîntului Petru în Roma, dar zice că Petru a fost ca și ceilalți (apostoli)...» [880].

După discuții interminabile asupra principalelor puncte de diferență între cele două Biserici, precum și asupra cauzelor sociale și culturale ale Reformei și Renașterii, cei doi au rămas prieteni și cu impresii frumoase. Antioh Cantemir, deși tînăr, a copleșit pe bătrînul diplomat al Vaticanului, care consemna : «...(Cantemir) este un om cu totul deosebit, cu totul nou în mediul rusesc, dar nu străin de acesta... și nu a lucrat niciodată pentru interese personale...» [881].

Desele întrevederi ale abatelui Venuti cu Antioh Cantemir la Londra și Paris l-au determinat pe prințul român să plece în Italia (1744) și din motive de sănătate. Cu acest prilej credem că a vizitat, pe lîngă alte obiective, și Vaticanul. Reîntors la Paris, moare în seara zilei de 31 martie 1744.

Simțind sfîrșitul, a lăsat în *Testament* să fie înmormîntat alături de tatăl său la Moscova în mînăstirea «Sfîntul Nicolae», ctitoria familiei Cantemir.

Tot în testamentul său, făcut cunoscut întregii lumi de Abatele Venuti, stăruia : «...gîndul despre moarte nu m-a speriat, dar acum înțeleg că ea vine de la Cel ce mi-a dat viața și acest fapt mă mîngîie... El s-a pregătit prin spovedanie și cu trei zile înainte s-a împărtășit și a mai venit la biserică a doua zi, iar a treia zi a lipsit pentru totdeauna... Averea a lăsat-o instituțiilor de binefaceri refuzînd insistențele de a face acte fraților săi... și a fost deplin conștient pînă în ultimele minute... Și a fost dus lîngă tatăl său pe care nu numai că l-a iubit, ci s-a confundat cu spiritul lui și după moarte...» [882].

Chiar enciclopediștii apreciau ideile lui Dimitrie Cantemir ; menționăm numai scrisoarea admirativă a lui Voltaire către Antioh Cantemir, în care aprecia opera tatălui său [883].

879. Se referă clar la uniația din Transilvania și Banat, dar și la urmările de la Brest-Litovsk (1595—1596) (Pe larg, *Uniația în Transilvania și Banat...*, p. 47—50).

880. *Opere...*, Introducere, p. XXXIX ; V. Ia. Stoiunin citează din opera lui Venuti : *Satyres de m. le pr. Cantemir 1749* («Histoire de sa vie»), p. 62—64.

881. *Opere...*, p. XXXVI—XXXVII.

882. *Ibidem*, p. CVIII—CIX.

883. *Istoria filozofiei...*, tom. I, p. 294.

Dimitrie Cantemir şi fiul său Antioh Cantemir au lăsat o mare şi nepreţuită moştenire. Ei au transmis peste veacuri ideile lor îmbrăcate într-un umanism specific poporului nostru, moştenitor legitim al culturii bizantine [884].

Numele şi opera lor, exemplu de trăire şi explicare a credinţei vor rămîne de-a pururi în sanctuarul valorilor culturale româneşti, valori consfinţite şi binecuvîntate şi de Biserica strămoşească cea una, sfîntă, apostolească şi sobornicească.

3. Epoca lui Constantin Brâncoveanu (1688—1714)

Fiecare secol sau deceniu din viaţa omenirii are realizările şi geniile lui, dar raportate la un popor, preocupările sale rămîn imprimate în conştiinţa lui datorită unor fapte ieşite din comun, dar reale la vremea aceea şi devenite legendare după evenimente. Aşa este cazul cu domnitorul român Constantin-Vodă Brâncoveanu, care, pe lîngă arta, cultura, ştiinţa, şcolile dezvoltate sau înfiinţate de el, pentru ridicarea poporului, şi-a dat viaţa pentru credinţa cea adevărată. Numai acest *act al martirajului său este de-ajuns pentru a deveni pentru urmaşi un rar exemplu*, dar acest exemplu n-a fost la întîmplare, ci pregătirea sa în a-şi da viaţa pentru credinţă şi neam este angajamentul total. Ce mărturie ar mai putea fi adusă în sprijinul credinţei sale celei adevărate şi evlaviei sale celei nepătate ?

Ca mare domn al unui popor de origine latină şi de religie ortodoxă, ca diplomat abil şi activ în politica balcanică, ca iubitor de glie, dar cu mari relaţii în Apus şi la Poartă, Constantin Brâncoveanu s-a dovedit mai mult decît orientat. Numai trădarea internă şi intrigile rivalilor la tron l-au dus pe bătrînul domn la tăierea capului.

Cu toate că nu avea o formaţie teologică, Constantin Brâncoveanu era vizitat la Curtea sa de patriarhii Scaunelor apostolice şi de mari cărturari, reprezentanţi ai Ortodoxiei din vremea sa [885]. Dorinţa lui sinceră era eliberarea creştinilor de sub dominarea otomană ; pentru aceasta a făcut tot ceea ce i-a stat în putinţă.

Însuşi Petru cel Mare îi conferă ordinul Sfîntul Andrei [886] ca mare apărător al credinţei celei adevărate şi iubitor al dreptăţii.

Evident, figura domnitorului român şi cultura din vremea sa nu puteau fi trecute cu vederea în cercurile diplomatice britanice, care

884. Ideile şi noutăţile aduse de opera lui D. Cantemir în Apus au limpezit părerile confuze despre «misteriosul Orient». Înşişi scriitorii englezi ai timpului se inspiră din lucrările sale : Shelley în Prefaţă la poemul *Hellas ;* Byron, în mai multe locuri din *Don Juan* ş.a.m.d. (la Alex. Duţu, *art. cit.*, p. 85). *D. Cantemir*, în «Istoria poporului român», p. 177—178 ; Al. Piru, *op. cit.*, vol. I, p. 328—365.

885. Însuşi Ioan Cariofil, Rectorul Înaltei Şcoli a Patriarhiei din Constantinopol este pus în discuţie de teologii români şi de însuşi Constantin Brîncoveanu în legătură cu termenul «transubstantiatio»[i], şi Cariofil vine în Ţara Românească (Pe larg la D. Russo, *op. cit.*, tom. I, p. 183—191 ; *Teologia dogmatică în trecut şi astăzi...*, p. 324—326 ; documentatul studiu : *Din corespondenţa lui Constantin Vodă Brîncoveanu cu cărturarii greci Ioan şi Ralachi Cariofil*, de Paul Cernovodeanu, în «Biserica Ortodoxă Română»[i], XCIII (1975), nr. 9—10, p. 1139—1154.

aveau tot interesul să se mențină și să progreseze în Orient. În acest sens, Constantin Brâncoveanu devine intermediarul între Viena și Londra prin Constantinopol, asigurînd ambasadorilor britanici și emisarilor lor toată securitatea [887]. Mai mult, parlamentul englez ia cunoștință cu satisfacție despre acest principe creștin «prietenul și sprijinitorul nostru».

În timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu mai mulți ambasadori englezi petrec la Curtea sa, cu care prilej, consilieri culturali însoțitori ai ambasadorilor își notează impresiile lor despre credința poporului român și evlavia lui reprezentată prin opere de o inegalabilă frumusețe și importanță artistică.

a) *Clerici anglicani — diplomați în Țările Române.* — Desigur, pe lîngă diplomații care reprezentau Marea Britanie la Constantinopol au fost și mulți clerici. Așa cum am arătat mai sus, Thomas Smith inițiase împreună cu Nicolae Milescu primul dialog, dar teologul și profesorul englez nu reușise să vadă însă locurile noastre. Îi urmează la Constantinopol, în funcția de capelan și consilier cultural tot un canonic, anume Edmund Chisthull, cunoscut ca mare epigrafist. Acesta a venit în Țara Românească la puțin timp după plecarea la Oxford a lui Thomas Smith, însoțind pe ambasadorul englez William Paget [888] la curtea lui Constantin Brâncoveanu, țara noastră jucînd un mare rol în comerțul Angliei cu Levantul [889]. În același timp, Anglia și Olanda au fost împotriva părerii de a diminua poziția Țărilor Române, fapt care a consolidat relațiile anglo-române și a deschis noi perspective între Biserica din Țara Românească și Biserica Angliei. Bucureștiul ajunsese centru diplomatic al Europei de Est [890], iar cultura umanistă de aci era fără egal [891].

Propaganda iezuită reușise în Transilvania, dar Biserica Angliei nu era de acord cu presiunile Romei [892]. În Țara Românească, unde se găseau patriarhii scaunelor apostolice, pe care i-a vizitat lordul englez, s-a organizat apărarea împotriva «uniației», precum și lupta pentru stăvilirea propagandei protestante [893].

Canonicul Ed. Chisthull recunoaște «lucrarea lui Dumnezeu» la credincioșii acestor țări și credința lor curată... Credincioșii sînt oa-

886. Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *Constantin Vodă Brâncoveanu. Viața, domnia, epoca,* Editura științifică, București, 1969, p. 180—181 ; A se vedea în original și traducere : *Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România, în veacurile XV — începutul celui de al XVII-lea. Documente și materiale în trei volume...,* vol. III, p. 1673—1711, Editura «Știința», Moscova, 1970 (în limbile rusă și română), *Documentul nr. 42,* 1700, august 21, p. 323—338.

887. Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *op. cit.,* p. 180—181, n. 58 ; V. Buganov, *Petru cel Mare,* în «MI», nr. 5/1969, p. 26—29.

888. Paul Cernovodeanu, *Din legăturile Bisericii Răsăritului...,* p. 220—226.

889. Șt. Ionescu, Panait I. Panait, *op. cit.,* p. 96, n. 66 ; Virgil Cândea, *Vechi contacte românești cu Levantul,* în «MI», IV (1970), nr. 6 (39), p. 10—17.

890. Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *op. cit.,* p. 181, n. 58.

891. *Ibidem,* p. 200—300.

892. *Ibdiem,* p. 193.

893. *Ibidem,* p. 208.

meni harnici şi primitori, iar preoţii lor au aceleaşi preocupări... într-o ţară nespus de bogată [894].

Sîntem dornici, şi va veni timpul să discutăm cu Biserica din ţara aceasta punctele de credinţă şi organizarea ei minunată, unde chiar patriarhul de Constantinopol are reşedinţă la Curtea lui Brîncoveanu, la biserica «Sfîntul Gheorghe Nou» din Bucureşti [895].

Se cunosc, pînă în prezent, 15 scrisori diplomatice, expediate în Ţara Românească de către lordul-ambasador, în care sînt apreciate eforturile poporului nostru pentru pace în Balcani şi pentru ca toţi locuitorii să fie la nivelul culturii de atunci [896].

Pentru meritele sale, Constantin Brîncoveanu a primit cinstea cuvenită de la Coroana Angliei [897].

b) *Impresiile produse în Anglia de martirajul familiei Brâncoveanu au fost profunde.* — Ziua de 15 august 1714 a fost zi de doliu pentru multe state creştine ortodoxe şi chiar neortodoxe, printre care s-a aflat şi Anglia. A fost ziua cumplitului martiraj al lui Brâncoveanu şi al fiilor săi. Acest act a fost unic în istorie. Ambasadorul Angliei, fiind de faţă, comunica Coroanei Marii Britanii că ce a văzut poate răscoli orice conştiinţă creştină. Prin acest act suprem de martiraj, poporul român s-a ridicat deasupra tuturor popoarelor creştine şi noi (anglicanii) vom avea pururea în cuget şi inimă acest fapt al trăirii credinţei [898].

Relaţiile dintre Biserica Ortodoxă Română şi Biserica Angliei au continuat şi după Epoca brâncovenească, intensificîndu-se în timpul domniilor fanariote [899].

c) *Relaţii anglo-române prin Levant.* — Faţă de faima lui Constantin Brâncoveanu «ca om al renaşterii» [900] în Răsărit, Anglia oferea Levantului avantajul cultural, devenind protectoarea creştinilor din Orient. Pe lîngă daniile oferite cu generozitate de către Constantin Brâncoveanu, meritul său cultural este şi acela că a tipărit cărţi religioase şi literare pentru greci [901], georgieni [902], arabi [903]. Acest fapt a atras atenţia universităţilor engleze şi misiunilor din Ierusalim, care şi-au arătat toată admiraţia pentru «lucrul valahilor spre cinstea credinţei lor...» [904].

---

894. *Ibidem*, p. 65, 106 ; Paul Cernovodeanu, *Ţările române...*, p. 132—136.
895. Şt. Ionescu, Panait I. Panait, *op. cit.*, p. 71 şi 208.
897. *Ibidem*, p. 206.
896. *Ibidem*, p. 207—208.
898. A se vedea pe larg, N. Iorga, *Viaţa şi domnia lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, Bucureşti, 1914, p. 206—208 ; numărul omagial al revistei «Biserica Ortodoxă Română», LXXXII (1964), nr. 9—10, p. 869—963 şi C. Ucrain, *Tragicul sfîrşit al Brîncovenilor...*, p. 24—31.
899. Paul Cernovodeanu, *Contacte de ordin ştiinţific...*, p. 723.
900. Şt. Ionescu, Panait I. Panait, *op. cit.*, p. 391—392.
901. Pr. Prof. Ioan Rămureanu, *Constantin Brâncoveanu, sprijinitor al Ortodoxiei*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXII (1964), nr. 9—10, p. 916—930.
902. *Ibidem*, p. 927—928.
903. *Ibidem*, p. 924—926.
904. *Ibidem*, p. 923—924.

4. Vocația preotului român Dămian Samoilă

Deschiderea porților universităților engleze a făcut posibilă pătrunderea în Apus și a studenților din Răsăritul Europei și Balcani pentru schimbul de idei [905]. Datorită cercetării neîntrerupte, filologii și istoricii aduc date noi asupra unor modești studenți în Apus, printre care și preoți ortodocși sau uniați [906].

Lăsînd la o parte cazul preotului Gheorghe din Transilvania, student în Anglia, și care s-a preocupat în special de religia musulmană [907], ne vom opri asupra unui vrednic preot-student, misionar și cărturar, *Dămian Samoilă.*

a) *Apologet și student la Oxford.* — Nu cunoaștem originea lui Dămian decît că este «din Transilvania, preot ortodox român, sosit la Oxford după ce trecuse prin Germania, Franța, Olanda. Ce școli va fi frecventat, nu putem ști, dar era înzestrat cu voce și simțea chemarea preoției. În lupta sa pentru existență, se călăuzea după cuvintele Sfîntului Apostol Pavel: «cu mîinile mele mi-am cîștigat pîinea» (II Tes. III, 8). Printre altele, îl preocupa și problema electricității. S-ar putea să fi fost, după părerea noastră, chiar preot ortodox din părțile Tărtăriei (Maramureș). El a părăsit Transilvania din cauza propagandei catolice, dar a dorit să studieze doctrina anglicană cu gîndul la misiune în Noua Anglie (America).

Evident, la Oxford experiența sa pastorală și dorința sa fierbinte de a studia «știind perfect latinește», a trezit admirație și curiozitate, mai ales că relațiile între ortodoxia românească și teologia anglicană erau în plină desfășurare. Amintim numai că era perioada imediat următoare «epocii lui Brâncoveanu» și faimei lui Dimitrie Cantemir.

Reținem faptul că Dămian Samoilă este primul student ortodox român la Oxford. Cît a studiat nu se știe, dar a plecat în misiune, ceea ce îl arată plin de zel.

b) *Ucenic al savantului Benjamin Franklin.* — Este singurul caz în istorie, cînd un teolog și mai ales ortodox este ucenic al unui savant american de talia lui B. Franklin. Abia secolul nostru a demonstrat aceasta prin publicarea de către D. Dvoicenko-Markov a unei interesante scrisori semnate de B. Franklin la 18 martie 1755, adresată prietenului său medicul John Lising din Charleston (Carolina de Sud).

---

905. *Teologia dogmatică în trecut și azi...*, p. 319—324.

Astfel și Virgil Cândea, *Stolnicul între contemporani,* Editura științifică, București, 1971, p. 29—70, 122—153 ; Corneliu Dima-Drăgan, *Cultura teologică a Stolnicului Constantin Cantacuzino, în lumina reconstituirii bibliotecii de la Mînăstirea Mărgineni,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXVI (1968), nr. 9—10, p. 943—975 ; D. I. Liveanu, *Treptata descoperire a unui cărturar. Constantin Cantacuzino Stolnicul,* în «MI», IV (1970), nr. 2 (35), p. 6—10.

906. Cel mai reprezentativ este Micu Klain, pe larg la Ion Lungu, *Școala ardeleană,* în «Istoria filozofiei românești», vol. I, p. 125—146.

907. Alexandru Stan, *Preotul Gheorghe islamist transilvănean în secolul al XV-lea,* în «Studii teologice», XXII (1970), nr. 3—4, p. 291—298.

După ce sînt trecute nume ilustre de savanți și filozofi ai epocii (Voltaire, Lavoisier, Buffon, filozoful David Hume, Mirabeau etc.) este menționat și *numele preotului ortodox român Dămian Samoilă,* care se ocupa și cu electricitatea și pe care savantul american îl cunoscuse la Philadelphia, în anul 1748, și-l impresionase descrierea religiei fraților săi din Europa și felul cum vede el *Descoperirea lui Dumnezeu în lume.* «Tot ce știu despre Dămian — scria mai departe Benjamin Franklin — după spusele lui chiar, este că se născuse în Transilvania... slujind ca preot al Bisericii Ortodoxe... Scria și vorbea latinește cu mare ușurință și în mod corect...Din Anglia a venit în Maryland, apoi în Noua Anglie, s-a întors pe uscat la Philadelphia, iar de aici și-a continuat călătoria prin Maryland, Virginia și Carolina de nord spre tine...».

c) *Misionar în cele două Americi.* — Misiunea sa de evanghelizare nu-l stînjenea de la preocupările științifice. «S-a gîndit că i-ar folosi călătoriile sale să afle ceva despre electricitate. Eu l-am învățat cum să folosească tubul, cum să încarce butelia de Leyda și alte cîteva experiențe. Mi-a scris din Charleston că a trăit pe o distanță de 800 de mile numai de pe urma electricității, care a însemnat pentru el carne, băutură și îmbrăcăminte...

Ultima scrisoare pe care mi-a adresat-o cred că a fost din Jamaica, în care-și exprima dorința de a-i trimite tuburile amintite de tine și de a-l întîlni la Havana de unde spera să ajungă pe mare, la Vera Cruz : nădăjduia să călătorească prin Mexic pînă la Acapulco, iar de acolo să străbată oceanul pînă la Manilla și apoi prin China, India, Persia, Turcia să se înapoieze în propria sa țară, gîndindu-se că va trăi mai ales de pe urma electricității. Ciudat proiect...».

Așadar, misionarul român avea o sete de cunoaștere nemaiîntîlnită și unde a fost, va fi fost primit bine, cunoscîndu-se faptele românilor din continent și misiunile lor în Orientul îndepărtat și Apropiat.

Nu se știe, însă, dacă a ajuns înapoi în țară sau dacă și-a realizat proiectul în America de Sud, fiindcă deja era urmărit de inchiziție «ca vrăjitor», ceea ce înseamnă că avea mare influență în predica sa și în practica sa zilnică, folosind și electricitatea.

Totuși cercetătorul Paul Cernovodeanu este de părere că preotul Dămian s-ar fi putut înapoia în țară, pentru că «...în raportul din 13 mai 1761 al Comitetului suprem al Maramureșului, Emerik Barkoczi, privind tulburările provocate în Transilvania de mișcarea antiunionistă condusă de călugărul Sofronie de la Cioara, se face referire la o scrisoare adresată vicarului-unit din comitat de către *protopopul de rit ortodox numit Tatar (Graeci ritus archipresbyter cognomento Tatar)...* În persoana acestui protopop... numit Tatar ne putem oare îngădui să identificăm pe călătorul nostru înapoiat pe meleagurile natale și înălțat la rangul de protopop... ?».

În orice caz, preotul Dămian este primul misionar cleric român în cele două Americi [908]. El a mers acolo într-un mediu de lupte confesionale și a avut de înfruntat puritanismul, dar a fost scutit de confruntări, fiindcă pasiunea sa era și științifică.

Preotul Dămian Samoilă rămîne un exemplu de apologet și misionar ortodox, care a făcut cunoscută spiritualitatea ortodoxă românească și cultura teologică atît în Anglia, cît și în America.

5. Afirmarea Ortodoxiei românești în timpul domniei lui Al. I. Cuza

Poporul român, receptiv la toate transformările și în același timp la curent cu mișcările culturale din toată lumea, a trecut prin trepte de transformare asemenea civilizațiilor din Europa. Începutul transformărilor de structură le-a făcut revoluția lui Tudor Vladimirescu [909], iar încununarea lor a fost Revoluția din 1848 [910]. Acum s-a pus problema reîntregirii bisericești și a independenței totale a țării. Deși temporar, revoluția a fost înfrîntă, unele dintre dezideratele ei s-au realizat, totuși, prin Unirea Principatelor din 1859 [911], iar cel care a fost cu adevărat «reprezentant al poporului» a fost domnitorul român Alexandru Ioan Cuza [912].

În timpul lui Cuza, Biserica Ortodoxă Română și-a afirmat poziția sa atît în cadrul Ortodoxiei, cît și în raportul cu alte Biserici și confesiuni, printre care și Biserica Angliei, mai ales că Marea Britanie fusese garanta Principatelor Unite.

Printre multe alte fapte ale lui Cuza, se reliefează :

1. Biserica Ortodoxă Română este urmașa fidelă a Bisericilor primelor veacuri [913]. organizată din timpul dacilor și numită Biserica Da-

908. Paul Cernovodeanu, *Un transilvănean prieten cu Benjamin Franklin,* în «MI», nr. 11 (44), IV (1970), p. 48—51 ; Pentru alte date referitoare la ortodoxia americană a se vedea în special Pr. Ștefan Slevoacă, *Biserica Ortodoxă Română în America de Nord,* în «Biserica Ortodoxă Română», XC (1972), nr. 7—8, p. 856—861 și V. T. Istavridis, *op. cit.,* Unitatea Ortodoxiei în America, p. 144—146.

909. Prof. Al. Elian, *Clerul ortodox în Răscoala lui Tudor Vladimirescu,* în «Glasul Bisericii», XXIX (1970), nr. 7—8, p. 740—745.

910. Frămîntările anului revoluționar 1848 au trezit și spiritul combatant al Ortodoxiei. Biserica Ortodoxă fiind reprezentanta credincioșilor de jos (Prof. T. M. Popescu, *Enciclica patriarhilor ortodocși,* p. 14—34 ; Rodica Ciocan-Ivănescu, *Notes sur la vie populaire à Antioche, avant la conquête perse,* în «Historica», I, Centrul de istorie, filologie și etnografie din Craiova, Editura Academiei, București, 1970, p. 85—96).

911. Pr. Niculae Șerbănescu, *150 de ani de la nașterea lui Alexandru Ion Cuza 1820 — 20 martie — 1970,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVIII (1970), nr. 3—4, p. 351—407.

912. Popularitatea sa era împletită cu o prestanță deosebită. Astfel, cu ocazia vizitei la Constantinopol, englezii au arătat o aleasă grijă domnului român fiind însoțit de consulul englez. Mai mult, Sir Henry Bulyer, reprezentantul Coroanei Marii Britanii la Constantinopol, a oferit un dineu și a vizitat pe Alexandru Cuza de trei ori la Palatul Vizirului (A se vedea pe larg, Dimitrie Bolintineanu, *Călătorii,* Ediție îngrijită, note și glosar de Ion Roman, București, 1968, vol. II, p. 311—343).

A se vedea și întrevederile lui Vasile Alecsandri, trimisul lui Al. I. Cuza, cu lordul Malmersbury, premierul Guvernului englez, reprezentantul reginei Victoria a Marii Britanii (V. Alecsandri, *Proză,* Ediție îngrijită și studiu introductiv de G. C. Nicolescu, Editura pentru literatură, București, 1966, «Misia mea la Londra», p. 582—593).

913. Pr. Niculae Șerbănescu, *150 de ani de la nașterea lui Cuza...,* p. 384.

ciei [914]. Ea respectă învăţătura Mîntuitorului şi Învăţătura celor Şapte sinoade.

2. S-a înfiinţat o autoritate sinodală centrală [915], iar Biserica Ortodoxă Română este şi rămîne independentă de orice autoritate bisericească străină în tot ceea ce priveşte organizarea şi disciplina *Decretului organic*, art. 1 şi 2, iar Sinodul general «prin consultaţiuni cu Biserica Ecumenică din Constantinopol menţine unitatea dogmatică a sfintei religii ortodoxe române cu Biserica mare a Răsăritului».

3. Încercarea de a introduce calendarul îndreptat în Biserica Ortodoxă Română şi rezultatele Comisiei de lucru sînt un merit deosebit al epocii lui Cuza.

4. Secularizarea averilor mînăstireşti şi inventarierea obiectelor de artă şi de cult au fost un act de dreptate, pentru însăşi independenţa Bisericii strămoşeşti şi mărirea venitului naţional spre propăşirea Principatelor Unite [916].

Desigur, alte fapte sînt mai mult de ordin administrativ, dar cu mare importanţă pentru cauza învăţăturii Bisericii Ortodoxe Române şi naţiunii române de atunci, ceea ce coincide destul de mult şi cu înfăptuirile Bisericii Anglicane de-a lungul secolelor.

914. *Coincidenţe şi relaţii generale...*, p. 766 ; Dr. Marius Bizera, *art. cit.*, p. 50.
915. Pr. Niculae Şerbănescu, *150 de ani de la naşterea lui Cuza...*, p. 382.
916. *Ibidem*, p. 385, 401, 406.

Partea a patra

De la proiecte la realizări

CAPITOLUL I

CONTACTE OFICIALE ÎN VEACUL NOSTRU

După epoca lui Alexandru Cuza, evenimentele cele mai de seamă, la care a luat parte «toată suflarea românească», au fost războiul pentru independență (1877—1878), și desăvîrșirea statului național unitar român (1918) [917], la care au participat cu mijloacele și sarcinile lor specifice și reprezentanții Bisericii Ortodoxe Române.

Biserica Angliei a cultivat legăturile de veacuri prin noi probleme și discuții spre o apropiere de Ortodoxie, spre o înțelegere a ei, dar în același timp spre clarificarea învățăturii anglicane în comparație cu Biserica Romano-Catolică, de care s-a despărțit, dar și în raport cu Bisericile protestante (luterană și calvină), de a căror doctrină a fost influențată.

Biserica Ortodoxă Română, cu prudența ei specifică, nu a angajat discuții în afara consensului general al Ortodoxiei și nici în numele întregii Ortodoxii, ci a dat curs unor cerințe sincere, de la țară la țară, ale Bisericii Angliei, cărora, desigur, Biserica Ortodoxă Română le-a răspuns, angajînd ierarhia, clerul și pe teologii ei. Că este așa, ne-o demonstrează și faptul că cele două Biserici nu au luat în discuție nici o problemă politică, ci totul s-a discutat «spre slava Bisericii lui Hristos și înțelegerii celor două popoare». În același timp, seriozitatea discuțiilor și problemelor fundamentale luate în dezbatere au creat un preludiu de tratative și dialog, un exemplu pozitiv pentru alte Biserici și confesiuni.

1. Problema Revelației divine în tratativele anglicano-ortodoxe de la București (1935)

Trebuie menționat de la început, că tratativele între cele două Biserici au fost inițiate la dorința Bisericii Angliei care a încercat deseori ca și Biserica Ortodoxă Română să-i recunoască hirotoniile [918].

---

917. *Unirea Transilvaniei cu România, 1 decembrie 1918.* Lucrarea apărută sub redacția lui Ion Popescu-Puțuri și Dr. Augustin Deac. Volum colectiv, București, 1970, p. 500—516 și «Biserica Ortodoxă Română», nr. 11—12/1968.

918. V. T. Istavridis amintește, doar, că a avut loc la București o conferință fără să analizeze rezultatele ei și să tragă o concluzie pentru viitorul dialogului anglicano-ortodox, *op. cit.*, Conferința de la București, p. 128 ș.u. În expunerile de mai jos vom folosi întregul

La această dorință a anglicanilor precum și la inițiativa Patriarhiei de Constantinopol, Sfîntul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a răspuns pozitiv, în 1925, dar dorea «...ca Biserica Anglicană să-și precizeze ea însăși doctrina despre Sfintele Taine și în special despre cea a Hirotoniei... dacă o consideră ca taină sau nu? Propunerea aceasta a intrat în istoria relațiilor anglicano-ortodoxe sub denumirea de **teza română** și ea a fost dezbătută în Conferința de la Lambeth, din 1930.

Așadar, noi am pus întrebarea și am lăsat ca anglicanii singuri să-și precizeze punctul lor de vedere și să răspundă ei singuri dacă recunosc hirotonia ca taină și harul divin. Această părere, care în discuțiile noastre (se referă la învitații ortodocși) trecea ca «teza română», a fost pusă ca bază și s-a cerut Bisericii Anglicane ca să ne dea un răspuns la această întrebare. A făcut chiar în ședință o impresie foarte bună și episcopii anglicani prezenți au declarat că e foarte logic pusă teza ortodoxă română și că vor prezenta-o arhiepiscopului de Canterbury ca să fie studiată și în Conferința de la Lambeth», raporta mitropolitul Nectarie Cotlarciuc [919].

a) Preludiul tratativelor: *dese întruniri și conferințe anglicano-ortodoxe.* — Ca să putem înțelege tratativele de la București, trebuie să evidențiem cauzele care au determinat întrunirile între teologii anglicani și teologii ortodocși români, care, așa cum am văzut, au fost multiple: culturale, religioase, diplomatice și peste toate acestea prestigiul de care se bucura Biserica Ortodoxă Română «...viitorul Bisericii Anglicane va fi hotărît printr-o decizie promptă din partea Bisericii Voastre Române — scria canon J. A. Douglas. Toate celelalte Biserici Ortodoxe autocefale se vor alia...».

Teologul anglican și-a dat seama de recunoașterea prea grăbită a hirotoniilor anglicane de către patriarhul Meletie și continuă: «...Eu însumi mă întreb, dacă, încă o dată, patriarhul Meletie n-a fost prea grăbit, permițînd Sfîntului Sinod al său să publice faptul acceptării hirotoniilor noastre. Este adevărat că patriarhul ecumenic a scris tuturor Bisericilor Ortodoxe, invitîndu-le a se grăbi să ia o hotărîre asupra scrisorii patriarhului ecumenic din anul 1922 în această chestiune. Dar eu cunosc bine importanța tuturor Bisericilor ortodoxe și dacă, prin tradiție, Marea Biserică din Constantinopol are o întîietate printre Bisericile Ortodoxe, astăzi, într-adevăr Biserica Ortodoxă Română deține primul loc prin numărul credincioșilor și prin prestigiul său [920].

Biserica Ortodoxă Română și-a trimis delegați la:

— Conferința «Credință și constituție» (Geneva, 1920), reprezentanți: prof. Dragomir Demetrescu și V. Ispir;

număr al revistei «Ortodoxia» X (1958), nr. 2, *Ortodoxie și anglicanism,* precum și broșura Hotărîrile de la București (1935), reînnoite în 1965—1966.

919. Pr. Prof. D. Stăniloae, *Tratativele dintre Biserica Ortodoxă Română și Anglicană privite sub aspectul dogmatic,* în «Ortodoxia», X (1958), nr. 2, p. 236.

920. Idem, *Declarația episcopului Nuget;* A se vedea și Roger Lloyd, *The Church of England,* 1908—1965. SCM Press, London, 1966, p. 500—621.

— Conferința «Creștinismul practic» (Stockholm, 1925), reprezentanți: mitropolitul Nicolae Bălan al Ardealului; P. S. Vartolomeu, episcopul Rîmnicului și arhim. Iuliu Scriban [921].

— Congresul ortodox de la Constantinopol (1923) [922] și de la Vatoped (1930) [923].

— Conferința Lambeth (1930); reprezentant mitropolitul Nectarie al Bucovinei [924]. Această întrunire este de fapt începutul de fond al convorbirilor anglicano-ortodoxe. Reprezentanții ortodocși prezenți la conferință au fost împuterniciți de Bisericile lor să declare dintru început: «...intercomuniunea sacramentală va urma ca ultima treaptă a evoluției, cînd se va statornici o înțelegere dogmatică deplină și se va face unirea între cele două Biserici». De acum, Comisia anglicano-ortodoxă trebuie «să cerceteze doctrina celor două Biserici (comparativ), să formuleze punctele de bază asupra cărora s-ar putea ajunge la înțelegere, să noteze unele deosebiri care prezintă importanță și să le supună propriilor Biserici» [925].

Dintre cele 13 puncte doctrinare anglicano-ortodoxe propuse pentru discuții, Conferința Lambeth VII a hotărît să fie studiate 6 puncte: **1. Revelația creștină,** 2. *Scriptura și Tradiția,* 3. *Simbolul credinței,* 4. *Doctrina despre Sfîntul Duh,* 5. *Varietatea obiceiurilor și practicilor în Biserică,* 6. *Tainele* [926].

După cum se vede, cele 6 puncte făceau obiectul Descoperirii lui Dumnezeu și prezenței Sale în lume, prin Sfintele Taine.

La sfîrșit, Comisia mixtă anglicano-ortodoxă consemna: «...ne exprimăm părerea noastră că, în ciuda deosebirilor, se află o mare înțelegere între cele două Biserici ale noastre. Sîntem de acord că la temelia Comuniunii sacramentale trebuie să fie unitatea de credință — însă considerăm că nu este în competența noastră să hotărîm în ce măsură poate fi permisă deosebirea. Noi socotim că aceasta este o chestiune care trebuie să fie hotărîtă de forurile cărora le prezentăm propunerile: Sfîntul Sinod al Bisericii Ortodoxe și Adunările și Convocațiunile Bisericii Anglicane» (20 octombrie 1931) [927].

Așa se prezenta situația și aceasta era poziția Ortodoxiei în pragul discuțiilor de la București dintre teologii anglicani și teologii ortodocși români. Practic, însă, Biserica Angliei ajuta nobilului țel de apropiere prin cultură și tipărituri.

---

921. *Ortodoxia...*, nr. 2/1958, p. 207, n. 39.

922. *Ibidem*, p. 222.

923. *Ibidem*, p. 225.

924. *Ibidem*, p. 226—231.

925. *Ibidem*, p. 232, n. 40.

926. Hotărîrea a fost reînnoită și în 1948 și 1956 la Moscova, în „ЖМП", nr. 9/1956. V. T. Ișavridis, *op. cit.*, Contacte între anglicani și ortodocși după secolul al XVII-lea, p. 19—45. În ceea ce privește relațiile între Biserica Angliei și Biserica Ortodoxă Rusă, a se vedea documentarul: Из истории взаимоотношении Русской и Англиканской Церквей, de Mihail, episcop, în „ЖМП", nr. 10/1956. Prot. Prof. A. Ostapov, Путешесвие Патриарха Алексия в Афины, Женеву и Лондон, сентябрь, 1964), în „ЖМП", nr. 12/1964, p. 14—18.

927. Pr. Prof. D. Stăniloae, *Tratativele...*, p. 232, n. 41 și p. 233; *Raport...*, 1935, p. 11—12.

b) Societatea Biblică Britanică şi România. — Desigur, cel mai autentic act al respectării Revelaţiei divine este şi transmiterea cuvîntului sfînt prin scris, deci tipărirea fie a Noului Testament, fie a Bibliei întregi aproape în toate limbile pămîntului. Această misiune specifică Bisericii Angliei a dat rezultate dintre cele mai scontate [928].

Societatea biblică britanică, de-a lungul timpului, a avut grijă şi de provinciile româneşti [929], trimiţînd cuvîntul sfînt în limba română, fie direct credincioşilor, fie cultelor protestante din ţara noastră, aşa cum bine se ştie.

Datorită ecumenismului practicat în ţara noastră, precum şi relaţiilor de frăţietate între Biserica Ortodoxă Română şi Biserica Angliei, între Întîistătătorii şi teologii celor două Biserici Societatea biblică britanică contribuie efectiv la strîngerea acestor relaţii. Însăşi *Biblia*, Ediţia 1968, tipărită sub îndrumarea şi directa grijă a Prea Fericitului Patriarh Justinian, şi *Biblia*, Ediţia a II-a, 1975, este rodul unei asemenea apropieri pe linia unităţii: «Biblia întreagă pe care o tipărim acum este, în bună parte — scria Prea Fericirea Sa —, unul din roadele legăturilor ecumenice creştine care au luat fiinţă şi s-au dezvoltat în secolul nostru. În spiritul acesta al dragostei şi al ecumenismului creştin, *Societăţile Biblice Unite*, cu sediul la Londra, s-au oferit să ne trimită în dar hîrtia specială, «Bibeldruk», pentru tipărirea noii Biblii în limba română...» [930].

c) Cadrul general al recunoaşterii hirotoniilor anglicane. — A recunoaşte Taina Preoţiei înseamnă a recunoaşte lucrarea harului: «Luaţi Duh Sfînt...» (Ioan XX, 22), le-a zis Mîntuitorul Sfinţilor Săi Apostoli. Deci Preoţia este şi o responsabilitate în faţa Revelaţiei divine şi Taina care deliberează în probleme de doctrină puse de alte confesiuni creştine. Şi aici, prudenţa Bisericii Ortodoxe Române se dovedeşte astăzi valabilă, Sfîntul Sinod a hotărît, prin iconomie şi a condiţionat

928. Societatea biblică Britanică a luat fiinţă în 1804, ca urmare a vechii Societăţi de răspîndire a Evangheliei (secolul XVII).

929. În ţara noastră a început trimiterea *Bibliei*, după cercetările consulului englez Blutte. Mai tîrziu, Benjamin Barker din Smirna, reprezentantul Societăţii Biblice Britanice, a avut întrevederi cu domnitorul Grigore Ghica (1834) şi cu episcopii Neofit al Rîmnicului, Chesarie al Buzăului şi Ilarion al Argeşului, care au fost de acord cu propunerile lui Barker. Arhiepiscopul de Canterbury «era încîntat» de acest nou contact.

În Moldova, domnitorul Sturza înlesni ducerea la îndeplinire a misiunii lui Barker. Mai mult se încuviinţa «înfiinţarea de şcoli cu «misionari» anglicani în vederea culturalizării credincioşilor. Mitropolitul Veniamin Costache şi-a luat responsabilitatea controlului Bibliei, iar la Bucureşti, cărturarul român Petrache Poenaru controla primele Biblii în româneşte».

Mai mult, în 1838, se tipăreşte *Noul Testament* numai textul fără note şi comentarii tendenţioase, fapt care a fost bine primit.

În acelaşi timp era solicitată şi Societatea americană similară să ajute Ţara Românească.

După revoluţia din 1848, acelaşi Barker îşi mută reşedinţa de la Smirna la Bucureşti (1851—1853) şi apoi se reîntoarce. De acum, în preajma Unirii Principatelor, potenţialul economic se măreşte şi românii pot satisface cu tiparul lor nevoile credincioşilor (Pe larg E. D. Tappe, *Rumania and the Bible Society until the Crimean War*, în «The Slavonic and East European review», XLVI (1968), p. 91—104).

930. † Justinian, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *Cuvînt către cititori*, în «Biblia sau Sfînta Scriptură», tipărită sub îndrumarea şi cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Justinian, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic şi de Misiune Ortodoxă, Bucureşti, 1968.

hotărîrea precizînd : «această omologare devine definitivă după ce autoritatea supremă a Bisericii Anglicane va ratifica concluziile delegației sale relativ la Taina hirotoniei, cu toate momentele sale în doctrina Bisericii Ortodoxe» [931]. La această hotărîre, Biserica Angliei a răspuns favorabil, încît Sfîntul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a aprobat (2 aprilie 1937) scrisoarea-răspuns a arhiepiscopului Cosmo Cantuar Lang de Canterbury (din februarie 1937) prin care se arată că într-adevăr «convocațiunile de York și Canterbury și-au însușit cu o majoritate covîrșitoare punctele de credință subscrise de delegația anglicană la București, în iunie 1935» [932].

Bunăvoința Bisericii Ortodoxe Române arătată anglicanilor și în același timp respectarea adevărului revelat au primit răspuns parțial din partea anglicanilor [933]. Atunci, Sfîntul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a hotărît : «...ia act cu bucurie de cele cuprinse în această scrisoare și este în *așteptarea hotărîrii întregii Bisericii Anglicane* laolaltă». Așadar, mulți dintre frații ortodocși nu înțeleg că Biserica Ortodoxă Română n-a acceptat Taina hirotoniei anglicane ca unitate de credință, ci ca *diversitate în iconomie*, deci, circumstanțial, avînd adică, să capete valoare numai în urma satisfacerii unei condiții de natură dogmatică [934].

d) Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție, baza dialogului teologic. — Ținînd seamă de cele de mai sus, Conferința de la București (1935) a dezbătut, de fapt, ceea ce dă naștere naturii dogmatice, adică izvoarele Revelației [935] : Sfînta Scriptură, Sfînta Tradiție și roadele lor în viața Bisericii, adică raportul de receptare a învățăturilor Mîntuitorului și trăirea lor de către credincioși spre desăvîrșire.

În chestiunile acestea s-au reliefat deosebirile fundamentale ale Reformei față de creștinismul anterior (Biserica celor șapte sinoade ecumenice) și atitudinea specială în problemele izvoarelor Revelației și îndreptării noastre.

Specificul Reformei constă în principiul formal și principiul material, primul însemnînd refuzul Tradiției și acceptarea exclusivă a Scripturii ca izvor de credință [936], al doilea, refuzul faptelor bune și acceptarea exclusivă a credinței ca condiție subiectivă de îndreptare a credinciosului [937]. Renunțarea la unele păreri așa cum cere Biserica primelor veacuri înseamnă reintegrarea în Biserica Ecumenică (Ortodoxă), pentru că cine admite Tradiția ca al doilea izvor al Revelației nu mai poate respinge nici Preoția, nici celelalte Taine. În același

931. «Ortodoxia», nr. 2/1958, p. 281, n. 47 ; Diac. Vintilă Popescu, *Hirotonia și consacrarea în Biserica Anglicană*, trad. din l. engleză, în «Glasul Bisericii», XX (1961), nr. 5—6, p. 429—435.

932. «Ortodoxia», 2/1958, p. 282, n. 48.

933. *Ibidem*, p. 282.

934. *Ibidem* ; Ioan N. Șurubaru, *Tratativele și acordurile anglicano-ortodoxe române din 1935 în perspectiva dialogului între Biserica Ortodoxă și Biserica Anglicană*, în «Ortodoxia», XX (1968), nr. 1, p. 74—89.

935. «Ortodoxia», nr. 2/1958, p. 239.

936. Unii protestanți nu numai că le resping, dar le consideră și apocrife.

937. Cu toate acestea, din învățătura protestantă reiese că astăzi credința fără fapte este un enunț desuet.

context, cine admite înnoirea și sfințirea credinciosului prin har, nu mai poate respinge Tainele ca mijloace sensibile ale harului, prin care, de fapt, se realizează înnoirea și sfințirea creștinului și nu mai poate refuza Preoția ca săvîrșitoare a celorlalte Taine. De aceea, Comisia de la București a dorit să știe precis dacă anglicanismul se confundă cu protestantismul, așa cum îl descria romano-catolicismul; dacă era așa, nu se puteau discuta teme dogmatice, ci se menținеau numai contacte temporare și efemere [938]. Or, atît teologii anglicani, cît și cei români nu numai că au pregătit referatele, ci chiar au avut girul autorităților lor. Pentru aceasta hotărîrile de la București au luat, mai ales în ultima vreme, un caracter general și ecumenist.

Dintre discuțiile dogmatice ne oprim asupra primei teme: *Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție*, în cadrul căreia au dialogat referenții prof. dr. Vasile Loichiță și rev. A. J. Macdonald.

Referatul lui V. Loichiță intitulat: *Despre izvoarele Revelației divine ale credinței sau ale religiunii creștine: Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție*, a subliniat cunoscuta învățătură ortodoxă că Tradiția este egală cu Scriptura, iar Scriptura este interpretată oficial și autentic de Biserică prin oficiul magisteriului său infailibil, pe care l-a primit de la Domnul, iar Tradiția adevărată se constată din mărturia vie de totdeauna a Bisericii, care, de pe urma harismei infailibilității ce deține, învață pe credincioși numai adevărul revelat. «Deci învățătura cea vie a Bisericii cu caracterul ei de autoritate este criteriul cel mai sigur al Tradiției, cu ajutorul căruia, din izvoarele tradiției, putem scoate cu judecată teologică sigură adevărata Tradiție, adică adevărul descoperit (revelat) și pe acesta, apoi, îl putem deosebi de elementele cu totul umane pe care torentul tradiției le poartă, fatal, ca pe un nisip împreună cu aurul adevărului revelat».

Rev. A. J. Macdonald, în referatul intitulat: *Sfînta Scriptură, Sfînta Tradiție, Cartea de rugăciuni și Cele 39 de articole* urmărind poziția ortodoxă, a arătat că Tradiția, de fapt, este viața Bisericii Anglicane, legiferată de Cartea comună, care nu numai vorbește, ci și poruncește respectarea Sfintei Tradiții, evident nu ca în Ortodoxie. El insistă apoi asupra Art. VI, din Cele 39 de Articole, care spune: «Sfînta Scriptură conține toate lucrurile necesare pentru mîntuire» și «tot ce nu se citește acolo sau nu s-ar dovedi prin ea nu trebuie cerut omului ca să creadă ca un articol de credință, sau să fie învățat ca ceva necesar și cerut în scopul mîntuirii».

Dar, dacă produce îndoială acest articol, Tradiția, în Biserica Anglicană, se respectă, în special autoritatea «Părinților vechi». Mai ales în serviciile divine este evidentă autoritatea și contribuția imnografilor vechi, pentru că serviciul divin are justificare în Sfînta Scriptură, dar este «stabilit de Părinți...». Însăși Reforma în Anglia s-a produs cu scopul de a restaura tradiția veche și de a înlătura tradițiile suplimentare (adăugate) ale Bisericii Romano-Catolice pentru că: «...în anii mulți care au trecut, această orînduire de aur a Părinților

938. «Ortodoxia» nr. 2/1958, p. 239—240.

vechi a fost schimbată, întreruptă și neglijată prin introducerea de povestiri nesigure și legende, de mulțime de răspunsuri, versuri, repetări, comemorări...». De aceea, spunea referentul anglican, «tradiția Părinților este nu numai acceptată, ea este citată, în formularul oficial al Bisericii Angliei : *Cartea Comună de Rugăciune*, alături de Sfînta Scriptură ca un criteriu al doctrinei și practicii Bisericii...». Este clar, deci, că alături de Scriptură stă și Tradiția, în înțelesul anglican.

Ca să evidențieze cuprinsul Tradiției, în afară de numărul apreciabil de sfinți, cuprinzînd pe Sfinții Apostoli, Evangheliști, martiri, trăitori (asceți), episcopi și doctori ai Bisericii de Răsărit și Apus care sînt comemorați în timpul anului, «sînt indicate și simbolurile apostolic și nicean. În scopul și cu intenția expresă de a păstra inima învățăturii dogmatice anglicane, sînt și formulele de credință ale vechii tradiții, alcătuite în concordanță cu Sfînta Tradiție de aceia care, inspirați (ajutați) de Sfîntul Duh, au fost ei înșiși instrumentele Tradiției».

Conținutul crezurilor, care din timpurile primare au constituit corpul doctrinei predate catehumenilor, formează o parte însemnată a învățăturii date candidaților anglicani la confirmațiune. Catehumenii sînt nu numai instruiți asupra Crezului, care conține articolele credinței creștine, dar trebuie să-și ia angajamentul că le vor respecta, potrivit tradițiilor vechi.

Anglicanismul, care nu este o confesiune protestantă, afirmă rolul Bisericii și al ierarhiei în păstrarea tezaurului revelat. Înseși articolele sînt creația Bisericii și în același timp rod al tradițiilor : «Biserica are puterea de a formula noi învățături, a aproba noi ceremonii și este autoritate supremă în controversele de credință... Biserica este mărturia și păstrătoarea Sfintei Scripturi» *(Art. XX)*, precum și prezența permanentă a «obiceiului Bisericii primare» *(Art. XXI)*. De aceea, «cine, prin judecata lui particulară cu voie sau intenționat, calcă în public tradiția și ceremoniile bisericești» trebuie să fie supus disciplinei *(Art. XXIV)*.

Făcînd distincție între religia naturală și Revelația divină, Rev. A. J. Macdonald precizează : «Cele 39 de Articole» sînt articole ale religiei, nu ale credinței. Ele se ocupă cu probleme referitoare la viața religioasă și la comportarea individului în raport cu religia, caracterizîndu-se prin aceea că națiunea engleză a avut o poziție aparte în istorie, poziție determinată și de configurația geografică. Articolele, deci, nu se ocupă cu conținutul Revelației, cum se ocupă Simbolul de credință... Mai mult, chiar Cele 39 de Articole rămîn documente pe măsură ce Anglicanismul se depărtează de epoca în care au fost formulate. Biserica Angliei trebuia, atunci, să se apere pe de o parte de catolicism, pe de altă parte de exagerările protestante. Orientativă în doctrina anglicană rămîne, deci, «Cartea comună de rugăciuni».

La răspunsul său, prof. V. Loichiță a sesizat că poziția anglicană exprimată de rev. A. J. Macdonald nu se acoperă integral cu învățătura Bisericii Ortodoxe în legătură cu cele două izvoare ale Revelației, întrucît Sfînta Scriptură pare a fi considerată de anglicani ca unicul izvor al revelației, în care s-a depozitat adevărul revelat, ca și cînd ar cuprinde toate lucrurile necesare pentru mîntuire, conform principiului protestant *sola Scriptura*. Apoi, Biserica Anglicană consideră tradiție numai practica veche cuprinsă în Cartea comună, fără accentuarea ei ca izvor al Revelației.

La precizările delegatului român că «...depozitul învățăturii creștine se găsește în Sfînta Scriptură și în Sfînta Tradiție a Bisericii Domnului Hristos, care, fiind condusă de Duhul Sfînt, este înzestrată cu darul infailibil, că Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție se completează reciproc și nu se contrazic ; că, într-adevăr, criteriul suprem în materie de credință, morală și viață bisericească este magisteriul cel infailibil al întregii Biserici, care ajunge la expresie în hotărîrile Sinoadelor și în consensul Bisericii dispersate, Rev. A. J. Macdonald a spus cu toată hotărîrea că principiul «sola Scriptura» este străin Bisericii Angliei : «Sînt de acord că există o diferență de atitudine între Biserica Ortodoxă și Biserica Anglicană. Recunoaștem, însă, că în afară de doctrina fundamentală din Sfînta Scriptură, o parte, sau cea mai considerabilă, nu e fixată în Sfînta Scriptură, ci pentru noi, ca de fapt și pentru ortodocși, e fixată în Sfînta Tradiție».

Referindu-se la acest dialog între cei doi referenți, P. C. Pr. D. Stăniloae, preciza : «Nu știu dacă diferența aceasta de atitudine între Biserica Ortodoxă și cea Anglicană, de care vorbește A. Macdonald, e cea care-și găsește expresia în propoziția lui : *doctrina fundadamentală* se găsește în Sfînta Scriptură, deci nu și în Sfînta Tradiție; totuși în Tradiție e fixată partea cea mai considerabilă, fără să se precizeze, însă, că această «cea mai considerabilă parte» e parte a «doctrinei fundamentale... În Sfînta Tradiție s-a descoperit doctrina fundamentală a lui Hristos... aici în Sfînta Scriptură, ca să citez cuvintele din Art. VI anglican, se cuprind *toate lucrurile necesare pentru mîntuire*» ; «aici s-a așezat pentru învățătura, conducerea și inspirarea Bisericii din toate timpurile *conținutul Revelației...*».

La aceeași discuție, episcopul anglican Nuget a precizat că, deși fac parte din «Tradiția» anglicană, Cele 39 Articole sînt neglijate în multe Biserici din America și Scoția fără a se întrerupe comuniunea cu celelalte Biserici Anglicane ; «Mai mult chiar, alt delegat anglican, canon Douglas a recunoscut că atît pentru el cît și pentru alții, aceste articole sînt incomode, iar el a fost sfătuit, la hirotonie, să accepte generalul...».

La sfîrșitul dezbaterilor, s-a constatat de ambele părți că atitudinea față de Cele 39 de articole variază de la episcop la episcop anglican și că ele au o autoritate subordonată Cărții Comune. «Ca răspuns la întrebarea comisiunii române, delegația Anglicană declară : doctrina Bisericii Anglicane este exprimată în mod autoritar în *The Book of Common Prayer* și că înțelesul celor 39 de articole trebuie interpretat în conformitate cu The Book of Common Prayer, și că de

aceea Cele 39 articole trebuie considerate ca *un document secundar* [939] față de «The Book of Common Prayer».

În ceea ce privește *Raportul între Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție*, canon Douglas a reafirmat poziția acceptată de delegația ortodoxă la Londra, în octombrie 1931 : «Tot ce este necesar pentru mîntuire poate fi întemeiat pe Sfînta Scriptură, așa cum e completată, explicată, interpretată și înțeleasă în Sfînta Tradiție, sub conducerea Sfîntului Duh care sălășluiește în Biserică. Noi sîntem de acord că prin Sfînta Tradiție înțelegem adevărurile ce au venit de sus de la Domnul nostru Iisus Hristos și de la Sfinții Apostoli, prin Părinți, care sînt mărturisite unanim și continuu în Biserica neîmpărțită și sînt învățate de Biserică sub conducerea Sfîntului Duh.

Sîntem de acord că nimic din cele ce se cuprind în Sfînta Tradiție nu e contrar Sfintei Scripturi. Deși acestea două pot fi logic definite și distinse, totuși ele nu pot fi separate una de alta, nici de Biserică».

Textul de mai sus a fost studiat de Comisia teologilor români, care a răspuns canonicului Douglas că nu are nimic de schimbat.

În al doilea rînd, delegația ortodoxă română voia să se recunoască, în această formulă și de către anglicani autoritatea sinoadelor ca organe prin care se definește Tradiția, întrucît art. XIX și XXI din Cele 39 de articole neagă infailibilitatea Bisericii și a sinoadelor ecumenice. Totodată P. S. Tit Simedrea propunea ca termenul de «Biserică neîmpărțită» să fie înlocuit cu termenul «Biserica Ecumenică», pentru a se evita ideea că este vorba de Biserica nevăzută din concepția protestantă.

Canon Douglas a declarat că anumite adausuri la definiția amintită pot fi admise cu specificarea că au fost propuse de delegația ortodoxă română și cu condiția ca să devină obligatorii pentru anglicani, numai după ce vor fi aprobate de Conferința Episcopatului anglican, căci în prezent, delegația anglicană n-are puterea să treacă peste definițiile acceptate de Conferința de la Lambeth [940].

După toate discuțiile și analizele celor două delegații, canon Douglas observa că formula : «Izvoarele Revelației sînt două : Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție» nu i se pare potrivită pentru că redarea sensului în englezește diferă. Izvor e sursa unui rîu, iar Revelația nu vine din două surse divine, ci din una : *Dumnezeu-Tatăl*. De aceea propune o inversare a formulei în felul următor : «Revelația divină ni s-a transmis nouă prin două izvoare : Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție». Această formulare nu făcea decît să precizeze sensul pe care ortodocșii voiesc să-l exprime prin formula propusă de ei. De fapt, numai în direcția spre noi oamenii Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție se pot numi izvoare ale Revelației ; în direcția spre Dumnezeu nu ele sînt izvoarele Revelației, ci Dumnezeu. În orice caz, prin această for-

939. Aceeași atitudine la Dr. Michael Ramsey, *Vizita Arhiepiscopului de Canterbury*, p. 394—396.

940. «Ortodoxia», 2/1958, p. 245.

mulare, anglicanii ar fi fost aduși pînă la capătul drumului în mișcarea lor de apropiere de ortodoxie în ceea ce privește învățătura despre Tradiție acceptînd să creadă că și ea este pentru noi oamenii un izvor al revelației ca și Scriptura, deci este egală din acest punct de vedere cu Scriptura, că Tradiția este ultima sursă din care noi sorbim revelația divină, nu un așezămînt în care nu mai găsim revelația divină, ci doar niște învățături omenești influențate de revelație [941].

Referitor la a doua formulare: «definite de Sinoade», canon Douglas și-a exprimat rezerva, întrucît ar lăsa să se înțeleagă că Sfînta Tradiție nu cuprinde și adevărurile ce se găsesc la Sfinții Părinți, fără să fi fost definite de sinoadele ecumenice. Deci, propune ca după cuvintele «definite de Sfintele Sinoade», să se adauge: «sau învățate de Sfinții Părinți».

Ținînd seama de discuțiile, de hotărîrile, de consultațiile delegațiilor anglicano-ortodoxe, subliniind aportul celor două delegații (anglicană și română) de la București s-a constatat că:

«Revelația lui Dumnezeu este transmisă prin Sfînta Scriptură și prin Sfînta Tradiție. Tot ce este necesar pentru mîntuire poate fi întemeiat pe Sfînta Scriptură, așa cum este completată, explicată, interpretată și înțeleasă în Sfînta Tradiție, sub conducerea Sfîntului Duh care sălășluiește în Biserică. Noi sîntem de acord că prin Sfînta Tradiție înțelegem adevărurile care vin de sus, de la Domnul nostru Iisus Hristos și de la Sfinții Apostoli și au fost definite de Sfintele Sinoade sau învățate de Sfinții Părinți, care sînt mărturisite unanim și continuu în Biserica Ecumenică (textul englez «Biserică neîmpărțită») și sînt învățate de Biserică sub conducerea Sfîntului Duh» [942].

2. Patriarhul Miron Cristea și arhiepiscopul Cosmo Lang

Practica de totdeauna, dovedindu-se și astăzi valabilă, prin vizite reciproce între conducători de state sau Biserici s-a aplicat cu succes în relațiile celor două Biserici: Ortodoxă și Anglicană. Aceasta s-a datorat și simpatiei și respectului reciproc între poporul român și popoarele englez și american.

Primele contacte directe s-au făcut în vremea patriarhului Miron Cristea care a vizitat Biserica Angliei, la invitația arhiepiscopului Cosmo Lang, între 28 iunie—6 iulie 1936.

Pe lîngă relațiile de frățietate, de respect, de prietenie între cele două popoare s-au discutat și chestiuni teologice, accentuîndu-se rolul *tratativelor de la București*, aprobate de Sfîntul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române și de Convocațiunile de Canterbury și York.

a) Vizite reciproce. — S-a hotărît ca permanent să se intensifice schimbul de studenți, de relații culturale între România și Anglia, constatîndu-se unele apropieri, nemărturisite pînă la această dată, între Biserica Ortodoxă Română și Biserica Angliei. Așa se explică și vizita

941. Din păcate scrie P. C. Pr. Prof. D. Stăniloae, în formula definitivă nu mai găsim în prima propoziție propusă de delegația română, expresia «două izvoare», admisă de reprezentantul delegației anglicane, canon Douglas și se constată că s-a evitat expresia aceasta. *Ibidem*, p. 246; V. Holy Scripture and Holy Tradition, în «Report», p. 7—8.

942. «Ortodoxia», nr. 2/1958, p. 246, «Report», p. 8.

la popoarele ortodoxe a unor clerici și ierarhi anglicani, din care unii au venit în țara noastră, ca de pildă: episcopul Charles Gore, episcopul american Darlington, toți episcopii Gibraltarului după al II-lea război mondial, canonicii Douglas și Bate și alții.

D. Athelstan Riely, pionier al relațiilor ortodoxe-anglicane, sublinia, printre altele: «Biserica Angliei este legată de învățătura Părinților vechi, așa cum se menționează în Cartea comună». În slujbele noastre, de pildă, noi am înlăturat tot ce ar vătăma «învățătura și practica cinstită a întregii Biserici a lui Hristos. Noi sîntem îndemnați «să căutăm la vechii Părinți» ceea ce este spre «sporul bunei simțiri către Dumnezeu». Noi reținem totdeauna ceea ce se împacă cu «rînduiala dumnezeiască și cuviincioasă a vechilor Părinți». «Și, în sfîrșit, în prefața slujbei hirotoniilor, se arată că este vădit pentru toți oamenii care citesc cu hărnicie Sfînta Scriptură și pe scriitorii cei vechi că, din vremurile apostolilor, în Biserica lui Hristos au fost aceste trepte de slujitori: episcopi, preoți și diaconi... Astfel Biserica Anglicană se sprijină pe temelia dublă a *Sfintelor Scripturi* și *a Tradițiunii Bisericii ecumenice* (subl. n.).

După ce teologul anglican arată că Biserica Anglicană are la bază pe recunoscuții Sfinți Părinți, și mai ales chintesența doctrinară a Sfîntului Ioan Damaschin, întărește: Dați-mi voi să vă citesc mărturisirea credinței unuia dintre cei mai prețuiți prelați ai noștri, episcopul Ken (1637—1711), care spune: «...cît despre religiunea mea, eu mor în Sfînta Credință Ecumenică Apostolică, mărturisită de întreaga Biserică înainte de despărțirea dintre Răsărit și Apus, și anume mor în sînul Bisericii Anglicane, așa cum se găsește ea, deosebită de toate înnoirile papale și puritane și cum se află ea alipită de învățăturile Crucii».

Astăzi, am ajuns la o *entente cordială*, adică inimă lîngă inimă. Prin dragoste noi vom împlini cele mai adînci dorințe ale noastre...».

La această mărturisire-program, patriarhul Miron a adăugat cuvintele unui romano-catolic Dr. Albert G. Erhard, profesor la Viena, care, în 1898, într-o conferință intitulată *Ex Oriente lux*, spunea: «...toate Bisericile din lume, oricîte ar fi deosebirile dintre ele nu trebuie să uite că Biserica creștină a Răsăritului este maica bună a tuturor, căci în Răsărit a activat Mîntuitorul Iisus Hristos și acolo a întemeiat creștinismul. Acolo s-au format primii lui teologi și mari dascăli, primii lui apărători; acolo s-a cristalizat doctrina, apoi organizarea Bisericii, viața monahală, prima literatură creștină etc. Deci, toți creștinii din lume sînt fiii acestei Biserici din epoca ei de înflorire...» [943].

Căutînd să arate adevărul despre Biserica Angliei și poziția Ortodoxiei românești, patriarhul Miron a înfățișat starea gravă a schismei din 1054, care nu a afectat întreaga Biserică Ecumenică «...știu

943. Arhim. Scriban, *I. P. S. Patriarh Miron în Anglia*, în «Biserica Ortodoxă Română», LIV (1936), p. 465—485.

că fiii acestei Biserici (Anglicană) n-au dorit schisma. Ba, nu demult, un distins preot din Oxford (Leicester Mariott), de la Biserica «Maicii Domnului», a afirmat că Biserica Angliei nu are nici o vină la această dezbinare...», iar alt preot anglican mărturisea: «Dacă în Biserica noastră se propovăduiește ceva împotriva învățăturii vechii Biserici, eu o resping... eu nu stau pe gînduri să mărturisesc că sînt una cu Bisericile ortodoxe...» [944].

Față de cele de mai sus, ne putem face o imagine clară despre poziția ortodoxiei românești [945] și culturii ei în Marea Britanie [946] și rolul Bisericii Ortodoxe Române în dialogul anglicano-ortodox.

b) Prestigiul ortodoxiei românești în Comuniunea Anglicană. — Față de realismul ortodoxiei românești, Comuniunea Anglicană încă de la început a avut aprecieri deosebite, atît în America [947] și în Australia [948], cît și în Anglia [949] sau în India [950]. Biserica Ortodoxă Română se prezintă ca un exemplu de Biserică ortodoxă, ierarhia fiind exponenta tradițiilor sale bisericești. Așa că nu ne surprinde faptul, cînd, în 1930, la Lambeth VII, s-a pus problema dialogului Bisericii Angliei cu Ortodoxia, «teza română» a fost cea mai realistă poziție față de anglicanism, pînă în zilele noastre.

Cuvîntul Bisericii Ortodoxe Române a fost luat în seamă la toate întrunirile anglicano-ortodoxe de pînă acum. Tratativele de la București au fost și rămîn un îndemn spre «unitate în credință», pentru Comuniunea Anglicană în primul rînd; iar în al doilea rînd, un punct maxim la care s-a ajuns vreodată în contactele anglicano-ortodoxe.

---

944. *Ibidem*, p. 473—475. Mulți teologi anglicani socotesc cezaropapismul realitatea antihristă în Biserica creștină. Charles Norris, *op. cit.*, IV. «Regnus Caisaris, Regnum Diaboli», p. 114—176.

945. *Participarea Delegației B.O.R...*, p. 57.

946. Pr. Prof. Ioan G. Coman, *N. Iorga despre scriitorii creștini din epoca patristică*, în «Studii teologice», XXIII (1971), nr. 9—10, p. 605—615; Pr. Niculae Șerbănescu, *Nicolae Iorga. Cu prilejul centenarului nașterii sale*, în «Studii teologice», XIX (1971), nr. 7—8, p. 817—837. Înșiși creatorii «axiologiei gîndirii românești» au fost influențați de spiritualitatea și cultura engleză (De exemplu: A. D. Xenopol (p. 29—66); V. Pârvan (p. 67—90); Lucian Blaga (p. 199—246); Tudor Vianu (p. 247—290), Rădulescu-Motru, Marin Ștefănescu, Simion-Mehedinți etc. Pe larg, inclusiv citatele de mai sus, la Ion Pascadi, *Din tradițiile gîndirii axiologice românești*. Studii și texte. Editura științifică, București, 1970).

947. Arhim. Bartholomew V. Anania, *Orthodoxy in America, today*, Extracted from «Calendarul Credința», 1971, Detroit, 1971, p. 9—20; Th. Bird, *A survey of Orthodoxy in America*, în «Diakonia», New York, 1967, II, 1, p. 50—65; Th. Stylianopoulos, *The Orthodox Church in America*, în «The Annals of the American Academy of political and social Science», Philadelphia, 1970, vol. 387, p. 41—46.

948. Chiar Parohia ortodoxă română din Australia are închiriată o biserică anglicană, unde se oficiază slujba în românește.

949. Același lucru se găsește și la Londra. Altarul ortodox este așezat în St. Dunstan's in the West, din capitala Marii Britanii.

950. *Călătoria Prea Fericitului Justinian Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române în Africa și Orientul Îndepărtat*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVII (1969), nr. 1—2, p. 30—115.

CAPITOLUL AL II-LEA

CONFERINȚE DE ÎNALT NIVEL TEOLOGIC ȘI NOI ÎNTRUNIRI

1. Conferințele Lambeth

Toate încercările anglicanilor și ortodocșilor, timide de fapt, de a intra în dialog direct și a angaja toate Bisericile Ortodoxe, pînă în 1935, n-au dat rezultatele scontate. Masa rotundă a discuțiilor a fost creată de Lambeth, în ceea ce privește Comuniunea Anglicană și de Rodos în ceea ce privește familia Bisericilor Ortodoxe

Probleme și situații noi. — Intensificîndu-se relațiile frățești de respect și bună conviețuire între popoare, s-au lărgit și relațiile între Biserici, trecîndu-se la discuții de fond și încredere reciprocă.

a) *Puncte referitoare la izvoarele Revelației divine.* — Doctrina anglicană a început a fi cuprinsă în articole și mărturisiri, în hotărîri și precizări în secolul al XIX-lea, deoarece Anglicanismul se răspîndise pe toate continentele [951]. Au fost multe congrese, întruniri și discuții : ne vom referi, însă, numai la acelea care au avut caracter general și un conținut doctrinar.

— Începutul promițător l-au făcut conferințele Lambeth. Printre acestea se înscria la loc de frunte *Conferința Lambeth (1888—1889),* care prin așa-zisul «Lambeth Quadrilateral» a pus bazele raportului doctrinar al Bisericilor din Comuniunea Anglicană [952].

Punctele de învățătură comună se referă la doctrină, cult, organizare. Acestea sînt :

a) *Sfînta Scriptură* a Vechiului și Noului Testament care cuprinde revelația, adică tot ceea ce este necesar mîntuirii, constituind totodată regula și norma ultimă a credinței ;

b) *Crezul Apostolilor* — ca simbol baptismal și Crezul de la Niceea și Constantinopol ca o expresie suficientă a credinței creștine ;

c) *Cele două taine instituite de Hristos* însuși : Botezul și Cina Domnului, săvîrșite prin folosirea întocmai a cuvintelor de instituire ale lui Hristos și a elementelor stabilite de el ;

---

951. Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu,* Editura științifică, București, 1966. 2. Activitatea lui Titulescu în prima etapă a misiunii sale diplomatice în Anglia (1922—1927), p. 130—167 ; La Semicentenarul înființării Ligii Națiunilor (1919—1969). *Un vrednic reprezentant al diplomației românești, Nicolae Titulescu,* în «Glasul Bisericii», XXVIII (1969), nr. 9—10, p. 1070—1078.

952. *Tendințe de unire...,* p. 522—523. Paulo Tufari, S. J. *The Church between Ideology and Utopia,* în «Theology meets Progress», p. 249—288 ; L. E. Mascall, *The openess of being : natural theology today,* London, 1971, pass.

d) *Episcopatul istoric* adaptat local în ceea ce privește metodele de administrare la diferite nevoi ale neamurilor și popoarelor chemate de Dumnezeu-Mîntuitorul în unitatea Bisericii Sale [953].

După cele de mai sus, reiese că s-a ținut cont de contextul Celor «39 Articole», avîndu-se în vedere situația politică a noilor state din continentele american și australian.

— *Conferința Lambeth* din 1897, reafirmînd punctele din 1888, a lărgit aria doctrinară, cuprinzînd și «Tradiția bisericească», și a recunoscut locul Cărții comune, ca a doua după Biblie [954].

— *Conferința Lambeth din 1920,* la care au asistat și ortodocșii, a confirmat cele hotărîte înainte, subliniind importanța vieții credincioșilor și încercarea de revizuire a Cărții comune de rugăciune la cerințele actuale [955].

— *Conferința Lambeth 1930* a acceptat și «teza română» și intrarea oficială în dialog cu Biserica Ortodoxă [956].

— *Conferința Lambeth 1948* s-a ocupat de punerea în practică și constatarea unității în Comuniunea Anglicană [957]. «Bisericile ce se unesc și-și păstrează totuși ceea ce au distinct în metodele lor și serviciile lor religioase», intrînd în vigoare *Schema și Planul unirii* [958].

— *Conferința Lambeth 1958* la care au participat și delegațiile ortodoxe [959], a sistematizat doctrina, *accentuîndu-se învățătura despre Revelație* și în același timp s-au propus metode concrete spre apropiere între Biserici, printre acestea și «Quadrilaterul».

Ultima Conferință, *Lambeth, 1968,* cercetînd posibilitățile reale de apropiere față de ortodocși, precum și metodele juste și satisfăcătoare de înțelegere a Bisericii Angliei, recomanda participanților hotărîrile de la București din 1935 [960].

2. Conferințele Rodos

Ca o necesitate a întîlnirii în duh și adevăr, a împărtășirii comune a experienței religioase și trăirii ei în conformitate cu datul revelat din Descoperirea lui Dumnezeu, s-au hotărît întrunirile de la Rodos. Pe de altă parte, insistențele anglicanilor, vechilor catolici și ale altor Biserici, au determinat pe ortodocși să ia atitudine comună în relațiile viitoare.

În ceea ce privește problemele de doctrină anglicană, Conferințele Rodos au hotărît reluarea discuțiilor cu anglicanii și în aceeași măsură hotărîri concrete și comune în noua conjunctură a Mișcării

953. *Prayer Book...*, p. 350—367.

954. «Ortodoxia» 2/1958, p. 241.

955. *Curente noi în teologia anglicană...*, p. 376—378.

956. «Ortodoxia» 2/1958, p. 244—245.

957. *Tendințe de unire...*, p. 522—523.

958. *Rezoluția* 62. A se vedea și Marcel Simon, *op. cit.*, L'unité anglicane, p. 166—168.

959. *La Conferința Lambeth 1968* a participat P. S. Episcop Antim Tîrgovișteanul, vicar patriarhal, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVI (1968), nr. 7—8, p. 921—930; A se vedea și *Prima conferință mondială a religiilor pentru promovarea păcii (Kioto—Japonia)*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVIII (1970), nr. 9—10, p. 959—974.

960. *Tendințe de unire...*, p. 524—525.

Ecumenice. Începutul promițător l-a făcut Adunarea generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor, New Delhi 1961, cu care ocazie au devenit membre ale Consiliului și unele Biserici Ortodoxe [961].

Tot cu această ocazie, s-a hotărît ca toate Bisericile membre să recunoască un minimum de credință comună : *Sfînta Treime* (Dumnezeu-Tatăl, Dumnezeu-Fiul, Dumnezeu-Sfîntul Duh), ceea ce înseamnă o bază... recunoscînd pe Domnul Iisus Hristos ca Dumnezeu și Mîntuitor după Scripturi și depunînd tot efortul să răspundă în comunitatea lor, la slava lui Dumnezeu Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh» [962].

Sfînta Scriptură a făcut obiectul discuțiilor, arătîndu-se marea necesitate a sufletului de creștin ca să aibă sursă de informare și susținere a credinței sale «în Biblie și Biserică».

În aceeași măsură, s-a hotărît ca să se dea o mai mare atenție «literaturii religioase», care explică Biblia și ajută la formarea unei conștiințe creștine [963]. Ca atare, trebuie difuzate mijloacele, de înțelegere între catolici, ortodocși și protestanți. S-a recomandat așadar într-un fel *Sfînta Tradiție* ca fiind cadrul explicării Bibliei în Biserică [964].

Dacă asupra Bibliei punctele au fost comune, asupra Tradiției abia s-a început studierea aprofundată asupra originii ei. În Adunarea generală de la New Delhi s-a căutat impulsionarea celui de al treilea izvor comun pentru completarea înțelegerii Revelației divine, adică *Tradiția și tradițiile* [965]. «A venit timpul, în sfîrșit, să fim convinși că mișcarea (ecumenică) a Bisericilor membre trebuie să recondiționeze studiul fenomenului general al reconsiderației primelor secole ale Bisericii». În acest sens s-au dat directive și s-a înființat o Comisie specială teologică a Tradiției și tradițiilor [966].

PROBLEMA IZVOARELOR REVELAȚIEI DIVINE ÎN DISCUȚIILE ÎNTÎISTĂTĂTORILOR BISERICII ORTODOXE ROMÂNE ȘI BISERICII ANGLIEI

Se știe că «în istorie, relațiile directe între doi ierarhi au înlesnit cu mult apropierea și convorbirile în duhul păcii și înțelegerii». Evident, aceste relații directe trebuie să plece din sinceritate și să fie susținute de credincioși ai căror reprezentanți sînt ierarhii.

Cazul cel mai concret și impuls totodată, ca Biserica Ortodoxă să iasă din starea de expectativă, au fost întîlnirile dintre ierarhii și teologii celor două Biserici : Biserica Angliei și Biserica Ortodoxă Română. Toate aceste întîlniri au fost marcate de convorbiri directe cu rezultate concrete pecetluite de autoritatea celor două scaune : București și Canterbury.

961. *Nouvelle Delhi*, 1961, p. 15—154 ; *Vizita Arhiepiscopului de Canterbury*, p. 440.
962. *Ibidem*, p. 147.
963. *Curente noi...*, p. 374—375, n. 74.
964. «Nouvelle Delhi», p. 36—37, 184, 213.
965. «NO», p. 66—67 ; Pe larg, Raport de la Commission Théologique sur la Tradition et les Traditions, *Doc. 40*, Geneva, 1963, p. 26 ; Pr. Prof. Isidor Todoran, *Atitudini protestante contemporane față de Tradiție*, în «Ortodoxia», XVII (1965), nr. 3, p. 367—398.
966. *Nouvelle Delhi*, 1961, p. 127—128.

Începutul cel bun l-au făcut vizitele reciproce dintre Graţia Sa, Dr. Michael Ramsey, la Bucureşti, în 1965, şi Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian la Londra, în 1966 [967].

3. Concluziile de la Bucureşti, 1965

Vizita Graţiei Sale Dr. Michael Ramsey a fost o vizită de cunoaştere, de apropiere, un avans în dialogul între ortodoxia românească şi Biserica Angliei, precum şi o vizită de respect şi prietenie între credincioşii celor două ţări : români şi englezi, aşa cum sublinia Arhiepiscopul de Canterbury : «Între poporul englez şi poporul român, prietenia există de mult şi datorită acestei prietenii mă găsesc în vizită la dumneavoastră...».

Sfînta Biserică Ortodoxă Română şi Biserica Anglicană din Anglia, în trecut, s-au apropiat una de alta, pentru a ajunge la unitate. Noi ne aducem aminte cu recunoştinţă şi cu bucurie că acum treizeci de ani a avut loc o conferinţă importantă la Bucureşti între teologii Bisericii Ortodoxe Române şi teologii Bisericii Anglicane. La acea Conferinţă s-a făcut un minunat progres în ce priveşte apropierea şi unitatea de credinţă a Bisericilor noastre.

Noi ne rugăm astăzi să facem paşi înainte pentru apropierea şi unitatea Bisericilor noastre [968].

Prea Fericitul Patriarh Justinian încredinţa pe Graţia Sa Dr. Michael Ramsey, că «Biserica Ortodoxă Română este păstrătoare a învăţăturii creştine, cuprinsă în Sfînta Scriptură şi în Sfînta Tradiţie, care formează temelia trainică a Bisericii lui Hristos cea una, sfîntă, sobornicească şi apostolească — aşa cum a fost dintru început şi cum va fi iarăşi într-o zi» [969].

La sfîrşitul convorbirilor s-a constatat că : «Prea Fericitul Patriarh Justinian şi Graţia Sa Arhiepiscopul Dr. Michael Ramsey au avut un larg şi sincer schimb de păreri asupra chestiunilor privitoare la dezvoltarea legăturilor dintre Biserica Ortodoxă Română şi Biserica Anglicană şi asupra acelor probleme care interesează astăzi, în cel mai înalt grad, întreaga creştinătate».

În expunerile făcute în faţa Sfîntului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, în ziua de 7 iunie — de Prea Fericirea Sa Patriarhul Justinian şi de Graţia Sa Arhiepiscopul de Canterbury Dr. Michael Ramsey, ca şi în convorbirile ce s-au purtat între membrii Sfîntului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române şi reprezentanţii Bisericii Anglicane din Anglia, s-a afirmat importanţa dialogului teologic dintre Ortodoxie şi Anglicanism...

Cele două părţi au subliniat faptul că bazele trainice ale acestui dialog au fost puse încă de acum 30 de ani de Conferinţa teologică ţinută la Bucureşti, în iunie 1935, de reprezentanţii Bisericii Ortodoxe

967. *Vizita Arhiepiscopului de Canterbury...*, p. 381—385 ; *Vizita P. F. Patriarh Justinian în Anglia*, p. 650—752.

968. *Vizita Arhiepiscopului de Canterbury...*, p. 389.

969. *Ibidem*, p. 421.

Române și ai Bisericii Anglicane, — conferință a cărei solemnă aniversare s-a făcut cu acest prilej. S-a exprimat convingerea că viitoarele convorbiri teologice dintre Comisia panortodoxă și Comisia pananglicană vor fi încununate de succes, contribuind efectiv la realizarea unității în Hristos și la împlinirea mesajului evanghelic de pace pe pămînt și bunăvoire între oameni.

Cele două părți au constatat cu satisfacție că vizita Grației Sale Arhiepiscopului de Canterbury în România, convorbirile și schimbul de vederi care au avut loc cu acest prilej constituie în același timp și o «importantă contribuție la dezvoltarea tradiționalelor legături de prietenie dintre poporul român și poporul englez, slujind, totodată, marea cauză a păcii, înțelegerii și colaborării tuturor popoarelor din lume...» [970].

4. Discuțiile de la Londra, 1966

Începutul bun al discuțiilor de la București s-a continuat la Londra, cu ocazia vizitei delegației Bisericii Ortodoxe Române în frunte cu Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian. La acest început bun au participat și credincioșii cu gîndul și rugăciunea :

«Înainte de a pleca la Londra... am făcut rugăciuni pentru succesul călătoriei și întîlnirii noastre, la care au participat foarte mulți credincioși. Poporul nostru dreptcredincios ne-a urat drum bun și rezultatele cele mai bune pentru înfrățirea și unirea noastră» [971].

În Anglia, delegația Bisericii Ortodoxe Române a fost primită cu toată cinstea și onorurile cuvenite : «Vă primesc cu inima plină de bucurie în catedrala Canterbury, biserica-mamă a Comuniunii Anglicane de pretutindeni.

Aici, la Canterbury, învățătura creștină a fost predată de Sfîntul Augustin cu multe secole înainte de dureroasa despărțire a creștinătății între Răsărit și Apus. Credința primară a Bisericii nedespărțite a fost adusă în Anglia de cei dintîi misionari. Unul dintre marii noștri arhiepiscopi, Teodor, a venit de la Răsărit. Este firesc că astăzi Biserica Angliei se îndreaptă atît spre Răsărit cît și spre Apus în căutarea unității care este dorința lui Hristos, Domnul și stăpînul nostru divin».

Venirea Voastră la Canterbury, astăzi, este un simbol de prietenie între Sfînta Biserică Ortodoxă și Bisericile Comuniunii Anglicane. În dezvoltarea acestei prietenii, Sfînta Biserică Ortodoxă Română a luat o parte importantă. În 1935, a avut loc la București importanta conferință teologică între reprezentanții Bisericii Ortodoxe Române și și Bisericii Angliei și această conferință a arătat cît de mare este asemănarea doctrinară între cele două Biserici și care sînt dificultățile ce trebuie să fie înlăturate... M-ați primit la București cu o creștinească iubire și întîlnirea noastră la Patriarhia Voastră în catedrala Voastră și în alte Biserici și mînăstiri ale minunatei Voastre țări a constituit un pas pe drumul progresului ecumenic. Și acum, vizita Voastră la Canterbury întărește legăturile de dragoste și înțelegere și aduce făgăduință că speranțele noastre pentru unitate vor fi împlinite. Spe-

970. *Ibidem*, p. 446—447.

971. *Vizita P. F. Patriarh Justinian în Anglia*, p. 661.

rantele noastre nu sînt pentru nimic altceva decît pentru deplina comuniune a Bisericilor noastre într-o sfîntă, sobornicească și apostolească Biserică pe care o propovăduim în crezul ecumenic...» [972], spunea Dr. Michael Ramsey, arhiepiscop de Canterbury.

După discuțiile și contactele avute, după vizitarea și cercetarea unor instituții-cheie ale relațiilor între Ortodoxie și Anglicanism, cum sînt Clubul Niceean [973] și Asociația Sfinților Alban și Sergiu [974], după slujbele săvîrșite de delegația noastră cu asistența anglicană și invers, Prea Fericitul Patriarh Justinian sublinia : «Se știe că obiectul principal al oricărei religii — și în special al religiei creștine — este omul, este lumea pe care «Dumnezeu a iubit-o, încît a dat pe Fiul Său Unul-Născut» (Ioan III, 16) ; «Care pentru noi oamenii și pentru a noastră mîntuire s-a pogorît din ceruri și s-a întrupat de la Duhul Sfînt și din Maria Fecioara și s-a făcut om» (art. III din *Simbolul credinței).* Pentru continuarea în lume a lucrării Sale mîntuitoare, Domnul Hristos a întemeiat pe pămînt Biserica Sa, cea «una sfîntă, sobornicească și apostolească» (art. IX, din *Simbolul credinței)* așa cum Însuși a spus : «Voi zidi Biserica Mea» (Matei XVI, 18) [975].

Desigur, sînt multe și importante discuțiile de la Londra și tot pe atît de importantă a fost și crearea noilor posibilități spre cunoaștere, spre o eventuală apropiere și unire între Biserica Anglicană și Biserica Ortodoxă Română. De aceea, se arată în *Comunicatul comun :* În convorbirile particulare și informative, Patriarhul și Arhiepiscopul, împreună cu însoțitorii lor, au avut ocazia să discute cu privire la relațiile dintre Biserica Ortodoxă Română și Biserica Anglicană. Patriarhul l-a informat pe Arhiepiscop că Sfîntul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, în ședința din 6 iunie 1966, a reactualizat în întregime acordurile la care s-a ajuns între cele două Biserici, în urma Conferinței ținută la București în anul 1935, Patriarhul și Arhiepiscopul, de asemenea, au avut prilejul să ia în considerare unele probleme care vor face obiectul Conferinței anglicano-ortodoxe.

Patriarhul și Arhiepiscopul roagă pe Atotputernicul Dumnezeu ca întîlnirea lor să ajute la promovarea unității creștine. Nădejdea lor este ca legăturile dintre Sfînta Biserică Ortodoxă Română și Biserica din Comuniunea Anglicană să meargă mai departe de la pozițiile la care s-a ajuns în anii anteriori și ca aceste legături să ajute la restaurarea unității între toți creștinii [976].

Cele două întîlniri la cel mai înalt nivel între Întîistătătorii Bisericii Ortodoxe Române și Anglicane au accentuat punctele comune și au discutat pe cele despărțitoare cu duhul dragostei și în perspectivele reale ale apropierii. Totodată, s-a accentuat faptul de care trebuie să ținem seama în dialogul cu anglicanii, și anume că istoria Angliei și Biserica ei fac parte dintr-o tradiție de veacuri, tradiție care i-a menținut atît

---

972. *Ibidem,* p. 689—690.

973. Clubul niceean a luat ființă în 1925 cu ocazia împlinirii a 1600 de ani de la Sinodul I Ecumenic și ca o prețuire pentru relațiile Bisericii Angliei cu Bisericile păstrătoare ale izvoarelor învățăturii creștine.

974. *Vizita P. F. Patriarh Justinian în Anglia...,* p. 694—696.

975. *Ibidem,* p. 697.

976. *Ibidem,* p. 717.

specificul de catolică (ecumenică), cît și identitatea de Biserică națională. Or, teologia românească nu numai că a înțeles izvoarele anglicanismului, dar le-a tratat ca atare : așa se explică nenumăratele contacte particulare, publice și oficiale între cele două Biserici.

Același lucru se constată și în cele două întruniri. Problema revelației divine a fost discutată. Astfel :

a) *Sfînta Scriptură* este baza documentară și obiectul prim al dialogului, cuvîntul lui Dumnezeu dat oamenilor și condițiile cerute pentru mîntuire ; izvor de credință, sursă de descoperiri, dar și Legea document al arătării lui Dumnezeu în lume ; în sfîrșit, interpetarea Bibliei trebuie făcută numai în Biserică, dar citirea și cercetarea ei poate fi și în afară. Acest fapt s-a subliniat încă odată la București, în iunie 1965 [977], Londra, 1966, acceptîndu-se că Sfînta Scriptură este, pe lîngă izvor al Revelației, «un odor secular și scump» [978].

b) *Cadrul și importanța Sfintei Tradiții.* — Dacă asupra Sfintei Scripturi mai există unele îndoieli, asupra Sfintei Tradiții ca izvor al Revelației se cere mai multă atenție, nu în sensul formulării, ci în cel al încadrării ei în vederile Sfinților Părinți, care, de fapt, ne-au transmis-o, parte prin Sfînta Scriptură (Noul Testament), parte prin practica liturgică și trăirea duhovnicească a primelor secole ale creștinismului.

Trebuie subliniat de la început că dacă s-ar fi negat Sfînta Tradiție nu numai că se stagna alcătuirea canonului biblic, ci chiar cultul era în contrazicere cu evoluția rapidă a societății vechi și medievale. Și în acest caz, frații anglicani sînt aproape de Biserica Ortodoxă, respingînd, pe de o parte, noile «tradiții și dogme» papale, iar pe de altă parte, înlăturînd unele inovații necontrolate. Acea «tradiție istorică» a Bisericii Angliei, nu se poate confunda cu Sfînta Tradiție ca izvor al Revelației, dar nici nu se poate înlătura «ca o invenție», ci trebuie considerată în dialog ca o tradiție locală specifică anglicanismului.

În 1935, la Conferința de la București, teologii români au canalizat «tradiția istorică» anglicană spre izvorul divin, pentru a putea fi cîndva asociată dacă nu încadrată ca izvor al revelației divine. Drumul a fost și este anevoios, din cauza conservatorismului, dar viitorul va rezolva și acest punct spre comuniune. Prin prezența Sfîntului Duh în Biserică și prin folosirea drepturilor și Sfintelor Taine, noi credem, a spus Grația Sa, Arhiepiscopul de Canterbury, *că esența Sfintei Tradiții continuă* [979].

Constatarea aceasta a făcut-o și Delegația Bisericii Ortodoxe Române, în frunte cu Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian. Cînd a fost în Anglia, Prea Fericirea Sa a precizat : «Tradiția engleză este rezultatul unei experiențe istorice, conștiente și prevăzătoare. Ea a devenit,

977. Peter Bromhead, *Life in Modern Britain*, Thierd Edition, Longman Group Limited, London, 1971, Chapter XI, *Religion*, p. 180—190 ; Monica Redlich, *Everyday England*, Gerald Duckworth & Co. Ltd, London, 1968, Ch. XIII—XIV ; *The English Heritage*, p. 160—181.

978. *Vizita P. F. Patriarh în Anglia*, p. 699.

979. *Vizita Arhiepiscopului de Canterbury*, p. 394, 437.

de aceea, un factor indispensabil istoriei Angliei, un element de echilibru și de stabilitate a vieții națiunii...» [980].

De aceea, declara Întîistătătorul Bisericii Ortodoxe Române la posturile de radio BBC din Londra :

«Bogăția și varietatea de instituții, de monumente, de organizații, de activitate și de viață ale Bisericii și poporului englez au lăsat asupra noastră amintiri care nu se vor putea șterge niciodată» [981].

Sesizînd roadele Sfintei Tradiții, precum și folosul lor duhovnicesc pentru viața de fiecare zi și fericirea oricărui credincios anglican, Prea Fericitul Patriarh Justinian sublinia : «...Anglia își păstrează scumpele ei odoare seculare ; tot așa și noi păstrăm în duhovnicești noastre așezăminte, comorile intactei noastre doctrine scoasă din Sfînta Scriptură și din Sfînta Tradiție și cristalizată în hotărîrile Sfintelor Sinoade Ecumenice și în Scrierile Sfinților Părinți și mari dascăli ai întregii creștinătăți. Să ne arătăm demni de aceste sfinte comori. Sîntem în această măreață catedrală (St. Dunstan in the West), care are în trecutul ei aproape o mie de ani. Și-a început viața cînd creștinătatea nu era dezbinată, ci Biserica lui Hristos era una, sfîntă, sobornicească și apostolească. Ea se bucură că adăpostește un altar ortodox al vechii Biserici. Datoria noastră este să încălzim zidurile ei vechi cu căldura sufletelor noastre pline de trăirea Evangheliei Mîntuitorului nostru Iisus Hristos, căruia I se cuvine slava, cinstea și închinăciunea, în vecii vecilor Amin !» [982].

c) *Noua atitudine a Anglicanismului față de vechea predanie.* — Desigur, noile contacte, cercetarea la fața locului, climatul propice de înțelegere între Ortodoxie și Anglicanism au făcut să se schimbe vechea poziție rigidă într-una nouă, încurajatoare și autentică, totodată. Mergerea la izvoarele vechi, însușirea învățăturii Sfinților Părinți din perioada formulării învățăturii de credință a Bisericii creștine grăbesc pașii spre unire a acelor care doresc sincer acest lucru. Punțile au fost deja construite, urmînd ca pivotul anglican să fie întărit și neclintit de experiența în Hristos a Bisericii primelor veacuri și a reprezentantei ei actuale, familia Bisericilor Ortodoxe.

Biserica Ortodoxă Română nu și-a luat niciodată permisiunea să vorbească, sau să angajeze discuții în numele Ortodoxiei, ci totdeauna a ținut cont de specificul Bisericii naționale și interesele vitale ale credincioșilor ei ; și aici este secretul de ce anglicanismul, vechii-catolici și unele Biserici protestante naționale au cerut și cer ajutorul ei în înțelegerea Mișcării ecumenice, în al cărui Consiliu sînt. Or, Biserica Ortodoxă Română nu creează ceva nou, ci aplică predania veche uitată sau insuficient cercetată. Pentru aceasta, unii ierarhi și clerici anglicani au dorit chiar rehirotonirea, numai să fie în comuniune cu Ortodoxia, fapt neluat în seamă de unele Biserici Ortodoxe, dar apreciat ca o «mărturisire de credință» de teologia ortodoxă românească.

980. *Vizita P. F. Patriarh în Anglia*, p. 675. A se vedea și Monica Redlich, *op. cit.*, IX ; *Religion*, p. 111—121.

981. *Ibidem*, p. 712. 982. *Ibidem*, p. 669—700.

Așa se explică și răspunsul din 1965 al ierarhilor români exprimat de Prea Fericitul Părinte Justinian, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române: «Importanța Conferinței ortodoxe-anglicane de la București, din 1935, pentru raporturile dintre Anglicanism și Ortodoxie este considerabilă. În lipsa unui Prosinod ortodox și a altor inițiative mai de seamă, menite a da răspuns problemelor puse la Conferința de la Lambeth 1931, Conferința de la București a însemnat un pas înainte în ceea ce privește promovarea legăturilor și limpezirea terenului pe care urma să aibă loc, în viitor, înfăptuirea unității dintre cele două Biserici. Metoda de lucru, adoptată cu acea ocazie (a referatelor duble) asupra unui anumit număr de teme, discuțiile ce au urmat referatelor, spiritul de deplină încredere și dorința reciprocă de înțelegere, sinceritatea și claritatea concluziilor ca și aprobarea ce au găsit concluziile Conferinței în ambele Biserici, au creat un precedent și o atitudine vrednică de urmat, în toate tratativele care se vor mai duce, pînă la deplina lămurire și completa rezolvare a problemei unității celor două Biserici prin dialogul între Comisia panortodoxă și pananglicană [983].

Grația Sa Dr. Michael Ramsey, fiind cu totul de acord cu această poziție, a subliniat: «Noi apreciem ca foarte important faptul că în conferințele panortodoxe ținute în ultima vreme se vădește în chip nemijlocit unitatea Bisericii Ortodoxe... Noi sperăm ca în cadrul acestei Comisii panortodoxe, reprezentanții Bisericii Ortodoxe Române să fie cei care vor dinamiza acțiunile celorlalți, imprimîndu-le un ritm susținut [984].

Mai mult, chiar s-a formulat un număr restrîns de probleme ce trebuie rezolvat și să ajungă la un acord, și anume:

Să afirmăm unitatea dogmatică dintre Bisericile noastre, în spiritul hotărîrilor conferinței ținute în 1935, la București.

Să cădem de acord, pe baza principiului iconomiei, ca ortodocșii și anglicanii să poată primi Sfînta Cuminecătură, în oricare dintre bisericile anglicană sau ortodoxă s-ar afla. Evident, nu este vorba de o comuniune totală, ci de o acțiune de iconomie specială.

Să ne organizăm în viitor conferințe între episcopii ortodocși și episcopii anglicani, fără ca aceste conferințe să fie socotite ecumenice, ci doar întîlniri frățești, de informare între ierarhii celor două Biserici... [985].

În sfîrșit, în fața Sfîntului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, Înaltul Prelat și-a exprimat convingerea: «Ne bucurăm de spiritul de dragoste creștină care a dominat întîlnirea noastră de acum. Sîntem încredințați că, dacă vom continua să stăm și să acționăm în dragostea lui Hristos, însuși Hristos va călăuzi pașii noștri către unitatea pe care El ne-a promis-o» [986].

983. *Ibidem*, p. 669—700.
984. *Vizita Arhiepiscopului de Canterbury*, p. 437.
985. *Ibidem*, 1314.
986. *Ibidem*, p. 493. Paul E. Johnson, *op. cit.*, X The Religious Community, p. 253—272.

Practic, vechea predanie este înțeleasă prin retipărirea cugetărilor Sfinților Părinți. Un rol destul de important îl are Clubul niceean (Nikaean Club), care s-a constituit încă din 1925 și al cărui președinte este însuși Arhiepiscopul de Canterbury. Clubul niceean numără peste 400 de membri, personalități de seamă, cunoscute pentru sentimentele lor de respect față de hotărîrile Sinodului de la Niceea și îndeosebi față de simbolul de credință stabilit atunci prima dată și completat cu articolele hotărîte de Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol (381), devenit *Simbolul niceoconstantinopolitan* de astăzi [987].

d) *Perspective optimiste.* — În urma acestor fapte, evenimente și întruniri, dialogul anglicano-ortodox a trecut de la faza formalităților și procedurii la faza apropierii sufletești, de la suflet la suflet și de la inimă la inimă «fiindcă dragostea topește toate...» (I Cor. XIII, 7).

«Roadele lor și dorința Grației Voastre, spunea Prea Fericitul Patriarh Justinian, de a lucra în acest scop găsește întrebarea noastră, mai ales că ne întîlnim împreună pe același drum al Sfintelor Scripturi, al Sfinților Părinți, al Sinoadelor ecumenice și al Sfintelor Taine, între care și Preoția cu cele trei trepte ale ei...» [988]. Delegația anglicană, pe lîngă acceptarea întru totul a acestui adevăr, prin gura Grației Sale, a precizat: «Sfînta Biserică Ortodoxă Română și Biserica Anglicană din Anglia, în trecut, s-au apropiat una de alta pentru a ajunge la unire. Noi ne rugăm azi să facem pași înainte pentru apropierea și unirea Bisericilor noastre» [989].

Conștientă de menirea ei, Biserica Anglicană depune toate eforturile spre unitate creștină cu toată particularitatea ei de a înțelege această unire: «Noi anglicanii, preciza Grația Sa Dr. Michael Ramsey, Arhiepiscop de Canterbury, ne străduim pentru unirea cu toți semenii noștri creștini. Am dori să luăm drept ideal al nostru propoziția: «*Christianus sum, christiani nihil a me alienum puto*». Noi avem numeroase legături cu diferitele Biserici Protestante din Occident, cu care împărtășim experiența Reformei din veacul al XVI-lea, deși noi nu înțelegem Reforma în același fel ca Bisericile calvină sau luterană. Noi împărtășim cu Biserica Romei multe din trăsăturile mai vechi ale doctrinei și spiritualității creștine din Occident, deși noi nu acceptăm acele doctrine ale Romei pe care le socotim a fi evoluții moderne. Cu Sfînta Biserică Ortodoxă, însă, anglicanii își simt unele legături speciale și noi credem că întărind aceste legături, am putea servi cauza totală a unității creștine într-un fel special... Comunitatea Anglicană, ca și Sfînta Biserică Ortodoxă, revendică o continuitate în Sfînta Tradiție, de la vechea Biserică a Scripturilor și de la Părinții Bisericii. Noi prețuim Scripturile ca pe suprema autoritate în doctrină și privim la vechea Tradiție ca la călăuza noastră în interpretarea Scripturilor...» [990].

---

987. *Vizita P. F. Patriars Justinian în Anglia*, p. 665.

988. *Vizita Arhiepiscopului de Canterbury*, p. 388. X The Christian Ministry. 2. «Episcopacy» în «Anglicanism», p. 349—386; «The Form and Manner of Making Ordaining and Consecrating of Bishops, Priests, and Deacons», în *Prayer Book*, p. 350—367.

989. *Vizita Arhiepiscopului de Canterbury*, p. 389.

990. *Ibidem*, p. 393—394.

Sesizînd, oarecum, trenarea și îmbătrînirea unor concepții ale «teologilor tradiționaliști» ortodocși, Grația Sa îndemna : «Ambelor părți (anglicană și ortodoxă-română) ne revine datoria să sprijinim, să încurajăm și să îndrumăm, pe tot parcursul ei, această lucrare a reprezentanților teologi ai celor două Biserici, pentru ca această lucrare să nu treneze, să nu se împotmolească, să nu pună pasiune în chestiuni formale și secundare, ci să aibă mereu în vedere chestiunile esențiale, să aprofundeze sensul lor major și fundamental, însuflețind tot timpul entuziasmul pentru marea cauză a unirii, în voința hotărîtă de a sluji cu devotament porunca Domnului și a Bisericii care ne cere : «Să ne iubim unii pe alții, ca într-un gînd să mărturisim : pe Tatăl, pe Fiul și pe Sfîntul Duh...» [991].

La Londra, Prea Fericirea Sa a asigurat pe ierarhii, clerul și credincioșii anglicani că Biserica Ortodoxă Română nu le va dezminți nădejdea pusă în ea, și cu toată forța ei spirituală, călită în crîncene încercări de două mii de ani, va contribui la unitatea creștină și la împăcarea lumii : «Creștinătatea de astăzi — accentua Prea Fericirea Sa — așteaptă zori noi pentru existența ei, zori care să lase în urmă noaptea dezbinărilor și a neîncrederii reciproce. La aceasta o îndeamnă dorința de apropiere și de înfrățire care însuflețește toată omenirea, din care creștinătatea face și ea parte.

Biserica Ortodoxă Română este hotărîtă să lucreze din toate puterile ei în spiritul acestor nobile năzuințe ale creștinătății și umanității contemporane, într-o strînsă colaborare cu toate Bisericile din lume. În special, este hotărîtă să colaboreze într-o deplină frățietate cu Biserica Anglicană, față de care Ortodoxia întreagă simte cele mai puține deosebiri doctrinare și spirituale» [992].

Declarația de la Geneva a Prea Fericitului Părinte Justinian, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române

Deși Mișcarea ecumenică a fost apreciată în mod deosebit în Biserica Ortodoxă Română, chiar înaintea primului război mondial, și delegați români au participat aproape la toate întrunirile, intrarea oficială în Consiliul Ecumenic al Bisericilor de la Geneva a Bisericii Ortodoxe Române a avut loc abia în 1961, cu ocazia celei de a treia Adunări generale de la New Delhi [993]. De atunci și pînă astăzi, s-au intensificat contactele directe între reprezentanții multor Biserici și Întîistătătorul

991. *Ibidem*, p. 442.

992. ***Vizita P. F. Patriarh Justinian în Anglia***, p. 710.

993. Atunci a intrat în Consillul Ecumenic al Bisericilor, ca membre și familia Bisericilor Ortodoxe autocefale și autonome.

În afara Bisericii Ortodoxe Române (*Nouvelle Delhi*, 1961, p. 15, 64) au mai devenit membre : Biserica Ortodoxă Rusă (***Ibidem***, p. 15, 64, 106, 153—154) ; Biserica Ortodoxă a Greciei (*Ibidem*, p. 65) ; Biserica Ortodoxă Bulgară (*Ibidem*, p. 15—64). A se vedea și Pr. Alexandru Ionescu, ***Lucrările celei de a III-a adunări generale a Consiliului Ecumenic al Bisericilor***, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXX (1962), nr. 3—4, p. 270—310 ; Pr. Prof. Isidor Todoran, ***Intrarea Bisericii Ortodoxe Române în Consiliul Ecumenic al Bisericilor***, în «Ortodoxia», XIV (1962), nr. 1—2, p. 250—255.

Bisericii Ortodoxe Române, Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian. Vizitele și contactele au fost încununate de succes și în aceeași măsură a crescut prestigiul Bisericii Ortodoxe Române și al teologiei realiste românești.

Nenumărate comunicate comune, concluzii, angajamente, schimb de scrisori irenice și pastorale, telegrame și mesaje au avut loc în ultimul timp, dar cea mai importantă în ceea ce privește rostul și scopul Mișcării ecumenice și existenței însăși a Consiliului Ecumenic al Bisericilor este **Declarația de la Geneva** făcută de Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian cu ocazia vizitei la sediul Consiliului Ecumenic al Bisericilor a Delegației Bisericii Ortodoxe Române [994].

Importanța Declarației constă în cunoașterea reciprocă spre clarificarea învățăturii creștine, spre ridicarea cuvîntului Evangheliei deasupra tuturor comandamentelor ecleziale, spre înțelegerea durerii creștinilor disprețuiți și derutați în credința lor din cauza dezunirii.

Biserica Angliei, pe lîngă faptul că este membră a Consiliului Ecumenic al Bisericilor, este inițiatoarea Mișcării ecumenice și ea și-a însușit fără nici o rezervă punctele Declarației, dovedind prin aceasta, încă o dată, atașamentul ei sincer și dezinteresat față de principiile ecumeniste directoare ale teologiei autentice ecumenice românești.

a) *Importanța Declarației pentru Comuniunea Anglicană.* — După cum este știut, Comuniunea Anglicană urmărește, mai ales în ultima vreme, o unitate de credință între membrii ei [995] și în acest sens, Biserica Angliei duce tratative cu multe Biserici [996] (care, într-un fel sau altul, nu mai au comun Scaunul de Canterbury) [997] și denominațiuni spre o conducere comună sau un dialog spre unire, cum este cazul cu Biserica Metodistă [998].

Declarația Prea Fericitului Patriarh Justinian este un eficient catalizator în drumul spre sfînta unitate, prin înțelegerea celuilalt: «...socotim că situația generală și condițiile speciale în care se găsesc Bisericile cer din partea Consiliului Ecumenic o și mai mare stăruință în acțiunea sa creștină-umanitară imediată. Aceasta va aduce Consiliului și creștinismului stima și buna apreciere a lumii, precum și satisfacția morală de a practica și a propovădui prin faptă virtutea dragostei creștine într-o lume în care adeseori deosebirile de concepții și de interese îndeamnă la raporturi păgubitoare pentru bunăstarea unei mari părți din omenire, și amenințătoare pentru pacea lumii [999].

Evident, această latură social-umanitară se bazează pe vocația preoțească care face să trăiască și să transmită ceea ce a primit de la înaintași pe linia culturii și a punerii mîinilor a celor ce au moștenit firul

994. *Declarația de la Geneva,* în «Biserica Ortodoxă Română», 1966, p. 743—746.
995. *Tendințe de unire...,* p. 513.
996. *Ibidem,* p. 518—519.
997. *Ibidem.*
998. Cu Biserica Metodistă s-a încercat o unire, fără rezultate, însă, totuși optimismul este persistent (Pe larg, *Tendințe de unire...,* p. 524—525 ; *Methodist plea for peace on reunion,* în «Church Times», Jan. 8, 1971, p. 20, col. 2.
999. *Declarația de la Geneva,* p. 745.

cald din limbile de foc ale Cincizecimii : Sfinții Apostoli. Ei sînt prietenii (Ioan XI, 14) și slujitorii Domnului nostru Iisus Hristos. Mîntuitorul însuși i-a cinstit între oameni, alegîndu-i, învățîndu-i și trimițîndu-i la apostolat. Lor le-a încredințat Mîntuitorul Evanghelia Sa și misiunea predicării în lume. Prin ei a înființat Mîntuitorul Biserica Sa. Prin ei a ajuns astfel lumea la cunoștința despre Hristos și despre Împărăția lui Dumnezeu. Prin ei sîntem noi înșine creștini...

Nu se poate vorbi de creștinism și de Biserică, fără Apostoli...

Apostolii nu sînt numai cei dintîi creștini și cei dintîi misionari ai Cuvîntului lui Dumnezeu ; ei sînt cei dintîi interpreți ai Evangheliei și teologi ai creștinismului. Ei sînt învățătorii și călăuzitorii noștri în cunoașterea și înțelegerea Evangheliei și a Bisericii. După Evanghelie, pe Sfinții Apostoli îi întrebăm noi cum a gîndit Mîntuitorul învățătura și opera Sa... Sfinții Apostoli sînt pentru noi o autoritate cu mandat și cu putere de la Domnul Iisus Hristos, pentru a ne învăța să cunoaștem și să înțelegem poruncile lui divine și opera lui mîntuitoare...» [1000].

În acest context, teologia anglicană poate fi ajutată și prin Consiliul Ecumenic al Bisericilor spre înțelegerea Bisericii primare și a avansării dialogului de fond cu Biserica Ortodoxă, moștenitoarea directă și neschimbată a învățăturii Mîntuitorului, Sfinților Apostoli și urmașilor lor.

b) *Rolul Declarației de la Geneva în Mișcarea ecumenică.* — Mai întîi trebuie subliniat faptul că «Biserica Ortodoxă Română, ca și Biserica Angliei, de fapt, nu înțelege prin Mișcarea ecumenică un curent nou în creștinism și nici o latură a religiei creștine, ci o tendință binecuvîntată spre a ajunge la unitatea creștină ; ea aparține creștinismului și are un scop religios-moral bine conturat : înțelegerea reală a Evangheliei lui Hristos și interpretarea exactă a moștenirii lăsată de Sfinții Apostoli [1001].

Consiliul Ecumenic al Bisericilor — precizează Declarația — lucrează pentru apropierea Bisericilor și are marele merit de a fi înlăturat atmosfera de pînă acum în raporturile dintre Biserici, de a le fi obișnuit să stea alături, să poarte un dialog continuu ; ceea ce a avut ca rezultat cunoașterea și conlucrarea lor, precum și de a fi trezit atenția și de a fi stimulat interesul Bisericii Romano-Catolice asupra operei lui întercreștine actuale [1002]. Dar, realizarea scopului său întreg cere încă mult timp [1003] și eforturi îndelungate [1004].

În *Declarația de la Geneva,* Prea Fericitul Părinte Patriarh se referă atît la izvoarele Revelației : Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție, respectînd în același timp al treilea izvor, Revelația patrimonială, în numele căreia *cheamă* la colaborare nu numai Bisericile creștine membre ale

1000. *Ibidem,* p. 730—731.

1001. *Predică la «Sfinții Apostoli Petru și Pavel» ținută de P. F. Patriarh în capela Consiliului Ecumenic al Bisericilor din Geneva,* în «Apostolat social», vol. IX, p. 103—107.

1002. *Vizita P. F. Patriarh în Anglia,* p. 744.

1003. Pr. Prof. Corneliu Sîrbu, *Poziții principale ale Ortodoxiei față de celelalte religii,* în «Ortodoxia», XXI (1969), nr. 4, p. 507—523.

1004. *Vizita P. F. Patriarh Justinian în Anglia,* p. 745—746.

Consiliului Ecumenic al Bisericilor de la Geneva, ci toate religiile care apreciază pe om şi demnitatea sa [1005].

Această punte de «Apostolat social» aruncată în lumea religiilor, arată profunda preocupare umană a teologiei româneşti şi experienţa ei din ecumenismul local : «Sîntem bucuroşi să amintim că în ţara noastră, din iniţiativa Bisericii Ortodoxe Române, s-au realizat, încă din 1949, pacea, frăţietatea şi colaborarea strînsă între toate cultele religioase — creştini de orice confesiune, mozaici, mahomedani — angajîndu-se, astfel, la o lucrare comună pntru zidirea păcii în lume şi pentru sprijinirea eforturilor creatoare ale poporului în mijlocul căruia îşi împlinesc slujirea lor [1006].

Pe un plan mai larg şi cu totul original, P. S. Antonie Plămădeală a creat deja, prin lucrarea sa, statutul unei *Biserici slujitoare* în contemporaneitatea creştină [1007], avînd experienţa locală a «Apostolatului social», trăit şi transmis de Întîistătătorul Bisericii Ortodoxe Române, Prea Fericiul Părinte Patriarh Justinian, întregii ierarhii şi întregului cler ortodox român.

1005. P. C. Pr. Prof. Corneliu Sîrbu arată că «...între natură şi dumnezeiescul har nu poate fi un raport de antiteză, ci un raport de convergenţă şi sinteză». De aici ajunge la concluzia că natura (religiile naturale) şi harul (Religia revelată şi completată mereu de harul Sfîntului Duh) conlucrează : «...religiile necreştine, ca expresie vie a umanului în căutarea lui Dumnezeu, a umanului în tensiune spre mîntuire, şi religia creştină, ca una care deţine în Iisus Hristos plinătatea dumnezeiescului har şi deci posibilitatea mîntuirii, nu poate exista decît un raport de convergenţă şi sinteză» (*Poziţii principale ale Ortodoxiei...*, p. 516—517).

1006. *Vizita P. F. Patriarh în Anglia*, p. 746.

1007. † Antonie Plămădeală, *op. cit.*, partea a V-a «Concluzii generale», p. 287—307.

În loc de concluzii

1. *Pe bună dreptate se poate afirma că în fluxul Mişcării ecumenice actuale,* Biserica Ortodoxă stă pe un liman liniştit [1008], *cu toate vicisitudinile care s-au abătut asupra ei nu s-a clintit, ci au întărit-o «pe stîncă» (Matei VII, 24), avînd temelie Revelaţia divină. Aceste curente de natură idealistă, care au separat credinţa, ca act, de fiinţa credinciosului, îşi au originea în vechile rătăciri religioase ale primilor oameni. Zapisul satanic a avut efecte dăunătoare (Facere III, 7). Din această cauză, urmaşii lui Adam au rătăcit din punct de vedere religios, căutînd satisfacerea unor cerinţe sufleteşti în natura înconjurătoare sau în manifestările acesteia. Şi în acest caz, strămoşul a părăsit Edenul pentru cultul naturii. Acest «regres religios», preluat şi multiplicat de generaţii căutătoare de divinitate, a dat naştere în istoria civilizaţiilor şi în cîmpul de cercetare al religiilor la nenumărate culte animiste, culminînd cu zeii uranieni sau htonieni* [1009]. *Pentru a avea trăinicie, reprezentanţii religioşi şi-au creat o doctrină, care, trecînd printr-o evidentă evoluţie, s-a întărit, s-a contopit cu alta, ori s-a descompus din cauza mersului ascendent al istoriei. Desigur, unele din aceste aspecte religioase s-au inclus în opere de artă, altele au fost prelucrate de unele minţi ale filozofilor. Aşa s-a ajuns ca, astăzi, să fie cunoscute peste o mie de asemenea curente, care au generat culte, organizaţii religioase, manifestări şi încercări de cugetare religioasă, religii, filozofii reli-*

1008. Pr. Prof. D. Stăniloae, *Coordonatele ecumenismului din punct de vedere ortodox,* în «Ortodoxia», XIX (1967), nr. 4, punct. 2. Sobornicitatea ca unitate dogmatică în varietate şi independenţa Bisericilor locale, p. 519—527 şi 536—540 ; Dr. Oskar Cullman, *Vero e falso ecumenismo,* Ed. Marcelliana, Brescia, 1972, p. 56—57, 84—91.

Cu ocazia vizitei Patriarhului Atenagora al Constantinopolului făcută Patriarhiei Române, pe lîngă lămurirea problemei «dialogul dragostei», problemă care abia acum Patriarhia Ecumenică o ratifică († Antonie Ploieşteanul, *Patriarhia Ecumenică şi dialogul cu Biserica Romei,* în «Ortodoxia», XXVI (1974), nr. 1, p. 157—163), s-a pus şi problema atitudinii ortodoxiei faţă de anglicani, hotărîndu-se : «...De comun acord, s-a exprimat dorinţa de a se continua cît mai rodnic lucrările pentru începerea dialogurilor cu aceste două Biserici» (*Anglicană şi Veche-Catolică*), în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXV (1967), nr. 9—10, p. 897.

1009. Nicolae Petrescu, *Primitivii. Organizare-instituţii, credinţe-mentalitate,* Casa şcoalelor, Bucureşti, 1944, cap. XIV, religia, p. 306—364 ; K. Cragg, *op. cit.,* p. 1—7 şi 139—216 ; C. Daicoviciu, *Dacica,* art. «Herodot şi pretinsul monoteism al geţilor», p. 18—21 şi «Contribuţia la sincretismul religios în Sarmizegetusa», p. 200—207, ş..a. ; V. Pârvan, *Getica...,* cap. Cultura getică (după ştirile literare antice), p. 130—173.

gioase, sincretismul religios. eclectismul etc.[1010]. Toate, însă, odată cu descoperirea adevăratului Dumnezeu, au încetat.

În toată această puzderie religioasă, magia și manifestările externe au jucat un rol preponderent, dereglînd busola sufletească a credincioșilor. Credința religioasă era supusă fricii și amenințării cu depeapsa. Creația, însă, nu a fost în totalitatea sa cuprinsă de această influență demonică, ci providența a cultivat anumite seminții pentru a le pregăti să primească răscumpărarea[1011].

Prin această lumină, Dumnezeu a început a se face cunoscut prin oameni aleși, cinstiți și demni pentru a putea îndeplini comandamentele divine. Aceste fapte, descoperirea și răscumpărarea, au fost nădejdea permanentă a celor care cu adevărat și-au dat seama «că Dumnezeu există și este Tatăl universului...» (Efes. IV, 6).

Odată cu promisiunea paradisiacă a unui izbăvitor (Facere III, 15), Adam s-a trezit lăsînd o nădejde urmașii lui, iar figura șarpelui, prin care a lucrat ispititorul, a rămas în conștiința noastră ca simbol al răului. Aproape toate rămășițele religioase materiale din milenii certifică groaza oamenilor în fața șarpelui (dragonului).

Căderea primilor oameni prin neascultare a adus rana sufletească sau alterarea ființei umane : păcatul. Pentru această rană s-a descoperit Dumnezeu și pentru salvarea din păcat s-a întrupat : ca om a ridicat pe drepți din iad, a înviat pentru ca și credinciosul să învieze ; s-a înălțat pentru a ne face fii ai Tatălui ceresc și moștenitori ai Împărăției cerurilor. În aceasta constă taina mîntuirii și împlinirea credinței celor ce acceptă cu convingere învățătura divină. Unii au luat o poziție orizontală față de descoperirea dumnezeiască socotind-o simplă speculație[1012].

Biserica creștină vine cu poziția verticală, în capul căreia stă atotputernicul ei întemeietor, Mîntuitorul Hristos, care taie poziția orizontală, dînd naștere contactului prin cruce ca suprema jertfă (Gal. VI, 14) și ca «lumea viață să aibă și din belșug să aibă» (Ioan X, 10).

Toate aspirațiile creștine își au un rost bine-definit prin cunoașterea adevărului mîntuirii. Eu sînt calea, adevărul și viața (Ioan XIV, 6). Aceasta ar părea o limită a creștinului pe care Dumnezeu, prin revelație, o elimină, făcîndu-l cu puțin mai prejos de îngeri (Ps. VIII, 5). Într-adevăr, această taină aparține numai creștinismului, certificîndu-l

1010. Norman Hook, *A Spirit of Christology*, în «Theology», vol. LXXV, May, 1972, no. 623, p. 226—231 ; N. Petrescu, *op. cit., XVII Primitivii și difuzarea civilizației*, p. 447—473.

1011. Însuși cultul Bisericii Ortodoxe conține 90% un sens al răscumpărării. Sergiu Bulgakov, *Ortodoxia*, p. 162—175, 184—194 și 229—236 ; John Austin Baker, *The Foolishness of God*, Darton, Longman & Tedd, London, 1970, în special cap. Redescoperirea lui Iisus, p. 160—243.

1012. Pr. Prof. Petru Rezuș, *Spre o învățătură comună a Bisericilor și Confesiunilor creștine*, în «Glasul Bisericii», XXX (1971), nr. 3—4, p. 298—306 ; Augustin Alex. Bidian, *Revelația divină după concepția protestantă contemporană*, în «Mitropolia Ardealului», XV (1970), cap. Concepția protestantă actuală despre Revelație, p. 28—108 ; J. A. T. Robinson, *op. cit.*, 2. The End of theism ? p. 29—44. 6. «The New Morality», p. 105—121 ; John A. T. Robinson & David, L. Ed. wards, *The Honest to God Debate*, SCM Press Ltd. London, 1963. II Reactions in the Church of England, p. 45—47 ; VIII. God and the Theologians, p. 215—231 ; Lect. Ion I. Ică, *Criza în teologia protestantă și catolică contemporană*, în «Glasul Bisericii», XXIX (1970), nr. 7—8, p. 697—711 ; «DPCR», vol. III, p. 117, vol. VI, p. 462—467.

ca religie supranaturală prin profeție și împlinire [1013]. *Acești factori determinați și însușiți de logică duc la paradox și antinomie pentru acei teologi care văd în creștinism un sistem, un concept și nu o Revelație unică, perfectă, nedepășită. Acei teologi care au răstălmăcit scopul Revelației, abătînd învățătura mîntuitoare pe calea speculației, contemplației sau confruntării cu diferite sisteme* [1014], *nelăsînd credincioșii să asculte și să imite viața Învățătorului Hristos, au confundat întruparea Fiului lui Dumnezeu cu o apariție istorică sau legendară, fundamentată pe mituri sau imagini ale producțiilor folclorice, dea- lungul mileniilor* [1015].

Se cere a se clarifica adevărul religios, pe de o parte, iar pe de altă parte, limitarea și înțelegerea producțiilor religioase la epoca sau perioada de timp care le-a favorizat apariția. Abia acum, într-o lume «secularizată», au început să se clarifice lucrurile prin foc ca aurul (I Petru I, 7). Este o datorie a Bisericii noastre de a separa permanent faptele unei teologii neautorizate de tezaurul sfînt moștenit de la Cel ce a fost și este și va veni, Fiul lui Dumnezeu, Atotputernicul (Apoc. I, 8). Cei ce au făcut «practică religioasă» din interes, din obligații profesionale și pentru profit, pe baza unor speculații sau a unei concepții sui-generis, sînt dați în vileag [1016]. *Din amalgamul religios al secolelor trebuie plecat numai de la ceea ce este autentic. În creștinism, toate adevărurile de credință, de trăire religioasă, de mîntuire sînt legate exclusiv de Mîntuitorul Hristos, «adevăratul și unicul Dumnezeu» (Ioan XVIII, 37). Înțelegem, așadar, că orice tendință de apropiere în credință a religiilor și confesiunilor creștine este legată de taina venirii Fiului lui Dumnezeu în lume, de slujirea Lui, de jertfa Lui pentru salvarea sufletelor credincioșilor din moarte, așa cum am arătat* [1017]. **Religia creștină este religia mîntuirii, a împlinirii, a desăvîrșirii,** *ea nu este exclusivistă, dar nici integralistă* [1018].

2. Desăvîrșirea revelației naturale a început odată cu descoperirea directă a lui Dumnezeu (Iahvé) în Vechiul Testament, *iar Evan-*

1013. «Dumnezeu este Domnul și s-a arătat nouă» (Ps. CXVII, 27).

1014. Pe larg : *Historical Sections...*, p. 105—463 ; Nicolae Vîlcu, *Terminologia revelațională în teologia contemporană*, în «Studii teologice», XXI (1969), nr. 9—10, p. 686—698 ; Pr. Prof. Corneliu Sîrbu, *Sistemul teologic al lui Teilhard de Chardin*, în «Ortodoxia», XXV (1973), nr. 4, p. 509—545 ; Alistair M. Macleod, *op. cit.*, p. 76—86, 87—99.

1015. Christus Jannaris, *La «théosis» comme commencement et fin du monde*, în «Contacts», XIX, nr. 57, p. 81 ; Idem, *Commentaire d'un orthodoxe sur la «mort de Dieu»*, în «Contacts», XX, nr. 62/63, p. 101.

1016. Adevărul trebuie acceptat ca adevăr în sine depășind astfel granițele înguste ale filozofiei religioase sau creștinismului confesional. Sf. Clement Alexandrinul, în cunoscuta sa lucrare : *Pedagogul* — traducere de Dr. Nicolae I. Ștefănescu, București, 1939, arată că «...desăvîrșirea se dobîndește în concordanță cu rațiunea cea dreaptă» (cap. XIV), p. 125—128 ; Asist. Const. C. Pavel, *Condițiile colaborării rațiunii cu credința în opera Fer. Augustin*, în «Studii teologice», VII (1955), nr. 9—10, p. 640—649. Însuși marele predicator Bossuet, referindu-se la unirea Bisericilor și dialog spunea : «Adevărul revelat este baza oricărei discuții...», la C. Y. Dumont, *op. cit.*, p. 223.

1017. J. A. Baker, *op. cit.*, Dumnezeu și idolii (zeii), p. 13—19 ; Colin Davey, Nota traducătorului, la V. T. Istavridis, *op. cit.*, p. VII—VIII.

1018. Idem, *Biserica și lumea*, p. 317—318 ; Martin Thonton, *op. cit.*, p. 132, 143 ; S. Bulgakov, *Ortodoxia*, p. 229—236.

ghelia, a pecetluit cele prezise «cu harul şi cu adevărul» (Ioan I, 17), transformînd căutarea în nădejde, cultul în aspiraţie, jertfa în izbăvire.

Teologia Revelaţiei în Anglicanism, în comparaţie cu învăţătura ortodoxă, s-a dovedit destul de aproape de adevărul mîntuitor, ceea ce determină dialogul la concluzii precise : reintegrarea în har şi implicit chemarea la «communio in sacris».

3. Cele 11 puncte ale teologiei revelaţionale anglicane *constituie cea mai mare garanţie a succesiunii în credinţă, precum şi a succesiunii apostolice* [1019]. *Aceste succesiuni sînt dovada lucrării permanente sub înrîurirea Sfîntului Duh, obiectivul principal fiind credinciosul pe calea desăvîrşirii.*

Teologia ortodoxă românească a cercetat cu de-amănuntul toate aceste aspecte, şi neînţelegerea unor teologi ortodocşi vine din insuficienta cunoaştere a Bisericii Angliei.

4. *Dar desăvîrşirea nu poate fi deplină, dacă cele două căi —* **Sfînta Scriptură şi Sfînta Tradiţie** *— nu sînt precizate şi nu sînt orientate pe un postament creştin. Atît Ortodoxia românească, cît şi Anglicanismul sînt foarte aproape în efortul lor spre înţelegere şi unitate, fiindcă sînt alături de aspiraţiile credincioşilor şi în slujba lor.*

5. *Pentru unitate însă,* **integrarea în har** constituie un obiectiv de viitor *nu prea apropiat. De ce ? Mai întîi, Biserica Angliei trebuie să înlăture unele practici moştenite de la Biserica Romano-Catolică şi apoi se cere o serioasă cenzurare a «teologumenelor» la modă în suportul doctrinal al Anglicanismului* [1020]. *Dacă Revelaţia divină a avut «o dez-*

1019. În ultima vreme, teologia Revelaţiei în anglicanism pune mare accent pe mariologie nu în sensul interpretării catolice, ci foarte apropiat de învăţătura Sfinţilor Părinţi. A se vedea : *The Blessed Virgin Mary. Essays by Anglican Writers.* Edited by E. L. Mascall and H. S. Box Darton Longman & Todd Ltd London, 1963, p. 12—26 (Născătoare de Dumnezeu), p. 115—120. (cultul cel mai răspîndit între credincioşi) şi p. 121—131. Maica Domnului, unitatea creştinilor ; Arhiepiscop M. Ramsey, *Părinţii Bisericii Primare şi teologia anglicană contemporană,* traducere în «Glasul Bisericii», XXI (1962), nr. 7—8, p. 806—811 ; Ion N. Şurubaru, *Izvoarele Revelaţiei divine în Biserica Anglicană,* în rev. cit., XXVII (1968), nr. 1—2, p. 95—106 ; Pentru documentare, a se vedea : *Lucrările Comisiilor teologice interortodoxe pentru pregătirea dialogului cu anglicanii şi cu vechii-catolici* (Belgrad, 1—15 septembrie 1966), în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIV (1966), nr. 9—10, Categoria I şi Categoria II, p. 913—914 ; Arhim. Danilo Cretkov, *The All-Orthodox Conference of the theologian Experts for Discussions with the Anglican and Old-Catholic Churches,* în «Serbian Orthodox Church», its past and present, Belgrade, December, 1966, vol. II, nr. 2, p. 65—67 ; Prof. N. A. Zabolotski, *Moştenirea apostolică şi unele probleme ale ecleziologiei contemporane,* în « ЖМП » nr. 9/1973, p. 45—53.

1020. P. F. Justinian, *Pe calea intercomuniunii,* în «Ortodoxia», X (1958), nr. 2, p. 175 ; Paul Evdochimov, *L'Orthodoxie,* Ed. Delacheux et Niestlé, Neuchâtel, 1965, p. 334—346 ; *Intercommunion.* Edited by Donald Baille and John Marsh London, 1952, p. 83—104. ş.a. Max Thurian, *Intercommunion,* in «Study Encounter», Geneva, 1964, nr. 2, vol. X, trad. de Prot. P. Sălăgeanu, în «Mitropolia Banatului», XV (1965), nr. 4—6, p. 289 ş.u.

Trebuie subliniat faptul că anglicanii recunosc primele patru Sinoade Ecumenice, sînt de acord cu V şi VI dar în 1918, între anglicani şi ortodocşi au avut loc înţelegeri în ceea ce priveşte hotărîrile Sinodului al VII-lea Ecumenic. Din partea ortodocşilor a fost de faţă Meletie, arhiepiscopul Atenei, reprezentînd pe patriarhul Ecumenic şi din partea anglicanilor însuşi arhiepiscopul de Canterbury, Davidson (în «Biserica Ortodoxă Română», 1936, p. 474—475).

voltare istorică», cu atît mai mult se află perioade și etape precise și încercarea de a perfecta unirea Bisericii Angliei cu Ortodoxia.

6. Coincidențele și relațiile între Biserica Angliei și Biserica Ortodoxă Română sînt încurajatoare, *dar se cer încă eforturi mari pentru ca, într-adevăr, Biserica Angliei să fie integrată ființial în una, sfîntă, sobornicească și apostolească Biserică*[1021]. *În orice caz, totul este pe o cale bună și posibilă, așa cum am arătat.*

Ceea ce se întîmplă pe pămîntul Albionului este un fapt unic în istoria civilizației omenirii și aceasta a atras atenția cercetătorilor. Înșiși teologii anglicani se consultau cu teologii români ortodocși în cele mai sensibile probleme de credință și de existență (Sfînta Euharistie). Anglicanii au găsit înțelegere în gîndirea ortodoxă românească încă din cele mai vechi timpuri, fiind animați de dorința cunoașterii adevărului creștin și mai ales de receptarea lui în sufletul credincioșilor. Așa se explică toată gama de întruniri, pînă la apogeu: Conferința de la București (1935) și hotărîrile ei, reactualizate atît la Londra (1966), cît și la București (1965). De aceea, poziția Ortodoxiei românești rămîne neclintită, fiind verificată de veacuri [1022].

Conferințele Lambeth și Rodos, întrunirile Comisiilor de dialog și consultații oficiale au preluat unele aspecte din hotărîrile comune anterioare. Cele două izvoare (Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție), care curg pe aceeași albie (patrimoniul revelațional-natural), s-au dovedit existente în cele două Biserici, dar cu moduri diferite de formulare. Ceea ce este important este faptul mîntuirii, răscumpărării, și în această privință învățătura ca și receptarea și trăirea ei coincid la credincioșii ortodocși români și la cei anglicani.

Evident, reprezentanții Bisericilor Ortodoxe surori în Comisiile de lucru ale dialogului anglicano-ortodox au datoria sfîntă să se ocupe de toate problemele, să le studieze și să refere asupra lor. **Avansul Bisericii Ortodoxe Române în dialogul cu Biserica Angliei este un stimulent, nu o opreliște,** *este o dovadă de «iconomie» ortodoxă, nu «acrivie» juridică. Așa se explică, de fapt, și ultimele hotărîri ale subcomisiilor de lucru în dialogul anglicano-ortodox.*

Încă de la ședința din iulie 1973, de la Oxford (Anglia), a primei sesiuni a «Comisiei ortodoxo-anglicane pentru discuții doctrinale comune» s-a hotărît ca în cursul anilor 1974—1975 să fie studiate următoarele trei teme:

I. — Inspirație și Revelație în Sfînta Scriptură, *temă pe care am abordat-o în această lucrare și care constituie primul pas spre «com-*

1021. Sf. Clement Alexandrinul, *Pedagogul...*, p. 77—85; R. Y. Page, *op. cit.*, p. 74—93; J. A. Baker, *op. cit.*, p. 128—136; B. A. Alexandru, *Ortodocși și anglicani despre unirea Bisericilor*, în «Glasul Bisericii», XVIII (1959), nr. 5—6, p. 433—439; V. T. Istavridis, *op. cit.*, p. 149—159; John Rossner, *Orthodoxy and the Future of Western Christianity*, în «St. Vladimir's Theological Quarterly», vol. 14, nr. 3/1970, p. 115—136; E. L. Mascall, *The Recovery...*, Exemplul Ortodoxiei răsăritene, p. 52—64; Pr. Prof. Petru Rezuș, *Ortodoxia în lumea contemporană*, în «Glasul Bisericii», XXIX (1970), nr. 9—10, p. 919—934. Diac. Asist. Ion Bria, *Teologia ortodoxă română...*, p. 60—70.

1022. Ion I. Ică, *În legătură cu dialogul dintre ortodocși și anglicani, după lucrările Comisiei interortodoxe de la Belgrad*, în «Glasul Bisericii», XXIX (1970), nr. 3—4, p. 291—314.

munio in sacris», constituind, în ierarhia valorilor revelaționale, primul izvor al descoperirii divine.

Tema de mai sus a fost dezbătută la Gonia (Insula Creta) între 1—6 iulie 1974, după ce membrii Subcomisiei studiaseră fiecare în parte aspectele problemei. La sfîrșitul discuțiilor s-au formulat următoarele «teze axiomatice» :

1. Biblia *are un îndoit caracter, fiind în același timp și dumnezeiască și omenească : este cuvîntul lui Dumnezeu expus în graiul omenesc.*

2. În calitatea ei de cuvînt al lui Dumnezeu, Biblia este unică. Apropierea noastră de Biblie trebuie făcută cu supunere și ascultare față de descoperirea de sine însuși pe care Dumnezeu o dă prin ea.

3. Noi cunoaștem, primim și interpretăm Scriptura prin Biserică și în Biserică. Biserica nu poate să ignore rezultatele cercetărilor științifice privitoare la Biblie — din orice parte ar veni —, ci le examinează (tests them) *și le valorifică.*

4. Cărțile Scripturilor cuprinse în canon sînt autoritative pentru faptul că Biserica recunoaște în ele Revelația autentică a lui Dumnezeu. Autoritatea lor nu e determinată de unele păreri particulare care privesc pe autorii acestor cărți, sau de împrejurările istorice în care au fost scrise.

5. Orice separare între Scriptură și Tradiție, tratate ca două izvoare izolate, trebuie înlăturată. Ambele sînt corelative. Afirmăm și că Scriptura e criteriul prim prin care Biserica cercetează tradițiile ca să le hotărască dacă fac cu adevărat parte din Sfînta Tradiție sau nu ; că Tradiția completează Scriptura în sensul că asigură interpretarea adevărată a Bibliei.

II. — Autoritatea Sinoadelor *este o problemă a așa-zisei «unități în diversitate», și în același timp concretizarea în timp a lucrării providenței divine, prin aceia care au fost trimiși «să propovăduiască Evanghelia la toată făptura» (Marcu XVI, 15). Sfinții Apostoli, cei 70, precum și urmașii acestora (ierarhia moștenită pînă astăzi) au primit harul (Fapte II, 32—37), au dezbătut și hotărît asupra aplicării învățăturii Mîntuitorului la condițiile de viață a acelor credincioși (Fapte XV, 29) și apoi ne-au transmis hotărîrile lor ca o experiență în vederea desăvîrșirii noastre (Fapte II, 37—39).*

Acest al doilea punct al hotărîrii de la Oxford a fost discutat în subcomisia de dialog anglicano-ortodox, care a avut loc la Rîmnicu-Vîlcea (România) între 9—14 iulie 1974. La sfîrșitul dezbaterilor celor trei teme propuse (1. Sinoadele ecumenice în general ; 2. Sinodul al 7-lea ecumenic ; și 3. Filioque) s-a convenit, ca pe lîngă acestea să fie adîncite și clarificate următoarele probleme :

1. În tradiția ortodoxă cele Șapte sinoade ecumenice *formează o unitate istorică, teologică și spirituală, care se axează pe propovăduirea credinței trinitare și hristologice a Bisericii, cu implicații esențiale pen-*

tru ecleziologie. În Anglicanism, însă, această formulare s-a crezut că a fost suficient exprimată de hotărîrile primelor patru sinoade ecumenice. Este, prin urmare, nevoie să fie studiată problema consistenței interne și unitatea hotărîrilor sinodale.

2. În tradiția ortodoxă, Sinodul al 7-lea ecumenic este considerat ca făcînd parte integrantă din moștenirea sinodală, iar conținutul dogmatic al acestuia ca derivînd direct din hotărîrile sinoadelor care l-au precedat. Atitudinea Bisericii Anglicane față de acest sinod a înclinat să fie negativă, în parte, datorită confuziilor privind împrejurările istorice în care a avut loc. În prezent această atitudine pare să se schimbe. O înțelegere profundă a principiilor teologice ale iconomiei ca arătînd realitatea și implicațiile întrupării Cuvîntului lui Dumnezeu ar putea ajuta pe creștinii de astăzi să aprecieze mai mult doctrina despre om și universul material.

3. Relația dintre Scriptură și hotărîrile Sinoadelor este de importanță vitală. Scripturile pot fi înțelese ca fiind purtătoare ale unicei mărturii a evenimentului Hristos, iar experiența Bisericii Apostolice și a Sinoadelor ca elemente ce ne pun la dispoziție o interpretare inspirată a acestora, Scripturile și sinoadele pot fi, de asemenea, considerate ca fiind formulări inspirate ale unicei Revelații dată în plinătatea sa în experiența de la Cincizecime.

4. Caracteristica Bisericii Apostolice este aceea că ea transcende deosebirile neesențiale, dorind posibilitatea de unire a credincioșilor. Aceasta a ridicat cîteva din problemele care au căzut în sarcina Sinodului apostolic spre rezolvare. Această putere de a crea o unitate, între noi, putere dată Bisericii de către Duhul Sfînt, trebuie să se facă vizibilă și astăzi.

5. Tradiția ortodoxă înțelege sinoadele ca fiind expresii supreme ale infailibilității Bisericii și în totalitatea ei. În teologia anglicană s-a vorbit în mod obișnuit despre Biserică ca fiind infailibilă ; această deosebire rezultă din insistența Anglicanilor asupra recunoașterii imperfecțiunii umane în istoria Bisericii și este legată de distincția, de altfel tradițională în gîndirea anglicană, dintre esențial și neesențial.

În Ortodoxie, sfințenia inerentă și inspirația Bisericii sînt considerate ca scuturi suficiente împotriva erorilor în învățătura despre Dumnezeu, întrupare, ecleziologie și theosis.

6. Problema Filioque să fie cercetată nu numai din punct de vedere istoric ci și teologic, în corelație cu ecleziologia ortodoxă, cu doctrina despre taine și cu hotărîrile sinoadelor. Este un fapt îndeobște cunoscut în Apus că învățătura despre Sfîntul Duh și experiența Sfîntului Duh au fost insuficient asimilate și formulate. Credem că problema clauzei Filioque este de importanță imediată. Membrii anglicani ai subcomisiei nădăjduiesc că Bisericile lor vor purcede mai activ la considerarea teologică a acestei probleme și la acțiuni consecvente.

III. — Biserica, comunitatea euharistică. Această temă s-a discutat în SUA, ca țară cu vechi tradiții anglicane, chiar născută odată

cu reformarea Bisericii Romano-Catolice în Marea Britanie. De aceea, mişcările religioase din sînul anglicanismului american, în ultimul timp, converg spre Biserica primară, fiind convinse din ce în ce mai mult de rolul providenţial al Bisericii Ortodoxe, ca moştenitoare a tezaurului tradiţional revelaţional atît al Vechiului, cît şi al Noului Testament.

Pe lîngă acestea, tema Biserica, comunitate euharistică *cuprinde trei adevăruri ;* **Biserica,** *instituţie divină ;* comunitatea *cu tradiţiile şi datinile ei (*__patrimoniul__ *revelaţional) ;* **comunitatea euharistică,** *adică (Biserica şi comunitatea) şi acestea încununate cu contribuţia umană se ajunge cu adevărat la principiul permanenţei, dragostea : «in omnia caritas».*

Şi de data aceasta, **subcomisia de dialog anglicano-ortodox** *întrunită între 8—12 iulie 1974 la Garden City (New York)* **a recomandat Bisericilor din Comuniunea Anglicană să reactualizeze pentru edificarea lor hotărîrile Conferinţei de la Bucureşti din 1935.**

Din **Declaraţia comună** *a acestei întruniri se desprind următoarele :*

1. *Învăţătura euharistică şi spiritualitatea Bisericilor, reciproc mărturisite, constituie un factor esenţial pentru înţelegerea care să conducă la reunirea Bisericilor Ortodoxă şi Anglicană. Această înţelegere angajează ambele Biserici într-o interrelaţie ecleziologică ce pune, într-adevăr, baza pentru reconcilierea şi unirea ultimă.*

2. **Deja în trecut a existat un acord substanţial între reprezentanţii celor două Biserici cu privire la doctrina euharistică, în special asupra celor şase puncte ale Conferinţei din 1935. Noi ne exprimăm speranţa că acest acord preliminar va fi ratificat de toate provinciile anglicane.**

3. *Sîntem în măsură să putem raporta că în deliberările noastre există puncte variate de reciprocitate şi înţelegere :*

a) *Înţelegerea euharistică a Bisericii afirmă identitatea lui Iisus Hristos însuşi, prezent atît în trupul său tainic, care este Biserica, cît şi în Euharistie. Prin lucrarea Sfîntului Duh, toţi credincioşii care se împărtăşesc devin părtaşi ai unicului trup al lui Hristos şi devin un trup cu El.*

b) *Euharistia actualizează Biserica. Comunitatea creştină are un caracter fundamental sacramental. Toate tainele Bisericii converg spre Sfînta Euharistie în care ele sînt actualizate şi împlinite. Biserica poate fi descrisă ca «sinaxis» sau «ecclesia», ceea ce este în esenţă o adunare cultică şi euharistică. Biserica nu este constituită numai de Euharistie, ci Euharistia este o condiţie a ei. Prin urmare, pentru a primi Euharistia în comun trebuie să fim membri credincioşi ai aceleeaşi comunităţi euharistice de credinţă.*

Oficiind Euharistia, Biserica devine mai deplină ; adică, ea devine koinonia, comuniune. Biserica săvîrşeşte Euharistia ca pe un act central al existenţei sale, în care comunitatea bisericească ca realitate vie care îşi mărturiseşte credinţa primeşte actualizarea ei cea mai intensă. Semnificaţia eclezială a Euharistiei este actualizată de iconomia Duhului Sfînt.

Prin rugăciunea de sfințire, cunoscută la ortodocși sub denumirea de epicleză, adresată Tatălui, pîinea și vinul devin trupul și sîngele lui Hristos cel preaslăvit prin lucrarea Sfîntului Duh. Primind în acest fel pe Hristos, Biserica se reînnoiește continuu și își împlinește însăși ființa ei. Biserica depinde de lucrarea Duhului Sfînt și este chipul și condiția în care Duhul este cunoscut.

c) *În lucrarea sa euharistică, Biserica este trecerea de la cele vechi la cele noi. Ea anticipează și participă cu adevărat la Împărăția lui Dumnezeu. Urmînd învățătura patristică și apostolică, noi afirmăm că elementele euharistice devin, prin harul Sfîntului Duh, pîinea nemuririi, iertarea păcatelor, o creație nouă și viața veșnică pentru noi toți. Lucrarea Bisericii, prin liturghie, duce cu sine sensul realității eterne care o precede, care sălășluiește în ea și care va să vie.*

d) *În fiecare săvîrșire euharistică locală, unitatea și sobornicitatea vizibilă a Bisericii se manifestă deplin. În acest fel, preoția lui Hristos este perpetuă. Săvîrșitorul, în acțiunea sa liturgică, are o îndoită slujire : ca icoană a lui Hristos care lucrează în numele lui Hristos față de comunitate și ca reprezentant al comunității dovedind lucrarea preoției sale în fața credincioșilor.*

e) *Euharistia duce pe cei credincioși la acțiunea concretă în misiunea și slujirea lumii. Biserica actualizată, ca trup al lui Hristos, devine, în Euharistie, trupul lui Hristos permanent. În slujirea euharistică, Biserica este o comunitate grăitoare care poartă mărturia transfigurării cosmice, eveniment în care Dumnezeu intră într-o relație și istorică, ca Domn al creației și al istoriei mîntuirii. Euharistia devine kairos. Sfîrșitul pătrunde în mijlocul nostru, aducînd cu sine judecata și speranța Vieții celei noi. Eliberarea finală din liturghie nu este o dispensare de cult, ci o chemare la misiune activă din partea credincioșilor ca să vestească și să actualizeze în lumea creștină lucrarea Duhului Sfînt pe care ei au văzut-o și au trăit-o în Euharistie.*

Sperăm că nu este departe ziua cînd eforturile celor două Biserici, Anglicană și Ortodoxă, vor da rezultatele nădăjduite, dorite de înaintași și de cei prezenți și într-adevăr folositoare celor ce vor urma.

Este o datorie sfîntă față de credință, o obligație morală față de strămoși, un imperativ al vremurilor noastre, ca să ne apropiem cît mai mult, să ne înțelegem cît mai bine, să ne studiem mai aprofundat și să merităm filiația harică și roadele păcii ; pacea, ca suprem bun, a fost lăsată de însuși Mîntuitorul Hristos în lume (Ioan XIV, 27). De aceea, trebuie nu numai să o urmăm, ci și să o trăim, ajungînd, astfel, la comuniunea adevărată. Așa vom continua ființa spirituală a înaintașilor noștri, vom împlini încercările de apropiere ale teologilor români și anglicani de-a lungul veacurilor, ne vom bucura de sărutarea păcii între Întîistătătorii scaunelor de Canterbury și București, și de încununarea tuturor strădaniilor teologilor anglicani și ortodocși români.

Instead of Conclusions

1. One can rightly assert that within the present Ecumenical Movement, **the Orthodox Church rests upon a quiet shore,** because the vicissitudes which swept over did not move her, but strengthened her "on the rock" (Matt. VII, 24), with the Divine Revelation at her foundation. These currents of an idealist nature, which separated the faith as an act from the being of the faithful, have their origin in the old religious errors of the first men. The satanic actions had damaging effects (Genesis III, 7). For this reason Adam's descendants have erred from a religious standpoint, by trying to satisfy certain spiritual needs through the surrounding nature or in its manifestations. That was how our ancestors left Eden to worship Nature (t.n.: nature cult). This religious regress taken up and multiplied by God-searching generations, gave birth, in the history of the civilisations and in the field of religious research, to numerous nature cults, reaching its apex with the sky and chtonian gods. In order to make them last longer, the religious representatives have formulated doctrines, which, while subject to a clear evolution, were strengthened, mixed with one another, or desintegrated themselves because of the ascending process of history. Certainly, some of these religious aspects have been included in works of art, others were taken up by the philosophers and refashioned. This is why we come to know nowadays more than a thousand such trends, which generated cults, religious organisations, manifestations attempts to formulate a religious thinking, religions, religious philosophies, religious syncretism, ecclecticism, etc. Nevertheless, they have ceased to exist, once the true God revealed Himself.

In all this religious multitude, magic and other external manifestations played an important role, and set the faithful at loss. Religious faith was subjected to the fear of punishment. However, creation was not compromised in its entirety by this demonic influence, and the Providence has cultivated certain nations and prepared them for redemption.

By this light, God began to make Himself known through chosen, honest people worthy to fulfil the divine commandments. These acts, revelation and redemption, were the permanent hope of those who truly realized that «God exists and is the Father of the Universe..." (Ephesians IV, 6).

When a Saviour was promised in Paradise (Genesis III, 15), Adam awoke and left a hope for their successors; and the image of the serpent, through which the tempter worked, remained in our conscience as a symbol of evil. Throughout the ages almost all material religious remnants testify to the fear which man always felt before the serpent (the dragon).

The Fall of the first men through disobedience has brought forth the wound of the soul or the alteration of the human being: the sin. To heal this wound God revealed Himself and in order to save us from sin he became incarnate as a man; he raised the righteous from the Hell; he resurrected, so that all the faithful may resurrect; he ascended to heaven in order to make us sons of the heavenly Father and inheritors of the Kingdom of Heaven. This is what the sacrament of salvation consists of and the fulfilment of the faith of those who accept with conviction the divine teaching. But some have adopted an horizontal attitude towards the divine revelation and considered it as a matter of speculation, of expectation etc. Now, when everything tends towards understanding und union, respect and inter-aid, the Christian and non-Christian bodies search for a balance which might be helpful to all people. The nations and their believers, the religious leaders whom they elected, realize that the imperative of our times is the rapprochement, and by this an implicit acceptance of the humanism as a common point in their relations. Were this realized, then a great step forward would have been made towards respect and discussions, towards dialogue and confidence. This is a natural bridge in an horizontal position, or as we said the natural, mythical, ancestral Revelation.

The Christian Church comes however with the vertical position at its head being its Almighty Founder, the Saviour Christ, which crosses the horizontal position, making a contact through the cross as the supreme sacrifice (Gal. VI, 14), so that the world may have life, life in all its fulness (John X, 10). All the Christian human aspirations have a well-defined meaning through the knowledge of the truth of salvation. I am the way, the truth and the life (John XIV, 6). This is also a limit set for the Christian which God removes through Revelation, making him higher than the angels (Ps. VIII). Indeed, this mystery belongs to Christianity only, and certifies to its being a supernatural religion through prophecy and fulfiment. These determining factors also assumed by logic lead to paradox and antinomy all those theologians who see Christianity as a system or concept, and not as a unique, unsurpassed and perfect revelation. Those theologians who distorted the purpose of revelation, leading the saving teaching on the path of speculation, contemplation and that of confrontation with different systems, thus, not allowing their faithful to listen to and imitate the life of our Saviour Christ, they confronted the incarnation of the Son of God with an historical or legendary appearance, based on myths or images created by the folklore over the ages.

In the face of astonishing discoveries, due to the confirmation or refutation of certain scientific hypotheses, the natural religion, or better said, religious sociology, is placed in a precarious situation. That is why, it is imperiously requested to clarify the religious truth, on the one hand, and on the other hand, to limit and understand the religious productions within the context which favoured their coming into existence. It is only now, in a "secularized" world, the lumber which was created and shrouded in legends began to be explored, and be truly tested, like the gold, by fire (I Peter I, 7). It is the duty of the Church to separate falsehood from truth, the misconceptions of an unauthorized theology from the holy thesaurus inherited from the One who was, is and will come again, the Son of God, the Almighty (Revelation I, 8). Those who professed a "religious practice" out of interest, or out of professional obligation or for profit, on the basis of a sui-generis speculation and conception, have been discovered as impostors and were shown biblical truth by the archeolo-

gical discoveries made by scientists, who are or are not adepts of one or another Christian conception or confession, but above all by the free-thinkers.

With regard to special experiences, a laboratory is needed in order to clarify the truth, so for the religious welter of the past centuries we must start only from that which is authentic. As for the Christian, the experience was made once for ever on Golgotha, when heaven and earth were bound together by the direct Divine Disclosure. Thus, all the truths of faith, religious life and salvation are exclusively connected with our Saviour Christ, «the only and true God" (John XVIII, 37). We understand, therefore, that any attempt of the religions and Christian Confessions to come nearer in faith is related to the mystery of the coming into the world of the Son of God, to his service and sacrifice for the salvation of the souls of faithful from death, as we pointed out. All the other cultic or social relations with different non-Christian cults, with religious philosophical systems, remain attempts at the rapprochement among religions and at an understanding of the usual life and responsibility of men toward other men and a reciprocal respect for the religious convictions or philosophy of each man. Christian religion is a religion of salvation, fulfilment and perfection. It is not exclusivistic, nor it is integralist.

2. The fulfilment of the natural revelation started with the direct disclosure of God in the Old Testament and the Gospel sealing the past things by grace and truth (John I, 17), and transforming the search in hope; the worship in aspiration; the sacrifice in salvation.

The Theology of Revelation in Anglicanism, by comparison with the Orthodox teaching, proved to be near enough to the saving truth and that makes the dialogue draw precise conclusions: the reintegration in grace and the implicit call for a «communio in sacris".

3. The eleven points of the Anglican Theology of Revelation are a guarantee of the succession in faith, and Apostolic succession. These two successions are a proof of the permanent work under the guidance of the Holy Spirit, leading man along the path perfection. Romanian Orthodox theology has searched in greater detail all these aspects; a certain misunderstanding among the Orthodox theologians coming from an insufficient knowledge of the Church of England.

4. But perfection cannot be full if the two ways are not made clear **(the Holy Scripture and the Holy Tradition),** and are not oriented toward a solid human basis. In fact, both Romanian Orthodoxy as well as Anglicanism are very near in their effort for understanding and union, because they are together and understand the aspirations of their faithful and in their service.

5. For unity, however, **the integration in grace** is a future objective and not very near. Why? Because the Church of England must remove, first of all, certain practices inherited from the Roman Catholic Church and then it should censure more seriously the "theologumena" in fashion, as a support of the Anglican doctrine. If the Divine Revelation had a "historical development" it is even more sure that the attempt to perfect the union of the Church of England and Orthodoxy has precise stages and periods.

6. The coincidences and relations between the Church of England and the Romanian Orthodox Church are encouraging though greater efforts are still required so that the Church of England may be indeed integrated ontologically in the One, Holy, Apostolic and Catholic Church. In any case, everything is encouraging and possible as we have pointed out.

Side by side, movements and attempts at reformation took place and the foundation of the Church of England as a Church for the English community came into being. What happened in Albion is a unique fact in the history of the civilisation of mankind, and this has drawn the attention of the scholars. The Anglican theologians themselves had consultations with Romanian Orthodox theologians on the deepest problems of faith and life (the Holy Eucharist). The Anglicans found understanding in the Romanian Orthodox thought, from olden times, being animated by the knowledge of the Christian truth and above all by its reception by the souls of the faithful. This is how we can explain the series of meetings: the Conference in Bucharest (1935), and its decisions which were re-actualized in London (1966), and in Bucharest (1965). That is why the position of the Romanian Orthodoxy remains unmoved, being verified by centuries.

The Conferences at Lambeth and Rhodes, the Commissions for the dialogue and other official consultations have taken up certain aspects which have already been discussed. The two sources (The Holy Scripture and the Holy Tradition) which flow along the same river-bed (the heritage of the natural revelation), proved to be present in the two Churches, but differently expressed. What is more important, is the fact of salvation or redemption, and in this respect the teaching, its reception and experience coincides at the Romanian Orthodox faithful and the Anglicans.

Evidently, the representatives of the Sister Orthodox Churches in their working commissions for the dialogue with the Anglicans are bound by the duty to deal with all the problems, to study them and refer on the conclusions. The progress of the Romanian Orthodox Church in the dialogue with the Church of England was a stimulus, and not a hindrance; it is a proof of the Orthodox "oikonomy" and not of the juridical "akrivia". This explains in fact the decisions of the sub-Commissions for the dialogue between the Orthodox and Anglicans.

Ever since its meeting in July 1973 at Oxford, England, it was decided that during 1974 and 1975, the following three themes be studied:

I. Inspiration and Revelation in the Holy Scripture, *a theme which we dealt with in our work and which constitutes the first step towards* communio in sacris, *constituting, in the hierarchy of the revelational values, the first source of the Divine Disclosure.*

This theme was debated at Ghonia (Crete) from 1st—6th July 1974, after a detailed study of different aspects of the problem by each member. At the end of the discussions the following axiomatic themes were drawn:

1. The Bible possesses a double character, being at once divine and human. It is the Word of God expressed in human language.

2. As the Word of God, Holy Scripture is unique. Our approach to Scripture is one of obedience and of listening to the revelation of himself that God gives through it.

3. We know, receive, and interpret Scripture through the Church and in the Church. The Church cannot ignore the results of the scientific research concerning the Bible, from whatever quarter they come, but it tests them.

4. The books of Scripture as contained in the canon are authoritative because the Church recognizes in them the authentic revelation of God. Their authority is not determined by any particular theories concerning the authorship of these books or the historical circumstances in which they are written.

5. Any disjunction between Scripture and Tradition such as would treat them as two separate sources must be rejected. Thet two are correlative. We afirm : 1. That Scripture is the criteria whereby the Church tests traditions to determine whether they are truly part of the Holy Tradition or not. 2. That Tradition completes Scripture in the sense that it insures the right interpretation of the Bible.

II. The Authority of the Councils is a matter of the so-called "unity in diversity", and a materialisation of the work of the divine providence through those who were sent "to preach the Gospel to all mankind" (Mark XVI, 15). The Holy Apostles, the Seventy Apostolic Men and their successors (the inherited hierarchy) have received the grace (Acts II, 32—37), have debated and decided upon applying the teaching of our Saviour to the conditions of life of those faithful (Acts XV, 29) and then have conveyed their decisions as a real experience in view with perfection (Acts II, 32—37).

The second theme fixed during the Oxford meeting was discussed in the Sub-Commission for the Anglo-Orthodox dialogue which met at Râmnicu Vîlcea (Romania), from 9th—14th July 1974. At the end of the discussions of the three themes (1. The Councils in general; 2. The Seventh Council; and 3. The Filioque), it was agreed that the following areas need further investigation and clarification :

1. In the Orthodox tradition, the Seven Ecumenical Councils are understood as forming a historical, theological and spiritual unity, centered upon the proclamation of the Trinitarian and Christological faith of the Church, with essential implications for ecclesiology. In Anglicanism this faith has usually been thought to be sufficiently expressed in the decisions of the first four Councils. We need to examine the theme of the internal consistency, and unity of the conciliar decisions.

2. In the Orthodox tradition the Seventh Council is seen as an integral part of the conciliar heritage, and its dogmatic content is considered to follow directly from the decisions of the earlier Councils. The attitude of the Anglican Churches toward this Council has tended to be negative, partly on account of confusions about its historical circumstances. This attitude seems at the present to be changing. We think a deeper understanding of the theological principles of iconography as showing forth the reality and the implications of the incarnation of the Word of God could help Christians today to appreciate better the Christian doctrine of man and material universe.

3. The relationship between the Scripture and the decisions of the Councils is of vital importance. The Scriptures may be understood as bearing a unique witness to the event of Christ and the experience of the Apostolic Church, and the Councils as providing an inspired interpretation of them. The Scripture and the Councils may also be seen as inspired formulations of the unique revelation given in its fullness in the Pentecostal experience.

4. It is the characteristic of the Apostolic age that it transcended linguistic, cultural, and social barriers, and created a new unity amongst men. This provided some of the problems which the Apostolic Council was called to resolve. This power of creating new unity amongst men which the Spirit gives to the Church should be manifested today.

5. The Orthodox tradition understands the Councils as the supreme expressions of the infallibility of the Church as a whole. In Anglican theology it has been customary to speak of the Church as infallible, this difference comes from the Anglican

insistence on recognizing the human imperfections in the Church's history, and is linked with the distinction, traditional in Anglican thought, between essentials and inessentials.

In Orthodoxy, the inherent holiness and the inspiration of the Church is seen as a sufficient safeguard against error in teaching about God, the incarnation, ecclesiology and theosis.

6. *The question of* filioque *needs to be further explored not only historically but also theologically, in relation, for instance, to our ecclesiology, the doctrine of the sacraments (mysteries) and the decisions of the Councils themselves. It is commonly recognized in the West that the doctrine and experience of the Holy Spirit has been insufficiently assimilated and worked out. The question of the filioque is, we believe, of an urgent importance. The Anglican members of the sub-Commission hope that their Churches will proceed more actively with its theological consideration and any consequent action.*

III. The Church as a Eucharistic Community. *This theme was discussed in the U.S.A., a country with old Anglican traditions, born at the same time with the reformation of the Roman Catholic Church in Great Britain. This is why, religious movements in American Anglicanism have tended to converge more recently toward the Early Church, becoming increasingly convinced that the Orthodox Church has a providential role, as a possessor of the traditional revealed treasure of the Old and the New Testaments.*

Besides this, the theme: "The Church as a Eucharistic Community" comprises Three truths: the Church — *a divine institution;* the community *with its traditions and duties; and* the Eucharistic *community, i.e., to reach the "communio in sacris", by paying due heed to the two truths (the Church and the Community) and crowned by a human contribution, the love — "in omnia caritas".*

This time also, the sub-Commission for the Anglican-Orthodox dialogue, which met at **Garden City** *(New York), from 8th—12th July 1974, recommended to the Churches in the Anglican Communion to re-affirm for their edification, the decisions of the 1935 Conference in Bucharest.*

The following came out of **the Common Statement** *of this meeting:*

I. *The eucharistic teaching and the spirituality of the Churches, mutually confessed, constitutes an essential factor for the understanding which can lead to reunion between the Orthodox and Anglican Churches. This understanding commits both our Churches to a sacramental and ecclesiological interrelationship which can provide the basis for ultimate reconciliation and union.*

II. Already in the past there has been substantial agreement between representatives of our two Churches regarding the doctrine of the Eucharist, particulary on the six points of the Bucharest Conference of 1935. We express the hope that this preliminary agreement will be ratified by all the Anglican provinces.

III. *In our deliberations we are happy to report that there are various points of mutuality and agreement.*

1. *The eucharistic understanding of the Church affirms the identity of Jesus Christ Himself present both in His Mystical Body which is the Church, and in the Eucharist. Through the action of the Holy Spirit, all faithful communicants share in the one Body of Christ, and become one body in Him.*

2. *The eucharist actualizes the Church. The Christian community has a basic sacramental character. All the sacraments of the Church point to the Holy Eucharist*

in which they are actualized and fulfilled. The Church can be described as a "synaxis" or an «ecclesia», which is, in its essence, a worshipping and eucharistic assembly. The Church is not only constituted by the Eucharist, but is also a condition for it. Therefore, one must be a believing member of the same eucharistic community of faith in order to receive the common eucharist.

The Church celebrating the Eucharist becomes most fully itself ; that is Koinonia, *fellowship-communion. The Church celebrates the Eucharist as the central act of its existence, in which the ecclesial community, as a living reality confessing its faith, receives its most intense actualization. The ecclesial meaning of the eucharist is actualized by the economy of the Holy Spirit.*

Through the consecratory prayer, known to the Orthodox as epiklesis, *addressed to the Father, the bread and wine become the body and blood of the glorified Christ by the action of the Holy Spirit. The Church thus receiving Christ continually renews and fulfils its very being. The Church depends upon the action of the Holy Spirit and is the image and condition in which the Spirit is known.*

3. *In its eucharistic action, the Church is the Passover, from the old to the new. It anticipates and really shares in the eternal Kingdom of God. Following the Apostolic and Patristic teaching, we affirm that the eucharistic elements become, by the grace of the Holy Spirit, the bread of immortality, forgiveness of sins, new creation, and eternal life, for us. The celebration of the Church in liturgy carries with it the sense of the eternal reality which precedes it, abides it, and is still to come.*

4. *In each local eucharistic celebration the visible unity and catholicity of the Church is manifested fully. Christ's Priesthood is thus perpetuated. The celebrant, in his liturgical action, has a two-fold ministry : as an icon of Christ acting in the name of Christ toward the community, and as a representative of the community expressing the priesthood of the faithful.*

5. *The eucharist impels the believers to concrete action in mission and service to the world. The Church actualized as the Body of Christ in the Eucharist becomes the body of Christ actualized in the world. In the eucharistic celebration, the Church is a confessing community which witnesses to the cosmic transfiguration, an event in which God enters into a personal, historic situation as the Lord of creation and of history. The eucharist becomes a* kairos *— the End breaks into our midst, bringing the judgement and the hope of the New Age. The final dismissal in the liturgy is not a mere dispensation from worship, but a call for active mission by the believers to announce and actualize in the world the work of the Holy Spirit which they have seen and experienced in the eucharist.*

We hope that the day when the efforts of the two Churches, Anglican and Orthodox, will give the desired results is not very far.

It is our holy duty before our faith, a moral obligation before our ancestors, an imperative of our times to come nearer to one another to understand each other better, to study deeper and deserve the filiation in grace and the fruits of peace. Peace, as a supreme gift was given to the world by our Lord Christ (John XIV, 27). For that reason, we must not only follow it, but live it, reaching by it to a true communion. This is how we will continue the spiritual being of our Daco-Roman and Celto-Angle ancestors, and will fulfil the attempts for rapprochement of the Romanian and Anglican theologians over the centuries, and will be glad of the kiss of peace between the Heads of the Sees of Canterbury and Bucharest, and of the crowning of the endeavours of the Anglican and Romanian Orthodox theologians.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ*

I. Informații și date cronologice

A. — Texte biblice

Biblia sau Sfînta Scriptură. Tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Justinian, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfîntului Sinod. Institutul Biblic și de Misiune ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1968.

Библия. Книги священного писания ветхого и нового завета. Издание Московской Патриархии, Москва, 1968.

La Sainte BIBLE traduit en français sous la direction de l'École biblique de Jérusalem, Les Éditions du Cerf, Paris, 1961.

The New English Bible. Oxford University Press, Cambridge University Press, 1970.

ΤΗΣ ΚΑΙΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ, ΑΠΑΝΤΑ, Atena, 1967, Imprimată în Marea Britanie.

B. — Izvoare directe (principale)

a) Izvoare speciale

ANGLICAN HYMN BOOK, Church Society, 1965.

The Book of Common Prayer... Cambridge, University Press.

Systematic Theology. A Compendium. Designed for the use of theological students by Augustus Hopkins *Strong.* D.D.L.L.D. Three volumes in one. Pickering & Inglish Ltd. Edition 27th, London, 1970.

Istoria generală a științei publicată sub conducerea lui René Taton. *Știința antică și medievală de la origini la 1450.* Volum colectiv. Editura științifică, vol. I, București, 1970, ibidem, vol. II, București, 1972.

Istoria lumii în date. În colaborare sub conducerea Acad. Prof. Andrei Oțetea, Editura Enciclopedică română, București, 1969.

b) Izvoare generale

Călători străini despre Țările Române. Volumul I, îngrijit de Maria Holban. Editura științifică, București, 1968; Volum II, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1970, *Ibidem,* vol. III, 1971; *Ibidem,* vol. IV, 1972.

Popovici, Ioan, *Pe urmele marilor exploratori.* Editura Albatros, București, 1974.

Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România în veacurile XV — *începutul celui de al* XVII-*lea.* Documente și materiale în trei volume. Lucrare alcătuită în colaborare: Academia de științe a Uniunii Sovietice și Academia Română. Editura «Știința», Moscova, 1970 (în limbile rusă și română).

c) Lucrări recente românești

Istoria poporului român, sub red. Acad. Andrei Oțetea, Ed. științifică, București, 1970.

Istoria României în date. În colaborare sub conducerea lui Constantin C. Giurescu, Editura enciclopedică română, București, 1972.

---

* Articolele și studiile personale citate în lucrare sînt trecute la capitolul *Activitate publicistică.*

Protase, D., *Riturile funerare la daci și la daco-romani.* Editura Academiei, București, 1971.
Dicționar enciclopedic român, în colaborare, vol. I, București, 1962; vol. II, 1964; vol. III, 1965; vol. IV, 1966.
Giurescu, Constantin C., Giurescu, Dinu C., *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi.* Editura Albatros, București, 1971.

II. — Documentare

America's Historylands. Landmarks of Liberty, National Geographic Society, 2 vol., Washington, 1967.
Andruțos, Hristu, Dogmatica. Traducere din limba greacă de D. Stăniloae, Sibiu, 1930.
Anglicanism. The thought and Practice of the Church of England, illustrated from the Religious literature of the Seventeenth century. Compiled and edited by the late *Paul Elmer More,* sometime fellow of the American Academy Of Arts and Letters and *Frank Leslie Cross,* Lady Margaret professor of Divinity in the University of Oxford and Canon of Christ Church. SPCK, London, 1957.
Antim Ivireanul. Opere. Ediție critică și Studiu introductiv de Gabriel Strempel, Editura Minerva, București, 1972.
Berciu, Dumitru, *Lumea celților.* Editura științifică, col. «Popoare, culturi, civilizații», București, 1970.
«Bilan de la théologie du XX-e siècle». Tom. I și II, Paris-Tournai, 1971.
The Book of Common Prayer, Oxford University Press, London.
Большая Советская Энциклопедия, Moscova, 1955, vol. 40.
Calvin, Jean, *Lettres anglaises 1548—1561.* Textes choisis, transcrits et présentés par Albert-Marie Schmidt. Ed. Berger-Levrault, Paris, 1959.
Catehismul romano-catolic. Arhiepiscopia romano-catolică din București, Ediția a II-a, București, 1968.
Cernovodeanu, Paul, *Relațiile Angliei cu țările Române în cadrul politicii sale orientale din perioada 1660—1714.* Teză de doctorat. — manuscris, București, 1969.
Ciurea, Pr. Prof. Al. I., *Mărturisirea de credință a spătarului Nicolae Milescu. «Stella Orientalis Occidentalis splendens»,* în «Ortodoxia», X (1958), nr. 4.
Constitutio dogmatica: De divina Revelatione, în «Nouvelle Revue Théologique», Tome 88, nr. 2/1966.
Costin, Miron, *Opere.* Ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, Editura de Stat pentru literatură, București, 1958.
Cullman, Dr. Oskar, *Vero e falso ecumenismo.* Ed. Marcelliana, Brescia, 1972. cultură și artă, București, 1971.
Cullman, Dr. Oskar, *Vero e falso ecumenismo.* Ed. Marcelliana, rBescia, 1972.
Краткий очерк истории философии în colaborare sub redacția M. T. Ibciuk, T. I. Oizerman, I. Ia. Scipanov, Editura «Cugetarea», Ediția a II-a cu adăugiri, Moscova, 1971.
Daicoviciu, C., *Dacica.* Studii și articole privind istoria veche a pămîntului românesc. Bibliotheca Musei Napocensis, Cluj, 1969.
Daicoviciu, Hadrian, *Dacii,* Editura științifică, București, 1965.
Damaschin, Sf. Ioan, *Dogmatica,* traducere de D. Fecioru, Editura Librăriei teologice, București, 1938.
Dearmer, Parcy, *The Story of the Prayer Book,* London, Oxford, 1933.
Descoperirea dumnezeiască și modalitățile ei de exprimare spre mîntuire. Tema I-a a Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe. Traducere din limba greacă, în «Studii Teologice», XXIV (1972), nr. 3—4.
Eucharisties d'Orient et d'Occident. Semaine liturgique de l'Institut Saint Serge. Les Editions du Cerf, vol. I și II, Paris, 1970.
Everyday Life in Bible times. Volum colectiv. National Geographic Society, sub redacția lui Melville Bell Grosvenov, Washington, 1967.

Gheţie, Ion, *Începuturile scrisului în limba română.* Contribuţii filologice şi lingvistice. Editura Academiei, Bucureşti, 1974.
Historical Selection in the Philosophy of Religion. Edited by Ninian Smart. SCM Press Ltd. London, 1962.
Ică, Diac. Lector Ion, *Mărturisirea de credinţă a lui Mitrofan Kritopoulos. Însemnătatea ei istorică, dogmatică şi ecumenistă,* Anexă: traducerea în româneşte a Mărturisirii. Teză de doctorat, Sibiu, 1973.
Inscripţiile Daciei Romane, în coluaborare, Editura Academiei, vol. I, Bucureşti, 1975.
Învăţătura de credinţă creştină ortodoxă. Tipărită cu aprobarea Sfîntului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române şi cu binecuvîntarea şi purtarea de grijă a Înalt Prea Sfinţitului Justinian, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române. Editura Institutului biblic şi de Misiune ortodoxă, Bucureşti, 1952.
Iorga, Nicolae, *Bizanţ după Bizanţ,* traducere din limba franceză de Liliana Iorga-Pippidi după originalul «Byzance après Byzance». Postfaţă de Virgil Cândea. Editura Enciclopedică Română, Bucureşti, 1973.
Istavridis, V. T., *Orthodoxy and Anglicanism.* Transl. by Colin Davey S.P.C.K., London, 1966.
Istoria literaturii române, volumul I. Folclorul. Editura Academiei, Bucureşti, 1964.
История философии в СССР, Editura ştiinţifică, tom. I şi II. Moscova, 1958.
История Московской славяно-греко-латинской Академии, I, Moscova, 1855.
Keller, Werner, *Und die Bibel hat doch recht.* In Bildern ECON Verlag Gmbh, Wien and Düsseldorf, 1963.
Laertios, Diogenes, *Despre vieţile şi doctrinele filozofilor.* Traducere din l. greacă de acad. prof. C. I. Balmuş. Studiu introductiv şi comentarii de prof. Aram M. Frenkian, Editura Academiei, Bucureşti, 1963.
Lloyd, Roger, *The Church of England 1900—1965.* SCM Press. London, 1966.
The Lambeth Conference 1958, London, 1958.
Maurois, André, membru al Academiei Franceze, *Istoria Angliei,* trad. în l. română de Raul Joil, îngrijire ştiinţifică, prefaţă şi note de Conf. univ. Camil Mureşan, Bucureşti, 1970, vol. I şi II.
Moran, F.S.C. Gabriel, *Theology of Revelation,* Burns & Oates, London, 1966.
«Mythe et foi» Coll. «Actes du colloque organisé par le Centre international d'études humanistes et par l'Institut d'études phiolosophiques de Rome, 1966», Paris, 1966.
Neculce, Ion, *Letopiseţul Ţării Moldovei* şi *O samă de cuvinte.* Ediţia a II-a îngrijită de Iorgu Iordan, Bucureşti, 1959.
Nouvelle-Delhi 1961. Conseil Oecuménique des Eglises. Rapport de la troisième assemblée publié sous la direction de W. A. Wisser't Hooft. Editions Delachaux & Niestlé, Neuchâtel (Suisse), 1962.
Onciul, Dimitrie, *Scrieri istorice.* Ediţie critică îngrijită de Aurelian Sacerdoţeanu. Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1968, (vol. I şi II).
Pauck, Wilhelm, *The Heritage of the Reformation.* Revised and Enlarged Edition, Oxford University Press, London, Oxford, New York, 1968.
Pârvan, Vasile, *Dacia, Civilizaţiile antice din ţările carpato-danubiene,* Ediţia a cincea revăzută şi adnotată. Traducere după manuscrisul original francez inedit. Note şi îngrijire ştiinţifică de Radu Vulpe. Ed. ştiinţifică, Bucureşti, 1972.
Pârvan, Vasile, *Getica. O protoistorie a Daciei,* Bucureşti, 1926.
Pippidi, M. D., *Studii de istorie a religiilor antice. Texte şi interpretări.* Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1969.
Plămădeală, † Episcop Antonie, *Biserica slujitoare în Sfînta Scriptură, Sfînta Tradiţie şi în teologia contemporană.* Teză de doctorat, Editura Institutului biblic, Bucureşti, 1972.
Popescu, Emilian, *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV—XIII descoperite în România.* Prefaţă de D. M. Pippidi, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1976.

Popescu, Prof. Teodor, M., *Enciclica Patriarhilor ortodocși de la 1848.* Studiu introductiv, texte și traducere, București, 1935.
Pour vous qui est Jesus-Christ ? Les Editions du Cerf, Paris, 1970.
RăMureanu, Diac. Asist. Ioan, *Începuturile creștînării ungurilor în credința ortodoxă a Răsăritului,* în «Studii teologice», IX (1957), nr. 1—2.
REFORMATION IN EUROPA. Herausgegeben von Oskar Thulin Beratung und Textredaktion Ingerant Ludolpfy Evangelische Verlagsanstalt, Berlin, Leipzig, 1967.
REPORT OF THE CONFERENCE AT BUCHAREST *from iune Ist to iune 8th, 1935* between the Rumanian Comission on Relations with the Anglican Communion and the Church of England Delegation appointed by the Archbishop of Canterbury, Bucharest 1966.
REVELATION AND THE BIBLE. *Contemporary Evangelical Thought.* Volum colectiv. Edited by Carl F. H. Henry, London, the Tyndale Press, 1969.
REVELATION AS HISTORY. Volum colectiv. Edited by Wolfhart Pannenberg in Association with Rolf Rentdorff, Trutz Rentdorff, Ulrich Wilckens. Translated by David Granskon and Edward Quinn, Sheed and Ward Ltd. 1969.
Roberts, Dr. T. A., *History and Christian Apologetic,* London, 1960.
Robinson, H. Wheeler, *Redemption and Revelation,* Ed. Harper & Brothers, New York and London, 1942.
Rondet, Henri, S. J., Histoire du dogme. Edition Desclée, 1970.
Russo, D., *Studii istorice greco-române.* Opere postume, publicate sub îngrijirea lui Constantin C. Giurescu, de Ariadna Camariano și Nestor Camariano, București, 1939, tom. I și II.
450 JAHRE REFORMATION. Herausgegeben von Leo Stern und Max Steinmetz, Redaktion Erhard Voigt Gerhard Brendler VEB Deucher Verlag der Wisenschaften, Berlin, 1967.
Simon, Marcel, *L'Anglicanisme,* Librairie Colin, Paris, 1969.
Sweet, William Warren, *The Story of Religion in America.* Harper & Brothers Publishers, New York and London, 1939.
Сочиненія, Письма и избранные переводы Кн. А. Д. Кантемира. С. Петербургъ, 1867.
TEOLOGIA DOGMATICĂ ÎN BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ ÎN TRECUT ȘI ASTĂZI. Lucrare colectivă: Pr. Prof. D. Stăniloae, Prof. N. Chițescu, Pr. Prof. Isidor Todoran, Lector I.Ică și Diac. Asist. I. Bria, în «Ortodoxia», XXIII (1971), nr. 3.
Trevelian, M. S., *Istoria ilustrată a Angliei,* în românește de Fl. Eugenia Condurachi și Dan Hurmuzescu, Editura științifică, București, 1975.
Varlaam, *Cazania, 1643.* Editura Academiei, ediție îngrijită de Y. Byck, cu un Cuvînt înainte de I. A. Candrea, București, 1943.
Xenopol, D. A., *Istoria românilor din Dacia Traiană.* Vol. I—VIII, Cartea românească, f. a.

III. — Cărți și volume de specialitate

Andruțos, Hr., *Simbolica.* Traducere din l. greacă de Prof. Iustin Moisescu. Editura Centrului Mitropolitan al Olteniei, Craiova, 1955.
«The Altar Almanach, 1970», Romanian Orthodox Parish-London, 1970.
«The Altar Almanach 1971—1972», London, 1972.
D'Arcy, Martin C., *No absent God. The Relations between God and the Self.* London, Routledge & Kegan Paul Ltd. 1962.
Bacon, Francis, *Eseuri sau sfaturi politice și morale.* Traducere, Studiu introductiv și note de Armand Roșu, București, 1969.
Berciu, D., *La izvoarele istoriei. O introducere în arheologia preistorică.* Editura științifică, București, 1967.
Bidian, Augustin Alex., *Revelația divină după concepția protestantă contemporană.* Teză de doctorat, Sibiu, 1970.
Blaga, Lucian, TRILOGIA CULTURII. *Orizont și stil, Spațiul mioritic. Geneza metaforei și sensul culturii.* Cuvînt înainte de Dumitru Ghișe, Editura pentru literatură universală, București, 1969.
Bria, Diac. Ion, *Aspecte dogmatice ale unirii Bisericilor creștine.* Teză de doctorat, Editura Institutului biblic, București, 1968.

Bulgakov, Sergiu, *Ortodoxia.* Traducere în l. română de N. Grosu, Sibiu, 1933.
Burn, A. E., *Niceta of Remesiana. His life and works.* Cambridge, 1905.
Cantemir, Dimitrie, *Loca obscura.* Traducere și comentarii de Pr. Prof. Teodor Bodogae, în «Biserica Ortodoxă Română», XCIII (1973), nr. 9—10.
Chopin, Cl., P.S.S., *Le Verbe incarné et rédempteur.* Coll. «Le Mystère chrétien», Seconde édition revue, Ed. Desclée, Tournai, 1963.
Clement, Alexandrinul, *Pedagogul.* Trad. de Dr. N. I. Ștefănescu, București, 1939.
Cochrane, Norris Charles, *Christianity and Classical Culture.* A. Stuy thought and action from augustus to Augustine. Oxford University, Press, London, New York, Toronto, 1944.
Comoroșan, Alexiu, *Prelegeri academice din dogmatica ortodoxă,* 1889.
Congar, Y.M.J.O.P., *La foi et la théologie.* Coll. «Le Mystère chrétien», Ed. Desclée, Torunai, 1962.
Corniţescu, Constantin, I., Ὁ ἀνθρωπισμὸς κατὰ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον. Teză de doctorat, Tesalonic, 1971.
Corvez, Maurice, *Dieu est-il mort ?* Présence et pencée. Editions Aubier. Montaigne, Paris, 1970.
Crag, Kenneth, *The Dome and the Rock.* Jerusalem studies in Islam, SPCK, London, 1964.
Cristescu, Pr. Prof. D., *Opera teologică și apologetică a Spătarului Nicolae Milescu,* în «Ortodoxia», X (1958), nr. 4.
Daniélou, Jean, *Message évangélique et culture hellénistique aux II-e et III-e siécles.* Histoire des doctrines chrétiennes avant Nicée. II. Bibliothèque de Théologie, Desclée & Cie Editeurs, Tournai, 1961.
Dumont, C.-J. *Les voies de l'unité chrétienne.* Les Editions du Cerf, Paris, 1954.
Durrwell, F. X., *La résurrection de Jésus mystère du salut.* Etude biblique, Neuvième édition Xavier Mappus, Le Puy, Lyon, 1963.
Duțu, Alexandru, *Coordonate ale culturii românești în secolul al XVIII-lea* (1700—1821), Studii și texte, Editura pentru literatură, București, 1968.
Edersheim, Alfred, *The Life and Times of Jesus the Messiah,* New American Edition... Grand Rapids, Michigan, 1962.
THE ENGLISH HYMNAL. Geoffrey Cumberlege. Ed. A. R. Mowbray & Co., Ltd. London, 1948.
FIGURI ILUSTRE DIN EVUL MEDIU. Editura Tineretului, f. a.
Filaret, Arhiepiscop (Moscova), *Dogmatica,* Ediția III, Santpetersburg, 1882.
FILOCALIA *sau culegere din scrierile Sfinților Părinți cari arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvîrși.* Traducere din grecește de Prof. Stavr. Dr. Dumitru Stăniloae, vol. I, Sibiu, 1947, Ediția II; *Ibidem,* vol. II, Idem, vol. III, Sibiu, 1948; *Ibidem,* vol. IV, *Ibidem* vol. V, București, 1976.
Găină, Prof. V., *Teoria Revelațiunii.* Studiu apologetic, 1899, mss.
Genyt, F.M.O.P., *Le mystère de Dieu.* Coll. «Le mystère chrétien», Seconde édition, Desclée, Tournai, 1963.
Goff Le, Jacques, *Civilizația Occidentului Medieval.* Cu o prezentare de M. Berza. Traducere și note: Maria Holban, Editura științifică, București, 1970.
Gore, Charles, D. D., *The Reconstruction of Belief.* New Edition in one volume, John Murray, London, 1945
THE HONEST TO GOD DEBATE. *Some reactions to the Book «Honest to God».* Edited by David L. Edwards, with a new chapter by its author John A. T. Robinson, Bishop of Woodwich, SCM Press Ltd. ondon, 1963.
Ionescu, Ștefan, Panait I. Panait, *Constantin Vodă Brâncoveanu. Viața, domnia, epoca.* Editura științifică, București, 1969.
Iorga, N., *Viața și domnia lui Constantin Vodă Brâncoveanu,* București, 1914.
Ivașcu, George, *Istoria literaturii române,* Ed. științifică, vol. I, București, 1969.
ISTORIA ROMÂNIEI. *Compendiu,* sub conducerea lui Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu, Ed. didactică și pedagogică, București, 1969.

Lamparter, Helmut, *Wer ist Jesus von Nazareth?* Das Christusbekenntnis im Neuen Testament, Stuttgart, 1967.

Lossky, Vladimir, *The Mystical theology of the Eastern Church.* James Clerke & Co. Ltd. London, 1957.

Macarie, Arhiepiscop (Moscova), **Введение в Православное богословие,** Santpetersburg, 1871.

Macarie, Arhiepiscop (Moscova), **Православно-Догматическое богословие** Tom. I, Santpetersburg, 1856.

Macquarrie, J., *Principles of Christian Theology.* Londres, 1966.

Malet, André, *Mythos et Logos, La pensée de R. Bultmann.* Prefață de R. Bultmann, Geneva, 1962.

Mascall, E. L., *The Recovery of Unity.* A Theological Approach, Longmans, Green and Co., London, New York, Toronto, 1968.

Mihălcescu, Prof. Irineu, *Curs de teologie fundamentală sau apologetică,* vol. I, București, 1932.

Mihălcescu, Irineu, *Istoria religiunilor lumii,* Ed. Cugetarea, București, 1946.

Moorman, J. R. M., *Hristory of the Church in England,* London, 1963.

Neill, Stephen, *The Church and Christian union.* Oxford University Press, London, New York, Toronto, 1968.

Oțetea, Acad. Andrei, *Renașterea și Reforma,* Editura științifică, București, 1968.

Panaitescu, P. P., *Nicolae Spathar Milescu 1636—1708,* Paris, 1926.

Petrescu, Nicolae, *Primitivii,* Organizare-instituții, credințe, mentalitate, Casa școalelor, București, 1944.

Pinard de la Boulaye, H. S. J., *L'Etude comparée des religions.* Vol. II, Paris, 1929.

Popescu, Pr. Asist. Dumitru D., *Ecleziologia romano-catolică după documentele celui de al doilea Conciliu de la Vatican și ecourile ei în teologia contemporană,* Teză de doctorat, Editura Institutului biblic și de Misiune ortodoxă, București, 1972.

Pippidi, M. D., *Contribuții la istoria veche a României,* Ediția a doua revăzută și mult sporită, Editura științifică, București, 1967.

Ramsey, Arthur Michael, *The Gospel and the Catholic Church,* Longmans, Green and Co., London, New York, Toronto, Second Edition, 1956.

Rezuș, Dr. Petru, *Dezvoltarea dogmatică,* 1938.

Richardson, Alan, *The Bible in the Age of Science,* The Cadbury lectures in the University of Birmingham, London, 1963.

Riemschneider, Margarete, *Lumea hitiților,* Cuvînt înainte de prof. Helmuth Bossert, Traducere și note de Paul B. Marian, Editura științifică, București, 1967.

Runciman, Steven, *Căderea Constantinopolului 1453.* Traducere, note, postfață și îngrijire științifică a Ediției românești de Alexandru Elian, Editura științifică, București, 1971.

Russu, I. I., *Limba traco-dacilor,* Ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura științifică, București, 1967.

Sacerdoțeanu, Aurelian, *Predosloviile cărților românești, I, 1508—1647,* București, 1938.

Svetlov, Prot. Petru, *Învățătura creștină în expunere apologetică,* Traducere de Ic. St. Serghie Bejan și Constantin Tomescu, vol. I, 1935, vol. II, 1936.

Tappe, E. D., *An English Contribution to the Biography of Nicolae Milescu,* în «Revue des études roumaines», I, Paris, 1953.

Tappe, E. D., *Rumania and the Bible Society until the Crimean War,* în «The Slavonic and East european review», XLVI (1968).

Tertulian, *Apologeticum.* Traducere din latinește, după textul latin completat al lui J. Pierre Waltzing, de Eliodor Constantinescu, Rm. Vîlcea, 1930.

Theology meets Progress, Editor Philip Land, Gregorian University Press, Rome, 1971.

Thornton, Martin, *The Function of Theology.* Hodder and Stoughton, London, 1968.

Tokarev, S. A., *Religia în istoria popoarelor lumii.* Traducere din limba rusă de I. Vasilescu-Albu, Control științific de Gh. Zbudrea, Cuvînt înainte de Paul Popescu-Neveanu, București, 1974.

Tresmontant, Claude, *La mètaphysique du christianisme et la naissance de la philosophie chrétienne*. Problèmes de la création et de l'anthropologie des origines à Saint Augustin, Editions du Seuil, Paris, 1961.
Wand, J. W. C., *Anglicanism in history and today*. London, 1963.

IV. — Lucrări și reviste consultate

Anania, Bartholomew V., *Orthodoxy in America today*. Extracted from «Calendarul Credința», 1971, Detroit, 1971.
Antologia gîndirii românești. Secolele XV—XIX. Lucrare colectivă, Partea I, București, 1967.
Atkinson, Richard I. K., *A doua dintre cele patru minuni ale Angliei — pietrele uriașe de la Stonehenge*, în «Magazin istoric», nr. 8/1970.
Baltazar, Urs von, *La Croix et la Gloire les aspects esthétiques de la Révélation*. Traducere din l. germană de Robert Givord, Ed. Aubier, 1965, vol. I.
Bădărău, Dan, G. W. *Leibniz, viața și personalitatea filozofică*. Editura științifică, București, 1966.
Bănescu, Nicolae, *Chipuri din Istoria Bizanțului*. Antologie, prefață și note de Gheorghe Cronț, Editura Albatros, 1971.
Boroneanț, Vasile, *O descoperire senzațională. Deasupra Dunării, o peșteră cu picturi rupestre*, în «România pitorească», III (1974), nr. 2.
Brătescu, G., *Hipocratismul de-a lungul secolelor*. Editura științifică, București, 1968.
BUNACUVIINȚĂ — oglindită în proverbe și maxime din toată lumea. Culegere de Gh. Paschia, Editura Albastros, București, 1970.
CONFERINȚELE Rev. A. M. Allchin la Institutele teologice din București și Sibiu, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVII (1969), nr. 9—10.
«Contacts», Revue française de l'orthodoxie.
Crișan, Horațiu Dr. Ioan, *Tezaurul de la Fîntînele*, în «România pitorească», III (1974), nr. 27.
Daicoviciu, Hadrian, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*. Editura Dacia, Cluj, 1972.
Daniélou, Jean, *Théologie du Judéo-christianisme*. Histoire des doctrines chrétiennes avant Nicée. I. Bibliothèque de Théologie, Desclée & Cie, Editeurs, Tournai, 1957.
Dănău, Diacon, Constantin V., *Crede ca toți sfinții strămoși*. Studiu dogmatico-patristic însoțit de traducerea lucrărilor lui Vincențiu de Lerin. Editura Sfintei Mitropolii a Olteniei, Craiova, 1944.
DESPRE MEDICINA POPULARĂ ROMÂNEASCĂ. Studii, note și documente. Editura medicală, București, 1970.
Dialogo Ecumenico. Instituto Ecumenico Juan XXIII Universidad Pontificia (Centro Oriental), Salamanca.
Diehl, Charles, *Marile probleme ale Istoriei bizantine*. Figuri bizantine. Traducere de Ileana Zara. Prefață și Tabel cronologic de Dan Zamfirescu, Editura pentru literatură, București, 1969, vol. I și II.
«Teodora, împărăteasa Bizanțului». În românește de Teodora Popa-Mazilu, Editura Eminescu, București, 1972.
Donini, A., *După chipul și asemănarea omului*. Traducere din limba italiană de Eugen Costescu, Prefață de Octavian Chețan, București, 1968.
Dragomir, Silviu, *Românii din Transilvania și unirea cu Biserica Romei*. Documente apocrife privitoare la începuturile unirii cu catolicismul roman (1697—1701), București, 1963.
Filozofia indiană în texte. Traducere din limba sanskrită, Studiu introductiv, Notițe introductive, Comentarii și note: Sergiu Al. George, Editura științifică, București, 1971.
Galeriu Pr. Constantin, *Jertfă și răscumpărare*. Teză de doctorat, Editura Mitropoliei Ungrovlahiei, București, 1973.
Giurescu, Constantin C., *Transilvania în istoria poporului român*, Editura științifică, București, 1967.
Hegel, G. W. Fr., *Prelegeri de filozofie a religiei*, Traducere de D. D. Roșca, Editura Academiei, București, 1969.

Huizinga, John, *Amurgul Evului mediu.* Studiu despre formele de viață și de gîndire din secolele al XIV-lea și al XV-lea în Franța și Țările de Jos. În românește de H. R. Radian, Cuvînt introductiv de Edgar Papu, Editura Univers, București, 1970.

Iorga N., *Istoria literaturii românești,* București, 1925.

IRÉNIKON, Revue trimestrielle. Monatère Bénédictine (Chevetogne) Belgique.

ISTORIA ARTELOR PLASTICE ÎN ROMÂNIA, Redactată de un colectiv sub îngrijirea Acad. Prof. George Oprescu, Editura Meridiane, București, 1968.

Ivireanu, Mitropolit Antim, *Predici.* Ediție critică, Studiu introductiv și glosar de G. Strempel. Editura Academiei, București, 1962.

Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie. Text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu. Cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă, Studiu introductiv și note de Dan Zamfirescu și G. Mihăilă, Editura Minerva, București, 1970.

Kant, Immanuel, *Critica rațiunii pure.* Traducere de Nicolae Bagdasar, Elena Moisuc, Studiu introductiv, Glosar kantian și indice de nume proprii: Nicolae Bagdasar, Editura științifică, București, 1969.

Leibniz, G. W., *Opere filozofice I.* Traducere de Constantin Floru, Studiu introductiv de Dan Bădărău și Constantin Floru, Cluj, 1972.

Martin, David Sir, *Așa s-a născut Royal Society,* în «Magazin istoric» VIII (1974), nr. 3.

Mladin, Dr. Dr. h.c. Mitropolitul Ardealului, *Studii de teologie morală,* Editura și Tipografia Arhiepiscopiei, Sibiu, 1969.

Milescu, Nicolae, *Jurnal de călătorie în China.* Ediția a II-a, Prefață de Corneliu Bărbulescu, București, 1958.

Moisescu, Prof. Iustin, *În legătură cu Mărturisirea ortodoxă,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXVI (1948).

Neil, Stephen, *Christian Holiness Lutterworth Press,* London, 1960.

Nissiotis, Nicos, A., *Die theologie der Ostkirche im ökumenischen Dialog.* Kirche und Welt in orthodoxer Sicht. Evangelischen Verlagswerk, Stuttgart, 1968.

Panaitescu, P. P., *Introducere la Istoria culturii românești.* Col. «Popoare, culturi, civilizații», Editura științifică, București, 1969.

Pascadi, Ion, *Din tradițiile gîndirii axiologice românești.* Studii și texte, Editura științifică, București, 1970.

Plămădeală, Antonie Arhim., *Cîteva probleme în legătură cu Ebed-Yahve în Deutero-Isaia. Preliminarii la o teologie a slujirii,* în «Mitropolia Banatului», XX (1970), nr. 1—3.

Plămădeală, † Antonie, *Scurte considerațiuni asupra situației religioase din Occident și de la noi,* în «Mitropolia Olteniei», XXIII (1971), nr. 1—2.

Popescu, Mihail-Gabriel, *Mitropolitul Ungrovlahiei, Antim Ivireanu, cîrmuitor bisericesc și propovăduitor al Evangheliei.* Teză de doctorat, Editura Institutului biblic și de Misiune ortodoxă, București, 1969.

Preocupări de teologie fundamentală în teologia românească. Lucrare colectivă de Pr. Prof. Petru Rezuș și Corneliu Sîrbu, în «Ortodoxia», XXIII (1971), nr. 4.

Rămureanu, Ioan, Pr. Prof., *Noi considerații privind pătrunderea creștinismului la traco-geto-daci,* în «Studii Teologice», XXV (1973), nr. 9—10.

Robinson, J. A. T., *Honest to God,* S.C.M. Press Ltd. London, 1963.

Russu, M., *Coiful celtic de la Ciumești,* în «Magazin istoric», II (1968), nr. 6.

Russu, I. I., *ILIRII — Limba și onomastica — romanizarea.* Editura Academiei, București, 1969.

Scurat, Prof. K. E., *Mîntuirea și Biserica după operele Sfîntului Atanasie cel Mare,* în ЖМП, nr. 8/1973.

Simonescu, Dan, *Codex Aureus.* Seria «Manuscriptum», Editura Meridiane, București, 1972.

«*St. Vladimir's Theological Quarterly*». A Continuation of St. Vladimir's seminary Quarterly. Published by the Faculty of St. Vladimir's, Orthodox theological Seminary John Meyendorff. Editor.

Stăniloae, Dumitru, Pr. Prof., *Uniatismul din Transilvania încercare de dezmembrare a poporului român,* Editura Institutului biblic și de Misiune ortodoxă, București, 1973.

Tîrgovișteanul, † Antim, *Conferința de la Lambeth din 1968*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVI (1968), nr. 7—8.

Tudor, D. Prof. univ., *Oltenia romană*. Ediția a III-a revizuită și adăugită, Editura Academiei, București, 1968.

Umanistul Nicolaus Olahus (Nicolae Românul), 1493—1568. Texte alese, Studiu introductiv și note de I. S. Firu, Corneliu Albu, Editura științifică, București, 1968.

Vavilov, S. I. *Isaac Newton (1643—1727)*. Prefață de Acad. E. Bădărău, Ediția a II-a revăzută și completată, Editura științifică, București, 1962.

Vătămanu N., *Medicina geto-dacilor*, în «Viața medicală», nr. 12/1967.

Vianu, Alexandru, *NAȘTEREA S.U.A. Plămădirea unei națiuni moderne 1607—1787*. Editura științifică, București, 1969.

Vianu Tudor, *Estetica*. Ediția a III-a, București, 1945.

Vintilescu, Petre, Pr. Prof., *Liturghierul explicat*. Editura Institutului biblic și de Misiune ortodoxă, București, 1972.

Vulpe, R., *Deceneu, sfetnicul apropiat al lui Burebista*, în «Magazin istoric», IV (1970), nr. 6.

Западно-европейская философия, XVIII века, Editura Înalta școală, Moscova, 1973.

V. — Articole și studii

Allchin, Rev. M. A., *România : loc al întîlnirilor*. Traducere și note de Ierom. Antonie Plămădeală, în «Ortodoxia», XXII (1970), nr. 1.

Barnea, I., *Martirionul de la Niculițel*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCI (1973), nr. 1—2.

Botez, Al. A., *Concepția anglicană despre cult și jertfă oglindită în opera teologică a Arhiepiscopului de Canterbury, Dr. Arthur Michael Ramsey*, în «Mitropolia Olteniei», XVII (1965), nr. 5—6.

Bria, Diac. Asist. Ioan, *Teologia ortodoxă română contemporană*, în «Glasul Bisericii», XXX (1971), nr. 1—2.

Chițescu, Prof. N., *Scriptură, Tradiție, tradiții*, în «Ortodoxia», XV (1963), nr. 3.

Cernovodeanu, Paul, *Un transilvănean prieten cu Benjamin Franklin*, în «Magazin istoric», IV (1970), nr. 11.

Cernovodeanu Paul și Cicanci Olga, *Știri noi despre Spătarul Nicolae Milescu și relațiile lui cu teologul anglican Thomas Smith*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIX (1971), nr. 3—4.

Coman, Pr. Prof. Ioan G., *Homer și alți poeți elini în literatura patristică greacă a secolului al II-lea*, în «Studii Teologice», XX (1968), nr. 9—10.

Coman, Pr. Prof. Ioan G., *Contribuția scriitorilor patristici din Scythia Minor — Dobrogea la patrimoniul ecumenismului creștin în secolele al IV-lea — al VI-lea*, în «Ortodoxia», XX (1968), nr. 1.

Cornițescu, Emilian, *Canonul Științei Scripturi la cei doi reformatori Martin Luther și Jean Calvin*, în «Studii Teologice», XXI (1969), nr. 3—4.

Daniel, Constantin, *«Irodienii» — denumirea esenienilor în Noul Testament*, în «Studii Teologice», XXII (1970), nr. 7—8.

Daniel, Constantin, *Vederea lui Dumnezeu în Noul Testament și teofaniile esenienilor*, în «Studii Teologice», XXV (1973), nr. 3—4.

Deméný, L, *Adnotări pe un exemplar al Bibliei lui Șerban Cantacuzino*, în «Manuscriptum», IV (1973).

Dima Drăgan, Corneliu, *Cultura teologică a Stolnicului Constantin Cantacuzino, în lumina reconstituirii bibliotecii de la Mînăstirea Mărgineni*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIII (1968), nr. 9—10.

Dumitrescu, V., *Sanctuarul de la Căscioarele*, în «Magazin istoric», VI (1972), nr. 5.

Duțu, Alexandru, *D. Cantemir și destinul operei sale*, în «Magazin istoric», V (1971), nr. 4.

Elian, Prof. Al., *Clerul ortodox în Răscoala lui Tudor Vladimirescu*, în «Glasul Bisericii», XXIX (1970), nr. 7—8.

Gheorghescu, Ierom. Chesarie, *Câteva atitudini ale reprezentanților gîndirii religioase vechi la apariția creștinismului*, în «Glasul Bisericii», XXIX (1970), nr. 9—10.

Gheorghescu, Ierom. Chesarie, *Revelația divină*, în «Glasul Bisericii», XXVIII (1969), nr. 5—6.

Gheorghescu, Ierom. Chesarie, *Învățătura despre recapitulare în Hristos, în teologia ortodoxă*, în «Studii Teologice», XXIII (1971), nr. 7—8.

Ghiuș, Arhim. Benedict, *Faptul răscumpărării în ciclul învierii*, în «Studii Teologice», XXIIII (1971), nr. 3—4.

Iconomia în Biserica Ortodoxă — temă în pregătirea Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe, publicată și în «Ortodoxia», XXIV (1972), nr. 2.

Justinian, Patriarhul României, *Raporturile anglicano-ortodoxe, preludiu al unirii Bisericilor*, în «Ortodoxia», X (1958), nr. 2.

Justinian, P. F. Patriarh, *Apostolat social*, vol. I—XI. Editura Institutului biblic și de Misiune ortodoxă.

Клибанов, А. И., Религиозное сектанство в прошлом и настоящем, Editura «Știința», Moscova, 1973.

Lascu, N., *Periodul întunecat din istoria românilor*, în «Biserica Ortodoxă Română», nr. 9/1885.

Lucrările Comisiilor teologice interortodoxe pentru pregătirea dialogului cu anglicanii... (Belgrad, 1—15 sept. 1966), în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIV (1966), nr. 9—10.

Mărculescu, Octavian, *Instituția «Marelui preot» la geto-daci*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVII (1969), nr. 1—2.

Mihail, Episcop, Из истории взаимоотношении Русской и Англиканской Церквей în „ЖМП", nr. 10/1956.

Mitru, Nicolae, *Cultul imperial în Dacia Română, în secolele al II-lea și al III-lea*, în «Studii Teologice», XXIII (1971), nr. 7—8.

Moisescu, Diac. Gh. I., *Despre pomenirea sinodului de la Iași și a Mitropolitului Petru Movilă 1642—1942*, în «Biserica-Ortodoxă Română», LXVI (1948).

Moisiu, Pr. Prof. Alexandru, *Cultul Bisericii Anglicane contemporane*, în «Studii Teologice», XVIII (1971), nr. 9—10.

Olteanu, Prof. dr. doc. Pandele, *Izvoarele originale și modelele bizantino-slave în operele mitropolitului Varlaam*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVIII (1970), nr. 1—2.

Olteanu, Prof. dr. doc. Pandele, *Izvoarele gîndirii și operei lui Ian Amos-Comenius. La împlinirea a 300 de ani de la moarte*, în «Ortodoxia», XXII (1970), nr. 4.

Ostapov, Prot. Prof. A., Путешествие Патриарха Алексия в Афины, Женеву и Лондон (Сентябрь, 1964), în „ЖМП", nr. 12/1964.

Pavel, Constantin C., *Condițiile colaborării rațiunii cu credința în opera Fericitului Augustin*, în «Studii Teologice», VII (1955), nr. 9—10.

Pavel, Prof. Const., *Aspectul teologic al solidarității umane*, în «Ortodoxia», XVIIII (1967), nr. 2.

Plămădeală, † Antonie, *Hans Küng și Declarația «Mysterium Ecclesiae»*, în «Ortodoxia», XXVI (1974), nr. 1.

Ploieșteanul, † Antonie, *Lucrările Comisiei pregătitoare a Sfîntului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIX (1971), nr. 7—8.

Pop, Pr. Prof. Ion, *Dezvoltarea istorică a Revelației divine*, în «Studii Teologice», IV (1952), nr. 1—2.

Popescu, Diac. Vintilă, *Hirotonia și consacrarea în Biserica Anglicană*. Traducere din limba engleză, în «Glasul Bisericii», XX (1961), nr. 5—6.

Prelipcean, Pr. Prof. Vl., *Studiul Vechiului Testament sub aspectul său teologic în epoca contemporană, în Apus*, în «Studii Teologice», XX (1968), nr. 3—4.

Prelipcean, Pr. Prof. Vladimir și Marcu, Pr. Prof. Grigorie, *Cuvîntul lui Dumnezeu în viața Bisericii*, în «Studii Teologice», XXIII (1971), nr. 1—2.

Prelipcean, Pr. Prof. Vladimir, *Profeți și profeții false după Vechiul Testament*, în «Studii Teologice», I (1949), nr. 5—6.

Răm u r e a n u, Pr. Prof. Ioan, *Cinstirea sfintelor icoane în primele trei secole*, în «Studii Teologice», XXIII (1971), nr. 9—10.
R e z u ş, Pr. Prof. Petru, *Sfînta Sofia, biserica cea mare a Ortodoxiei*, în «Ortodoxia», V (1953), nr. 4.
R e z u ş, Pr. Prof. Petru, *Probleme şi curente noi în protestantismul contemporan*, în «Studii Teologice», XIX (1967), nr. 5—6.
R e z u ş, Pr. Prof. Petru, *Istoricitatea Mîntuitorului*, în «Studii Teologice», IX (1957), nr. 3—4.
R e z u ş, Pr. Prof. Petru, *Hristologia în teologia contemporană*, în «Studii Teologice», XXVI (1974), nr. 1.
R e z u ş, Pr. Prof. Petru, *Învăţătura ortodoxă despre dezvoltarea şi împlinirea Revelaţiei divine*, în «Ortodoxia», XVIII (1966), nr. 1.
R e z u ş, Pr. Prof. Petru, *Învăţătura creştină despre structura Revelaţiei divine din punct de vedere interconfesional*, în «Ortodoxia», VIII (1956), nr. 1.
R e z u ş, Pr. Prof. Petru, *Temeiurile credinţei religioase*, în «Studii Teologice», VIII (1956), nr. 9—10.
R e z u ş, Pr. Prof. Petru, *Folclorul religios şi importanţa lui pentru înţelegerea evlaviei credincioşilor ortodocşi*, în «Glasul Bisericii», XXIX (1970), nr. 11—12.
R e z u ş, Pr. Prof. Petru, *Elementele componente ale religiei creştine*, în «Studii Teologice», XII (1960), nr. 9—10.
R e z u ş, Pr. Prof. Petru, *Divinitatea creştinismului*, în «Studii Teologice», VIII (1956), nr. 9—10.
R u s u, Pr. Zevin, *Cultul şarpelui la Tomis*, în «Studii Teologice», XXVI (1974), nr. 3—4.
S a v i n, Prof. Ioan, *Creştinismul în trecutul nostru istoric*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVII (1969), nr. 1—2.
S a v i n, Prof. Ioan, *Mîntuitorul Iisus Hristos în lumina Sfintelor Evanghelii*, în «Studii Teologice», XVI (1964), nr. 9—10.
S c r i b a n, Arhim., *I. P. S. Patriarh Miron în Anglia*, în «Biserica Ortodoxă Română», LIV (1936).
S î r b u, Pr. Prof. Corneliu, *Revelaţie şi inspiraţie*, în «Ortodoxia», X (1958), nr. 1.
S î r b u, Pr. Prof. Corneliu, *Întruparea ca Revelaţie*, în «Ortodoxia», XXII, (1970), nr. 4.
S î r b u, Pr. Prof. Corneliu, *Poziţii principale ale Ortodoxiei faţă de celelalte religii*, în «Ortodoxia», XXI (1969), nr. 4.
S l e v o a c ă, Pr. Ştefan, *Biserica Ortodoxă Română în America de Nord*, în «Biserica Ortodoxă Română», XC (1972), nr. 7—8.
S t a n, Alexandru, *Religia tracilor sud-dunăreni*, în «Studii Teologice», XXII (1968), nr. 7—8.
S t a n, Pr. Prof. Liviu, *Structura primară a comunităţii creştine*, în «Studii Teologice», XXIV (1972), nr. 9—10.
S t a n, Pr. Prof. Liviu, *Succesiunea apostolică*, în «Studii Teologice», VII (1955), nr. 5—6.
S t ă n i l o a e, Pr. Prof. Dumitru, *Dumnezeu este iubire* (I Ioan IV, 8), în «Ortodoxia», XXIII (1971), nr. 3.
S t ă n i l o a e, Pr. Prof. Dumitru, *Dumnezeu este lumină*, în «Ortodoxia», XXVI (1974), nr. 1.
S t ă n i l o a e, Pr. Prof. Dumitru, *Revelaţia prin acte, cuvinte şi imagini*, în «Ortodoxia», XX (1968), nr. 3.
S t ă n i l o a e, Pr. Prof. Dumitru, *Studii catolice recente despre filioque*, în «Studii Teologice», XXV (1937), nr. 7—8.
S t ă n i l o a e, Pr. Prof. Dumitru, *Tratativele dintre Biserica Ortodoxă Română şi Anglicană privite sub aspectul dogmatic*, în «Ortodoxia», X (1958), nr. 2.
Ş e r b ă n e s c u, Pr. Prof. Niculae, *Dimitrie Cantemir. Trei sute de ani de la naşterea lui*, în «Biserica Ortodoxă Română» XCI (1973), nr. 9—10.
Ş e r b ă n e s c u, Pr. Niculae, *150 de ani de la naşterea lui Alexandru Ioan Cuza, 1820 — 20 martie — 1970*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVIII (1970), nr. 3—4.
Ş u r u b a r u, Ioan N., *Izvoarele Revelaţiei divine în Biserica Anglicană*, în «Glasul Bisericii», XXVII (1968), nr. 1—2.

Şurubaru, Ioan N., *Tratativele şi acordurile anglicano-ortodoxe române din 1935 şi perspectiva dialogului între Biserica Ortodoxă şi Biserica Anglicană*, în «Ortodoxia», XX (1968), nr. 1.

Tappe, E. D., *Diplomaţii Europei despre români*, în «Magazin istoric», V (1971), nr. 17.

Todoran, Prof. Isidor, *Asupra Revelaţiei primordiale*, în «Ortodoxia», VIII (1956), nr. 1.

Todoran, Pr. Prof. Isidor, *Sfînta Tradiţie şi tradiţia bisericească*, în «Mitropolia Ardealului», VII (1962), nr. 9—10.

Todoran, Pr. Prof. Isidor, *Etapele Revelaţiei*, în «Mitropolia Ardealului», I (1956), nr. 1—2.

Todoran, Pr. Prof. Isidor, *Starea paradisiacă a omului şi cea după cădere în concepţia ortodoxă, romano-catolică şi protestantă*, în «Ortodoxia», VII (1955), nr. 1.

Ţepelea, F. G., *Mineiele de la Rîmnic*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVI (1966), nr. 3—4.

Vasilescu, Diac. Prof. Emilian, *Marile religii necreştine actuale. Budismul*, în «Studii Teologice», XXVI (1974), nr. 1—2.

Vasilescu, Diac. Prof. Emilian, *Problema religiei geto-dacilor în lumina noilor cercetări istorice şi arheologice*, în «Ortodoxia», V (1953), nr. 4.

Vasilescu, Prof. Diac., Emilian, *Religia în epoca pietrei*, în «Biserica Ortodoxă Română», XC (1972), nr. 7—8.

Vizita Arhiepiscopului de Canterbury, Dr. Arthur Michael Ramsey, Primat a toată Anglia şi Mitropolit, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIII (1965), nr. 5—6.

1500 de ani de la sinodul al IV-lea Ecumenic din Calcedon — 451, în «Ortodoxia», III (1951), nr. 2—3.

VI. — **Izvoare auxiliare**

Atanasiu, Dr., Eugen, *În lumea plantelor de leac*, Bucureşti, 1968.

Babeş, Al., *Geneza zeilor. Eseu de antropologie religioasă*. Editura enciclopedică română, Bucureşti, 1970.

Banu, Ion, *Sensuri universale şi diferenţe specifice în filozofia Orientului antic*. Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1967, vol. I.

Bizera, Dr. Marius, *Tricolorul românesc peste veacuri*, în «Magazin istoric», IV (1970), nr. 9.

Bolintineanu, Dimitrie, *Călătorii*. Ediţie îngrijită, note şi glosar de Ion Roman, Bucureşti, 1968, vol. I şi II.

Cândea, Virgil, *Vechi contacte româneşti cu Levantul*, în «Magazin istoric» IV (1970), nr. 6.

Cândea, Virgil, *Stolnicul între contemporani*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1971.

Childe, Gordon, *De la preistorie la istorie*. Traducere din limba engleză de Florica Eugenia Condurachi. Prefaţă la ediţia românească şi îngrijire ştiinţifică de Acad. Em. Condurachi. Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1967.

CINCIZECI DE ANI DE LA UNIREA TRANSILVANIEI CU ROMÂNIA: Contribuţia clerului român la luptele poporului român pentru libertate naţională şi unitate, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVI (1968), nr. 11—12.

Dacoromania. Jahrbuch für östliche latinität, nr. 1/1973. Herausgegeben von Paul Miron, Verlag Karl Alber, Freiburg-München.

Däniken, von Erich, *Amintiri despre viitor*. Enigme nedezlegate ale trecutului. Traducere din limba germană, Cuvînt înainte de Ion Hobana, Bucureşti, 1970.

Faur, Viorel, *Urmaşii arhitecţilor daci*, în «Magazin istoric», V (1971), nr. 8.

Hainchelin, Charles, *Originea religiei*. Trad. din limba franceză, Bucureşti, 1965.

Istoria filozofiei româneşti. Volum colectiv, Editura Academiei, Bucureşti, 1972, vol. I.

Istoria ilustrată a picturii (de la arta rupestră la arta abstractă), traducere din limba franceză de Sorin Mărculescu, Editura Meridiane, Bucureşti, 1968.

Jula, N. Mânăstireanu, V., *Tradiţii şi obiceiuri româneşti. Anul nou în Moldova şi Bucovina*, Bucureşti, 1968.

LE DIALOGUE EST OUVERT, Les trois premières sessions du Concile Vatican II, Delachaux & Niestlé, Neuchatel (Suisse), 1965.

Lips, Iulius E., *Obîrşia lucrurilor. O istorie a culturii omenirii.* Traducere din limba germană de L. Jaeger, Revizia ştiinţifică de I. Vlăduţiu, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1960.
Lothe, Henri, *Frescile din Tassili.* Traducere din limba franceză de Modest Morariu, Editura Meridiane, Bucureşti, 1966.
Lorenţ, Florica, *Oamenii Nordului.* Traducere din limba germană, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1965.
Marian, Barbu, *Dicţionar de citate şi locuţiuni străine.* Ediţie revizuită şi completată de Eugen şi Paul B. Marin, Editura enciclopedică română, Bucureşti, 1973.
Miclea, Ioan, *România antiqua.* Editura Meridiane, Bucureşti, 1969.
Mureşan, Camil, *Imperiul britanic. Scurtă istorie.* Pagini de istorie universală, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1967.
Negulescu, P. P., *Pagini alese.* Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1967.
Oertwig, Siegfried, *Călătorie prin oraşe dispărute.* O incursiune în domeniul arheologiei. Traducere din limba engleză de Virgil Cândea, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1966.
Oprea, Ion M., *Nicolae Titulescu.* Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1966.
Pârvan, Vasile, *Memoriale.* Bucureşti, 1927.
Pârvan, Vasile, *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării,* Bucureşti, 1923.
Protase, D., *Carpii îşi dezvăluie tainele,* în «Magazin Istoric», VI (1972), nr. 1.
REFLEXII ŞI MAXIME. Ediţie îngrijită de Constantin Bădescu. Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1969.
Tomescu, Mircea, *Istoria cărţii româneşti.* De la începuturi pînă la 1918, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1968.
Tudor, D., *Oraşe, tîrguri şi sate în Dacia Romană.* Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1968.
UNIREA TRANSILVANIEI CU ROMÂNIA — 1 decembrie 1918. Sub redacţia lui Ion Popescu-Puţuri şi Dr. Augustin Deac, Bucureşti, 1970.
Waisbard, Simone şi Waisbard, Roger, *Mumiile din Peru,* Traducere de Radu Olteanu, Editura ştiinţifică Bucureşti, 1965.

ACTIVITATE PUBLICISTICĂ

A. Lucrări de seminar în cadrul cursurilor de doctorat

1. *Curente noi în teologia anglicană*, în «Ortodoxia», XVIII (1966), nr. 3.
2. *Tendințe de unire între cultele apărute din Anglicanism*, în «Ortodoxia», XVIII, (1966), nr. 4.
3. *Succesiunea apostolică și unitatea de credință la vechii-catolici*, în «Ortodoxia», XIX (1967), nr. 2.
4. *Aspecte noi în legătură cu «Intercomuniunea»*, în «Ortodoxia», XIX (1967), nr. 3.

B. Lucrări personale

— Cu caracter istoric național:

5. *N. Iorga*, în «Altarul», revista Parohiei ortodoxe române din Marea Britanie, Londra, nr. 1/1967.
6. *M. Kogălniceanu*, în «Idem», nr. 2.
7. *Un vrednic reprezentant al diplomației românești: Nicolae Titulescu*, în «Glasul Bisericii», XXVIII (1969), nr. 9—10.
8. *Dimitrie Cantemir și urmașii săi în Rusia, exemplu de demnitate și patriotism*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCII (1974), nr. 7—8.
9. *Primii martiri creștini cunoscuți pe teritoriul Patriei noastre*, în «Mitropolia Olteniei», XXIV (1972), nr. 3—4, și altă variantă, *Новоокрытие древнехристианские святыни в Румынской Православной Церкви*, în „Ж.М.П.", nr. 10/1973.

   Brașov), în «Biserica Ortodoxă Română», XCIII (1975), nr. 7—8.
11. *Cuviosul Paisie cel Mare (Velicikovski), un desăvîrșit monah român*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCIII (1975), nr. 1—2.
12. *Uniația din Transilvania și Banat în preocupările lui Dimitrie Cantemir*, în «Mitropolia Banatului», XXIV (1975), nr. 1—3.
13. Блаженнейший Юстиниан, Патриарх Румынский к 25 Летию патриаршества (1948—1973) în „ЖМП" nr. 11/1973.
14. *375 de ani de la moartea voievodului Mihai Viteazul, 1601—august—1967*, în «Biserica Ortodoxă Română» XCIV (1976), nr. 7—8.

— Cu caracter de cultură și artă:

15. *Religious and Cultural Affinities between Dacians and Britans*, în «The Altar Almanach 1971—1972», London, 1972.
16. *Constantin Brâncuși în cultura românească și în arta universală*, în «Mitropolia Olteniei», XXIV (1972), nr. 11—12.
17. *Arta și cultura, coordonate ale eternității unui popor*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCIV (1976), nr. 3—4.
18. *Centenarul nașterii lui Constantin Brâncuși*, în «Mitropolia Olteniei», XXVIII (1976), nr. 3—4.

19. *Confesiunea pictorului van Gogh,* în «Glasul Bisericii», XXIX (1971), nr. 7—8.
20. *Evlavie străbună în lut şi piatră,* în «Mitropolia Olteniei», XXV (1973), nr. 1—2.
21. *Mărturiile unor locaşuri de cult la Porţile de Fier,* în «Mitropolia Olteniei», XXV (1973), nr. 3—4.
22. *Semnificaţia religioasă a descoperirilor arheologice de la Ocniţa* (jud. Vîlcea), în «Mitropolia Olteniei», XXVI (1974), nr. 3—4.
23. *Religia tracodacă şi celtobritană. Studiu comparativ,* în «Biserica Ortodoxă Română», XCIII (1975), nr. 3—4.
24. *Coincidenţe şi relaţii generale (indirecte) între Anglia şi Dacoromania,* în «Biserica Ortodoxă Română», XCIII (1975), nr. 5—6.

— **Cu caracter ecumenist:**

25. *Un ecumenist al secolului al XVI-lea, umanistul Nicolae Olahul,* în «Glasul Bisericii», XXVIII (1969), nr. 7—8.
26. *Mitropolitul Dosoftei, apărător luminat al Ortodoxiei,* în «Mitropolia Olteniei», XXVI (1974), nr. 9—10.
27. *Sfinţii Trei Ierarhi* — evocare, în «Mitropolia Olteniei», XXIV (1972), nr. 1—2.

— **Cu caracter folcloric-religios:**

28. *Totemismul în cultura unor popoare,* în «Glasul Bisericii», XXIV (1965), nr. 7—8.
29. *Preţuirea pruncilor în colindele religioase româneşti,* în «Mitropolia Olteniei», XIX (1967), nr. 11—12.

— **Cu caracter critic-literar:**

30. *O frescă literară de spiritualitate creştină,* în «Glasul Bisericii», XXIX (1970), nr. 7—8.

C. **Lucrări în colaborare** :

31. *Un nou pas în dialogul cu vechii-catolici: Mărturisirea de credinţă,* în «Ortodoxia», XXIII (1971), nr. 4.

D. **Recenzii** *(mai importante cu atitudine critică)*:

1. Cultură şi artă

32. *Compozitorul Gheorghe Cucu,* de N. Parocescu, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXV (1967), nr. 11—12.
33. *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă,* de Prof. C. C. Giurescu, în «Idem», nr. 1—2, 1967.
34. *Turcia,* de L. Braşoveanu şi N. Grigorescu, în «Idem», nr. 9—10, 1967.
35. *Etiopia,* de Claudiu Giurcăneanu, în «Idem», nr. 3—4, 1967.
36. *Agonie şi extaz,* de Irving Stone, în «Glasul Bisericii», XXV (1966), nr. 9—10.
37. *Quo vadis,* de H. Sienkiewicz, în «Mitropolia Olteniei», XIX (1967), nr. 9—10.
38. *Cadmos, Scurtă istorie a scrisului,* de Şerban Andronescu, în «Mitropolia Olteniei», XIX (1968), nr. 1—2.

ACTIVITATE PUBLICISTICĂ

A. Lucrări de seminar în cadrul cursurilor de doctorat

1. *Curente noi în teologia anglicană*, în «Ortodoxia», XVIII (1966), nr. 3.
2. *Tendințe de unire între cultele apărute din Anglicanism*, în «Ortodoxia», XVIII (1966), nr. 4.
3. *Succesiunea apostolică și unitatea de credință la vechii-catolici*, în «Ortodoxia», XIX (1967), nr. 2.
4. *Aspecte noi în legătură cu «Intercomuniunea»*, în «Ortodoxia», XIX (1967), nr. 3.

B. Lucrări personale

— Cu caracter istoric național:

5. *N. Iorga*, în «Altarul», revista Parohiei ortodoxe române din Marea Britanie, Londra, nr. 1/1967.
6. *M. Kogălniceanu*, în «Idem», nr. 2.
7. *Un vrednic reprezentant al diplomației românești: Nicolae Titulescu*, în «Glasul Bisericii», XXVIII (1969), nr. 9—10.
8. *Dimitrie Cantemir și urmașii săi în Rusia, exemplu de demnitate și patriotism*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCII (1974), nr. 7—8.
9. *Primii martiri creștini cunoscuți pe teritoriul Patriei noastre*, în «Mitropolia Olteniei», XXIV (1972), nr. 3—4, și altă variantă, *Новоокрытие древнехристианские святыни в Румынской Православной Церкви*, în „Ж.М.П.", nr. 10/1973.

   Brașov), în «Biserica Ortodoxă Română», XCIII (1975), nr. 7—8.
11. *Cuviosul Paisie cel Mare (Velicikovski), un desăvîrșit monah român*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCIII (1975), nr. 1—2.
12. *Uniația din Transilvania și Banat în preocupările lui Dimitrie Cantemir*, în «Mitropolia Banatului», XXIV (1975), nr. 1—3.
13. Блаженнейший Юстиниан, Патриарх Румынский к 25 Летию патриаршества (1948—1973) în „ЖМП" nr. 11/1973.
14. *375 de ani de la moartea voievodului Mihai Viteazul, 1601—august—1967*, în «Biserica Ortodoxă Română» XCIV (1976), nr. 7—8.

— Cu caracter de cultură și artă:

15. *Religious and Cultural Affinities between Dacians and Britans*, în «The Altar Almanach 1971—1972», London, 1972.
16. *Constantin Brâncuși în cultura românească și în arta universală*, în «Mitropolia Olteniei», XXIV (1972), nr. 11—12.
17. *Arta și cultura, coordonate ale eternității unui popor*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCIV (1976), nr. 3—4.
18. *Centenarul nașterii lui Constantin Brâncuși*, în «Mitropolia Olteniei», XXVIII (1976), nr. 3—4.

19. *Confesiunea pictorului van Gogh*, în «Glasul Bisericii», XXIX (1971), nr. 7—8.
20. *Evlavie străbună în lut și piatră*, în «Mitropolia Olteniei», XXV (1973), nr. 1—2.
21. *Mărturiile unor locașuri de cult la Porțile de Fier*, în «Mitropolia Olteniei», XXV (1973), nr. 3—4.
22. *Semnificația religioasă a descoperirilor arheologice de la Ocnița* (jud. Vîlcea), în «Mitropolia Olteniei», XXVI (1974), nr. 3—4.
23. *Religia tracodacă și celtobritană. Studiu comparativ*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCIII (1975), nr. 3—4.
24. *Coincidențe și relații generale (indirecte) între Anglia și Dacoromania*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCIII (1975), nr. 5—6.

— **Cu caracter ecumenist:**

25. *Un ecumenist al secolului al XVI-lea, umanistul Nicolae Olahul*, în «Glasul Bisericii», XXVIII (1969), nr. 7—8.
26. *Mitropolitul Dosoftei, apărător luminat al Ortodoxiei*, în «Mitropolia Olteniei», XXVI (1974), nr. 9—10.
27. *Sfinții Trei Ierarhi* — evocare, în «Mitropolia Olteniei», XXIV (1972), nr. 1—2.

— **Cu caracter folcloric-religios:**

28. *Totemismul în cultura unor popoare*, în «Glasul Bisericii», XXIV (1965), nr. 7—8.
29. *Prețuirea pruncilor în colindele religioase românești*, în «Mitropolia Olteniei», XIX (1967), nr. 11—12.

— **Cu caracter critic-literar:**

30. *O frescă literară de spiritualitate creștină*, în «Glasul Bisericii», XXIX (1970), nr. 7—8.

C. **Lucrări în colaborare** :

31. *Un nou pas în dialogul cu vechii-catolici: Mărturisirea de credință*, în «Ortodoxia», XXIII (1971), nr. 4.

D. **Recenzii** *(mai importante cu atitudine critică)*:

1. Cultură și artă

32. *Compozitorul Gheorghe Cucu*, de N. Parocescu, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXV (1967), nr. 11—12.
33. *Viața și opera lui Cuza Vodă*, de Prof. C. C. Giurescu, în «Idem», nr. 1—2, 1967.
34. *Turcia*, de L. Brașoveanu și N. Grigorescu, în «Idem», nr. 9—10, 1967.
35. *Etiopia*, de Claudiu Giurcăneanu, în «Idem», nr. 3—4, 1967.
36. *Agonie și extaz*, de Irving Stone, în «Glasul Bisericii», XXV (1966), nr. 9—10.
37. *Quo vadis*, de H. Sienkiewicz, în «Mitropolia Olteniei», XIX (1967), nr. 9—10.
38. *Cadmos, Scurtă istorie a scrisului*, de Șerban Andronescu, în «Mitropolia Olteniei», XIX (1968), nr. 1—2.

39. *Călătorie prin orașe dispărute*, de Siegfried Oertwig, în «Glasul Bisericii», XXVI (1967), nr. 3—4.
40. *România antiqua*, de Ion Miclea, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVIII (1970), nr. 5—6.
41. *Călători străini despre țările române*, vol. I, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXVII (1960), nr. 9—10, vol. II, în «Idem», nr. 1—2/1972.
42. *Illirii, istoria — limba și onomastica*, de I. I. Russu, în «Idem», nr. 5—6/1970.
43. *Scrieri istorice* (2 vol.), de Dimitrie Onciul, în «Idem», nr. 7—8/1970.
44. *Renașterea și Reforma*, de Acad. Andrei Oțetea, în «Idem», nr. 9—10/1970.
45. *Cultura bizantină în România*, în «Idem», nr. 11—12/1971.
46. *Istoria generală a științei...*, vol. I, în «Idem», nr. 3—4/1972.
47. *Prin Vama Cucului. Viața lui Badea Cârțan*, de Oct. Metea, în «Glasul Bisericii», XXIX (1970), nr. 1—2.
48. *Enciclopedia civilizației grecești*, în «Studii Teologice», nr. 3—4/1974.
49. *Înainte de venirea omului alb (Africa își descoperă trecutul)*, de Gunther Linde și Edmund Brettschneader, trad. de C. Ianculescu, Ed. științifică, București, 1967, în «Glasul Bisericii», XXVIII (1969), nr. 1—2.
50. *Texte dialectice din Oltenia*, publicate sub redacția lui Boris Cazacu, în «Mitropolia Olteniei», XX (1968), nr. 11—12.

2. Filosofie-religie

51. *Revelația divină după concepția protestantă contemporană*, de Aug. Alex. Bidian, teză de doctorat publicată în «Mitropolia Ardealului», XV (1970), recenzie în «Mitropolia Olteniei», XXIII (1971), nr. 5—6.
52. *Dictionnaire de la foi chrétienne*, 1968, vol. I și II, în «Studii Teologice», XXII (1972), nr. 1—2.
53. *Dictionnaire des mystiques et des écrivains spirituels*, 1968, în «Ortodoxia», XXII (1970), nr. 2.
54. *What great religious believe*, de Joseph Gaer, în «Ortodoxia», XIX (1967), nr. 2.
55. *Studii filozofice*, de W. F. Hegel, în «Glasul Bisericii», XXVII (1968), nr. 1—2.
56. *Prelegeri de filozofia religiei*, de W. F. Hegel, în «Ortodoxia», XXIII (1972), nr. 3.
57. *Critica rațiunii pure*, de Imm. Kant, în «Glasul Bisericii», XXX (1971), nr. 7—8.
58. *Studii de istorie a religiei antice...*, de D. M. Pippidi, în «Studii Teologice», XXII (1970), nr. 5—6.
59. *Filozofia indiană în texte*, de Al. George, în «Studii Teologice», XXIV (1972), nr. 7—8.
60. *Hipocratismul de-a lungul secolelor*, de G. Brătescu, în «Mitropolia Olteniei», XXI (1969), nr. 11—12.

E. **Predici, meditații, cateheze** (peste 70 titluri) publicate în revistele mitropolitane.

F. **Note bibliografice** și **Note și comentarii** publicate în revistele «Studii teologice» și «Ortodoxia».

G. **Reportaje, însemnări, note și impresii**, publicate în revistele centrale și revistele mitropolitane.

CURRICULUM VITAE

M-am născut în anul 1938, luna martie, ziua 9, fiind primul dintre cei trei băieți ai familiei părinților mei, Ioan și Ana David, din localitatea Rugetu (Fometești) — Horezu, jud. Vîlcea.

Am terminat cursul primar în satul natal, urmînd clasele V—VII la Școala generală Slătioara-Olari.

M-am înscris la Școala pedagogică și Liceul nr. 1 (Lahovari) din orașul Rîmnicu-Vîlcea în toamna anului 1952, ca apoi să mă transfer la Seminarul teologic din Curtea de Argeș, luînd diploma în 1957.

Între anii 1957—1958 am funcționat ca pedagog la Școala de cîntăreți Cozia-Călimănești.

Între anii 1958—1962 am urmat cursurile Institutului teologic universitar din București, ca bursier.

Am fost declarat licențiat în teologie, «promoția 1962», cu calificativul «Excepțional», avînd ca teză de licență Totemismul.

În octombrie 1962, am fost angajat la Tipografia Institutului biblic, efectuînd munci administrative, apoi lucrări de tehnoredactare și corectură. În același timp am cîntat în Corala Patriarhiei (pînă în 1968). La 17 martie 1968, am fost hirotonit diacon de către Prea Fericitul Părinte Justinian, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, pe seama bisericii Antim din Capitală.

Tot în această perioadă am frecventat cursurile de doctorat, la Secția sistematică, specialitatea Teologia fundamentală și Istoria religiilor, susținîndu-mi lucrările și examenele cerute de Regulamentul învățămîntului teologic superior, inclusiv examenul de admisibilitate și pregătindu-mi teza de doctorat.

În perioada de pregătire a doctoratului în teologie, am participat și la unele cursuri, comunicări și consultații ale D-lui Prof. C. C. Giurescu de la Facultatea de Istorie a «Universității din București». De asemenea, am frecventat o parte a seminariilor (mai ales de arheologie) conduse de D-l Prof. D. Berciu, de la Facultatea de Geo-Geografie din cadrul aceleeași universități. Pentru toată competența Domniilor lor, pentru amabilitate și prețioasele îndrumări și pe această cale le aduc alese omagii și calde mulțumiri.

În 1967 am fost numit Șef serviciu secretariat la Editura Institutului Biblic, apoi redactor I al revistei «Studii teologice», iar în 1974 am fost numit redactor principal al revistelor centrale patriarhale.

În vara anului 1969, am efectuat o excursie de documentare în Ungaria și Cehoslovacia.

În urma examenului susținut la București pentru burse în străinătate, am audiat, ca stipendiat al Academiei teologice din Moscova-Zagorsk (anul școlar 1972—1973), cursuri de specialitate la catedra: Teologia comparată. În această perioadă am făcut vizite de studii și cercetare la Academia duhovnicească din Leningrad, Academia teologică armeană din Ecimiadzin, la Școlile teologice din Mțeta (Georgia), Odesa etc.

Am cercetat locurile și monumentele din Novgorod, Kiev, Chișinău, Susdal, Vladimir, locurile istorice și bisericești din Crimeea, Asia Centrală ș.a.

În 1974, la invitația Academiei din Londra (Royal Society) și cu binecuvîntarea Prea Fericitului Părinte Patriarh Justinian, am efectuat o excursie de studii și documentare la fața locului în Marea Britanie, avînd acces — datorită și soției mele, trimisă de Academia Română pentru specializare la Academia regală din Londra —, la bibliotecile și sălile de documentare ale universităților engleze (Londra, Oxford, Cambridge etc.) și scoțiene (Edinburg, Glasgow). Am cercetat celebrele monumente istorice și bisericești antice, contemporane și moderne ale civilizației celtobritane și anglicane.

Pînă a ajunge în Marea Britanie am făcut vizite de documentare în Iugoslavia, Italia, sudul Franței și nordul Spaniei, iar la întoarcere am cercetat bibliotecile și muzeele Franței, Elveției și Austriei.

Am participat la mai multe conferințe teologice și culturale în țară și peste hotare.

Sînt căsătorit cu Prof. Elena Ungureanu-David, *doctor în matematică al Universității «București» și avem doi copii:* Ciprian și Cecilia.

DECLARAȚIE

Subsemnatul, Diacon Petru I. David, redactor principal al Editurii Institutului biblic, declar că teza de doctorat intitulată: *Premise ale dialogului anglicano-ortodox. Aspectul Revelației divine — Contribuția culturii teologice românești*, îmi aparține în întregime și la alcătuirea ei n-am utilizat altă bibliografie decît cea menționată în aparatul critic și în lista bibliografică.

Diac. P. I. DAVID

Deac. P. I. DAVID

PREMISES FOR THE ANGLO-ORTHODOX DIALOGUE THE ASPECT OF DIVINE REVELATION

— The Contribution of the Romanian Theological Culture —

DOCTORAL THESIS

CONTENTS

pag.

Preface ... by Prof. Dr. Petru Rezuş . . . . . 213—222

Introduction: The Problem of Revelation in the interconfessional dialogue 223—228

1. The Divine Revelation. Foundation of the Christian Religion, p. 223; 2. Common Points in Interpreting the Holy Scripture and Holy Tradition, p. 224; 3. Jesus Christ's Revelation. Basis of the Interconfessional Dialogue, p. 226.

PART ONE

The Divine Revelation and the Specific Character of our Religion 229—377

Chapter I: *Religion and Divine Revelation* . . . . . 229—235

1. The Christian Religion. A Religion of Salvation 231

a. The Understanding of God, p. 232; b. The Knowledge of God in Trinity, p. 232.

2. Personal Salvation 232

3. The Transformation of the Nature of the Believer 233

4. The Christian Religion. An Expression of the Perfect Love . . . 233

a) Truth, p. 233; b) Simplicity, p. 234; c) Acceptibility, p. 234; d) Fulfilment and Realisation, p. 234

Chapter II: *The Problem of Divine Revelation in Contemporary Theology* 236—239

1. Anglican and Orthodox Attitudes 236

a. Faith and Knowledge, p. 237; b. Christ, the only and true God, p. 238; c. Christianity and Syncretism, p. 239.

Chapter III: *The Theology of Revelation in Anglicanism in comparison with the Orthodox Teaching* . . . . . 240—328

— Christian Religion:

1. God, the First Source and Content of Revelation 240

2. The Teaching about God 240

3. Holy Trinity, p. 242; Holy Trinity, the Mystery of Faith, the Source of Divine Revelation: a) God is One, p. 242; b) Existential Categories; — The Trinity of the Persons; — The Existence of Three Real Persons; — Unity in Trinity, p. 249; c) Orthodox Teaching, p. 251.

pag.

4. Creation. — Creation as a Manifestation of the Divine Revelaton in Relation with the Cosmos 253
a) The Symbols, p. 254 ; b) Time and Movement, p. 256 ; c) Objections, p. 256.

5. Christology. — Christology or the Revelation of the two Natures 259
a) Union of Natures, p. 261 ; b) The Revelation of the Divine Nature by Union with the Human Nature, p. 263.

6. Incarnation. — The Incarnation of the Son of God. A First Stage of the Divine Cosmic Revelation 265
a) The Logos of Revelation. The Incarnate Word, p. 270.

7. Descent to Hell. — The Descent of our Saviour to Hell. A Light in the Eternal Darkness and a Supreme Act of Justice . . 273
a) The Descent to Hell, the First Redemption, p. 274.

8. Resurrection 277

A. — *The Resurrection of Christ, a Revelation of the Eternal and the Seal of the Mystery of Salvation* 278
a) The Resurrection is a Truth of Faith, p. 280 ; b) The Third Day Resurrection, p. 281 ; c) The Authenticity and Denial of Resurrection, p. 282 ; d) Our Lord's Easter. The Permanence of Resurrection, p. 285.

B. — *The New Orientation and Understanding of the Recapitulation of Christ and in the Church* 287
a) The Resurrection of Christ — the Certainty of our Resurrection, p. 288.

9. Ascension 289
1. The Ascension to Heaven of our Lord Jesus, the Crown of the Revelation of Incarnation, p. 290 :
a) The Common Teaching, p. 290 ; b) The Fulfilment of Glory through Ascension, p. 291.
2. The Position towards the Father of the Son of God after Ascension, p. 293.

10. The Holy Ghost 295
1. The Holy Spirit : Fulfilment and Sanctification, p. 295 :
a) Holy Spirit — God, p. 297 ; b) Perfection, a Treasure of the Grace, p. 299.
2. The Pentecost : the Direct and Permanent Discovery of the Holy Spirit (the Church), p. 300.

11. The Angels and the Saints 303
The Role of the Angels and Saints in the Revelation of God . . 304

A. — *The Superveneration of the Holy Virgin* 306
a) The Evolution of the Problem, p. 306 ; b) Present Anglican Opinions, p. 308.
1. The Reasons of the Orthodox Church for the Superveneration of the Holy Virgin and of the Saints, p. 311 ; a) The Mother of God, p. 312.

B. — *The Saints, Divine-Human Instruments of Revelation* . . . 314
1. The Veneration of the Saints in Anglican Theology, p. 315 : a) Canonisation of Saints, p. 317.
2. The Respect for the Holy Vessels and Relics in the Church of England : a) The Holy Icons, p. 319 ; b) The Relics and Holy Vessels, p. 321.

C. — *The Formation of the Spiritual Man. The Last Purpose of Revelation*, p. 322

pag.

Chapter IV: *The Sources and Content of Divine Revelation* . . . 329—378

— Common and Differing Points between the Orthodox Church and the Church of England, p. 329

1. The Cause, Source and Principle is God only, p. 329.

A. — *The Bible or the Holy Scripture* 329

1. *The Canonical Books,* p. 329 : a) The Inspiration of the Holy Scripture, p. 330 ; b) The Relation between Inspiration and Revelation, p. 331 ; c) Forms of Divine Inspiration : speach, vision, dream, extasy, p. 335 ; d) The Concept of Inspiration, p. 337 ; e) The Concept of Inerrancy, p. 339 ; f) The Biblical Canon : — The Old Testament, p. 340 ; — The New Testament p. 342 ; Non-canonical Books and Fragments, p. 344.

2. *The Apocripha,* p. 344 : a) The Origin of the Apocripha, p. 345 ; b) The Practice of the Therapeutes and Essenians, p. 346 ; c) The Pseudo-Epigraphics, p. 346 ; d) The Apocripha of Christian Origin, p. 347 ; e) The Apocripha in the Religious Reformations, p. 348.

B. — *The Holy Tradition or the Living Oral Heritage of the Church* 349

I. *The Extent in Time of the Holy Tradition* — The Birts of Christian Tradition, p. 349 : 1. The Creeds : a) The Apostolic Creed, p. 350 ; b) The Necaeo-Constantinopolitan Creed, p. 351 ; c) The Athanasian Creed, p. 351 ; and 2. The 85 Apostolic Canons ; 3. Dogmatic Definitions ; 4. The Liturgies and the Service Books in general ; 5. The Acts of the Martyrs ; 6. Church History ; 7. The Writings of the Fathers ; 8. The Old Proofs of Christian Ritual ; a) Sacred Arts, p. 352 ; b) Christian Hymnology, p. 353 ; c) Christian Archaeology, p. 353.

II. *The Dynamic Aspect of the Holy Tradition,* p. 354 : a) The Implicit revealed and the Virtual revealed, p. 355.

III. *The Relation between the Holy Scripture and Tradition,* p. 356 : a) Differences between the two Sources, p. 356.

IV. *The Role of the Church in preserving integrally the Holy Scripture and the Heritage of the Holy Tradition,* p. 357 : a) Criteria of Understanding, p. 358.

V. *The Truthfulness and Knowledge of Divine Revelation,* p. 362.

1. Logical Criteria : a) Internal, p. 362 ; b) External, p. 363 ; 2. Overwhelming Criteria : a) Miracles, p. 365 ; b) Prophecies, p. 366.

C. — *Remnants of the Primordial Revelation* 369

a) Customs and Traditions, p. 375 ; b) Folklore and Religious Traditions, p. 376.

PART TWO

"Development", Reception and Stages in the Divine Revelation 379—417

Chapter I: *Historical Development and Stages of Divine Revelation* 379—385

1. Primordial or Primary Revelation 379

2. Divine Revelation through the Patriarchs of the Old Testament 380

3. Pre-Christian or Mosaic Revelation 381

4. The Time of the Prophets. The Coming of the Saviour, p. 383.

a) The Royal Function ; b) Priestly Function ; c) Prophetic Function, p. 383.

5. The Perfect or Christian Revelation, p. 384 :

a) The Fulness of Revelation, p. 385 ; b) The Unity, Universality, and Necessity of Revelation, p. 385.

pag.

Chapter II: *Echoes of Anglicanism in Orthodoxy* . . . . . 387—418

A. — English pre-Reformers and the Romanian Provinces, p. 388

1. John Wycliffe, p. 388 ; 2. The Romanian Humanist Nicholas Olahus, p. 390 ; a) The Connection of Nicholas Olahus with Zwingli and Oecolampadiu, p. 390 ; b) The Relations of Brotherhood of Nicholas Olahus and Erasmus of Rotterdam, p. 391 ; 3. Jan Comenius, p. 391 : a) Christian Pedagogy, p. 392 ; b) The Sources of Divine Revelation, p. 392.

B. — The English Reformers and the Purpose of their Teaching, p. 394

1. *Internal Reformers :* a) John Collet, p. 395 ; b) Thomas More, p. 396 ; c) Thomas Cranmer, p. 396 ; d) Hugh Latimer, p. 397 ; e) William Tyndale, p. 398 ; f) John Knox, p. 398 ; g) John Wesley, p. 399. — 2. *External Reformers and their Influence in England :* a) Erasmus of Rotterdam, p. 400 ; b) Martin Luther, p. 401 ; c) Jean Calvin, p. 403.

C. — Means of Spreading Anglicanism 404

1. *Internal Means :* a) Theological : the Book of Common Prayer and the Thirty-Nine Articles, p. 405 ; b) Religious Art and Printing, p. 407 ; c) Religious Culture and Literature, p. 408. — 2. *External Means :* a) Anglican Mission, p. 409 ; b) The Brotherly Relations with the other Christian Confessions and non-Christian Cults, p. 410 ; c) The Branch Theory and Comprehensivenes, p. 411.

D. — The Role of Patriarch Chyril Lukaris and Patriarch Mitrophan Kritopoulos in the Anglo-Orthodox Relation 412

1. Confessions of Faith, p. 414 : a) The Synod at Jassy and the Orthodox Confession, p. 415 ; b) The Apologetic Activity of Metropolitan Barlaam, p. 416.

PART THREE

Results and Perspectives of the Anglo-Orthodox Dialogue in the Light of the Revealed Truth . . . . . 419—438

Chapter I: *Direct Contacts between the Romanian Orthodox Church and the Church of England* . . . . . 419—438

Past Private Contacts, p. 419

1. The Apologetic Work of the Romanian Scholar and Theologian Nicolae Milescu, p. 420 :

The Initiation of the First Anglo-Orthodox Dialogue : Thomas Schmidt — Nicolae Milescu ; p. 425 ; The Rich Results of 1688, p. 426.

2. The Role of Dimitrie Cantemir and his Son Antioch Cantemir in the Anglo-Orthodox Relations, p. 428.

3. The Period of Constantin Brâncoveanu, p. 433 :

a) Anglican Diplomat Clergy in the Romanian Provinces, p. 434 ; b) Impressions from England about the Martyrdom of Brâncoveanu's Family, p. 434 ; c) Anglo-Romanian Relations through Levant, p. 434.

4. The Vocation of the Romanian Priest Damian Samoilă, p. 435 :

a) Apologet and Student at Oxford, p. 435 ; b) Disciple of Benjamin Franklin, p. 436 ; c) Missionary in the two Americas, p. 436.

5. The Assertion of Romanian Orthodoxy during the Rule of Alexandru Ioan Cuza, p. 437.

pag.

PART FOUR

From Projects to Realisations . . . . . 439—464

Chapter I: *Official Contacts during our Century* . . . . . 439—450

1. The Problem of Divine Revelation in the Anglo-Orthodox Tratatives in Bucharest (1935), p. 439 :
   a) The Prelude of the Tratatives : Meetings and Anglo-Orthodox Conferences, p. 440 ; b) British Bible Society and Romania, p. 442 ; c) The Framework of the Recognition of the Anglican Ordinations, p. 442 ; d) The Holy Scripture and Holy Tradition as a basis for the Dialogue, p. 443.
2. Patriarch Miron Cristea and Archbishop Cosmo Lang, p. 448 :
   a) Reciprocal Visits, p 448 ; b) The Prestige of the Romanian Orthodoxy within the Anglican Communion, p. 450.

Chapter II: *Conferences and Meetings* . . . . . 451—464

1. Lambeth Conferences, p. 451 :
   New Problems and Situations, p. 451 : a) Points referring to he sources of the Divine Revelation, p. 456.
2. The Rhodes Conferences, p. 452.
3. The Conclusions from Bucharest, 1965, p. 454.
4. The Discussions in London, 1966, p. 455 :
   a) The Holy Scripture, p. 457 ; b) The Framework and Importance of the Holy Tradition, p. 457 ; c) The New Attitude of the Anglicanism towards the Old Tradition, p. 458 ; d) Optimistic Perspectives, p. 460.

The Declaration of His Beatitude Patriarch Justinian at Geneva, p. 461 :
   a) The Importance of the Declaration for the Anglican Communion, p. 462 ; b) Its Role in the Ecumenical Movement, p. 463.

Instead of Conclusions . . . . . 465—474
Selected Bibliography 481
Publishing Activity 494
Curriculum vitae 497
Declaration 498

Диак. П. И. Давид

ВИДЫ БОЖЕСТВЕННОГО ОТКРОВЕНИЯ В АНГЛИКАНО-ПРАВОСЛАВНОМ ДИАЛОГЕ

— Вклад румынской богословской культуры —

Докторская дизертация

СОДЕРЖАНИЕ

стр.

Предословие, Проф. прот. др. Петру Резуш . . . . . 213—222

Введение . . . . . 223—228

1. Божественное Откровение - фундамент религии, л. 223; 2. Общие точки зрения в толковании Священного Писания и Священного Предания, л. 224; 3. Откровение Иисуса Христа — основа межконфессионального диалога, 226.

ЧАСТЬ I

БОЖЕСТВЕННОЕ ОТКРОВЕНИЕ, СПЕЦИФИКА НАШЕЙ РЕЛИГИИ 229—377

Глава I: Религиа и Божественное Откровение . . . . . 229—235

1. Христианская религия — религия спасения, л. 231: а) Понятие Бога, л. 232; б) Познание Бога в Троице, л. 232.
2. Личное спасение, л. 232.
3. Преображение человеческой природы, л. 233.
4. Христианская религия — выражение совершенной любви, л. 233: а) Правда, л. 233; б) Простота, л. 234; в) Принятие, л. 234; г) Выполнение, л. 234.

Глава II: Современная христианская Проблематика . . . . 236—239

1. Англиканские и православные позиции, л. 236: а) Вера и познание, л. 237; б) Христос — единый и истинный Бог, л. 238; в) Христианство и синкретизм, л. 239.

Глава III: Учение о Божественном Откровении в Англиканской Церкви . . . . . 240—328

— Богословие Откровения в англиканизме —

1. Бог — первоисточник и содержание Откровения, л. 240.
2. Учение о Боге, л. 240.
3. Святая Троица. — Святая Троица — глубокая тайна веры и источник Божественного Откровения: а) Единый Бог, л. 242; б) Категория бытия; — Троичность Лиц; — Бытие трех реальных Лиц; — Единство в троичности, л. 249; в) Православное учение.
4. Сотворение мира. — Сотворение мира — проявление Божественного Откровения в отношении космоса, л. 253: а) Символы, л. 254; б) Время и движение, л. 256; в) Воззрения, л. 256.

стр.

5. Христология. — Христология или Откровение двух естеств, л. 259; а) Соединение естеств, л. 261; б) Явление Божественного естества через соединение с человеческим естеством, л. 263.
6. Воплощение. — Воплощение Сына Божия — первая ступень Божественного космического Откровения, л. 265: а) Логос Откровения — воплощенное Слово, л. 270.
7. Сошествие во ад. — Сошествие Спасителя во ад, свет в вечной тьме — акт высшей справедливости —, л. 273 а) Сошествие во ад — первая ступень искупления, л. 274.
8. Воскресение, л. 277.
А. Воскресение Христа — вечное Откровение и печать тайны искупления, л. 278: а) Воскресение — вероучительная истина, л. 280; б) Тридневное Воскресение, л. 281; в) Подтверждение и отрицание Воскресения, л. 282; г) Пасха Господня — постоянство Воскресения, л. 285;
Б. Новая ориентация и новое понимание „Рекапитуляции" Христа в Церкви, л. 287: а) Воскресение Христа — уверенность нашего Воскресения, л. 288.
9. Вознесение на небо, л. 289.
1. Вознесение Господне на небо — венец Откровения Воплощения, л. 290: а) общее учение, л. 290; б) совершение прославления Господа Иисуса через Вознесение на небо.
2. Сын Божий после Вознесения на небо, л. 293.
10. Святой Дух, л. 295.
1. Святой Дух — Откровение и Освятитель, л. 295: а) Святой Дух, л. 297; б) Святой Дух — источник Божественной благодати, л. 299.
2. Пятидесятница — непосредственное и непрерывное явление Святого Духа (Церковь), л. 300.
11. Ангелы и Святые, л. 303.
Роль ангелов и святых в открытии Божества, л. 304.
А. — Сверхпочитание Пресвятой Девы: а) Эволюция этого вопроса, л. 306; б) Современные англиканские мнения, л. 308.
1. Основы Православной Церкви для сверхпочитания Божией Матери и Святых, л. 311: а) Божия Матерь, л. 312.
Б. — Святые — Божественно-человеческие орудия для Откровения, л. 314: а) Герой и святой, л. 314.
1. Почитание святых в англиканском богословии, л. 315: а) Канонизация святых, л. 317.
2. Особенное уважение святых предметов и мощей в Англиканской Церкви: а) Святые иконы, л. 319; б) мощи и церковные предметы, л. 321.
В. — Образование духовного человека — конечная цель Откровения, л. 322.

Глава IV: Источники и содержание Божественного Откровения 329—378
— Различия и общие точки зрения между Православной Церковью и Англиканской Церковью:

I. Причиной, источником и принципом Откровения является Бог, л. 329.
А. — Библия или Священное Писание: 1. Канонические книги, л. 329: а) Богодухновенность Священного Писания, л. 330; б) Соотношение между Богодухновенностью и Откровением, л. 331; в) Формы Богодухновения: видение, восприятие, сновидение, экстаз, л. 335; г) Понятие Богодухновенности, л. 337; д) Понятие неотъемлемого, л. 339;

стр.

е) Библейский канон: — Ветхий Завет, л. 340; — Новый Завет, л. 342; — Неканонические книги и отрывки, л. 344. 2. Апокрифические книги, л. 344: а) Происхождение Апокрифов, л. 345; б) Практика терапевтов и ессенов, л. 346; в) Псевдо-эпиграфы, л. 346; г) Апокрифы христианского происхождения, л. 347; д) Апокрифы в религиозных реформах, л. 348.

Б. — Священное Предание — живое и устное наследство Церкви: 1) Протяжение Священного Предания. — Начало христианского предания, л. 349: 1. Символы веры: а) „Апостольский", л. 350; б) Никеоконстантинопольский, л. 351; в) „Афанасиевский", л. 351, и 2) 85 апостольских канонов; Догматические определския; Божественные литургии и богослужебные книги; Мученические акты свидетельства; Церковная история; Писания Святых Отцов; Древние свидетельства о христианском обряде: а — Церковное искусство, л. 352; б — Христианская гимнология, л. 353; в — Христианская археология, л. 353.

II. Динамический вид Священного Предания, л. 354: а) Подразумеваемое и виртуальное явления, л. 355.

III. Соотношение между Священным Писанием и Священным Преданием, л. 356: а) различия, существующие между этими двумя Божественными источниками Откровения, л. 356.

IV. Роль Церкви в цельном сохранении Священного Писания и Священного Предания, л. 357: а) Критерии понимания, л. 358.

V. Исполнение и познание Божественного Откровения, л. 362. 1. Логические способы: а) внутренные, л. 362; б) внешные, л. 363.
2. Одолевающие критерии: а) чуда, л. 363; б) пророчества, л. 366.

В. — Следы первоначального Откровения, л. 369: а) Обычаи и обряды, л. 375; б) Фольклор и национальные традиции, л. 376.

ЧАСТЬ II

„РАЗВИТИЕ" И ВОСПРИИМЧИВОСТЬ, ЭТАПЫ БОЖЕСТВЕННОГО ОТКРОВЕНИЯ 379—417

Глава I: Историческое развитие и этапы Божественного Откровения . . . . . 379—385

1. Первоначальное Откровение, л. 379.
2. Божественное явление патриархам Ветхого Завета, л. 380.
3. Дохристианское или иудейское откровение, л. 381.
4. Время пророков. Центральная тема: пришествие Избавителя: а) Царское служение, л. 383; б) Первосвященническое служение, л. 383; в) Пророческое служение, л. 383.
5. Абсолютное или христианское Откровение, л. 384: а) Полнота Откровения, л. 385; б) Единство, универсальность и необходимость Откровения, л. 385.

Глава II: Англиканский эхо в православие . . . . . 387—418

А. Английские пререформаторы и Румынские княжества. —
1. Джон Виклиф, л. 388.
2. Роль румынского гуманиста Николая Олаха, л. 390: а) Связь Николая Олаха с звинглиеми Эколампадием, л. 390; б) Дру-

жественные отношения Николая Олаха с Эразмом Роттердамским, л. 391.
3. Ян Коменский, л. 391: а) Христианская педагогика, л. 392; б) Источники Божественного Откровения, л. 392.
Б. Англиканские реформаторы и отклик их учения, л. 394. — 1. Местные реформаторы: а) Джон Колет, л. 395; б) Томас Мор, л. 396; в) Томас Кранмер, л. 396; г) Хуг Латимер, л. 397; д) Вилиан Тиндал, л. 398; е) Джон Кнокс, л. 398; ж) Джон Веслей, л. 399.
2. Иноземные реформаторы и их влияние в Англии: а) Эразм Роттердамский, л. 400; б) Мартин Лютер, л. 401; в) Иоан Кальвин, л. 403.
В. Пропагандистские средства англиканизма, л. 404. — 1. Внутренние средства: а) Богословские: Общая книга молитв, 39 статей, л. 405; б) Церковное искусство и печать, л. 407; в) Церковная культура и литература, л. 408. — 2. Внешние средства: а) Англиканское миссионерство, л. 409; б) Братские связи англикан с христианскими вероисповеданиями и нехристианами, л. 410; в) Теория „Ветвей" и „Компрехенсивности", л. 411.
Г. Роль патриархов Кирилла Лукариса и Митрофана Критопула в англикано-православных отношениях, л. 412. — 1. Исповедания веры: а) Ясский собор и Православное Исповедание веры, л. 415; б) Апологетическая деятельность молдавского митрополита Варлаама, л. 416.

ЧАСТЬ III

РЕЗЮЛТАТЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ АНГЛИКАНСКО-ПРАВОСЛАВНОГО ДИАЛОГА В СВЕТЕ ОТКРОВЕННОЙ ИСТИНЫ 419—438

Глава I: Непосредственные контакты между Румынской Православной Церковью и Англиканской Церковью . 419—438

Личные контакты, л. 419.
1. Апологетические произведения румынского ученого богослова Николая Милеску, л. 420: Инициаторы первого англиканско-православного диалога: Томас Шмит — Н. Милеску, л. 425; Богатый год 1688, л. 426.
2. Роль молдавского ученого Димитрия Кантемира и его сына Антиоха в англикано-православных связях, л. 428.
3. Эпоха Константина Брынковяну, л. 433: а) Англиканские клирики—дипломаты в румынских княжествах, л. 434; б) Впечатления, оставшиеся у англикан, о мученической кончине семьи Брынковяну, л. 434; в) Англикано-румынские связи через Ближний Восток, л. 434.
4. Призвание румынского священника Дамиана Самойла, л. 435: а) Апологет и студент в Оксфорде, л. 435; б) Ученик Б. Франклина, л. 436; в) Миссионер в Северной и Южной Америке, л. 436.
5. Проявление румынского Православия во время Александра Кузы, л. 437.

стр.

ЧАСТЬ IV

ОТ ПРОЕКТЫ ДО ДОСТИЖЕНИЯ (РЕАЛИЗАЦИИ) 439—464

Глава I: Важные современные документы . . . . . 439—450

1. Вопрос о Божественном Откровении в англикано-православных переговорах в Бухаресте с 1935 году, л. 439: а) Начало переговоров: англикано-православные совещания, л. 440; б) Британское Библейское общество и его связи с Румынией, л. 442; в) Рамки признания англиканских хиротоний; г) Св. Писание и св. Предание — основы диалога, л. 443.
2. Румынский патриарх Мирон Кристя и англиканский архиепископ Космо Ланг, 448: а) Взаимные визиты, л. 448; б) Престиж Румынского Православия в Англиканском обществе, л. 450.

Глава II: Конференции и собрания . . . . . 451—464

1. Ламбетские Конференции, л. 451. — Проблемы и новые положения, л 451: а) Точки зрения, касающиеся источников Божественного Откровения, л. 451.
2. Родосские совещания, л. 452.
3. Решения, принятые в Бухаресте в 1965 году, л. 454.
4. Беседы в Лондоне в 1966 году, л. 455: а) Св. Писание, л. 457; б) Рамки и значение Св. Предания, л. 457; в) Новые отношения англиканизма к древнему преданию, л. 458; г) Новые перспективы, л. 460.

Заявления Блаженнейшего Юстиниана в Женеве в 1966 г., л 461: а) Значение этого заявления для англиканского общества, л. 462; б) Его значение в Экуменическом движении, л. 463.

В Место заключения (по румынский и английский) 465, 474

Селективная библиография 481

Публистическая деятельность 494

Curriculum vitae 497

Декларация 498

Diak. P. I. DAVID

PRÄMISSEN DES ANGLIKANISCH-ORTHODOXEN DIALOGS: IN DER AUFFASSUNG ÜBER DIE GÖTTLICHE OFFENBARUNG

— Ein Beitrag der rumänischen theologischen Kultur —

DOKTORARBEIT

INHALTSVERZEICHNIS

seite

Vorwort, von Pr. Prof. Dr. Petru Rezuş . . . . . 213—222

Einleitung: 1. Die göttliche Offenbarung als Grundlage der christlichen Religion, 223; 2. Gemeinsames bei der Auslegung der Heiligen Schrift und der Heiligen Tradition, 224; 3. Die Offenbarung Jesu Christi, als Grundlage des interkonfessionellen Gesprächs, 226.

TEIL I

Die göttliche Offenbarung, Kennzeichen unserer Religion. . . . . 229—377

Kapitel I: Die Religion und die göttliche Offenbarung . . 229—235

Kapitel II: Die Problematik der göttlichen Offenbarung in der heutigen Theologie . . . . . 236—239

1. Anglikanische und orthodoxe Steleungnahmen, 236.

Kapitel III: Die Theologie der Offenbarung in Anglikanismus im Vergleich mit der orthodoxen Lehre . . 240—328

1. Gott, die Urquelle und der Inhalt der Offenbarung, 240.
2. Die Gotteslehre, 240.
3. Die Heilige Dreifaltigkeit, 242.
4. Die Schöpfung, 253.
5. Die Christuslehre, 259.
6. Die Menschwerdung, 265.
7. Die Höllenfahrt Christi, 273.
8. Die Auferstehung, 277. A. Die Auferstehung Christi als Offenbarung der Ewigkeit und als Siegel des Heilsmysteriums, 278; B. Die neue Orientierung und des neue Verständinis über die Rekapitulation in Christus und in der Kirche, 287.
9. Die Himmelfahrt, 289.
10. Der Heilige Geist, 295; 1. Der Heilige Geist als Erfüllung und Heiligung, 295; 2. Das Pfingstereignis als direkte und fortwährende Offenbarung des Heiligen Geistes (die Kirche), 300.
11. Die Engel und die Heiligen, 303; A. Die Überverehrung der Heiligen Jungfrau Maria, 306. B. Die Heiligen als Mittel der Offenbarung, 310. C. Die Erneuerung zum geistigen Menschen als Endziel der göttlichen Offenbarung, 322.

seite

Kapitel IV: Die Quellen und der Inhalt der göttlichen Offenrung . . . . . 329—378

TEIL II

"Entfaltung" und Aufnahme als Stufen der göttlichen Offenbarung . 379—417

Kapitel I: Die geschichtliche Entwicklung und die Stufen der göttlichen Offenbarung . . . . . 379—385

Kapitel II: Nachklänge des Anglikanismus in der Orthodoxie 387—418

A. Die englischen Vorreformatoren und das Ziel Ihrer Lehre, 385; B. Die englischen Reformatoren und der Zweck ihrer Lehre, 395; C. Mittel der Verbreitung der anglikanischen Lehre, 404; D. Die Rolle der Pâtriarchen Kyril Lukaris und Mitrofan Kritopoulos in der anglikanisch-orthodoxen Beziehungen, 412.

TEIL III

Ergebnisse und Aussichten des anglikanisch-orthodoxen Dialogs im Lichte der offenbarten Wahrheit . . . . . 419—438

Kapitel I: Direkte kontakte zwischen der Rumänischen Orthodoxen Kirche und der Kirche von England . . 419—438

1. Das apologetische Werk des rumänischen Gelehrten Nicolae Milescu, 420.
2. Die Rolle des Gelehrten Dimitrie Cantemir und seines Sohnes Antioch Cantemir, in den anglikanisch-orthodoxen Beziehungen, 428.
3. Die Epoche des Constantin Brâncoveanus, 433.
4. Der Beruf des rumänischen Priesters Dămian (Samoilă), 435.
5. Die Behauptung der rumänischen Orthodoxie unter der Fürsten Alexandru Ioan Cuza, 437.

TEIL IV

Von Projekten zu Verwirklichungen . . . . . 439—464

Kapitel I: Offizielle Kontaktaufnahmen in unserem Jahrhundert . . . . . 439—450

1. Die Frage nach der göttlichen Offenbarung in den anglikanich-orthodoxen Verhandlungen von Bukarest (1935), 439.
2. Der Patriarch Miron Cristea und der Erzbischof Cosmo Lang, 448.

Kapitel II: Zusammenkünfte und Begegnungen . . . . 451—464

1. Die Zusammenkunft von Lambeth, 451; 2. Die Zusammenkunft von Rhodos, 452; 3. Die Schlussfolgerungen von Bukarest, 1965, 454; 4. Die Diskussionen von London (1966), 455.

Die Erklärung Seiner Seligkeit des Patriarchen Justinian in Genf, 461.

Anstatt von Schlussfolgerungen . . . . . 465—474

Bibliographische Auswahl 481

Publizistische Tätigkeit 494

Curriculum vitae 497

Erklärung 498

Διακόνου Πέτρου Η. Δαυίδ

Αἱ προυποθέσεις τοῦ ἀγγλικανο-ὀρθοδόξου διαλόγου: Ἡ ἀντίληψις τῆς θείας ἀποκαλύψεως Ἡ συμβολὴ τῆς ρουμανικῆς θεολογίας

Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ

Περιεχόμενον

σελ.

Πρόλογος. Ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ ἱερέως Δρ. Πέτρου Ρεζούς . . . 213—222

Εἰσαγωγή: 1. Ἡ θεία ἀποκάλυψις, βάσις τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας, 223; 2. Τὰ κοινὰ σημεῖα εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ Παραδόσεως, 224; 3. Ἡ ἀποκάλυψις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, βάσις τοῦ διαχριστιανικοῦ διαλόγου, 226.

Μέρος πρῶτον

Ἡ θεία ἀποκάλυψις, τὸ ἰδιαίτερον γνώρισμα τῆς θρησκείας ἡμῶν . . . 229—377

Κεφ. Α'. Ἡ θρησκεία καὶ ἡ θεία ἀποκάλυψις . . . . . 229—235

Κεφ. Β'. Ὁ προβληματισμὸς τῆς θείας ἀποκαλύψεως εἰς τὴν σύγχρονον θεολογίαν . . . . . 236—239

1. Σχέσεις ἀγγλικανῶν καὶ ὀρθοδόξων, 231: α. Πίστις καὶ γνῶσις, 232; β. Χριστός, ὁ μόνος καὶ ἀληθινὸς Θεός, 232.

Κεφ. Γ'. Ἡ θεολογία τῆς Ἀποκαλύψεως εἰς τὸν ἀγγλικανισμὸν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν . . . . . 240—328

1. Ὁ θεός, πρώτη πηγὴ καὶ περιεχόμενον τῆς ἀποκαλύψεως, 240.
2. Ἡ διδασκαλία περὶ τοῦ Θεοῦ, 240.
3. Ἡ Ἁγία Τριάς. Ἡ Ἁγία Τριάς, τὸ μυστήριον τῆς πίστεως τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, 242.
4. Ἡ δημιουργία. Ἡ δημιουργία ὡς ἐκδήλωσις τῆς θείας Ἀποκαλύψεως ἐν σχέσει πρὸς τὸν κόσμον, 253.
5. Χριστολογία. Χριστολογία ἢ ἀποκάλυψις τῶν δύο φύσεων, 259.
6. Ἡ ἐνανθρώπησις. Ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὁ πρῶτος βαθμὸς τῆς ἐν τῷ κόσμῳ θείας Ἀποκαλύψεως, 265.
7. Ἡ ἐν τῷ ᾅδῃ κάθοδος. Ἡ ἐν τῷ ᾅδῃ κάθοδος τοῦ Σωτῆρος, φῶς εἰς τὴν αἰωνίαν νύκτα, ἡ ὑστάτη πρᾶξις τῆς δικαιοσύνης, 273.
8. Ἡ Ἀνάστασις, 277; Α. Ἡ Ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ, ἡ ἀποκάλυψις τῆς αἰωνιότητος, σφραγὶς τοῦ μυστηρίου τῆς σωτηρίας, 273; Β. Ἡ νέα κατεύθυνσις καὶ κατανόησις τῆς ἀνακεφαλαιώσεως ἐν τῷ Χριστῷ, 287.
9. Ἡ Ἀνάληψις. Ἡ Ἀνάληψις εἰς τὸν οὐρανὸν τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, ἡ ἀποκορύφωσις τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως, 289.
10. Τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, 295: 1. Τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, πλήρωμα καὶ ἁγιασμός, 295; 2. Ἡ Πεντηκοστή, ἡ ἄμεσος καὶ συνεχὴς ἀποκάλυψις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος (Ἐκκλησία), 300.
11. Οἱ ἄγγελοι καὶ οἱ ἅγιοι, 303: 1. Ὁ ρόλος τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν ἁγίων ἐν τῇ Ἀποκαλύψει τοῦ Θεοῦ, 304: Α. Ἡ ὑπερύμνησις τῆς Ἀειπαρθένου Μαρίας, 306; Β. Οἱ ἅγιοι, ὄργανα τῆς ἀποκαλύψεως, 314; Γ. Ὁ καταρτισμὸς τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὕστατος σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου, 322.

σελ.

Κεφ. Δ'. Αἱ πηγαὶ καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς θείας Ἀποκαλύψεως . 329—378
Τὰ κοινὰ σημεῖα καὶ διαφοραὶ μεταξὺ τῆς ὀρθοδόξου καὶ ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας.

Μέρος δεύτερον

Ἡ «ἀνάπτυξις» τῆς Ἀποκαλύψεως Βαθμοὶ ἐν τῇ θείᾳ Ἀποκαλύψει . 379—417

Κεφ. Α'. Ἡ ἱστορικὴ ἀνάπτυξις καὶ οἱ βαθμοὶ τῆς θείας Ἀποκαλύψεως 379—385
Κεφ. Β'. Οἱ ἀντίλαλοι τοῦ ἀγγλικανισμοῦ ἐν τῇ Ὀρθοδοξίᾳ . . . . 387—418
Α. Οἱ ἄγγλοι προμεταρρυθμισταὶ καὶ αἱ ρουμανικαὶ περιοχαί, 388; Β. Οἱ ἄγγλοι μεταρρυθμισταὶ καὶ ὁ σκοπὸς τῆς διδασκαλίας αὐτῶν, 394; Γ. Μέσα τῆς διαδόσεως τοῦ ἀγγλικανισμοῦ, 404; Δ'. Ὁ ρόλος τῶν πατριαρχῶν Κυρίλλου Λουκάρεως καὶ Μητροφάνους Κρητοπούλου, εἰς τὰς ἀγγλικανο-ὀρθοδόξους σχέσεις, 412.

Μέρος τρίτον

Ἀποτελέσματα καὶ προϋποθέσεις τοῦ ἀγγλικανο-ὀρθοδόξου διαλόγου ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἀποκεκαλυμμένης ἀληθείας . . . 419—438
Κεφ. Α'. Αἱ ἄμεσοι ἐπαφαὶ μεταξὺ τῆς Ρουμανικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀγγλίας . . . . . 419—438
1. Τὸ ἀπολογητικὸν ἔργον τοῦ ρουμάνου ἐπιστήμονος Νικολάου Μιλέσκου, 420.
2. Ὁ ρόλος τοῦ ἐπιστήμονος Δημητρίου Καντεμίρ καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς ἀγγλικανο-ὀρθοδόξους σχέσεις, 428.
3. Ἡ ἐποχὴ τοῦ Κωνσταντίνου Μπρανκοβεάνου, 433.
4. Ἡ κλῆσις τοῦ ρουμάνου ἱερέως Δαμιανοῦ Σαμοϊλα, 435.
5. Ἡ προβολὴ τῆς ρουμανικῆς ὀρθοδοξίας ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου Ἰωάννου Κούζα, 437.

Μέρος τέταρτον

Ἀπὸ τὰς προϋποθέσεις εἰς τὰ ἀποτελέσματα . . . . . 439—464
Κεφ. Α'. Αἱ ἐπίσημαι ἐπαφαὶ εἰς τὸν αἰῶνα ἡμῶν . . . . . 439—450
1. Τὸ πρόβλημα τῆς θείας ἀποκαλύψεως εἰς τὰς ἀγγλικανο-ὀρθοδόξους διαπραγματεύσεις τοῦ Βουκουρεστίου (1935), 439.
2. Ὁ Πατριάρχης Μύρων Κρίστεα καὶ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Cosmo Lang, 448.
Κεφ. Β'. Συνεδριάσεις . . . . . 451—464
1. Ἡ συνεδρίασις τοῦ Lambeth, 451; 2. Αἱ συζητήσεις τῆς Ρόδου, 452; 3. Τὰ συμπεράσματα τῆς συνεδριάσεως τοῦ Βουκουρεστίου (1965), 454; 4. Αἱ συνομιλίαι τοῦ Λονδίνου (1966), 455.
Ἡ δήλωσις τῆς Α. Μ. τοῦ Πατριάρχου Ρουμανίας Ἰουστινιανοῦ, εἰς Γενεύην, 455.
Ἀντὶ συμπερασμάτων 465, 474
Γενικὴ βιβλιογραφία 481
Συγγραφικὰ δραστηριότης 494
Βιογραφικὸν συμείωμα 497
Ἡ δήλωσις 498

DIN ACTIVITATEA ŞI CRONICA INSTITUTELOR TEOLOGICE

ACORDAREA TITLULUI DE „DOCTOR ÎN TEOLOGIE" UNOR NOI CANDIDAŢI

În ultima vreme, numărul tinerilor care, după studii superioare de teologie, s-au învrednicit de obţinerea înaltului titlu de doctor în teologie al Institutului teologic universitar din Bucureşti, a crescut cu încă trei: un teolog aparţinînd Bisericii Ortodoxe Române, un teolog aparţinînd Bisericii Armene din România şi un teolog aparţinînd Patriarhiei apostolice de Antiohia, — cîteştrei bursieri ai Patriarhiei Române.

Noii doctori în teologia ortodoxă şi-au susţinut tezele pentru obţinerea acestui titlu în ultimul pătrar al anului trecut, 1975, — după ce în prealabil au fost îndeplinite toate prevederile regulamentare — în faţa unor comisii de examinatori alcătuite din profesori de la Institutele teologice universitare din Bucureşti şi Sibiu, potrivit materiei şi secţiei teologice în care s-a specializat fiecare candidat. Comisiile examinatoare au fost prezidate de ierarhi membri ai Sfîntului Sinod, ca delegaţi ai Prea Fericitului Părinte Patriarh Justinian.

Dăm în rîndurile de mai jos cîteva date în legătură cu aceste examene în ordinea cronologică a susţinerii lor.

*

Primul dintre cei trei candidaţi, **Diac. Const. Voicu,** lector la Institutul teologic de grad universitar din Sibiu, şi-a susţinut examenul pentru titlul de doctor în teologie universitar din Bucureşti, a crescut cu încă trei: un teolog aparţinînd Bisericii Patrologie tema: *Teologia muncii la Sfîntul Ioan Gură de Aur şi actualitatea ei,* elaborată sub îndrumarea P. C. Pr. Prof. Dumitru Fecioru, conducător de specialitate şi referent principal şi publicată, în prealabil, potrivit dispoziţiunilor regulamentare în revista «Mitropolia Ardealului», XX (1975), nr. 3—5, p. 3—138 şi în extras.

Comisia examinatoare, prezidată de I. P. S. Nicolae Mladin, mitropolitul Ardealului, a fost alcătuită din următorii membrii de la cele două Institute teologice: P. C. Pr. Prof. Dumitru Fecioru (Bucureşti), P. C. Pr. Prof. Teodor Bodogae (Sibiu), P. C. Pr. Prof. Milan P. Şesan (Sibiu); P. C. Pr. Prof. Ioan Rămureanu (Bucureşti), P. C. Prof. Niculae Şerbănescu (Bucureşti) şi Dl. Prof. Al. Elian (Bucureşti).

În urma examenului în legătură cu subiectul tezei elaborate, şi susţinute, comisia examinatoare a proclamat pe candidatul Diac. Voicu Constantin doctor în teologia ortodoxă, specialitatea Patrologie, cu media 8,78, calculată conform dispoziţiunilor art. 192 din Regulamentul şcolilor de învăţămînt teologic.

La sfîrşitul examenului, noul doctor în teologie, Diac. Lect. Voicu Constantin a fost călduros felicitat de către I. P. S. Mitropolit Nicolae al Ardealului, preşedintele comisiei de examen, de membrii comisiei precum şi de ceilalţi participanţi care au asistat la acest examen.

A avut loc apoi o tradiţională agapă de despărţire.

P. C. Diac. dr. *Constantin Voicu,* lector la Institutul teologic din Sibiu, s-a născut la 5 decembrie 1929, la Braşov, unde şi-a făcut şi studiile secundare, la liceul

«Andrei Şaguna», după care în 1948 s-a înscris la Institutul teologic de grad universitar din Sibiu, pe care l-a absolvit în anul 1952, cînd şi-a susţinut şi teza de licenţă în teologie, intitulată *Despre Biserică*; în acelaşi an, căsătorindu-se, a fost hirotonit diacon.

Între anii 1959—1963, P. C. Diac. Const. Voicu a urmat cursurile de doctorat în teologie la Institutul teologic de grad universitar din Bucureşti secţia istorică, specialitatea Patrologie.

Din 1952 pînă în prezent a funcţionat în diferite posturi în cadrul Institutului teologic din Sibiu, ca bibliotecar (1952—1959), secretar şef (1959—1973) şi, de la 1 noiembrie 1973, lector universitar la acest Institut teologic.

Paralel cu această activitate, P. C. Diac. dr. Constantin Voicu a desfăşurat şi o activitate publicistică de specialitate, publicînd mai multe articole, studii şi recenzii cu subiecte din patrologie şi patristică în revistele noastre bisericeşti.

*

Al doilea candidat, **dl. Nadim Jamal Tarazi,** originar din Liban, şi-a susţinut teza pentru obţinerea titlului de doctor în teologia ortodoxă, la Institutul teologic universitar din Bucureşti, în ziua de 4 decembrie 1975, în faţa unei comisii formată din P. S. Roman Ialomiţeanul, episcop-vicar al Arhiepiscopiei Bucureştilor, ca preşedinte, P. C. Pr. Prof. Grigorie Marcu (Sibiu), conducător de specialitate şi referent principal al tezei, P. C. Pr. Lect. Const. Corniţescu (Bucureşti), P. C. Pr. Prof. Mircea Chialda (Bucureşti), P. C. Prof. Nic. Neaga (Sibiu), ca membri.

Subiectul tezei elaborate la specialitatea Noul Testament, din cadrul secţiei biblice, a fost *Împărăţia lui Dumnezeu şi poporul iudeu după Evangheliile canonice*, lucrare depusă la secretariat în manuscris dactilografiat de 195 pagini, care urmează să fie publicată ulterior.

Apreciind strălucitele răspunsuri ale candidatului la sfîrşitul examenului, comisia l-a proclamat doctor în teologia ortodoxă cu media 10 (zece), fiind cel dintîi ortodox neromân de peste hotare, care a obţinut cel mai înalt titlu academic la Institutul teologic universitar din Bucureşti în ultimii 30 de ani.

La sfîrşitul examenului, doctorul în teologie Nadim Jamal Tarazi a fost călduros felicitat de P. S. Episcop Roman Ialomiţeanul, preşedintele comisiei de examen, de ceilalţi membri examinatori şi de toţi cei care au asistat la examen.

«Dorim ca ceea ce aţi învăţat la Institutul teologic din Bucureşti — a spus P. S. Episcop preşedinte — să rodească în inima dvs. şi să fie folositor Bisericii Ortodoxe din Antiohia al cărei fiu duhovnicesc sînteţi. Venind din Răsărit, de departe, la noi, pentru a vă însuşi noi cunoştinţe teologice, ierarhii, profesorii şi studenţii teologi, care v-au devenit apoi colegi, v-au primit cu inimă deschisă şi v-au îmbrăţişat ca pe un frate. Plecînd de la noi, purtaţi în inimă totdeauna această dragoste arătată de Biserica noastră şi mărturisiţi-o Bisericii Dvs... Sperăm că îmbogăţit cu cunoştinţele teologice primite la noi veţi fi un demn continuator al Sfinţilor Părinţi sirieni, care au făcut să strălucească gloria Antiohiei, prin Sfîntul Ioan Gură de Aur, Sfîntul Efrem Sirul, Sfîntul Ioan Damaschin. Sîntem convinşi că veţi păstra amintirea plăcută a anilor petrecuţi în România şi că — cunoscîndu-ne la noi acasă, în Biserica noastră — veţi contribui la strîngerea legăturilor de dragoste şi frăţietate creştină între Biserica Ortodoxă a Antiohiei şi Biserica Ortodoxă Română».

Vădit mişcat, a răspuns apoi dr. Nadim Jamal Tarazi, care a exprimat recunoştinţă şi mulţumire Prea Fericitului Părinte Patriarh Justinian, membrilor Sfîn-

tului Sinod, profesorilor Institutelor teologice din Bucureşti şi Sibiu, colegilor teologi, pentru atenţia şi dragostea frăţească cu care a fost înconjurat în timpul şederii sale în România, ca student teolog, la cursurile de licenţă şi de la doctorat. Plecînd din România — a spus el — va duce cu sine imaginea unor oameni şi locuri de neuitat.

La sfîrşit, a urmat tradiţionala agapă de rămas bun.

Dr. *Nadim Jamal Tarazi* s-a născut la 2 septembrie 1945, la Iaffa, în Ţara sfîntă. În anul 1949, părinţii săi stabilindu-se în Liban, acesta urmează studiile secundare la liceul francez din Beirut, unde, în 1960, îşi ia bacalaureatul. Tot aici a urmat apoi cursurile Facultăţii de medicină de pe lîngă Universitatea Sfîntul Iosif. Simţind o puternică vocaţie pentru preoţie, cu binecuvîntarea I. P. S. Mitropolit Elias de Tripoli, Nadim Jamal Tarazi a venit în ţara noastră, în 1965, unde ca bursier al Patriarhiei Române, a urmat cursurile de licenţă şi de doctorat la Institutul teologic de grad universitar din Bucureşti. La examenul pentru titlul de licenţiat în teologie, pe care l-a promovat cu media generală 9,91, Nadim Jamal Tarazi a elaborat teza intitulată *Probleme introductive la cartea profetului Sofonie*. După terminarea, în 1969, a cursurilor de doctorat la Institutul teologic din Bucureşti, Nadim Jamal Tarazi s-a înapoiat în ţara sa, unde, în 1970, a fost numit lector pentru studiile biblice la Institutul teologic Sfîntul Ioan Damaschinul din Balamed (Liban); a audiat cursuri de specialitate şi la Facultăţile de teologie din Elveţia şi R. F. Germania.

Atît în revistele teologice româneşti cît şi în alte reviste de teologie străine, dr. Nadim Jamal Tarazi a publicat valoroase studii de specialitate.

*

Al treilea candidat la titlul de doctor în teologia ortodoxă, **P. C. Arhim. Zareh Baronian,** slujitor la biserica armeană din capitală şi vicar administrativ al Episcopiei Armene din Bucureşti, şi-a susţinut examenul tezei de doctorat în ziua de 18 decembrie 1975.

Lucrarea de doctorat cu titlul *Liturghia Bisericii armene în cadrul celorlalte rituri liturgice răsăritene. Studiu comparativ,* elaborată sub îndrumarea P. C. Pr. Prof. Ene Braniştе, a fost publicată în revista «Ortodoxia», XXVII (1975) nr. 1, p. 3—164 şi în extras. Comisia de examinare a fost alcătuită din: P.S. Roman Ialomiţeanul, episcop vicar al Arhiepiscopiei Bucureştilor, ca preşedinte, P. C. Pr. prof. Ene Braniştе conducător ştiinţific şi referent principal, P. C. Pr. prof. Al. Moisiu (Sibiu), P. C. Pr. prof. Dumitru Călugăr (Sibiu), Dl. prof. Nicoale Lungu (Bucureşti), P. C. Diac. prof. Nic. Balcă (Bucureşti), Dl. prof. Iorgu Ivan (Bucureşti) şi P.C. diac. lect. Nicu Moldoveanu (Bucureşti), ca membri.

În urma răspunsurilor date de candidat la întrebările membrilor comisiei de examen, P. Cuv. Arhim. Zareh Baronian a fost apreciat cu media 9,57, calculată conform dispoziţiunilor regulamentare, şi a fost declarat doctor în teologia ortodoxă.

La sfîrşitul examenului, dr. Arhim. Zareh Baronian a fost felicitat de P.S. Episcop Roman Ialomiţeanul, vicar patriarhal, preşedintele comisiei, de membrii comisiei, de membrii consiliului eparhial al Episcopiei Armene din R. S. România, prezenţi în sală ca invitaţi, şi de ceilalţi asistenţi la examen.

După decernarea titlului de doctor în teologie, P. Cuv. Arhim. Zareh Baronian a mulţumit Prea Fericitului Părinte Patriarh Justinian şi profesorilor de la Institutele teologice din Bucureşti şi Sibiu, pentru solicitudinea, atenţia şi asistenţa deosebită

de care s-a învrednicit, cu părintească dragoste, în timpul cursurilor şi examenelor susţinute, pentru desăvîrşirea pregătirii sale teologice.

A urmat apoi tradiţionala agapă de despărţire, în timpul căreia au luat cuvîntul mai mulţi vorbitori, care au făcut aprecieri şi au exprimat şi cu acest prilej felicitări noului purtător al titlului de doctor în teologie.

Arim. *dr. Zareh Baronian* — pe numele de botez Hagop — s-a născut la Bucureşti, la 2 septembrie 1941. Studiile începătoare le-a făcut la şcoala armeană din Bucureşti. Între anii 1955—1959 a urmat liceul pedagogic din Erevan (Armenia Sovietică), iar între anii 1959—1961 a funcţionat ca învăţător la şcoala armeană din Bucureşti.

În anul 1961 Zareh Baronian a început cursurile Academiei teologice din Ecimiadzin—Armenia, cu binecuvîntarea P. S. Episcop Dirayr Mardighian al Episcopiei Armene din R. S. România, pe care le-a absolvit în 1964 (anul 1963—1964 l-a urmat însă la Academia duhovnicească din Moscova). Licenţa în teologie şi-a susţinut-o cu succes la Academia teologică din Ecimiadzin.

În anul 1963, tînărul teolog Zareh Baronian a fost hirotonit diacon. Între anii 1967 şi 1970 a urmat cursurile de doctorat la Institutul teologic universitar din Bucureşti, secţia practică, specialitatea Liturgică, pastorală şi artă creştină.

În anul 1965, diaconul Zareh Baronian a fost hirotonit ieromonah, iar în 1969, arhimandrit, în catedrala patriarhală din Ecimiadzin; în 1971 a fost hirotesit mitrofor.

Cu prilejul absolvirii cursurilor de doctorat în teologia ortodoxă la Institutul teologic din Bucureşti, în 1971, Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian i-a acordat «Crucea patriarhală» pentru contribuţia sa la adîncirea relaţiilor ecumenice dintre Biserica Ortodoxă Română şi Biserica Armeană.

La 8 martie 1971, Arhim. Zareh Baronian şi-a susţinut examenul oral aprofundat de admisibilitate, premergător celui pentru obţinerea titlului de doctor în teologie.

De la 1 aprilie 1971, Arhim. Zareh Baronian funcţionează ca vicar administrativ al Episcopiei Armene din R. S. România cu sediul la Bucureşti.

CONFERINȚA TEOLOGICĂ INTERCONFESIONALĂ DE LA INSTITUTUL TEOLOGIC UNIVERSITAR DIN BUCUREȘTI

Marți, 11 mai 1976, la Institutul teologic universitar din București s-au desfășurat lucrările primei Conferințe teologice interconfesionale, pe anul în curs. La acestea au luat parte reprezentanți ai celor trei mari confesiuni creștine din țara noastră, rectorii, prorectorii și profesori ai Institutelor teologice, directorii Seminariilor teologice ortodoxe, profesorii, doctoranzii și studenții Institutului teologic din București și invitați.

În cuvîntul de deschidere a lucrărilor Conferinței, P. C. Pr. prof. *Mircea Chialda*, rectorul Institutului teologic universitar din București, a arătat, succint, că, în cadrul bunelor relații dintre cultele din țara noastră și a ecumenismului local, conferințele teologice interconfesionale au contribuit la o și mai bună cunoaștere și apropiere între cultele din România și a credincioșilor. Colaborarea interconfesională, pe teren practic, are în vedere slujirea intereselor vitale ale întregului nostru popor și ale patriei, precum și a năzuințelor de pace, libertate, independență, dezvoltare și progres ale întregii lumi contemporane. În final, a salutat pe participanții la conferință, urîndu-le mult succes în adîncirea temelor prilejuite de cea de a V-a Adunare generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor, de la Nairobi-Kenya (1975), care au în vedere dezvoltarea și progresul.

În prezidiul Conferinței au luat loc: I. P. S. Mitropolit Nicolae al Banatului; P. C. Pr. Prof. Isidor Todoran, rectorul Institutului teologic universitar din Sibiu, P. C. Prof. Jozsef Nemecsek, rectorul Institutului teologic catolic din Alba Iulia; Dl. Prof. Rapp Károly, rectorul Institutului teologic protestant universitar unic din Cluj-Napoca; P. C. Pr. Prof. Mircea Chialda, rectorul Institutului teologic universitar din București, Dl. Prof. Hermann Binder, prorectorul Institului teologic protestant unic universitar, secția luterană Sibiu; P. C. Diac. Prof. Constantin Voicu, prorectorul Institutului teologic universitar din Sibiu și P. C. Pr. Prof. Dumitru Popescu, prorectorul Institutului teologic universitar din București.

Lucrările Conferinței au fost conduse de rectorii Institutelor teologice: Pr. Prof. Mircea Chialda-București, Pr. Prof. Isidor Todoran-Sibiu și Prof. Rapp Karoly — Cluj-Napoca.

Obiectivul principal al Conferinței l-a constituit evaluarea lucrărilor și hotărîrilor Adunării Generale a Consiliului Ecumenic al Bisericilor de la Nairobi, evaluare realizată prin cele trei referate susținute: 1. *A V-a Adunare generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor de la Nairobi-Kenya. Rezultate și perspective*, referat principal susținut de P. C. Pr. Prof. Dumitru Popescu de la Institutul teologic din București; 2. *Evaluarea lucrărilor din secția a V-a a Adunării generale a Consiliului Ecumenic al Bisericilor, de la Nairobi. Reflectarea acestora în secție și în Adunarea generală*, referat secundar I, susținut de Dl. Prof. Lenghel Lorand, de la Institutul teologic protestant unic din Cluj-Napoca și 3. *Dimensiunea teologică reflectată în lucrările Adunării generale a Consiliului Ecumenic al Bi-*

sericilor de la Nairobi (1975), referat secundar II, susţinut de P. C. Pr. Lector Dumitru Abrudan, de la Institutul teologic ortodox din Sibiu.

Referatul principal, prezentat de *Pr. conf. Dumitru Popescu*, a oferit o imagine de ansamblu asupra problematici cuprinse în cele şase rapoarte ale secţiilor, subliniind rezultatele şi perspectivele Adunării generale a Consiliului Ecumenic al Bisericilor de la Nairobi. Urmărind şi dimensiunea teologică a acestei Adunări generale, referentul a venit cu poziţii ortodoxe la obiect. P. C. Sa a arătat în mod documentat că Adunarea Generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor de la Nairobi a dat dovadă de maturitate în abordarea tematicii şi constituie un real progres al Mişcării ecumenice contemporane. «Lucrările şi rapoartele Adunării generale de la Nairobi a Consiliului Ecumenic al Bisericilor se caracterizează prin globalitate, maturitate şi practicitate. Globalitate fiindcă temele celor şase secţii au fost interpretate într-un context mult mai larg decît în trecut; maturitate, fiindcă s-a căutat să se depăşească unele din deficienţele Mişcării ecumenice manifestate anterior; practicitate, fiindcă problemele au fost abordate în mod realist şi s-au propus măsuri concrete pentru contribuţia Bisericilor la rezolvarea lor, în spiritul temei centrale, care a însufleţit lucrările Adunării «Hristos eliberează şi uneşte».

Prof. Lenghel Lorand a întreprins, în coreferatul său, o evaluare a Adunării generale a Consiliului Ecumenic al Bisericii de la Nairobi, prin prisma drepturilor omului aprofundate de către secţia a V-a a Adunării în subsecţiile ei. Luînd ca bază Raportul secţiei, Prof. Lenghel Lorand a respins atît discriminările rasiale cît şi discriminările dintre bărbat şi femeie, subliniind drepturile egale dintre aceştia. În continuare, referentul a arătat că drepturile fundamentale ale omului şi drepturile naţionalităţilor conlocuitoare sînt consfinţite prin legi şi asigurate de statul nostru tuturor cetăţenilor săi: români, maghiari, germani şi de alte naţionalităţi, în mod egal. Domnia Sa a calificat «Memorandum»-ul episcopului Beky Zoltan, maghiar din America, despre situaţia religioasă a naţionalităţilor conlocuitoare din România ca tendenţios şi cu totul neadevărat. «Potrivit învăţăturii creştine, acest act este un păcat împotriva evidenţei. Mulţi reprezentanţi ai Consiliului Ecumenic al Bisericilor au vizitat adesea România şi cunosc adevărul situaţiei de aici. Am fi foarte fericiţi să vedem aplicată pretutindeni în lume felul în care e practicată în România politica privind naţionalităţile conlocuitoare».

Pr. Lector Dumitru Abrudan, ocupîndu-se în coreferatul său cu dimensiunea teologică a Adunării generale Consiliul Ecumenic al Bisericilor de la Nairobi, a insistat asupra conceptului de conciliaritate şi comunitate conciliară, aprofundat şi definit de secţia a II-a în Raportul său. Pornind de la ideea că acest concept nu a fost abordat într-o dimensiune verticală izolată, ci şi în contextul aspiraţiilor lumii contemporane de unitate şi colaborare, P. C. Sa a ajuns la concluzia că Adunarea generală de la Nairobi a reuşit să ţină un echilibru mai evident între preocupările de ordin teologic şi cele de ordin social.

După susţinerea referatelor, mulţi participanţi au luat cuvîntul subliniind sau adîncind diferite aspecte ale temelor tratate de referenţi. Cei mai mulţi au subliniat contribuţia Adunării generale a Consiliului Ecumenic al Bisericilor de la Nairobi privind mărturisirea lui Hristos astăzi şi solidaritatea tuturor în această mărturisire *(Pr. prof. Isidor Todoran, Em. Sa Episcopul Albert Klein, P. S. Episcop vicar Justinian Maramureşanul, Diac. prof. Constantin Voicu).* Alţii au insistat

asupra «comunităţii conciliare» şi a implicaţiilor ei *(I. P. S. Mitropolit Nicolae al Banatului, Pr. lect. Dumitru Radu).* Realitatea drepturilor şi libertăţilor fundamentale civice şi religioase ale naţionalităţilor conlocuitoare din România, consfinţite de Constituţia şi legile ţării şi asigurate de Statul român, a fost subliniată de marea majoritate a participanţilor *(Em. Sa Episcopul Kovacs Lajos, Em. Sa Episcopul Szedressy Pall, prof. Rpp Karoly,* rectorul Institutului teologic protestant unic din Cluj-Napoca, *prof. Ştefan Juhasz, prof. Hermann Binder, prof. Gereb Pall; P. S. Episcop vicar Nestor Severineanul, P. S. Episcop vicar Timotei Lugojanul).*

Alţii au exprimat aprecieri generale *(Pr. prof. Ioan Coman, Pr. consilier patriarhal D. Soare, Pr. lect. Dumitru Radu).*

După terminarea discuţiilor, *P. C. Pr. Conf. Dumitru Popescu,* prorectorul Institutului teologic din Bucureşti, plecînd de la conţinutul de idei al referatelor prezentate şi de la aprecierile şi completările făcute de cei care au luat parte la discuţii, a prezentat concluziile generale, bine sintetizate şi judicios formulate, ale lucrărilor Conferinţei. A scos în evidenţă: a. realizările Adunării generale de la Nairobi, precum şi unele deficienţe; b. aportul şi obiectivitatea dovedite de Dl. Philip Potter, secretarul general al Consiliului Ecumenic al Bisericilor la reuşita lucrărilor Adunării generale de la Nairobi, şi c. a subiniat intervenţiile realiste şi judicioase ale delegaţilor Bisericilor din România la Nairobi şi ale teologilor de aici, participanţi la lucrările Conferinţei, care au respins mistificările episcopului Beki Zoltan din America, care a contestat drepturile şi libertăţile de care se bucură în mod real şi egal românii şi naţionalităţile conlocuitoare în ţara noastră.

Adunarea generală a Consiliilor Eucumenice a Bisericilor de la Nairobi nu reprezintă un proces încheiat şi un proces în continuă devenire. Succesul deplin al Adunării generale de la Nairobi va depinde de modul în care Bisericile membre vor traduce în viaţă hotărîrile acesteia. «Sîntem convinşi, arată în final Pr. conf. Dumitru Popescu, că Adunarea de la Nairobi va da şi ecumenismului nostru local un imbold în străduinţile lui de sprijinire a poporului nostru în lupta de afirmare a unităţii, independenţei, progresului şi bunăstării întregului popor, şi un sprijin pentru realizarea aspiraţiilor lumii contemporane, de cooperare şi de instaurare a unei noi ordini internaţionale.

În finalul lucrărilor, *P. C. Pr. prof. Mircea Chialda,* rectorul Institutului teologic din Bucureşti, a dat citire textului telegramelor către Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian, către Dl. Preşedinte al Departamentului Cultelor, Gh. Nenciu, şi căre conducătorii celorlalte Biserici creştine din ţara noastră, trimise de către Conferinţă. P. C. Sa a mulţumit apoi tuturor participanţilor la lucrările Conferinţei în frunte cu I. P. S. Mitropolit Nicolae al Banatului, delegatul Prea Fericitului Părinte Patriarh Justinian, după care a invitat pe cei prezenţi să participe la agapa frăţească, oferită de Institutul teologic din Bucureşti.

Prof. lect. DUMITRU RADU

UN PIONIER AL LITURGICII ROMÂNEȘTI: PROFESORUL BADEA CIREȘANU

Una dintre figurile alese și de prestigiu ale Liturgicii românești din perioada de început a învățământului superior teologic bucureștean a fost profesorul Badea Cireșanu. Om înzestrat cu multă inteligență, de o bunătate rară, gata întotdeauna a ajuta pe cel nevoiaș, rîvnitor la împlinirea binelui, mînat necontenit de rîvna de a înălța Biserica și patria, profesor cu o temeinică pregătire, Badea Cireșanu ne-a lăsat o frumoasă moștenire de literatură teologică mai cu seamă prin opera sa liturgică.

Profesorul Badea Cireșanu s-a născut în 16 martie 1859 din părinți țărani, Gheorghe Cireașă și Floarea, în județul Olt, comuna Spineni, cătunul Vineții de Jos, cătun liniștit și frumos așezat pe malurile rîului Vedea. Se trăgea dintr-o familie preoțească. Părinții lui au fost oameni evlavioși care țineau la legea lor strămoșească; erau buni, smeriți, cucernici, gata oricînd a împlini ceea ce este bine.

Badea Cireșanu a rămas, de mic copil, orfan de mamă și a fost crescut, cu multă căldură, de tatăl său împreună cu un frate mai mare pe nume Bratu și de soția acestuia. Tatăl lui fusese cîntăreț bisericesc la biserica «Adormirea Maicii Domnului» din sus-numitul cătun, pe care a înzestrat-o, pe cheltuiala sa, cu cărți de slujbă, odoare și cu un clopot. Toate slujbele sfinte — după cum mărturisește profesorul Badea Cireșanu — tatăl său le făcea după rînduială, fără să lase ceva afară sau să scurteze ceva. Sfaturile bune pe care le-a primit de la tatăl său erau de obicei pilde din cărțile Sfintei Scripturi, pilde care au influențat puternic asupra sufletului tînăr al viitorului nostru liturgist și asupra întregii lui personalități.

Tînărul Badea Cireșanu a făcut școala primară la Slatina, apoi s-a înscris la seminarul de la Curtea de Argeș, și mai pe urmă a urmat, cu ajutorul episcopului Ghenadie al Argeșului, seminarul «Central» din București.

În anul 1883 a fost numit profesor de caligrafie și desen la seminarul de la Curtea de Argeș, unde a funcționat timp de trei ani. După acest interval s-a înscris la Facultatea de teologie din Cernăuți, unde și-a luat și doctoratul în teologie.

În anul 1891 a fost numit profesor suplinitor la Facultatea de teologie din București la catedra de Liturgică, Pastorală, Catehetică și Omiletică. În anul 1892 a fost numit profesor provizoriu, iar în anul 1895 profesor definitiv.

Ca student la Cernăuți, a scris o lucrare de seminar care a fost mult apreciată în vremea aceea, anume despre *Înființarea Mitropoliei Ungro-Vlahiei.*

Între anii 1891—1901, pe lîngă cursurile de Liturgică a predat și cursul de Teologie morală, iar în anul 1904—1905 a predat și limba ebraică.

Pe lîngă cursurile de Liturgică, Pastorală, Omiletică și Catehetică, pentru care se adîncea în cercetări amănunțite și subtile, căutînd cu anevoioasă și îndelungată răbdare, textele originale, fiind însuflețit de frumusețea cultului nostru ortodox, profesorul Badea Cireșanu a publicat variate alte studii și articole în diferitele reviste și publicații ale timpului. El căuta să arate că frumusețea cultului se observă mai ales atunci cînd este săvîrșit de preoți vrednici de chemarea lor. Căuta să fie la

curent cu literatura liturgică, pastorală, catehetică şi omiletică a timpului din care «ca o albină — zicea el — am cules nectarul ca să zidesc fagurii de învăţătură», pe care cititorul avea să-i guste în monumentala lui lucrare *Tezaurul liturgic*.

Multe din studii şi articole le-a publicat în revista «Vocea Bisericii», care apărea sub direcţia lui. Între anii 1906—1907 a fost redactor al revistei «Biserica Ortodoxă Română» în care a publicat o serie de studii şi articole ca: *«Nartica, studiu istoric şi liturgic; Cuvîntare panegirică pentru ziua de 21 mai, în lauda sfinţilor Împăraţi întocmai ca apostolii Constantin şi Elena, maica sa; Cuvîntare panegirică în ziua de 29 iunie pentru lauda Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel; Privire generală asupra cultului popoarelor vechi; Cuvîntare la Adomirea Sfintei Fecioare Maria — despre răbdare.* În studiile sale s-a ocupat şi cu religia vechilor egipteni, babiloneni, evrei, arabi, canaaniţi, indieni, perşi, greci şi romani.

Cea mai de seamă lucrare a profesorului Badea Cireşanu este însă *Tezaurul liturgic* în trei tomuri, care a apărut în Bucureşti, între anii 1910—1912. Lucrarea a fost aprobată de Sfîntul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române în şedinţa sa din 23 octombrie 1909 şi a fost găsită ca fiind «...de mare importanţă pentru literatura noastră teologică». În vederea întocmirii acestei lucrări, profesorul Badea Cireşanu a călătorit mult, mai în toate ţările din Europa, precum şi în unele ţări din Asia şi Africa pentru strîngerea materialului documentar. A vizitat muzee, opere de artă, biblioteci, a consultat manuscrise, lucrări de specialitate, şi a cules un foarte bogat material documentar şi informativ.

Tezaurul liturgic a fost scris pe temeiul Sfintei Scripturi şi al scrierilor Sfinţilor Părinţi ai Bisericii, ţinînd seama de tradiţia bisericească ortodoxă, la împlinirea a 26 de ani de la înfiinţarea Facultăţii de teologie din Bucureşti.

În «Cuvîntul către cetitori» (tom. I, p. XXVII), profesorul Badea Cireşanu constata că manualele liturgice care au apărut pînă în timpul său sînt manuale lipsite de izvoare, de literatură, de textele necesare şi că totul s-a făcut pe temeiul tradiţiei fără a fi căutate «dovezile reale ale literaturii patristice».

Prin lucrarea sa liturgică, profesorul Badea Cireşanu a căutat să dea o direcţie sistematică şi temeinică acestui studiu şi să marcheze o dată nouă în cercetările liturgice ale Bisericii noastre.

Orice lucrare bine întocmită trebuie — după prof. Badea Cireşanu — să utilizeze un aparat bibliografic şi critic ales, care să facă studiul atrăgător.

Profesorul Badea Cireşanu căuta umbre ale cultului în textele Vechiului Testament spre a dovedi că Biserica Ortodoxă este păstrătoarea învăţăturii lui Hristos şi că cultul nostru ortodox este întemeiat pe «piatra mesianică şi apostolică şi (în el) nu s-a introdus în timp nici o schimbare esenţială» *(Ibidem,* p. XXVIII). Cultul nostru a înflorit pe temelia pusă de Iisus Hristos şi de Apostoli, iar liturghiile noastre sînt neschimbate, aşa cum au fost ele întocmite de Sfinţii Părinţi Ioan Gură de Aur, Vasile cel Mare şi Grigorie Dialogul.

Satisfăcut de valoarea lucrării sale şi de importanţa ei în viaţa liturgică a Bisericii noastre, profesorul Badea Cireşanu socotea că pînă în anul 1910 nu apăruse în limba română o asemenea lucrare cu atîta «întindere documentară» şi nici în Bisericile Ortodoxe surori nu exista o Liturgică asemenea acesteia. (De fapt, apăruse la Cernăuţi, în 1909, Liturgica lui V. Mitrofanovici, tipărită de dr. Teodor Tarnavschi, de care însă Badea Cireşanu nu aminteşte nimic).

Badea Cireşanu se consideră astfel ca fiind primul truditor care a tras brazda pe un ogor mănos, dar nelucrat, în limba noastră. De mult timp se simţea lipsa

unei asemenea lucrări pentru slujitorii altarelor, pentru tinerii studenți în teologie, precum și pentru bunii creștini ca să învețe adîncimea cultului, sublinia el.

Compunînd lucrarea sa *Tezaurul liturgic* profesorul Badea Cireșanu a intenționat să facă să înflorească sentimentele liturgice și dragostea pentru cele bisericești în sufletele unor slujitori ai altarelor care nu săvîrșeau cele sfinte cu toată rîvna și cu căldura care trebuie. Prin lucrarea sa a intenționat să trezească la realități noi sentimentele iubirii de patrie și de Biserică.

Cu anevoioasă și îndelungată răbdare a căutat și a cercetat textele originale liturgice, cele privind originea și dezvoltarea cultului nostru, — fiind un mare admirator al cultului ortodox, cult care ne luminează, ne învață cele de folos, ne mîngîie, ne îmbărbătează și ne cheamă la cunoașterea mai bine a Creatorului și a lumii văzute și nevăzute.

În tomul I profesorul Badea Cireșanu se ocupă cu istoria literaturii liturgice împărțită pe perioade. Mărturisește că în partea aceasta a lucrării sale a indicat 400 scrieri liturgice de mare valoare, care cuprind aproape tot ce s-a scris în domeniul acesta din cele mai vechi timpuri creștine pînă în vremea sa. Literatura liturgică — zice autorul — prin bogăția cuprinsului ei, ne spune «tot ce s-a petrecut și s-a cugetat în viața sfîntă a creștinismului». Aceste lucrări liturgice cuprind o înaltă filozofie, cele mai luminoase forme de cugetare, precum și cea mai deplină înfățișare dogmatică. Fără literatură liturgică nu putem cunoaște calea cea dreaptă a învățăturii, cultul creștin, începutul închinării creștine, nu putem cunoaște pe cei care s-au abătut. Literatura liturgică este oglinda în care privim frumusețea cultului, iar unde lipsește oglinda lipsește și cunoștința adevărată a chipului (tom. I, p. 159—160).

În tomul al II-lea, profesorul Badea Cireșanu ne prezintă locașurile de închinare ale creștinilor și iconografia bisericească. Vorbește în continuare despre sfinții slujitori ai altarelor, odoarele liturgice și despre manifestarea și simbolica cultului.

În tomul al III-lea ne este înfățișată o cercetare științifică asupra cultului dumnezeiesc public, asupra sfintei liturghii ortodoxe. Liturghiile ne pun înainte întreaga comoară dogmatică și morală a Bisericii noastre. Cele trei liturghii se întrec una pe alta în frumusețe, se covîrșesc una pe alta în strălucire și mare podoabă. Aceste trei liturghii fac împreună un buchet, zice profesorul Badea Cireșanu (tom. III, p. 240—241) — din trei flori cerești și bine-mirositoare. Tot în acest ultim tom profesorul Badea Cireșanu vorbește despre sărbători, despre Sfintele Taine, despre binecuvîntări, sfințiri, înmormîntări, posturi.

Privit de pe culmea însorită a celor peste șase decenii de la apariția sa, *Tezaurul liturgic*, putem spune, reprezintă o lucrare de mare valoare în istoria începuturilor Liturgicii românești, iar profesorul Badea Cireșanu împreună cu Vasile Mitrofanovici și Teodor Tarnavschi, poate fi socotit pe merit, unul dintre creatorii acestei discipline de învățămînt teologic la români. Opera liturgică a profesorului Badea Cireșanu — cu toate depășirile ei în timp — este mereu actuală și contribuie la formarea unei conștiințe drepte ortodoxe și românești.

Pr. Prof. AL. MOISIU

NOTE BIBLIOGRAFICE

Romanian Ortodox Church and the Church of England, Biblical and Orthodox Missionary Institute, Bucharest, 1976, 280 p.

Pe lîngă nenumăratele şi valoroasele studii şi publicaţii teologice ce apar an de an la noi, între realizările de mare prestigiu ale Bisericii Ortodoxe Române din ultimile decenii, se numără şi editarea într-una din limbile de largă circulaţie, a unor mari lucrări de sinteză, reprezentative, ale teologiei ortodoxe româneşti contemporane, de mare importanţă şi interes teologic-ecumenic actual. Pe lîngă lucrarea monumentală «De la Théologie Orthodoxe Roumaine des origines à nos jour» apărută la Bucureşti, în 1974, recent, din grija şi interesul deosebit pe care-l poartă Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian pentru continua înflorire a Biserici noastre şi din dorinţa de a face cunoscute în străinătate rezultatele şi cercetările teologilor ortodocşi români referitoare la dialogul ortodox-anglican, Institutul biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române a dat la iveală prezentul volum : *Romanian Orthodox Church and the Church of England.*

Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian, care a iniţiat personal şi s-a interesat îndeaproape de organizarea publicării materialului volumului de faţă, a dispus tipărirea lui în limba engleză, nu numai pentru a prezenta relaţiile de strînsă colaborare şi stimă reciprocă de totdeauna dintre Biserica Ortodoxă Română şi Biserica Anglicană, ci şi pentru a ajuta şi impulsiona munca teologică ecumenică de apropiere între Ortodoxie şi Anglicanism şi în general între Bisericile creştine.

Şi pe bună dreptate pentru că Biserica Ortodoxă are o îndelungată şi bogată experienţă în această privinţă, deoarece contactele şi dialogul ortodox-anglican au constituit una din principalele probleme teologice interconfesionale, care a preocupat în chip serios şi constant Biserica Ortodoxă Română. Lucrul acesta este atestat de numărul mare şi variat al legăturilor pe care le-a avut şi le are Bistrica Ortodoxă Română cu Biserica Anglicană, de numeroasele vizite reciproce pînă la cel mai înalt nivel, sau prin convorbirile bilaterale, acorduri teologice, schimburile intense de informaţii, studenţi, profesori, ca şi prin bogăţia studiilor, reportajelor şi comentariilor care s-au scris în teologia ortodoxă românească de mai bine de patru decenii în legătură cu diferite aspecte ale relaţiilor ortodoxe-anglicane.

Natural din acest bogat material care există în teologia ortodoxă românească au fost selectate doar cîteva documente şi studii mai reprezentative ale teologilor ortodocşi români ce privesc relaţiile şi dialogul ortodox-anglican şi ele exprimă părerile personale ale autorilor lor, dar ele toate sînt în acord cu părerea şi spiritul de totdeauna echilibrat şi optimist al Bisericii Ortodoxe Române în ce priveşte Anglicanismul.

În prezentul volum au fost incluse 16 studii şi documente mai reprezentative privind relaţiile şi dialogul ortodox-anglican :

— *Raporturile anglicano-ortodoxe, preludiu al unirii Bisericilor* (Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian).

— *Relaţii ortodox-anglicane din secolul al XVI-lea pînă la 1920* (Prof. T. M. Popescu).

— *Convorbirile directe asupra unirii între Biserica Ortodoxă şi Anglicană de la 1920 pînă azi* (Pr. Prof. I. Rămureanu).

— *Biserica Ortodoxă şi hirotoniile anglicane.* Posibilitatea recunoaşterii validităţiilor lor (Document prezentat de delegaţia Bisericii Ortodoxe Române la conferinţa Bisericilor Ortodoxe de la Moscova, 1948).

— *Rezoluţia Conferinţei Bisericilor Ortodoxe de la Moscova (1948) asupra ierarhiei anglicane.*

— *Noi contacte cu Biserica Anglicană* (articol editorial).

— *Ce reprezintă anglicanismul astăzi* (I. P. S. Tit Simedrea).

— *Extensiunea geografică și imaginea confesională actuală a Comuniunii anglicane* (Pr. Prof. I. Bria).

— *Convorbirile ortodoxe române-anglicane de la București 1935*, sub aspectul dogmatic (Pr. Prof. D. Stăniloae).

— *Relațiile ortodoxe-anglicane din perspectiva canonică* (Pr. Prof. L. Stan).

— *Conferința Ortodoxă Română-Anglicană de la București (1935) din punct de vedere sacramental și liturgic* (Pr. Prof. P. Vintilescu).

— *Contactele dintre anglicani și ortodocși în Mișcarea ecumenică* (Pr. Prof. I. G. Coman).

— *Cîteva aspecte ale relațiilor dintre Ortodoxie și Anglicanism* (Pr. Prof. I. Bria).

— *Relațiile între Biserica Ortodoxă Română și Biserica Anglicană* (Pr. Prof. I. Todoran).

— *Despre purcederea Duhului Sfînt în învățătura și crezurile anglicane* (Pr. Prof. P. Rezuș).

— *Autoritatea celor 39 de articole ale Comuniunii anglicane* (Pr. Prof. I. Rezuș).

În evoluția relațiilor ortodoxe-anglicane ca și a cercetării teologiei ortodoxe române referitoare la Anglicanism, se pot distinge patru etape sau perioade importante :

1. *Perioada tatonărilor și contactelor*, din veacul al XVI-lea, pînă la Conferința ortodoxă română-anglicană de la București din 1935. Către sfîrșitul sec. al XIX-lea, în deosebi după prima Conferință pan-anglicană de la Lambeth (1867) și după lansarea Enciclicei Patrarhiei Ecumenice din ianuarie 1920 către toate Bisericile lui Hristos de pretutindeni, și după o serie de contactee și schimburi reciproce, Sfîntul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române răspunde pozitiv în 1925 în ce privește posibiltatea recunoașterii validității hirotoniilor anglicane, pregătind calea ținerii Conferinței ortodoxe române-anglicane de la București (1935) care a abordat problema recunoașterii validității hirotoniilor anglicane la un nivel superior, prin plasarea ei — pentru prima dată în istoria convorbirilor ortodoxe-anglicane — în contextul întregii doctrine anglicane, în deosebi a teologiei sacramentale, constituind ceea ce se numește azi *teza română*. Teologii români au reușit să intuiască fondul dogmatic ortodox pe care se întemeiază caracterul sacramental haric al preoției anglicane și să ajungă la o serie de acorduri importante în unele puncte de credință fundamentale. În felul acesta Biserica Ortodoxă Română a recunoscut condiționat validitatea hirotoniilor anglicane, datorită identificării elementelor doctrinare ortodoxe în învățătura anglicană despre Preoție, fără să facă uz de iconomie.

2. *Din 1935—1966.* Perioada pregătirii ducerii dialogului teologic la nivel panortodox și pananglican, în care un rol important l-au avut vizita Primatului Angliei Ramsey în 1965 în România, ca și vizita Prea Fericitului Părinte Patriarh Justinian în 1966 în Anglia. «Noi anglicanii — a spus atunci Grația Sa, Dr. M. Ramsey — privim Biserica Ortodox Română drept fruntașe în acțiunea menită să rezolve problema unității Bisericilor creștine. Teologii români au o înțelegere specială a acestei probleme. O dovadă în acest sens o constituie Conferința teologică de la București (1935), care a fost o mare realizare constructivă. Noi așteptăm și nădăjduim ca Biserica Ortodoxă Română să constituie un exemplu și un îndemn pentru celelalte Biserici Ortodoxe». A fost perioada pregătirii începerii dialogului ortodox-anglican la cel mai înalt nivel.

3. *Din 1966—1975.* Perioada lucrărilor pregătitoare ale Comisiei teologice interortodoxe pentru dialogul cu Biserica Anglicană.

4. *De la 1973 în continuare.* Perioada lucrărilor Comisiei teologice mixte, panortodoxe-pananglicane, pînă la unirea deplină a celor două Biserici în credință și comuniune euharistică. Aceste lucrări au început în 1974 și sînt în curs și ele au în urmă, o îndelungată experiență și tradiție de studiu în nenumăratele studii și convorbiri bilaterale anterioare, cu rezultatele din cele mai bune, care au oferit platforma de la care s-a pornit în discuțiile ortodox-anglicane oficiale în curs. În acest dialog Biserica Ortodoxă Română a adus și aduce o importantă contribuție, relațiile ei cu Biserica Anglicană constituind un îndemn și un bun exemplu pentru alte Biserici, de caloborare frățească și ecumenism constructiv, considerat pe bună dreptate de Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian, un preludiu al unirii Bisericilor.

La sfîrșitul volumului în Postfață, s-a căutat să se degaje cîteva elemente comune care stau la baza poziției Bisericii Ortodoxe Române și a studiilor cuprinse în el referitoare la Anglicanism și anume:

1. O abordare realistă a problemelor, pentru că teologia ortodoxă română nu s-a mărginit niciodată la o cercetare și abordare pur istorică sau confesională a Anglicanismului, ci a urmărit să descopere credința actuală a Bisericii Anglicane, ceea ce crede și practică ea astăzi, luînd în considerare configurația actuală a Anglicanismului, ceea ce reprezintă el în situația evoluată de azi, și nu într-un anumit moment din trecut.

2) Abordarea problemelor în perspectivă ecleziologică. Teologia ortodoxă română nu s-a preocupat doar de anumite doctrine și instituții anglicane luate separat, ci de structură «eclesială» adevărată a Anglicanismului. Desigur nu s-a trecut cu vederea diferențele între Ortodoxie și Anglicanism, căci a luat în considerație toate structurile și tendințele apărute în Anglicanism, atît aripa anglocatolică care tinde să ofere stabilitate structurilor sale eclesiale tradiționale, cît și aripa protestantă ce pune în discuție orice formulă și instituție bisericească. Și totuși Ortodoxia românească a accentuat acele trăsături care dau Anglicanismului caracterul de Biserică și pe care niciodată nu l-a considerat eretic.

3. Abordarea problemelor anglicanismului în perspectivă ecumenică luîndu-se în considerare nu numai contribuția ecumenică adusă de Biserica Anglicană, ci și deschiderea ei pentru dialog și o teologie ecumenică autentică.

Contribuția ortodoxă românească la strîngerea relațiilor, ca și la studiul și dialogul ortodox-anglican, este deci de mare importanță și actualitate, mai ales astăzi cînd discuțiile oficiale ortodoxe-anglicane au intrat în o nouă fază, în stadiu avansat al dialogului ecumenic, al Comisiei mixte panortodoxe-pananglicane.

Convorbirile și rezultatele de pînă acum sînt mulțumitoare și pline de speranță, dar se cer încă eforturi mari în continuare din ambele părți.

Studiile strînse acum în acest volum și redate într-o limbă de largă circulație, sînt recomandate atenției teologilor ortodocși și anglicani spre informare și valorificare în dialogul oficial în care sînt angajați azi și în speranța că ele vor constitui o reală contribuție și-i vor ajuta substanțial în găsirea căilor ce duc la apropierea și unirea deplină a celor două Biserici.

Editarea lor este în același timp un omagiu adus tuturor reprezentanților Bisericii Anglicane ca și ai Bisericii Ortodoxe Române care s-au întîlnit și au lucrat împreună acum 50 de ani și în timpul Conferinței teologice ortodoxe române-anglicane de la București, în 1935, care au pus bazele teologice serioase ale muncii ecumenice de astăzi. În același timp aceasta este și un prilej fericit de a scoate în evidență relațiile de strînsă colaborare și stimă reciprocă între Biserica Ortodoxă Română și Biserica Anglicană. — *(Pr. Prof. IOAN I. ICĂ).*

Savvas Agurides, *Apocrifele Vechiului Testament*, vol. 1: *Cartea Jubileelor, Testamentul celor 12 patriarhi, Enoh, Epistola lui Aristea. Introducere și note critice*, Atena, 1974, 582 p. (în l. greacă).

Este știut că încă din primele veacuri creștine, Biserica a procedat la o delimitare precisă a numărului de cărți canonice ale Vechiului și Noului Testament. În Vechiul Testament ea a acceptat și a socotit, ca sfinte și inspirate 39 de cărți, iar în Noul Testament 27 de cărți. Temeiul în virtutea căruia a stabilit că numai numărul acesta de cărți reprezintă moștenirea ei adevărată este mărturia Duhului Sfînt, adică însăși Revelația dumnezeiască, care cuprinde dovezi clare în sensul acesta.

Desigur că odată formulată, această învățătură privitoare la extensiunea canonului scripturistic a devenit obligatorie pentru toată creștinătatea. N-au lipsit însă încercările de a o denatura, fie prin omiterea unora dintre cărțile recunoscute inițial drept canonice, fie prin adăugarea altora, care nu s-au numărat niciodată în rîndul acestora. Dacă în privința încercărilor de omitere, Biserica a reușit relativ ușor să mențină neatinsă învățătura prestabilită, în privința adăugirilor situația a

rămas mai puțin lămurită. De pildă, s-a ajuns ca Biserica Romano-Catolică să includă în rîndul cărților canonice, încă alte cîteva cărți dintre «anaghinoscomene» sau «bune de citit», care n-au existat în canonul biblic transmis de marea sinagogă, ci au apărut pentru prima oară în Septuaginta, fiind produsul mediului iudaico-elenistic de la Alexandria.

Biserica Ortodoxă a rămas însă fidelă moștenirii sale tradiționale. Ea a păstrat nealterat întreg canonul biblic, așa cum a fost cunoscut și acceptat de Mîntuitorul și de Sfinții Apostoli. În privința cărților «necanonice» sau «bune de citit», Ortodoxia le-a admis în Sfînta Scriptură, dar ca o grupă aparte, așezată după cărțile canonice ale Vechiului Testament, fără însă să facă apel la ele cînd este vorba de a fundamenta un adevăr dogmatic sau un principiu moral. Singura justificare a admiterii lor este aceasta: să fie recomandate celor care doresc să aibă la îndemînă o lectură pioasă spre a înainta mai cu ușurință pe calea virtuții.

Alte cărți n-a îngăduit Biserica noastră nici să fie incluse în Sfînta Scriptură și nici să fie măcar citite de către credincioși. Spunînd aceasta avem în vedere existența unei alte grupe de cărți, numită a cărților «apocrife», unde sînt cuprinse scrieri alcătuite de autori necunoscuți și cu un conținut străin de învățătura sănătoasă. În cele din urmă și despre aceste scrieri au început unii să pretindă că ar avea un caracter sacru și inspirat. Autorul cărții pe care o prezentăm se ocupă tocmai de ele.

În partea introductivă el arată că asemenea cărți circulau în vechime atît la păgîni cît și la evrei și chiar la creștini. La popoarele păgîne exista obiceiul de a se alcătui cărți mistice, pe care autorii lor necunoscuți le atribuiau zeilor, eroilor sau unor personalități cu totul deosebite. Locul unde erau păstrate și unde puteau fi consultate era templul zeului pe care îl adorau cei din împrejurimi, iar corporațiunea inițiată în tainele cuprinse în ele era preoțimea.

Evreii s-au lăsat și ei influențați de acest obicei. Așa se face că și unii dintre ei, proveniți mai ales din mediul elenistic, au compus scrieri cu caracter secret, pe care le-au atribuit fie patriarhilor biblici, fie profeților. În ele se tratează despre multe fapte și evenimente cuprinse în Biblie, dar peste tot adevărul se află amestecat cu legenda, cu fabulația și produsul imaginației exaltate.

Cum am menționat deja, s-au găsit apoi și între creștini oameni care au imitat pe păgîni și pe evrei în plăsmuirea de apocrife. Majoritatea apocrifelor creștine sînt în legătură cu Noul Testament și cu persoane din această parte a Scripturii.

Cauzele care au favorizat dezvoltarea și propagarea acestei literaturi apocrife trebuie căutate în împrejurările specifice epocii în care ele au fost alcătuite. Este neîndoielnic că elenismul cu tendința lui de a introduce unele elemente proprii filosofiei grecești în monoteismul mozaic, cu scopul de a-i da acestuia o fundamentare filosofică se numără între aceste cauze. Mai erau apoi frămîntările, suferințele și neliniștea cauzate de apăsările venite asupra evreilor din partea străinilor, la sfîrșitul ultimului secol înainte de Hristos și la începutul celui imediat următor.

Numărul scrierilor apocrife este foarte mare. Aproape că nici nu se poate cunoaște exact cîte sînt și cîte s-au alcătuit în realitate, cu atît mai mult cu cît, neavînd autoritatea de care s-au bucurat cărțile canonice, unele s-au pierdut pe parcursul timpului. În orice caz, literatura apocrifă este destul de întinsă. Încercînd să facem o categorisire a acestor cărți după cuprins, putem să arătăm că se împart în apocrife cu conținut profetic-apocaliptic, în apocrife cu conținut istoric și în sfîrșit, apocrife cu conținut didactico-poetic. Din prima grupă fac parte: *Cărțile Sibiline*, *Cartea Enoh* (cunoscută în două recenzii), *Apocalipsele lui Baruh*, *Înălțarea la cer a lui Isaia*, *Înălțarea lui Moise la cer*, *Apocalipsa lui Ilie* etc. În a doua grupă sînt amplasate: *Cartea a IV-a a Macabeilor*, *Cartea Jubileelor*, *Cartea a IV-a a lui Ezra*, *Testamentul celor 12 patriarhi*, *Istoria lui Iosif și a Asinetei*, soția lui etc. În cea de a treia grupă au fost numărate: *Psaltirea lui Solomon*, *Testamentul lui Iov* etc.

Ne vom opri în continuare asupra cărților cuprinse în volumul pe care îl prezentăm.

1. *Cartea Jubileelor sau Mica Geneză*. Are, cum am precizat, caracter istoric, înfățișînd istoria biblică în paralel cu Geneza lui Moise, pînă la instituirea sărbătorii Paștilor. Pentru acest motiv se și numește *Mica Geneză*. Cealaltă numire vine de

la faptul că prezintă istoria împărțită pe etape de cîte cincizeci de ani. Peste tot întîlnim, alături de unele evenimente și fapte petrecute cu adevărat și preluate de autor din prima carte canonică a Vechiului Testament, și foarte multe adaosuri legendare și false revelații. Cartea a fost scrisă cam prin secolul I î.Hr., în limba ebraică și reflectă preocupările susținute ale unor cercuri iudaice de a determina redeșteptarea interesului față de tradițiile și credința strămbunilor.

2. *Testamentul celor 12 patriarhi* este o carte alcătuită de un creștin provenit din mediul iudaic, al cărui scop era de a atrage la creștinism și pe ceilalți conaționali ai săi rămași credincioși Legii strămoșești. În ea sînt redate presupusele învățături și ultimele dispoziții pe care cei 12 fii ai lui Iacob le-ar fi transmis urmașilor lor. Spațiu largi din carte sînt rezervate vieții viitoare, lui Mesia și situației finale a lui Israel. Data compunerii cărții este probabil secolul II d.Hr.

3. *Cartea lui Enoh* a fost scrisă de un iudeu palestinian în secolul II î.Hr. Se tratează în ea despre căderea îngerilor, despre călătoriile lui Enoh în cer și pe pămînt, despre Mesia și soarta cerului și a pămîntului la sfîrșitul veacurilor. Cam prin 1880 s-a descoperit în sudul Rusiei o a doua carte a lui Enoh, în care se vorbește de asemenea, despre înălțarea lui Enoh pînă la al șaptelea cer, despre dezvoltarea istoriei omenirii pînă la potop și despre alte probleme privind datoria oamenilor de a fi pregătiți permanent pentru vremurile finale.

4. *Epistola lui Aristea* ocupă oarecum un loc aparte între celelalte apocrife. În ea nu se fac referiri la vreo personalitate biblică sau la o anumită perioadă din istoria mîntuirii, ci se încearcă o explicare a apariției primei traduceri a Bibliei ebraice într-o altă limbă (greacă), care traducere este cunoscută sub numele de *Septuaginta*. Pretinsul autor al acestei epistole ar fi fost un oarecare Aristea, egiptean de origine, păgîn după religie și sfetnic apropiat al faraonului Ptolomeu Filadelful (284—247 î.Hr.). Acesta ar fi făcut parte din delegația pe care respectivul faraon, la îndemnul bibliotecarului său din Alexandria, Demetrius Falerul, ar fi trimis-o la Ierusalim spre a mijloci pe lîngă arhiereul Eliazar, obținerea îngăduinței de a fi tradusă Biblia evreilor în limba greacă. Sînt redate în epistolă toate etapele pe parcursul cărora traducerea s-ar fi efectuat în chip minunat. Iosif Flaviu, Filon din Alexandria și mulți dintre Sfinții Părinți și scriitorii bisericești au acordat credit celor menționate în această scriere. Astăzi este acceptat ca în afară de orice îndoială faptul că ea este apocrifă. Rămîn totuși valabile cîteva date referitoare la această versiune de o excepțională valoare a textului sacru și anume că traducerea s-a făcut în secolul III î.Hr. și că locul traducerii a fost Alexandria.

Enunțînd o apreciere de ansamblu asupra cărților apocrife este potrivit să arătăm că deși cuprinsul lor nu poate fi și nici nu va fi recomandat vreodată ca sursă de inspirație pentru fundamentarea credinței noastre, totuși cunoașterea lor nu este total inutilă mai ales pentru teologi, întrucît ele aruncă o lumină asupra mediului și a perioadei de timp în care s-au plămădit multe dintre cărțile canonice ale Noului Testament. Iată pentru ce se cuvine să fie remarcată apariția cărții cunoscutului teolog de la Atena, Savvas Agurides. — *(D. Abrudan).*

Fauna and Flora of the Bible. Prepared in cooperation with the Committee on Translations of the United Bible Societies. Colecția «Help for Translators», volume XI, London, United Bible Societies, XVI + 207 p.

«Societățile biblice unificate» (United Bible Societies) — cu care noi întreținem bunele legături menționate de Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian în prefața Bibliei sinodale din anul 1968 — posedă un corp de traducători pe cît de bine pregătiți, pe atît de capabili să facă față lucrărilor ample în care se află angajată, mai ales după al doilea război mondial, această federație de societăți pentru traducerea, editarea și difuzarea Sfintei Scripturi. Teoreticianul procedurilor de traducere în diferite limbi a textelor inspirate — și deci expertul de căpetenie în această materie — de la United Bible Societies — este eruditul Eugen A. Nida, autor al unor lucrări

de specialitate despre care am avut prilej să mai vorbim altădată. Dintre acestea, sînt de reţinut mai ales următoarele studii: *The Theory and Practice of Translation* (în colaborare cu Charles R. Taber, Londra, UBS, 1969; urmată de *La Traduction, théorie et méthode*, Londra, UBS, 1971 şi, ceva înainte de aceea, *Theorie und Praxis des Ubersetzens*, Londra, UBS, 1969); *Bible Translating — An analysis of principles and procedures with special reference to aboriginal languages*, Londra, UBS, ed. 2, 1961 etc.

De mai bine de un sfert de secol, apare periodic, în acelaşi scop, revista «Practical Papers for The Bible Translator».

Dar cel mai consistent sprijin pentru reuşita lucrărilor lor, specialiştii de la United Bible Societies îl primesc de la volumele apărute în colecţia «Help for Translators» (Ajutor pentru traducători). Cunoaştem pînă acum douăsprezece dintre acestea. *Flora şi fauna Bibliei* — de care ne ocupăm — este al 11-lea dintre aceste lucrări de specialitate.

E o carte nu numai utilă, ci şi deosebit de atrăgătoare. Arhitecturată simplu şi luminos, după o amplă introducere şi o listă de abrevieri curente, cartea aceasta prezintă sistemele de transliteraţie din evreieşte şi greceşte pe care le practică specialiştii de la United Bible Societies în această lucrare şi în altele pe potriva ei.

Tratarea propriu-zisă constă din două părţi mari: una dedicată faunei Bibliei (p. 1—86), cealaltă — florei (p. 87—198).

O *listă bibliografică bogată* (p. 199—201) şi un *index alfabetic* de nume şi denumiri (p. 203—207) încheie lucrarea.

Animalele şi plantele din Biblie sînt studiate în ordine alfabetică. Fiecare din ele este desenată corect, didactic, în tuş (alb-negru). I se dă întîi de toate denumirea ştiinţifică (zoologică, respectiv botanică), apoi echivalentul ebraic şi grec. Urmează descrierea. După aceea, se dau referinţe asupra textelor biblice în care apare animalul sau planta respectivă. Eventualele pasaje dificile (obscure sau dubii) sînt indicate minuţios şi se încearcă deslușirea lor: Exemple: *Cămila* — camelus dromedarius — evreieşte: gamal, bekher şi bikherah (cămilă tînără); plural: hirkaroth — greceşte: kamelos. *Aloë* — Aloë succotrina, Aquilaria agallocha — evreieşte: ahalim, ahaloth — greceşte: aloe.

În teologia noastră ortodoxă română, de fauna şi flora Sfintei Scripturi se ocupă arheologia biblică, ramură sau disciplină comună Studiului Vechiului Testament şi Studiului Noului Testament. Astfel, erudita *Arheologie biblică* a lui Isidor de Onciul (modest intitulată «manualu», deşi este un veritabil tratat ştiinţific lucrat), oferă în acest tărîm materiale preţioase (a apărut la Cernăuţi, în anul 1884, şi are 539 + XII pagini). Pe urmele ei, în acelaşi loc, a apărut *Arheologia biblică* a învăţatului teolog vechi testamentar Vasile Tarnavschi (Cernăuţi, 1930), care tratează în secţiuni separate fauna (p. 78—85) şi flora (p. 85—92) Sfintei Scripturi. Mai aproape de anii noştri, au apărut apoi studiile: *Plante amintite în Biblie*, de Pr. Prof. At. Negoiţă, (col. «Studii biblice», VII, Bucureşti, 1941, p. 55) şi *Flora şi vegetaţia din Orientul biblic. Simbolismul lor în Sfînta Scriptură*, de Pr. Prof. Nicolae Neaga (în rev. «Mitropolia Moldovei şi Sucevei», XXXVII (1961), nr. 7—8, p. 502—525).

Utilitatea unei cărţi de specialitate ca cea pe care o prezentăm aici este evidentă pentru studierea competentă a textelor inspirate, ştiut fiind că cunoaşterea mediului de apariţie a acestora ajută la înţelegerea corectă şi completă a mesajului lor religios. — *(Pr. Prof. Dr. Grigorie Marcu).*

Regin Prenter, *Connaître Christ*, texte établi par Dom Jean Evrard O.S.B. Bibliothèque théologique. Editions Delacheux et Niestlé, Neuchâtel (Suisse).

În ultimii ani, au apărut, în teologia protestantă, numeroase studii de hristologie, în care se constată tendinţe oscilînd între două extreme opuse şi anume: una tradiţională, numită şi ortodoxă, care vede just în Iisus Hristos atît natura dumnezeiască, cît şi pe cea omenească şi alta, liberală şi raţionalistă, care priveşte pe

Mîntuitorul ca un mit sau numai ca un om excepțional. Între aceste două extreme, se situează și alte poziții mai moderate, care se apropie mai mult de o extremă sau alta.

Studiul teologului luteran danez Regin Prenter, apărut în aprilie 1966, este alcătuit dintr-un curs de hristologie, pe care l-a ținut în anul 1962/1963 la Facultatea de teologie protestantă a Universității din Strassbourg.

În acestă lucrare se cuprinde încercarea de a întemeia o poziție protestantă tradițională, conformă cu *Confesiunea de la Augsburg* și în același timp o prezentare și privire critică a teoriilor hristologice mai importante din teologia protestantă actuală.

În cele ce urmează, vom încerca să prezentăm pe scurt cîteva din ideile mai importante ale acestui studiu.

În capitolul I, intitulat «Metoda în hristologie», autorul constată mai întîi existența în Facultățile de teologie protestantă a unor poziții teologice, care se exclud reciproc. Explicația stă în aceea că «opțiunea pentru sau contra va fi totdeauna o decizie personală și nu rezultatul unor cercetări științifice» (p. 17). Ceea ce constituie, după autor, sursa hristologiei este «tradițiunea scrisă a Bibliei și tradițiunea orală a confesiunii creștine, ambele inseparabil legate una de alta» (p. 26).

Dogma hristologică și trinitară nu indică după părerea sa, ce trebuie crezut (sau mai curînd gîndit), ci este o «regulă defensivă, care arată că nu trebuie să interpretăm confesiunea Bisericii. Interpretarea pozitivă rămîne pe seama slujirii Cuvîntului» (p. 30).

În capitolul al II-lea, autorul arată că, în articolele 1 și 3 ale *Confesiunii din Augsburg*, se afirmă unitatea și trinitatea lui Dumnezeu, excluzîndu-se atît subordinaționalismul hristologic cît și modalismul. Aici Prenter se sprijină pe cursul de hristologie al lui Dietrich Bonhoeffer, care este divizat în două părți: prima *Der gegenwärtige Christus* (des pro me) — Iisus cel prezent — și a doua *Des Geschichtliche Christus* — Hristos cel istoric. În prima, Hristos este prezent ca răstignit și înviat, iar în a doua, ca persoană a Bisericii.

În capitolul al IV-lea, intitulat *Omul Iisus din Nazaret*, autorul combate teoria lui Rudolf Bultmann din lucrarea acestuia, *Theologie des Neuen Testaments* (Tübingen 1953), după care Iisus al istoriei n-ar fi aceeași persoană cu Iisus al Kerigmei (credinței). Prenter observă că această concepție duce la o hristologie doketistă (p. 75—76). În continuare, el respinge și teoria secretului mesianic, susținută de Wilhelm Wrede (în *Das Messiasgeheimnis in den Evangelien*, 1910) deoarece «n-a reușit să-și valorifice ipoteza, care, la rîndul ei, creează probleme și mai dificile decît aceea pe care pretinde s-o rezolve» (p. 80).

De asemenea, califică reprezentarea vieții lui Iisus făcută de E. Stauffer în *Jesus, Gestalt und Geschichte* și *Rom und Jerusalim* drept «destul de fantezistă» (p. 85).

După Prenter, nu se poate da o definiție a ființei umane fără a ne referi la Iisus și împărăția lui Dumnezeu. Pentru Iisus, «a fi om este a-și lua răspunderea înaintea lui Dumnezeu a existenței pierdute a altor oameni. Pentru noi oamenii, a fi om este a arunca răspunderea noastră de ființe pierdute asupra lui, înaintea lui Dumnezeu», «a fi om este a participa la ființa celorlalți oameni în libertate, a ne asuma înaintea lui Dumnezeu responsabilitatea liberă a celorlalți oameni» (p. 97).

În capitolul al V-lea, intitulat *Iisus Hristos Domnul*, Prenter arată că exegeții Oscar Cullmann, Jean Héring, Rudolf Otto, Joachim Jeremias și majoritatea exege-

ților anglo-saxoni sînt de părere că Iisus s-a numit efectiv Fiul-omului. Numai Rudolf Bultmann și discipolii săi susțin că Iisus nu s-a considerat Fiu al omului (p. 102).

Prenter consideră ca o greșeală logică afirmația lui Bultmann că: «Nu conținutul, ci numai faptul predicării este esențial» (p. 131), și precizează că acuzația de doketism este valabilă și pentru poziția luată de Bultmann din ultima sa lucrare *Das Verhältnis der urchristlichen Christusbotschaft zum historischen Jesus* (Raportul soliei creștine primare cu Iisus al istoriei 1962), întrucît și în aceasta el neagă identitatea dintre Hristos istoric și Hristos al credinței. Prenter semnalează un doketism asemănător și la teologii — în aparență ortodocși — ai școalei barthiene — la Karl Barth și Emil Brunner (în *Der Mittler*, Tübingen, 1927), (p. 131—135).

Poziția autorului acestui studiu este redată în următoarea frază: «Iisus Hristos, o singură persoană, cu adevărat om și cu adevărat Dumnezeu, stăpînul tuturor oamenilor. El este totodată fratele nostru, *consubstantialis nobis*, dăruit nouă ca dreptatea înaintea lui Dumnezeu și este și Fiul lui Dumnezeu, evenimentul iubirii lui Dumnezeu printre noi, *consubstantialis Petri*» (p. 148).

În capitolul al VI-lea, intitulat *Cuvîntul întrupat*, autorul se ocupă de problema fundamentală a persoanei lui Iisus Hristos, de lucrarea sa.

El dovedește, mai întîi, cu texte din Scriptură și argumente raționale uniunea imposibilă între om și Dumnezeu în persoana lui Iisus Hristos.

După teologia luterană, natura umană a lui Hristos n-a colaborat cu natura divină la mîntuire. Liberul arbitru este contestat atît în soteriologie, cît și în hristologie (p. 157).

Prenter respinge sinergismul hristologic al teologiei romano-catolice, considerîndu-l ca un nestorianism extrem, dar își dă seama că hristologia luterană trebuie să apară catolicilor ca un monofizitism complet. După părerea sa, ambele concepții au dreptate, în afirmațiile lor negative și caută să le explice (p. 158).

Din capitolul intitulat Dreptate și răscumpărare reținem afirmația că «Iisus Hristos nu-i niciodată dreptatea tuturor oamenilor fără a fi în același timp evenimentul iubirii lui Dumnezeu» (p. 164).

În capitolul *Înțelepciunea cea după Dumnezeu* autorul pune problema raportului dintre Evanghelie și etică și metafizică. Sfîntul Apostol Pavel nu condamnă decît etica și filozofia care se opun Evangheliei. Hristologia nu poate înlătura influența filozofiei și nici nu poate evita explicația cu această influență.

În continuare, Prenter schițează cele trei etape ale dramei raportului creștinismului cu filozofia: supranaturalismul, naturalismul și existențialismul.

Supranaturalismul, care este structura ontologică a hristologiei tradiționale, se caracterizează prin deosebirea totală a celor două planuri ale ființei: planul natural și planul supranatural. Pe cale naturală, nu se poate atinge supranaturalul, Dumnezeu. Prin revelație se stabilește comunicarea cu supranaturalul. Întruparea e coborîrea supranaturalului spre a-l face pe om să participe la supranatural.

Cuvîntul «Grație» înseamnă prezența supranaturalului pe planul naturalului.

Al doilea caracter al supranaturalului este substanțialismul ontologic, după care, omul e conceput ca un lucru deosebit, pentru că a fost înzestrat cu rațiune, *res cogitans*.

Dar supranaturalismul nu se acordă pe deplin cu mesajul biblic (p. 168). Astfel, el interpretează creația ca o producere a lumii înaintea vremii, întruparea ca unirea a două principii contradictorii — supranaturalul și naturalul; de asemenea întunecă

raportul personal dintre Dumnezeu și noi, cei credincioși, și interpretează grația în mod substanțialist.

Autorul recunoaște însă supranaturalismului meritul de «a menține transcendența, majestatea și eternitatea lui Dumnezeu» și de a dovedi că «orice metafizică monistă, care neagă existența lumii invizibile a lui Dumnezeu și a eternității, este incompatibilă cu credința creștină (p. 170).

Naturalismul concepe toată realitatea ca naturală, deci excluzînd supranaturalul. După Schleiermacher, cel mai însemnat reprezentant al acestei direcții, revelația trebuie înlocuită cu religia, care este o funcție naturală a omului. Revelația înseamnă — după el — «caracterul concret și istoric al fenomenului universal al religiei» (p. 171), aceasta fiind definită ca «sentimentul de dependență absolută».

Totul devine natural. Dumnezeu nu mai este o ființă superioară, care locuiește într-o altă lume, ci nu-i decît originea sentimentului absolut al dependenței, adică «unitatea profundă între ființă și idee sesizată în intuiția religioasă» (p. 173). Prin divinitatea lui Iisus Hristos, Schleiermacher înțelege prezența lui Dumnezeu în El, ceea ce înseamnă numai puterea unică a intuiției sale religioase, în virtutea căreia «El este răscumpărătorul tuturor celorlalți, căci ca arhitip religios, face să crească conștiința religioasă a tuturor celorlalți...». «Răscumpărarea nu mai este deci, un eveniment supranatural, ci ceva cu totul natural; răscumpărarea e un proces de ordin psihologic» (p. 173—174).

Martin Kahler opune lui Schleiermacher o critică foarte temeinică. Astfel, după el, Schopenhauer nu are de loc simțul istoriei, nu atribuie nici o semnificație religioasă întrupării și învierii, iar pe Hristos îl consideră ca om, în care e prezentă conștiința dependenței de Dumnezeu. Ideea biblică a revelației lui Dumnezeu nu-și găsește nici un loc.

Naturalismul aduce cu sine «un monism ontologic ce face să dispară diferența dintre Dumnezeu și omul credincios, așa încît creația și răscumpărarea nu sînt decît etape în evoluția omenirii». De asemenea, naturalismului îi lipsește total caracterul personalist (p. 174—175).

Prenter recunoaște contribuția naturalismului în critica făcută supranaturalismului și în afirmația că «credința creștină nu-i compatibilă cu o ontologie care nu ne permite să vedem unitatea dintre divin și uman», precum și în metoda dogmatică a lui Schleiermacher, «după care propozițiile dogmatice nu vizează pe Dumnezeu în separația Sa de noi (Dumnezeu în sine), ci numai raportul nostru cu Dumnezeu» *(Ibidem)*.

Existențialismul, încerca de a uni valorile pozitive ale supranaturalismului și naturalismului, evitînd erorile lor, este reprezentat de Paul Tilich, Dietrich Bonhoeffer, Rudolf Bultmann și Friederich Gogarten.

Prenter expune concepția lui Fr. Gogarten ca fiind existențialismul cel mai profund și mai consecvent.

În lucrarea sa: *Was ist Christentum?* (Göttingen, 1956), Gogarten afirmă că creștinismul trebuie interpretat esențial ca o «istorie» și pretinde că, astfel, ideea revelației nu dispare, căci a interpreta creștinismul ca o istorie înseamnă a-l situa în propria noastră «situație istorică», care se definește ca o demisie a ființei umane în favoarea unei domnii absolute a lucrurilor impersonale. Meritul creștinismului constă în faptul că «a eliberat pe om de existența mitică, spre a-l lăsa pradă existenței istorice...» (p. 177). «Evanghelia lui Iisus a introdus în lume existențe istorice,

în care omul este responsabil de lumea sa» (*Ibid.*). Conceptul de istorie al lui Gogarten nu este acela al Bibliei, ci al filozofiei moderne a istoriei.

Pe temeiul citatului din epistola Sfîntului Apostol Pavel către Galateni (IV, 1—5), el atribuie creştinului un foarte mare rol în lume, Hristos e privit ca cel ce a realizat raportul strict personal cu Dumnezeu şi lumea. El este arhitipul acelui fiu major al lui Dumnezeu, «administrator liber al universului», aşa cum trebuie să fie la rîndul lor, toţi creştinii. Hristos ne poate restitui existenţa autentică pe care am pierdut-o prin păcat (p. 179—180).

Gogarten nu acceptă existenţa unui Dumnezeu independent de om. După el Dumnezeu este fenomenul esenţei noastre, sau secretul realităţii. Învierea lui Hristos nu-i un eveniment în timp şi în spaţiu, ci puterea vieţii umane, care ştie să antreneze pe alţii la imitare.

În această antologie, creaţia şi întruparea sînt imposibile. Divinitatea lui Iisus Hristos înseamnă numai că viaţa Sa umană are puterea de a se reproduce la alţi oameni (p. 181—184).

Prenter consideră că valoarea pozitivă a existenţialismului stă în personalismul său radical, căci «teologic, existenţialismul are dreptate cînd pretinde că gîndirea creştină nu-i compatibilă cu o ontologie care nu acordă nici un loc caracterului strict personal al raportului dintre noi şi Dumnezeu (p. 184).

În aprecierea globală a celor trei ontologii, Prenter afirmă că ele «sînt exacte numai cu condiţia de a da mărturie despre aspectul particular al opticii lor. Dar ele devin false îndată ce absolutizează optica lor proprie» (p. 185).

La sfîrşit, autorul citează pe Paul Tillich, care în lucrarea *Systematic Theology* II (Chicago, 1957) afirmă că dacă în religia Bibliei nu găsim o ontologie explicită, toate simboalele sau conceptele teologice au implicaţii ontologice. În consecinţă, teologiei îi revine sarcina de «a degaja această ontologie implicită a mesajului biblic, pentru a o dezvolta într-o ontologie explicită» *(Ibidem).*

Din această scurtă expunere, cred că a reieşit importanţa temelor de hristologie abordate de autor, precum şi actualitatea lor, prin referirea permanentă la teoriile hristologice moderne.

Poziţia autorului nu coincide, desigur, întru totul cu aceea a teologiei ortodoxe. Astfel, Prenter respinge sinergismul hristologic, sensul real al prefacerii elementelor la sfînta Euharistie, cultul Sfintei Fecioare; nu are aceeaşi înţelegere şi preţuire pentru Sfînta Tradiţie şi pentru Biserică ş.a. Totuşi, trebuie să recunoaştem că, faţă de teoriile hristologice atît de îndepărtate de concepţia tradiţională din teologia protestantă actuală, convingerile pe care le apără Prenter se situează pe o poziţie mult mai sănătoasă şi mai apropiată de concepţia creştină tradiţională. — *(Prof. Const. Pavel).*

Arhim. Timotei Seviciu, *Doctrina hristologică a Sf. Chiril al Alexandriei în lumina tendinţelor actuale de apropiere dintre Biserica Ortodoxă şi Vechile Biserici Orientale,* Timişoara, Editura Mitropoliei Banatului, 148 p.

Lucrarea aceasta, teza de doctorat în teologie a P. C. Arhimandrit Timotei Seviciu, urmăreşte să aşeze într-o nouă lumină şi în actualitate ecumenică remarcabila personalitate a Sfîntului Chiril al Alexandriei.

Prefațată cu un cuvînt înainte al I. P. S. Mitropolit Nicolae al Banatului, intitulat: *Pași spre unitatea Bisericilor Răsăritului* și cu Prefața-referat a conducătorului de specialitate al lucrării Pr. Prof. Ioan G. Coman, lucrarea se deschide cu o *Introducere* (p. 9—17) în care autorul prezintă atît profilul bisericesc și teologic al sfîntului Chiril al Alexandriei în contextul controverselor doctrinare ale vremii sale cît și actualitatea teologiei Sfîntului Chiril în eforturile de apropiere dintre Bisericile Ortodoxe și Bisericile Vechi-Orientale. Avînd în vedere întîlnirile, întîi neoficiale și apoi oficiale, între reprezentanți ai Bisericii Ortodoxe și ai Bisericilor Vechi-Orientale, autorul lucrării opinează că «hristologia chiriliană este unul din punctele de contact ale celor două Biserici și care ar putea fi exploatat în acest scop, întrucît Sf. Chiril este cinstit deopotrivă de ele».

În capitolul I, *Hristologia Sfîntului Chiril* (p. 18—39), sînt studiate, în cele patru subdiviziuni, punctele esențiale ale doctrinei sale hristologice: 1. *Logosul, Cuvîntul lui Dumnezeu*; 2. *Întruparea Cuvîntului*; 3. *Iisus Hristos Cel Unul*; 4. *Consecințele unirii ipostatice*, după care urmează concluziile. Logosul din mediul teologico-filozofic alexandrin, pus în circulație de către Filon din Alexandria (†54), este, pentru Sfîntul Chiril al Alexandriei, «Fiul lui Dumnezeu născut din Tatăl și nu făcut, născut din veșnicie în chip spiritual și tainic»; «este deci consubstanțial cu Tatăl, Dumnezeu prin natură ca și Tatăl, din esența Tatălui». El este temelia desăvîrșirii ținînd împreună toate lucrurile create. Lui îi revine misiunea de mijlocitor între Dumnezeu și lume. Cu osebire rostul acesta e împlinit prin întrupare, «cînd s-au unit în El atît firea dumnezeiască, cît și cea omenească». Cauza principală a întrupării, în viziunea chiriliană, este, subliniază autorul lucrării, aceea a mîntuirii, a răscumpărării din păcatul lui Adam. Autorul remarcă legătura dintre hristologie și soteriologie în gîndirea sfîntului Chiril, fără a o adînci pentru că nu intră în iconomia lucrării sale. În legătură cu întruparea Logosului, cum era și firesc, este atinsă și problema Kenozei prin aducerea unor texte chiriliene care subliniază în Iisus Hristos și exercițiul prerogativelor dumnezeirii Sale: «Fiind Dumnezeu prin fire și Domn adevărat, a luat forma robului și sub aceasta a primit tot ce constituie condiția noastră, dar la fel El este Acela care dă duhul profeției, alege apostolii, așează preoții, se face întru toate asemănător fraților: de aceea este și numit profet și apostol și arhiereu» *(Că unul este Hristos,* P. G. LXXV, 1315 CD). Autorul subliniază cu texte bogate, prezența firii umane în Iisus Hristos, realitatea trupului lui Iisus Hristos: «Dacă cineva nu mărturisește că trupul Domnului este făcător de viață și că el este propriu Cuvîntului celui din Dumnezeu-Tatăl, ci zice că este al altcuiva alături de el, unit la un loc cu el după merit, adică avînd numai o locuință dumnezeiască și nu este făcător de viață, ... întrucît el a fost propriu Cuvîntului, care are puterea de a face toate vii, să fie anatema» (Anat. XI) (p. 23). Atenția autorului cade apoi asupra distincției firilor, a unirii ipostatice a acestora în Hristos și a celebrei formule chiriliene: «O singură fire întrupată a lui Dumnezeu-Logosul» (μιά φύσις τοῦ θεοῦ λόγου τεσαρκωμένη) prin care autorul ei a voit să redea pregnant realitatea întrupării Logosului și a unirii celor două firi, dumnezeiască și omenească, în Hristos, dar care a dus pe unii spre monofizitism (p. 24—33). Străduința autorului de a pune lumină în înțelegerea acestei formule în sens ortodox, este meritorie. Subcapitolul «Consecințele unirii ipostatice» se impune prin densitatea de gîndire a textelor care evidențiază tema în nuanțele ei dogmatice cele mai fine.

În capitolul II, *Acordul între hristologia Sfîntului Chiril și aceea a sinoadelor ecumenice* (p. 40—55) autorul, după cum învederează și titlul capitolului, ilustrează

cu texte chiriliene că hristologia Sfîntului Chiril al Alexandriei este în deplin acord cu hotărîrile sinoadelor ecumenice. În acest sens, prezintă și stăruie asupra învățăturii hristologice formulate la Sinodul IV ecumenic de la Calcedon (451), redă textul hotărîrii și analizează, pe idei și paragrafe, dogma calcedoniană, subliniind, cu fiecare idee, că la baza dogmei stă învățătura hristologică a Sfîntului Chiril, aducînd de fiecare dată în sprijinul afirmației texte chiriliene. Sinodul IV ecumenic a precizat conținutul termenilor folosiți pînă aici oarecum imprecis; a făcut distincție între persoană sau ipostasă, pe deoparte și firea concretă (φύσις), pe de altă parte. «La Calcedon, deci, a învins ideea unității de persoană a lui Iisus Hristos, fără păgubirea celor două firi». Definiția de la Calcedon, conchide autorul nostru, e așa dar precumpănitor chiriliană, căci formulele chiriliene și-au asimilat formula celor două firi și nu invers. «Ea confirmă în fond hotărîrea sinodului III ecumenic, adică hristologia sfîntului Chiril, fără să-și însușească însă și unii termeni proprii acesteia».

Învățătura hristologică a Sfîntului Chiril devenind progresiv apanajul și argumentul partidei despărțite de hotărîrile sinodului IV ecumenic de la Calcedon, Sinoadele V și VI ecumenice vor trebui să evidențieze și mai mult rolul Sfîntului Chiril pentru Ortodoxie. Se încearcă împăcarea monofiziților cu ortodocșii, sub împăratul Justinian (527—565), prin condamnarea celor trei capitole», «pentru care primii acuzau Sinodul de la Calcedon de nestorianism». Acestea erau: 1. scrierile lui Teodoret al Cirului împotriva Sfîntului Chiril și a Sinodului de la Efes; 2. scrisoarea lui Ibas de Edesa, tot împotriva Sfîntului Chiril și a sinodului menționat; 3. Teodoret de Mopsuestia, persoana și scrierile lui. După o serie de edicte imperiale, sinodul V ecumenic (553), prin cele 14 anatematisme, condamnă cele trei capitole, expunînd învățătura ortodoxă în funcție de diferitele erezii hristologice. Și de data aceasta, autorul nostru, prin analiza întreprinsă asupra hotărîrilor Sinodului V ecumenic scoate în evidență filonul hristologiei chiriliene care străbate aceste hotărîri, conchizînd: «Sinodul II Constantinopol (Sinodul V ecumenic 553) a însemnat un triumf al interpretării chiriliene a celui de la Calcedon și totodată o renaștere a teologiei alexandrine». La aceiași concluzie, privind ortodoxia gîndirii hristologice chiriliene și permanența ei în gîndirea patristică în general și în hristologie în special, ajunge autorul și în urma analizei hotărîrilor Sinodului VI ecumenic (680).

În capitolul III, *Hristologia chiriliană dezvoltată și adîncită de teologi reprezentativi* (p. 56—69), autorul își urmărește tema, centrîndu-și expunerea pe trei mari idei: a) integritatea firilor în persoana lui Iisus Hristos; b) unirea firilor în Iisus Hristos și c) consecințele unirii ipostatice, căutînd apropieri și înrudiri între Sfîntul Chiril al Alexandriei pe de o parte și Leonțiu de Bizanț, Sfîntul Maxim Mărturisitorul și Sfîntul Ioan Damaschin, pe de altă parte. Pentru toți aceștia din urmă, Sfîntul Chiril este un punct de plecare sigur. La sfîrșitul acestui capitol, P. C. Arhim. Tim. Seviciu, arată că hristologia Sfîntului Chiril n-a rămas necunoscută și nici nefolosită de Apus.

În capitolul IV, *Hristologia Sfîntului Chiril în interpretarea sinoadelor și teologilor necalcedonieni*, autorul cercetează potrivit schemei după care a cercetat și gîndirea Sfîntului Chiril: 1. Adevărata dumnezeire a lui Iisus Hristos; 2. Adevărata umanitate a lui Iisus Hristos; 3. Unitatea firilor în Iisus Hristos, și 4. Consecințele unirii firilor în Iisus Hristos (70—82). Pentru o mai bună înțelegere a dependenței teologilor monofiziți de doctrina hristologică a sfîntului Chiril al Alexan-

driei, autorul lucrării se oprește asupra formulărilor dogmatice. În labirintul expresiilor adoptate sau repudiate de monofiziți, autorul constată că patru dintre acestea sînt folosite mai frecvent: a) «două firi» b) «o singură fire compusă»; c) «unire ipostatică» și d) «o singură fire a lui Dumnezeu Cuvîntul întrupată». Toate aceste patru expresii au fost folosite de sfîntul Chiril. Autorul analizează în ce măsură ele exprimă corect dogma hristologică și ce sensuri sau nuanțe de sensuri au primit la teologii necalcedonieni. Cea mai uzitată formulă de către necalcedonieni a rămas pînă astăzi: «O singură fire a lui Dumnezeu-Cuvîntul întrupată», care are ca ctitor pe Sfîntul Chiril. Teologii necalcedonieni se referă la ea ca fiind patristică. «Aproape toți dascălii monofiziți observă însă cele două părți componente ale formulei: 1. o singură fire a lui Dumnezeu-Cuvîntul și 2. Întrupată, în care cea dintîi exprimă Dumnezeirea Cuvîntului, iar cealaltă desigur întruparea. De menționat și aici că pentru sfîntul Chiril, distincția dintre termenii «sesarkomene» și «sesarkomenon» nu implică diferențe de înțeles sau după cei mai mulți specialiști acestea sînt minime». Teologii necalcedonieni folosesc încă ca sinonimi termenii: «fire», «ipostas» și «persoană». Refuzînd să mărturisească în mod expres două firi în Iisus Hristos, teologii necalcedonieni vorbesc despre comunicarea însușirilor, «raportîndu-o la o singură fire sau ipostasă a Cuvîntului întrupat. Aceasta explică consecințele ca aplicarea numirii de «Theotokos» în mariologie și impecabilitatea Mîntuitorului». Autorul lucrării crede că: «Apelul fidel însă la Sfîntul Chiril a dus teologia necalcedoniană la adaptarea unor poziții care chiar cu terminologie oarecum rigidă îngăduie posibilitatea unei interpretări moderate, ce ar ieși în întîmpinarea pozițiilor calcedoniene».

În capitolul V, *Încercări nereușite de reconciliere între calcedonieni și necalcedonieni pe baza hristologiei chiriliene* (p. 83—96), după o foarte scurtă privire asupra condițiilor istorice care au favorizat formarea Bisericilor Vechi Orientale ca o reacție împotriva «Ortodoxiei bizantine», văzută ca o formă finală a elenismului, autorul prezintă critic încercările de împăcare între Constantinopol și necalcedonieni: 1. edictele imperiale; 2. tratativele unioniste (conferințele teologice, dialogurile teologice, actele de unire, tratativele ulterioare) pînă la sfîrșitul secolului al XII-lea. «Încercările făcute, deși n-au avut rezultatele scontate, totuși au contribuit la oprirea înstrăinării reciproce a acestor comunități. Nu a fost spus un cuvînt ultim care să consacre o despărțire, totdeauna intenționîndu-se o reluare și aprofundare a complexității problemei. Ambele părți au verificat faptul că învățătura Sfîntului Chiril este un punct de sprijin al inițiativelor luate, ea putînd duce la primirea sinodului de la Calcedon. Apelul la ea de multe ori întrece așteptările și e tot atît de intens în veacul V ca și în veacul XII, chiar ulterior».

Atît capitolul VI, *Desfășurarea stadiului actual al dialogului între calcedonieni și necalcedonieni în cadrul doctrinei sfîntului Chiril. Puncte de contact și asemănare între cele două părți în privința înțelegerii hristologiei chiriliene* cît și capitolul VII. *Problema găsirii unei formule de concordie ținînd seama de obiecțiunile actuale ale Bisericilor necalcedoniene față de necesitatea păstrării definiției hristologice de la Calcedon* prezintă un interes de informare asupra stadiului actual al dialogului Bisericii Ortodoxe cu Bisericile Vechi Orientale necalcedoniene. Sînt o sinteză bine venită pentru preoții și teologii noștri. Un caracter complementar și un interes larg ecumenist au și ultimele două capitole, capitolul VIII, *Încercări de eliminare a spiritului anticalcedonian la necalcedonieni* (p. 114—120) și capitolul IX, *Valoarea*

hristologiei Sfîntului Chiril în contextul teologiei actuale. Promovarea ecumenismului creştin (p. 121—125).

Concluziile (p. 126—129), cu care autorul îşi încheie lucrarea sînt fireşti şi cu suport solid în expunerea temei pe spaţiul celor nouă capitole ale tratării.

La sfîrşitul lucrării, *Bibliografia,* care cuprinde izvoarele folosite: a) scrierile Sfîntului Chiril al Alexandriei (29 de titluri) şi ale scriitorilor şi părinţilor bisericeşti greci, latini şi orientali (48 de titluri); b) textele sinodale (6 titluri) şi literatura problemei — studii şi monografii — din care nu lipsesc nici teologii români care au scris despre tema lucrării (260 de titluri), dovedesc bogata informaţie a P. C. Arhim. Dr. Tim. Seviciu precum şi spiritul său de cercetător şi de erudit teolog.

Studiul P. C. Arhim. Dr. Timotei Seviciu prin prezentarea hristologiei Sfîntului Chiril al Alexandriei, aduce un aport deosebit de însemnat la lămurirea multor probleme puse de dialogul ecumenic actual dintre Biserica Ortodoxă şi Bisericile Vechi Orientale. Teologii care îşi vor îndrepta cercetările lor spre găsirea de soluţii pentru apropierea acestor Biserici, vor afla în lucrarea părintelui Arhim. Dr. Tim. Seviciu, un minunat ghid de orientare în problemă. — *(Pr. Prof. D. Fecioru).*

Arhim. Zareh Baronian, *Liturghia Bisericii Armene în cadrul liturghiilor celorlalte rituri liturgice răsăritene — Studiu comparativ.* Teză de doctorat. Editura Institutului Biblic şi de Misiune Ortodoxă, Bucureşti, 1975, 164 p.

De cîţiva ani teologii Bisericilor Ortodoxe Răsăritene şi cele Vechi Orientale (necalcedoniene) poartă un fructuos dialog. Tradiţiile liturgice, dogmatice şi canonice sînt cercetate cu osîrdie de către teologii acestor biserici. La masa dialogului teologic, doctorii Bisericilor respective mărturisesc într-un glas, că separarea noastră se datoreşte şi lipsei unei cunoaşteri reciproce, reale şi adevărate a vieţii liturgice, dogmatice şi canonice. Desigur, mai este încă nevoie de timp şi studii amănunţite, de o parte şi de alta, dar apariţia unor lucrări ca teza de doctorat a Arhimandritului Zareh Baronian ne îndreptăţeşte să credem că se va depăşi stadiul dialogului teologic şi se va ajunge la posibilitatea unei comuniuni depline între cele două Biserici.

Pentru obţinerea titlului de «doctor în teologie» la Institutul teologic de grad universitar din Bucureşti, Părintele Zareh Baronian şi-a ales şi tratat un subiect care aduce un real folos teologiei româneşti în cunoaşterea vieţii liturgice a Bisericii Armene. Studii sporadice despre liturghia armeană au mai apărut în ţara noastră, dar aşa după cum mărturiseşte referentul principal al tezei, Pr. prof. dr. Ene Braniştе, în prefaţa lucrării, un studiu comparativ, — în care literatura armeană să fie studiată în comparaţie cu toate celelalte liturghii răsăritene —, lipsea.

În «Cuvînt înainte», autorul mărturiseşte că dorinţa sa era de a aduce o contribuţie la strădaniile care se depun pentru refacerea unităţii creştine şi bisericeşti. După lectura tezei sale mărturisim că autorul şi-a îndeplinit cu succes scopul propus.

Teza dr. Zareh Baronian are trei părţi distincte. Partea întîi a fost intitulată «Despre riturile liturgice în general» (p. 13—45). Autorul face o incursiune în istoria cultului creştin al Bisericii vechi. În capitolul întîi ne prezintă un studiu istorico-liturgic privind «liturghia creştină în primele trei veacuri şi rînduiala ei după diferite izvoare». Arhim. Z. Baronian sublinază faptul că Sfîntia Euharistie nu este un rit evoluat şi stilizat al agapei creştine, ci o poruncă expresă a Domnului.

Capitolul al II-lea este intitulat «uniformitatea liturgică în Biserica primelor trei veacuri». Acest capitol este de fapt o concluzie a primului capitol în care au

fost expuse mărturii din diferite izvoare literare creştine (Didahia, Apologia a I-a a Sfîntului Justin Filozoful, etc., care atestă uniformitatea liturgică în toată lumea creştină din jurul Mediteranei, atît în Răsărit, în Palestina, cît şi în regiunile de nord, în Asia Mică, Grecia şi Italia spre sud, în Africa de Nord, la Alexandria şi Cartagina.

Capitolul al III-lea se ocupă cu «Formarea riturilor liturgice sau a liturghiilor locale, după secolul al IV-lea. Se menţionează că începînd din secolul al IV-lea, liturghia creştină s-a îmbogăţit în unele centre bisericeşti»... în chip felurit în ce priveşte veşmîntul exterior al rugăciunilor, riturilor şi lecturilor liturgice, dînd naştere, în felul acesta, unor variante locale sau regionale, care au fost desemnate cu numele de «rituri liturgice» şi care poartă denumirea centrelor bisericeşti în care au apărut» (p. 32). Sînt amintite următoarele rituri liturgice: a) în răsărit: — ritul ierusalimitean sau palestinian, antiohian, (sirian), capadocian, constantinopolitan, şi alexandrin; b) în Apus: — ritul roman, galican şi milanez — african. Autorul este de părere că reforma introdusă de papa Damasus (366—384) inaugurează separarea liturgică a Apusului faţă de Răsărit.

În capitolul al IV-lea, părintele dr. Z. Baronian face o prezentare istorică a evoluţiei liturghiilor apostolice şi a liturghiilor mai noi, derivate din ele. Acest capitol are darul să aducă o contribuţie serioasă la cunoaşterea tradiţiei liturgice a Bisericilor Vechi Orientale. Din păcate, acest capitol are şi unele lacune, care însă nu afectează meritul autorului în documentarea tezei sale. La pagina XL, autorul notează că ritul sirienilor iacobiţi este folosit «...de sirienii apuseni, care trăiesc... o mică parte în îndepărtata Indie, pe coasta Malabarului». Neîndoielnic, sirienii misionari sau negustorii sirieni de credinţă creştină au popoşit pe meleagurile Malabarului (India), dar astăzi comunitatea creştină din Malabar este formată din autohtoni şi nu din sirieni. Un cercetător al liturghiei din Malabar, Vellian Iacob spunea că «Relaţia comercială şi colonială între Persia şi India şi relaţiile ecleziastice între Biserica Indiană şi Biserica Persană, indică probabilitatea folosirii liturghiei siriene de răsărit în Malabar. Cei cîţiva care propun că în vechea Biserică din Malabar s-a folosit liturghia antiohiană nu au dovezi serioase să ofere» (Vezi *The vicissitudes of the Syro-Malabar Liturgy down the centuries*, în «Orientalia Christiana Analecta», 186, Roma, 1970, p. 9). În ce privesc afirmaţiile autorului despre Biserica Etiopiei, trebuie să precizăm că această Biserică posedă optsprezece anafore liturgice, dar în uz general sînt doar şaisprezece. Limba cultică a Bisericii Etiopiene, ghe'ez, este limba etiopiană care se vorbea de populaţia din regatul axumit, în care se încadra şi provincia Tigre şi nu Tigrai, cum o numeşte autorul (p. 43). Dacă autorul ar fi însoţit prezentarea liturghiilor Bisericilor Vechi Orientale cu un material documentar şi bibliografic mai bogat, ar fi reuşit să ne înfăţişeze şi bogăţia şi varietatea riturilor liturgice din aceste Biserici.

Partea a doua a lucrării este intitulată «*Liturghia Bisericii Armene*».

În capitolul I, intitulat «Originea liturghiei armene», autorul consemnează pătrunderea creştinismului, de origine apostolică, prin părţile Armeniei. Sfîntul Grigore Luminătorul, hirotonit la Cezareea Capadociei, a introdus în Biserica Armeniei liturghia capadociană. De-a lungul veacurilor, liturghia armeană a suferit unele modificări şi influenţe. În afară de anaforaua Bisericii primare, Biserica Armeană a mai folosit şi alte anafore; a Sfîntului Grigore Luminătorul, a Sfîntului Chiril al Alexandriei şi a Sfîntului Sahac, care astăzi nu mai sînt în uz.

Despre receptarea sinoadelor ecumenice, dr. Zareh Baronian menţionează că Biserica Armeniei şi-a împropriat canoanele Sinodului de la Calcedon (451), dar nu ne prezintă documente sau note bibliografice din literatura canonică armeană, care să adeverească aserţiunea enunţată.

În capitolul al II-lea sînt prezentate manuscrisele, ediţiile şi traducerile liturghiei armene. În capitolul al III-lea este redat textul şi rînduiala de azi a liturghiei armene, însoţită de explicaţii istorice într-o frumoasă limbă românească.

În capitolul al IV-lea, autorul ne prezintă un studiu comparativ al liturghiei armene cu liturghiile ritului bizantin. Se constată că «liturghia armeană este rezultatul unei lente evoluţii istorice a liturghiei creştine primare, prezentînd elementele structurale ale aceleiaşi liturghii, care se găseau în secolele IV—V în litur-

ghia de atunci a Sfîntuui Iacob, din care s-a format atît liturghia bizantină de astăzi, cît și liturghia siriană» (p. 105). După un studiu comparativ amănunțit dintre liturghia armeană și cele de rit bizantin, autorul ajunge la «concluzia categorică a strînsei legături dintre aceste liturghii, care își au amîndouă originea în liturghia Bisericii primare» (p. 124).

Capitolul al V-lea este un studiu comparativ al liturghiei armene cu liturghiile Bisericilor Vechi Orientale. Dr. Zareh Baronian conclude că între liturghia armeană și liturghiile celorlalte Biserici Vechi Orientale (Necalcedoniene) «există nenumărate asemănări, puncte comune și analogii dar și nenumărate deosebiri, ca și între liturghia armeană și liturghiile de rit bizantin, deosebiri care nu atacă însă cîtuși de puțin fondul comun al liturghiei creștine» (p. 135). Acest fond comun al liturghiei creștine constituie, după părerea autorului, «singurul criteriu, care,... poate sta cu folos la baza încercărilor de apropiere și de reunire dintre Biserici» (p. 135).

Desigur, caracteristica spiritualității ortodoxe este liturghia primelor veacuri, care ne unește pe toți la masa ospățului euharistic, în ciuda separării ivite după anul 451. Dacă sub aspectul dogmatic sau canonic deosebirile ivite ulterior au creat fizionomii distincte, în Bisericile respective, sub aspectul liturgic ne unește același duh al vieții liturgice apostolice.

Capitolul al VI-lea reliefează influențele riturilor apusene asupra liturghiei armene. Acțiunile prozelitiste ale catolicilor în Armenia încep cu Papa Nicolae I (858—867). În afară de unele influențe periferice, ca de pildă în înveșmîntarea clericilor —, influența ritului liturgic romano-catolic s-ar reduce la trei puncte principale: a) rostirea simbolului credinței imediat după citirea Sfintei Evanghelii; b) înălțarea Sfîntului Agneț, împreună cu potirul, înainte de frîngere; c) Citirea la sfîrșitul liturghiei a pericopei evanghelice de la Ioan (cap. I, 1—14) (p. 138).

Și liturghia armenilor uniți, constată autorul nostru, «a rămas aproape aceeași ca și a armenilor ortodocși», cu excepția «introducerii lui Filioque» în simbolul credinței și a pomenirii papei» (p. 140).

Capitolul al VII-lea este intitulat «caracterele specifice ale liturghiei armene în comparație cu celelalte liturghii creștine în general». Între caracterele specifice ale liturghiei armene ne reținem atenția următoarele:

a) În ritul bizantin, proscomidia a evoluat în decursul timpului, transformîndu-se într-o slujbă cu formă de sine stătătoare. În ritul armean, proscomidia nu este altceva decît un «simplu moment de pregătire a darurilor de jertfă». Folosirea azimei, de către Biserica Armeană, în loc de pîine dospită, este confirmată documentar, notează autorul, «încă din secolul al VI-lea (p. 142) și nu are nici o legătură cu folosirea azimei din Biserica Romano-Catolică. Autorul consideră această practică liturgică a Bisericii sale drept o consecință a atașamentului față de tradiția locală. «Dacă armenii — notează autorul — au rămas la întrebuințarea azimei și a vinului neamestecat cu apă, au făcut acest lucru motivat numai de atașamentul lor la tradiție, iar nu din vreo considerație dogmatică...» (p. 142).

b) În ce privește liturghia catehumenilor, dr. Zareh Baronian consemna faptul că «forma armeană a liturghiei este mult mai simplă și mai nedezvoltată, în partea referitoare la ecteniile pe care le rostește diaconul, decît cea bizantină» (p. 143).

c) Din elementele speciifce armene în cadrul liturghiei credincioșilor, ne reține atenția în mod deosebit faptul că «în ritul armean nu avem rugăciunile pentru credincioși, ca în liturghia bizantină», ci corul intonează imnul Marmin Derunacan. Pentru a nu crede că în Biserica Armeană, elementele euharistice ar fi considerate, oarecum, încă de la producerea lor, ca trupul și sîngele Domnului, autorul menționează că imnul respectiv exprimă «aceeași idee din partea finală a heruvicului din ritul bizantin» (p. 145).

În partea a III-a a tezei, dr. Zareh Baronian ne prezintă cîteva considerații sumare: a) dintre toate liturghiile orientale, liturghia armeană rămîne cea mai apropiată de liturghia bizantină, atît prin originea ei cît și prin structura sau rînduiala ei. b) Importanța liturghiei armene în cadrul cultului și al vieții religioase în Biserica Armeană. Autorul menționează că «liturghia armeană a contribuit la păs-

trarea unității poporului armean» și a făcut necesară «folosirea limbii armene în cult» (p. 148—149). c) Importanța liturghiei armene din punct de vedere al ecumenismului contemporan. Potrivit părerii autorului, liturghia creștină «a fost, pînă la Reformă, singurul domeniu care a rămas neatins de disputele teologice, hristologice și pnevmatologice, care au frămîntat gîndirea teologică timp de secole» (p. 149).

Ținuta academică în care a fost redactată teza, o impune cercetării și prețuirii tuturor liturgiștilor din alte Biserici creștine; de aceea ar fi fost de dorit ca sumarul în limba engleză, cu care se încheie teza arhim. Zareh Baronian, să fi numărat cîteva pagini.

Teza dr. Zareh Baronian s-a bucurat de o frumoasă tehnoredactare din partea Editurii Redacției Revistelor Patriarhale. Atrage atenția, în primul rînd, supracoperta, care reproduce Cina cea de Taină, pictură armenească pe pergament din anul 1232. Simbolizînd bunele relații existente între bisericile armeană și română, teza dr. Zareh Baronian își deschide filele cu portretul celor doi Întîistătători ai celor două Biserici, Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian îmbrățișîndu-se frățește cu Sanctitatea sa, Vazghen I, Patriarhul Suprem și Catolicos al tuturor armenilor.

Teza de doctorat a arhimandritului Zareh Baronian se înscrie în circuitul lucrărilor de specialitate, cu largă circulație în lumea studenților și a specialiștilor în liturgică. Ea constituie și o punte în cunoașterea Bisericii Armene și a întăririi bunelor relații între cele două Biserici, română și armeană. — *(N. V. Dură).*

Constantin Andronikoff, *Il senso delle Feste*, ed. A. V. E., Roma, 1973, 286 p.

Cercetarea liturgică a găsit printre teologii ruși specialiști competenți. Între sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru, merită să amintim pe A. Petrovski, I. Dimitrievski, A. A. Dimitrievski, sau M. Skabalanovici. Între teologii recenți, nu se poate face abstracție de K. Kern sau Prof. A. Schmemann.

Constantin Andronikoff nu este un liturgist pur ci și un filosof. Filosofia sa se încadrează în acel filon care merge de la Homiakov, prin Dostoievski, Soloviev și N. Berdiaev, pînă la Bulgakov și Florenski. În curentul mai «teologic» al acestui filon, Sfînta Liturghie este considerată ca expresia vitală a Bisericii. Experiența divinului, prin Liturghie, trece de la momentul individual la cel eclezial.

Andronikoff are însă un avantaj față de Homiakov și de ceilalți gînditori ruși: acela de a cunoaște bine și tradiția occidentală. Și în acest sens, opera de față trezește interesul prin fuzionarea celor două tradiții, cea răsăriteană și cea apuseană, în prezentarea și analizarea sărbătorilor creștine. Desigur, schema urmată este cea răsăriteană, dar în ceea ce privește «sensul» sărbătorilor, vocea occidentală este prezentă. (Dintre liturgiștii occidentali sînt amintiți, mai des, Vagaggini, Dalmais și Festugière).

Prefața (p. 9—13) și mai ales *Introducerea* (p. 15—61) încearcă să clarifice conceptul de teologie liturgică, să exprime bogăția liturghiei care nu permite o definiție logică a acesteia.

Urmează apoi materialul referitor la *marile sărbători creștine*, examinate una cîte una. Prima sărbătoare descrisă este *Buna Vestire* (p. 63—87). Începutul mîntuirii noastre — cum o definește C. Andronikoff —, Buna Vestire reprezintă începutul acelei «tensiuni între divin și uman», condiționată de cel din urmă. Oferta de divinizare așteaptă din partea omului un răspuns liber.

Promisiunea conținută în cartea Facerii și care stă la baza așteptării istorice a «poporului lui Dumnezeu», ajunge acum momentul său suprem. Acceptarea de către Sfînta Fecioară Maria, «reprezentanta umanității», a ofertei divine anunțată ei prin înger, aceea de a naște pe Fiul lui Dumnezeu, devine premisa refacerii comuniunii dintre Dumnezeu și om, dintre divinitate și umanitate, ruptă din cauza păcatului originar.

Crăciunul sau *Nașterea Domnului* (p. 89—149) reprezintă o urmare, o actualizare a Buneivestiri, fiind «nașterea lui Dumnezeu după trup» (p. 90). Este vorba aici, în accepțiunea autorului, de o re-creare. Textele liturgice care însoțesc explicațiile pre-

zintă rolul Sfintei Fecioare Maria, al bătrînului Iosif și al păstorilor. Aceștia din urmă rămîn mirați, ceea ce — după autor — înseamnă începutul cunoștinței. Autorul se ocupă apoi de magi — cărora le dedică o parte separată (p. 151—163), a căror cunoștință pleacă din inimă.

Teofania (p. 165—208) sau *Boboteaza*, corespunzătoare în spiritul occidental Epifaniei, este manifestarea văzută a lui Dumnezeu, începută deja prin nașterea lui Hristos și extinsă acum la toată făptura creată. Boboteaza este iluminarea creației. Sfînta Liturghie prezintă chenoza Domnului pentru a putea înălța omul. Temele conducătoare sînt: a. Botezul Mîntuitorului în Iordan prin Ioan și b. Manifestarea vieții divine trinitare.

Botezul pune în relief noua geneză a materiei, reprezentată prin apa botezului. A doua temă interesează direct pe cel credincios, care se manifestă acum perfect în Iisus și posibilitatea sa de a se împăca cu Dumnezeu. Autorul se oprește și asupra rolului Sfîntului Ioan Botezătorul, precursorul sau înaintemergătorul Domnului, care indică plinirea vremii. Este reliefată consubstanțialitatea trinitară, în special dintre Tatăl și Fiul și, apoi, teantropia, temă care străbate ca un fir roșu întreaga lucrare.

Schimbarea la față (p. 209—252) simbolul Paștelor dincolo de timp arată diferențele teologice dintre Răsărit și Apus. Răsăritul tratează acest eveniment ca ontologic adică neadmițînd acea diferență occidentală dintre natural și supranatural. Autorul n-o spune clar, dar reiese din textele liturgice prezentate (de ex. la p. 214 ș.u.). Natura, concepută și realizată de Dumnezeu, este o natură divinizată: «Sărbătoarea Schimbării la Față este expresia liturgică a dogmei ortodoxe a luminii necreate de pe Tabor» (p. 228). Este vorba de o Cincizecime (Rusalii) în care Sfîntul Duh pătrunde creația. În acest mare eveniment bisericesc, Gloria și Lumina sînt elementele care intră în dogmatică.

Adormirea Maicii Domnului (p. 253—281) încheie acest ciclu. Se reliefează rolul Sfintei Fecioare Maria, Theotokos, care — după expresia autorului «reprezintă pămîntul în ceruri».

Se pare că deliberat autorul lasă de-o parte Paștele, sărbătoarea sărbătorilor, de departe cea mai mare sărbătoare a Bisericii Ortodoxe, altfel nu se poate explica de ce lipsește explicarea acesteia într-o operă care tratează exact cele mai importante sărbători creștine.

Cu această sesizare, precizăm că opera lui Constantin Andronikoff, *Sensul Sărbătorilor* reprezintă o încercare, destul de realizată, de a îmbina elemente teologice liturgice și filozofice. — *(Cezar Vasiliu).*

tia din urmă
Autorul se
a căror cu-

cidental Epi-
naşterea lui
rea creaţiei.
Temele con-
estarea vieţii

pa botezului.
n perfect în
te şi asupra
mnului, care
pecial dintre
eaga lucrare.
arată dife-
ent ca onto-
natural. Au-
p. 214 ş.u.).
«Sărbătoarea
necreate de
Duh pătrunde
mentele care

iefează rolul
prezintă pă-

rbătorilor, de
e explica de
i importante

Sensul Săr-
nte teologice